DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

HAMİT ERDEM • 1920 Yılı ve Sol Muhalefet

HAMİT ERDEM

1920 Yılı ve Sol Muhalefet*

Yeşil Ordu Cemiyeti
(Hafi) –Gizli– Türkiye Komünist Partisi
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası

2. BASKI

SEL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1920 YILI VE SOL MUHALEFET*

HAMİT ERDEM, 1955 Erzurum doğumludur. Eğitimini Siyasal Bilimler Yüksek Okulu'nda tamamlamıştır. Türkiye'nin yakın dönemi üzerine "Emek ve Sol Tarih" konulu araştırmalarıyla tanınmaktadır. Kitap halinde yayınlanan çalışmaları şunlardır:
Mustafa Suphi (Sel Yayıncılık, 2010), *1920 Yılı ve Sol Muhalefet – Yeşil Ordu Cemiyeti, (Hafi) –Gizli– Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası* (Sel Yayıncılık, 2010), *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi* (Sel Yayıncılık, 2012), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat (Mart-Eylül 1922)* (Sosyal Tarih Yayınları, 2017), *Kadınlığa Dair – 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları* (der. Hamit Erdem, Sel Yayıncılık, 2019), *Emek Tarihi Yazıları* (Sel Yayıncılık, 2019).

Yazarın, *Toplumsal Tarih*, *Birikim* ve *İştiraki* dergilerinde "Emek ve Sol Tarih" kapsamında makaleleri yayınlanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

*SEL YAYINCILIK
Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19/1
Cağaloğlu – İstanbul
e-posta: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 428
ISBN 978-975-570-447-0

1920 YILI VE SOL MUHALEFET
Hamit Erdem
Araştırma - İnceleme

© Hamit Erdem, 2010, 2019
© Sel Yayıncılık, 2010, 2019

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Yayına hazırlayan: Mısra Gökyıldız
Kapak uygulama: Aslı Sezer
Sayfa tasarımı: İklime Yılmaz

Birinci baskı: Şubat, 2010
İkinci baskı: Aralık, 2019

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hamit Erdem

1920 Yılı ve Sol Muhalefet

YEŞİL ORDU CEMİYETİ (HAFİ) –GİZLİ– TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (RESMİ) TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI

(GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

BİRİNCİ BÖLÜM

1920 YILINA GELİRKEN ANADOLU'DA DURUM

1. İstanbul'da iktidar boşluğu ve Anadolu'nun işgali 17
2. Anadolu'da Kuva-yı Milliye örgütlerinin kurulması 20
3. Anadolu'da halkın durumu ve siyasi gelişmeler 23
4. Birinci Meclis ve devletin sınıfsal yapısının berraklaşması 27

İKİNCİ BÖLÜM

1920 BAŞLARINDA KAFKASYA'DA İTTİHATÇI SOL (TÜRK KOMÜNİST FIRKASI)

1. Kafkasya'da kesişen çıkarlar: İttihatçılara karşı Bolşevik ve Kemalist işbirliği 35
2. Bakü'deki İttihatçıların kurduğu 'Türk Komünist Fırkası' 38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEŞİL ORDU CEMİYETİ

1. Efsaneden gerçeğe Yeşil Ordu Cemiyeti 49
2. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu ve Merkez-i Umumi üyeleri 55
3. Yeşil Ordu'da üç siyaset, üç adam: Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Nazım Resmor 63
4. Gizli örgüt olarak Yeşil Ordu Cemiyeti 71
5. Yeşil Ordu Cemiyeti Nizamnamesi, Talimatnamesi ve radikalizm 75
6. Yeşil Ordu'nun Çerkes Ethem'i örgütlemesi 79
   I. Anadolu'da Kuva-yı Milliye örgütlenmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa 79
   II. Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyare'yi kurması 83
7. Yeşil Ordu'nun yayın organı *Seyyare Yeni Dünya* 90
8. Ankara ve Eskişehir gazetelerinde komünizm polemiği 99
9. Yeşil Ordu'nun kapatılması 102

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

10. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin 'Yeşil Ordu, (Hafi) Komünist Parti, Halk İştirakiyun Fırkası sanıkları hakkında' mahkûmiyet kararı 107
11. Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyelerinin yollarının farklılaşması 108
12. Yeşil Ordu Cemiyeti Mahkemesi ve bir dönemin sonu 112

HALK ZÜMRESİ 121
1. Halk Zümresi Siyasi Programı ve 'Cumhuriyet' rejimi 128
2. Halk Zümresi, Mesleki Temsil ve demokrasi 133
3. Dışarıdan, Pavloviç'in Halk Zümresi değerlendirmesi 138

MUSTAFA SUPHİ'NİN, YEŞİL ORDU, MESLEKİ TEMSİL YANLISI ve –RESMİ– TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI YÖNETİCİLERİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ 141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(HAFİ) –GİZLİ– TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

1. (Hafi) –Gizli– Türkiye Komünist Partisi'nin kurulma süreci 147
2. –Hafi– Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları: 154
3. –Hafi– Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyetleri 155
4. Partinin Program ve Nizamnamesinin basılması ve dağıtılması 158
5. Bakü'den Süleyman Sami'nin Hafi TKP'yi ve Mustafa Kemal'i Ziyareti 160
6. Anılarda Bakü-Ankara mektuplaşması 168
7. -Hafi- Türkiye Komünist Partisi'nin, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüşmesi 170

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (1920)

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması 175
2. THİF'nin Yeşil Ordu ve Hafi TKP teşkilatlarına Tamim'i 177
3. THİF'den Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü'nün Konferansı 178
4. THİF'nin Yayın Organları: *İkaz* gazetesi ve *Emek* gazetesi 180
5. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası programı; Anti-kapitalizm ve Müslüman-Komünist yoldaşlığı 182
6. Hükümet'in Baskıları ve Nazım Bey'in TBMM Üçüncü Şube'ye yazısı 186
7. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetinin durdurulması 189
   I. TBMM'deki Gizli Celse'den bir bölüm 190
   II. Komünizmin ezilmesi için genel mutabakat 193

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (1922) (Partinin İkinci Kuruluşu)

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (ikinci) kuruluşu 204
2. *Yeni Hayat* dergisi ve *Doğru Öz* gazetesi 211
3. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kongresi 230

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

4. Nazım Resmor hakkında iki tartışma 235
I. Mustafa Kemal Paşa'nın, Nazım için İngiliz casusu suçlamaları 236
II. Nazım'ın Rus yanlısı kabine kurma girişimi iddiaları....238
5. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılması 238

KOMÜNİST ENTERNASYONAL, TÜRK KOMÜNİSTLERİ, İMKÂNLAR, SINIRLAR 245

YEDİNCİ BÖLÜM

(Resmi) TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI

1. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşu ve kurucuları....254
2. *Hâkimiyeti Milliye, Anadolu'da Yeni Gün* ve *Yeni Dünya* gazetelerinde komünizm....258
3. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası ideolojisi; 'Türk Burjuvazisinin Komünizmi' 262
4. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kapatılması 267

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SONUÇ 273

DOKUZUNCU BÖLÜM

Ek-1

1914 başından 1923 sonuna kadar kronolojik olaylar 277

Ek–2

YEŞİL ORDU CEMİYETİ YÖNETİCİLERİNİN İSTİKLAL MAHKEMESİNE VERDİĞİ İFADELER 295

Ek–3

PROGRAM BELGELERİ

1. Yeşil Ordu Talimatnamesi ve Nizamnamesi 319
2. Halk Zümresi Siyasi Programı 323
3. –Hafi– Türkiye Komünist Partisi Umumi Nizamnamesi 325
5. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1922) Program Taslağı 333
6. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası (Siyasi Programı) 336

Ek–4

Ziynetullah Nevşirvanov'un *İdrak* gazetesindeki makalesi: "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?" 345

Ek-5

TARİHSEL FOTOĞRAFLAR....349

İSİM DİZİNİ....366

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

1920 yılı yakın Türkiye tarihinin en ilginç ve en bilinmeyen yıllarından biri olmalı.

1920 yılına ait anıları, belgeleri, olayların nasıl geliştiğine ilişkin değerlendirmeleri okudukça, bir ülkenin tarihinde çok küçük bir zaman aralığı olan bu bir yılın, sonuçları kendisinden sonraki yıllara taşan ve günümüzdeki tartışma dinamiklerini de içine alan nice yaşamsal konuyu bugün çok yadırgayacağımız bir boyutta yaşandığına tanıklık etmek, oldukça şaşırtıcıdır.

1920 yılı Anadolu'da emperyalist işgallere direnişin örgütlenmesinde önemli bir yıldı. İstanbul ve Ankara arasında yaşanan ikili iktidar dönemi bu yılın sonunda teokratik Osmanlı Devleti'nin yıkılması, (burjuva) Cumhuriyet'in kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Bu dönem; emperyalizme karşı Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ve ulus devletin inşa süreci ile sol'dan esen sosyal kurtuluş rüzgârlarının iç içe geçtiği bir dönem olmuştu. Bütün gelişen olaylar ve olgular birbirini farklı açılardan kesen bu süreçlerin karşılaşmasıyla yeni bir dengeye oturmuştu.

1920 yılı sol hareket açısından son derece karmaşık bir süreçti. Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde ve Meclis dışında sol ve komünist partiler kurulabilmiş, bunlar yeni bir devletin kuruluş sürecinde görüşlerini açıklamış ve siyasi mücadele içinde bulunmuşlardı.

O yıllarda 'sol' ilk kez bu kadar geniş yelpazede kitlelerin ilgi alanına girer gibi olmuştu. İttihat ve Terakki Partisi'nden gelen sol siyasi hareket, Eskişehir ve Ankara'da örgütlenen Yeşil Ordu Cemiyeti, Ankara'da kurulan –Hafi– (Gizli) Komünist Parti, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Bakü'deki Türkiye Komünist Fırkası, İstanbul'daki Osmanlı/Türkiye Sosyalist Fırkaları gibi örgütler, politikayı ilk kez siyasi elitler arasında yapılan iktidar savaşı görüntüsünden çıkararak, Anadolu'daki geniş emekçi yığınlarını bu mücadeleye çağıran bir hareketi başlatmışlardı.

Yakın dönem araştırmaları Bakü'de Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu hareketi nispeten bilinir kılmışsa da Ankara merkezli sol hareket için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Özellikle Yeşil Ordu, Hafi –Gizli– TKP ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşları, yöneticileri, yayınları, savunduğu düşünceler, programları ve sonunda kapatılmaları süreci bugün bile birçok bilinmeyeni barındırmaya devam etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dönemin bir başka özelliği, Doğu'daki Rus devriminin Kurtuluş Savaşı'nı yürüten bütün sivil ve asker kökenli yönetici kesimi derinden etkilemesiydi. Bu etkilemenin nedenleri birden fazlaydı ancak ikisi hepsinden önemliydi.

Önce, Rusya'daki toplumsal devrim ile Türkiye'deki ulusal devrimin ortak düşmanı İngiliz emperyalizmiydi. Bu ortaklık, emperyalizmi yenen Bolşevik Devriminin zaferinin, Türkiye'deki ulusal hareketin yöneticilerinde Bolşevizm'e karşı büyük bir sempati yaratmasına neden olmuştu.

Sonra da, Rusya'daki devrimin dalgaları, Anadolu'da ulusal devrimin 'toplumsal boyutunun' adeta keşfedilmesini sağlamıştı. Bu etkilerle, Ulusal Mücadele'nin sorumlu kumandanları, milletvekilleri, gazetecileri Türk devriminin sosyal yanını uzun uzun tartışmışlar, komünizm literatüründeki birçok kavramı günlük yaşamın içine sokmuşlardı.

1920 yılında faaliyet gösteren sol örgütlerin bir kısmı; Büyük Millet Meclisi'nde, günlük gazete ve dergilerde, kahvehane toplantılarında, parti çalışmalarında propagandalarının ana eksenine Müslüman-komünist yoldaşlığı kavramını koymuşlardı. Bu dönem büyük kumandanlardan milletvekillerine, gazetecilerden valilere, din adamlarından Kuva-yı Milliye önderlerine kadar geniş bir yönetici kesim, 'Komünizm ve İslamiyet'in özünde aynı esaslarla hareket ettiğini ve birbirini tamamlayan fikirler olduğunu savunmuşlar, 'eşit ve adil' bir düzen tasarımını bu eksene oturtmuşlardı.

1920 yılı ilginç denemelere sahne olmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra ve henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken devlet eliyle ilk kurulan parti, yeni kurulacak Cumhuriyet rejiminin esaslarını belirleyecek bir parti değil, tuhaf görünmektedir ama (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'ydı. Dolayısıyla devletin kendisinin kurduğu ilk parti ve kapattığı ilk parti (Resmi) Türkiye Komünist Partisi olmuştu.

1921'in ilk aylarına gelindiğinde ise, bu uzun yıl, yani 1920 boyunca sözü edilen olgular adeta buharlaşmış, bunlar hiç konuşulmamış, hiç yazılıp çizilmemiş, hiç yaşanmamış gibi süreç birdenbire kesilmiştir. 1922'nin sonundan itibaren ise bu tablo daha da ağırlaşacaktır.

Bu ani değişim; kişilerin, devletin ve toplumun kendi tarihlerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devlet artık buna göre şekillenmiş, toplum yeni oluşan güçlü odaklara bakarak kendini hizaya çekmiş, anılar yeni iklime uygun kaleme alınır olmuştur.

1920'li yılları araştıran çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Yeni araştırmalar, dönemi aydınlatmada yararlı işlevler görmüşse de daha alınması gereken yol olduğu rahatça söylenebilir.

Yakın tarihin bu döneminin suskun geçilmesinin nedenleri arasında pek çok unsur sayılsa da kendi ideolojisini yaratmaya karar veren 'burjuva cumhuriyetin', kendi dışındakileri etkisizleştirme çabası temel neden olmuştur. 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra artık yeni rejime kavuşan, beş yıllık iç mücadeleden sonra iktidar ortağı olabilecek siyasal karşıtlarını alt eden, rejimin hukuki ve toplumsal yapısını kendi sınıf çıkarları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

doğrultusunda yeniden tanımlayan ve iktidar çatısını pre-kapitalist güçlerle paylaşan Türk burjuva devrimi, artık düze çıktığını düşünmektedir. 1923 yılı arifesinde yaşadığı tarihsel süreç de dâhil olmak üzere tarihin yeni baştan yazılması büyük önem taşımaktadır.

1920 yılında 'burjuva demokratik devrimi' için mücadele eden, Türk burjuvazisi-Kemalist bürokrasi ve müttefikleri, sınıfsal tercihleri netleştiği ölçüde sol hareketlerin etkinleşmesine izin vermedikleri gibi, gelişmesine de tahammül edememiştir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra ise, Kemalizm'in sol'a karşı yoğun baskısı hiç eksik olmadı. 1925'ten sonra Takrir-i Sükûn yasası bu baskıyı sistemli hale getirmiş, dünyadaki yükselen faşist harekete paralel olarak CHP'nin tek parti diktatörlüğü ve Soğuk Savaş'ın körüklediği anti-komünizm, sol üzerinde yıllarca sürecek ağır baskının gerekçesi olmuştur.

Olayın bir başka boyutu ise; 1920'li yılların sonunda sol hareket, Cumhuriyet'i kuran Kemalizm tarafından imha edildikten sonra, –Kemalizm– kendi modernleşme projelerinde en önemli müttefikini de kaybetmiştir. Bunun doğal sonucunda da; Cumhuriyet rejiminin altının doldurulması, demokrasinin toplumun tabanına yayılması ve halkın Cumhuriyet'e kazanılması mücadelesi de büyük yara almıştır.

1920'den itibaren Kemalizm, 'bu tabanı daralmış burjuva cumhuriyet projesini' yürütebilmek için türlü yapay ideolojilere sarılmış, –burjuvazinin en genel tezi olan– Türkiye'yi sınıfsız bir toplum, kendisini de sınıflar üstünde ve bütün milletin temsilcisi ilan etmiştir. Sınıfsal zemininden zorla ve ısrarla koparılan toplumsal hareket, bundan sonraki dönemde ve uzun süre kendini toparlayamamıştır. Sınıf mücadelesinin ve buna dayalı siyasetin 'zor' yolu ile yasaklanması bir dönem için çözüm gibi görünmüştür. Ancak hayat devam etmiş, sınıfsal zemininden sapan toplumsal muhalefet, ana mecrasından akamadığı için Türkiye'nin kanamaya hazır yaralarına, ya İslamcı ya da milliyetçi Kürt hareketinin alttan alta beslenmesine zemin hazırlamıştır.

1920 yılında meydana gelen ve bir yıla sığan olaylar baş döndürücü bir hızla olup bitmiştir. Yeni kurulan Türk devleti tarihsel nedenlerle kapitalizmi içselleştirerek ve emperyalist Batı'yla bütünleşmeyi hedefleyerek yoluna devam etmiştir. Burada üç büyük toplumsal sorun Türkiye'nin daima önüne gelecektir.

Birincisi sol siyasete getirdiği yasaktır. Kapitalizm koşullarında demokrasi mücadelesi demek olan komünist ve sol hareketin yürüttüğü sınıf mücadelesine yaklaşımındaki kaba reddiyetçilik ve yasaklama zihniyeti, ülkenin yararına olmamış, siyasetin ve toplumsal hayatın tıkanmasıyla sonuçlanmıştır.

İkincisi Kürt sorunudur. Kürtlerin kimliklerinin, dillerinin, kültürlerinin ve vatandaşlık haklarının tanınmaması, bütün bir Cumhuriyet dönemi boyunca bitmeyen bir çatışmaya neden olmuştur. Kürt halkını ya yok sayarak ya da ezmeye çalışarak sorun çözülememiştir.

Üçüncüsü ise devletin din karşısındaki tutumudur. Devlet, bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca laiklik ilkesini işine geldiği gibi uygulamıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cumhuriyet, yoksulların maddi dünyalarında değişim yaratamadığı gibi, manevi dünyalarına da heyecan ve yeni bir ruh getirememişti. Onlar 'iktisaden ve manevi' olarak bağlı olduklarına –en yakınlarındaki egemen güçlerle ideolojiye– bağlanmaya devam etmişlerdir. Devlet, laikliği biçimsel olarak toplumsal hayata soktuktan sonra, aynı zamanda Sünni Müslümanlığı devasa bir teşkilatla besleyerek örgütlenmesinin bir aracı haline getirmiştir.

Bugün ise, Türkiye'nin toplumsal şekillenmesinin neredeyse tamamlandığı 1920'lerin üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmişken, Türkiye'nin hemen hemen aynı sorunlarla boğuşmak zorunda olması, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur.

Sorun geniş ve çetrefilli olmakla beraber, konumuz 1920 yılı ve Ankara kaynaklı sol hareketlerle sınırlıdır.

Türk burjuva devriminin ilk yılları, tek parti devri, Soğuk Savaş yılları, darbelerin damgasını vurduğu ağır aksak yürüyen demokrasili yıllar, bütün bu dönemler; başından itibaren Kemalizm'in çerçevesini belirlediği ideolojik bir iklimde yaşanmıştır.

Sonradan dünya konjonktürüne uygun olarak Avrupa'daki faşizm ve ABD'nin şırınga ettiği komünizm düşmanlığı da bu iklimde kendilerine yer bulmuştur.

Bu uzun dönemde adım adım oluşturulan politikalar, geçmişe doğru adeta ışık dahi sızdırmayan perde vazifesi görmüş, Türkiye'nin 1920 ve öncesi, toplumsal ve siyasal yaşamı unutulmaya bırakılmıştır.

Gerçekte ise, renkli, devingen ve sorgulayan bir dönemi üzerinden neredeyse yüz yıl geçtikten sonra anlamaya çalışmak, bir tarih meraklının ötesinde bugün yaşanan sancıların kökleri konusunda fikir verecektir.

Böyle bir çalışmanın bütün yazılan ve söylenenlerin ötesinde en önemli amacı; dönemin yeniden tartışılmasına katkıda bulunmak, olayları, arka planındaki toplumsal dokuyla irtibatlandırarak kendi tarihsel perspektifi içinde sunmaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BASKI ÜZERİNE

1920 Yılı ve Sol Muhalefet'in 2. baskısı bütün metin yeniden gözden geçirilip yeni ilavelerle hazırlanmıştır.

Kitabın ilk baskısı yayımlandığında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yayın organı *Yeni Hayat* dergisinin toplanması ve çeviri çalışmaları henüz başlangıç aşamasındaydı. 2. baskıda *Yeni Hayat*'ın 20 sayısının kapsamlı bir indeksi yer almaktadır. Bu ilave dönemin bütün ruhunu yansıtan bilgiler bütünü yanında, THİF faaliyetlerini açıklayan önemli bir belge eksikliğini de tamamlamaktadır.

THİF Kongresi nedeniyle Türkiye'ye gelen Komintern delegelerinin *Yeni Hayat* dergisini ziyaretlerini partinin diğer yayın organı –Mersin'de yayımlanan– *Doğru Öz* gazetesi o yıllarda haberleştirmişti. Bu ziyaretin anlatıldığı "Ankara'da Bir Çay Ziyafeti" başlıklı haber de ilk kez yayımlanmaktadır.

THİF Katib-i Umumisi Nazım Resmor'un yeni bilgilerle "Portre"si, THİF'nin oluşumu çizelgesi, kitabın sonunda yer alan Tarihi Fotoğraflar'ın örgüt yapıları dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi 2. baskıda yer alan yeniliklerdendir.

Eylül 2019, Güzelbahçe/İzmir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

*OSMANLI DEVLETİ'NİN MOSKOVA BÜYÜKELÇİSİ'NE**

...Galip Kemali Bey, Türkiye'nin bu kadar mühim işleri içinde Moskova'da
neşredilmekte olan Türk Sosyalist gazetesini bir türlü hatırdan çıkarmıyor...
Maksat ne? Yeni Dünya'yı mutlak kapatmak,
muharririni dünyanın bir diğer ucuna sürdürmek değil mi?
Fakat serbest-i vicdan, serbest-i kelâm namına Sefir'in bu iddia ve emirlerinden
–bir Türk sefiri– olması dolayısıyla biz bile ıstırap duyuyoruz.
Müslüman âleminde her ferdin, kâinatı yalnız kendi gözleriyle görmek,
fikir ve vicdana tahakküm etmek hastalığı ne zaman nihayet bulacak?...
Bu cüretkâr vicdana, hiç olmazsa okumuşlarımız ne zaman malik olacak?...
Galip Kemali Bey pekiyi biliyor ki Türkiye'de sosyalizm ancak kurulma devrindedir.
Fakat iş onda değil, bu vesile ile belki de nimetlere boğulmuş paşalarımızın
başına bir hal gelir korkusu mu ağır basmaktadır?
Cemıp Türklerinde sosyalizm nasıl iptidai bir teşekkül devri geçiriyorsa,
paşalar emperyalizmi de şüphesiz sona yaklaşmaktan sakınma gayesi güdüyor.
Fakat bu kadar meraka, bu kadar ihtiyata ne lüzum var.
Yeni Dünya'nın yazıcıları sosyal demokrat olsalar da anarşist değil;
ve bir de her şeyden evvel mütefekkir, muharrir, sulh ve selâma riayetkâr kişiler.
Hem mazlum halklar işi ele alıncaya kadar,
Türkiye daha birçok beyleri ve paşaları doyurabilir.
Onun için endişe etmeyiniz efendiler, müsterih olunuz,
ve bizleri de notalar peşinde ecnebi dairelerde gezdirmeye mecbur etmeyiniz.

15 Haziran 1918
Mustafa Suphi

Yeni Dünya gazetesinin yayınının durdurulması için Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e üst üste üç nota veren Osmanlı Devleti Moskova Sefiri Galip Kemali Bey'e cevaben.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

1920 YILINA GELİRKEN ANADOLU'DA DURUM

1. İstanbul'da iktidar boşluğu ve Anadolu'nun işgali

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın sonuna doğru Batı emperyalizmi tarafından bir yarı-sömürge durumuna düşürülmüştü. İmparatorluk, Avrupa, Asya, Afrika topraklarında çok sayıda ulusu bu despotik yönetimi altında bir arada tutuyordu. Kurtuluş Savaşı'na doğru giderken bu merkezi, despotik ve çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun ikili karakteri Milli Mücadele'nin yapısına da damgasını vuracaktı. Osmanlı hâkimiyeti altındaki uluslar açısından, 1908'den sonra imparatorluğun gittikçe daha fazla Türk hâkimiyetine dönüşmeye başlaması, bu ulusların bağımsızlık savaşları ve emperyalist ülkelerin Osmanlı ülkesini parçalama çabalarıyla iç içe girdi.

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'nı bitirdi. Osmanlı Devleti çok ağır koşullar içeren bu anlaşma ile yenilgiyi kabul etmişti.

Bu zamandan 29 Ekim 1923 yılına kadar sürecek beş yıl 'Mütareke' dönemi olarak adlandırıldı.

1900 ile 1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin yönetimde söz sahibi olmuş İttihat ve Terakki Partisi yenilgi ile birlikte son kongresini toplamış, kendini kapatmış ve partinin önde gelen liderleri Avrupa'ya kaçmışlardı. İttihat ve Terakki Partisi'nin üç önemli lideri, Talat, Enver ve Cemal Paşalar yenilmiş bir ülkenin birinci derecede sorumlu siyasileri olarak ülkeden firar etmeyi tercih etmişlerdi. İttihatçı liderler Ermeni tehciri ve savaş suçlusu ithamlarına karşı kendilerini savunmayı göze alamamışlardı. İttihat ve Terakki'nin etkili olduğu dönemde onun temel dış dayanağı olan Alman emperyalizminin yerini mütarekeden itibaren iktidara geçen Hürriyet ve İtilaf Partisi ve onların dış dayanağı olan İngiliz-Fransız emperyalizmi almıştı.

Savaşın bitiminde genel bir kaos vardı. Peşpeşe kurulan ve yıkılan İstanbul Hükümetleri o koşullarda yeni bir ümit olmaktan uzaktı. İttihat ve Terakki'yi dışlayarak bir çıkış yolu arayan siyasi partiler ve kişiler galip emperyalist devletlerin çıkarlarını gözeterek politika yapmanın derdindeydi.

Devletin yönetimi fiili olarak çökmüştü. O zamana kadar siyasetin ve toplumsal yaşamın merkezi durumunda olan İstanbul'da; yenilginin, işgalin ve elverişsiz koşulların egemen olduğu havada, siyasetin ağırlığı imkânların daha çok olduğu Anadolu'ya kaymaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgi ile gelen dağınıklığa ve umutsuzluğa rağmen yıllardır Osmanlı Devleti'ni yöneten İttihat ve Terakki Partisi hâlâ en güçlü, Anadolu'nun her yöresinde teşkilatını ayakta tutan kurumdu. Gerek askeri yapı içinde her düzeydeki kumandanlar arasında, gerek bürokrasi içinde, gerekse de sivil güçler arasında

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Anadolu'da eşraf ve tüccar gibi varlıklı kesimler içindeki örgütlülüğü sürüyordu. İttihat ve Terakki resmen kapanmış, onun devamı kabul edilen Teceddüt Fırkası kurulmuş, daha da önemlisi, İttihat ve Terakki'nin gizli örgütleri Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyeti gibi örgütler Anadolu'daki varlıklarını devam ettirerek, Milli Mücadele örgütlerinin siyasi önderleri oluyorlardı.

Mütareke dönemi farklı bir yapıyı su yüzüne çıkarmıştı.

İstanbul'da bir iktidar boşluğu doğmuştu. Ve bu iktidar boşluğu, bir zamanlar İttihatçıların sürgüne gönderdiği muhaliflerin yeniden İstanbul'a dönmesine, bazı Batı Anadolu kentlerindeki işçi ve emekçi sınıfların yeni haklar elde etmek üzere hareketlenmesine, Osmanlı Devleti'nin geleneksel aydınlarının devletin bu çöküş sürecini geriye çevirmek için çabalarını yoğunlaştırmasına, bu dönemde yüzlerle ifade edilen yeni örgütlenmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

İşgal altındaki İstanbul ve Anadolu topraklarında; emekçi örgütleri ve ulusal bağımsızlık yanlıları açısından siyasal çalışma ve örgütlenme şartları oldukça ağırdı. Bu tarihsel dönemde işçi ve emekçi sınıflar yeni örgütlenme ve mücadele biçimleri geliştirirken, İstanbul'dan uzak Anadolu'da ise etnik mücadelelerin, Türk ulusal devriminin, emperyalist işgallerin yarattığı gerilimlerin iç içe geçtiği yeni bir dönem başlayacaktı.

Dönemin en önemli faktörlerinden biri ise, Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi ve onun dalga dalga etkilerinin Osmanlı sınırlarına dek kısa sürede ulaşmasıydı. Osmanlı Devleti ile yüzyıllardır onunla savaş halindeki bu ezeli düşmanı altüst eden Bolşevik Devrim, aydınlar ve halk üzerinde şaşkınlık ve sevinç yaratırken, bu olumlu ve hava daha sonra hayranlık ve desteğe dönmüştü.

27 Ekim 1917'de Moskova'da açılan *İşçi Köylü Asker Sovyetleri Tüm Rusya II. Kongresi*, geçici hükümetin devrildiğini, tüm ülkede iktidarın İşçi, Köylü ve Asker Sovyetlerince üstlenildiğini, hükümet yetkilerinin Lenin başkanlığında Halk Komiserleri Konseyi'ne verildiğini 20 milyon seçmen adına açıklamıştı. 390'ını Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) üyesinin oluşturduğu 650 kişilik Kongre, 26 Ekim (8 Kasım) günü ilk olarak tarihsel *Barış Kararnamesi*'ni kabul etti. Buna göre yeni hükümet, savaşan uluslara ve onların hükümetlerine ilhaksız ve tazminatsız, adil ve demokratik bir barış önerisinde bulunuyordu.

Bu eski arnansız düşmanın yeni teklifi Osmanlı Mebusan Meclisi'nde coşkuyla karşılandı. 8 Kasım Kararnamesi ile dünyaya duyurulan talepler, Rusya'daki yeni düzen ve onların uygulamaya çalıştıkları ilkeler; aydınlar, askerler ve genel olarak tüm halk üzerinde olumlu bir etki yaptı, bunları öğrenme, ilgilenme ya da taklit etme dönemini başlattı.

Mütareke yıllarının başlarında İstanbul merkezli kurtuluş umutlarını yitiren aydınlar Anadolu'ya geçmeye başlamıştı. Anadolu ise büyük bir yıkım içindeydi. Savaşlardan yorgun düşmüş Anadolu'nun terk edilmişliği, yoksulluğu ve sahipsizliği buraya gelen aydınlara gerçeği göstermişti. Bu acı gerçek, aydınları yeni 'kurtuluş' çarelerine yöneltti.

İstanbul'da yeni kurulan İngiliz yanlısı İtilafçı hükümetler eski düşmanlıkları dirilterek savaş suçlusu saydığı İttihatçılar için büyük bir cezalandırma kampanyası yürütürken, Anadolu'daki halk çektikleri bütün eziyetlerin sorumlusu olarak İttihatçıları görmekteydi. İttihatçılar, etraflarında ya kumandan yani asker, ya vali yani sivil idareci olarak tehlikeli ve uzak durulması gereken kişilere dönüşmüştü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İttihatçıların yurt içindeki önemli önderleri geri çekilmiş, daha alt kademede bulunanlar yenilginin ve dağılmanın getirdiği moral çöküntüsü altında, Anadolu'da bulunan parti teşkilatları, kaymakamlar, kumandanlar ve memurlar aracılığıyla yeni direniş nüvelerinin oluşmasına çalışmaktaydı.

Mütarekenin ardından İtilaf kuvvetleri kendi yetki bölgelerini işgal etmeye başlamıştı. İngiliz birlikleri Karadeniz, Fransız birlikleri Çukurova, İtalyan birlikleri Akdeniz bölgelerindeki şehir ve kasabalara asker yerleştirdi. Fransız birlikleriyle birlikte Türkiye'ye gelen Ermeni milislerinin öç alma girişimleri dışında işgal bölgelerinde önemli ve kapsamlı çatışmalar olmadı.

Savaşın galibi İngiliz emperyalizmi Ortadoğu ve Kafkasya petrol bölgelerini kontrol etmeye yönelik temel politikasının en önemli ayağını, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Batı Anadolu'da kendi nüfus bölgesi altında bir Yunan Devleti kurdurmakta bulmuştu. Batı Anadolu'daki Rum nüfusun varlığı, Yunanistan'ın 'köklerim' diye sarıldığı 'Büyük Yunanistan' hayali, İngiliz emperyalizminin çıkarlarıyla çakışınca, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in ve Batı Anadolu'nun işgali başladı.

İzmir işgali kanlı başladı. İzmir'e çıkan Yunan askerlerine bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi ve sosyalizan görüşleriyle tanınan gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) silahla karşı koydu. Yunan birlikleri Müslüman mahalleleri basarak kıyıma ve yağmaya başladı. İşgal, Türkler tarafından büyük bir öfke ile karşılandı ve ulusal haklarına bir saldırı olarak kabul edildi. Yunan birliklerinin işgali bir 'ilhak başlangıcı' olarak nitelendirildi.

Osmanlı Devleti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalanmasından sonra ise tablo daha karanlık bir hal almıştı.

Anadolu'da o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan –ve kendi ulus devletlerini kurma mücadelesi veren– Rumlar, Ermeniler ve Kürtler bu ortak coğrafyada, –onlardan biraz geç başlamış olmakla beraber– kendi ulus devletlerini kurma mücadelesine katılan Türklerle karşı karşıya geldiler.

Anadolu yer yer işgal altındayken, Batı Anadolu'daki Yunan varlığı, Doğu'da Büyük Ermenistan projesi İngilizler tarafında desteklenirken; Rum ve Ermenilerin Türk hâkimiyetinden kurtuluşu sorunu, emperyalist politikalarla çakışma içindeyken, bu farklı süreçlerdeki çıkarların bütünü Türklerin hatta Kürtlerin esaretine dönüşmekteydi. Tersi de doğru olmak üzere Rumların ve Ermenilerin zaferleri, Türklerin –ve kaderlerini Türklere bağlamış olan Kürtlerin– felaketi olmaktaydı.

Türk ve Kürt egemen sınıflarının gerek 1908'den sonraki dönemde, gerekse Birinci Dünya Savaşı içinde elde ettikleri ekonomik konum ve ele geçirdikleri topraklar, bunları Ermeni ve Rum tehdidinden koruma çabaları aynı sürecin bir başka yanı olmuştu. Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı ulusların kendi bağımsızlık mücadeleleri, bu ulusların egemen sınıflarının imparatorluk mirası üzerindeki son savaşları olacaktı. Rum ve Ermenilerin savaş sonunda dağılan İmparatorluktan ayrılma planları, sınırlarını genişleteceği topraklarda yeni devlet kurma çabası içine girmesi, bunun emperyalist planlarla örtüşmesi, İngiliz ve Fransız emperyalizminin bu ulusları cesaretlendirip onlara savaş gücü kazandırması; Milli Mücadele'nin 'anti-emperyalist' karakterini olgunlaştırmaktaydı.

Milli Mücadele'yi bir 'Yunan' ya da 'Ermeni' savaşı niteliğinden çıkaran ana unsur, çözülmekte olan Osmanlı Devleti'nin hâkim unsuru Türklerin, Misakı Milli olarak tanımlanan bölgelerin tamamında –emperyalizmin farklı yollarla hâkimiyeti altına almak istediği sınırları belirlenmiş topraklarda– kurtuluşu hedeflemesiydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Milli Mücadele sınıflardan bağımsız bir yapılanma değildi. Kurtuluş Savaşı içinde ve daha sonra Kemalizm olarak anılan hareketin öncülleri; Jöntürk ve İttihat ve Terakki Partisi'nde örgütlenen, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni gelişmekte olan Türk burjuvazisinin o dönem koşullarında ortaya koydukları siyasi ve toplumsal programlarıydı. 1908'e kadar Osmanlı burjuvazisinin, Osmanlı aydınları yoluyla merkezi devlete ve padişaha kabul ettirmek istedikleri ve kendi burjuva çıkarlarının savunulması demek olan 'Batılılaşma serüveni' bir noktadan sonra farklılaştı.

1908 Meşrutiyeti'yle sonuçlanan devrim; Türk burjuvazisinin yolunu ve hedeflerini ortaya koyması bakımından dönüm noktasıydı. İttihat ve Terakki'nin ortaya koyduğu 'Milli İktisat' politikası Türklerin, İmparatorluktaki Rum ve Ermeni tüccarlarının etkisini kırma ve bunların yönettiği ticaret sermayesini Türkler lehine çevirme programını içeriyordu. Siyasi iktidarı kontrol etme, askeri ve sivil bürokrasiye hâkim olma, Türklerin nüfus bakımından üstünlüğü, bu mücadelede Türk burjuvazisinin en büyük kozuydu.

1920 yıllarına gelindiğinde Türk burjuva devriminin programlanması ve yürütülmesi görevi ise Kemalistlerdeydi. Kemalizm'in lider kadroları kapitalizm öncesi mutlakıyetçi devletin tasfiyesi ve kapitalist temelli Türk burjuva devriminin inşası sürecinde tarihi bir rol üstlenmişlerdi.

Kemalizm'in lider kadrolarının Anadolu'da bu tarihi rol için dayanacağı toplumsal taban neydi?

Türk köylüsünün geleneksel düzene bağlılığı, örgütsüzlüğü, ezilmişliği ve pasifliği karşısında öne çıkan tek güç, Anadolu eşrafıydı. Savaşı kazanacak para ve asker onlardaydı ve ancak onlar bu mücadelenin içinde yer alırsa bu mücadelenin başarı şansı olabilirdi. Bu egemen sınıf bloku aynı zamanda hem yarınki Türk burjuvazisini içinde barındırıyordu, hem de o günlerde –burjuvazinin– ideolojik ve siyasal taleplerine sahip çıkarak, mücadeleyi bir üst aşamaya taşımaya hazır görünüyordu.

Ancak tüm Anadolu'da geçerli olmak üzere bir eğilimin altı özellikle çizilmelidir.

Anadolu'da eşraf denilen, toprak ağaları, aşiret reisleri, tüccarlar, din adamları ve derebeyler sınıfının ne batıda, ne güneyde, ne de doğuda emperyalist işgallere karşı ciddi bir tavrı ve karşı çıkışı görülmedi. Hatta genel bir eğilim olmak üzere ve bazı yerlerde bu egemen sınıf temsilcileri işgalcilerle uzlaşma ve anlaşma seçeneğini daha gerçekçi bulmuşlardı. İngiliz işgaline uğrayan Adana, Maraş, Antep, Urfa illeri, Sivas Kongresi'ne temsilci bile göndermemişti.

Ne zaman ki, güneyde İngilizlerin yerini Fransız birlikleri alıp, Ermenileri bölgeye taşıyarak, onlarda baskın ve öç alma eylemleri başlattı, Türk ve Kürt eşraf mülkünü savunmak üzere direnişi gündemine aldı.

Milli Mücadele, Birinci Dünya Savaşı sonrası o yılların işgal, kargaşa ve iktidar boşluğu ortamında; doğuda Ermeni, batıda ve Karadeniz bölgesinde Rum milletlerine karşı, yerel iktidarlar olarak Türk ve Kürt mülk sahibi sınıflarının benzer korkularla mücadeleyi kendi denetimleri altına alma istemleri ile olgunlaşmaya başladı.

2. Anadolu'da Kuva-yı Milliye örgütlerinin kurulması

Anadolu'daki direnişlerin temel örgütleyicileri olacak bu yerel örgütlenmeler İzmir'in işgalinden sonra önem kazanmıştı. İzmir'deki Müslüman tüccar, eşraf, asker, yönetici ve memurların yer aldığı İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, muhtemel işgale

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşı çıkmak için özellikle İstanbul ve Ege bölgesinde etkin olan İttihat ve Terakki'nin gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyeti'nin çabalarıyla kurulmuştu.

Cevat Dursunoğlu Erzurum'da, Hacım Muhittin Ege'deki yerel örgütlenmeleri anlatırken kendilerinin de içlerinde bulundukları İttihatçı nüvelerin, kimseden direktif almayı beklemediklerini yazmışlardı.

1920 yıllarının Anadolu komünist hareketi örgütlenmesinde adından söz edeceğimiz Ziynetullah Nevşirvanov'un 1922 yılında yazdığı anılarında bu döneme ilişkin değerlendirmesi –o yılları yaşayanların– ortak düşüncelerine tercüman olmaktaydı. Nevşirvanov, *'Bugünkü siyasi hali izah edebilmek için Anadolu inkılâpçı hareketinin geçmişini kısaca hatırlamak gerekir. Zira günümüzdeki olayları anlamak, yalnız onların temeline inmekle mümkündür. Madalyonun bir yüzüne bakarak 'Anadolu milli hareketinden' söz etmek, sanırım yanlış olur. Bugünkü Anadolu hareketi, özellikle İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) döneminde, belki de daha önce, Cihan Harbinde yenilgi ihtimali düşünülerek hazırlanmıştı,'* diye yazmaktaydı.

Yunan birliklerinin İzmir'in işgalini izleyen günlerde netleşen Yunan politikası, Müslüman Türklerin eşraf ağırlıklı örgütlerinde önceleri tereddüt yaratan silahlı direniş düşüncesini yaygın hale getirdi. Kuva-yı Milliye teşkilatları bu örgütlenmelerden doğdu.

1918 sonu ve 1919 yılı Türkiye'nin birçok yerinde işgallere karşı kongrelerin toplandığı bir yıldı.

5 Kasım 1918'de Kars Milli İslam Şurası, aynı aylarda 1. ve 2. Ardahan Kongreleri yapıldı.

18 Ocak 1919'da Kars'ta, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkat-ı Milliyesi, 25 Mart 1919'da Cenubi-i Garbî Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi kuruldu.

Batıda, 28 Haziran –12 Temmuz 1. Balıkesir Kongresi, 26–30 Temmuz 2. Balıkesir Kongresi, güneyde 6–9 Ağustos Nazilli Kongresi, 16–22 Ağustos Alaşehir Kongresi toplandı.

Doğuda 23 Temmuz-7 Ağustos Erzurum Kongresi ve 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplandı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Cemiyeti adıyla tüm Anadolu'da ortak hedefler doğrultusunda mücadele eden örgütlerin koordinasyon ve birleşme süreçleri işlemeye başladı.

İzmir'den Kars'a kadar bütün bu kongre ve yerel hükümetler, bu süreçte memleket içinde kalan İttihat ve Terakki'nin kadroları tarafından aktif olarak örgütlendi.

Bu dönemin özgün yanı Almanya'da bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin bir ve iki numaralı isimleri Talat Paşa ve Enver Paşa'nın memleket içinde yürütülen Milli Mücadeleye verdikleri destek, kontrol ettikleri örgütü Mustafa Kemal'in emrine yönlendirmeleriydi. Karmaşık ve iniş çıkışlar izleyen Anadolu'daki iktidar mücadelesinde özellikle Talat Paşa'nın öldürülmesine kadar Mustafa Kemal'e verdiği destek ve Enver Paşa'nın yine bu tarihe kadar bu politikaya istemeden de olsa uyması önemlidir.

Anadolu olağanüstü günler yaşarken, Karadeniz bölgesi, Doğu ve İç Anadolu'da meydana gelen toplumsal karışıklıkları gidermek ve asayişi sağlamak gerekçeleriyle Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a geldi. Altında Osmanlı padişahının mührü olan yetki belgesinde Mustafa Kemal, Anadolu'nun işgal edilmemiş bütün il ve ilçelerinde bulunan vali ve kumandanların üzerinde tasarruf yetkisiyle, adeta 'olağanüstü vali' olarak Anadolu'daydı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Anadolu, bir yandan işgal ve ilhak kaygısıyla; servetini, malını, gücünü ve yerel iktidarlarını kaybetme korkusu içindeki eşrafın bulunduğu kongreler yoluyla örgütlenmeye çalışırken, diğer yandan aynı kaygıları yaşayan yurtsever subay ve sivil bürokratlar, İstanbul Hükümeti'nin yönetme gücünü kaybetmesiyle doğan kaos ortamında bu yeni gelişen direniş odaklarına destek veriyorlardı.

Geniş yetkilerle Anadolu'ya gelen ve bu toplumsal kargaşa ortamındaki direniş potansiyelini sezen Mustafa Kemal, dağılan orduyu toparlamak, yerel örgütleri bir çatı altında birleştirmek için çalışmaya başladı.

Batıda Balıkesir, doğuda Erzurum Kongreleri aynı günlerde toplandı. Balıkesir Kongresi ve Ege'de birçok il ve ilçede toplanan benzeri kongreler, işgale karşı gelişen direniş inisiyatifinin resmi değil sivil ve yerel güçlerin elinde olmasıyla farklı bir şekilde ortaya çıktı. Alaşehir Kongresiyle Ege'deki benzeri örgütleri bünyesinde toplayan yerel-sivil direniş gruplarının örgütlenme çabaları ulusal bir büyüklüğe ulaşamadı. Ege'deki direniş örgütleri işgalin sınırlarını genişleten Yunan askeri ilerlemesine karşı çareler ararken, ulusal talepleri olmayan, bölgesinin problemleri ile yetinen, içindeki eşraf ağırlığından dolayı padişah ve halife bağını fazlaca önemseyen bir yapıdaydı.

Erzurum'da ise Vilayat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri'nin düzenlediği Erzurum Kongresi; Rum ve Ermeni işgali tehdidi altındaki bölge delegelerinin yanında Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve çevrelerinin katılımıyla yapıldı.

Erzurum ve Trabzon'da Ermeni ve Rum halkının tehciri ve buraların İtilaf Devletleri tarafından yeniden işgal edilmesi veya işgal tehdidi altında bulunmaları, Ermeni ve Rumların geri dönme ihtimalleri ya da bu toprakların İngiltere ve ABD çıkarları gereği Ermenistan devletine verilmesi kaygıları, bu iki şehirde yerel iktidarı elinde tutan eşraf-tüccar-ağa sınıfının en büyük korkusuydu. Tıpkı Batı'da olduğu gibi bu bölgede de 'Kongre' düşüncesi, buradaki yerel iktidar sahipleri açısından kendi bölgelerindeki tehditlerin bertaraf edilmesine yönelikti. Kongreye üst siyasi hedefler koyan ve merkezileşmeye zorlayan ise Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve çevresindeki askeri bürokrasi oldu.

Mustafa Kemal'in başkan seçildiği Erzurum Kongresi'nde 'gücünü ulusal iradeden alacak sorumlu bir hükümetin gerekliliği' belirtiliyordu. Kongre, Mondros'tan sonra kurulan hükümetleri zaaf ve çaresizlikle suçlamış, çarenin derhal Mebusan Meclisi'ni toplamak olduğunu karara bağlamıştı. Kongreye katılan kumandanların fiziki varlığı ve temsil güçlerinin belirleyiciliği, Kongreye ve hatta bundan böyle genel olarak mücadeleye askeri-bürokrat ağırlıklı bir çizginin hâkim olacağının ipuçlarını veriyordu.

1919'un Haziran ayında Amasya'da Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa, Refet Bele ve Mustafa Kemal Paşa'nın buluşmasından sonra Amasya Tamimi olarak bilinen belge tüm Anadolu'daki Kolordu Kumandanlarına, Ordu Müfettişlerine ve 'diğer bazı mülki ve askeri mühim zevata' gönderildi. Amasya Tamimi'nin içeriği; 'bağımsızlığa yönelik tehdit ve İstanbul Hükümeti'nin yabancı tesiri altında olması, her türlü etki ve denetimden uzak olarak Sivas'ta milli bir kongrenin toplanmasını' istemesidir. Tamim İstanbul Hükümeti'ni tanımayarak; 'askeri ve ulusal örgütler varlığını koruyacak, komuta hiçbir surette başkasına devredilmeyecek, silah ve cephane kimseye teslim edilmeyecek, eğer vatanın herhangi bir yeri işgal edilecek olursa topraklar müştereken savunulacak' gibi maddelerle emperyalist işgallere de bir meydan okumaydı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İmparatorluk topraklarında hâlâ ayakta kalan tek kurum olan 'ordu'nun komuta kademesindeki yetki devrini reddeden bu açıklarına askeri bakımdan ordunun İstanbul ile taşra arasındaki komuta zincirini kopardı.

Genelgenin bir başka maddesi Anadolu'da mülki makamları askeri makamların emri altına sokuyordu. Bu durum İstanbul Hükümeti'nin büyük tepkisini çekti. Artık işgal atındaki Osmanlı toprakları üzerinde 'ikili bir iktidar' bulunuyordu.

Mustafa Kemal'i bütün görevlerinden azlettikten sonra askeri hiyerarşiye müdahale ederek, emrine itaat edecek kumandan atama, eğer olmazsa, Anadolu'daki üst düzey kumandanları baskı altına almayı hedefleyen İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki vali ve kaymakamlardan 30'unu azletti. Yerlerine saltanata bağlı 5 yeni vali ve 54 kaymakam atadı.

Amasya Tamimi, Anadolu'da işgal kuvvetlerinin etkisinden uzakta yeni bir iktidar yapısı oluşturmak için, 'her livadan 3 murahhas' seçilerek Sivas'a gönderilmesini, seçilecek azaların belediyeler ve milli örgütler tarafından seçilmesini istiyordu. 120 delegenin beklendiği Sivas Kongresi bir kısmı Erzurum'dan gelen 38 delegeyle açılabildi. Gelenlerin büyük bir bölümü asker veya bürokrattı. Erzurum Kongresi'nde netleşmeye başlayan, Sivas'ta perçinlenen genel eğilim Anadolu'daki ulusal mücadelenin 'küçük burjuva kökenli' bürokrat çizgisini baskın hale getirdi.

Kongre, Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetlerinin önüne mücadeleyi ülke düzeyinde birleştirme hedefini koydu. 16 kişilik 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi' adına, 8 Temmuz'da İstanbul Hükümeti tarafından bütün görevlerinden azledilen Mustafa Kemal Paşa yetkili kılındı.

Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu 'Umum Kuva-yı Milliye Başkumandanı' olarak atandı. Böylece ordu birlikleri Kuva-yı Milliye birliklerine dönüşmüş oluyordu.

Sivas Kongresi şiddetli manda tartışmalarına da sahne oldu. 1918 yılı sonunda kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Halide Edip Adıvar ve Ahmet Emin Yalman, Amerika'ya yaptıkları manda çağrılarına yanıt alamadıklarından cemiyetleri söndü gitti ama Halide Edip şahsında *'Filipin gibi vahşi bir memleketi asri bir makineye çeviren'* Amerika'nın mandasını savunmaya devam ettiler. Manda isteyenlerin arasında o dönem çok önemli sivil ve asker kişiler bulunmaktadır. Örneğin Ege'de Milli Mücadeleyi örgütleyen Karakol yöneticileri ve Rauf Orbay'da Amerikan mandası taraftarıydı. Manda fikri Kongre'de tartışılmış, Mustafa Kemal Paşa'da dâhil olmak üzere özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin "mandaterliği" üzerinde genel bir arzu olduğu ortaya çıkmıştı. Nitekim Sivas Kongresi, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay imzasıyla ABD Kongresi'ne başvurarak Türkiye'ye "*müzaheret*" (yardım, koruma) için bir heyetin gönderilmesini talep etmişti. ABD, o sırada Türkiye'de bulunan Harbord Heyeti'nin temas ve değerlendirmelerini yeterli görmüş olmalı ki, bu telgrafa bir yanıt vermedi.

Güney'de Maraş, Antep ve Urfa'daki Fransız işgaline karşı mücadelede temel belirleyici unsur yerel güçlerin oluşturduğu çetelerindi. Fransız işgalinin daha içlere doğru ilerlemesini durdurarak geri çekilmelerini sağlayan, bu kentlerde örgütlenen silahlı milis güçleri oldu.

3. Anadolu'da halkın durumu ve siyasi gelişmeler

Bu yıllar Anadolu köylüsü için karanlık yıllardı. 1914 yılından beri çeşitli cephelerde ve yıllarca süren savaştan sonra yenilmiş orduların neferleri olarak sağ kalanlar topraklarına dönerken toprakla uğraşacakları barış dolu bir hayat düşlüyor olmalıydılar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ancak savaş yıllarından başlayarak bozulan cephelerden dönen asker kaçakları, bunların büyük sayılara ulaşması ve savaştan kaçmak için dağlarda çetelere katılmak zorunda kalmaları, köylerin seferberlik ve işgallerle bozulan ekonomik hayatı, milliyetçi gerilimler ve çatışmalarla kaybolan eski sosyal yapı, bu yoksulluk ve güvensizlik ortamında köylü, topraklarında çalışmak için özlediği barış ortamını bulamayacaktı. Bu genel hoşnutsuzluk ve umutsuzluk ortamında, Anadolu köylüsü yeni mücadelelere atılmaya isteksiz ve talepleri, kendi hayatını devam ettirme ile sınırlıydı. Yüzyılların mirası bir tevekkül içinde kendi bölgesinde, kendi köyünde, doğrudan doğruya ve pek çok nedenle bağlı olduğu ağa, aşiret reisi, derebeyi, eşraf gibi egemen sınıf temsilcilerine sığınmış, onun peşinden gitmekteydi.

Bu durağanlığı ve sükûneti kısmen bozan unsurlar da vardı. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde başlayan yabancı işgaller, bu işgallere karşı farklı nedenlerle örgütlenmeye çalışan yerel ve ulusal güçler, Rusya'da hayatı altüst eden ve dalgaları Anadolu sınırlarından içeri giren devrimci düşünceler, Anadolu halkının hasret olduğu sakin yaşamı imkânsız kılarken, ulusal-demokratik mücadelenin farklı düşünceler ve eğilimlerdeki siyasal yapılarını da onun önüne koymaktaydı.

Anadolu'nun değişik coğrafyalarında kısa bir dönem, bir anlamda Kongre İktidarları dönemi yaşanıyordu. İşgal altında olan ya da işgal olasılığı bulunan yerlerde Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar yerel iktidar odakları eliyle devlet örgütlenmesinin bazı işlevlerini üstlenmeye başlamıştı. Bu durum İstanbul Hükümeti ile köprülerin tamamen atılmasına neden oldu. İstanbul Hükümeti Anadolu'daki ulusal hareketle uzlaşma kanallarını –bu imkân giderek zayıflamaya başlamıştı– açık tutmaya çabalasa da aslolarak onu ezmek için faaliyetini Anadolu'da yoğunlaştırmaya başladı.

İstanbul Hükümeti'nin dolaylı yönlendirmesi ve bazen bizzat örgütlemesiyle başlayan isyanlar, Anadolu'daki ulusal hareketi bastırmak amaçlıydı ve zaman zaman bir iç savaş görünümü aldı. Dönemin özellikleri, iç savaştaki sınıfsal bölünmeyi bulanık hale getirip iç içe soksa da çatışma; bir yanda, İstanbul merkezli olmak üzere iktidarını ölümüne savunan ve İngiliz-Fransız emperyalizminin çıkarları ile kendi çıkarlarını örtüştürmeye çalışan Osmanlı aristokrasisi, diğer yanda Anadolu'daki yeni iktidar adayı sınıflar arasındaydı. İsyanlar henüz dağınık ve güçsüz düzenli ordu tarafından değil, Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından bastırılacaktı.

İstanbul ve Anadolu arasında ikiye bölünmüş durumdaki iktidarın birinin diğerine kısa zamanda üstünlük sağlaması mümkün olmadığından yeni uzlaşma seçenekleri yeniden gündeme geldi. Padişah'ın uzlaşmaya yanaşması üzerine İngiliz yanlısı politikasıyla Anadolu'nun şimşeklerini üzerine çeken, birbiri ardına kurulup dağılan Damat Ferit Hükümetleri'nin üçüncüsü de çekildi. Yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti, Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Uzlaşma, Meclis-i Mebusan'ın bir Anadolu kentinde yeniden açılması ve Sivas Kongresi kararlarının meclisin onayına sunulmasını içeriyordu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da değil İstanbul'da toplanmasına karar verdi.

Meclis 12 Ocak 1920'de 168 üyesiyle İstanbul'da açıldı. Meclis'te Anadolu hareketine yakın vekillerin oluşturduğu 'Felah-ı Vatan' grubu meclis çalışmalarında etkili olmakla birlikte birçok noktada belirleyici olamadı.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 'Misak-ı Milli' olarak bilinen bir mücadele programını benimsedi. İtilaf Devletlerinin buna misillemeleri İstanbul'u 16 Mart'ta işgal etmeleri oldu. Meclis basıldı. Rauf Orbay ve Kara Vasıf'ın da aralarında olduğu birçok mebus tutuklandı. Meclis bu koşullarda çalışamayacağını bildirerek faaliyetine süresiz ara verdi. Hükümet istifa etti. Dördüncü Damat Ferit Hükümeti kuruldu. Padişah 11 Nisan'da Meclis'i kesin olarak kapattı. İstanbul Hükümeti ile Milli Mücadele yanlıları arasındaki uzlaşma çabaları da tümüyle bitti.

Anadolu'da gerek Balıkesir, Alaşehir gerekse Erzurum kongrelerinde eşrafın uzak durduğu ve direndiği hareketin merkezileştirmesi çabalarına en beklenmedik katkı İstanbul'un işgali ve Meclis'in dağıtılmasıyla yine İstanbul'dan geldi.

Mustafa Kemal Anadolu'da fiili bir iktidar odağını Sivas Kongresi sonrası Heyet-i Temsiliye eliyle yaratıp, Meclis-i Mebusan'ı Anadolu'da toplayarak bütün ulusal güçleri bu merkez etrafında disipline etme çabasındaydı. İstanbul'da Meclis İtilaf Devletlerinin aşağılama ve saldırılarıyla işlemez hale getirilip, padişah tarafından kapatılınca bu sağlam gerekçe Mustafa Kemal'e geri dönüşü olmayan bir hamle olanağı verdi. Heyet-i Temsiliye adına, kolordu kumandanlıklarına, vilayetlere, bağımsız livalara gönderdiği tamim ile Ankara'da bir meclisin toplanması için her livadan beş kişinin seçilerek 15 gün içinde Ankara'ya gönderilmesini istedi.

İstanbul'da Meclis'in basılmasının Ankara'da iki temel sonucu olmuştu.

Birincisi Anadolu'da yeni bir devletin kurulmasında inisiyatif 'İstanbul-Ankara ikileminde' Ankara'nın eline geçmişti. Ankara'daki ulusal mücadele önderlerini ve genel olarak da Kuva-yı Milliye'yi 'İttihatçı, Bolşevik ve hain' olarak tanımlayan İstanbul hükümetlerinin arkasındaki destek süratle erimeye başladı.

İkincisi, belki de birincisi kadar önemli olmak üzere, Milli Mücadele'nin kendi iç iktidar savaşında yeni bir aşamaya ulaşmasıydı. İstanbul'da Meclisi Mebusan'ın toplanmasına kadar geçen zaman içinde Mustafa Kemal'in yanında ona destek olan İttihatçı önderler, Rauf Orbay, Kara Vasıf ve Karakol teşkilatı, aynı zamanda şartlar uygun olduğunda Mustafa Kemal'e karşı harekete geçecek olan iktidar alternatifi en örgütlü gruptu. İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basıp Rauf Orbay ve Kara Vasıf'ı Malta'ya sürerek mücadeleden koparmaları, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele önderi olarak da yolunu açmıştı.

Kapatılan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelenlerin de katılımıyla 120 vekil ile 23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı.

Artık Büyük Millet Meclisi, Türk burjuva devriminin merkezi konumundaydı. Yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplayan Meclis, *'milli iradenin vatanın kaderini eline aldığını, Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde hiçbir gücün olmadığını, kendi içinden seçeceği bir kurulun hükümet olarak görev yapacağını, padişah ve hilafet konusunun kurtuluştan sonra ele alınacağını'* ilan etmişti.

Meclis, *'kendi varlığını tanımayan ya da yasallığını sorgulayan'* yaklaşımlar için Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ölüm cezası getirdi. İstanbul Hükümeti'nin bundan sonra alacağı kararları ve imzalayacağı uluslararası anlaşmaları tanımayacağını ilan etti.

Meclis, kendi içinden seçeceği üyelerinden meydana gelen mahkemelerle olağanüstü yargı yetkisini de elinde topladı. Üç kişiden oluşan ve kararları temyiz edilemeyen İstiklal Mahkemeleri, Firariler Hakkında Kanun'la başlayarak yetki alanını giderek genişletti.

1920 yılının ilkbaharına, genel çizgileri yukarıda özetlediğimiz şekilde gelişen böyle bir mücadele sonrasında varılmıştı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İşgalci emperyalist devletler de, Osmanlı Hükümeti de henüz ellerindeki tüm kozları tüketmemişlerdi. Ancak burada iktidar mücadelesinde iki saf, daha net bir şekilde ortaya çıkmış oldu.

Bir tarafta, İstanbul Hükümeti ve onun etrafındaki işbirlikçi –büyük ölçüde Türk ve Müslüman olmayan uluslardan oluşmuş– İstanbul burjuvazisi, Osmanlı feodalitesi ve bürokrasisi bulunuyordu. Diğer tarafta ise işgaller ile konumları sarsılmış –can, mal ve iktidar kaygısına düşen– eşraf, tüccar, ağa gibi varlıklı sınıflar, içlerindeki çeşitliliğe rağmen –statülerini, siyasi güçlerini ve işlerini kaybeden– Osmanlı asker ve sivil bürokratlar, aydınlar ile köylüler bulunmaktaydı.

Anadolu hareketi; savaştan yenik çıkan ve yıkılan Osmanlı İmparatorluğu ve Batı emperyalizminin haksız ve yaygın bir askeri işgallerle karşı karşıya kalmıştı.

Bu zemin üzerinde yükselen anti-emperyalist mücadele, Anadolu'da uzun zaman süren otorite boşluğu, Rusya'daki devrimin ilerici güçler üzerindeki etkileri, Kuva-yı Milliye birliklerinde yeni bir dünyanın mümkün olabileceğini gören köylü-askerler ve mecliste dile getirilen sol programlar; bütün bunlar, ulusal demokratik devrimi daha radikal bir çizgiye oturtabilecek sol kadroların ve örgütlenmelerin bu dönemde ortaya çıkmasına neden oldu.

Bunlar, dört ana kol oluşturdular:

1. Mustafa Suphi'nin başkanı olduğu Türkiye Komünist Fırkası,
2. Ankara'da; Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, (Hafi) Komünist Parti, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası,
3. İstanbul'da Osmanlı / Türkiye Sosyalist Fırkası,
4. İstanbul'daki Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'dır.

Bizim burada ayrıntılı olarak gelişmesine ve faaliyetlerine bakacağımız, Türkiye sol hareketinin nispeten daha az bilinen bölümü olan ikinci grupta andıklarımızdır.

Bir başka anlatımla; Ankara'da Yeşil Ordu Cemiyeti ile başlayan hareket ve Yeşil Ordu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde devamı gibi görünen Halk Zümresi.

Ankara'da 1920 yıllarında gizli olarak kurulan ve Bakü'deki Mustafa Suphi ile bağlantılı (Hafi), -Gizli- Türkiye Komünist Partisi.

Hafi Türkiye Komünist Partisi ile Yeşil Ordu'nun sol kanadının oluşturduğu Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası.

Yine aynı aylarda Yeşil Ordu Cemiyeti kurucularının ağırlıkta olduğu kişilerle ve Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle kurulan, eski metinlerde 'muvazaa', yani 'danışıklı' ya da (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası, araştırmanın konusu olacaktır.

Bütün bu toplumsal hareketlilik içinde 1920 yılında, Anadolu'da sol muhalefet örgütlenmesi olarak kabul edilen örgütler büyük ölçüde iç içe geçmiş bir görünüm sergilerken Ankara'da tarih sahnesine ilk çıkan politik yapı Yeşil Ordu Cemiyeti olacaktı.

Ankara'daki sol hareket genel olarak iki kaynaktan beslenmişti.

Birincisi, İttihat ve Terakki Partisi'nin 'Milliyetçi, Müslüman ve Komünist' kavramlarını iç içe geçirerek bulduğu kendine özgü sol politikanın, partinin çeşitli kanallarıyla Anadolu'ya akıtılması yoluyla olmuştu.

İkincisi ise Komünist Enternasyonal ve Mustafa Suphi'nin başında olduğu hareket kanalıyla Anadolu'ya gelen sol'du.

İttihatçılar kanalıyla gelen sol harekette, 1920 yılında Kafkasya'da yine İttihatçıların kurduğu 'Türk Komünist Partisi'ni de anmak gerekmektedir. Bu partinin fiziki

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

varlığından ve faaliyetinden daha çok, arkasındaki İttihatçı politikaları uygulayışı ve bunların Türkiye'ye taşınması anlamındaki işlevi oldukça önemli olmuştu.

Nitekim Yeşil Ordu ve devamındaki örgütlenmeler de bu yapıdan oldukça etkilenmişti.

Bu nedenle önce Kafkasya'daki genel durum ve Türk Komünist Partisi'nin faaliyetine bakmak gerekmektedir.

4. Birinci Meclis ve devletin sınıfsal yapısının berraklaşması

1920 yılının bir başka açıdan iki temel özelliği vardı.

Birincisi, Kuva-yı Milliye'yi Anadolu'da ortadan kaldırmak için emperyalizm ve işbirlikçi İstanbul hükümetlerinin çıkardığı isyanlar ve bunların bastırılması mücadelesiydi.

İkincisi de bu çatışmalar ve iç savaşa rağmen yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde, devletin altyapısını oluşturan belirleyici siyasi dönemeçlerin dönülmüş olmasıydı.

Devletin yeniden örgütlenmesini izlerken, Yeşil Ordu ve Halk Zümresi ile daha sonra kurulan (Resmi) Komünist Fırkası, (Hafi) Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası örgütlenmelerinin, nasıl bir süreç yaşanırken varolma mücadelesi verdiklerini görmek gerekmektedir.

TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 ile ilk anayasanın kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihleri arasında gelişen devletin yeniden örgütlenmesinde şu aşamalardan geçilmişti:

18 Mart'ta Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı son toplantısını yaptıktan ve İstanbul'da yabancı işgalin ağırlığı siyaseti imkânsız hale getirdikten sonra, mücadeleyi yürütmede inisiyatif Anadolu'ya ve Mustafa Kemal'in önderliğindeki Milli Mücadele yanlılarına geçmişti.

19 Mart'ta Mustafa Kemal, vilayetlere, livalara ve kolordu kumandanlarına, *'Ankara'da toplanacak fevkalade salahiyete haiz bir meclis için acele seçim yapılması'* çağrısını gönderdi.

21 Nisan'da Mustafa Kemal, vilayetlere, Meclis'in 23 Nisan 1920 tarihinde açılacağını bildiren duyurusunu yayımladı.

23 Nisan'da Ankara'da, İstanbul Meclis-i Mebusan'ından gelen mebuslar ve yeni seçilen mebusların katılımıyla ve olağanüstü yetkileri elinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı.

24 Nisan'da Mustafa Kemal TBMM reisliğine seçildi. Meclisi oluşturan milletvekillerinin sayısı; 339'u yeni seçilen, 87'si İstanbul'dan gelenlerle birlikte toplam 426 kişiydi.

25 Nisan'da BMM, başkanı Mustafa Kemal olan 6 kişilik Muvakkat İcra Encümeni'ni oluşturdu.

29 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu BMM'de kabul edildi. Kanun *'Yüce halife makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak'* amacıyla kurulmuş olan BMM'nin meşruluğunu tanımayan ya da söz, eylem, yazı ile buna karşı koyanları vatan haini sayarak idam edileceklerini esas almaktaydı.

3-4 Mayıs'ta BMM, vekilleri tek tek oylayarak ilk *'İcra Heyeti Vekillerinin'* seçilmesini tamamlandı.

5 Eylül'de kabul edilen *'Nisap-ı Müzakere Kanunu'* ile meclisin üye sayısı ve çalışma ilkelerindeki belirsizliklerin giderilmesi sağlandı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

11 Eylül'de 'Firariler Hakkındaki Kanun' TBMM'de kabul edildi. Bu kanunla askerlik hizmetinden kaçanları yargılamak ve cezalandırmak üzere TBMM üyelerinden oluşan üçer kişilik İstiklal Mahkemeleri kurulması kararlaştırıldı.

13 Eylül'de Mustafa Kemal Halkçılık Programını yayımladı.

18 Eylül'de yedi bölgede en kısa sürede İstiklal Mahkemesi kurulması hakkında kanun TBMM tarafından kabul edildi.

28 Eylül'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre açılan davalarda İstiklal Mahkemelerinin yetkili kılınması hakkında kanun kabul edildi.

4 Kasım'da vekillerin seçiminde önemli bir değişiklik yapan 'İcra Vekilleri'nin Seçim Şekline Dair Kanun' kabul edildi. Bu kanunla vekillerin meclis tarafından doğrudan seçilmesi önlenmiş oldu. Bu değişikliğin nedeni Kemalistlerin kendilerine muhalif milletvekillerini meclise rağmen vekil seçtirmemek düşüncesiydi. Nitekim Yeşil Ordu'nun Katib-i Umumisi Nazım Resmor Dâhiliye vekili, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) (Yazar Orhan Kemal'in babası) Adliye vekili seçilmiş iken Mustafa Kemal'in baskısı sonucu bu görevlerinden istifa ettiler. Yeni kanun vekil seçilecekleri 'Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilebilmesini mümkün kılıyordu.

Ağustos 1920'den beri devam eden rejimin temel ilkeleri hakkındaki tartışmalar 20 Ocak 1921'de kabul edilen 'Teşkilat-ı Esasiye Kanunu' ile son buldu.

Böylece Meclis'in başından beri benimsediği Meclis Hükümeti (güçler birliği) sistemine anayasal bir çerçeve oluşturulmuş oldu. Meclis gereken kanunları yapan, onların uygulanmasını sağlayan ve bunlara karşı çıkanları yargılayan tüm yetkilere sahip oluyordu.

Tarık Zafer Tunaya siyasi yapıyı şöyle tanımlamaktaydı:

'1920 yılında Türklerin bağımsızlık savaşını yürütebilmek, yeni bir devlet kurabilmek için seçtikleri hükümet şekli, Meclis Hükümeti sistemidir. Fransız ihtilalinin ünlü meclisi Convention'dan (Konvensiyon) adını alan bizim sistemimiz, aslında bir ihtilal rejimidir ve Convention'dan fazla sürmüştür.'

Tunaya'nın 'aslında bir ihtilal meclisidir' dediği ve Türk burjuva devriminin anayasasını yapan bu meclis kimlerden ve hangi toplumsal kesimlerden oluşmaktaydı?

Mesleki açıdan toplumun geniş kesimlerinin temsilcileri TBMM içinde yer almıştı. Milletvekili seçilmeden önce uğraştıkları son meslek göz önünde tutularak yapılan inceleme, bunların yaklaşık yarısının (%46,9) devlet memuru olduğunu ortaya koymaktadır. Geniş bir kategori olan devlet memurları içinde ordu mensupları, yüksek memurlar, mülki yöneticiler, diplomatlar, öğretim üyeleri, öğretmenler, hâkim ve savcıların yanı sıra vergi memurlarından emniyet görevlilerine, mahkeme zabıt kâtiplerinden telgraf memurlarına kadar her dereceden diğer memurlar girmektedir.

Avukat, gazeteci, bankacı, doktor ve mühendislerin oranı %14; eşraf olarak nitelendirilebilecek çoğu büyük toprak sahibi olan çiftçiler, tüccar ve aşiret reislerinin oranı %18,9'dur. Buna karşılık müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamları da Meclis'te %11,2 gibi pek küçümsenmeyecek bir oranda temsil edilmekteydi.

TBMM'de yalnızca İstanbul Milletvekili (ittihatçı-sosyalist) Numan Usta olarak bilinen Abdülmecid Numan işçi kökenli bir milletvekiliydi.

Meclis'in yapısını ortaya koyan tabloyu Füruzan Husrev Tökin şöyle tamamlamaktaydı:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

'Memleketin her bölgesinden gelmiş olan milletvekilleri arasında, asker kumandanlar, kara kalpaklı Kuva-yı Milliyeciler, göğüsleri çaprazlama fişekli ve tabancalı çete reisleri, İstanbul'dan kaçan mebuslar, siyasi parti ileri gelenleri, memleket eşrafı, aşiret beyleri, Bektaşi babaları, Mevlevi şeyhleri, sarıklı hocalar Meclis'in başlıca simaları idi.'

Bu tablodan çıkarılacak ilk sonuç şudur: Türk burjuva devrimine 'burjuva' niteliğini vermeye, onun ideolojisini oluşturmaya, batılılaşma olarak ifade edilen yörüngede ilerlemesini sağlamaya, –yeni bir etmen olarak– 1917 Bolşevik Devrimi'nin bazı ilkelerini kendi devrimleri içine katmaya uğraşan aydınlar yani; *'sivil-asker bürokrat, yönetici'* sınıf, Meclis'in yüzde altmışını (%46,9 ve %14) meydana getirmekteydi.

Ankara'da devrim meclisi toplamaya gelen bu küçük burjuva yönetici sınıfın doğal müttefiki ise, devrim için gereken 'para, asker ve imkân'ı elinde bulunduran Anadolu'nun (Türk ve Kürt) mülk sahibi sınıfı olan eşraf, (yani büyük toprak sahibi, tüccar, aşiret reisi, ağa) Meclis'in yaklaşık yüzde yirmisini (%20) oluşturmaktaydı.

Şeyhler, müftüler ve diğer din adamları bu iki sınıfa paylaştırılırsa Meclis'in yüzde doksanının yapısı genel hatlarıyla yukarıdaki gibidir.

Burada Türk devriminin ideolojisini yazan bürokrasi ile devrimin ekonomik ve siyasi tercihlerini belirleyen Anadolu egemen sınıflarının çatışma, tartışma ve uzlaşma sürecinde en önemli dönemeç 1920 yılının sonunda büyük ölçüde tamamlanmıştı.

Anadolu eşrafı olarak tanımlanan Türk ve Kürt egemen sınıfları, burjuva devriminin yürütücüleri olan Kuva-yı Milliye örgütlerinin temelini oluşturmuşlardı. Bu örgütlenmede eşrafın korkuları,–doğuda ve güneyde Ermeni, batıda ve kuzeyde Rumların geri dönme ihtimali– önemli bir etken iken, kurulacak yeni rejimde daha etkili Türk burjuva sınıfı olarak kudretini devam ettirme arzuları, Türk devriminin temel niteliklerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştu.[1]

Türk aydınlarının batılılaşma çabası belki yüz yıldır sürmekteydi ve buna bütün bir dönem boyunca iki önemli tarih 1. ve 2. Meşrutiyet deneyleri de eklenmişti. Türk aydınlarının 1920 yılına kadar ortaya koydukları en ileri proje İttihat ve Terakki eliyle uygulamaya çalıştığı 'Milli İktisat'tı.

1920 yıllarında ise bu sürece bir önemli faktör daha katıldı.

1917 Bolşevik Devrimi, Türk aydınlarının literatürüne *'halk egemenliği, toplumsal eşitlik, çalışan sınıfların aynı zamanda yöneten sınıf olabileceği, sosyal devrim'* gibi burjuva tahayyülünün ötesinde kavramlar ilave etti.

Batı emperyalizminin Anadolu'yu işgali, işgalin bir süre sonra tam bir parçalanma tehdidine dönüşmesi, bu nesnel ortamda hem milliyetçi refleksle Türk ulusunun yeniden kendi devletine sahip olma bilinci ve bu bilince yine Bolşevik Devrimi'nin rüzgârıyla gelen anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm gibi kavramların katılması

---

1 Türklerin, Kürtlerin, Ermenilerin ve Rumların o yıllarda birbirlerinin canına ve malına kasteden büyük kişisel ve toplumsal trajedilere yol açan olayların temelinde, 'her milletin kendi burjuva cumhuriyetini aynı topraklarda kurmaya çalışan ulusların savaşı' olduğunu hatırlamak gerekmektedir.
Sorun böylesi milliyetçi bir düzlemde aktığı için 'sonuç almakta' ulusların kazanma ve kaybetme savaşına dönüşmüştü. Birlikte yaşayan farklı ulusların bu büyük altüst oluşta, bir bölümünün kitlesel olarak hayatlarını, topraklarını ve zenginliklerini kaybetmeleri ve sonrada –geride kalanların ve geriye dönenlerin– bunları yeniden kazanma süreci olayı büsbütün dramatik ve karmaşık hale sokmuştu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yukandakilerle birleşince, siyasi mücadelenin yürütücülerinin kafaları bir dönem için adamakıllı karışmıştı.

1920'de TBMM toplandığında henüz işin başındayken yeni kurulacak devlette hangi temel ölçütlerin dikkate alınacağı tartışmalıydı.

Bütün bir 1920 yılı boyunca süren tartışmalara; Yeşil Ordu'nun, Halk Zümresi'nin, (Hafi) Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın teklifi, emekçi sınıfların çıkarlarını gözeten bir temel devlet yapısı oluşturulması yönündeydi. Ne var ki, bu sol siyasi partilerin programlarını aşağıdan destekleyecek örgütlü bir işçi ya da köylü hareketi bulunmuyordu.

Bu partilerin karşılarında ise, kategori olarak 'eşraf' denilen ve hızla akıp giden olaylar, bunlara bağlı politik tartışmalarla her geçen gün olayların ve çıkarlarının biraz daha farkına varan –mülk sahibi– Anadolu burjuva sınıfı ile devletin içinde olmaktan kaynaklanan örgütlenme yeteneğini harekete geçirerek, orduyu ve bürokrasiyi kontrole almayı başaran ve batı tipi bir burjuva demokrasisini hedefleyen Kemalistler vardı.

Bu iki ana gücün; temelini Anadolu eşrafının oluşturduğu burjuva sınıfın çıkarları ile siyasi hedefleri bağımsız, Batı tipi burjuva devlet olan Kemalistlerin çıkarlarının çakışması, kurulmakta olan yeni devlet yapısının temel prensiplerini de belirlemişti. Bunu sağlayacak ittifakların kurulabilmesi 1920 yılının sonuna gelindiğinde tamamlanmıştır.

Türk burjuva devrimine aşağıdan, örgütlü kitlelerin katılmaması ya da katılamamasının önemli sonuçları olmuştur.

Bu nesnel durum devrimci hareketi sürükleyen bürokrasiye büyük bir misyon yüklemişti.

Erzurum Kongresi'nden itibaren perçinlenerek süren bu eğilim Meclis'in açılışında da kendini göstermiş, katılan milletvekillerinin yüzde altmışı asker ya da sivil bürokrasiden gelmişlerdi.

Geniş kitlelerin böyle toplumsal dönüşümlere etken bir unsur olarak katılamadığı bütün devrimlerde geçerli olmak üzere, Türk devriminde de bürokrasinin kazandığı orantısız önem onun sınıflardan bağımsız bir güç olarak da algılanmasına yol açmıştı. Bürokrasinin görünürdeki hareket serbestisinin temelinde devletin çekirdeğini kontrol etmek ayrıcalığı yatıyordu. Bu ayrıcalık ona; gücün, zenginliğin ve servetin oluşmasında ya da dağıtılmasında belirleyici bir konum kazandırmaktaydı. Bu konumuna dayanarak –Kemalizm– bir taraftan geniş kitleleri devrimin dışında tutmaya, bu kitleleri kazanmaya çalışan sol siyasi yapıları etkisiz hale getirmeye çalışırken, diğer yandan genel sistemin oturmasına paralel olarak çeşitli yol ve yöntemlerle, burjuva sınıfı ile yeni ortaklıklar kurma düşüncesi içinde olmuştu.

1920'lerin sonunda Kemalist bürokrasi; ülkedeki sınıflı toplum yapısının korunacağı, özel olarak da bunun kapitalizm koşullarında devam ettirileceği konusunda genel bir inanca sahipti.

'Yüce halife makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak' hedefiyle açılan Büyük Millet Meclisi, 1920 yılı sonuna gelindiğinde artık siyasi tercihini yapmış, geleceğini 'garp medeniyetinin' kaderine bağlamış olmaktaydı. 1920'yi izleyen yıllarda da ulusal kurtuluş hareketini örgütleyen asker ve sivil bürokrasi konumlarını güçlendirerek çıktılar. Devlete egemen olmaya başlayan Türk burjuvazisinin siyasi temsilcileri ile aynı ekonomik ve toplumsal hedefleri paylaşan yeni egemen sınıfların ittifakı, ilk olarak sol'un tüm renklerini tasfiye etti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1920 yılının sonunda, Cumhuriyet'in meşruiyetini sorgulayanlara ve asker kaçaklarına karşı kurulmuş İstiklal Mahkemeleri, Meclis'in sınıfsal yapısının berraklaşmasına paralel olarak, Cumhuriyet'in halkçı ve demokratik yanının derinleştirilmesini isteyenlere karşı bir terör silahı gibi çalışmaya başladı.

Bu dönemin karmaşık yapısına ilişkin Şefik Hüsnü 1920'li yıllar Türkiyesi için *Türkiye'de Sınıflar*'da şöyle yazmıştır:

'...Türkiye'de devlet örgütünün dinle olan sınıfsal bağlarından, uzun süren askerliğin bütün hayata etkili olmasından, ulusal rekabet ve düşmanlıkların şiddetinden, bu sınıflar yakın zamana kadar, başka ülkelerde görülegelen özel şekilleriyle göze çarpmamıştır. Hatta bazı yazarlar bunların herhangi bir zamanda var olduklarını bile inkâr ederler. İktisat kanunları doğa kanunları kadar zorlayıcı ve etkilidir. Türkiye'de toplumun ve ekonominin temel taşı, dünyanın her yerinde olduğu gibi özel mülkiyettir. Bu temelden doğan, sınıflara bölünme olgusundan bizim ayrı kalmış olmamız düşünülemez...

Anadolu'da ahali başlıca üç sınıfa ayrılır: 1. Ortaçağ mütegallibesi hayatı süren ağalar, beyler, şeyhler ve tebaası. 2. Gittikçe önemleri artan kasabalı tüccar ve zanaatçılar sınıfı. 3. Yoksul ve orta halli köylüler ve rençperler sınıfı. Bugünkü hükümet ve Halk Fırkası ilk iki sınıftan güç almaktadır. Üçüncü sınıfın da sempatisini yitirmemeye çalışmaktadır...

Durum biraz dikkatle incelenecek olursa görülür ki milletvekillerinin çoğunluğu küçük burjuvazi (esnaf, zanaatçı, küçük memur kaza ve nahiye zenginleri vb.) ailelerine mensuptur. Birçoğu askeri okullardan yetişmedir. Bunları hepsini harekete geçiren zemberek, ülkenin iktisadi gelişmesinde önemli bir etken olmak, büyük kapitalist mevkiine yükselme hırsıdır. Bir kelimeyle bugünkü egemen sınıf, kapitalist dünyada tarihi bir rol oynamaya kendini aday sayan Anadolu'nun aracı zenginlerinden ve onlarla işbirliğinde bulunan aydınlardan oluşmaktadır. Bu sınıf doğaldır ki işçi eylemlerini hoş görmez...

Son on beş yıl içinde Türkiye'de birçok toplumsal eylemler oldu. Bu eylemlerde gafil bir unsur olarak, işçi sınıfı da bazen katıldı. Fakat Türk köylüsü bugüne değin yerinden bile kımıldamadı. Bütün olaylar, bütün devrimler, toplumumuzun tek sağlam dayanağı olan köylü sınıfının bilgisi ve yardımı dışında oldu. Köylü yalnız canından ve canı kadar sevdiği parasından fedakârlık yapması gerektiği zaman harekete geliyordu...

Bağımsızlık adı altında türlü sınıfların böyle başka başka amaç güttüklerini o sırada, köylünün dumanlı gözleri, bu düşünceleri seçemezdi. Buna meydan da bırakılmamıştı. Çünkü burjuva sınıfı, çıkarı için, bütün millet üyelerinin, saldırıya uğrayan ortak yurdu, ortak haklarını savunduklarını ve herkesin mücadele ile aynı derecede ilgili olduğu kanısını her vasıta ile güçlendirmeye çalışmıştı.

Yalnız, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan işçi ve köylü kitlelerine karşı, böylece Anadolu burjuvaları bir taahhüt altına girmiş bulunuyorlardı. Bu taahhüdü yerine getirdikleri sanısını uyandırmak zorunluluğu vardı, bunun için de onlara sınıf farklarının varlığını duyurmamak, kasabalı Anadolu zenginlerinin egemen sınıf mevkiine geçmelerini, geniş halk kitlelerinin iktidara geçmesi olarak göstermek gerekti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yani egemen sınıfın yardımıyla, gericiliğe ve hükümdarlığa karşı siyasal burjuva devrimi yapan asker, sivil bürokratlar tarafından izlenen halkçılık ve ıslahatçılık politikasını bu zorunluluk doğurmuştur...'

Bu bölümün kaynakları

Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet,* İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi,* Tekin Yayınları, İstanbul 1996.
Füruzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi,* Elif Matbaası, İstanbul 1965.
Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi – Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989.
Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi – Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989.
Hamit Erdem, *Kadınlığa Dair –100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları,* Sel Yayıncılık, İstanbul 2019.
Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980,* Cem Yayınları, İstanbul 1980.
Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* Cem Yayınları, İstanbul 1983.
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.
Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar,* Ülke Yayınları, Ankara 1975.
Turgut Çarıklı, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar,* İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege ve Çevresi,* TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

'...Türkiye'de kapitülasyonlar sebebiyle memlekette büyük sanayi teessüs edememiştir...
Büyük arazi sahibi beyler kuvvetli değildir...
Avrupa'daki siyasi ve iktisadi mücadelelerin iki büyük temeli olan
bu iki meseleye mukabil, Anadolu halkının başında büyük bir bela vardır ki o da
bürokrasi ve hükümetin zulmü meselesidir...
Türk veya gayri Türk, yoksul veya zengin memurlar
hükümet sandalyesine oturduktan sonra hususi bir zihniyet
'memur zihniyeti' kazanır ki kendini halktan yüksek görür ve
halka tahakküm için kendinde bir hak bulur...
Halka ezen ve tekâmülünü durduran sebeplerden biri de
kültürün din tesirinden azade olmamasıdır...
Ve eminim ki Rus ihtilâlinin Türkiye'de ve mazlum şarkta yapacağı tesir,
Fransa büyük ihtilâlinin Avrupa'daki tesirinden büyük olacaktır.

Bakü Türk Komünist Fırkası Vekili
Doktor Fuat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1920 BAŞLARINDA KAFKASYA'DA İTTİHATÇI SOL (TÜRK KOMÜNİST FIRKASI)

1. Kafkasya'da kesişen çıkarlar: İttihatçılara karşı Bolşevik ve Kemalist işbirliği

1920 yılının yaz aylarında Anadolu'nun batısında Yunan kuvvetlerinin işgali iç bölgelere doğru yayılmakta, Adapazarı'ndan Yozgat'a, Zile'ye kadar yaygın bir coğrafyada İstanbul Hükümeti'nin desteklediği ayaklanmalar ve bunların Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından bastırılması mücadelesi devam etmekteydi.

1920 yılında bir başka bölge ve orada meydana gelen olaylar, Anadolu'daki ulusal mücadelenin ve Anadolu'daki sol hareketin kaderini yakından etkileyecekti.

Bu bölge Kafkasya'ydı.

Kafkasya, Osmanlı döneminde Çarlık Rusya ile Osmanlılar savaşlarla defalarca karşı karşıya geldikleri bir coğrafyaydı. İngiliz emperyalizminin çok önemli kabul ettiği Hindistan yolu üzerinde ve enerji kaynaklarının merkezindeydi. Pek çok etnik halkın yaşadığı, ancak Azeri, Ermeni ve Gürcülerin kendi ulusal devletlerini kurabildiği ve daima siyasi çalkantıların yaşandığı bir bölgeydi.

Rusya'da duruma hâkim olmaya başlayan Bolşevikler devrimi adım adım buraya kaydırmaktaydı.

İttihatçı önderler ise Türkiye'den kaçtıktan sonra Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde kendi pozisyonlarını güçlendirecek diplomasi peşindeydi. 1920 Ocak ayı sonunda Cemal Paşa'ya bir mektup yazan Enver Paşa, İngilizlerle anlaşmak için girişimde bulunduğunu, İngilizlerin buna yanaşmaması üzerine serbest kaldığını ve Rusya'ya gideceğini kaydetmişti.

Enver Paşa yurt içindeki İttihatçılarla da canlı bir iletişim içindeydi. Moskova'ya gitme arifesinde yine Cemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta; *'Arkadaşlara yardım vazifedir. İstanbul'dan Kara Vasıf Bey'den mektup aldım. Yüzde doksan beş duruma hâkim olduklarını, bütün ümitlerinin Pan-İslamizm ve Turanizm'e bağlı olduğunu, benim mümkünse Türkistan ve Kafkasya harekâtlarını bizzat idare etmemi istiyorlar'*, demekteydi.

Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Kafkasya'yı bir üs olarak kullanma hazırlıklarını çoktan tamamlamıştı. Kafkasya bir taraftan Anadolu'ya açılan bir kapıydı, diğer yandan 'Turan'a giden yolun başında bulunuyordu.

İttihat ve Terakki liderlerinin buradaki temel politikaları; Müslüman halkları örgütleyip, Anadolu'da tekrar iktidar kapılarının açılmasını sağlamak ve buradan, daha doğuya uzanmak biçimindeydi. Enver Paşa bunun için Bolşeviklerden, feodal aşiretlere kadar tüm imkânları değerlendirecek ve bu amaçla Bakü'de komünist partisi de kuracaktı. Anadolu'daki ulusal hareketin denetimini elinde tutan Kemalistler ise bir yandan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İttihatçıların bu girişimlerini etkisiz hale getirmeye çalışırken diğer yandan Kafkasya'da İngiliz emperyalizmiyle mücadele eden Bolşeviklerle çıkarlarının ortak olduğunu göreceklerdi. Olaylar Kafkasya'da Bolşeviklerle Kemalistleri birbirine yaklaştırmıştı.

Bu bağlamda 1914 ile 1920 yılları arasında Doğu Anadolu'yu ve Kafkasya'yı içine alan bölgede siyasi ve toplumsal olayların başlıcaları şunlardır:

18 Aralık 1914'te Sarıkamış harekâtı başladı ve büyük bir faciaya dönüştü. On binlerle ifade edilen Türk askeri, Rus ordularıyla karşılaşmadan öldü. Rus Orduları Van ve Bitlis'i işgal etti. Kars, Ardahan ve Sarıkamış 1878'den beri Rus işgalindeydi. 1916'da (Şubat) Ruslar Erzurum ve Erzincan'ı da işgal etti.

Rusya'da Bolşevik Devrimin'in ardından 18 Aralık 1917'de Erzincan Antlaşması imzalandı. Rusya'daki devrimci hükümet Rus askerlerinin çekileceğini açıkladı. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması imzalandı. Buna göre: 'Elviye-i Selâse' denilen 'Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri Osmanlılara bırakıldı.

12 Şubat 1918'de 3. Kafkas Ordusu Erzurum'a girdi.

Rus Ordusunun işgal ettiği bölgelerden çekilmesi ile Kafkasya'da bir yönetim boşluğu doğmuştu. Bu siyasi boşluk sonucu emperyalist Batı devletlerinin yönlendirmesiyle Gürcistan'da Menşevikler, Azerbaycan'da Müsavatçılar, Ermenistan'da Taşnak Partisi'nin kontrol ettiği milliyetçi hükümetler kuruldu.

24 Mart 1918'de Bakü, Bakü Sovyet'i ve Ermeni güçleri ittifakı sonucu, Bakü Ermenilerce işgal edildi. Bu işgalin sonunda *Mart Olayları* diye anılan olaylarda 10-15 bin Azeri öldürüldü.

Osmanlı ordusu 1914 sınırını geçerek ilerlemeye devam etti. Halil Paşa (Enver'in amcası) ve Nuri Paşa (Enver'in üvey kardeşi) komutasındaki (Osmanlı-Azeri-Dağıstanlılardan oluşan) İslam Ordusu Gence'yi işgal etti, Bakü'ye yürüdü. Temmuz'da Kazım Karabekir komutasındaki 1. Kafkas Ordusu, Tebriz'i işgal etti. Bolşeviklerin çekildiği Bakü Komünü, İngilizleri Bakü'ye çağırdı. Bakü İngilizlerce işgal edildi.

14 Eylül 1918'de Halil ve Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusu Bakü'ye girdi. İngilizler çekildi. Müslümanlar Mart Olayları'nın öcünü almak için Ermeni mahallelerine saldırdı. 10 bin Ermeni öldürüldü.[1]

Nuri Paşa'nın denetlediği yeni hükümet milliyetçi ve solcu Azerilerden değil, Türk-İslam görüşlü Osmanlı Devleti yanlısıydı. Osmanlı'nın İttihatçı paşaları Kafkasya'da Azerbaycan'daki Musavat hareketini de eriterek, sonradan Türkistan'la birleşecek bir Türk-İslam devleti kurmak istiyorlardı.

Bakü'yü büyük bir orduyla işgal eden ve bunu bir Türk-İslam devletinin sıçrama tahtası gibi gören İttihatçı yönetim; Kafkasya'yı Bolşevikleştirmeye çalışan Kızıl Ordu'yla karşı karşıya geldiği gibi, buradan Anadolu'ya girmeye çalıştığında orada da Büyük Millet Meclisi ordusuyla da savaşması gerekecekti. 1920 sonuna doğru Ankara'da Mustafa Kemal'in başında bulunduğu paşalar arasındaki hâkim hava, Enver Paşa'nın bu girişimde bulunmak için ciddi hazırlık yaptığı ancak Anadolu'ya girmesinin ne olursa olsun engellenmesi gerektiği yönündeydi.

Bu sırada Birinci Dünya Savaşı'nın sonu gelmişti. 9 Ekim'de İttihat ve Terakki Hükümeti istifa etti. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Aynı gün Bakü'deki

1 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 27.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kafkas Ordusu dağıtıldı. Kasım'da İngilizler Osmanlılardan Bakü ve Kafkasya'yı boşaltmasını istedi.

İngilizler Bakü ve Batum'u işgal ederek Rusya'daki Bolşevikler ile Anadolu'daki Kemalistler arasına, (İngiliz düşmanı bu iki farklı gücün arasına) bir 'Kafkas Seddi' inşa etmek istiyorlardı. Buradaki milliyetçi ve Batı yanlısı Azeri, Gürcü ve Ermeni devletleri bu 'set' için düşünülmüştü.

İngilizlerin Kafkasya temsilcisi Wordrop, Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği raporda, İngiltere'nin Bolşevik ve Kemalist 'güruh'larına engel olması gerektiğini yazdı: *'Denikin yakında bütünüyle çökebilir. Kafkaslar'daki gücümüzü artıralım. Bolşeviklerin önüne bir set kuralım. Buradaki hükümetlerle anlaşalım'* önerilerinde bulundu.

İngiliz planı başarılı olamadı. 1919 yılı Mart ayında İngilizler Kafkasya'dan çekilmeye başladılar. Batı yanlısı bağımsız devletler hem Bolşeviklerin hem Kemalistlerin çıkarlarıyla çelişiyordu. Büyük Millet Meclisi Hükümeti doğu cephesini sağlama almak, yeni Türk devletinin meşruluğunu perçinlemek, Bolşeviklerden gelecek askeri ve para yardımı için gerekli koridoru açacak olan Kafkaslar'daki Bolşevik yönetimlerin kurulmasına destek verdi.

Büyük Millet Meclisi, Meclis'in açılışından üç gün sonra 26 Nisan'da Sovyet yardımını güvenceye almak ve İttihatçıları yardım işinde bertaraf etmek için Moskova'ya bir heyet gönderdi. Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan Teklifname'nin 2. maddesi şöyleydi: *'Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askeri harekât yapar da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfus ile Gürcistan'ında Bolşevik Birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine bir askeri harekâtı yöneltmeyi ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenir'* denilmekteydi.[2]

Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir 28 Eylül 1920'de askeri bir harekâtla Sarıkamış'ı aldı. 30 Ekim'de Kars ve 7 Kasım'da Gümrü'ye girdi. Ermenistan ve Gürcistan'daki Türk kuvvetleri buralarda Bolşevik rejimler kurulunca geri çekildi.

Altüst olan Kafkasya'da dikkati çeken nokta; Moskova'da Bolşevik liderlerle kurdukları yakın ilişkilere, Bakü'de kurdukları Komünist Parti'ye rağmen İttihatçıların, Kafkasya'da ki batı yanlısı milliyetçi devletlerin kurulmasına kendileri için en iyi çözüm olarak bakmalarıydı.

1920 yılı sonlarına yaklaşıldığında, Kafkasya, "Bolşeviklerin ve Kemalistlerin" istekleri ve çıkarları doğrultusunda şekillenmek üzereydi. Buradaki İngiliz varlığı sona ermişti. İttihat ve Terakki ile Enver Paşa'nın büyük düşü olan Türk-İslam devleti projesi bir daha ayağa kalkmamak üzere çökmüştü. Enver Paşa'nın Moskova açısından güvenilirliliği kuşkulu hale gelmeye başlamıştı.[3]

9 Ocak 1921'de Türk kuvvetlerinin 1. İnönü savaşında Yunan kuvvetlerini Anadolu'da ilk defa durdurmaları, Kemalist yönetimi güçlendirmiş, Enver Paşa'ya Anadolu yolunu kapatan sürecin başlangıcı olmuştu.

---

2 Baskın Oran (editör), *Türk Dış Politikası*, Cilt 1 (1919-1980), "Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar", İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 167..

3 Tadeusz Swietovhowski'nin *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920* (Bağlam Yayınları İstanbul 1988) ve Ronald Grigor Suny'nin *Bakü Komünü – Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf* (Belge Yayınları, İstanbul 1990) adlı eserleri, Kafkasya'da milliyetçi ve Bolşevik örgütlenmeler ile Türklerin ve İttihatçı liderlerin bu dönem faaliyetleri üzerine oldukça detaylı bilgi vermektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Moskova ve Ankara yolu kapandıktan sonra büyük ihtirası ve belki de umutsuzluğu Enver Paşa'yı Hazar'ın öte yakasındaki aşiretlerden medet ummaya, hayatı boyunca karşı olduğu İngiliz emperyalizminin çıkarlarına hizmete kadar sürüklemiş olmalıydı.

2. Bakü'deki İttihatçıların kurduğu 'Türk Komünist Fırkası'

Kafkaslar'da meydana gelen olayların genel çerçevesi böyleyken, İttihatçılar Kafkasya'daki varlıklarını perçinleme peşindeydi ve burada Türk Komünist Fırkası adlı örgütü kurmalan genel politikalarının dışında bir uygulama değildi.

İttihat ve Terakki Partisi'nin ve liderlerinin sosyalizmle ilişkileri başından beri inişli çıkışlı bir seyir izlemişti. Sosyalizmin özünde, emek ve sermayenin karşıtlığına dayanan, sınıf mücadelesi ve bunun emek cephesinden savunulması demek olan ideolojisi, İttihatçı önderlerin 'Türk milliyetçisi, milli iktisatçı, sınıflararası uzlaşmacı' yaklaşımları ile başından beri çelişmişti.

Tarık Zafer Tunaya İttihatçıların sosyalizmle ilişkileri konusunda şöyle yazmıştı:

'İttihatçılar, 1913 yılına değin, sosyalizmle üç tür diyalog kurmuşlardır: Önce parlamento içindeki sosyalist mebuslarla, sonra parlamento dışındaki sosyalist eylemler ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'yla ve nihayet ülke dışındaki sosyalist örgütlenmelerle.'[4]

Tunaya, İttihatçıların sosyalist olmamakla beraber, sosyalizme ve sosyalistlere karşı kesin bir düşmanlık içinde olmadıklarını söylemektedir, ama sosyalizmin bir 'güç' haline geldiği zamanlarda durum farklılaşmaktaydı. Yine, İttihatçı hükümetlerin, sosyalizmin ülke içinde uygulanmasının tehlikeli olacağını söylediklerini, bundan yabancı sermayenin ürkeceğini bildiklerini yazmakta, İttihatçı basının da bu görüşleri paylaştığını belirtmekteydi.

Ancak bu saptama, gerçeği tam yansıtmamaktadır. İttihatçıların sosyalist Ermeni Taşnak Partisi'yle ve ünlü sosyalist Parvus Efendi'yle yakın işbirliği yaptığı dönemler olmuştu. Ancak Osmanlı Sosyalist Fırkası ile değil diyaloğa girmek, İttihatçılar Fırka'nın varlığına bile tahammül edememiş ve onu ilk fırsatta kapatmak için her yolu denemişti.

1913'ten sonra İttihat ve Terakki iktidarlarında her türlü grevler yasaklanmış, işçi hareketleri zorla sindirilmiş, Türkiye Sosyalist Fırkası üyeleri tutuklanmış, Sosyalist Kulüpler kapatılmış, sendikaların ve işçi derneklerinin kurulması yasaklanmıştı.

Talat Paşa, Rusya'daki Bolşevik ihtilalin, bölgedeki dengeleri değiştirecek derecede derin bir hareket olduğunu ve dikkatle izlenmesi gerektiğini belirtmiş ve bir Romanya seyahati dönüşünde *'Bizi ancak Socialisme D'etat (devlet sosyalizmi) kurtarabilir'* demişti. Talat Paşa'nın gönlünden geçen sosyalizm, doğal olarak 'devlet sosyalizmi' olarak nitelendirdiği, özü itibarıyla 'devlet kapitalizmi'ydi.

Tunaya, Talat Paşa'nın gerçekleştirmeye fırsat bulamadığı öngörüsünün, Cumhuriyet'le birlikte Mustafa Kemal Paşa tarafından benzer sözcüklerle sahiplenildiğini yazmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi İttihatçıların da yenilgisi olmuştu. 2 Kasım 1918 gecesi gizlice yurtdışına kaçan İttihat ve Terakki'nin önderleri bu yeni konjonktürde bu defa farklı nedenlerle komünizm ve komünistlerle ilgileneceklerdi.

İttihatçı önderleri Bolşevik Rusya'ya yaklaştıran unsurların başında, içinde bulundukları koşullarda herhangi bir uluslararası güce dayanmadan ayakta kalma ihtimalinin

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt III, İttihat ve Terakki, Hürriyet Vakfı Yayınları, sf, 324.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olmamasını iyi bilmeleriydi. Bu durumda ne hayatta kalabilir, ne Anadolu'daki ulusal harekete yardım edebilir, ne bu hareketle bağını koruyabilir, ne de kendi politikalarını uygulaması söz konusu olabilirdi.

Yurtdışına kaçtıkları dönemde, İttihat ve Terakki önderleri içinde Talat Paşa'nın ağırlıklı olarak belirlediği, partinin ve diğer önderlerinin buna prensip olarak uyduğu stratejiye göre genel çalışmanın çerçevesi şu şekilde çizilmişti:

'1- Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında anlaşma sağlamak, 2- İngiltere ve öteki batılılarla ilişki kurma yoluna gitmek, 3- Anadolu hareketini desteklemek.'[5]

Berlin'deki Fransız Büyükelçiliği'nin raporuna göre, Almanya'daki İttihatçı çevreler geniş bir hareket özgürlüğü içindeydi. İttihatçı valilerden Azmi Cemal Bey'in Berlin'deki evinde, Talat Paşa'nın başkanlığında 'Türk Sovyetler Cumhuriyeti' yöneticilerinin katıldığı *'İslam davasının muzaffer kılınması için'* toplantılar yapılmaktaydı. 1919 Şubat ayından itibaren İttihatçılar pan-İslamist hareketi Bolşevizm ile birlikte yürütmeye koyulmuşlardı.[6]

Bu amaçla Batı ülkelerinde çeşitli temaslar yapılmış, Talat Paşa Berlin'de Bolşevik liderlerden Karl Radek ile görüşmüş, Enver Paşa ve Bahattin Şakir'in, Talat Paşa'nın temsilcisi olarak Moskova'ya gönderilmesine karar verilmişti. Talat Paşa önce Doğu'luları bir araya getirmek amacıyla 'Şark Kulübü'nü kurmuş, 1919 başında da İttihatçıların yurtdışındaki bütün yöneticilerinin katılımıyla *'İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'* adlı örgüt meydana getirilmişti.

Ağustos 1919'da Almanya'da hapiste bulunan Bolşevik liderlerden Radek'i ziyaret eden Talat ve Enver Paşa arasında kurulan ilişki daha sonra, Moskova'da devam etmiştir. Bu görüşmelerde Karl Radek'in Enver Paşa'yı ortak düşman olan İngiliz emperyalizmine karşı, Müslüman-Komünist işbirliğini sağlamak üzere Moskova'ya gitmesi yönünde yüreklendirdiğini yazan Masayuki Yamauchi'nin saptaması akla yakın görünmektedir.

Bu tarihlerden sonra Enver Paşa, Volga ve Kırım Tatarları, Romanya ve Dobruca Müslümanlarıyla ilişki kurmuş, Türkistan ve Buhara'daki siyasi eğilimler ve hareketler hakkında bilgi edinmişti.[7]

Berlin'de Moskova'ya gitmek için bindiği uçağın düşmesi sonucu ve 1919 yılında Avrupa topraklarında süren kaos nedeniyle Enver Paşa'nın Moskova'ya varması 1920 yılı ortalarını bulmuştu.

Enver Paşa henüz Anadolu temsilcilerinin olmadığı bir dönemde Moskova'da Radek, Çiçerin, Zinovyev gibi Bolşevik önderlerle birçok görüşme yapmış ve Berlin'de kurdukları İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı adlı örgütün ağırlığını Moskova'ya taşıyarak, Asya'da Bolşeviklerin temel hedefi olan İngiliz emperyalizmine karşı işbirliğine taraftar görünmüştü.

Enver Paşa 1920 Eylül başında Bakü'de toplanan Doğu Halkları Birinci Kurultayı'na bu örgütün ve Kuzey Afrika halklarının temsilcisi olarak katılmıştı.[8]

---

5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* cilt III, s. 569.

6 Zafer Toprak, "Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni", *Toplumsal Tarih,* sayı 43, Temmuz 1997, s. 6-13.

7 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa,* s. 23.

8 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler) Bakû 1920, Koral Yayınları, İstanbul 1975, s. 119.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

1920 yılı ortalarında Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa Taşkent'te bu örgütlenme çabalarının paralelinde 'Orta Asya İttihat ve Terakki Cemiyeti' adlı örgütü kurarak, Orta Asya'daki Türk boylarının bu örgüt içinde yer alması amacıyla çalışmaya başlamıştı. Orta Asya'da farklı Türk boylarının dillerinde Cemiyet Nizamnamesi gizli olarak basılmış ve dağıtılmıştır. 1921 yılı başında ise Moskova'da 'Halk Şuralar Fırkası' kurulmuş, bu parti, 'İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı' adlı örgütün 'Türkiye Şubesi' olarak kabul edilmişti.

Gerek 'Orta Asya İttihat ve Terakki Cemiyeti', gerek 'İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı', gerekse 'Halk Şuralar Fırkası' örgütlerinin programları, anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir içerikle yazılmıştı. Genel olarak İttihatçıların milliyetçilik ve İslamcılık ideolojisinin içine kattıkları komünizmden, dönem dönem etkilendikleri söylenebilir.

M. Yamauchi bu 'etkilenme' konusunda şöyle yazmaktadır:

'Hiç kimse, Enver'in özgün sosyalizm, milliyetçilik ve İslam karışımı fikirlerinin şekillenmesi günlerinde, Mustafa Suphi ve Sultangaliyev'in himayesindeki Müslüman Komünist Grubu tarafından yeniden düzenlenmiş olan Türk Komünist Partisi etkisinde kaldığını inkâr edemez. Enver'in Sultangaliyev ile karşılaştığı kesindir. Cemal Paşa'nın, Sultangaliyev'e bağlı olan Volga Tatarları tarafından Kazan'a davet edildiği bilinmektedir. Genel olarak Sultangaliyev gibi Müslüman Milliyetçi Komünistler, Doğu'nun koloni dünyası içindeki bütün ihtilalci hareketleri desteklemeyi onaylamışlar ve çabalarının bölünmez bir parçası olarak 'Müslüman Milliyetçi Komünizmi'ni yaymaya çalışmışlardır. Bolşeviklerin Orta Asya'daki kötü idaresini tasdik eden meşhur Özbek ideologu Münevver Kari, Taşkent'te Cemal ile yaptığı görüşmede Milliyetçi, Müslüman Komünizm fikrini açıklamış ve 'Doğu'ya komünizm nakledilecektir' demiştir.[9]

Enver Paşa'nın 25 Ocak 1921 tarihinde 'İttihad-ı İslam Cemiyeti'nin İstanbul Bürosu'na gönderdiği 'çok mahrem' kayıtlı mektubunda ise, hilafet ve saltanattan vazgeçmediğini belirterek şöyle yazmaktadır:

'Cemiyetimiz şimdiki halde Ruslarla çalışmaktadır ve kendileriyle gayet iyi münasebette bulunmaktayız. Merkez-i Umuminin Moskova'da bulunması ve bize karşı gösterilen hüsn-i kabul de bunu müeyyeddir [doğrulamak]. Fakat biz komünist değiliz. Hilafet ve saltanat dairesinde sosyalizm esasatına tevfikan [uymakla] ve halk hâkimiyetinin esasını ittihaz [alma] ve kabul eder bir siyaset takip ediyoruz.'[10]

Bu dönemde İttihatçıların terminolojisine 'mazlum uluslar', 'emperyalizm ve kapitalizm', 'zenginliğin kaynağı ve eşit bölüşüm', 'barış ve halkların kardeşliği' gibi kavramlar girmeye başlamıştı. İttihat ve Terakki önderlerine anti-emperyalist ve antikapitalist parti programları yazdıran, bu tür örgütlenme girişimlerini yaptıran, Bolşeviklerle böylesine yakın işbirliğine iten ve hatta kişisel mektuplarında bile 'yoldaş' diye hitap ettiren etken, (kendilerini komünizmin çekiciliğine kaptırdıkları ender zamanlarda ve politik davranmak zorunda kaldıkları durumlar dışında) kendi politikalarını uygulama konusunda başka seçeneklerinin bulunmamasıydı.

9 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa*, s. 38.
10 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa*, s. 136.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İşte 1920 ilkbaharında Anadolu'da kongreler süreci tamamlanmak üzereyken ve Meclis'in açılması hazırlıkları sürerken aynı aylarda Kafkasya'nın çeşitli şehirlerinde ve Moskova'da İttihat ve Terakki'nin hem lider hem önemli kadroları büyük bir faaliyet içindeydi.

Bunlar arasında, Cemal Paşa (aynı zamanda Afganistan'da 'Serdar Ahmet Cemal Han' unvanıyla askeri danışman), Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası), Nuri Paşa (Enver Paşa'nın üvey kardeşi), Dr. Bahattin Şakir (İttihat ve Terakki'nin ünlü yöneticilerinden), Bedri Bey (İttihatçı Polis Müdürü), Küçük Talat (İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi), Dr. Fuat Sabit (Kazım Karabekir'in Bolşeviklerle temas için gönderdiği temsilci), Baha Sait ve nihayet Enver Paşa bulunuyordu.

Bu kadro içinde en ilgi çeken kişilerden biri Baha Sait'tir. Baha Sait, Bakü'de kurulan Türk Komünist Fırkası'nın Merkez-i Umumi üyesi ve en önemli yöneticileri arasındaydı. Onun ilişkileri ve siyasi yaşamı Bakü'de kurulan partinin özellikleri için de ipucu vermektedir.[11]

Baha Sait Kafkasyalı bir ailenin çocuğu olarak (1883, Biga) dünyaya gelmiş, harp okulu ve harp akademisinde okumuş, 1906'da kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmış, binbaşılıktan emekli edilmiş, 1914'te Talat Paşa tarafından görevle Tiflis'e gönderilmiştir. Rauf Orbay'la Hindistan seferi için seçilen ekip içinde yer almıştı. İttihat ve Terakki içinde görevi tam bilinmemekle beraber, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Trabzonlu Hacı Ahmet Barutçu, Fuat Bulca ve Cevat Abbas yakın dostları arasındaydı. Baha Sait, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca dillerini bilen, Urdu ve Çağatay dillerine vakıf, Eski Türk tarihi ve Anadolu'daki mezhepler hakkında araştırmalarda bulunmuş, ressam ve şair parlak bir şahıstır. İttihat ve Terakki üyeliğinin yanında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türkocağı, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Kongre ve Karakol Cemiyeti kurucusudur.

Baha Sait, aynı zamanda yöneticisi olduğu Karakol Örgütü tarafından Azerbaycan'a gönderilmiş ve orada, 11 Ocak 1920'de *'Türkiye İhtilâl Hareketi'ni temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongre-i İcrâiyesi namına Kafkasya'daki Murahhas'* sıfatıyla Bolşeviklerle bir anlaşma imzalamıştır. Baha Sait'in Ankara'nın ve Heyet-i Temsiliye'nin haberi ve onayı olmadan imzaladığı anlaşma, Mustafa Kemal tarafından reddedilmiş, Karakol örgütünün yasaklanması da bu olayla gündeme gelmiştir.[12]

Baha Sait, Bakü'de 1920 yılı Mart-Nisan aylarında Türk Komünist Fırkası'nın kurulmasında aktif görev almıştı ve aynı zamanda partinin sözcüsü konumundaydı. Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir'in anlaşmaya tepkileri üzerine Bakü'de karşılaştığı Enver Paşa'yla yollarını ayırmış, Ankara'ya dönmüştür. Yunan kuvvetlerinin Polatlı'ya doğru ilerleyişleri sırasında halkın paniğe kapılmaması için teşkil edilen İrşad Heyetleri'nde görevlendirilmiştir.

Baha Sait, bundan sonra başka resmi görev almamış, yaşamının kalan günlerini resim yaparak geçirmiş, 16 Ekim 1939'da İstanbul'da ölmüştür.[13]

---

11 İttihat ve Terakki'nin yönetici çevrelerinin bu dönemde gerek Türkiye gerekse Azerbaycan'da çalışmaları ve bu faaliyetlerde görev alan elemanları için bkz. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık, İttihatçıların Ulusal Direniş Hareketine Katkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 109-160.

12 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 244.

13 Fethi Tevetoğlu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 16, Cilt VI, Kasım 1989.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bakü'deki İttihatçıların en kademlilerinden Halil Paşa anılarında bu olaylara üstünkörü değinmekte, olayları İttihat ve Terakki'nin resmi tarihine uygun bir kahramanlık edebiyatı çerçevesinde anlatmaktadır ve Baha Sait ile ilişkilerini de aynı çerçeveye oturtmaktadır.[14]

Bu sırada İstanbul'da meydana gelen bir olay Kafkasya'daki dengelerde ve politikalarda değişikliğe neden olmuştur. Talat Paşa'nın ve diğer İttihatçıların yukarıda sözü edilen ve çok önem verdikleri anlaşılan İngilizlerle yürütülen temaslar tıkanmış olmalı ki, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da İngiliz kuvvetleri Meclis-i Mebusan'ı basarak bu dönemi sona erdirmiş ve önemli İttihatçı liderleri Malta'ya sürmüştür. Bu tarihten sonra İngiltere ile uzlaşma ihtimali büsbütün ortadan kalkınca İttihatçıların Bolşeviklerle bir süredir yaptıkları işbirliği farklı bir boyut kazanmıştır. İttihatçılar Kafkasya'da izledikleri politikada *Bolşeviklerin ve Kemalistlerin* tezlerine yaklaşmıştır.

Böylece, Kafkaslar'ın Bolşevikleştirilmesi karşılığında, yeni Türk devletinin meşruiyeti, doğu sınırının güvenliği, Sovyetler'den Anadolu'ya askeri yardımın sorunsuz ulaştırılması –Bolşevik, Kemalist– düşüncesine, İttihatçılar gönülsüzce de olsa destek verdiler.

Bu politikanın yürütülmesinde kilit rol için düşünülen örgüt İttihatçı paşaların da içinde oldukları asker ve bürokratların nüvesini oluşturduğu *Türk Komünist Fırkası*'ydı.

'Türk Komünist Fırkası' 1920 yılı Nisan başında, Bakü'deki İttihatçılar tarafından kurulmuştu.

Fırkanın kuruluşuyla ilgili bilgiler, gerek Baha Sait'in gerekse Dr. Fuat Sabit'in Kazım Karabekir'e yazdıkları mektup ve raporlarda görülmektedir.[15]

Kazım Karabekir'e 11 Nisan 1920'de Trabzon'dan 3. Fırka Kumandanı Rüştü imzasıyla gönderilen raporda; Bakü'de bulunan Türklerin Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit'in etrafında toplandıkları, Türkiye'de son gelişen olayların ve varılan kararların bu taraflara bildirildiği, bunu takiben Dr. Fuat Sabit'in hemen arkadaşlarını topladığı, Halil Paşa'yı ve çevresini ikna ettiği, Halil Paşa'nın da katılmasıyla bir komitenin kurulduğu, komitenin; 'Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Süleyman, Erkan-ı Harp Mustafa, Baha Sait, Süleyman Beylerden müteşekkil' olduğu, bu komitenin Bolşeviklerle işbirliği içinde Azerbaycan'da İngiliz siyasetinden uzak yeni bir hükümetin meydana gelmesine çalışacağı yazılmıştır. Komite kendi içinde, Harekât, Neşriyat ve Propaganda şubesi olarak görev bölümü yapmıştır. Komite bundan böyle 'Türk Komünist Fırkası' adını alacak ve 'işareti T.K.F.' olacaktır.[16]

Bu raporla, İttihatçıların kurduğu 'Türk Komünist Fırkası' duyurulmuş olmaktaydı.

Kurulan örgütün bir programı olmamış, programa özel olarak ihtiyaç da duyulmamıştı. Çünkü adı 'Türk Komünist Fırkası da olsa bu kuruluşun amacı, İttihatçı politikaların yeniden oluşturulması ve bunun Bolşeviklere kabul ettirilmesinden ibaretti.

Ankara'da Mustafa Kemal ve Erzurum'da Kazım Karabekir ilk başta bu fırkayla ilişki kurmak, devrimci Rus liderlere Türk Komünist Fırkası üzerinden ulaşmak konusunda hemfikirdirler. O tarihte önemli olan, Rusya'dan gelecek yardım sorununun çözülmesidir.

Baha Sait'in Kazım Karabekir'e yazdığı, Bakü'deki gelişmeleri ve kendi konumunu

14 Taylan Sorgun, *Halil Paşa - İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s. 320.

15 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1967)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, s. 268-302 ve Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar Değerlendirmeler*, Promete Yayınları, İstanbul 1979, s. 9.

16 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, s. 582.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

abartarak anlattığı uzun bir mektup, Anadolu'daki komutanları önce tereddüte düşürmüş, sonra tavır almaya yöneltmiştir.

Baha Sait'in 'Türkiye İhtilâl Hareketi'ni temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongre-i İcrâiyesi namına Kafkasya'daki Murahhas' sıfatıyla imzaladığı anlaşma önce Mustafa Kemal'in sonra da Kazım Karabekir'in hışmına uğramış, anlaşma onaylanmamış, Baha Sait'in arkasındaki Karakol örgütü de İstanbul'daki Meclis-i Mebusan tutuklamalarıyla yara almış, Mustafa Kemal'in girişimiyle etkisiz hale gelmişti.

Mustafa Kemal 11 Nisan 1920'de Kazım Karabekir'e: *'Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebet lüzumu malumdur'* diye yazmıştı. Kazım Karabekir de 13 Nisan'da uzun bir karşılıkla durumu değerlendirmiş ve *'Bakü'de artık muhatabımız Türk Komünist Fırkasıdır. Baha Sait'i eğer o fırka seçerse ilişkimiz devam edecektir'* diye yazacaktı.

'...Bakü'ye bu muhaberatı götüren zabitimiz bu kere dönüşünde, Heyet-i Temsiliye namına Bakü Komünist Fırkası'ndan getirdiği cevabı takdim ettim... Halil ve Nuri Paşalar namıyla hiçbir adresin olmadığı ve bundan sonra mutlaka kızıllarla Müslümanların müştereken dâhil olduğu Bakü Türk Komünist Fırkası namına yazılmasını talep ve tavsiye etmekte ve paşalar namına yazdığım muhaberatın mezkûr komite nezdinde hal ve müzakere ve tevessülatta (başvurma) bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bittabi bundan sonra Bakü'den hiçbir şahs-ı münferidin imza ve salahiyeti kabul edilmeyerek daima komitenin müşterek karar ve salahiyeti tebliğ olunmalı ve oradaki Baha Sait Bey'in de ancak o komitenin bir ferdi ve şayet intihaba mahzar olmuşsa o komitenin reisi unvanını taşıması ve böyle iblağ (ulaştırma) buyurulması lazımdır...'[17]

Mustafa Kemal'in 15 Nisan'da Karabekir'e gönderdiği ve Baha Sait'in imzaladığı anlaşmanın reddedildiğini bildiren telgrafından sonra Kazım Karabekir hiddetini kâğıda dökmüş ve Baha Sait için şöyle yazmıştı:

'Bu ne cürettir. Uşak Kongresi de kim oluyor? Ordu da acaba kimlerin bilgisi var? Kayıtsız şartsız felaketimize sebep olan bu cinayeti nasıl işlemişler? Bu muahedeyi teyit edecek kuvveti nedir? Hususiyle ben doğunun kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir?'[18]

Bakü'deki Türk Komünist Fırkası'nı kuran İttihatçılar arasında hiyerarşik açıdan en kıdemlisi doğal olarak Halil Paşa'dır. Halil Paşa'nın, hem Enver Paşa hem de Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir ile halen devam eden ilişkileri onu kurdukları partinin doğal lideri yapmıştır.

Nitekim Halil Paşa 27 Nisan 1920 tarihinde *'Türk Komünist Fırkası namına Halil Paşa'* başlığıyla Azerbaycan halkına bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Halil Paşa, Azerbaycan halkına Kızıl Ordu'nun ileri yürüyüşüne engel olmamalarını, Kızıl Ordu'nun Azerilerin dostu olduğunu ve Azerbaycan'a özgürlük getireceğini bildirmiştir.[19]

Bakü'de kurulan parti'nin en donanımlı üyesi ise, Kazım Karabekir'in Bakü'ye Bolşevikler hakkında bilgi sağlaması için gönderdiği, ancak yine Karabekir'in ifadesiyle gidip

17 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 595.
18 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 600.
19 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Tekin Yayınları, Ankara 1999, s, 301.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

orada 'Bolşevik' olan Dr. Fuat Sabit'tir. Kazım Karabekir Ankara'ya yazdığı mektubunda *'İrtibat memurumuz Fuat Sabit'i bile iğfal ederek komünist yapmışlar'* diye yakınmıştır.

Fuat Sabit 24 Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderdiği 'Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi (karakteri)' başlıklı mektubunda önemli çözümlemeler yapmıştır.

Fuat Sabit; Anadolu'nun topyekûn ezilmesinden dolayı Anadolu hareketinin sermayeye karşı mücadelede sınıfsal değil, milli bir renk aldığını, Anadolu'da toplumsal gelişmeyi durduran nedenlerden en önemlisinin kültürün din etkisinden kurtulamamış olmasını ileri sürmüştür.

Dr. Fuat Sabit, Bolşevik Devrimi'nin Anadolu'daki tüm siyasi oluşumları biraz daha sol'a çektiğini, emperyalist işgallerle savaşan Türkiye'de partiler arasında savaşın silindiğini, ancak bu durumun geçici olduğunu, zaferden sonra particiliğin yeniden hortlayacağını, İttihatçılığın şu anda gözden düşmüş olduğunu, hâlâ güçlü İttihatçı kadroların bu itibar kaybı nedeniyle Milli Mücadele'ye destek olduklarını yazmıştı.

Fuat Sabit, *'Bakü Türk Komünist Fırkası Vekili Doktor Fuat'* unvanıyla imzaladığı mektubunu şöyle bitirmekteydi:

'Ve eminim ki, Rus İhtilâlinin Türkiye'de ve mazlum şarkta yapacağı tesir, Fransa Büyük İhtilâlinin Avrupa'daki tesirinden büyük olacaktır.'[20]

Bakü'deki Türk Komünist Fırkası, Azerbaycan'da Bolşevik yönetimin kurulmasından sonra 27 Mayıs 1920'de Taşkent'ten Bakü'ye gelen Mustafa Suphi'nin müdahalesiyle dağıtılmıştır.

Bakü'de Kurulan Türk Komünist Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi'nin büyük ölçüde imkânsızlıklar içinde varlığını koruma stratejisinden doğmuşsa da, Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin yaydığı coşku özellikle partinin alt kademelerine doğru inildikçe İttihatçı kadroları heyecanlandırdığı ve sol'a doğru yaklaştırdığı bir gerçektir.

İttihat ve Terakki'nin sosyalizmi keşfederken, sosyalizme yaklaşırken; Rusya'daki Çarlık döneminde baskı altında yaşayan Türk ve Müslüman halkların uyanışından, ezilen Müslüman kimliğinin komünist ideolojiyle buluşmasından ve kendini yeniden tanımlama çabasından etkilendiği kuşku götürmez. Buradaki İslami-komünizm, İttihat ve Terakki'nin örgütlenmek ve büyümek amacıyla sarıldığı etkili bir ideoloji olmuştur. Bazı durumlarda buna samimiyetle inanılmış, komünizmin savunduğu ilkelerde İslam dininin birtakım özelliklerini görmüşlerdir.

Bu durum genel bir politika boyutuna yükselip, Kafkasya'daki İttihatçı önderlerce benimsenince, bunun etkileri derece derece Anadolu'ya da yansımış, Anadolu'daki İttihatçı çevrelerde kabul görmüştür.

Kazım Karabekir 13 Nisan'da Heyet-i Temsiliye'ye 'Mühim Teklifler' başlığıyla yazdığı mektupta, Türkiye'nin temel özelliğine değinmekte, Bolşevizm'e sahip çıkmakta, İslam'ın ve Bolşevizm'in iç içeliğine dikkat çekmekte ve İslam milletlerinin Bolşevikliğe yavaş yavaş alıştırılması gerektiğini kaleme almaktaydı.

'Memleketimiz kapitalist değildir. Zürra (ziraat) memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa âlem-i İslamı Asya'da ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Binaenaleyh Bolşevik gayelerinde bir

20 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 288.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

milletin diğer millet toprağına göz dikmemesi ve emperyalizm tahribatının yıkılarak umum milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve hassaten İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda Bolşeviklerle nihayete kadar beraberiz...

Akaid-i İslamiye (İslami gerçekler) cihetlerini de tamamıyla serbest ve muhtar bırakmalı çünkü Kuran-ı Kerim fukaraya, ameleye ve say-ı gayrete (emek) müteallik (ilgili) ve bizce malum olan ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor. Ondan dolayı da Müslümanlar Bolşevikliği kolay ve munis kabul ve telakki etmektedir.

Bolşevik prensiplerin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülatı (değişme) memleketimizin münevveranını (aydın) peyderpey ve tedricen tatbike başlayıp milletin ve İslam milletlerinin hazım ve kabule alıştırarak tevsi (genişletme) etmelidir.'[21]

Bakü'de kurulan ve bir süre sonra fiili olarak dağılan Türk Komünist Fırkası'nın ideolojik düşünceleri ise hem Kafkasya'da hem Türkiye'de yaşamaya devam etmiştir. 'Milliyetçilik, Müslümanlık ve komünizm'i sentezleyen bu düşünce, sanayisi ve proletaryası neredeyse olmayan, emperyalist işgal altında milliyetçi refleksleri güçlü olan bir köylü toplumunda, –Türkiye'de– burjuvazinin ve küçük burjuvazinin tercihlerini yansıtan bir düşünce olmuştur.

İdeolojinin bileşenleri, –milliyetçilik, Müslümanlık, komünizm– ise zaman ve mekâna bağlı olarak, bazen biri diğerlerine baskın hale gelmiş, Anadolu'daki siyasi hareketleri yakından etkilemiştir. Anadolu'da İttihatçı sol, Halkçılar, Yeşil Ordu hatta Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası faaliyetlerinde ve programlarında bu etkiyi görmek mümkündür.

21 **Kazım Karabekir,** *İstiklal Harbimiz*, s. 593.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Vurgunun dedikodusu kulağına kaçınca
küplere binen Cemal Paşa Hazretleri,
zamanın İçişleri Bakanı beyefendiye şunları yazmıştı:

'Bana, pek belgeli olarak haber verdiler ki, sen,
kimi mahfillerde ipek meselesi alışverişinden
komisyon aldığından konu açıyormuşsun.
Ben kabahatleri yalnız aldıkları emri
yerine getirmekten başka bir şey olmayanların değil,
namus ve şerefine alçakça tecavüz edenlerin
kafalarını patlatmak için tabancasını kullanmasını
bilenlerdenim.'

Cemal Paşa'nın konu ettiği emri veren asıl 'saldırgan' kimdi?
Onu zamanın Başbakanı Talât Paşa'ya da gönderdiği
şu mektupta okuyoruz:

'Bana haber veriyorlar ki, mahût ipek meselesini,
yine bana karşı savunma ve korunma amacı
olmak üzere ortaya atmış ve hazır yeyicileriniz
aracılığıyla dostlar ve arkadaşlar arasında
uluorta konu ettirmek cür'etine kadar ileri gitmişsiniz.'

Cemal Paşa, vurgunun olup olmadığına değil,
uluorta (açıkça) konuşulmasına içerliyordu...

Dr. Hikmet Kıvılcımlı
Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEŞİL ORDU CEMİYETİ

Kuruluşu: Mayıs 1920
Katib-i Umumisi: Tokat Milletvekili Nazım Resmor
Merkezi: Ankara
Yayın Organı: *Seyyare Yeni Dünya*
Kapanması: Kasım 1920

1. Efsaneden gerçeğe Yeşil Ordu Cemiyeti

1920'li yılların içinde, 'Yeşil Ordu' hareketinin bir efsane tarafı vardı. 'Yeşil Ordu' kavramı olarak zihinlerde ve halkın muhayyilesinde kurtarıcı mitlere dönüşüyordu.

'Yeşil, halk için kutsal ve esrarlı bir anlam ifade ediyordu. Eski gazalarda yeşillere bürünmüş şehitlerin yahut meleklerin gökyüzünde saf saf muharebe meydanlarına inerek harp edenlere yardıma koşma inancı, 1. Dünya savaşına kadar yaşanmıştı. 'Yeşil Ordu'da halk hatta aydınlar arasında, sanki gerçekten bir Yeşil Ordu varmış ve Ordu Kafkasya'dan yahut bilinmez bir 'Turan' ülkesinden geliyormuş gibi söylentilerle karışık olarak kafaları sarmıştı. Bu söylentiler arasında, bu ordunun başında Enver Paşa varmış ve arkasında atlara binmiş, kılıçları çekmiş, önlerinde yeşil bayraklar açmış binlerce, onbinlerce atlılarıyla Anadolu'ya yürüyormuş sözleri işitilirdi.'[1]

Yeşil Ordu'nun kurucularından ve aynı zamanda 'Umumi Kâtibi' olan Tokat Milletvekili Nazım Resmor, örgütün kurulma amacını aşağıdaki sözlerle özetlemektedir.

'Yeşilordu Garp emperyalizmine karşı bir mücadele teşkilatı idi.

Büyük Millet Meclisi'nin çalışma hedefi de budur.

Yeşilordu Umumi Merkezi, hepsi Büyük Millet Meclisi azasından olmak üzere on dört zattan müteşekkildi ve hepsi hükümetin siyasetine hakkıyla vakıf ve müzâhir (yardımcı) kimselerdi.

Türkiye Yeşil Ordu teşkilatı Avrupa emperyalizminin hulûl (girme) ve istilâ siyasetini Asya'dan tard (kovmak) etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilatıdır.

Yeşil Ordu umum Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tagallüb (zorbalık) ve tahakkümlerini ref (kaldırma) ve izale etmekte (giderme) tereddüt etmez.

Yeşil Ordu arazi ve umum servetten bütün efradı ahalinin (halkın bireylerinin), ancak zati sâileri (çalışmaları) ve maddi ve manevi kabiliyetleri nispetinde faydalanmasını temine çalışır.'

---

1 Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1973)*, Otağ Yayınları, İstanbul 1976, s. 167.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yeşil Ordu'nun efsaneden örgüte uzanan öyküsünü izlerken, dönemin oldukça radikal programlarından birini kaleme alanların; Meclis'in sol-ittihatçı, halkçı ve Müslüman-komünist kanadında yer alan vekillerini bir araya getirmiş olduğu kaydedilmelidir.

Yeşil Ordu Cemiyeri 1920 yılının ilkbahar aylarında kurulan bir örgütün adıdır. O yılların özel koşulları nedeniyle hem örgütlenmeye çalışan, yönetimi, yayın organı, programı olan bir teşkilat, hem de Rusya'daki Kızıl Ordu misali *'büyük, güçlü, dost'* bir orduya atfen, etkisi ve gücü kulaktan kulağa yayılan, dara düşmüş Müslümanların imdadına yetişen 'Hızır' rolünde görünmektedir.

Öte yandan amaçları, etkilenmeleri, söylemleri farklılaşan İttihatçı çevrelerin özellikle Kafkasya'da yoğunlaşan faaliyetlerini mitleştirerek, –kendilerinin– kurtarıcı rolüne vurgu yapan bir propaganda alanı olarak da ortaya çıkmaktadır.

Ancak anlaşıldığı kadarıyla Anadolu henüz kurtuluş savaşının başındayken ve işgaller, ayaklanmalar, toplumsal kargaşa tüm hızıyla sürerken, bu harekâtı sevk ve idare etmek isteyenler için de, cephedekiler ve cephe gerisinde olan asker ve halk için de efsanelere ve efsanenin gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu baş edilmesi zor sorunların neden olduğu umutsuzluk duygusu ve savaşına gücünün yenilenmesi ihtiyacı, işin başlangıcında gerçeği ve efsaneyi iç içe sokmuştur.

Bu anlamda Yeşil Ordu, hem gerçek hem efsanedir.

Yeşil Ordu'nun ortaya çıkışı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Kafkaslar'da meydana gelen ve yukarıda ayrıntılı olarak yer alan siyasi ve askeri olayların bir sonucuydu.

Özellikle 1917'de Sovyet Devrimi'nden sonra Rus ordularının doğudaki cephelerden çekilmeleri, işgal altında tuttukları bölgede kaosa neden olmuş, o dönem Türkiye'yi yöneten İttihat ve Terakki Partisi içindeki Turancı politikaların yeniden ön plana çıkmasına yol açmıştı.

Osmanlı-Rus sınırında bulunan Ardahan, Kars, Trabzon, Erzurum ve Erzincan şehirleri bu dönemde Türklerin, Rusların ve Ermenilerin askeri müdahalelerine uğramış, Ermenilerin bölgeden topyekûn sürülmeleri, kanlı misilleme, işgaller ve seferberlik tüm doğuyu yıllarca savaş bölgesine çevirmişti.

O sırada kurulan İkinci Talat Paşa Hükümeti (Temmuz 1918) daha önce Enver Paşa tarafından Kafkasya'ya gönderilen Nuri Paşa'ya Bakü'yü işgal emri vermiş, Eylül 1918'de Bakü'yü işgal eden Türk kuvvetleri Turan'a varmak üzere yola çıkmıştı.[2]

Yeşil bayraklı İslam Ordusu'nun yürüyüşü; İngilizlerin Suriye cephesinde taarruza geçmeleri, Osmanlıların bu cephede büyük bir yenilgiye uğramaları üzerine durdurulmuş, karargâhı Bakü'de olan Kafkas İslam Ordusu lağvedilmiş, Osmanlı askerleri geri çekilmişti.

Kafkas İslam Ordusu hem düzenli birliklerden, hem de gönüllü milislerden meydana geliyordu. Yeşil bayrağıyla Bakü'yü işgal etmesinin askeri ve siyasi bir zaferin ötesinde 'Yeşil Ordu' kavramının ve efsanesinin ortaya çıkmasında rolü olduğu kesindir.

Burada, Kafkasya'daki hareketliliğin Anadolu'daki askeri ve toplumsal gelişmeleri çok yakından ilgilendirdiğini yeniden belirtmek gerekir. Kafkasya'da ve Doğu

2 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası Ankara 1968, s. 3.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Anadolu'da yüzyıllardır rekabet ve savaş içinde olan Rus ve Türk orduları, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde farklı nedenlerle aynı safta yer almanın verdiği şaşkınlıkla bu yeni durumdan yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Rusya'daki Bolşevik Devrim ve Kızıl Ordu'nun devrimdeki rolü, bunun Kafkasya'da ve diğer Türk bölgelerindeki yarattığı coşku o dönemin iletişim imkânlarıyla önce Kafkasya'da yankı bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da esir düşen Türk askerlerinin ve Kızıl Ordu ile birlikte Çarlık ordularına karşı savaşan Müslüman-Türk halklarının Bolşevik Devrimin'den etkilenmeleri, bu heyecanı kendi mücadelelerine taşımaları olayın bir başka boyutudur. Bu halka daha sonra genişleyerek Anadolu'nun doğusunda da yankılanacaktır.

Yine bu dönem Rusya'da Kızıl Ordu ile birlikte İngiliz emperyalizmine ve Çarlık ordularına karşı savaşan 'Müslüman-Yeşil Ordu' kuvvetlerinin varlığından söz edilmiştir.

Bu efsanelere büyük katkısı olanlardan birisi Kazım Karabekir'dir. Doğuda 15. Kolordu Kumandanı olan Kazım Karabekir, Rusya ile ilişkileri ve istihbarat faaliyetleri dolayısıyla da Anadolu'yu bilgilendirme durumundadır. Kazım Karabekir, 16 Mart 1920 tarihinde –bölgesindeki vali ve kumandanlara, Heyet-i Temsiliye ve kolordulara– Rusya'da iç savaş sırasında Kızıl Ordu karşısında yenilen Denikin komutasındaki Beyaz Ordu'nun bu yenilgisinde çoğunluğu yerli Müslümanlardan oluşan Yeşil Ordu'nun payı olduğunu yazmıştır.

Şimali Kafkasya'da Rostov cenubundaki Denikin Ordusu Mart öncesinde başlayan büyük Bolşevik taarruzlarıyla ve Denikin Ordusu gerisinde Karadeniz sahilinde büyük muvaffakiyetler kazanan ve ekseriyeti yerli İslam ahaliden oluşan Yeşil Ordu karşısında kat'i bir hezimete uğramıştır.'[3]

Fırka Kumandanı Rüştü'nün Kazım Karabekir'e verdiği raporlarda da Yeşil Ordu ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Rüştü Bey kendisine bu istihbaratı sağlayana dayanarak yazdığı bir raporda Enver Paşa'nın rolünden de bahsetmektedir. O dönemin koşullarında bilgi sağlama ve istihbarat faaliyeti ne kadar yanlış ve doğru bilgiyi bir araya getirse de, bunlar raporlara geçmiş ve Yeşil Ordu'nun efsanevi imajını büyüten yanından bakılması tercih edilmiştir.

'Yeşil Ordu on ay evvel Bolşevik Ordusu enkazından kalan Karadeniz Ordusu namında teşekkül etmiş ve gittikçe kuvvet bulmuş bir ordudur...

Moskova Sovyet'ini idare eden on yedi Bolşevik rüesa olup Sovyet reisi Lenin, Kuvayı müsellaha reisi Troçki, Bolşevik ordusu kumandanı Budiyenni, Yeşil Ordu erkân-ı harbiye reisi Voltoviç imiş...

Yahudi Moskova'da iken Enver Paşa Türkistan'a geçmiştir. Türkistan'da teşekkül edecek ordu için lazım gelen para, malzeme ve bilcümle teçhizat Troçki tarafından ita edilmekte ve Enver Paşa'nın ordusuna Bolşevik ordusu gibi muavenet yapılmakta olduğu...' yazılmaktadır.[4]

3 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 501.
4 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 543.

Mustafa Kemal'in 18 Nisan'da Kazım Karabekir'e yazdığı ve İzmit, Adapazarı dolaylarındaki Anzavur isyanını bastırmak için istediği beş yüz ile bin mevcutlu seyyar bir birliğin Batı'ya gönderilmesi talebini tehlikeli bularak kabul etmeyen Kazım Karabekir; otuz atlıdan oluşan bir birliği 'Yeşil Ordu' adıyla gönderdiğini, 20 Nisan'da Ankara'ya yazdığı yazıda belirtmektedir.

'Hakikatte göndereceğim kuvvet Erzurum kabadayılarından Umumi Harb faciasından sağ kalabilenlerden ufak atlı bir müfreze olabilecektir. Bunu manen büyütmek fakat hareketlerinden evvel bu manevi kuvveti etrafa yayıp vaktinden önce küçültmemek de ihtiyatlı bir harekettir. Bu müfrezeye pekâlâ kuvvetli bir isim verebilirim: Yeşil Ordu'dan bir müfreze! Rusya'da Yeşil bir ordunun Denikin ordusu gerisinde çok işler yaptığını işitmiştik. Yeşil! Bunun milletimiz üzerindeki tesiri de dehşetlidir. Kızıl ismi içte ve dışta fena olabilir ve Bolşevikler geliyor diye büsbütün halkı ayaklandırabiliriz. Yeşil Ordu! Bu nedir? Bilen yok, rengi saygıdeğer... İşte Ankara'ya hediye edeceğim Erzurum dadaşlarından atlı müfrezeciğin ismi, buna bir de büyücek bir yeşil bayrak, mesele halledilmiştir. Bugün 20'de derhal bu müfrezeye kumanda edebilecek olan Erzurum civarında Ebulhindi köylü Cafer Bey'i Erzurum'a istedim ve hazırlık için icap edenlere emir verdim.'[5]

Aşağıda Yeşil Ordu Müfrezesi'nin Ankara'ya gelişini duyuran *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin haberi bulunmaktadır. Haber şöyledir;

'Erzurumlu Kardeşlerimiz,

Dün Erzurum'dan gelen kırk kişilik bir Kuva-yı Milliye müfrezesi Ankara caddelerinde vatanperverane heyecanı yeniden yeşil bayrağıyle dalgalandırdı. Erzurumlu Cafer Bey'in kumandasında bulunan bu müfreze bir pişdar makamındadır (öncü birlik). Müfreze Meclis-i Milli önünde selam vaziyeti aldı. Müfrezenin en başında giden Erzurumlu 12 yaşında Edip ismindeki kahraman müsellah (silahlı) yavrucağın nutku Meclis-i Milli azalarını ve hazır bulunan halkı ağlattı.'

O dönemin koşullarında Rusya'daki iç savaş ve Kızıl Ordu'nun bu savaşta üstünlük sağlaması, İttihatçı önderlerin, hepsinden önemlisi de Enver Paşa'nın Rusya'da

5 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 617.
Kazım Karabekir'in Yeşil Ordu müfrezesi kumandanı diye söz ettiği Ebulhindili Cafer İttihat ve Terakki militanı ve Erzurum'un kabadayılarındandır. Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'yle anlaşamayınca Ankara'ya şikâyet edilmiştir. Kazım Karabekir'in örgütlediği yarı gönüllü küçük bir birlikle Yenihan ve Bolu ayaklanmalarının bastırılmasında görev almıştır.
Hasan İzzettin Dinamo, Mustafa Kemal'in Cafer Bey'i çağırarak Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Zigana dağlarında öldürülmesi emri verdiğini, Kazım Karabekir'in bu plana kendi bölgesi olduğu için karşı çıktığını, Mustafa Suphi'yi zor durumda bırakmak için 'bir mektup' oyununa başvurduğunu yazmaktadır. (Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan,* Cilt 5, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 399.)
Hasan İzzettin Dinamo'nun 'mektup oyunu' dediği; Cafer'in, Ankara'dan Erzurumlu hemşerilerine: 'Hemen Bolşevik olunuz. Kesiniz, kırınız, herkesi kendi seviyenize indiriniz' diye bir mektup yazmış ve bu mektup da Erzurum halkını komünistlere karşı galeyana getirmiştir. Mektup olayını ortaya atan ve Ankara'ya duyuran Erzurum Valisi Deli Hamit Bey'dir. Mektubun Hamit Bey ve Kazım Karabekir'in Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak için kurdukları düzen paralelinde üretildiği bellidir. Ebulhindili Cafer'in, yakın zamana kadar Cağaloğlu'nda 'emlak sahibi' olarak yaşadığı bilinmektedir. (Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası,* İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 10.)

bulunması, Rusya'daki Müslüman toplumların gerek yerel milisler biçiminde gerekse de doğrudan Kızıl Ordu ile birlikte davranmaları, Müslümanların kutsal saydığı 'yeşil' bayrağın kurtuluşu sembolize etmesi, Rusya'yı kurtaran Kızıl Ordu'yu çağrıştıracak şekilde Müslümanları ve Anadolu'yu kurtaracak bir 'Yeşil Ordu' hayali tüm bu etkilenmeleri ortaya çıkaran nedenlerdir.

Hâkimiyet-i Milliye'nin Yeşil Ordu haberi:
"Erzurumlu kardeşlerimiz..."

İttihatçılar açısından 'Yeşil Ordu'nun kullanıldığı propaganda zaman zaman oldukça başarılı da olmuştur. Bu propagandadan önemli mevkilerdeki komutanların da etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bunu kastederek Kazım Karabekir 22.6.1919'da şöyle yazmıştır:

'Bugün gelen bilgilerle Bolşeviklerin 16'da Gümrü'yü işgal ettikleri, Ermenilerin Kars'ı tahliye ettikleri bildiriliyordu. Bu bilgiler Oltu ve Sarıkamış'tan geliyordu. Güya Arpaçay'ına kadar gelen kuvvetlerin başında Enver Paşa bulunuyormuş.'[6]

Kafkasya kaynaklı Yeşil Ordu söylentilerinin bir başkasını Şevket Süreyya Aydemir Ukrayna'daki 1919 yıllarında hem Beyaz Ordu'ya karşı, Hem Kızıl Ordu'ya karşı savaşan 'Makno Ordusu' ile ilişkilendirmektedir. Kafkasya'yı etkileyen ve oradan Türkiye'ye kadar uzanan Makno hareketinin rüzgârları bize, 'Yeşil Ordu' ve bu orduyla Müslümanları özgürlüğüne kavuşturan övünülecek bir güç olarak ulaşmıştır. Buna göre, Maknoculuk bir köylü anarşizmi olarak Batı Rusya ormanlarında Kazakları ve köylüleri etrafına toplayan bir hareket şeklinde büyüdü. Makno'da bir köylüydü ve ordusuna aynı zamanda 'Yeşil Ordu' deniliyordu. Ukrayna ve Kırım'ı kontrol

6 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 49.

eden bir büyüklüğe ulaşan Makno Yeşil Ordusu, Kafkasya'ya yöneldikten sonra Kızıl Ordu tarafından tasfiye edilmişti.[7]

Bir başka kaynak, 1917'de Ukrayna'nın İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden sonra, on sekiz yaşından beri anarşist bir grupla ilişkisi olan ve devrimci hareket içindeki Makno'nun Moskova'da Lenin ve Kropotkin ile ilişki içinde olduğunu ve 1918 ila 1920 yılları arasında Ukrayna'da konuşlanmış Devrimci Ordu'ya komuta ettiğini, Almanlara, Ukraynalı milliyetçilere, Beyaz Ordu'ya karşı mücadele verdiğini yazmaktadır.

Makno, Ukrayna'da devrimci yönetimler kurdu ve bu rejimi ayakta tutan, düzenli ordulara karşı gerilla taktiği uygulayan 'Ukrayna'nın Devrimci İsyan Ordusu' adı verilen orduyu yönetti. Anarşist aydınları eğitim ve propaganda ile görevlendirdi. Ukrayna'da 'işçi, asker, köylü konseylerinde' sosyal devrimin koşullarını yaratmaya çalıştı. Bolşeviklerin Ukrayna'da oluşturmak istedikleri yönetime karşı çıktı. Kızıl Ordu tarafından tasfiye edildi. Partizan savaşının ustalarından kabul edilen Makno'nun Ukrayna'daki yönetimi, Bolşevik Devrimi için de anarşizme dayalı ilginç bir deneyim sayılmaktadır.[8]

Yeşil Ordu'nun ortaya çıkışında İstanbul Hükümetleri ve padişahın Anadolu hareketine karşı yönelttiği 'dinsizlik ve Bolşeviklik' suçlamasının etkisini de hesaba katmak gerekmektedir. Ya da, Yeşil Ordu'nun örgütlenmesinde ve genişlemesinde bu suçlamayı etkisiz hale getirme ve gerçek Müslümanlığı temsil etme iddiasıyla karşı tarafı bastırma düşüncesinin etkili olacağı düşünülebilir.

Şevket Süreyya Aydemir'in 'fetvalar savaşı' dediği bu olayda Şeyhülislamlık kurumunu kendi çıkarlarına uygun ve militanca kullanan İstanbul Hükümetleri 'İslam Ordusu' veya 'Hilafet Ordusu' adı altında kurduğu askeri güçlerle Anadolu'daki hareketi yok etmek için ayaklanmalar çıkarırken, halkı ve askeri onlara karşı kışkırtmak için 'din silahını' kullanıyordu.

Buna karşılık, Yeşil Ordu'nun temsilcilerinin ve yayın organlarının Müslümanlık ve komünizmin birbirini nasıl tamamlayan fikirler olduğu uzun uzun anlatılmaktadır.

Şevket Süreyya Aydemir'in saptaması şöyledir:

'Hâlbuki İstiklal Savaşının o günlerinde Yeşil Ordu sözünün ve varlığının kökü İslâm'ın yeşil renginden değil, düpedüz Rusya'dan ve Bolşevik ülkelerindeki hareket ve gelişmelerden geliyordu. Yeşil Ordu isminin büyüleyici etkisi, sonra da emperyalizme karşı mücadelede Anadolu için bir destek olabileceği yolundaki ümitlere yol açtı.'[9]

Ankara'da Milli Mücadele'nin resmi yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de zaman zaman Yeşil Ordu haberleri yer alıyordu. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 1920 yılı başlarındaki sayılarında bu konuda aşağıdaki gibi doğruluğu şüpheli, propaganda değeri yüksek haberler bulunmaktaydı:

---

7 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999. s. 325.

8 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt 2, Nestor İvanoviç Makno (1889-1937), s. 602.
Nazım Hikmet'in "Orada Tanıdıklarım" adlı şiirinde, Rusya'daki iç savaş yıllarında Ukrayna steplerindeki mücadele ve 'Makno'dan esir alınan iki köylü neferinin öyküsü anlatılmaktadır.
'Sene 918/ Zırhlı trenle Kiyefe gitmedeyiz / Kış / Gece / Kar / Ayın altında bir manzara gibi/ Ukrayna stepleri karın altında yatıyorlar...'
Nazım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, Cilt 2, Adam Yayınları, İstanbul 1988, s. 123.

9 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 325.

'Rusya'da Denikin Ordusu, güney hududunda teşekkül eden Yeşil Ordu tarafından tazyik edilerek perişan bir surette geri çekilmeye mecbur edilmiştir. Yeşil Ordu, Denikin Ordusu harekâtına devam ederek Nagarovsk havalisini tamamen ele geçirmiştir. Yeşil Ordu geçen sene (1919) teşekkül etmiştir ve miktarı iki yüz bin olarak tahmin edilmektedir.'

'Paris'ten bildirildiğine göre Yeşil Ordu, programının ilk safhasını tatbike başlamıştır. Bakü'den hareket eden Yeşil Ordu'nun Tiflis üzerinden ilerleyeceği tahmin ediliyor. Bu ordıya durmadan gönüllüler katıldığından Batum'a varınca bu ordunun kuvveti iki misli artacaktır. Kızıl ve Yeşil Bolşevik ordularının Azerbaycan ile anlaşarak bu memlekete dâhil olduktan sonra Gürcistan ve Ermenistan hudutlarına dayandıkları malumdur.'[10]

Yeşil Ordu'nun kuruluşunda farklı bir görüş ise, bu örgütün doğrudan ve alelacele Hükümet tarafından kurdurulduğu şeklindedir. 1920'nin yaz aylarında Anadolu'daki Milli Mücadele'yi desteklemeye karar veren Sovyet yardımının iki kanaldan gelmesi muhtemeldi. Birincisi, o sırada Moskova'da bulunan ve Bolşevik liderlerle iyi ilişkiler kurmuş olan Enver Paşa ve diğer İttihatçı liderler kanalıyla gerçekleşebilirdi. Enver Paşa ve çevresi bu yardımı Anadolu'da yeniden örgütlenmek ve hareketin liderliğini ele geçirmek için kullanabilirdi. İkincisi bu tehlikeyi sezen Kemalist liderlik Sovyet Hükümeti'nin yardımını İttihatçıları ve Enver Paşa'yı bertaraf ederek sağlama yolunu açmayı denemişlerdir. Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'nın tıpkı Rusya'daki gibi bir toplumsal hareket olduğunu, Bolşeviklik ile İslamiyet'in derin bağlarla bağlı olduğunu ilan edip bu düzeni tamamlamak için Yeşil Ordu'nun kuruluşunu sağlamışlardır.[11]

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları, kuruluşu ve faaliyetleri üzerine bu kadar bilgi ve olay varken İsmet İnönü ise hatıralarında, herkesi şaşırtan tuhaf bir yaklaşımla "bizim ve Mustafa Kemal'in" Yeşil Ordu'dan haberi yoktu diye yazmıştır.

Yeşil Ordu hareketi evvela mebuslar arasında başlamış. Buna cemiyette yeni bir nizam kurma hareketi denebilir, fakat açıkça söylemiyorlar. Gizli bir cemiyet olarak kurulmuş. Bizim haberimiz yok. Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi yok. Gerek Yeşil Ordu Cemiyeti'nin gerek İştirakiyun Fırkası teşekkülünün Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi altında olduğu zannedilmiştir ve öyle yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu'nun teşekkül ettiğini haber aldığında bunu behemahal kaldırmak için çok uğraşmıştır.[12]

2. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu ve Merkez-i Umumi üyeleri

Yeşil Ordu'nun kuruluş tarihi olarak 1920 yılının Mayıs ya da Haziran ayı gösterilmektedir. Yeşil Ordu'nun Ankara ve Eskişehir örgütleri peşpeşe açılmıştır.

Örgütün tamamı milletvekillerinden meydana gelmektedir ve bunlardan üçü Hükümet'te bakandır. Nazım Resmor'un İstiklal Mahkemesi'nde örgütü kuranlar ve faaliyetini yürütenler olarak adlarını andığı kişiler aşağıdaki ilk 14 kişidir.

---

10 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 130.

11 Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3 cilt, Belge Yayınları, İstanbul 1989, s. 59.

12 Sabahattin Selek (haz.), *İsmet İnönü – Hatıralar*, Bilgi Yayınları, Ankara 2006, s. 215.

Listenin sonunda yer alan ve hem mebus hem bakan olan Mahmut Celal Bey'in (Bayar) adı çeşitli yerlerde Merkez-i Umumi üyeleri arasında geçmekte ise de kendisi bunu kabul etmemiştir. Kendisi o yıllarda solcu olarak tanınan Mahmut Celal Bey aynı zamanda İktisat Vekili'dir. Yeşil Ordu'nun yönetici grubunun bu 'devlet'li niteliğini belirtmek için kullanılan '14'ü mebus 3'ü aynı zamanda vekil' tanımına uyan bir tek Mahmut Celal Bey olduğundan (Hakkı Behiç ve Adnan Bey'den sonra 3. vekil) onunda Merkez-i Umumi üyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Burada yer alan kişilerin isimleri Nazım Resmor'un, 27 Şubat 1921 tarihinde TBMM 3. Şube Riyaseti'ne yazdığı dilekçede yer almaktadır.

Örgütün 14 kişilik Merkez-i Umumi'sini oluşturan isimler şunlardır:

Tokat Mebusu Nazım Resmor Bey (Öztelli) (1868–1935),
Maliye Vekili, Denizli Mebusu Hakkı Behiç Bey (Bayiç) (1882–1943),
İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu) (1879–1945),
Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi (Akdağ) (1880–1962),
Saruhan Mebusu Çerkes Reşit Bey, (Çerkes Ethem'in ağabeyi) (1877–1951),
Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey (Pars) (1885–1954),
Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey (Yiğit) (1880–1952),
Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) (1884–1942),
Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey (Akgöl) (1876–1950),
İzmit Mebusu Sırrı Bey (Bellioğlu) (1876–1958),
Kozan Mebusu Mustafa Bey (Cantekin) (1878–1955),
Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey (Aydındağ) (1883–1935),
Sıhhiye Vekili, İstanbul Mebusu Adnan Bey (Adıvar) (1882–1955),
İktisat Vekili, Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey (Bayar) (1884–1986),
İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey (Gör) (1881–1957).[13]

Son sıradaki İzmit Mebusu Hamdi Bey kuruluş çalışmalarının içinde olmuş, sonradan (Nazım Bey'in ifadesine göre) 'içtimalara' katılmadığı için bu kurul arasında sayılmamıştır.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Katib-i Umumisi önceleri Harput Valisi ve Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Tokat Milletvekili olan Nazım Resmor'dur.

13 Feridun Kandemir, *Yakın Tarihimiz -Yeşil Ordu Cemiyeti*, Cilt 1, İstanbul 1962, s. 69-298; Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 11; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 326; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 146; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınları, İstanbul 1996, s. 555.

Portre / Nazım Resmor

Türkiye'nin siyasal yaşamının 1920-1922 yılları arasında önemli siyasal figürlerinden biri; 1. Meclis'te Tokat Milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Genel Sekreteri, parti organı olan *Yeni Hayat* dergisinin sahibi, burada yazdığı yazılarla sosyalizmi Anadolu'nun köklerindeki değerlere bağlamayı önemseyen, 1922 yargılamalarından sonra ise unutulan Nazım Resmor'dur.

1867 yılında Erzurum'da doğmuştur. Babası 4. Ordu'da memur Kâmil Bey, annesi Fatma Hanım'dır. İlk ve Orta öğrenimini Erzincan'da tamamlayan Nazım Bey, lise öğrenimini Mülkiye Mektebi'nin İdadi bölümünde yapmış, Mülkiye'nin yüksek kısmından 1889 yılında mezun olmuştur.

1899 yılında Adana Vilayeti Mektupçuluğuna atanmış, 1906 ve 1908 yıllarında İşkodra ve Yanya Vilayeti Mektupçuluklarında bulunmuştur. Bu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908'de Ergiri (Arnavutluk), 1919'da Hama'da (Suriye) mutasarrıflık görevlerinde bulunmuş, 1911'de Van Vali Vekilliği'ne getirilmiş, aynı yıl Harput (Elazığ) Valiliği'ne atanmış, yaklaşık bir yıl görevde kalmıştır. Ocak 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İttihatçı olduklan gerekçesiyle azledilen 19 vali arasında Nazım Resmor'da bulunmaktadır.

Nazım Bey bu dönemde İstanbul'dan ayrılmış, 1919 Eylül'ünde yapılan Sivas Kongresi çalışmalarına katılmış, TBMM'nin 1. Dönemi için yapılacak seçimler için Tokat'a gelmiş, 27 Mart 1920'de Tokat'ta yapılan seçimlerde 160 oy alarak milletvekili seçilmiş ve Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışına katılmıştır.

Nazım Resmor'un "sol" düşünceyle ilgilenmeye başladığı dönem, Sivas Kongresi için geldiği ve görevi gereği pek çok yerini dolaştığı Anadolu'nun yeni mücadelelerin eşiğinde olduğu dönemdir.

Nazım Resmor, 1920'de Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı yapmış, o sırada Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç'in hakkındaki gensorular nedeniyle istifasından sonra Büyük Millet Meclisi tarafından Dâhiliye Vekilliğine seçilmiştir. 4-6 Eylül 1920 tarihleri arasında iki gün Dâhiliye Vekilliği yapmış, Mustafa Kemal Paşa'nın baskısı nedeniyle vekillikten istifa etmek zorunda kalmıştır.

Nazım Resmor, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Kâtip-i Umumisi olmuş, 1920 yılında Hafi Komünist Partisi ile Yeşil Ordu'nun sol kanadını temsilen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması çalışmalarına katılmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin programlarını kaleme almış, Yeşil Ordu soruşturması nedeniyle 12 Mayıs 1921'de milletvekilliği düşürülerek dokunulmazlığı kaldırılmıştır. THİF'nin ilk kuruluşunda "*Müslüman-Komünist Yoldaşlığı*"nı savunanlar arasında olmuştur. İstiklal Mahkemesi tarafından 15 yıl hapse mahkûm edilmiş ve Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Bir süre sonra (27 Eylül 1921'de) Meclis'in yeni bir kararıyla serbest bırakılmış, *Yeni Hayat* dergisini çıkararak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı yeniden örgütlemeye çalışmıştır. Örgütçülüğü ve halkçı milletvekilleri üzerindeki etkisi nedeniyle içinde bulunduğu partilerde belirleyici olmuş, Misak-ı Milli'yi, Avrupa ve Amerika karşısında Doğu'da tek bir cephe kurmayı ve Komintern'e bağlılığı savunmuştur.

Ağustos 1922'de THİF ikinci defa kapatılmış, Nazım Resmor 3 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bundan sonra politik hayattan çekilmiştir. Anılarını yazmamış, 4 Temmuz 1935'te İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

1920 yıllarında Nazım Resmor'un öğretmen olan kardeşi Lütfü'nün Amasya'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adına faaliyette bulunduğu ve Amasya'da *Hakyolu* ve *Emel* adlı gazeteleri çıkardığı bilinmektedir.

Nazım Resmor'un, o yıllarına ait bilgilere göre, eşi Lütfiye Hanım'dır. Mazhar ve Fahrettin adında iki oğlu, Vedide adında bir kızı vardır. Yine onun yardımıyla geçinen iki çocuklu bir kız kardeşi bulunmaktadır. O yıllarda Ankara'daki 'Arslan' takma isimli bir Komintern görevlisi (İstanbul veya Moskova'daki bir başka temsilciye) yazdığı mektubunda; Nazım Bey'in küçük oğlu Fahrettin'in Moskova'daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) okuyabilmesi için yardım talep ettiğini yazmıştır. Nazım Bey'in bu isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediği meçhuldür. Eğer küçük oğlu Fahrettin Moskova'ya öğrenim için gönderildiyse, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nurettin gibi komünistlerle aynı dönemde orada bulunmuştur.

Nazım Resmor üzerine iki tartışma hep söylenegelmiştir. Birisi, Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği –o dönemin affedilmez suçu kabul edilen– ve Nazım Resmor'u hedef alan *İngiliz casusluğu* iddiasıdır. Bu konu da Mustafa Kemal Paşa, ortaya attığı suçlamadan sonra kendisi de iddiasının arkasında durmamış, hatta Nazım Resmor'un Ankara İstiklal Mahkemesi yargılamalarında mahkeme bunu soruşturmaya gerek dahi duymamıştır.

Diğer bir tartışma konusu Sovyet elçisi S.İ. Aralov'a dayandırılan; Nazım Resmor'un *Rus yanlısı bir kabine* kurmak için, Büyükelçi Aralov'dan destek istediği iddialarıdır. Bu iddiaya kaynak olarak gösterilen Büyükelçi S.İ. Aralov'un anılarında da böyle bir bölüm bulunmamaktadır.

Yeni Hayat dergisi ve Nazım Bey'in yazıları...

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayın organı olan *Yeni Hayat* dergisinin ilk sayısı 18 Mart'ta yayımlanmıştır.

Nazım Resmor'un bilinen *Yeni Hayat* sayılarında on üç imzalı, iki imzasız, on beş yazısı bulunmaktadır.

Nazım Resmor bu yazıların neredeyse tamamında sol'u ve sosyalizmi yerel motiflere bağlama gayreti içindedir. Yazılarının bütününe bakıldığında eleştiri ve düşüncelerini; mevcut koşulları bir adım bile olsa ileri taşıyacak reformcu-halkçı-devrimci bir pencereden dile getirmek istediği gözlemlenmektedir. Yazılar bu tavrıyla *Yeni Hayat*'ın ideoloji yüklü, sert ve propagandif diğer yazılarından ayrılmaktadır.

Nazım Resmor, Müslüman kimliğine barışık kalarak, en tehlikeli dönemde bile komünizm idealine bağlı olmuş; bunu yaparken alışılmış davranış kalıpları yerine, özgün, yerel, Anadolu'nun gerçeklerine uygun "halkçı iştirakiyun" diye tanımlayabileceğimiz komünist siyaseti yüksek sesle dile getirmiştir.

Komintern yetkililerinden Rosenberg, Nazım Resmor için "Hükümetin baştan çıkarıcı tekliflerini kahramanca reddederek komünizme bağlılığını gösterdiğini" yazmıştır.

THİF'nin 1922 yılında kapatılması ve yöneticilerinin hapis cezalarıyla cezalandırılması, daha da önemlisi, legal sol ve komünist siyasetin tamamen yasaklanması Nazım Bey'i siyasetten koparmıştır.

Yeni Hayat *dergilerinde A. Nazım ya da Nazım imzalı, Nazım Resmor'a ait yazı başlıkları ve ilgili sayılar aşağıdadır:*

(Tagallüp, S.4), (Raka, S.6), (Ava've, S.6), (Tahtlar ve Tahtı Kuranlar, S.7), (Fesuphanallah, S.9), (Ömer Ağa'dan Nazım Bey'e Bir Mektup, S. 10), (Muhacir Mektubu, S.11), (Osman'dan Nazım Bey'e, S 12), (Ne İsteniyor?, S.12), (Çok Yaşa, S.14), (Kuzu, S.15), (Amele, S.15), (Söz ve Hak, S. 17), (Düğünler, S.18), (Fikre Karşı Fikir Durur, S. 20)

Yeni Hayat'm 10. sayısının ilk yazısı; "Ömer Ağa'dan Nazım Bey'e Bir Mektup" üst başlığıyla yer alan metin Nazım Bey'e aittir. Ömer Ağa'nın ağzından; Anadolu'da "ağalık, halk, devlet, jandarma ve mevcut düzen" üzerine bir yazıdır. Yazıdan kısa bir bölüm şöyledir:

"... Ankara'da iken bana bir şey söylemişlerdi, demişlerdi ki Moskova'da Bolşeviklik denilen bir şey türemiş, Bolşeviklerce mal herkesin imiş, fukara zenginin malına konuyorlarmış. Bizim şehirdeki zenginler bundan korkuyorlardı. Renklerinden belliydi. Fakat merak etmeyin efendiler. Bizim memlekette bizim köylerde Bolşeviklik seferberliğin ta iptidasında ilan olmuştur. Yalnız bu Moskof Bolşevikliğinin tersi. Orada fukara zenginin malına ortak oluyormuş, bizde Cihan Muhaberesi başlar başlamaz zenginler, hükümet memurları, jandarmalar, filanlar köylünün yoksulun malına üşüştüler. Ortak olmadılar cebren aldılar, ben öyle efendiler biliyorum ki, ordu'ya götüreceğim diye köylerden, köyde yalnız kalmış asker ailelerinden, dullardan, yetimlerden damızlık koyun toplatarak mandıralar çiftlikler kurdular..."[14]

Nazım Resmor'un ölümünden sonra kızı Vedide Resmor 8 Şubat 1949 tarihinde TBMM Genel Kâtipliği'ne yazdığı dilekçede kendilerine vatani hizmet tertibinden maaş bağlanmasını istemiştir. Vedide Resmor'un dilekçesinde bulunan adresi: Mühürdar, Hacı İzzet Sokak, No: 6, Kadıköy, İstanbul'dur.

Nazım Bey'in büyük oğlu Mazhar Resmor'u ileriki yıllarda İstanbul Devlet Tatbiki Sanatlar Yüksek Okulu'nda Tezyini Sanatlar-Dekoratif Sanatlar Bölümü'nde (Prof. Mazhar Resmor olarak) görmekteyiz.

Küçük oğlu Fahrettin Resmor ise Elektrik Mühendisleri Odası'nda 11 sicil numarasıyla kayıtlı elektrik mühendisi olarak karşınıza çıkmıştır.

14 Salih Canik, *Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 88-106.
Hamit Erdem (der.), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat –Mart Eylül 1922*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017, s. 43-45.
Arslan, *Modern Türkiye*, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı, İstanbul 2002, sf, 83

Yeşil Ordu Ankara'da genel merkezini oluşturduktan sonra Ankara ve Eskişehir şubesi açılmıştır. Nazım Resmor'un Ankara İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadeye göre; Ankara şubesinin oluşturulması için görevlendirilen kişi Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey'dir. Ankara'daki Heyet-i Merkeziye için (Binbaşı) Baytar Hacıoğlu Salih Bey ve Konya mebusu Refik Bey'in de adı geçmektedir. Nazım Bey, Ankara teşkilatının Hüsrev Sami'nin görevlendirilmesinden önce Ankara Hayvan Hastanesi Müdürü (Binbaşı) Baytar Hacıoğlu Salih ve Vakkas Ferit Beyler tarafından kurulduğunu belirtmektedir.

Burada dönemin bir özelliğini anmak yerinde olacaktır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşunda ve faaliyetlerinde görev alan kişilerin bir bölümü, birkaç ay sonra, ya (Hafi) Türkiye Komünist Partisi ya da (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası içinde görülmektedir.

Birbirine çok yakın tarihlerde kurulan, faaliyette bulunan ve sonunda kapatılan bu partilerdeki kimi isimler sonraki yıllarda da adlarından söz ettirecektir.

Bunlarda biri Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih'tir.

Hacıoğlu Salih İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadede, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Ankara şubesinin kuruluşuna ait şunları anlatmaktadır:

'1336–1921 Nisanın son günlerinde, Ankara Millet Bahçesi'nde Vakkas Ferit ve Şerif Manatov tarafından sosyalizm ve Rus Bolşevik İnkılâbı hakkında konferanslar verilmişti. Bunlardan aldığımız malumattan pek memnun olduk. Bu inkılâp mefkûresinin insanları kurtarıcı bir mefkûre olduğuna fikren ve ruhen kanaat getirmiştim. Cihanın bir cüz'ü olan memleketimizin de bu cereyandan istifade etmek gerektiğini görüyordum. Vakkas ile fikir teatisinde bulunduk. 'Bunun memlekette ne suretle intişarını istiyorsunuz?' dedim, anlattı. 'Büyük bir teşkilatı kabul eder misiniz?' dedi. Ben de kabul ederim dedim. 'O halde birkaç arkadaş ile iş görebilecek bir vaziyette birleşmek lazım geldiğini' söylediler. Yanılmıyorsam, Maarif Vekâleti ilk tedrisat müfettişliğinde Nuri Bey isminde bir zatın Vakkas ile münasebette bulunduğu anlaşılıyordu. Temas ettim. Bu zat sosyalizm hakkında fikirler besliyordu. Nihayet anlaştık, hemfikir olduk. Bu sırada Vakkas 'Birkaç gün sabrediniz. Burada bir mefkûreyi taşıyan ve halkı bunun etrafında toplamak isteyen bir teşkilat vardır. Sizi onlarla temas ettireceğim' dedi. Haziranın on dördüncü günü Nuri Bey'le beni, bahsettiği yere yani reji (tekel) idaresinde bir odaya götürdü. Orada bir zat ile görüştürdü. Bu zat Tokat Mebusu Nazım Resmor Bey'di. Onunla komünizm esasları hakkında beş on dakika konuştuk. Nihayet pekâlâ dedi, sizi teşkilata kabul eyledim. Siz de bu esaslar dairesinde arkadaşlarınızı aydınlatırsınız. Bundan sonra bize Yeşil Ordu Nizamnamesi verdi. Dışarı çıkıp ta bu Nizamnameyi okuyuncu, heyeti umumiyesini matluba muvafık (isteye uygun) bulmadım. Vakkas Ferit ile bu hususta çok münakaşa ettik.'[15]

Yeşil Ordu'nun Ankara Şubesi'nde faaliyet gösterenler arasında bulunan Şerif Manatov, Ziynetullah Nevşirvanov ve Hacıoğlu Salih'in bulunması, bu şubenin merkezden bağımsız faaliyet gösterdiği eleştirilerine de neden olmuştur. Hacıoğlu Salih, Yeşil Ordu'nun Merkez-i Umumi'sini meydana getiren neredeyse hepsi İttihatçı milletvekillerini kafasındaki örgüt şemasıyla birleştiremediği için ayrıldığını söylemektedir.

Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifade, Yeşil Ordu'nun farklı kesimlerini buluşturan yapısına örnek sayılmalıdır. Şeyh Servet ağırlıklı

15 Yeşil Ordu Cemiyeti, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s. 282.

olarak Müslümanlık ve komünizmin birbirini tamamladığı noktasında, örgütü etkileme eğilimindedir. Şeyh Servet Efendi, Kayseri Mebusu Basri Bey, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey, Sivas Mebusu Mehmet Bey'i evine çağırarak onları Yeşil Ordu Merkez-i Heyeti ile çalışmaya davet etmiş ve sonraki toplantı için Ziynetullah Nevşirvanov'un evinde toplanılmıştır. Burada bulunan 'üç İslam hanımı' Türkiye'de seçkin-burjuva meclislerinden sonra sol görüşlü kadınların da sosyal mücadele içinde ve komünist örgütlenmelerde yerini alabileceklerini göstermesi bakımından bir ilk olmuştur. Bu durum muhafazakâr ve kadının toplumsal yaşamdan tecrit edilmiş yeri konusunda tereddütleri olmayan Müslüman vekilleri şaşırtsa da, toplumsal mücadelede yeni deneyler ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Şeyh Servet Efendi'nin ifadesinin bir bölümü şöyledir:

'Ertesi günü Ziynetullah Bey'in evinde toplandık. Fakat hakikaten benim de müteessir olduğum bir hal karşısında kaldık. Evde her ne kadar mütesettire olsalar da, o müzakere esnasında, İslam hanımlarının bulunması doğru değildi. Çünkü muhitimizin ananelerine muhalif suitefehhüme (yanlış anlama) çok müsait bir haldi. Müteessir olmakla beraber, kuru bir taassuba hamledilmesini önlemek, o günkü toplantıyı da bozmamak için açıktan bir soğukluk göstermedim. Lâkin Basri gibi pek dindar bir adamı davet ettiğimden dolayı çok mahcup oldum.[16]

Toplantıda bulunan üç kadın Cemile Hanım, Rahime Hanım ve Hacıoğlu Salih'in eşi Fatma Hanım'dır. Cemile ve Rahime Hanımlar, İzmirli ve aileleri Tatar göçmeni iki kız kardeştiler. Cemile Hanım İstanbul'da (Darülmuallimat) Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra Bezmiâlem Valide Sultaniyesi'nde öğretmen iken Ziynetullah Nevşirvanov'la tanışıp evlenmiştir. 1920 yazında kocasının Ankara Matbuat Müdürlüğü'nde çalışmasından sonra Ankara'ya yerleşmişler. Cemile Hanım burada sol harekete katılmış. 1920 yılı ilkbaharında Mustafa Suphi ekibinden Şerif Manatov İstanbul'a gelince bu çiftin evinde kalmıştır.

Rahime Hanım'ın, 1920'de Ankara'da Sovyet Büyükelçiliği'nde ablası Cemile Hanım hamile olduğu için, onun yerine yaptığı konuşma nedeniyle okulundan atıldığı belirtilmektedir.

Ziynetullah Nevşirvanov 1922'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası davası nedeniyle girdiği hapisten çıktıktan sonra, Komintern'in 4. Kongresi için Moskova'ya giderken yanında Cemile Hanım ve Rahime Hanım'ı da yanında götürmüş ve orada yerleşmiştir.

Rahime Hanım daha sonra Bakü'de (TKF'nin temsilcisi olarak orada kalan) Kayserili İsmail Hakkı ile evlenmiştir.[17]

Yeşil Ordu'nun Eskişehir Merkez-i Umumisi ise, Nazım Bey ile birlikte genel merkez üyelerinden birkaç kişinin bir bayram günü Eskişehir'i ziyaretleri sırasında Yunus Nadi'nin Nazım Bey'e tanıştırdığı öğretmen Behram Lütfü ve Manastırlı eğitimci Mustafa Nuri tarafından kurulmuştur.[18]

---

16 Yeşil Ordu Cemiyeti, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s. 216.

17 Cemile Selim Nevşirvanova, *Milli Azatlık Savaşı Anıları*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006, s. 95. Mete Tunçay'ın verdiği bilgiye göre, 1979 yılında kendisi Bakü'ye yaptığı ziyaret sırasında Rahime Hanım'la görüşmüş, Cemile Hanım'm da o sırada hayatta olduğunu öğrenmiştir. bkz. Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge Yayınları, İstanbul 1982, s. 194..

18 Yeşil Ordu Cemiyeti, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s. 71.

O yıllarda Eskişehir, toplumsal hareketlilik açısından birçok yöreye göre oldukça farklı bir eğilim içindedir. Merkezi İstanbul'da olan *Türkiye Sosyalist Fırkası*, Eskişehir'e şube açmış, *İşçi* adıyla gazete çıkarmış, *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* Eskişehir'den Ethem Nejat'ı 1919 yılı genel seçimleri için aday göstermiştir. Ethem Nejat daha sonra TİÇSF'yi temsilen Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'na gidecek ve 10 Eylül 1920'de toplanacak Türkiye Komünist Fırkası 1. Kongresi'nde Eskişehir ve Ankara teşkilatını temsil edecektir. Şerif Manatov'un da Mustafa Suphi örgütünden gelip Eskişehir'de çalışma yaptığı bilinmektedir.

Eskişehir o aylarda emrindeki milis kuvvetlerinin gücü bakımından Çerkes Ethem'in etki alanındaydı. Yeşil Ordu'nun örgütlenme çalışmaları bir süre sonra Ethem'i de etkilemiş olmalıdır.

Nazım Resmor'un İstiklal Mahkemesi ifadelerinde başka şubemiz yoktu demesine karşın Bursa'da bir şubenin olduğu ya da kurulma aşamasında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bursa'daki Yeşil Ordu Şubesi'nin kurulmasıyla ilgili olarak örgütlenme çalışmasında bulunan bir mensubu şunları yazmıştır:

'Bu sırada tanınmış birçok aydın kişiler Mudanya yoluyla Bursa'ya gelip Ankara'ya katılıyorlardı. Bir yandan da İstanbul Hükümeti'nin kışkırtmasıyla Bursa'da bir ayaklanma oluşturulması düşünülerek gizli kuruluşlar meydana getirilmişti. Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit'le Kozahanı'nda sık sık görüşüyorduk. Ankara'dan gelen Muhittin Baha (Pars), (Bursa Milletvekili ve Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyesi. H. E.) bize ülkenin kurtarılması için Bursa'da (YEŞİL ORDU) adı altında Bolşevik örgütün hemen kurulmasından söz etti. Bir gün Belediyede, Valinin yanında toplandık. Albay Bekir Sami, Jandarma Komutanı Remzi Beylerle birkaç arkadaşı bu yolda karar aldık yemin ettik. Sonra da Hilal Matbaası'nı bir gün kapatarak Yeşilordu'nun tüzüğünü bastırdık. Gizli olan bu cemiyet üyeleri birbirlerini tanıyabilmek için (Esselâm) kelimesini söyleyecekti. Ben bu kuruluşun propagandasını yapıyor, her gün bölgede dolaşarak kuruluşa alınması gerekenlere amacı, sağlayacağı yararı, ülke için bunun bir görev olduğunu, diller dökerek anlatmaya çalışıyordum. Kuruluşa girmeyi kabul edenleri de Kozahanı'nda Sezai Bey'in yazıhanesine gönderiyordum. Sezai Bey, Celal Bayar'ın bacanağı ve benim sınıf arkadaşımdı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine oradan kaçmış, Bursa'ya Celal Bayar'ın yanına gelerek sığınmıştı.'[19]

Yeşil Ordu'nun örgütlenme ve propaganda çalışmalarında kurucuları arasında olmamasına karşın bir başka ismin adı sıkça geçmektedir. Bu isim Vakkas Ferit'tir. Eski bir İttihatçı olan Vakkas Ferit mülkiye kaymakamlığı yapmıştır. Halide Edip Adıvar'ın 'Diyarbakırlı Vakkas adında pek garip bir adam' dediği Vakkas Ferit Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde 'sosyalist olduğunu, iktisat derslerine meraklı olduğunu *Kapital'i* okuduğunu, Ankara'da Mustafa Kemal ile görüştüğünü, Mustafa Kemal'in kendisini Hakkı Behiç ile Necati Bey'e yönlendirdiğini ifade etmiştir. Mahkemedeki ifadesinde; Malatyalı, kırk bir yaşında, son görevinin Alacadağ Kaymakamlığı olduğunu açıkladığı Vakkas Ferit'in, meclisin karşısındaki bahçede masa masa dolaşıp orada bulunanlara ve vekillere ateşli konuşmalar ve sosyalist propaganda yaptığı yazılmaktadır.[20]

19 Mümtaz Şükrü Eğilmez'in Hatıraları, *Milli Mücadele'de Bursa*, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1980 s. 202.

20 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1992, s. 130.

'İstanbul'da iktisat dersine meraklı idim. 'Kapital'i 've aksini mütalaa ettim. İttihat'a bağlı idim. Sosyalistliği severdim. Mütarekede kaymakam idim. Bir gün imzasız bir mektup aldım. Rauf Bey ve Paşa yazıyordu. Bu umumi olsa gerekti. Maraş ve Ayıntap vakaları oluyordu. İstifa ettim. Maraş'a gittim. Orada gönüllü sevk ettim. Sivas'a geldim. Selahattin Bey'in tavsiyesi ile Meclisin açılışında buraya geldim. Birkaç gün sonra (Mustafa Kemal) Paşa ile görüştüm. Bana iki kişi gösterdi. Hakkı Behiç ve Erzurum Mebusu Necati Beyler. Sosyalistliğime dair şeyler sordular onları takdim ettim. Hakkı Behiç ile temasımız fazla idi. Anadolu'yu gezdim. Halkı ikna ettim. Birçok lakırdılarla bezgin bir vaziyette duran ahalinin kuvve-i maneviyatlarını yükselttik. Arkadaşlarla Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi'ne gittik.'[21]

3. Yeşil Ordu'da üç siyaset, üç adam: Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Nazım Resmor

1920 yılında Yeşil Ordu gibi bir örgütlenmeye neden ihtiyaç duyulmuştur türünde bir sorunun yanıtı arandığında, burada örgütü meydana getiren insanların mücadelede durdukları yere göre yanıtlar da farklılaşmaktadır.

Yeşil Ordu Cemiyeti'ni oluşturanların temel çizgileri hepsinin İttihatçı olmasıdır. Bu genel özelliğe rağmen örgütü meydana getiren insanlar ve onların eğilimleri farklı farklıdır, hepsinin aynı hedef ve tercihler içinde hareket etmedikleri de bir gerçektir.

Yeşil Ordu Cemiyeti gibi örgütler 'iktidar odaklı' örgütlenmelerdir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nde buluşan eğilimleri üç başlık altında sınıflamak mümkündür.

1. 1920 yılı Mart ayından sonra İstanbul'daki yabancı işgali altında siyaset yapma imkânı kalmayan İttihat ve Terakki Partisi milletvekillerinin, yeni siyasi merkez olan Ankara'da kendi politikalarını biçimlendirmek amacıyla yeni örgütlenmelere gitme, yeniden iktidar olma çabaları Yeşil Ordu'yu doğuran unsurlardandır.

1920 yılı içindeki gelişmeler izlendiğinde İttihat ve Terakki Partisi'nin yurtdışındaki, buna bağlı olarak yurtiçindeki önderlerinin Ulusal Mücadele'yi ve Mustafa Kemal'i desteklediklerı görülmektedir.

Özellikle Talat ve Enver Paşaların, savaşın örgütlenmesinde etkili oldukları gizli teşkilatları (Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Örgütü) yanında, Ankara'da yeni oluşmakta olan yönetim mekanizmalarının içinde, daha işlevli ve o örgütlerden daha legal bir yapılanmayı özendirdiklerini düşünmek mümkündür. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş dönemiyle de bu dönem örtüşmektedir.

İttihat ve Terakki'nin ülkede iktidardan düşüşü büyük savaşın sonucundaki yenilgiyle gelmişti. Şimdi Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın içinde, Kemalistlerin alacakları beklenmedik bir yenilgi, dengeleri tümüyle değiştirebilirdi. Yeniden iktidar olma düşüncesi, açıkça dile getirilmeyen ancak İttihat ve Terakki'nin yurtdışındaki liderlerinin ve ülke içinde onlara yakın kesimlerinin hep akıllarında tuttukları yegâne fikirdi.

Yeşil Ordu'nun kuruluşunda, İttihatçıların bu merkezi politikalarına sadık kalmış ve her dönem onları savunmuş kesiminin payı bulunmaktadır.

---

21 Yeşil Ordu, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s. 216.

2. 1920 yılında Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin etkileri ve yaydığı sosyalizm rüzgârları Türk aydınlarında 'sosyal bir devrimin' gerekliliği yolunda güçlü bir istek yaratmıştı. Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve emperyalizmin yarattığı ekonomik çöküntü bu isteği büyütmüştü.[22]

İttihat ve Terakki'nin yurtiçinde kalan daha alt düzey yöneticilerinin büyük bölümü bu 'sosyal devrimin' gerekliliğine –hiç değilse bir dönem– içtenlikle inanmışlardı. Bu tam da tanımlanamayan ve herkese göre değişen 'sosyal devrim' bir örgüte dayanmak zorundaydı ve bu ihtiyaç Yeşil Ordu'nun ortaya çıkışıyla söz konusu kesimler için çözüm gibi görünmüştü.

1920 yılının özellikle ilk yarısının önemli karakteristiği, mevcut siyasi ve toplumsal yapıyı oluşturan unsurların birbirlerine üstünlük kurmaya yetmediği fiili bir durum yaratmasıdır.

Yeşil Ordu'yu oluşturan İttihatçı mebuslar ve vekiller bir taraftan dışarıda bulunan liderlerinin çizdikleri stratejiye uygun yeni bir örgütle, kurulmasını istedikleri yeni devletin kaderinde belirleyici olmaya çalışırken, aynı zamanda başka bir sürecin de içindeydiler.

Ankara'da Mustafa Kemal'in çevresinde yeni bir iktidar yapısı oluşmaktaydı ve bu yeni Kemalist iktidar bloku dışarıdaki İttihatçılara rakipti ve onları dışarıda tutmayı kendi iktidar çıkarları açısından kaçınılmaz görüyordu.

Yeşil Ordu'yu kuran eski İttihatçılar her ne kadar dışarıdaki önderlerinin stratejisiyle kendilerini bağlı görüyorlarsa da, daha yakınlarında, –somut bir gerçekliğe– olaylara hâkim olma potansiyeli gösteren Kemalist iktidara kayıtsız kalamamışlardır.

Dışarıyla teması sürdürmek genel prensip iken, bu yeni süreçte, içeride oluşan iktidar yapısında bilfiil yer almak, –gittikçe güçlenen ve fiili bir güç olan Kemalistlerin yanında olmak– ve bu fiili güç, iktidarın bütününü kontrol etme başarısını gösterirse, Yeşil Ordu'yu Kemalizm'in bir örgütüne dönüştürmek üzere hareket eden bir grup bulunmaktaydı.

Süreç başka türlü gelişirse; Yeşil Ordu, Kemalizm'in bir aracı olmaktan çıkarsa, bu defa onu etkisizleştirme politikasına katılmak da muhtemeldi.

Bu grupta yer alanlar, "eski İttihatçı yeni Kemalist" mebus ve vekillerdi. Olaylar dışarıdaki önderlerinin aleyhine geliştiği oranda Kemalizm'le bütünleşerek, yeni politikaya hızla adapte olmakta –önemli bir bölümü– hiç güçlük çekmedi.

Bu ikinci grup da Yeşil Ordu'nun kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.

3. Diğer yandan, 'sosyal bir devrim'in gerekliliği düşüncesini paylaşan başka bir kesim de bulunuyordu. Rusya'daki devrimin etkileri ve yabancı işgalin yarattığı öfke, Türkiye'de aydınlar arasında gelişmekte olan 'anti-emperyalist ve anti-kapitalist' yeni bir politik akım yaratmıştı.

Özellikle Rusya'da Çarlığa karşı mücadele eden Türklerin Bolşeviklerle işbirliği içinde olması; komünist ideolojinin, mazlum ülke halklarının kurtuluşu yolunda yaydığı devrimci düşüncelerin, İttihat ve Terakki Partisi ve –emperyalizm yanlısı Osmanlı

22 Bolşevik Devrimi'nin Doğu dünyasını ve geleneksel köhnemiş değerleri altüst eden etkisi dalga dalga yayılırken bunun en somut göstergesi 1-7 Eylül 1920'de Bakü'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı olmuştur. Kurultay'a 37 farklı milliyetten 1891 delege katılmış, en kalabalık delegasyonu 235 kişiyle Türkler meydana getirmiştir, bkz. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 43-47..

Hükümetleri ve basını dışında– tüm kesimler tarafından desteklenmesi; Yeşil Ordu içindeki –daha sol'da olan– bu grubun varlığını güçlendiriyordu.

Sol İttihatçılardan örgütsel olarak kopan, daha radikal bir söylem geliştiren ve Komünist Enternasyonal çizgisine yaklaşan bu grup, dönemin nabzını yansıtan siyasi çıkışlarıyla, niceliğinin çok üstünde etkili olabilmişti.

Bunlar, İttihatçı politikaları izlemeyi bırakmış daha 'sol' politika ve projelerin, içinde bulundukları örgütlerin genel politikası olması için çaba sarf etmişlerdir. Solculuklarını İttihatçılığa baskın gelen bu grup, padişahlık rejimi yerine cumhuriyet, halk egemenliğini hâkim kılacak meclis, toprak reformu, toplumsal hayatın emekçilerin çıkarlarına göre yeniden düzenlenmesi gibi radikal önlemleri Meclis içinde ve dışında ilk defa gündeme sokan, komünizm ile İslamiyet'in birbirlerini tamamlayan sosyal sistemler olduklarını savunan, Müslüman-komünist mebuslardan meydana geliyordu.

Bu akım Yeşil Ordu'nun kuruluşunda, programında ve belgelerinde kendine yer bulmuştur.

Buradan çıkarılacak bir başka sonuç daha vardı ki; o, tek bir Yeşil Ordu Cemiyeti varlığıydı ama oraya katılan herkesin 'Yeşil Ordu'su farklıydı.

Yeşil Ordu Cemiyeti kurucuları arasındaki üç kişi, Cemiyeti meydana getiren siyasi eğilimleri de büyük ölçüde temsil etmektedir. Bunlar Hakkı Behiç, Yunus Nadi ve Nazım Resmor'dur.

Hakkı Behiç Bey

Yeşil Ordu Cemiyeti kurucuları içinde öne çıkan isimlerden biri Hakkı Behiç (Bayiç) Bey'dir. Çerkes kökenli Hakkı Behiç Bey Mülkiye mezunu ve eski Akka mutasarrıflarındandı. Sivas Kongresi'ne katılmış ve Heyet-i Temsiliye'ye seçilmiş, Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Maliye Vekili, 17 Temmuz 1920'de Dâhiliye Vekili olmuştur. 7 Ağustos 1920'de hakkında verilen çok sayıda gensoru nedeniyle istifa etmiştir. Hakkı Behiç bir yandan Enver Paşa ve çevresi ile ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan da Mustafa Kemal'in güvenini kazanmıştır. Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi'nin önemli üyeleri arasındadır. Birkaç ay sonra Mustafa Kemal'in kurduracağı Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri olacaktır. Hakkı Behiç Bey, komünizmin ve İslamiyet'in bağdaşacağı fikrini savunurken, bir yandan da –o günlerde– tek gerçeklik gibi görünen Ankara'da siyaset ve Hükümet içinde yer almış, diğer taraftan İttihatçı ideolojinin o dönemde büyük önem verdiği Doğu'ya doğru yayılma siyasetine ilgisiz kalmamıştır.

9 Kasım 1920'de Cemal Paşa'ya, aynı günlerde Enver Paşa'ya ve Dr. Fuat Sabit'e yazdığı mektuplar; İttihatçı paşalarla olan ilişkilerini ortaya koyması bakımından önemlidir.[23]

Hakkı Behiç Bey'in bu mektuplarında üzerinde durduğu önemli konular arasında; Türkiye'de komünist hareketi kendisinin yönetiminde bulunduğu parti kanalıyla denetim altına almak, Rusya'da ve Türkiye'de kendilerinin dışındaki komünist hareketi (Mustafa Suphi ve Ankara'da [Hafi] Komünist Parti çevresini) etkisiz hale getirmek, Enver Paşa ve çevresinin imkânlarını kullanarak, İslami vurgusu güçlü bu harekete uluslararası bir boyut katmak, Enver Paşa'nın Türkiye'de sekretaryası gibi çalışmak, hatta İslam

23 Hakkı Behiç'in mektupları için: Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 53-56.

âleminin bu kapsamda bir örgüt yapısına ulaşmasıyla, Asya'da Rusya'yı böyle bir kuvvetle karşılamak gibi Pan-İslamist bir yanı bulunuyordu.

Örneğin Hakkı Behiç Bey bir mektubunda şöyle yazmaktadır:

'İslam âleminin komünizm cereyanlarını Türkiye'de bizim idaremiz altında toplamak muvafıksa –ki biz buna çok ehemmiyet veriyoruz– oralarda vücuda getirilecek teşkilatı merkezi umumimize raptetmek (bağlamak) ve icabında Rusya'ya karşı bu teşkilata istinat (dayanma) etmek mümkündür. Bu suretle İslam âleminin inkılâp cereyanları birlik edilmiş olur ve bir gün büyük bir kongrenin Rusya'daki inkılâp kuvvetine muadil bir kuvvetle Asya'da hâkimiyeti temin edilmiş olur... Şarktaki Rus siyasetiyle ve Rusların inkılâp umdeleriyle birlikte yürüyebilmek için burada bir Komünist Fırkası teşkil ettik. Bu suretle bir taraftan Rusya'dan ve Mustafa Suphi gibi serserilerden gelecek ve gayelerimize uygunluk edemeyecek inkılâp cereyanlarını durdurabilmek, yani memleketimizdeki hareket-i inkılâbiyenin istinat noktalarını daima elimizde tutabilmek, diğer taraftan Rus inkılâbının açacağı kanallardan istifade ederek âlem-i İslam ile samimi münasebata girişebilmek maksatlarını hedef edindik.'

Burada Hakkı Behiç Bey'in dışarıdaki İttihatçı liderlere yazdığı mektupta kullandığı üslup iki açıdan ilginçtir. Hakkı Behiç Bey'in 'burada bir komünist fırkası teşkil ettik' dediği olayda, Mustafa Kemal'in doğrudan girişimi ve yönlendirmesiyle kurulmuş bir örgütten (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'ndan bahsetmektedir ve Hakkı Behiç buna 'biz' diyebilmektedir.

Dışarıdaki komünist örgütlenmeleri 'bizim idaremiz altında toplamak' düşüncesinde ise, neredeyse merkezine kendisini koyduğu bir örgüt modelinden bahsetmekte ve bu projeye dışarıdakilerin destek olmasını istemektedir.

Bu arada, 'dışarıdaki' ve 'içerideki' güç odakları arasında mukayese yapan Hakkı Behiç'in seçimi oldukça gerçekçidir. Dışarıdaki Enverci çevrelerin varsayımlarıyla, hayali hedefleriyle uğraşmak yerine, somut ve gerçek 'örgütün ve gücün' olduğu yere yani Ankara'ya meylettiğini hissetmek mümkündür.

Yeşil Ordu'nun kuruluşunu değerlendiren Ali Fuat Paşa, örgütün –yanlış olarak– Genel Sekreteri dediği Hakkı Behiç Bey'e dayanarak, Yeşil Ordu içinde 'sol' programları savunan ancak bunları Enver Paşa eksenli olarak gören bir yapıya dikkat çekmektedir.

Ali Fuat Paşa'ya göre o günün şartlarında; Batı ve Orta Anadolu isyanlarında ve Yunan Ordusunun Uşak hattına kadar ilerlemesinden sonra Batı ile anlaşma ümitleri tükenince ve doğuda da Ruslarla bir askeri ittifak yapılamayınca, Sivas Kongresi'nden sonra yurdun çeşitli yerlerinde hücreler biçiminde örgütlenmiş Yeşil Ordu ortaya çıkmıştı. Bundan meclisin ve Hükümet'in de haberi vardı. Burada örgütün görünürdeki amacı, iç isyanlara karşı bilinçli ve yurtsever bir teşkilatın kuruluyor olmasıydı.

Milli Mücadele önderleri arasında önemli bir yeri olan Ali Fuat Paşa'nın Hakkı Behiç Bey'den dinledikleri ve edindiği kanaatler, her çeşit İttihatçı kişi ve çevreye kuşkuyla bakan Milli Mücadele önderlerinin bu örgütlenmeye daha temkinli yaklaşmalarına neden olmuştur.

Ali Fuat Paşa'yı örgütün gerçek amacı konusunda önce tereddüte düşüren sonra da Hakkı Behiç Bey'in sözlerinden bu amacı açıklayan bölümde şunlar yazılmaktadır:

'Gizli olarak vücuda getirdiğimiz teşkilatın adı Yeşil Ordu'ydu. Aynı zamanda Türkistan'da İran'da Azerbaycan'da diğer birçok teşekküllerin bulunduğunu haber

almıştık. Oralarda faaliyette bulunan arkadaşlarımızla muhabere ederek onların mesaisinden de faydalanmak hudutlarımız dışındaki teşkilatı memleket dâhiline bağlamak istedik. Bu suretle bir taraftan yeni kabul edecekleri sosyalist siyaseti ile korumayı, diğer taraftan bizi bu İslam kütleleri ile birlikte hareket eder gibi göstererek kuvvetlendirmeyi düşündük. Eğer biz bu siyasetimizde muvaffak olursak, Ruslar Müslüman memleketleriyle ayrı ayrı siyaset yapacakları yerde bizimle siyaset yapmak veyahut bizi tutmakla bütün İslam âlemini tutacaklarına kani olacaklardı. Bu hareketimizle diğer bir nokta-i nazarı da halledecektik. Hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlatlarıydı. Düşmanlarımızın takip ve tazyikinden firara mecbur olmuş kimselerdi. Memlekete dönemedikleri bir zamanda kendilerine az veya çok muavenet imkânını vermiş olacak ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktık.'[24]

Hakkı Behiç'in Ali Fuat Paşa'ya anlattıklarında, Yeşil Ordu'ya hâkim olan temel düşüncenin o günün şartlarında bile gerçekliği çok zorlanmış Türk dünyasını birleştirme, bir nevi 'Turan' hülyasının izleri görülmektedir. Rus Çarlığı'nın yıkılmasından ve Rusya'da Sovyet Devrimi'nin yarattığı etkiyle yeni ortaya çıkan ve Türkmenistan'dan Kırım'a kadar bütün bu toprakları sarmış olan değişim, özgürleşme, yeni kimliğini arama, bağımsızlık mücadelesi; Türkiye'ye giremeyen ve Berlin-Moskova arasında dolaşan İttihatçı liderlerin kendilerine yeni uğraş alanı olarak seçtikleri bölgeydi.

Ancak bu topraklarda değişik amaçlar için mücadele yürüten topluluklar, partiler, ülkeler için Enver Paşa ve İttihatçı teşkilatlar mevcut ideolojik hedefleriyle bir çekim merkezi olmaktan gittikçe uzaklaşmaktaydı. Enver Paşa ve İttihatçı teşkilatların toplumsal çapı büyümüş, hedefleri farklılaşmış, yeni deneyimler kazanmış Türk dünyasını eskisi gibi etkileme gücü kalmamıştı. Bu gerçeğe rağmen Enver Paşa ve çevresi oyunu sürdürmeye devam etti. Hakkı Behiç, Doğu'da meydana gelen bu köklü değişiklikleri muhtemelen İttihatçı kanallardan izlediği için başında Enver Paşa'nın bulunduğu, pek çok yerde şubeleri bulunan, merkezi de Ankara'da olan bir Yeşil Ordu Cemiyetinin 'İslam' kartını oynayarak tüm Müslüman memleketlerde güçleneceğini, hatta Rusların da tek tek Müslüman ülkelerle uğraşmak yerine hepsinin hamisi Türkiye'yi dikkate alacağını umut etmektedir. İttihat ve Terakki Partisi'nin Birinci Dünya Savaşı bitimine doğru ve özellikle de 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra Pan-İslamizm siyasetini hareketinin merkezine alması, gerçeklikle bağını büsbütün kesmiştir. İktidar tutkunu parti, Müslüman coğrafyada dolaştığı için 'İslâmı'; komünist ideolojinin çeşitli kollarının hâkim olduğu toplulukların içinde çalışmak durumunda olduğu için 'komünizmi' kullanmaktadır. Hariçte çalışan ve 'bu memlekette en az bizim kadar hak sahibi' dediği Enver Paşa'yı Türkiye'de fırsat çıkarsa iktidar ortağı yapmanın yolu belli ki buradan geçmektedir.

Hakkı Behiç Bey, iktidar mücadelelerinin iç içe geçtiği 1920 yıllarının son aylarında, Ankara'da başyazarı olduğu *Yeni Dünya* gazetesi Hükümet'in emriyle kapatılıp, matbaası 'eşkıya yatağı gibi basılıp', Katib-i Umumisi olduğu (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası ortadan kaldırılınca büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Rauf Bey'e yazdığı uzun mektubunun sonuna doğru bunu şöyle dile getirmiştir:

24 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s. 464-465.

'Eskişehir'de gayri-münasip neşriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya *gazetesi bir eşkıya yatağı gibi basıldı. Muharrirleri hapis edildi. Sermuharriri ben olduğum gazetenin başında müdir-i mesul namına benimde ismim bulunduğu halde en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar dahi edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab olunmuş... Gazete tatil olundu. Beyannameyi tervicen yazıldığı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz yayılmamış ve dünyanın hiçbir tarafında cürüm teşkil etmesine imkân görülmemiş) bir makaleden dolayı matbaa ve gazete müstahdemleri aylarca hapsoldu. Bu gazetenin müdir-i mes'ulü ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yatıyorum.'*

Sabahattin Selek'in 'Milli Mücadele kadrosunun en inanmış, en bilgili, en faal sosyalisti sayılması gereken kişisi' dediği Hakkı Behiç Bey, 1920 sonunda Hükümet'in giriştiği tasfiyeyle yediği bu darbeden sonra politik hayatı sona ermiş, köşesine çekilmiş ve 1943'te ölmüştür.[25]

Hakkı Behiç Bey'i tanıyanlardan Halide Edip Adıvar şöyle yazmaktadır:

'Bu aralık Doğu Meſkûresini çözümlemek güçtü. Çünkü çok karışıktı. Bu Doğu Meſkûresi'nin çeşitli bölümlerinden biri komünizmdi. Bunun en önemli yanlısı Hakkı Behiç'ti. Bu adam İttihat ve Terakki'nin idealist üyelerinden ve aynı zamanda maliye ile uğraşan kişilerdendi. Ruhça çok içtenlikli bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla birlikte sınıf, servet ve din gibi şeylere karşıydı. Birazda kafasında anormallik vardı... Hakkı Behiç kafasından ziyade hisleriyle hareket eden bir idealist olarak gözükmektedir. Bir nevi İslami komünizm taraftarıydı. Fakat garip ve izahı müşkül bir şekilde Çerkes milliyetçiliği de göze çarpmaktadır. Türkiye Komünist Partisi Umumi Kâtibi idi. Bu sıfatla komünizmin memleketimizde ilk izahını yapanlardan birisi oldu. Yeni Gün *gazetesinde bu maksatla yazdığı makaleler oldukça kuvvetli sayılabilir'.*[26]

Halide Edip Adıvar'ın Hakkı Behiç'i anlatırken sözünü ettiği 'Doğu Meſkûresi' sorunu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bütün ileri gelenlerinin yazılarında üzerinde durdukları bir konudur. 'Doğu Ülküsü', 'Batı' karşısında (nefret ve hayranlık sarmalı içinde) karmaşık duygular yaşayan Osmanlı aydınlarının, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra ve Batı uygarlığını oluşturan emperyalist ülkelerin Türklerin varlığını ortadan kaldırmak istemeleri karşısında ortaya çıkmıştır. Doğu'yu ahlaklı ve saf olarak kabul edip yücelten, Batı uygarlığını bir bütün olarak tüm kötülüklerin kaynağı olarak gösteren Yeşil Ordu'nun yazarları; hem Doğu'yu hem Batı'yı sınıfsal ve tarihsel bir çerçevede görmekten uzak, olgulara yenilgilerin ve işgallerin öfkesiyle bakmışlardı. Doğu Ülküsü olarak yüceltilen düşüncenin oluşmasında 'coğrafi olarak ta doğu'da' gerçekleşen Rus Devrimi'nin ezilen uluslara umut veren yeni düşünceleri, sorunun ideolojik ve duygusal zeminini güçlendirmiştir. Türkleri yok etmeye kararlı Batı karşısında, geleceğini ve kaderini Doğu ile bağlamak ve kurtuluşu burada görmek 'Doğu Ülküsü'nün teziydi. Nitekim 1920 koşulları değiştikten sonra büyük umutlar bağladıkları 'Doğu Ülküsü'nü herkes farklı nedenlerle terk edecektir.

---

25 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 609.
26 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1992, s. 129.

Hakkı Behiç Bey'in, savunduğu düşüncelerde samimi olduğu görülmektedir. Ancak talihsizliği, Türkiye'ye özgü bir komünizm tasavvurunun içinde İttihatçı yoldaşlarına yer açmak ve bunu Ankara Hükümetlerinde bakan konumunu koruyarak yapmak, üstelik de Mustafa Kemal'in tercihlerini unutmadan gerçekleştirmek zorunda olmasıydı.

Samimiyetinin bir başka göstergesi, Resmi Türkiye Komünist Fırkası Genel Sekreteri iken hoyratça 'kırılarak' tasfiye edilişinin ardından siyasetten uzaklaşmasıdır.

Yunus Nadi Bey

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin diğer önemli ismi, aynı zamanda İttihatçıların da önemli bir ismi sayılan Yunus Nadi Bey'dir. Yunus Nadi'nin 'sol'la ilgilenişi daha önceye dayanmaktadır. Yunus Nadi, 2 Eylül 1918'de İstanbul'da *Yeni Gün* adıyla yayınladığı gazetesinde Lenin'in resmini basmış ve Lenin'e yapılan suikastı ve Bolşevik Hükümeti'nin fazla ömürlü olamayacağını belirten yazılar yazmıştır.[27]

Kerim Sadi'nin aktardığına göre; *Yeni Gün*'ün 9 Ekim (1918) sayısında Karl Marx ve Karl Liebknecht'in resimleri ve onlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bundan yaklaşık iki ay sonra çıkan *Yeni Gün* sayılarında ise Yunus Nadi sosyalizme ve Rusya'daki devrime arka çıkan yazılar yazmaya başlamıştır. 1920 başlarında Anadolu'ya geçen Yunus Nadi, burada gazeteyi *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla çıkarmaya devam etmiştir. Rusya'daki gelişmeleri ve sosyalist dünyadaki tartışmaları yakından izleyen Yunus Nadi, gazetesinde: 'Beynelmilel Bakü Kongresi Münasebetiyle, Yeni Fikirlerin Alemdarı Lenin', 'Üçüncü Enternasyonal Kongresi'nin Her Memleketteki Komünist Cereyanlarına Tavsiyeleri', Lenin, Troçki, Kamanef ve Çiçerin'in yaşamından kesitler, 'Rus İhtilali ve İnkılâbı', 'Bolşevikliğin Tarihçesi', 'Bolşeviklik Ne Demektir?', Maksim Gorki'nin 'Dün ve Bugün' başlıklı yazısı, 'Emekçiler Bayramı; Bolşevik İnkılâbı Sene-i Devriyesi', 'Bolşevikler Ne İstiyor?' gibi başlıklarla pek çok makale yayımlamıştır.

Yunus Nadi, İttihat ve Terakki feshedildikten sonra onun yerine 1918'de kurulan Teceddüt Fırkası'nın kurucuları arasında yer alır ve Fırka Kalemi Üyesi'dir. 1919'da da Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucusudur.[28]

Yunus Nadi 1910 yılından itibaren çeşitli gazetelerde başyazar olarak İttihatçı düşünceleri savunmuştur. Ankara'ya geçtikten sonra Yeşil Ordu'nun kuruluşuna ve Halk Zümresi'nin çalışmalarına etkin olarak katılmıştır.

Rusya'daki devrim 1920 yılı boyunca Yunus Nadi'yi zaman zaman heyecanlandırmış, bunun etkisiyle, Rusya'daki Bolşevik hareketi ve önderlerini izlemiş, etkili yazı dili ile bunları okurlarına aktarmış, Batı emperyalizmine karşı Rus Bolşevikleri ve Türk inkılâpçılarının ortaklığını öne çıkarmış, Türkiye'nin de 'sosyal bir devrime' ihtiyacı olduğunu öne sürerek şöyle yazmıştır:

'Dünyayı iki büyük ordugâha ayıran bu devrim savaşında biz hangi taraftayız? Bunu sormaya hacet var mı? Batı emperyalizminin mahkûm mevkiine indirdiği, kendine ilelebet köle kalmak istediği zulüm görmüş uluslar arasında bize çevrilen husumet, bizi mahv etmekle bile teselli bulmak istemeyen bir vahşet derecesindedir. Ellerimizi ve ayaklarımızı kaskatırak bağlayarak bize ebedi bir kölelik hayatı yaşatmak istiyorlar. Demek oluyor

27 Kerim Sadi, Türkiye'de *Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994 s. 409.

28 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 93, 247.

ki; dünyanın büyük inkılâp savaşında, bizim yerimiz vahşice saldırısını en ziyade bizim üstümüze yöneltmiş olan emperyalist ve kapitalist güruhunu yıkmak isteyen taraftadır. Bu güruha karşı, dünyayı kölelikten kurtarmak azminde bulunan devrimci zümrenin başında Rus Bolşevikleri bulunuyor. Arkasında da Doğu'nun ve bütün Asya'nın, hatta bütün dünyanın esir mazlum ulusları... Memleketimizin rejiminde inkılâp yapacak yeni bir halk idaresi teşekkül etmesini istemekte ittifak etmeyecek kimse yoktur... O halde emperyalist ve kapitalist Batı'nın, başta kendimiz olarak, birtakım kavimleri amele ve köle halinde yaşatmaya karşı ayaklanmaktan doğan bu Yeni İnkılâp hayatımızda yalnız Avrupa'ya karşı koymak için değil, fakat kendi iyiliğimiz için dahi idareyi halkın kendi eline veren, yeni bir hükümet ve idare makinesi düşündüğümüzde, nazara alacağımız meselenin en önemlisi yine iktisadiyat olacaktır. Bu yeni idare ile halkın karnı tok, sırtı pek ve kalb ve vicdanı rahat olacaktır. İnsanlık için mutluluk ne zaman tecelli edebilir? İnsanlar arasında huzur ve rahat ne kadar çok yaygın hale gelirse. En büyüğünden en küçüğüne kadar kavga ve gürültü, başlıca: Sen çalış, ben yiyeyim... Ben yiyeyim sen yeme! Demekten çıkıyor. Bunun yerine: Herkes çalışsın ve herkes yesin! Kaidesini koymak ve uygulamak gerekliliği karşısındayız. Biz isteriz ki, köylü –o bin mihnet ve meşakkatle meydana getirdiği– emek mahsulünden hiçbir habbe ziyan etmesin; ondan tamamıyla faydalansın. Hâlbuki bu böyle mi oluyor, heyhat!'[29]

Böylesine heyecanlı ve radikal düşünceler içeren yazılar yazan Yunus Nadi, 1920 sonbaharından sonra Mustafa Kemal'in çizgisine yaklaşmaya başlamış, gerek İttihatçı politikalardan gerekse sol düşüncelerinden uzaklaşmıştır.

1920'den sonra ise bu 'sosyal devrim' temalı yazılarını tamamen unutmuş, Kemalist rejimin kalemi güçlü bir gazetecisi ve milletvekili olarak 1945'e kadar hayatını sürdürmüştür.

---

29 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 443.
Yunus Nadi (Abalıoğlu) 1880'de Fethiye'de doğdu. Babası Fethiye eşrafından Abalızade Halil Efendi'ydi. Öğrenimine Fethiye'de başlamış, İstanbul'da hukuk okumuştur. Aynı zamanda *Malûmat* gazetesinde yazmaya başlamış, Hükümet aleyhtarı yazılarından dolayı 1901'de üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. *İkdam* ve *Tasviri Efkâr* gazetelerinde çalışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle yakın ilişkisinden ötürü, 1910'da Cemiyet'in Selanik'te yayımlanan yayın organı *Rumeli* gazetesine başyazar olmuştur. 1912 Nisan-Ağustos tarihlerinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Aydın Mebusu olarak girmiştir. İstanbul'da 1918'de *Yeni Gün* gazetesini kurmuş ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nına İzmir mebusu olarak katılmıştır. İstanbul'un işgali günlerinde gizlice Anadolu'ya geçmiş, *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesini çıkarmış ve 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde İzmir mebusudur. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Altıncı döneme kadar TBMM'de Muğla mebusu olmuş 1945'te ölmüştür..
Yunus Nadi 1924 yılında yazdığı ifade edilen *Kurtuluş Savaşı Anıları*'nda 'Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un işgali ile başlayıp, 1920 yılının Kasım ayına kadar eylemli olarak içinde bulunduğu olayları ve insanları anlattığı halde, Yeşil Ordu ve (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası konularına girmemeye özen göstermiştir.
1924 yılında artık Kemalist rejim büyük ölçüde 'oturduğu' için tarihin ve anılarının bu yeni duruma göre yeniden yazıldığını sezmek mümkündür. Yunus Nadi'nin *Yeni Gün*'deki yazıları ile sonraki yazıları arasındaki zıtlık, iki ayrı Yunus Nadi dedirtecek kadar farklıdır. Nitekim bu farklılığın bir sonucu olarak kitabın sonundaki notta, Yunus Nadi'nin anılarını tamamlayamadığı ve sonraki yıllarda da 'Atatürk'ün *Söylev*'i yazarak' bu 'anılar' boşluğunu doldurduğu belirtilmektedir.

Nazım Resmor Bey[30]

Yeşil Ordu'da üç siyaset ve üç adam; düşünceleri ve siyasal eylemleri bir örgüt içinde keşisse de üç farklı siyasi anlayışı temsil etmişlerdir.

Sonuç olarak, Yeşil Ordu'yu kuran ve yöneten siyasi aktörlerin geçmişleri İttihat ve Terakki'ye dayanmaktadır. 1920 başlarında, yani Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş öncesindeki üç önemli etken, o döneme kadar aynı parti ilkeleri çevresinde siyaset yapan yöneticilerin siyasi tercihlerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu etkenler; İttihat Terakki Partisi'nin savaşla birlikte yenilgisi, Rusya'daki devrimin Anadolu'ya varan etkileri ve emperyalist Batı devletlerinin Anadolu'yu işgalleriydi.

Yeşil Ordu Cemiyeti'ni meydana getiren grupların başında Hakkı Behiç'in temsil ettiği görüşü savunanlar gelmekteydi.

Bu çevre, İttihatçı geçmişini unutmayan, İttihat ve Terakki'nin yurtdışındaki ekibiyle bağını sürdüren, Milli Mücadele içinde Ankara'daki Kemalist yönetimle yakın işbirliği içine giren, Kemalizm'in sol içindeki tüm projelerini uygulayan, sosyalizmi bu çevrelerin denetimi eliyle uygulamayı görev kabul eden, misyonları bittiğinde tasfiye edilen ve politik hayatı da sona eren kesimdi.

İkinci grup, Yunus Nadi'nin temsil ettiği ekiptir.

Yeşil Ordu içinde oldukça faal olan, cemiyetin kurulduğu dönem ile ilk aylarında 'bağımsız ve milli komünizmi' savunan, Yeşil Ordu üzerinde Hükümet'in ve Kemalist yönetimin baskıları arttıkça eski görüşlerini terk eden, Kemalizm'in yükselişini hisseden ve yükselişte yerini alan, halkçı ve sosyal devrim hedeflerini 'burjuva' çerçeveyle sınırlayan, burjuva devletin resmi ideolojisinin savunulmasını temel görev kabul edenlerin sözcüsü olmuştur.

Yeşil Ordu içinde yer alan üçüncü grup, Nazım Bey ve yakın arkadaşlarından meydana gelmektedir. Bu ekip; Yeşil Ordu'da Anadolu'da köylüye dayanan bir sosyalizmi savunmuş, Komünist Enternasyonal'le işbirliği içine girmiş, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin temel belgelerinin yazılmasında belirleyici olmuş, Kuva-yı Seyyare'nin Yeşil Ordu'ya katılmasında ve Halkçılık düşüncesinin yaygınlaşmasında etkili olmuş, Cemiyet'in radikal kanadını oluşturarak, faaliyetini buradan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na taşımış, yargılamalarla bastırılmış ve tasfiye edilmiştir.

4. Gizli örgüt olarak Yeşil Ordu Cemiyeti

Yeşil Ordu Cemiyeti, resmi olarak kuruluş kaydı ve başvurusu olmadığı için gizli bir örgüt kabul edilmiştir. Kâğıt üzerinde gizli, fiili olarak açık bir örgüttür. Gerçekte yöneticileri ve üyeleri milletvekillerinden, komutanlardan ve üst düzey memurlardan meydana gelmiştir. Nizamnamesi'nde 'Yeşil Ordu Türkiye'de gizli bir Merkez-i Umumi ile idare olunur' (Nizamname madde 21) denilmekte ve gizli örgüt örgütlenmesindeki bazı esasları örgütlenme modeli olarak seçmesine rağmen, (Talimatname madde 16, 17, 18) kurucu üyelerinin –bile– konum, görev ve yapısı dolayısıyla böyle bir çalışma yöntemi izlenememiştir.

30 bkz. "Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Merkez-i Umumi üyeleri" bölümü; Portre / Nazım Resmor.

Nazım Resmor'un ve dar anlamda yakın çevresinin gizli (ya da açık) örgütlenme olarak tek pratiği ve deneyimleri İttihat ve Terakki'ye, bir kısmının da Teşkilat-ı Mahsusa'ya dayanmaktadır. Sol örgütlenme geçmişleri olmadığı gibi sosyalizme dair bilgileri, o günün koşullarında dünyadaki haberlere, gazetelere, dinlediklerine ve Rusya'dan gelen programatik belgelerle sınırlı olmalıdır. Bu bakımdan Nizamname de, Talimatname de yazılırken geçmişteki tek pratik olarak İttihatçı birikimlerden gelen deneyimlerden faydalanılmıştır.

Cemiyet'i kuran ve yönetenlerin büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki Partisi'nin orta kademelerinde çalışmıştı. Bir bölümü, Osmanlı Devleti'nin taşra bürokrasisinde görev yapmışlardı. İttihat ve Terakki'nin özellikle 1908'den sonra adım adım hazırladığı burjuva demokratik reformların ve tasarılarının ya içinde ya tanığı olmuşlardı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin yurtdışındaki yöneticilerinin dış müttefik olarak Devrim Rusyası'nı bulmaları, onları, Rus Bolşeviklerine yöneltmiştir. Bolşevizm'e bu dönemde daha yakından bakan İttihatçılar, onun gerektiği zaman bir kurtuluş çaresi haline gelebileceğini söylemişlerdir. Dışa dönük faaliyetlerde ve Türkiye'deki teşkilatta – belki bir miktar sarsıntı, büyük ölçüde taktik olarak– Bolşevizm propagandası yaptıkları bir gerçektir.

Partinin üst kademelerinden gelen bu direktif ya da istekler biraz alt kademelere indikçe, farklı etkilerle karışıp başka bir harman haline gelmiştir. Burada işgale direnen Ankara'nın yaydığı yeni bir direniş ruhu ile komünist ilke ve pratiklerin, İttihatçı olmayan kanallardan aynı çevrelere ulaşması da etkili olmuştur.

Yeşil Ordu'yu kuran bu yönetici çevre, 1918 yılı savaş yenilgisi ve dağılmadan sonra Rusya'daki Bolşevik Devrimi'yle dikkatlerini buraya çevirmişti. Merak ve umut ederek bu gelişmeleri izlemeye başlamış ve şimdiye kadar tanık olmadıkları bir biçimde, Doğu'daki Türk ve Müslüman halklar arasındaki büyük uyanıştan oldukça etkilenmiştir. Bu yönetici çevre, Anadolu'da sınıf karakteri henüz berraklaşmamış, kafalarında farklı 'kurtuluş' projeleri ile ulusal direnişin içinde yer alan ve İslam faktörünün hafızalarda hâlâ güçlü olduğu insanlardan meydana gelmiştir.

Yeşil Ordu kurulduğu 1920 yılı ilkbahar aylarında Merkez-i Heyeti oluşturulduktan sonra, özellikle bürokrasiyi kullanarak hızlı bir örgütlenme çalışmasına girdiği anlaşılmaktadır. Ankara ve Eskişehir'de il örgütleri oluşturulduktan sonra Bursa, Amasya, Elazığ, Konya illerinde çalışmalar yapıldığı İstiklal Mahkemesi ifadelerinden ve diğer yazışmalardan bilinmektedir.

Çalışmanın esası, örgütün programını bürokrasinin imkânlarını kullanarak yaygın bir şekilde anlatmak, yemin ettirerek üye yapmak, uygun sayıya ulaşınca il örgütleri kurmaktır.

Örgüt, Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra, gazetenin örgütlenme ve propaganda çalışmasına kattığı hız yanında, *Seyyare Yeni Dünya*'ya abone sağlama faaliyetinin de önem verilen bir çalışma biçimi olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bunların yanında on dört kurucu üyesinin hepsinin milletvekili olduğu, içlerinden bakanlık yapanların bulunduğu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Büyük Millet Meclisi çalışmaları da ayrı şekilde önem taşımaktadır.

Cemiyet'te bir gizlilik atmosferi egemen olduğundan, üye kabul edilirken prosedürünün de buna uygun bir tören gerektirdiği anlaşılmaktadır.

'Yeşil Ordu'ya girmiş bu mebusların yemin merasimi Şeyh Servet Efendi'nin yol göstericiliğiyle Hakka Behiç Bey'in evinde yerine getirilmiştir. Bunlar arasında en faal görünenler Hakka Behiç, Yunus Nadi, Eyüp Sabri, Nazım ve Çerkes Reşit Beylerdi.'[31]

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin amacını açıkladığı ve faaliyetini nasıl ve hangi kurallarla sürdüreceğini açıkladığı 'Yeşil Ordu Nizamnamesi' 32 madde ve 'Yeşil Ordu Talimatnamesi' 40 maddeden oluşmaktadır.[32]

Nizamnname'si ve Talimatname'si Nazım Resmor tarafından hazırlanan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin 1920 yılının yaz aylarında belgelerini basıp, bunları ulaşabildikleri il ve ilçelere gönderip, propagandacıları vasıtasıyla örgütlenme çalışmalarını hızlandırdığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmalardan Mustafa Kemal de haberdardır. Mustafa Kemal, Cemiyet'ten Yeşil Ordu'nun örgütlenme çalışmalarını özellikle Çerkes Ethem'in bu örgüte katıldığını öğrendikten sonra durdurmasını istemiştir.

Mustafa Kemal *Söylev*'de şöyle yazmaktadır:

'...Osmanlı Ordusunun kalıntısı denilebilecek olan o günlerdeki yorgun, bezgin ve yeni devrim ülküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile devrimi başarmadaki güçlükler seziliyordu. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir duruma getirmenin, o günkü koşullar içinde çok güç olacağı sanılıyordu. Bunun için, istenilen nitelikte, bilinçli kimselerden, seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurmak düşüncesi, kimi kişilerin kafasında yer etmeğe başladı. Birbirini izleyen ve kanlı, öldürücü durumlar gösteren iç ayaklanmalar karşısında, bu bildirdiğim düşünce ve eğilimler kuvvetlendi... (Bu) ulusal birliklerden yararlanma ancak, zaman kazanma amacı ile olabilirdi. Elbette, görevlendirilmeleri zorunlu olan bu ulusal birliklerin seçkin ve bilinçli kimselerden kurulabilmesi istenilen bir şeydi.

Yeşil Ordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, yalnız bana yardım amacı ile işe girişerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu girişimden söz etmişlerdi... Yeşil Ordu örgütü bir bakıma gizli bir örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemişti. Genel Yazmanı Hakka Behiç Bey ve Ankara'daki Yönetim Kurulu önemli ve köklü çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzüklerini ve görevlendirilmiş adamlarını her yere göndermişler... Kurulmakta olan örgüt, yalnız ulusal birlikler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir amaca yönelmiş...'[33]

Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'nun kurulmasına neden olan temel düşünceyi ve kendisi açısından desteklenmeye değer bulunan yanını burada özetlemektedir.

Türk devriminin en önemli sorunlarından biri; 1912 Balkan Harbi'yle başlayan ve 1920 yılına kadar fasılasız devam eden savaşlarla bitkin düşen; halifenin, padişahın ve Osmanlı mülkünün korunması ülküsüyle hareket eden ve bu uğurda savaşan Anadolu köylüsünü yeni bir savaşa sokacak manevi bir kuvvetin kalmadığının tespitidir. Köylülük, yeni kurulacak burjuva toplum düzeninin siyasal ve toplumsal hak ve nimetlerinden habersiz olduğundan, yeni bir devletin kurulması demek olan Kurtuluş Savaşı'na kayıtsız, bıkkın ve şüpheyle yaklaşmaktadır.

---

31 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 146.
32 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 18.
33 Atatürk, *Söylev*, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1966, s. 347.

O yılların Anadolu köylüsü; Türk devrimini aşağıdan destekleyecek, yeni kurulacak burjuva demokratik düzene kendi sınıfsal çıkarlarını taşıyacak, bunları gerçekleştirecek örgütlenmeler kuracak toplumsal özelliklerden uzaktı.

Milli Mücadele önderlerinin ise köylü kitlelerini canlandıracak ve ortak idealler etrafında toplayacak güçlü fikirlere ihtiyaçları vardı. Bu anlamda Rusya'daki devrim ve onun ortaya koyduğu eşitlikçi, anti-emperyalist ilkeler, hem Milli Mücadele'yi yürüten burjuva sınıfının hem de onun sol'unda yer alan ve kendisine kanal açmaya çalışan (komünist olmayan) sol siyasi hareketlerin hararetle tartıştığı düşüncelerdir.

Milli Mücadele önderlerinin, halkı emperyalist işgalci güçlere karşı her türlü örgütlenmeye teşvik eden, Kuva-yı Milliye birlikleri kurmaya ve ulusal devrimi desteklemeye çağıran çabaları 1920 yılının yaz aylarında da devam etmektedir. Onlar, bu örgütlenmeleri hangi ad ve biçimde olursa olsun, ama her hal ve şartta kurulmakta olan 'meclis ve hükümet' yapısını güçlendirecek teşkilatlar olmasını öngörmekteydiler.

Milli Mücadele önderlerinin burada bir türlü aşamadıkları bir ikilem vardı:

Bir taraftan halkı, mümkün olduğunca geniş kesimleri ulusal mücadeleye ve devrime katma ve onları kazanma ihtiyacı bütün yakıcılığıyla bekliyordu.

Diğer taraftan bu katkının genişlediği oranda, halkın içinde yer aldığı, mücadeleyi öğrendiği, bilinçlendiği, kendi sınıf çıkarlarının farkına varıp bunları devrimci mücadelenin içine taşıması ihtimaliydi.

Sonunda iktidar sorununa kilitlenen bu mücadelede, Kurtuluş Savaşı'nı ve Türk burjuva devrimini örgütleyen egemen sınıflar zaman zaman büyük bir gözü karalıkla risk alıp politik adımlar attılar. Zaman zaman da büyük bir sabır ve ihtiyatla rüzgârın 'dönmesini' beklediler.

Yeşil Ordu'nun belgelerinde yer alan Cemiyet'in kurulmasındaki genel hedefin; 'gerici ayaklanmaları bastıracak, bilinçli kimselerden, seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurmak' düşüncesi Mustafa Kemal'e göre, Hükümet'e ve Kemalist projeye ancak 'yardımcı' olabilecek bir rol olduğu takdirde önemlidir.

Ve ancak bu 'yardımcı' rol ile yetinirse, kendisine koyduğu diğer hedefleri 'köylüleri devrime kazanmak, padişahın arkasında olduğu ayaklanmaları bastırmak, Türk varlığını ortadan kaldırmaya yönelmiş Batı emperyalizminin tehdidini etkisiz hale getirmek' mücadelesine girebilir.

Kısaca Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'yu, o sırada kurulmakta olan Meclis düzeni içinde yer alması koşuluyla ve buna paralel bir şekilde o sırada kurulmakta olan Kemalist önderliğin, Milli Mücadele içinde liderliğini pekiştirme mücadelesine verdiği katkıyla değerlendirmektedir.

Kemalizm'in Yeşil Ordu'ya biçtiği bu 'yardımcı' rol, Yeşil Ordu'yu meydana getiren unsurlarca kabul görmemiş, Kemalist yönetim Yeşil Ordu'yu kendi kulvarına döndürmeyi başaramamıştı.

Yeşil Ordu siyasi programını yazıp hedeflerini ilan ettikten sonra, yanıtlaması gereken çok daha acil bir dizi soru ile karşı karşıya gelmiştir. Bu soruların yanıtları berraklaştıkça, Yeşil Ordu yönetimi kendi içinde çözülmeye; Hükümet'le olan ilişkisi de çatışmaya dönüşmüştür.

Bu soruların birkaçı şöyle sıralanabilir: Özellikle iç politikada, 'Kurtuluş Savaşı'na ve Türk burjuva devrimine nasıl baktığı, Osmanlı hanedanını, halifeyi, Müslümanlığı nasıl değerlendirdiği, hangi sınıfların sözcüsü olmak istediği, komünizme yakınlığının

sınırı, burjuvaziye karşı olan tutumu, feodalizmin tasfiyesini nereye kadar götüreceği, yeni kurulacak düzendeki rolü ve Kemalist önderlik ile ilişkileri' gibi sorular yanıtlarını beklemekteydi.

5. Yeşil Ordu Cemiyeti Nizamnamesi, Talimatnamesi ve radikalizm

Yeşil Ordu Nizamnamesi ve Talimatnamesi'nde yer alan ve Yeşil Ordu Cemiyeti'nin genel felsefesine ilişkin fikir veren bazı maddeler özetle şunlardır:

Türkiye Yeşil Ordu Teşkilatı Avrupa emperyalizminin istila siyasetini reddetmek üzere kurulmuş bir mücadele teşkilatıdır.

Yeşil Ordu Türkiye'de her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız zorbalık ve baskısını ortadan kaldırmada tereddüt etmez.

Yeşil Ordu, arazi ve genel servetten bütün ahalinin kendi emekleri, maddi kabiliyetleri ve maneviyelerine uygun olarak faydalanmalarını temine çalışır.

Yeşil Ordu cemiyet hayatında halk hükümeti ve tam bir iştirak-i mesai usulünü kabul eder.

Yeşil Ordu, harp, askerlik ve muharebeyi haksız kuvvet kazanmanın bir yolu olarak görür, bunlara mani olmak için emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir.

Yeşil Ordu, kendisine miras kalan altınlarının gölgesinde daima amir ve tahakküm edici bir azınlık olarak yaşayanlara karşı, en zaruri ihtiyaçlarını bile karşılayamayan ve bu azınlıkların hesabına çalışan esir insanların teşkil edeceği çoğunluğun ordusudur ve hedefi bu çoğunluğun refah ve saadeti, hürriyet ve selametidir.

Yeşil Ordu aile hayatına hürmetkârdır.

Yeşil Ordu yalnız aklî ve fikrî emeğinin karşılığı olarak yaşayan rençper, amele, hademe ve memur gibi, beşeriyetin gerçek hizmetlilerini, teşkilatının en sağlam unsuru olarak bilir.

Yeşil Ordu İslamiyet'in bütün sosyal esasına dayanarak gerçek saadet asrına dönmenin yolunu, Batı'dan gelen ihtiraslar düzenini Asya'dan çıkarmak olduğunu hak yolu, Allah yolu bilir.

Yeşil Ordu'nun simgesi Yeşil Bayrak'tır. İslami kardeşliğin bu bayrak altında kurulması, *kızıl ve yeşil bayrakların burada toplanması,* mesut inkılâba ve gerçek saadete yönelmesiyle tamamlanacaktır.

Yeşil Ordu, 'kızıl inkılâp ordularına' samimi bir kardeşlik duygusuyla bağlı ve müttefiktir, Moskova kızıl orduları merkeziyle de münasebettedir.

Köylere kadar her memlekette Yeşil Ordu'nun merkez-i umumiyesine bağlı gizli heyet-i merkeziyeleri vardır.

Teşkilatın şimdilik vazifesi bu programı halka yayma, faaliyeti gelmesi beklenen zamana kadar hazır tutmaktır.

Yeşil Ordu'nun inkılâp hareketi beklendiğinden daha yakındır ve insanlığın saadeti bu harekettedir.

Yeşil Ordu teşkilatına girmiş olup da emperyalizm lehinde gayemize hıyanet eden derhal idam olunur. İdam hükmü merkez-i umumiyece verilir, özel kişiler tarafından icra edilir.

Yeşil Ordu'nun umumi masrafları şimdilik gizli surette toplanacak yardımlar ve mensuplarının vereceği aidattan tedarik olunur.

Yeşil Ordu Asya'nın saf ve nezih ahlak sahibi insanların yaşayışını, emperyalist ve kapitalist Avrupa'nın medeni bir unvan altında gasplarına karşı durmak, Şark'ın kendisine has, temiz, saf ahlakını tespit edip koruyacak bir birlik vücuda getirmek gayesiyle çalışan fikir sahiplerinin meydana getirecekleri mesai silsilesine ve içtihat saflarına 'Yeşil Ordu' adı verilmiştir.

Yeşil Ordu'nun yeşil bayrağına şu cümle nakşedilmelidir: Asya, Asyalılarındır. Asya, kapılarını, muharebe, sermaye, ihtikâr, sınıf, ihtiras facialarına ebediyen kapamıştır.

Yeşil Ordu sosyalist ve Bolşevik hareketin kamuoyunda yanlış anlaşılmaması için gayret edecek, buna eğilimli olanları kendi teşkilatında toplamaya çalışacak, Rusya'dan gelen komünistleri sıkı denetim altında bulunduracaktır.

Yeşil Ordu'nun, görüşlerini yansıtan bir gazetesi olacaktır. Merkezler bu gazetenin çıkması için görevli olacaklardır.

Yeşil Ordu, bir merkez-i umumi ile vilayet, liva merkezi olan şehirlerde, kaza merkezi olan kasabalarda, nahiye ve köylerde müteşekkil heyet-i merkeziyelerle idare olunur.

Merkez-i Umumi'de 25, şehir ve kasabalardaki merkezler 11, nahiye ve köy merkezleri azami 7 arkadaştan teşekkül eder.

Yeşil Ordu, menkul ve çoğalan servet olan sermayeden hâsıl olan faydanın şahıslara ve ailelere değil, insanların tamamının yararlanması için iktisadi idarede hükümetin müdahalesine şiddetle taraftardır. Umumi olarak toprağın hükümetçe idaresini, toprağın halka parasız olarak müşterek mesaisine açılmasını temel yaklaşım olarak kabul eder.

Dünya büyük bir inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bazı bilim adamları, 'sosyalizm' mesleği dairesinde, Batı'nın medeniyet perdesi altındaki cinayetlerini ortadan kaldırmak için, 'burjuvazi' denen muhteris ve muhtekirlerle mücadele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın safahatlarıyla, fukara takımının yoksulluktan doğan sefaletine bir hat tayin etmektedir. 'İslamiyet ve Şer'i Muhammedi' bu esasları bin üç yüz yıl evvel, zekât, fitre, kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, Müslümanlar bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun için teşkilatımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez heyeti bu umdeyi gözönünde önemle tutacak ve inkılâbın tamamıyla başarısına kadar zekât, fitre, kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri münasip surette toplayarak çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.

Yeşil Ordu Nizamnamesi'nin 23. maddesi 'Teşkilatın şimdilik vazifesi bu programı halka duyurma, yayma ve ilerdeki daha uygun zaman için faaliyet zeminini süratle hazırlama' olarak açıklamaktadır. Burada, Nizamnameyi yazanlar içinde bulundukları koşulları bir geçiş dönemi olarak kabul etmektedirler.

Yeşil Ordu Cemiyeti düşünce sistemini İslam'ın ve komünizmin bağdaştırılması, Müslüman-komünist bir mantık üzerine kurmak istemiştir. Müslümanlığın ilk dönemlerine yaptığı gönderme ve sosyalizmin eşitlikçi ilkelerinin bağdaştırılmaları çabaları yalnız buradaki sözünü ettiğimiz belgelerde değil gazetelerde ve makalelerde de görülmektedir.

Müslümanlığın saf ve henüz bozulmamış diye nitelendirilen bu 'ilk dönemi' vurgusu; İslamiyet'in bu doğru ilkelerden kendi iktidar mücadeleleri içinde zamanla uzaklaştığı ve yozlaştığı şeklinde alınmakta, bin üç yüz yıl önce İslamiyet tarafından uygulanmaya çalışılan insanlık için doğru ilkeler şimdi tıpkı onlar gibi sosyalizm tarafından gündeme getirildiği vurgulanmaktadır.

Rusya'daki devrimden sonra yeniden çok önemli idealler olarak sahip çıkılan *'bağımsızlık, özgürlük, adalet ve eşitlik'* ilkeleri, özellikle de yoksul ve aşağıdaki sınıfları heyecanlandıran devrimci programlar, dinsel duyguların güçlü olduğu topluluklara ulaşmanın bir yolu olarak, iyi bildikleri İslami kuralları hatırlatmak ve kitleleri buradan kavramak; bu yöntem, mücadelenin başındakiler için çıkış yolu gibi görünmüş olabilir. Ancak bu yöneticiler başka yerlerde de İslamiyet'e kişisel olarak uzaklık ve yakınlık anlamında bu genel tabloyu değiştirecek şeyler söylememişlerdir. Buradan, etkilemeye çalıştıkları topluluklar gibi değilse de İslam'ın onlar için de önemli olduğu sonucu çıkartılabilir.[34]

Milli Mücadele'ye katılan Türk aydınlarının tamamı, içlerinde milliyetçi olanlar bile Rusya'daki Bolşevik Devrimi'yle Türk Kurtuluş Savaşı arasında bir yakınlık ve akrabalık bulmuşlardır. Rusya'da o güne kadar yaşanmamış olan bu toplumsal dönüşümü dostça ve sevgiyle karşılamışlar, Rus Devrimi derslerinden Türkiye'nin de yararlanabileceğini düşünmüşlerdir. Yeşil Ordu Cemiyeti bu dersleri halka tercüme ederken, komünizmin; fakirlere yardım etmeği ve malını paylaşmayı öğütleyen İslam'ın yeni bir yorumu olduğunu yazmaktadırlar.

Yeşil Ordu Nizamnamesi'nde yer alan kimi maddeleri aşağıdaki gibi okumak mümkündür.

(Md. 2) 'Cemiyet, sermayenin haksız baskısını ortadan kaldırmakta tereddüt etmez.'

(Md. 7) 'Cemiyet, ortak çalışmaya dayanan tam bir Halk Hükümeti'ni hedeflemektedir.'

(Md. 10) 'Cemiyet, rençper, amele, hademe, memur gibi kesimleri doğal müttefiki sayar.'

(Md. 22) 'Cemiyet, köylere kadar örgütlenecektir.'

Burada, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin emperyalizme olduğu kadar yerli egemen sermayenin düzenine de karşı olduğu, 'burjuva' Büyük Millet Meclisi yerine 'sol' bir 'Halk Meclisi' önerdiği, devrimin ve değişimin ana gücü olarak 'köylü sınıfına' özel bir önem verdiği, o yıllarda komünist literatürdeki işçi-köylü ittifakı ve proletaryanın toplumdaki öncü gücü gibi kavramlardan hiç bahsetmediği görülmektedir.

Programındaki bu özelliklerinden dolayı bazı araştırmacılar Yeşil Ordu Cemiyeti'ni 'köylü, küçük burjuva partisi' olarak nitelemişlerdir.[35]

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin programıyla ilgili bir başka değerlendirmeye göre, örgüt özellikle ilk dönemlerinde daha devrimci ilkeleri savunmuştur. Burada anti-emperyalizme, sömürgeciliğe ve feodalizme karşıtlık, Ekim Devrimi'ne ve Kızıl Ordu'ya sempati daha bariz bir biçimde görülmektedir. Ancak bütün bu devrimci görüntüsüne rağmen, Yeşil Ordu her şeyden önce 'bir köylü sınıfı örgütü' olduğu veya köylü sınıfının örgütü olmayı hedeflediği, yönetiminde işçi sınıfı bulunmadığı, böyle bir özel talebi de bulunmadığı için emekçilerin sınıf örgütü olma niteliği kazanamamıştır. Hem kurucuları, hem programı ve diğer ortaya koydukları belgelerle burjuva milliyetçiliğinden kurtulamamıştır.[36]

---

34 Abidin Nesimi anılarında, Tokat Milletvekili Nazım Resmor, Bursa Milletvekili Edip Servet, Afyon Milletvekili Şükrü'nün kurduğu Halk İştirakiyun Partisi'nin Komünist Enternasyonal sosyalizminin öngördüğü toplum düzeni ile Kuran'ın öngördüğü ve peygamberin döneminde uyguladığı ehl-i soffe'nin (özel evi ve ailesi olmayıp Kâbe'nin misafirhanesinde yatıp kalkan ve orada ortak kurulan sofradan yemek yiyen kişiler) yaşadığı hayatı özdeşleştirdiğini yazmaktadır. (Abidin Nesimi, *Yılların İçinden,* Gözlem Yayınları İstanbul, 1977, s. 160).

35 Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye,* Onur Yayınları, İstanbul, 1976, s. 130.

36 Dimitr Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s. 77.

Yeşil Ordu konusunda Sovyet kaynaklarında yapılan bir başka yorumda Yeşil Ordu için 'yoksul köylülerin devrimci teşkilatı' ifadesi kullanılmaktadır.

'Bütün Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Marks Engels Lenin Enstitüsü tarafından yayımlanan Doğu Komünist Partileri Program vesikaları adlı kitabın 'Türkiye' bölümü için yazılmış giriş kısmında: Anadolu'daki Milli Kurtuluş hareketinin başlangıcında komünist partisi henüz mevcut değildi. Daha sonra kurulan ve İtilaf kuvvetlerinin işgali altındaki proletarya merkezlerinden tecrit edilmiş küçük burjuva aydınlarının bir örgütü olan 'Halk İştirakiyun Fırkası' bir küçük burjuva köylü partisi karakterini almıştır. Partinin, Kemalistlere muhalif yoksul köylülerin devrimci teşkilatı olan 'Yeşil Ordu' ile uzlaşması bundandır.'[37]

Yeşil Ordu'nun Ankara teşkilatı kurucularından olan ve sonra bu teşkilatı Gizli Komünist Partisi'ne dönüştüren, Halk İştirakiyun Fırkası'nın (1922 Kongresi sonrası) Genel Sekreteri Hacıoğlu Salih'in Yeşil Ordu değerlendirmesi ise, onu 'paşaların yarattığı ve milliyetçi burjuvazinin yönetiminde olduğu bir örgüt' şeklindedir.

1921 yılı başında anayasası hazırlanacak olan kuruluş sürecindeki Cumhuriyet'in egemen sınıfları, Batı'daki 'burjuva' demokrasilerindeki temel ilkeleri tartışıp, bunların kendileri açısından uygulanabilir olan prensiplerini yeni anayasaya almaya hazırlanırken, devletin 'burjuva' kimliğini de ilan etmeye karar vermişlerdi. Burada anti-emperyalist karakterli, Türk burjuva devriminin yönelimi ve sınırları, feodal-teokratik Osmanlı Devleti'nin burjuva tipte yeniden biçimlendirilmesi olarak kalacaktı.

Yeşil Ordu'nun önerdiği aşağıdaki yoksul tabakalara dayanan 'Halk Meclisi, Halk Hükümeti' seçenekleri, örgütlü burjuvazinin çıkarlarıyla çatışan taleplerdi ve o hesaplaşmada kaybolup gitti.

1920 yılının yaz aylarında Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yapısı, ilişkileri ve yürüttüğü çalışmalar göz önüne alındığında, –dar anlamıyla– meclis ve Hükümet'le olan ilişkilerinin kopma sürecinde iki temel unsur önemli olmuştur.

Bu unsurlardan birincisi Çerkes Ethem'in emrindeki güçlerle örgüte katılmasıdır. Örgüt bununla silahlı bir güç haline gelebilecektir.

Diğeri Yeşil Ordu'nun Nizamname, Talimatname ve yayın organlarında yer alan sol programlardan esinlenmiş, emperyalizm ve burjuva düzen eleştirisi, yoksul emekçilerin mücadeleye çağırılması, toprakların köylüye dağıtılması vb. gibi birbirinden kopuk da olsa bu komünizmi çağrıştıran ilkelerin, Anadolu'nun varlıklı Türk ve Kürt sınıflardan oluşan ve onun hukukunu kurmaya çalışan Büyük Millet Meclisi yapısıyla (hatta ilginç bir paradoks olmak üzere bizzat Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yöneticilerinin büyük bölümünün sınıfsal yapısıyla) ters düşmesidir.

Milli Mücadele'nin ana kumandasını elinde tutanlar açısından Yeşil Ordu'nun çalışmalarının, örgütlenmesinin ve genişlemesinin bir sınırı vardı. Bu sınır, Yeşil Ordu'nun Ethem kuvvetlerini kapsayacak şekilde büyümesine kadardır. 15 Mayıs'ta Yozgat'ta çıkan ve bir anda büyüyen Çapanoğlu ayaklanmasının bastırılmasıyla görevlendirilen Çerkes Ethem'in isyanı bastırdıktan sonra dönüşünde Yeşil Ordu'ya katıldığı yazılmaktadır. Mustafa Kemal'in örgütün kapatılması yönündeki talebi de tam bu günlerdedir.

37 E. Akbulut, M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 96.

6. Yeşil Ordu'nun Çerkes Ethem'i örgütlemesi

1920 yılında yani Türkiye, Ulusal Savaş'ın henüz daha başındayken Anadolu'da tek örgütlü güç her şeye rağmen İttihat Terakki ve onun gizli bir örgütlenmesi olan Karakol Cemiyeti ile Teşkilat-ı Mahsusa idi. Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyecek olan Mustafa Kemal ve onun etrafında yer alan gerek askeri gerek sivil Osmanlı bürokrasisinde görev almış olan kişiler de büyük ölçüde bu çevreyle ilintili durumdaydı.

I. Anadolu'da Kuva-yı Milliye örgütlenmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa

Teşkilat-ı Mahsusa konusunda en kapsamlı araştırma olan Philip H. Stoddard'ın kitabında Özel Örgüt'e mensup olanlara dair verdiği listede yer alanların tamamı İttihat ve Terakki Partisi'nin de çekirdek kadrosunu oluşturmaktadır. 1918'de savaşın kaybedilmesinden sonra örgüt yeniden toparlanma gayreti içine girmiş, içerde ve dışarıda yeni mücadele imkânlarını araştırmaya başlamıştır. Stoddard'ın kitabında Özel Örgüt'e katılan fedailerin arasında Mustafa Kemal'in de adı geçmektedir.[38]

İttihatçılar, bir taraftan yurtdışında bulunan önderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalarla temaslarını sürdürürken diğer taraftan Anadolu'da yeni oluşmaya başlayan ve Mustafa Kemal tarafından temsil edilen –İttihatçı karşıtı– bir yapılanma olan Müdafaa-i Hukuk örgütleri içinde yer alıyorlardı.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan biraz daha önce 1911 yılı işaret edilmektedir. Örgütün bilinen üç başkanı vardır. Bunlardan birincisi Binbaşı Süleyman Askeri 1913'te İttihat ve Terakki bir darbeyle iktidarı ele geçirince 15-20 kişilik bir grup hareketin merkezindeydi. Süleyman Askeri de bunların arasındaydı.[39]

Süleyman Askeri, 1914'te Basra'yı İngilizlerden alma mücadelesinde yaralanmış, başarısız olduğunu düşünerek intihar etmiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Albay Hüsamettin Ertürk –ki Kurtuluş Savaşı yıllarında da Kemalist liderlik tarafından yine istihbaratın örgütlenmesi için görevlendirilmiştir– bu göreve Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra getirilmiştir. Enver Paşa İstanbul'dan ayrılmadan Hüsamettin Ertürk'e, *'Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır'* talimatını vermiştir. Diğer adıyla *'Umuru Şarkiye Dairesi'*nin görevlerini ve bunların nasıl yerine getirileceğini Enver Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce ayrıntılı olarak Hüsamettin Ertürk'e not ettirmiştir.[40]

Süleyman Askeri'den sonra teşkilatın başına getirilen isim Kuşçubaşı Eşref ise örgütün en önemli döneminde etkin faaliyetlerde bulunmuştur. Eşref ve kardeşi Hacı Sami, Çerkes'tir. Eşref Bey örgütün Genel Müfettişi'dir. Kuşçubaşı Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına geldikten sonra örgütün yapısındaki Çerkes ağırlığının artmış olması muhtemeldir.

---

38 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa,* Arma Yayınları, İstanbul 2003.
Kitabın sonunda (Ek-II) Fedai Zabitan ve Teşkilat-ı Mahsusa Üyeleri başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan listede: Binbaşı Ali Fethi, Sapancalı Hakkı, Binbaşı Mustafa Kemal (Atatürk), Bahattin Şakir, Ohrili Eyüp Sabri, Teğmen Yakup Cemil, Ali Çetinkaya, Binbaşı Enver, Yarbay İbrahim Tali, Kurmay Binbaşı Halil (Enver'in amcası), Kuşçubaşı Eşref, Binbaşı Süleyman Askeri, Ömer Naci, Dr. Refik (Saydam), Mithat Şükrü Bleda, İsmail Canbulat, Erzurumlu Necati Bey, Fuat Balkan, Çerkes Reşit (Çerkes Ethem'in kardeşi) gibi birçok tanınmış şahıs bulunmaktadır. Belirtilen bölümde 105 isim ve kimi isimlerin karşısında ise kısa bilgiler yer almaktadır. bkz. Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa,* s. 161.

39 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa,* s. 116.

40 Samih Nafiz Kansu (yay. haz.), *Hüsamettin Ertürk – İki Devrin Perde Arkası,* Ararat Yayınları, İstanbul 1969, s. 183.

Çerkeslerin Adapazarı ve havalisinde eskiden beri yerleşmiş bulunmaları, Osmanlı sarayı ile olan yakın ilişkileri ve özellikle Meşrutiyet'ten sonra gelişen toplumsal hareketlilik içinde bir parçalanma yaşamaları, Çerkesleri saraya yakınlıkları dolayısıyla İstanbul Hükümetlerinin elinde etkili bir silah haline getirirken, diğer yandan bu parçalanma İttihat ve Terakki vasıtasıyla Çerkesler içinde Türkiye'nin siyasi hareketine çok önemli roller oynayacak şahısları da ön plana çıkarmıştır.

Rahmi Apak, özellikle soylu Çerkeslerin İttihatçılara ve Milli Mücadele'ye düşman olduğunu yazmıştır.

'Adapazarı, Hendek ve Düzce muhitinde yerleşmiş olan çokça miktarda Çerkes ve Abazalar vardır. Bunlar uzun müddet İstanbul'daki padişah sarayına verdikleri kadınlar vasıtasıyla Osmanlı hanedanı ile karabet (yakınlık) kurmaya kadar ilerlemişler, sarayın parası, hediyeleri ve oradan aldıkları prestij ile çalışmaksızın yaşamaya alışmışlardı. Hanedan nüfuzunu baltalayan meşrutiyet inkılâbı bu Çerkesleri ve Abazaları hiç memnun etmemişti. Çünkü geçim kaynakları yıkılmıştır. Bu yüzden bu unsurlar İttihat ve Terakki'nin düşmanı olmuşlardır. Mamafih bunun manası bütün Çerkesler İttihatçı düşmanı demek değildir. Müstesnaları çoktur. Ancak asalet tabakası düşmandır. İttihatçı düşmanı olmak ise, aynı zamanda milli hareketin düşmanı demekti.'[41]

Enver Paşa'nın 1911'den sonra örgüte verdiği en önemli görevin; İngiliz emperyalizminin egemen olduğu Mezopotamya, Mısır, İran, Afganistan ve Hindistan'da onun egemenliğini sarsacak ayaklanmalar çıkarmak, orada yaşayan Müslüman halklarla İslam Birliği kapsamında yeni birlikler kurmak biçiminde özetlenebilir. Nitekim Hüsamettin Ertürk anılarında, *'Teşkilat-ı Mahsusa'nın bazı zabitleri İran, Turan, Efganistan ve Hindistan'a gönderilmişti. Bunların hepsi bütün Cihan Harbi devamınca gizli olarak bulundukları yerlerde çalışmışlardı'* demektedir. Birinci Dünya Savaşı yenilgiyle bittikten sonra da Teşkilat-ı Mahsusa, önemli elemanlarından Yenibahçeli Nail'i Batum'a, Filibeli Hilmi'yi Erzurum'a, Cafer'i Trabzon'a göndermiştir.

Erzurum'da çalışan ünlü İttihatçılardan birisi de 'Merkez-i Umumi' azası Dr. Bahattin Şakir'dir. Erzurum'un özel konumu; Ermeni nüfusunun, Ermeni milliyetçi ve sosyalist hareketinin burada etkili olması, tıpkı Teşkilat-ı Mahsusa gibi Ermeni silahlı milislerinin burada örgütlenmesi, Rusya sınırına yakın olmasının getirdiği işgaller ve karşı hareketlerin, ölüm ve kırımların burada da yaşanması İttihat Terakki kurmaylarının gözünde Erzurum'u özel kılmıştır. Bahattin Şakir ve arkadaşları Erzurum'a gelirken yol kavşaklarına *'Turan'a buradan gidilir'* diye levhalar koymaktaydılar. Erzurum ve çevresindeki Ermenilerle giriştikleri mücadele, Bahattin Şakir'in kafasında sorunun çözümü için çok trajik ve çok radikal tedbirlerin alınmasında etkili olmuştur. İttihatçıların çekirdek kadrosunu iyi tanıyan Hüseyin Cahit Yalçın, Bahattin Şakir'i kastederek, Ermeni tehciri yasasının çıkmasında *'bende peyda olan zanna göre tehcir işinin en büyük etkeni ve yaratıcısı odur'* demektedir.[42]

Celal Bayar, Teşkilat-ı Mahsusa için bir başka önemli görevden bahsetmektedir. Kendisi de İttihat Terakki'nin İzmir (Katib-i mes'ulü) Sekreteri olan Bayar, *'Harbiye Nezaretindeki gizli toplantıların başlıca konusu, stratejik noktalarda kümelenmiş ve dış menfi tesirlere bağlı gayrı-Türk (Türk olmayan) yığınakların tasfiyesi idi ki, bu tehlikeli hal,*

41 Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Güven Basımevi, İstanbul 1942, s. 113.
42 Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133.

bilhassa Ege bölgesinde ciddi vehamet arz ediyordu' diyerek, Rumların ve Ermenilerin tehcirinin, gizli toplantıların gündemi olduğunu belirtmektedir.[43]

1917 Sovyet Devrimi Anadolu'nun Rusya ile sınır vilayetlerinde ilginç devletleşme denemelerine de neden olmuştur. O zamanın şartlarında meclisleri, hükümetleri, askeri ve sivil bürokrasileri, anayasaları olan 'Şura Hükümetleri'; hem toplumsal uyanışın, hem milliyetçiliğin, hem Sovyetler'den gelen sosyalizmin özgürleştirici etkisini programlarına koyarak özgün izler bırakmıştır.

1918 yılı sonundaki Kars Milli İslâm Şurası, Birinci Kars Kongresi, 1919 yılı başındaki Birinci ve İkinci Ardahan Kongresi, 1920 başındaki Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi, 25 Mart 1919'da bağımsız bir cumhuriyet olarak ortaya çıkan Cenubi-i Garbî Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi, 1916-1921 tarihleri arasında sosyalist Erzincan Sovyeti gibi milliyetçi örgütler ile sol ve sosyalist şehir devletleri kuranlar; Teşkilat- Mahsusa üyelerinin de içinde olduğu yerel toprak sahipleri, eşraf, Rus cephesinde savaşmış Müslüman asker ve subaylar, öğretmen ve bürokratlar, bölge halklarının yerel temsilcileridir.[44]

Kuşçubaşı Eşref'in 1908'de İzmir yakınlarındaki Tepeköy'de Abdülhamit tarafından zorunlu ikamete mecbur edildiği (ve padişaha karşı herhangi bir eylemde bulunmayacağına dair söz verdiği) dönemde meydana getirdiği 12 kişilik İttihat ve Terakki hücresinin üyelerinden biri de (Çerkes Ethem'in ağabeyi) Çerkes Reşit'tir.[45]

Reşit ve (Ethem'in diğer kardeşi) Tevfik Bey 1901 ve 1902 yıllarında Harbiye'yi bitirerek subay çıkmışlardı. Çerkes Ethem ise Bakırköy Küçük Zabit Mektebi'ni bitirmiş, (Astsubay olarak) orduya katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında büyük ağabeyi Reşit Bey aracılığıyla Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişki kurmuştur. Çerkes Ethem'in yaşamındaki bir başka rastlantı, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin en önemli kumandanlarından 'Hamidiye Kahramanı' olarak bilinen ve yine bir Kafkasyalı (Abaza) olan Rauf Orbay'ın emri altında çalışmış olmasıdır. 1914'te İran ve Afganistan'a düzenlenen ve Afganistan'ın İngiliz etkisinden kurtarılmasını hedefleyen harekâtta Kirmanşah önlerine kadar gelen askeri kuvvetlerini (ve çete kuvvetlerini) 'Umum İran Cephesi Kumandanı' Rauf Orbay yönetmektedir. Rauf Orbay'ın, birliğine gönüllü katılan ve İran'daki Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda yararlılığı görülen Teşkilat-ı Mahsusa militanlarının arasında, hizmetini övdüğü Çerkes Ethem de vardır.

Orbay, Ethem için, 'oradaki vazife sona erince kendilerini, esasen bağlı bulundukları –Başkumandanlık emrindeki– Teşkilat-ı Mahsusa'ya iltihak etmek üzere İstanbul'a göndermiştim' demektedir.[46]

---

43 Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1573.

44 Erkan Karagöz, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri 1878–1921,* Asya Şafak Yayınları, İstanbul 2005, s. 101 ve; Erdal Aydoğan, *Oltu Şura Hükümeti ve Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları,* Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2013, s. 96.

45 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa,* s. 155.
Stoddard'ın yazdığına göre: Eşref, Abdülhamit karşıtı eylemleri nedeniyle Divan-ı Harp tarafından gıyaben ölüm cezasına çarptırılmış, Karadağ'da yakalanmış, kararın infaz edilmesi Üsküp Valisi Mahmut Şevket Paşa ve Makedonya Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın araya girmesiyle, bundan böyle Abdülhamit'e karşı 'hainâne' faaliyetlerde bulunmayacağına dair söz verince bağışlanmış, İzmir (Tepeköy'de) padişah'ın arazisinde zorunlu ikamete mecbur edilmiştir.

46 Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 117.

Çerkes Ethem

Çerkes Ethem 1886 yılında Bandırma'da (Emreköy) doğmuştur. Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün edilmiş ve Bandırma civarına yerleşmiş, Çerkes bir ailenin beşinci erkek çocuğudur. Babası Ali Bey yörenin zenginlerindendir. Çerkes Ethem'in İlyas ve Nuri ismindeki iki ağabeyi Rumlarla girilen çatışmalarla ölmüştür. Diğer iki ağabeyi Reşit ve Tevfik, babaları Ali Bey tarafından Harbiye'ye gönderilmişlerdir. Çerkes Ethem'in asker olma isteği babası tarafından engellenince, evinden kaçarak Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne girmiştir. Buradan Başçavuş olarak terhis olmuş ve Balkan Savaşı'nda Bulgar cephesinde yaralanmış, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında büyük ağabeyi Reşit Bey aracılığıyla Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkili olduğu dönemde Irak, İran ve Afganistan'da gizli görevlerle mücadele eden birlikler içinde olduğu ve Ruslar ile İngilizlere karşı çeşitli yörelerde faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. En somut bilgi Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer aldığı dönemde Irak seferinde yaralandığı ve yaralı olarak Bandırma'daki baba evine döndüğüdür. Kurtuluş Savaşı'nın en önemli liderlerinden yine bir Kafkasyalı olan Rauf Orbay ile bu dönemde emrinde çalışarak tanışmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında ve Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'yu işgal günleri öncesinde, Batı Anadolu'yu dolaşan Rauf Orbay'ın yönlendirmesiyle, Teşkilat-ı Mahsusa ilişkilerini canlandırarak, Çerkeslere dayanan bir direniş örgütünün, Kuva-yı Seyyare'nin (Seyyar Kuvvetler) lideri olmuştur. *Umum Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Ethem Bey*, Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* adında komünist eğilimli bir gazete çıkarmış, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne katılmıştır. Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkes Ethem, 1919 ve 1920 yıllarında Anadolu'da Yunan ilerlemesine karşı savaşan ve iç isyanları bastıran Ankara'daki yeni oluşumun en etkili silahlı gücü olmuştur. Bu sırada Mustafa Kemal'in kurduğu (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'na diğer İttihatçı arkadaşlarıyla (zoraki) katılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın baskısı sonucu *Seyyare Yeni Dünya*'yı Ankara'ya taşımıştır. 1920 yılının son günlerine doğru farklı süreçlerin oluşturduğu bir atmosferde ve Ankara'da hâkim olan 'genel olarak sol ve komünist hareketin tasfiyesi' harekâtında üzerine gönderilen askeri güçle çatışmayarak Yunan kuvvetlerine sığınmıştır. Önce Atina'ya sonra Mısır'a daha sonra da hayatının sonuna kadar yaşacağı Amman'a gitmiş, 1948'de orada ölmüştür.

Çerkes Ethem'in Teşkilat-ı Mahsusa içinde önemli görevler üstlenmesinde ağabeyi Reşit'in önayak olması önemlidir. Çerkes kardeşler hayatlarının her dönemlerinde ve tasfiye edildikleri zamanda birlikte olmuşlardı. Harp Okulu'nu bitiren Reşit Binbaşılığa, Tevfik Yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. Reşit, Balkan Savaşı sonunda Batı Trakya'nın Osmanlı topraklarına katılması için çalışan Süleyman Askeri Bey'in ihtilal komitesinde yer almıştır. Yine bir başka bilgiye göre Çerkes Ethem, Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana getirilen ve (Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı) Süleyman Askeri'nin komuta ettiği Osmancık Taburu'nda bulunmaktaydı.[47]

47 Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi,* Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, Ankara 1997, s. 212.

Mondros Mütarekesi imzalandığında Çerkes Ethem köyündedir. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin ünlü İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunun Ethem ve adamları tarafından kaçırılıp, Rahmi Bey'den 100 bin sarı lira fidye istemesi olayı yaşanmıştır. Olay, İzmir'de ünlü ve zengin Hatckinson ailesinin büyük paralar karşılığında bir Osmanlı istihbarat elemanından İstanbul'daki siyasi gelişmelerle ilgili bilgi istemesi ile başlamıştır. Bunu değerlendiren Erkan-ı Harbiye İstihbarat Şubesi, düzenlediği bir mizansenle Hatckinson ailesini suçüstü yakalamış ve İngiltere hesabına çalışan geniş bir casus teşkilatını ortaya çıkarmıştır. Ancak İzmir Valisi Rahmi Bey'i bunlar da ikna etmemiş olacak ki –o yıllarda Rahmi Bey'in sözkonusu aileden biriyle yaşadığı bir gönül ilişkisinden söz edilmektedir– Hatckinson ailesine sağladığı korumayı sürdürmüştür. Çerkes Reşit ve Ethem'in gerçekleştirdiği bu fidye olayı, Rahmi Bey'i bir tür cezalandırma eylemi olarak değerlendirilmektedir. İzmir tüccarları, aralarında 60 bin lira toplayarak Ethem'e teslim etmişler ve çocuğu kurtarmışlardır.[48]

II. Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyare'yi kurması

Kurtuluş Savaşı öncesinde hareketin örgütlemesini yapan önderlerden Rauf Orbay'ın Bandırma ve Balıkesir ziyareti sırasında, önceden tanıdığı Reşit ve Ethem Beyler bu yeni ortaya çıkan durum karşısında Kuva-yı Milliye örgütlenmesine dâhil edilmiştir.

O dönem Anadolu'da; Erzurum'daki 15. Kolordu (kumandanı Kazım Karabekir Paşa) ve Ankara'daki 20. Kolordu (kumandanı Ali Fuat Paşa) dışında önemli bir askeri güç bulunmuyordu. Ethem'in Çerkes ağırlıklı milislerden meydana getirdiği ve o dönemde Batı Anadolu'da en önemli askeri güç haline gelen Kuva-yı Seyyare birlikleri Yunan ilerlemesinin önünde bir dönem başlıca engel olduğu gibi, asıl işlevini Anadolu'da padişah yanlısı ayaklanmaların bastırılması noktasında göstermiştir. Ethem'i burada önemli ve etkili bir Kuva-yı Milliye Kumandanı haline getiren etken, Teşkilat-ı Mahsusa içinde kazandığı güç ve mevkidir. Ethem'in kumandanı olduğu Kuva-yı Seyyare birlikleri Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın emrinde çalışmış ve düzenli askeri birlikler kurulana kadar Kütahya, Demirci, Simav hattında Yunan kuvvetlerinin ilerlemesine engel olmuştur.

Ethem'in Milli Mücadele'yi tehdit eden ve İstanbul Hükümetlerinin teşvikiyle çıkarılan Bolu, Düzce, Adapazarı ayaklanması ve (o da bir Çerkes olan) Ahmet Anzavur'un başlattığı ayaklanmayı bastırması henüz Anadolu'da yeteri kadar örgütlenememiş ulusal güçler açısından yaşamsal öneme sahiptir. Ethem'in Anzavur ayaklanmasını şiddetle bastırmasından sonra içlerinde etkili yerel Çerkes önderlerinden Sefer Bey gibi birçoğunu astırması, (Halide Edip gibi aydınların zalimlik eleştirilerine uğramışsa da) çeteciliğin doğruluğu sınanmış kurallarından olsa gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanmış, Paşa da Ethem'e katılmıştır.[49]

---

48 Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e,* Varlık Yayınları, İstanbul 1990, s. 57.

49 Kurmay Binbaşı ve Trabzon Milletvekili Hüsrev Gerede, Bolu isyanını bastırmak için o bölgeye Mustafa Kemal Paşa tarafından tam yetkiyla gönderilmiştir. Ancak isyancıların eline düşerek İstanbul'a gönderilme ve idam edilme tehlikesi geçirmiştir. Hüsrev Gerede anılarında, isyancı Çerkes Beylerinin genel havasının Ankara ile uzlaşma eğiliminde olduğunu yazmaktadır. Tam bu sırada Hendek üzerinden Düzce'yi basan Çerkes Ethem; Sefer Bey, Koç Bey, Abdülgani ve Kurmay Binbaşı Hayri Bey gibi hareketin önderlerini yakalayarak astırmıştır. bkz. *Hüsrev Gerede'nin Anıları,* (yay. haz.) Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2003, s. 201.

1920 yılı Mayıs ortalarında Yozgat'ta çıkan bir başka ayaklanma gün geçtikçe genişlemeye ve Ankara'daki hareketi tehdit etmeye başlamıştır. Ethem'in Yozgat'taki isyanı bastırması için Hükümet tarafından Ankara'ya davet edilmesinin, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri tarafından olağanüstü bir ilgiyle karşılanmasının, Haziran ortasına doğru Yozgat isyanını bastırıp yeniden Ankara'ya dönüşünün, orada askeri kumandanlar, milletvekilleri ve Yeşil Ordu ileri gelenleriyle kurduğu temasların; hem kendisi hem de Hükümet ve Mustafa Kemal Paşa açısından bir dönüm noktası olduğu kesindir. Mustafa Kemal Paşa, padişah yanlısı isyanları bastıran ve şöhreti hızla artan bir milis gücü kumandanı olarak gördüğü Ethem'in sol siyasi çevrelerin içinde kendine yer bulmasını, kendi gücüne karşı bir tehdit olarak kabul etmiştir.[50]

Çerkes Ethem'in sol siyasetle ilgisi, aynı dönemde Eskişehir'de komünist propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinde bulunan çevrelerle tanışmasından sonradır. 1919 yılında, yenilmiş ve işgale uğramış bir ülkede ulusal kurtuluşu sağlama mücadelesi ile sosyalist ilkelere dayalı yeni bir düzen kurulabileceği düşüncesinin iç içe geçmesi, daha birkaç yıl önceye kadar yarı asker, yarı milis gizli teşkilatlarda 'kurtuluş' için çarpışan insanları harekete geçiren etkenlerden olmalıdır. Dönemin en önemli sorunlarından biri, üzerinde fazla durulmamaktadır ama milis teşkilatlarının oluşturulmasında ya da ordunun kurulmasında gerekli olan paradır. Anadolu'da para yalnız eşraf, ağa, tüccar gibi o dönemin egemenlerinin elindedir. Bunların bir kısmı bu milis teşkilatlarını özellikle beslerken, asıl önemli kısmı para, malzeme, yiyecek vb. yardımı konusunda eli sıkı davranmalarıdır. Dönemin anı kitaplarında çokça söz edilen Kuva-yı Milliye birliklerinin bu 'mecburi' yardımı toplama yöntemleri tartışma yaratmıştır. Henüz devlet içinde bir kurum sayılmayan, hatta yakın geçmişlerinde 'eşkıyalık mesleğine' bulaşmış, kanun dışı silahlı güçlerin bir zaman sonra devletin görevlerini üstlenip asker ve vergi toplaması, liderlerinin takdiriyle yapmaları, egemen sınıf temsilcilerinin gözünde Kuva-yı Milliye'yi şimdilik 'katlanılan' bir pozisyona itmiştir.

Yine benzer etkenlerle, Ethem'in Kuva-yı Seyyare birliklerini oluştururken çeteciliğin ve devrimciliğin iç içe geçtiği bu dönemde, Kurtuluş Savaşı'nın finansmanını zengin sınıflardan sağlama eylemi, Kurtuluş Savaşı'nı kendi düzenleri ve kendi kurtuluşları olarak gören eşrafın sesini yükseltmesine sebep olmuştur.

Aslında Çerkes Ethem'in kendisi de Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Bandırma'da yörenin namlı eşkıyaları arasındaydı.[51]

Vali Rahmi Bey'den istenen fidyeden sonra, Rauf Bey'in etkisi ve Teşkilat-ı Mahsusa geçmişi Ethem'i yurtsever teşkilatların içine sokmuştur. Ethem, Milli Mücadele'ye katılımını hatıralarında; *'Umumi Harbin neticesi olarak en ağır şartlarda Mondros*

50 George Harris, Çerkes Ethem'in 1920 Haziran'ında Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü'nün gayretiyle Yeşil Ordu Merkez Komitesine alındığını yazmaktadır. Bu tarih Ethem'in Yozgat isyanını bastırdıktan sonra Ankara'da bulunduğu zamana uymaktadır. bkz. George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 110.

51 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bandırma'ya dönen Binbaşı Reşit, Bandırma ve Manyas taraflarındaki Çerkes eşkıyalarıyla işbirliği yaparak onları başına toplamıştı. Bilhassa o havalide büyük rol oynayan Manyaslı Şevket ile beraber çalışmaya başladı. İttihatçılara karşı muarız bir vaziyet aldı. O sıralarda Bandırma'da Maliye Tahsil Memurluğu yapan Çerkes Ethem, şubenin bütün parasını alarak Eşkıya Manyaslı Şevket'in yanına gitti. Reşit, Çerkes Ethem'i, Manyaslı Şevket'i, Gönenli Çolak İbrahim'i İzmir'e göndererek, Vali Rahmi Bey'in on dört yaşındaki oğlunu dağa çıkardı. bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Kuva-yı Milliye Tarihi*, s. 213.

Mütarekesi kabul ettirilmesine rağmen galip devletler mütareke hükümlerini bozmaya başlayınca, İzmir'de teşekkül eden gizli cemiyetin kararı ile ben ilk isyan bayrağını tam 2,5 yıl önce açmıştım' demektedir.

1920 yılının Temmuz ayına gelindiğinde; Ethem'in Batı Cephesinde ve çıkan ayaklanmaları bastırmadaki kazandığı başarılar, onu, Ankara'da Osmanlı ordularında önemli görevler yapmış, mütarekede ise birliklerini kaybetmiş önemli ve rütbeli kumandanlarla karşı karşıya getirmiştir. Ethem'in başına buyruk tavırları, askeri hiyerarşi içinde nereye konulacağı belli olmayan durumu, gerilla savaşındaki deneyimine rağmen siyasi alandaki deneyimsizliği, Kurtuluş Savaşı'nın siyaset cephesindeki ayrışmayı hızlandırmıştır.

Ethem'in sol çevrelerle ilişkisi; Ankara'daki Yeşil Ordu Cemiyeti'nin milletvekili yöneticileri, Eskişehir'de sonradan (Hafi) Komünist Parti'yi kuracak olan Şerif Manatov gibi Komünist Enternasyonal'ci komünistler ile Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* gazetesini çıkaracak olan sosyalist gazeteci Arif Oruç ve çevresidir.

Bilindiği kadarıyla Moskova ve Mustafa Suphi grubuyla doğrudan bir ilişkisi olmamıştır.

Ethem'in sosyalizme ve Bolşevik Devrimi'ne bakışı çevresindekilerden öğrendiği kadarıyla sınırlı, ancak olumludur. Kendisinin, konumu ve görüşleri itibarıyla Bolşevik yöneticiler tarafından en güvenilir insan olduğunu düşünmektedir. Kafkasya'daki Türklerin ve daha doğudaki Müslüman halkların Bolşeviklerle olan ittifakı ve Türklerin toplumsal uyanışı Çerkes Ethem'i hem duygulandırmış hem de komünizme bakışını olumluya çevirmiştir. Ancak Çerkes Ethem Kafkas Türklerinin kurdukları 'bağımsız' ve Batı emperyalizmi yandaşı burjuva cumhuriyetlerin Bolşevikler tarafından yıkılması konusunda Bolşeviklerin kendisi için güvenilirliklerini yaraladığını belirtmektedir.

Ethem, çıkarılmasını sağladığı gazetenin görevlerini sayarken; vatandaşları Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği sağlamak ve bir tanesi özellikle anmaya değer ki, *'devrimci hükümete adalet ve özgürlük esasları dâhilinde hareket etmesi gerektiğini ihtar etmek'*ti.

Ethem anılarında sosyalizmle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

'Bolşevizm dünyayı zapt edecektir. Bunu gerekli şekilde kabul edip karşılayacak olursak millet her halde bahtiyar olacaktır. Bolşeviklik, istikbalimiz için çok yararlı ve verimli olacaktır. Buna emin olunuz, Bolşevizm şimdi yurdumuzu kurtarmakta, gelecekte de insanların hayat ve mutluluğunu koruyacaktır.

Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında en çok beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilan ettiği, milletler hakkında özgürlük ve serbestliğe ilişkin yüksek ve çekici prensipler yine onlar tarafından çürütülene kadar, ben bu Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum. Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insani prensipler az zaman zarfında, Kafkasya'daki milletler aleyhine bozulmaya başlamış bulunuyordu.

Yeni Dünya *gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı olan Arif Oruç Bey'i, cephede Kuva-yı Seyyare saflarında bulmuştum. Bu genç çok vatansever ve hamiyetliydi. Aynı zamanda düşünce özgürlüğüne sahip bir gazeteciydi. Mesleğiyle vatan hizmetinde bulunması için az çok maddi yardımda bulunmayı esirgememiştim. Matbaayı arzusu üzerine ben almıştım. Gazetenin niteliği sosyal demokrattı. Görevi devrim durumunda ve işgal tehlikesi içinde bulunan Türkiye'deki kardeş vatandaşları Kuva-yı*

Milliye ve Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği temin etmek, devrimci hükümete de adalet ve özgürlük esasları dâhilinde hareket etmek gerektiğini ihtar etmekti.'[52]

Çerkes Ethem kuvvetleri içinde Eskişehir Müdafaa-i Milliye örgütü tarafından kurulan bir birlik, Bolşevik Taburu adıyla dikkat çekmektedir. Şevket Süreyya Aydemir'in, Bolşevik propagandalar yapmak üzere Mustafa Suphi tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir dediği İsmail Hakkı için Çerkes Ethem şunları yazmaktadır:

'Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz Kuva-yı Seyyare tümeni ve birlikleri arasında 'Bolşevik Taburu' adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis birliğini, çoğunlukla Karakeçili Aşireti efradından oluşan Eskişehir Müdafaa-i Milliye teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Tabur komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, savaşçı olmaktan çok gerçekten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaş aleyhine teşvik yeteneğinde birisiydi. Son zamanlarda savaştan bıkmış askerleri, hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden olağanüstü tahsisat vermekteydim. Tabura adı, bu komutan yüzünden verilmişti.'[53]

Çerkes Ethem, Yozgat ayaklanması nedeniyle Ankara'ya gelişinde ve ayaklanmanın bastırılıp Eskişehir'e dönmeden önce yine Ankara'da kaldığı günlerini, Aydın Cephesinden tanıdığı hem Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi hem de Diyarbakır Milletvekili (Binbaşı) olan Hacı Şükrü Bey'in Taşhan konağında geçirmiştir.[54]

---

52 *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, Dünya Yayınları, İstanbul 1962, s. 81.

53 *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, s. 122.
Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sinin Bolşevik Taburu Kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı hakkında bilgiler bölük pörçüktür. İsmail Hakkı 11 Ocak 1926'da idam edilmiştir. Çerkes Ethem ayaklanması bastırılırken 16 Ocak 1921'de Yüzbaşı İsmail Hakkı, 5 subay ve 261 erden oluşan birliğini terhis ettiğini söyleyerek Kütahya'da Hükümet'e teslim olmuştur. 1921 ile 1925 yılları arasında İsmail Hakkı'nın ne yaptığı bilinmemektedir. İdamından bir yıl önce gözaltına alındığı belirtilmektedir.
12 Şubat 1925'te Beşiktaş'ta oturan Yozgat eski Valisi Abdülaziz tarafından İçişleri Bakanlığına bulunulan bir ihbarla İsmail Hakkı tutuklanmış, yargılanmış ve idam edilmiştir. İhbar mektubunda; 'İsmail Hakkı için birçok defalar Rusya'ya gidip ve geri dönerek, Bolşeviklik ile Çerkes Ethem münasebetini tesise teşebbüs eylemiştir, müteaddit lisanlara aşina, zayıf, uzun boylu, gözlüksüz göremeyecek kadar kör bir şahsiyettir' denilmektedir.
İstiklal Mahkemesi savcısı, İsmail Hakkı'yı Hükümete yaranmak için Yeşil Ordu'cu arkadaşlarını yok yere ayaklanma hazırlıyorlar diye ihbar etmekle suçlamıştı. İdam edilme gerekçesi ise 'isyana iştirak etmeyen kişilere iftirada' bulunmak. Çok karışık ve trajik bu olayın gerçekte nasıl olduğunu bilmek mümkün değildir. Yüzbaşı İsmail Hakkı olayı için bir makale yazan Mete Tunçay'ın yorumu ise şöyledir: 'Sezinlenebildiği kadarıyla, İsmail Hakkı lekesiz bir kahraman olmaktan uzak bir kişidir. Fakat bu davadan önce, bir takım kimseleri suçlaması için kendisine baskı yapılmış olabileceği akla yakın geliyor. Gerçek böyleyse, sonra da iftira etti diye asılmışsa...'
Bolşevik Taburu Kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı'nın gerçek öyküsü bunların ne kadarıydı, bilinmemektedir. bkz. Mete Tunçay, "Ankara İstiklal Mahkemesinde Bir Heyet'i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye", *Birikim*, Sayı 33, 1977, s. 54.

54 Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan*, Cilt 4, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 571.
'Taşhan, Kuva-yı Milliye Ankara'sının önemli oteli, şimdiki Sümerbank'ın yerinde idi. Üstü han odaları ve altı ahır!' bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınevi, İstanbul 1984, s. 515.

Ethem'in Ankara'yı kuşatan gerici ayaklanmaları bastıran büyük bir kumandan gibi karşılanıp ağırlanması, kendisinin Meclis üzerindeki itibarını ve gücünü artırmıştı.

Mevcut durumdan ya kişisel veya siyasal nedenlerle şikâyet eden milletvekillerinin Ethem'i bu dönemde siyasi hedeflerini yükseltmesi için etkiledikleri ihtimal dâhilindedir.

Yozgat ayaklanmasının bastırılması sırasında, Ethem kuvvetlerinin kurduğu ve isyanın elebaşlarını idam eden mahkeme Yozgat mutasarrıfını sorgulayınca, buradan siyasi sonuçlar doğurabilecek bir karara varılmıştır.

Çerkes Ethem, isyanın yayılmasında mutasarrıfın bağlı olduğu –ve Mustafa Kemal'in yakın çevresinde bulunan– Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in büyük sorumlu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ankara Valisi, Çapanoğlu ailesinden Edip ve Celal Çapanoğulları adlı isyancılara el altından haber gönderip onların kaçmasını sağlamakla suçlanıyordu.

Mahkemenin Yahya Galip Bey'in tutuklanarak Yozgat'a gönderilmesini istemesi yeni bir kriz doğurmuştur. Kriz Mustafa Kemal'in siyasi manevralarıyla aşılmış, Ankara Valisi istifa ettirilerek Yozgat'a gönderilmemiştir.

Yozgat ayaklanmasının bastırılması, o günlerde siyasi gücü elinde bulunduran Mustafa Kemal ve milis kuvvetlerini elinde bulunduran Çerkes Ethem'i iktidar sorunu çerçevesinde karşı karşıya getirmiştir.

Bu kriz sırasında Mustafa Kemal, Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey'i tanık göstererek Çerkes Ethem'in 'Ankara'ya döndüğümde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis önünde astıracağım' dediğini kaydetmektedir.[55]

Ankara'daki gerilimlerden bir diğeri de düzenli ordu ve milis güçleri teşkilatlarının hangisinin mücadelenin ana ordusu olarak kabul edileceğiyle ilgilidir.

Dönemin özel koşulları gereği yenilmiş ve yer yer terhis edilmiş veya kitlesel firarlarla mevcudu azalmış düzenli ordu birliklerinin çok zayıfladığı bu yıllarda, düşman işgaline karşı silahla direnen ve padişahçı ayaklanmaların bastırılmasında çok etkili olan milis kuvvetleri yeni bir güç olarak hem Meclis'te hem kamuoyunda düzenli orduya bir alternatif gibi görünmekteydi.

Bu durum en başta yakın geçmişte önemli askeri birliklere (ordu ve kolordulara) komuta etmiş şimdi ise ordusuz kalmış kumandanları endişelendiriyordu. Sırf bu çaresizlikten ötürü Batı Anadolu'da çıkan ayaklanmaları bastırmak için Çerkes Ethem'in birliklerine başvurulmuş, Yozgat gibi Anadolu'nun ortasında bir ayaklanma dahi eldeki birliklerle bastırılamamış ve Ethem'in gücüne güç katacak bu sindirme eylemini büyük kumandanlar istemeyerek kabul etmişlerdi.

Ankara'daki Hükümet'in ve dolayısıyla kumandanların milis güçlerinin başarıları karşısında düzenli ordunun temel mücadele aracı olduğunu dışlayan bir düşünceleri yoktu. Olanakların ilk uygun olduğu zamanda yeniden düzenli ordunun örgütlenmesi için ne gerekiyorsa o yapılacaktı. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın organizasyonu, asker toplanması, birlikler için erzak ve cephane sağlanması, mücadelenin devamı için para bulunması vb. gibi yaşamsal önemdeki tedbirlerin alınmasında başvurulan kaynak aynı yer olunca her iki politikayı savunanlar bir kez de bu şekilde karşı karşıya gelmişlerdi.

---

55 Atatürk, *Söylev*, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1966, s. 348.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey gerilimli buluşmalarla Ethem'i ağırlayıp uğurladılar.

Yozgat isyanı nedeniyle Ankara'ya gelen Çerkes Ethem'in hem kendisi hem Ankara açısından; o zamana kadar konuşulmamış, tartılmamış, hesaplanmamış pek çok sorunun yanıtı her iki taraf için de bu görüşmelerden sonra büyük ölçüde verilmiş olmalıdır.

'Reşit, Tevfik ve Ethem. Bu üç silahşör kardeş, Kuva-yı Milliye'nin en usta şefleridir. Ethem daha çok ün yapmış olmasına rağmen, diğer iki büyük kardeşinin önemini küçümsemek mümkün değildir. Kuva-yı Seyyare üçünün ortak malıdır. Asıl kumandan Ethem'dir; fakat büyük milis teşkilatına bazen Reşit'in bazen de Tevfik'in kumanda ettiği olmuştur. Kuva-yı Seyyare'nin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlük Ethem'de, genel politika bakımından söz Reşit'tedir. Ortanca kardeş Tevfik'in ağır basan belli bir yönü yoktur. Daima Kuva-yı Seyyare ile bulunmuş ve Ethem'e her zaman vekâlet etmiştir.'[56]

Çerkes Ethem'i ve hareketini değerlendirirken, yaşanan çelişkili, parlak ve dramatik mücadelelerin sonucunda şunu da unutmamak gerekmektedir. Ethem ve ailesi büyük toprak sahibi sınıfa mensup, çeteciliği neredeyse meslek gibi gören, siyasi olarak da İttihatçılığını canlı tutan bir geçmişten gelmektedir. Ethem'i büyüten ve siyasi bir merkez haline getiren toplumsal koşullar, Ethem'i 'sol' ile ilgilenmeye itmişse de; o, ne kendisini siyasi programlarla bağlamış bir devrimci önderdir, ne de Kuva-yı Seyyare gerçek anlamda bir 'devrimci kurtuluş ordusu'dur. Ethem haraca bağladığı ya da müsadere ettiği eşraf mallarıyla önce kendi teşkilatını büyütmüş, kendi teşkilatı büyüdüğü ölçüde Milli Mücadele'de söz sahibi olmuştur. Ethem'in siyasi bağlantıları karışık olsa da, en kuşku götürmeyeni İttihatçı politikalarla ve çevrelerle olan ilişkisidir. Düzenli ordu, milis ordusu tartışmasında da milis ordusunu hararetle savunan Ethem ve Meclis'teki İttihatçılar eğer başarılı olsalardı bizzat kendileri komutasını İttihatçıların kontrol ettiği düzenli orduya geçmekte tereddüt etmezlerdi. Çünkü 'milis ordusu' denilen Rusya'daki gibi bir örgütlenme modelinin, bizde ne toplumsal altyapısı olmuş, ne de o ruhu yaşayacak bir siyasi iklim söz konusuydu.

Kuva-yı Seyyare'nin ve Çerkes kuvvetlerinin içinde bulunduğu imkânlar ve bu imkânların kullanılması onun hem örgütlenmesindeki hem ideolojisindeki ikili yapısını ortaya koymaktadır. Eskişehir'de milliyetçilerin kontrolünde bile olsa komünist gazete çıkarmaya çalışan Ethem, diğer yandan, İttihatçı ideolojik bağlantıları bir yana, 'sol' ile uzak-yakın ilgisi olmayan tam bir çete hareketi görüntüsü veren bir teşkilatın başında olmuştur. Onu yakından tanıyan –ve 'hakkında iyi şeyler yazmayı çok isterdim' diyen– Tekirdağ mebusu Rahmi Apak şöyle yazmaktadır:

'Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuva-yı Seyyare hiç kimseye müracaat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasıyla keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk

56 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 1. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 374.

çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çırptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfla sarf eylediler, kamçılarını gümüşlettirdiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.'[57]

27 Aralık 1920'de resmi askeri hiyerarşiye bağlanmayı reddeden Çerkes Ethem kuvvetlerine karşı Hükümet kuvvetlerinin başlattığı harekât 22 Ocak 1921'de tamamlanmış, Milli Mücadele'ye en kritik dönemde ve en karanlık günlerde büyük hizmetlerde bulunan olan Kuva-yı Seyyare birlikleri dağıtılmıştır.

Düzenli ordu birliklerinin yürüyüşü karşısında direniş göstermeyen Çerkes Ethem, Anadolu'ya girişte yürüyüşlerini birçok kere durdurduğu Yunan birliklerine teslim olarak bir dönemin sonunu da ilan etmiştir.

Dönemin tanıklarından Miralay Mehmet Arif, *'Kuva-yı Seyyare, çarpışmayı kabul etmeyerek sürekli olarak geri çekiliyordu'* diye yazmıştır.[58]

Yalçın Küçük, Ethem'in geri çekilmesi konusunda şöyle yazmıştır:

'Kemal Paşa çevresinin kendisini tasfiye etmek istediğini sezmesi ve manevraları çok iyi görmesi, üstelik daha sonra kendisine yapıştırılacak 'hain' sıfatını sanki bilmişçesine, bunu haklı çıkaracak adımlardan ısrarla kaçınması, politik yanının da ihmal edilemeyeceğinin ipuçları durumundadır.'[59]

Direnişin Garp Cephesi'nde örgütlenişini anılarında anlatan Rahmi Apak'ın, Çerkes Ethem'i özetleyen gözlemi şöyledir:

'Yozgat İsyanı'nın dönüşünde Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret eden Ethem, samiin locasına girdiği vakit, mebuslar onu alkışlamışlardı. Çerkes Ethem; Anzavoru, Gâvur İmamı Bursa mıntıkasında tepeleyen Ethem, Adapazarı ve Düzce'yi şimşek gibi basarak isyanı bastıran ve Türk, Çerkes demiyerek 53 insanı asan Ethem, Yozgat'ı bastıran ve tepeleyen, Konya isyanını bastırmakta tesiri olan Ethem, Salihli ve Alaşehir cephelerini kuran Ethem, Yunanlılar karşısında Demirci'de muvaffakiyetli bir muharebe yapan Ethem, her taraftan topladığı paralarla mali vaziyeti oldukça kuvvetlenmiş olan Ethem, 200 atlının ve 1000 piyadenin başı olan Ethem, maiyetinde yüzlerce muvazzaf ve yedek subaya kumanda etmekte olan Ethem, pek tabiidir ki, emrü kumanda altına giremezdi. O, zaten subaylığı, nizamiyeciliği ve muvazzaf orduyu istihfaf (hafife alma) ediyordu...

Bir taraftan da bir Yeşil Ordu propagandası baş göstermişti. Kafkasya mıntıkasına gelmiş olan Enver Paşa'nın orada toplayacağı büyük kuvvetlerle Anadolu'ya yardıma geleceği, Bolşeviklerle işbirliği yaptığı ve Yeşil Ordu teşkilatının, onun ve Bolşeviklerin arzularıyla ve Ankara'nın muvafakatiyle Anadolu'da yapılmakta olduğu söyleniyordu.'[60]

---

57 Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 159.
58 Miralay Mehmet Arif Bey, *'Ayıcı Arif'in Anıları' Anadolu İnkılâbı*, Arba Yayınları, İstanbul 1992, s. 58.
59 Yalçın Küçük, *Sırlar*, YGS Yayınları, İstanbul 2001, s. 107.
60 Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Güven Basımevi, İstanbul 1942, s. 176.

7. Yeşil Ordu'nun yayın organı *Seyyare Yeni Dünya*

Seyyare Yeni Dünya gazetesinin hangi tarihte yayımlanmaya başladığı kesin olarak saptanamamakla beraber, onun 1920 yılı Ağustos ayında Eskişehir'de basılmakta olduğu bilinmektedir.[61]

Bu dönem, Çerkes Ethem'in Yozgat'ta Çapanoğlu isyanını bastırdığı ve Ankara'da Yeşil Ordu'ya katıldığı günlerin hemen ertesine rastlamaktadır. Aynı günlerde Salihli cephesinde bulunan gazeteci Arif Oruç ile Çerkes Ethem'in karşılaşması, Yeşil Ordu'nun gazete yayımlama düşüncesini biraz dolaylı yoldan (Çerkes Ethem üzerinden) olanaklı kılmıştır.[62]

Aynı zamanda Yeşil Ordu'nun Eskişehir örgütünün kurucularından olan Mustafa Nuri, 1920 yılının Ağustos ayında Eskişehir'de 'halkçı' çizgide bir gazete olan *Arkadaş*'ı yayımlamaktaydı. Bu dönemde Şerif Manatov, Eskişehir'de Hafi TKP örgütlenmesi için çalışıyordu. Salihli Cephesinden Eskişehir'e gelen Arif Oruç, Mustafa Nuri'ye katılmış ve *Arkadaş* gazetesini yeni bir isim ve daha sol bir içerikle çıkarılması konusunda anlaşmıştır. G. Harris'e göre *Seyyare Yeni Dünya*'nın yayımlanmaya başlamasında Eskişehir'deki bu farklı çevrelerden gelen sol unsurlar rol oynamıştır.[63]

Seyyare Yeni Dünya'nın ilk sayılarına ulaşılamadığı için gazetenin içeriği ve doğrultusu, ancak tahmin edilebilmektedir. Ancak gazeteyle bağı olan insanların aynı zamanda Yeşil Ordu faaliyetleri içinde olmalarından, –*Seyyare Yeni Dünya*'nın– Yeşil Ordu'nun düşünceleri etrafında yayın yaptığı söylenebilir.

---

61 '9 Eylül tarihli Anadolu'da *Yeni Gün* gazetesi, Eskişehir'de *Yeni Dünya* gazetesinin yayımlanmaya başladığını yazmıştır. *Seyyare Yeni Dünya* 30 Ağustos 1920 Pazartesi günü yayın hayatına atılmış olmalıdır.' bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 14. G. Harris ise *Seyyare Yeni Dünya*'nın yayımlanma tarihi olarak 1920'nin Eylül başını göstermektedir. bkz. G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 112.

62 1920'lerde muhalif olan tüm yayın organlarının başına geldiği gibi sol ve komünist gazeteler yasaklandıktan sonra neredeyse tümüyle imha edilmişler ki, sonraki dönemlerde bu gazeteler ne resmi arşivlerde ne kütüphanelerde bulunabilmektedir. Devletin kendisi 'yok etmeye' öncü olduğu için ondan bu yayınların bir belge niteliğinde saklanmasını beklemek saflık olurdu. Ancak sol'un tarihi belgeleri, 'sol' içindeki ne bir örgüt ve parti, nede bir başka kurum tarafından derli toplu olarak toparlanabilmiştir değildir.
Son 25 yıldır TÜSTAV'ın bu konudaki çabası olağanüstü önemli olmakla birlikte, komünizm yasaklarının gevşemesinden sonra 'sol'un eski belgelerinin toplanmasında imkân ve zaman faktörü bütün azametiyle ayaktadır. Ama 'belge' Türkiye'de her zaman tehlikeli olmuştur. Anılarını yazmayı seven bir adam, Kurtuluş Savaşı'nın Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka, yaşamı boyunca hatıralarını ve topladığı belgeleri üç kere imha etmiştir. Birincisi, çocukluk anılarını 1903'te babasına 'mürur teskeresi' (geçiş gelgesi) alabilmek için yakmış. İkincisi, 1914'te Kayseri Belediye Başkanı iken Kayserili Ermenilerin tehcirinde görev yapması nedeniyle İstanbul'dan gelen mahkemeye belge bırakmamak için tüm evrakı imha etmiş. Üçüncü olarakta, 1934 yılında Kayseri-Bünyan'da başarıları övülen iplik fabrikası müdürüyken Mustafa Kemal'in emriyle azledildikten sonra yargılanma korkusuyla anılarını yok etmiş. Anılarını korkuyla yakan kişi Adalet Bakanı olunca, bütün 'kıssadan hisse' hikâyeleri herhalde yavan kalmaktadır. bkz. Hurşit Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, Gülen Ofset, İstanbul 1992, s. 17.

63 G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 114.

Cumartesi hariç günlük yayımlanan gazete için Arif Oruç, üç bin basıldığını yazmaktadır.[64]

Gazetenin adının *Seyyare Yeni Dünya* olarak belirlenmesinde; Bakü'deki Mustafa Suphi teşkilatının çıkardığı gazeteye atıfta bulunulması ve Çerkes Ethem'in şahsında 'Kuva-yı Seyyare'nin komünist harekete bağlanmak istenmesi dikkat çekicidir. Yine Bakü'deki komünist harekete şekilsel bir göndermede daha bulunmaktadır. Azerbaycan'da 'proletarya' yerine kullanılan 'fukara-i kasibe' kelimesinin, gazetenin adının altında 'Dünyanın Fukara-i Kasibesi Birleşiniz' şeklinde geçmesi ve onun altında da 'İslam Bolşevik Gazetesi' ibaresi; *Seyyare Yeni Dünya*'nın bu ilk döneminde yalnızca gazeteci Arif Oruç'un inisiyatifinde değil, aynı zamanda Eskişehir'de çalışan Şerif Manatov ve Hafi TKP'nin etkisinde de olduğunu göstermektedir.

Seyyare Yeni Dünya'nın bu ilk dönemiyle ilgili bilgiler bölük pörçüktür. Bu bilgiler gazetenin kendisinden değil de A. Cemahoğlu'nun deyimiyle 'muarızlarının' kaleminden öğrenilmektedir.

A. Cemahoğlu, *Seyyare Yeni Dünya*'da yer alan önemli imzalar arasında; Hakkı Behiç, Arif Oruç, Nizamettin Nazif, Dr. Tevfik Rüştü, Kütahya Darülmuallimin Müdürü Ömer Lütfü, Memduh Süleyman, Abdurrahman Usta, Ali Şefik, Şevki Celal, Aile Komisyonu Reisi Binbaşı Osman, Mehmet Akif, Piyer Loti, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Mehmet Muhsin, Van Mebusu Hasan Sıddık, Süleyman ve S. Celal, Rusya Komünist Fırkası Kâtibi Kadınlar Şubesi İşçileri Müdürü Pre Obrajenski'nin isimlerini saymaktadır.

Gazete, Resmi TKP'nin kurulduğu 18 Kasım 1920 tarihine kadar Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yayın organı görevini sürdürmüştür.

Yeşil Ordu'nun kapanmasının ardından, gazetenin 'İmtiyaz Sahibi Arif Oruç', 'Mesul Müdürü ve Başmuharriri Hakkı Behiç' ve gazetenin finansörü Çerkes Ethem, hepsi birlikte (Resmi) Türkiye Komünist Partisi'ne geçtikleri için gazete de (Resmi) TKP'nin yayın organı haline gelmiştir.

Ali Engin Güran, bu dönemde çıkan *Seyyare Yeni Dünya* gazetelerinden 'seçmeler' adı altında altı sayıyı yeni harflere çevirerek yayımlamıştır.

"Kuvva-yi Seyyare'den Kuvva-yi Milliye'ye Yeni Dünya" adlı derlemede gazeteler Kasım ve Aralık 1920 sayılarından seçilmiştir.

En sonda yer alan 109 nolu *Yeni Dünya*'nın ise (2 Aralık 1921 tarihli) artık her ikisi de kapatılmış olduğundan, ne Yeşil Ordu ile ne de (Resmi) TKP ile ilişkisi vardır. Yine Arif Oruç'un çıkardığı gazete önceki içeriğinden uzak bir görünümle yayın yapmaktadır.[65]

Seyyare Yeni Dünya'nın, örneğin 29 Aralık'ta yayımlanan 83. sayısında gazetenin başlığı ve altında şu bilgiler yer almaktadır:

---

64 Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurdurduğu Komünist Partisi*, s. 180.

65 Ali Engin Güran, *Kuvvay-i Seyyare'den Kuvvay-i Milliye'ye Yeni Dünya*, Katkı Yayınları, Belgesel Sosyalizm Serisi No:3, İstanbul 1976.
'Ali Engin Güran, Kuvvay-i Seyyare'den Kuvvay-i Milliye'ye Yeni Dünya, Seçmeler', Numara 58, 22 Teşrinisani 1336 (22 Kasım 1920); Numara 71, 8 Kânunuevvel 1336 (8 Aralık 1920); Numara 82, 28 Kânunuevvel 1336 (28 Aralık 1920); Numara 83, 29 Kânunuevvel 1336 (29 Aralık 1920); Numara 85, 31 Kânunuevvel 1336 (31 Aralık 1920); Numara 109, 2 Kânunuevvel 1337 (2 Aralık 1921) tarihli gazeteleri kapsamaktadır.

'Numara: 83
Her nevi Evrak ve mekatip münhasıran sahib-i imtiyaz
Arif Oruç yoldaş namına gönderilmelidir.

Müdir-i Mesul ve Başmuharrir: Hakkı Behiç

Çarşamba, 29 Kânunuevvel 336, 19 Rebiülâhir 1339
Günü geçmiş nüshaları 20 kuruştur.
Nüshası 5 kuruştur.

Dünyanın Emekçileri Birleşiniz!...

SEYYARE

YENİDÜNYA

Cumartesinden maada her gün neşrolunur

Türkiye Komünist Gazetesidir

Yıl: 1 Telgraf Adresi: Ankara Yeni Dünya
İdarehanesi: Ankara Komünist Fırkası Merkez-i Umumisinde
(Yeni Dünya) Matbaası
İlanat ücreti idare memuruyla kararlaştırılır'

Yeşil Ordu'nun ve –sonra da– Resmi TKP'nin önemli sözcülerinden olan Hakkı Behiç'in *Seyyare Yeni Dünya*'da (30 Teşrinisani / Kasım 1336 / 1920 tarihli) yer alan makalesinden satırlar dönemin havasını anlatması açısından öğreticidir.[66]

66 A. Cemahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 525.

'Kommünizm
Rusya'da, Türkiye'de

Rusya'da olduğu gibi Türkiye'de dahi içtimai bir inkılâba lüzum ve ihtiyaç olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Bu inkılâp ihtiyacını Temmuz inkılâbı, onu takip eden meşrutiyet inkılâpları tatmin edememiştir. Türkiye'de yaşayan halk iki türlü ıstırabın tesiri altında asırlardan beri beli bükülmüş, hasta ve malul bir haldedir. Bu ıstırâbâtın amillerinden birisi milletin hakiki ihtiyaçlarını anlayarak asıl onun saadeti namına çalışması ve muvaffak olması lazım gelen hükümetlerin şimdiye kadar daima onu tepelemek, onun elemlerini tezyit (artırma) etmek suretiyle sahte bir medeniyetin sahtekâr rehberleri şeklinde suni ve gayritabiî idareler tesis etmiş olması, diğeri gene bu hükümetlerin Avrupa medeniyeti iptilasıyla memlekete ithal ettikleri Garp sermayesinin ve bu sermayeleri takiben gelen istila emellerinin tevlit (doğurduğu) ettikleri siyasi mücadelatla hep onun hayatından, hürriyetinden, saadetinden fedakârlık yapılarak mukavemet edilmesidir.

Anadolu'nun tarih-i sefaletinde başlıca mesul olan âmiller, idare-i dâhiliyede halka hükümetin kuvvetiyle, hükümeti halkın iğfal (aldatma) ve ittifakıyle tehdit eden mütegallibeye siyaset-i umumiyede ecnebi sermayelerinin hırs-ı nüfuzuyla memleketin bir köşesinde daima ve daima serzede-i zuhur olan vakayii bastırmak için ordular beslemek, hareketler yapmak, menabi-i milliyeyi (kaynakları) bu uğurda sarf ve istihlak etmek mecburiyetlerine, iktisadiyat-ı milliyede kapitalist ve imperyalist Garp dünyasına dinî rabıtalarla merbut olan İslam'dan gayri anasırın bütün mesai-i hakikiye erbabını esir eden muhtelkirane (hastalıklı) tahakkümlerine memleketi ezdirmiştir.

İşte Anadolu'nun bütün dertleri bunlardan ve bütün muhtacu olduğu inkılâpta bu dertlere artık bir nihayet vermekten ibarettir. Binaenaleyh inkılâp esasları üzerinden memleketimizin şerait-i hususiyesini vâkıfâne bir tahlile tabi tutarsak anlarız ki, evvelâ, Rusya'daki büyük çiftlik hayatında vukua gelen tekallübatı (zorbalık) bizim memleketimizde doğrudan doğruya halkın ekseriyetine istinad edecek bir idare teşkilâtı kendiliğinden vücuda getirebilir, çünkü mütegallibeyi istinatgâh-ı kadimlerinden mahrum bırakarak imtiyazlı bir sınıf şeklinde fukaray-ı ahâliye müstevli (istilacı) ve musallat olmak kabiliyetinden uzaklaştırır. Şu halde köylünün hayatında tegallüp (zorbalık) ve tahakküm meselesi bizim memleketimizde bir idare bir hükümet meselesidir. Saniyen, Garp imperyalizminin ve Avrupa kapitalinin ihtirasına müstenit entrikalara mani olacak tedabir ile memleketimizi bu menfur (nefret edilen) ve kerih (tiksindirici) dünyanın levsiyatından (kötülük) uzak ve her manasıyla müstakil ve kuvvetli bulundurmak, istila ve istismar ellerini tevkif edeceğinden millete muhtaç olduğu sükûn ve huzuru verir, köylerin ıssız kalan ocaklarını şenlendirir, her gün yeni bir kara haberin, gölgeleri altında kalan saf ve masum çehreleri güldürür. Şu halde yeni bir yeis, hicranın halkın sefalet-i maddiye ve ruhiyesi itibarıyla da Rusya'da Çar saltanatının ve onu takip eden burjuva hâkimiyetinin imperyalist ihtirasatı yerine bizim memleketimizde hariçten gelen aynı kuvvetlerin tecavüzatını durdurmak kifayet eder. Salisen iktisadiyat-ı milliye Rusya için amele ile altın kralları arasındaki say-sermaye mücadelesi bizim memleketimizde basit bir unsur mücadelesidir. Müstahsillerle, müstehlikler arasında ahz-ı mevki ederek bir taraftan Garp imperyalizminin hulûl ve istilasını sulh zamanlarında, komisyonculuk ve simsarlıkla, cidâl devirlerinde komitecilik ve casuslukla

teshil (kolaylaştırma) eyleyen Hıristiyan anâsırdır. O kadar ki Anadolu'nun adetleri pek mahdut zenginleri dahi bunların delâlet ve iştiraki olmaksızın zengin olamamışlardır. Bu anasırla onların şeriklerinden (ortak) ibaret bir ekalliyeti istisna ettiğimiz zaman memleket hep kendi namlarına müstahsil olanlarla gene kendileri için müstahlik olanlardan ibaret kalır. Şu halde ticaret ve mübadeleyi halka müstenit bir idarenin yed-i inhisarına vererek istihlakatı gene halkın ihtiyac-ı hakikisine müstenit şerait dairesinde tanzim etmek bu meseleyi de bizim memleketimizde hal için kifayet eder.

Şu izahat gösterir ki memleketimizin ihtiyacat-ı hakikisine göre hâlihazırdan kommünizme intikal edebilmek için ayrıca bir devr-i inkılâp geçirmeye Anadolu'nun hiç de ihtiyacı yoktur. Kommünizme isâl (ulaşma) edecek şeriat bizim memleketimizde bugünden peyderpey tatbik edilecek ıslahattan ibarettir. Biz bu ıslahatı vücuda getirdiğimiz zaman Rusya'da ağır bir diktatörün himayesi altında takip edilen tekâmül yolları, bizim Anadolu'muzda halkın ihtiyacına ve vicdaniyatına müstenit olarak kendi kendine tezahür etmiş olacaktır.

Kommünizmi proletarya hâkimiyeti manasında telakki edip her inkılâpta bu şekli arayan zevata, bilhassa Bakü'den Anadolu için böyle bir inkılâp tasavvur edenlere ihtar etmek lazımdır ki kommünizm hiçbir sınıfın hâkimiyeti demek değildir. Kommünizmin manasında, mahiyetinde tahakküm yoktur. Kommünizmin mahiyetinde yalnız hayat-ı umumiyesini, sükûn ve saadete isâl eden hakiki ve tabii esaslar üzerinde tanzim etmiş cemiyetler ve bu cemiyetlerin hayat-ı umumiyesi içinde yaşayan müsavi fertler vardır, hepsi hâkimdir, hiçbiri mahkûm değildir. Proletaryanın diktatörlüğünü tesis ederek bu yol üzerinde kommünizmin hudut-u esasiyesini çizmek Rusya için bir zaruret idi. Belki yarın Avrupa'nın ameleye istinat edecek ihtilâlleri için de bir zaruret ve bir ihtiyaç olacaktır. Fakat ne Türkiye için ne bütün İslam âlemi için ne de bütün sanayiin tahammülfersa tazyikatı altında yaşamayan diğer milletler için bu demir merdivene lüzum kalmadan inkılâp vücuda gelebilecektir.

Türkiye'de müstahsiller Rus İnkılâbının da bugün himayesine lüzum gördüğü küçük ziraat ve küçük sanayi eshabıdır. Bunları büyük istihsal şirketleri şeklinde tevhit (birleşme) ederek hükümetlerin idaresine vermek, istihlâkâtı bütün işçi ve emekçiler arasında yer yer teşekkül edecek kooperatiflerle istihsalâta raptetmek Türkiye kommünizminin bugünden itibaren tatbikine başlayabileceği vasıtalardır. Türkiye'de küçük sanayi eshabını birleşmeye sevk edecek büyük rekabetler mevcut olmadığı, büyük sanayiin istibdadı altında yaşayan büyük müstahsil kitlelerde bulunmadığı için sanatları birleştirerek hariçten gelecek kapitalist rekabetlerine karşı himaye etmek ve ihtiyaç ile say arasındaki intizamsızlığı tanzim eylemek iktiza etmektedir. Bunun için Fırkanın Beyannamesinde dahi tasrih olunduğu veçhile ilk hamlede yapılacak şey, ziynet ve sefahat eşyasının mübadelesini menederek ve bunların noksanını ihtiyacat-ı hakikiyeye nâfi eşya ile ikmal ederek maişet-i umumiyede refah temin etmektir. Bir kere mübadele ve istihsalât say ile ihtiyaç nispetinde tanzim edildikten sonra kommünizme intikâl çok kolay ve basit olacaktır. Fakat nazariyat itibarıyla pek sade ve makul olan bu lüzumlar, tatbik sahasında muğlâk ve müşkül vaziyetler tevlit (doğurma) edebilir. Binaenaleyh her şeyden evvel teşkilât üzerinde işlemek, say erbabını istihsalâtı tevhide çalışmak, istihlâkâtı kooperatifler elinde toplamak gibi müterakki memleketlerde zaten

müesses olan tedabire bizim memleketimizde yeniden başlamak üzere, lüzum vardı. Bu lüzumu nazara dikkate almayarak ortada istinat edecek hiçbir nevi teşkilat mevcut değilken bir milletin bütün hususi ve ameli tarz-ı maişetini altüst edecek takyitlere (sınırlama) kayam etmek, halkı kommünizmin değil, tabii ve zaruri aksülamellerle (tepkilerle) imperyalizm kucağına atabilir.

Büyük sanayiin inkişaf ettiği memleketlerde müteşekkil ve müteazzız emekçi kitleleri yerine bizim memleketlerimizde hususi evsafı haiz bir nevi işçiler ve emekçiler vardır. Amele dediğimiz bu emekçiler İstanbul'un az çok teşkilata tabi proletaryası istisna edilirse Anadolu'da hemen umumiyetle, köy halkından, köylerde maişete kâfi gelmeyen vesaite malik olanlardan mürekkeptir. Emekçilerimizin bu vasf-ı hususiyetine nazaran onların hâkimiyeti, köylünün hâkimiyeti olacaktır. İşte Türkiye kommünistleri mesleki temsil esasları üzerinde küçük ziraat ve sanatları sahip-i rey olarak tanımakla bu hâkimiyeti, yalnız bir sınıfa mahsus diktatörlük şeklinde değil kommünizmin istediği asıl ekseriyet-i halk hâkimiyeti mahiyetinde tesise çalışmaktadır. Bu sayede hayatını alnının teriyle kazanan insanlar iş başına geçecektir.

Kommünizm, işte beşeriyetin bu hakiki ve samimi hâdimleri arasında işleyerek Türkiye'de sarsıntısız bir inkılâp vücuda getirebilir. Yoksa suni ve cebri inkılâplara rapt-ı hayal eden sathi fikirler birdenbire hiç intizar makûs neticeler karşısında, müebbeden sönmek akabetine uğrayabilir. Hakiki kommünizmin hakiki inkılâpçıları gaye namına bu akabetten tehaş (kaçınma) ederler.

Kommünizmin cereyanlarını ve Cihan İnkılâbının esaslarını mutlaka menfi hareketlerle ve mutlaka Kızıl orduların icbarı altında teessüs ve devam edebilir itikadında bulunan ve bu itibarıyla inkılâbın hakiki ve samimi amillerini ihtilâlcîyâne hareket te sevk etmek isteyen kommünistler vardır. Bunlar kommünizmin gayelerinden ziyade Rusya'da tatbik edilen intikâl devrine ait şekillere merbut insanlardır ki, bir müddet için manasını anlamaksızın teneffüs ettikleri havay-ı inkılâbın sermestleri (sürekliliği) vaziyetinde, etraflarını hep buhar-ı neşve (sevinç) arasından temaşa ederler. Cihan inkılâbının bidayetinde Anadolu'dan firara mecbur olduk. İnkılâp hayatına temas etmiş birçok yoldaşımızın halet-i ruhiyesini bu şekilde görüyoruz. Bunlara göre Anadolu inkılâpçılarının iddia ettikleri kommünizm, Üçüncü Enternasyonalin istediği kommünizm değildir, bir nevi oportünizmdir. Çünkü Anadolu'nun kommünist yoldaşları hükümete karşı vaziyet almamışlar, zenginleri ifna (imha) ve yağma etmemişler, amelenin ve köylünün diktatörlüğünü ilan etmemişlerdir.

Evvela şurasını nazar-ı dikkati celbetmek lazımdır ki kommünizmin tatbiki için icap ederse ihtilâlkarâne harekâtı da tecviz (izin) eden Üçüncü Enternasyonal, hiçbir zaman kommünizmin ihtilaldir düsturunu ifade etmemiştir. Kommünizmin ihtilâlsiz tatbiki mümkün olmayan medeni ve kapitalist bir Avrupa vardır. Orada iktisadiyat-ı hazıranın istinat ettiği müthiş kuvvetleri devirmek, hal-i hazırın kuvvet ve kaymet olarak tanıdığı ve üzerinde hükümetler, saltanatlar, kendine mahsus haklar ve adaletler vücuda getirdiği müessesatı bir hamlede ortadan kaldırmak ancak ihtilal ile mütevali grevlerle, orduları isyan ettirecek hareketlerle, halkı bu müessesatın tahribine sevk edecek teşebbüslerle kabildir. Fakat burjuva hâkimiyetinin esasen teessüse zaman ve imkân bulamadığı Müslüman memleketlerde böyle mânialar olmadığı için ihtilal yapmaya

kayam etmek Don Kişotvâri bir hareket olur. İşte bunun içindir ki Anadolu başlı başına, kendi mütefekkirlerinin, kendi fedakâr rehberlerinin, kendi inkılâpçılarının arkasında, kendi hususi şerait ve ihtiyacatına tabi olacak inkılâp hayatında ahzetmek istediği mevkii kendisi temin ve ihzar edecektir.

Anadolu inkılâpçıları, Üçüncü Enternasyonalin her vasıta ile gayeye yürümek düsturunu kabul etmişlerdir. Fakat memleketimizin şerait-i hususiyesine göre bu vasıtaları vâkafane tetkik ve intihap etmek hakkı da şüphesiz bizimdir. Her vasıta, mutlaka ihtilâl demek değil, icap ederse ihtilâldir. Eğer biz bu kadar samimi olmasaydık ve inkılâp hayatında cesurane yürüyebilmek kudretini kendimizde görmeseydik kommünizm namına ortaya çıkmakta hiçbir mecburiyet yoktu. Dünyanın her tarafında olduğu gibi sosyalizmin mutedil ve burjuvazi hâkimiyetini kabule müsteyit esasları dairesinde teşkilat vücuda getirir, inkılâp cihanında yine az çok mevki sahibi olurduk. Bu esaslı nokta anlaşıldıktan sonra Türkiye İnkılâbının safahatına nazar-ı dikkati celbetme lüzumunu hissediyorum.

Anadolu inkılâpçılarına oportünist demek isteyenler unutuyorlar ki Anadolu'da hâkimiyetini ve mevcudiyetini bütün millete kabul ettirmiş olan hükümet, ne mazinin köhne ananâtına merbut, ne burjuva sınıfının ticaret ve ihtikâr müessesatına müstenit bir hükümet değil, her manasıyla Rusya'da olduğu gibi bir inkılâp hükümetidir. Bu hükümet gayesini henüz tespit etmemiştir.

Çünkü her manasıyla millet hükümetidir ve milletin kendi gayesini tespit etmesine muntazırdır. Tıpkı Rusya'da olduğu gibi milleti temsil eden bir meclisten kuvvet ve salâhiyet alan Kommiserlerin terkip ettiği bu ihtilal ve inkılâp hükümeti, yine tıpkı Rusya'da olduğu gibi Denikin'lere, Kolçak'lara, Verankel'lere mukabil, Anzavur Ahmet'lere, Çapanoğluları'na, Delibaş'lara İngiliz imperyalizminin bu yığın yığın vesait-i sefilesine karşı eski dünyada, Garp dünyası, husumetini memlekette tesis etmiştir. Ve Rusya'dan fazla olarak doğrudan doğruya İngiliz kuvvetlerini memleketten çıkarmış, Fransızlarla fiilen mücadeleye girişmiş, imperyalist dünyasıyla arasına kan girmiştir. Bu hükümeti vücuda getiren ve Garbın savletlerine (saldırı) bu kadar kahramanca müdafaa eden Anadolu hükümeti, henüz milletin tayin etmediği gayelere nazaran tıpkı Rusya'da olduğu gibi bir intikal hükümetidir.

Anadolu'nun bidayet-i (başlangıç) inkılâptan beri kanları ile canları ile mücahedeye (dini savaş) iştirak eden bir kısım inkılâpçıları bu gayeleri kommünizm olarak kabul etmişlerdir.

Yarın bütün milletin bu gayeye iştiraki intikal ve inkılâp hükümetinin kommünizme teveccüh etmesini icap edecektir. Bu vaziyet içinde bulunan Anadolu inkılâpçılarına ceffelkalem (hemen) samimiyetsizlik ve hükümetçilik isnadı kadar cehalet tasavvur olunabilir mi?

Anadolu hükümeti sade bir burjuva demokrasisi olsaydı bile Cihan İnkılâbına karşı aldığı vaz-ı müdafaanın tevlit ettiği bir ihak-ı ihtiramı vardır ki buna riayet etmeyen inkılâpçılar, dünkü telakkilerden dolayı millet nazarında bihakkın sukut ederlerdi.

Hâlbuki Anadolu Büyük Millet Meclisi daha dün bedel-i nakti meselesinden dolayı servetin hakk-ı himayesini kökünden nez etmiş, daha dün kanun-i esasisinde bilâkaydüşart ekseriyet-i halk hâkimiyetini kabul eylemiş ve bütün bu inkılâp nokta-i

nazarlarına hükümetin bile itiraz mutavaatını (kabulünü) temin etmiş olmakla Cihan inkılâbına ruhen ne kadar yakın olduğunu ispat etmiştir.

Böyle olduğu halde Anadolu hükümetinin ve gayesine bir an evvel vasıl olmak emeliyle onunla beraber yürümekte menfaat bulan Anadolu inkılâpçılarının samimiyetinden ne hak ile ve ne had ile şüphe edilebilir?

Alenen hükümetin tasdik-i resmisiyle teşekkül ederek, ismini, mahiyetini ve programını imperyalist dünyanın her türlü tecavüzlerine karşı müdafaa etmeyi göze aldırmış olan, henüz bu menfur (nefret edilen) dünyaya merbut mülevves (kirli) kuvvetlerin istilası altında yaşayan bir memlekette hayatları, mevcudiyetleri ve istikballeriyle ağır taahhütlere ve ağır tehlikelere atılmaktan tehâşi etmemiş bulunan Türkiye kommünistleri, hiçbir ecnebi istilasına ve hiçbir dâhili entrikaya müsait olmayacak şerait içinde, vaziyete tamamıyla hâkim bir emekçi kuvvetinin himayesi altında, huzur ve sükûn ile çalışan Rus inkılâpçıları kadar cüretkâr değil midirler ki, kanatlarında korkak bir itidale mecbur olsunlar? Rus inkılâpçılarıyla Türk inkılâpçıları arasındaki fark, her iki memleketin şerait-i hususiye-i içtimaiyesine göre tatbik edilecek ameli tedbirlerle ve kommünizme götürecek intikâl devirlerine ait amillerde vücudu zaruri olan farklardan mütevellittir. Ve bunun başka türlü olması imkânsızdır.

Dünyanın hiçbir tarafında, tarihin hiçbir devresinde cebri, suni ve yalnız kuvvete ve ihtilâle müstenit bir inkılâp yaşamamıştır. Kommünizmi Cihan İnkılâbının bidayetinden beri Anadolu inkılâpçılığının doğru gören gözler ile tetkik ve tahlil edenler hâkim olsaydı Almanya'da İspartakistler, Macaristan'da Bellakun belki inkılâbı yarıda bırakmak mecburiyetinde kalmazlardı.

Diğer cihetten şarkta, garpta ve cenupta imperyalist kuvvetlerle doğrudan doğruya temas halinde bulunan Anadolu orduları Cihan İnkılâbı namına en büyük, en acı, en fedakârane vazifeyi ifa etmektedir. Bu ordular ve onları elinde tutan Anadolu hükümeti olmasaydı, İstanbul'dan bütün Türkiye'nin menâbiini imperyalizme esir edebilecek fırtınalar kopar ve bu esaret Anadolu'sundan inkılâbın Kızıl Ordularına Virankel'den çok ağır mânialar ihdas etmek hususunda İngilizler çok bahtiyar olurdu.

Anadolu İnkılâp hükümeti bu itibar ile Cihan İnkılâbı'nı en tehlikeli bir geçidi üzerinde müdafaa ediyor demektir. Seri bir ihtilâl hevesiyle, serseri fikirler arkasında büyük sarsıntılar vücuda getirerek bu geçidi düşmana ve imperyalist dünyasına teslim etmek, cepheleri ve her türlü mukavemet teşkilatını zaafa uğratarak inkılâbın ebedi düşmanlarına fırsatlar ihzar eylemek, kommünizmi hakiki ve samimi bir gaye olarak fikirleri, hisler, kalpleri ve imanlarıyla kabul eden inkılâpçıların cevaz verebileceği cinayetler değildir.'

Hakkı Behiç'in bu uzun makalesinin yazılış tarihi 30 Kasım 1920'dir.

Bu tarihte Yeşil Ordu içindeki saflar kesin çizgileriyle belirginleşmiş, Hakkı Behiç'in de içinde bulunduğu kalabalık bir grup Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle Resmi TKP'yi kurmuş, azınlıkta kalan bir grup ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşuna katılmıştır.

Hakkı Behiç'in 'Yeşil Ordu'dan 'Resmi TKP'ye doğru yaklaşan düşünce yapısına karşı çıkan makalesi yine önemlidir. Bu makalede dile getirilen düşüncelerden oluşan

bir ortak payda; sol İttihatçılardan Halkçılara, milli komünizm taraftarlarına, Kemalistlere kadar yaygın bir kesim tarafından –tarihsel bir zaman aralığında– paylaşılmıştır.

Makalede dile getirilen düşünceler son derece açık olmasına rağmen, altı çizilmesi gerekenler şunlardır:

Sosyal devrim Türkiye için zorunludur.

Bu devrim Türkiye'nin yüzyıllardır birikmiş sorunlarını çözecektir.

Devrim, Rusya'dakinin aksine bizde bir idare ve hükümet sorunudur.

Rusya'da devrim bir emek-sermaye karşıtlığının sonucudur.

Bizde sermaye yoktur. Olanı emperyalizmle ortak olan gayrimüslim unsurlardadır. Dolayısıyla Türklerin kapitalistleri ve burjuvalarına karşı bir devrim de mümkün değildir.

Ticaret ve mal değişimini halka dayanan bir hükümet eliyle yapmak bizde sorunu çözmeye yetecektir.

Bizde bir sermaye diktatörlüğü olmadığı için bugünkü aşamadan komünizme geçmek için ayrıca bir devrim aşaması geçirmeye gerek yoktur. Yapılacak peşpeşe reformlar bizi komünizme ulaştıracaktır.

Komünizm, sınıf ya da proletarya hâkimiyeti demek değildir. Türkiye ve diğer İslam ülkeleri, Rusya ve Avrupa'dan farklı olarak, sanayi toplumu olmadıklarından komünizme geçmek için proletarya diktatörlüğünün demir merdivenine ihtiyaçları yoktur.

Türkiye'de komünizmi iki kurum eliyle kurmak mümkündür: Devletin düzenleyeceği büyük sanayi teşekkülleri ve emekçilerin kuracağı kooperatifler. Üretilecek ürün ile talep bir kere ayarlandıktan sonra komünizme geçmek çok kolay olacaktır.

Bizde İstanbul istisna edilirse emekçi sınıfı köylülerden meydana gelir. Bu sınıfa ait diktatörlükten de halkın çoğunluğunun egemenliği anlaşılmalıdır.

Anadolu Hükümeti geçmişin köhne geleneklerine bağlı değildir. Bizim memleket şartlarından çıkardığımız devrim ve komünizm tasarımı oportünizm olarak nitelenemez. Anadolu devrimcileri Üçüncü Enternasyonal'in her vasıta ile komünizme ulaşma düsturunu benimsemişlerdir. Ankara hükümeti bu anlamda tam bir devrim hükümetidir.

Anadolu Hükümeti henüz bir geçiş aşamasındadır.

Öyle değildir ama Anadolu Hükümeti bir burjuva demokrasisi bile olsaydı, Dünya Devrimi'ni kollayan tutumundan ötürü saygı görmeye hak kazanırmıştır.

Anadolu Hükümeti Dünya Devrimi'nin en tehlikeli geçidindedir. Acele ihtilal hevesleri, bu geçidin emperyalistlerin eline geçmesine yol açabilir.

Hakkı Behiç'in görüşlerinin özeti yukarıdaki gibidir.

Bu düşünceler süzülünce temel saptama, arka planında tartışmasız bir doğruya yaslanmaktadır: Türkiye'de sanayinin gelişmemesine ya da Türkiye'de kapitalizmin belirleyici olmamasına.

Ancak bu genel doğrudan, burjuva ideolojisinin hep başvurduğu temel bir çarpıtmaya varılmıştır.

Kapitalizm gelişmediği için Anadolu'da sınıflar söz konusu değildir.

Savaş yıllarında büsbütün ortaya çıkan Anadolu'nun sınıfsal bölünmüşlüğünün reddi veya bu bölünmüşlüğün hiç önemli olmadığı saptaması için Hakkı Behiç'in makalesi örnek bir makaledir.

'İdealist' Hakkı Behiç, inandığı için mi bu çizgiyi savunmaktadır, yoksa örgütlerin ve iç iktidar savaşlarının kazandırdığı bir sezgi, Hakkı Behiç'i 'kudretli'nin –adım

adım kurulmakta olan burjuva cumhuriyetinin– yanında olmaya mı sürüklemektedir, kestirmek zor.

Hakkı Behiç'in Türkiye'de sanayi yoktur, onun doğrudan sonuçları; işçi sınıfı ve burjuvazi de bulunmamaktadır, bu nedenle de sınıf mücadelesi yoktur varsayımı, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal yapısını saklamaya yarayan, rejim biraz daha oturduktan sonra Kemalizm'in savunmayı devraldığı *'imtiyazsız ve sınıfsız bir toplumuz'* felsefesine varacaktır.

1908'de birinci, 1920'de ikinci büyük atılımını yapan Türk burjuva devriminin asker-sivil önderleri ve ideologlarının, feodalizme ve hükümdarlığa karşı olan siyasal mücadelelerinde emekçi sınıfların desteklerine ihtiyaçları vardı.

Kurtuluş Savaşı'nın fiili savaş gücünü meydana getiren köylü ve işçi kitlelerine karşı, mücadelenin kumandasını elinde tutanlar, kendilerini, –öyle ya da böyle, burjuva devriminin ve kapitalizmin zaferi için mücadele eden paşalar, bürokratlar, gazeteciler ve siyasetçiler vb.– bir taahhüt altına sokmuş bulunuyorlardı.

Bu taahhüdü yerine getirdikleri sanısını uyandırmak zorunluluğu vardı, bunun için de onlara sınıf farklarının varlığını duyurmamak, eski ve yeni Anadolu zenginlerinin egemen sınıf mevkiine geçmelerini, geniş halk kitlelerinin iktidara geçmesi olarak göstermek gerekiyordu.

Nitekim 1920 yılının Ağustos'unda yayına başlayan *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin yayın serüveni, 'emekçi-halkçı' bir eksenden 'burjuva-devletçi' bir eksene kayarak 1921 yılının ilk günlerinde sona ermiştir.

G. Harris'e göre *Seyyare Yeni Dünya*'nın matbaası, 2 Ocak 1921 tarihinde hükümet tarafından yıktırılmıştır.[67]

8. Ankara ve Eskişehir gazetelerinde komünizm polemiği

Bolşevik Devrimi'nin etkisiyle Anadolu'ya ulaşan komünizm düşüncesi o yılların en büyük polemik konusu olmuştu. Ya da 'gerçek komünizm'i kim temsil ediyor tartışması gazetelerde hararetle yer almıştı.

Tartışmanın özü, Ankara'da özellikle Yunus Nadi tarafından dile getirilen üst düzey devlet görevlileri ve bürokrasi tarafından benimsenecek bir 'burjuva' komünizmi anlayışı karşısında, Eskişehir'deki 'avam' tabakanın komünizm anlayışı üzerineydi.

Bir müddet sonra her iki gazete ve yazar (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın sözcüsü olacaksa da, bu yaklaşımlar iki temel farklılığın göstergesi gibidir.

Eskişehir'de çıkan *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi (Arif Oruç) ile Ankara'daki *Yeni Gün* gazetesi (Yunus Nadi) önce basılan bir Üçüncü Enternasyonal Beyannamesi, sonra da Arif Oruç'un *Yeni Gün* gazetesine 'varakpâre' (kâğıt parçası) dediği için ilginç bir polemik içinde oldular.

Ancak *Seyyare Yeni Dünya*'nın bu sayıları arşivlerde bile bulunamadığından, Arif Oruç'un neler yazdığını Yunus Nadi'nin verdiği yanıtlardan çıkarmak durumundayız.

Arif Oruç, *Yeni Gün*'ün Üçüncü Enternasyonal Beyannamesi'ni basarken 'orijinal metni' çarpıttığını iddia ederek metnin tamamını *Seyyare Yeni Dünya*'da basmış, Yunus Nadi de (*Yeni Gün*'de) bunu eleştiren bir yazı kaleme alarak, *Yenidünya*'yı gazetenin başlığına kadar Rus Devrimi'ni taklit eden 'şabloncu' suçlamalı bir yazı ile karşılık vermiştir.

67 G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 128.

Arif Oruç'un yazısını görmemekle beraber Yunus Nadi –ki bu düşüncelerini fazla değil bir yıl sonra tamamen terk etmişti ve herhalde bu yazılarını hiç yazmamış olmayı tercih ederdi– verdiği yanıtta; sosyalizm algılaması ve genel sosyalist teorinin Türkiye'de uygulanması açısından, yerel ve tarihsel özelliklerin göz önünde tutulmasını kuvvetle öneren mantığındaki tutarlılık özellikle dikkat çekicidir. Yunus Nadi'nin yazısı özetle şöyledir:

'Eskişehir'de yayımlanmaya başlayan Yeni Dünya *gazetesi, geçende Üçüncü Enternasyonal'in beyannamesini derç ederken, önsöz olarak* Yeni Gün*'ün bu beyannameyi tahrif ederek yayımladığını –ve gerçek şeklinin şimdi kendisi tarafından yayımlanmakta bulunduğunu– her nedense eklemeye lüzum görmüştür.*

Yeni Dünya *Eskişehir'de yayımlanmadan önce, bazı garip bildiri ve ilaveler yayımlamıştı ve bu damdan düşer gibi neşriyat, daha o zaman bizde hayret duyguları uyandırmıştı.*

Üçüncü Enternasyonal Beyannamesi'ne ait olarak yaptığımız yayında belki noksan vardır ama hiçbir tahrif yoktur. Biz Beyannamenin kendisini almadık, ona dair telgraf malumatını yayınladık... Daha doğrusu söylemek gerekirse, bizim bu tahrif isnadından alındığımızın da pek aslı yoktu. Cihan inkılâbının bizim memleketimizde ve bilir bilmez her rastgelenin elinde havai bir oyuncak yapılmak istenmesidir ki, bizim canımızı sıkıyor. Yalnız hayretlerimizi değil zaman zaman hiddetlerimizi de tahrik ediyor... Zalim ve mütehakkim Avrupa'ya karşı savaşıyoruz. Moskof Çarlığının yerine geçen Bolşevik Rusya başta olmak üzere bütün Doğu dünyası bizimle fikir ve aksiyon birliği halinde. Rusya, bütün insanlığı emperyalizm ve kapitalizm belalarından ebediyen kurtaracak bir devrim yapmak istiyor. Bolşevikler bu devrimi her yerden önce kendi memleketlerinde uygulamışlar. Bu da âlâ. O halde? İşleri üstün körü görenler ve kelimelerden okuyanlar, hemen kolayca deyiveriyorlar ki: Haydin, biz de Bolşevik olalım.

Bolşevik olalım da ne yapalım. Ve ondan önce zaten nasıl Bolşevik olalım. Bu bir tarikat mıdır ki, gidip şeyhinden icazet alalım. Yoksa bir meslek midir ki usul ve erkânına uyalım... Varlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşta, hasmımız başta İngiltere bulunan emperyalist ve kapitalist âlemdir. Rus Bolşevikleri, daha açık bir ifadeyle, aynı âleme hücum ediyorlar ve onunla savaş halinde bulunuyorlar. Cümlemiz müşterek bir hasma karşı dövüşüyoruz. Demek ki bir kere tümümüz aynı yolun yolcularıyız. Ama Bolşevikler emperyalist ve kapitalist âleme saldırılarında emperyalizmi ve kapitalizmi yeryüzünden külliyen kaldırmayı amaç alan prensiplerle hareket ediyorlarmış. Bunda gayemizi elde etmek için daha fazla garanti görür, hatta bundan ibret alarak –kendi hayatımız için zaten uygulamak zorunda olduğumuz– reformlarda daha kökten davranmayı bile memnuniyetle iltizam ve tercih ederiz. Fakat bunu yaparken, kör ve hatta şaşı bir taklitten sakınmayı, her şeyden önce idrakimizin ve insanlığımızın bir lâzimesi biliriz. Taklit ile devrim olmayacağını takdir etmeyenlerin devrimden bahsetmeye salâhiyetleri olamaz. Bolşeviklerin uygulamak istedikleri şey, şimdiye kadar hayal-i muhal sayılmış olan komünizm prensipleridir. Bunlardan da şimdiye kadar –o da tedrici olmak üzere– yalnız bir kısmını şöyle böyle uygulayabilmişlerdir. Onların bakışındaki bu yaklaşım ve farklılık eğer memleketin icaplarından doğan bir zaruret ise, mantıki sonuç şudur ki: Herhangi bir reform için her memleketin kendine mahsus icapları vardır ve icapların ihmal edilmesi ihtimali yoktur, bir. Komünizm denilen şeyde, her yerde belli kaidelerin belli süreler içinde, belli biçimlerle uygulanması demek değildir, iki. Amaca ben

şu yolla ulaşırım ve şunu sağlarım. Sen de başka yolla ulaşırsın ve başka derecede ve miktarda sağlarsın. Buna sosyalizm babalarından hiç kimse itiraz etmez. Elverir ki bilerek yürüyelim ve özellikle, ilim ve amel ile hiç ilgisi olmayan taklit lekesine bulanmayalım. Yeni Gün Ankara'da yayınlanırken demişti ki: Türklük hesabına Bolşevik olup olmamak bahis konusu bir edilmeyecek bir fahiş yanlıştır. Çünkü Bolşevik kelimesinin ancak Rus sosyal tarihi yaşayışında bir anlamı vardır. Bu esasa göre bir Türkün 'ben Bolşevik oldum' demesi, 'ben Rus oldum' demesinden farksız iken, işin farkında olmayan bizler 'Türk Bolşevik Gazetesi' bile yayımlıyoruz... Biz Türkler emperyalist ve kapitalist dünyaya karşı savaşmakta bugün Ruslarla aynı safta yürüdüğümüz gibi; davranıştaki bu bakıştan ilham ve kuvvet alacak olan iç reformlarımızı başarmak kanaat ve mecburiyetindeyiz de.

Bu bir inkılâptır, amenna! Fakat bizim inkılâbımız Rus inkılâbının –öyle bazılarının yaptığı gibi unvanına kadar, kelimesi kelimesine, noktası noktasına– kopyası olacak değildir. İnkılâp, idrak ve imana dayanan bir harekettir ki, tatbikat itibarıyla, her memleketin kendi özelliklerine ve icaplarına intibak ederek tekevvün (var olma) eder ve yürür.

Hülasa; biz de sosyalizm vadisinde inkılâpçıyız. Hatta aynı prensiplere taraftarız ve onları iltizam etmekteyiz. Fakat taklitçi ve binaenaleyh Bolşevik değiliz.[68]

Yeni Dünya'nın henüz Ankara'ya taşınmadan önce Arif Oruç ile Yunus Nadi arasındaki ikinci polemik yazısı, Arif Oruç'un komünizm tartışmasında *Yeni Gün* için 'kâğıt parçası' nitelemesi ile 'genel ilkeler üzerine tartışmaktan', gazete köşe yazarlarının yazdığı şiddetli kişisel suçlama yazılarına dönüşmüştür.[69]

Yunus Nadi 3 Ekim 1920'de *Yeni Gün*'deki yazısında, Arif Oruç'un 'Bolşeviklik gibi derin bir meslek' adına söz söylemesinin doğru olmadığını şöyle belirtmiştir:

'Eskişehir'de Yeni Dünya *ismi ile yeni bir serseri türedi.* Yeni Dünya*'yı yeni serserilerin dünyası zanneden, söz yabana, bu gazete parçası ya aklının ermediği şeylere karışarak efkârı bulandırıyor yahut mütecaviz (haddini aşan) ve mütemadi (devamlı) bir lisanla ötekine berikine çatarak şöhret kazanmak istiyor. İstanbul gazetelerinde kaldırım muhabiri olarak bile kullanılmayan, yine söz yabana, bir gazeteci, daha doğrusu müvezzi (gazete dağıtıcısı) bozuntusu, bir çocuk bir müddet şurada burada –güya*

---

68 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 453.

69 Yunus Nadi'nin Rusya'daki devrimi ve oradaki büyük toplumsal dönüşümü bu dönem yazılarında dikkatle ve bir entelektüel merakla izlediği görülmektedir. Türkler ve Rusların tarihsel olarak kaderlerinin Batı emperyalizminin tehdidi altında olması, bu ortaklık duygusunun bir başka boyutudur. 1917'den sonra Rusya'da devrimin başarıya ulaşması, devrimci ideolojiyi savunan partinin Hükümet partisi olması, Yunus Nadi'nin bir dönem önceki yazılarında açıkça belirttiği 'Bolşeviklerin başarılarındaki kuşku ve tereddütleri' ortadan kaldırmıştır. Türkiye ve Rusya karşılaştırmalarında, bizim kesinlikle oradaki koşullara sahip bulunmayışımız üzerindeki vurgusu her yazısında tekrarlanmış, bir 'taklit' devrim imkânsızlığına ve heveslerine dikkat çekilmiştir. Burada Yunus Nadi devrimin 'taklit' edilemeyeceğini mantıklı ve tarihsel nedenlerle gerekçelendirirken aslında daha önemli bir başka gerçeğe –adeta bir sınıf sezgisiyle– yatırım yapmaktadır. Muhtemeldir ki Yunus Nadi, Sovyet Devrimi'nin sınıfsal ve kitlesel yönünü –kendisinin arzu ettiği tepeden, seçkin aydın ve askerlerin denetiminde bir burjuva devrim hedefinden temelden farklı olduğunu– geçen bu kısa zaman diliminde daha net görmüştür. Eskişehir'deki *Yeni Dünya*'ya yönelttiği eleştirilerin altında ise, Türk Devrimi'nin temel tezi 'avam'ın devrime bulaştırılmaması, her ne yapılacaksa yukarıda ve Meclis'te yapılacağı tezi hâkim olmaktadır. Yunus Nadi o uzun 1920 yılı bittikten sonra artık daha 'rasyonel' yazılar yazacak ve böyle konulara hiç girmeyecektir.

bir marifetmiş gibi– Tasvir-i Efkâr *Müdir-i Mesulü diye kartlar ve unvanlarla dalkavukluktan dalkavukluğa gezip tozduktan sonra nihayet bir takrible (yaklaşık) başmuharrir olmanın kolayını buldu ve* Yeni Dünya *isminde hâşâ ve kellâ (asla) bir Bolşevik gazetesi çıkardı.* Yeni Dünya, *Bolşevik gazetesi, komünizmin ve sonra* Tasvir-i Efkâr *gazetesinin meşhur Müdir-i Mesulü Arif Oruç Bey! Efendi!... Hayır, ne Bolşeviklik, ne de Anadolu bu kadar katlığa uğramıştır. Okuyup yazması kat, imlası bozuk, gazetecilik ve ilm-ü irfanla alakası birkaç sene İstanbul gazetelerinde kaldırım muhbirliği etmekten ibaret serserinin maksadı boş zannettiği Anadolu'da şöhret çapulculuğu yapmaktır. Hatta şu yazdığımız satırlardan memnun olur, çünkü gazetede isminin zikredilmesine pek meftundur (tutkun)!... İstanbul matbuatında bu nevi çapulcuları biz çok görmüş olduğumuz ve bunlardan memleketin pek çok zarara uğramış olduğunu pekiyi bildiğimiz için, Anadolu'da böyle bir serserinin şarlatanlıkla adamlar içine karışmasına razı olamayız. Biz Refi Cevat'ları, Pehlivan Kadri'leri, İştirakçi Hilmi'leri İstanbul'da bıraktık. Bunların bir de Anadolu'da türemelerine ve Bolşeviklik gibi derin bir meslek adına çapulculuğa kalkmalarına müsaade edemeyiz. Muhbirlik zamanında, bugün* Yeni Gün*'ü neşredenlerin karşısında her gün dört defa taklak atan bu miskinin, Anadolu'nun şu pek nazik zamanlarında, şarlatanlıkla adam sırasına geçmek isteyişine sade biz değil Anadolu da müsaade edemez.* Yeni Gün*'e 'varakpare' diyen bu arsız çocuğun başından büyük işlere karışmaya hakka yoktur. Anadolu'nun o kadar büyük dertleri vardır ki, böyle arsızca şımarıklıklara tahammül edemez. Meselenin bu ciheti gayet ciddi ve nazik olduğu içindir ki, yazdıklarımızdan memnun olacağını bilmemize rağmen, yine şu satırlarla, bu çocuk üzerine dikkati çekmek istedik. Bizi mecbur ederse daha söyleyecek şey var. Fakat sütunlarımızın bu bahis ile kirlenmesine zaten istikrah ile kabul ettiğimiz için, bugünlük bu kadar kâfi gördük."*[70]

Bu ve benzeri tartışmalar Arif Oruç ve *Yeni Dünya* ekibine Ankara ile bir 'güven' sorunu yaşandığını düşündürtmüş olmalı ki, Mustafa Kemal'e bunu bir mektupla bildirmişlerdir.

Arif Oruç ve Mustafa Nuri, 12 Ekim 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdıkları mektupta, kendilerinin Milli Mücadele'yi ve onun liderliğini koşulsuz desteklediğini, Ankara'daki bazı menfaat çevrelerinin bunu çekemeyerek olayları yanlış aksettirdiklerini, *Seyyare Yeni Dünya*'nın yayınlarıyla Mustafa Kemal'in güvenini hak ettiğini yazmışlardır.

Mustafa Kemal de cevabında 'yayınlarınızda makul esaslara dönmeniz ülke yararınadır ve bu beni de memnun edecektir' diye yazacaktır. Mustafa Kemal, *Yeni Gün* ile polemikleri konusunda ise her iki tarafa da 'üzüntülerini' bildirmiştir.[71]

9. Yeşil Ordu'nun kapatılması

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu 1920 yılının ilkbahar aylarıydı. Yaz geçip sonbahara gelindiğinde siyasette ayrışmalar ve çatışma sinyalleri de gelmeye başlamıştı.

Yeşil Ordu Cemiyeti yöneticilerinin tamamı milletvekili ve kimileri bakanlık yapmış üyelerden oluşmuştu. Resmi kuruluşuyla ilgili bir kayıt olmadığı gibi, kendi belgelerinde

70 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 457 ve Mete Tunçay, "Anadolu Sosyalistleri Arasında Polemik", *Tarih ve Toplum*, Sayı 33, 1986.

71 Mete Tunçay, "Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1999, s. 35.

gizli bir örgütlenme oldukları yazılmıştı. Cemiyet kurulduktan sonra merkez yönetimi birçok insanı Ankara dışına gönderip onlara yetki belgesi vererek örgüt adına hücreler kurmak, bağışlar toplamak ve gazetelerine abone yapmak amacıyla görevlendirmişti. Ankara, Eskişehir ve Bursa'dan başka Konya, Malatya, Kayseri ve Elazığ'da da örgütlendiği ileri sürülmüştü.[72]

Bütün gizlilik iddia ve kaygılarına rağmen Yeşil Ordu'nun gevşek bir örgüt modeli olduğu, Nizamname'si ve Talimatname'sinde yazılan program ile örgütlenme, üye ve yönetici yapısı arasında büyük tutarsızlıklar olduğu açıktır. Bu gizli örgütlenme konusunun tuhaflığını Nazım Resmor, İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde 'şu kadarını arz edeyim ki; bu gizlilik Hükümet'e karşı değil, sosyal inkılâplardan kuşkulandığı bilinen emperyalist Avrupa'ya karşıdır. Biz Avrupa'nın Şark sosyal inkılâbını Anadolu'da boğmaya kalkarak memleketimize saldırmasından korkuyorduk. İşte mahremiyetin sebebi budur' diyerek uygulama imkânı olmadığını kabul etmiştir.

Yeşil Ordu Cemiyeti'ne o dönem Ankara ve Eskişehir'de bulunan komünist kişi ve gruplar örgütsel olarak mesafeli durmuşlarsa da (özellikle Eskişehir'de) Yeşil Ordu ve Hafi TKP'nin iç içe olduğu bir dönem mevcuttur. Hacıoğlu Salih'in önce destek verdiği, sonra da örgütün yöneticilerini ve programını görünce bu desteğini çektiği bilinmektedir.

Mustafa Kemal'in ve hükümetin Cemiyet'in çalışmalarından haberdar olması doğaldır. Yeşil Ordu'nun kurulduğu ve örgütlendiği ilk aylarda herhangi bir engellenme olmamasına rağmen özellikle Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare birliklerinin bu örgüte katılmalarından sonra, bu durumun kurulmakta olan devlet yapılanmasında yeri sorgulanmaya başladığında Mustafa Kemal'in müdahalesiyle karşılaşılmıştır.

Mustafa Kemal *Söylev*'de örgütlenmesinden haberdar olmadığı ve gizli diye nitelediği Yeşil Ordu'nun faaliyetlerini durdurmasını istediğini belirterek şöyle yazmıştır:

'Her yerde Yeşil Ordu örgütünü benim adıma kuruyorlardı. Kendi tanıdığım kişilerden birinin, Erzurumlu Nazmi Beyin, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşil Ordu örgütünün hoşlanabileceğim şekilde genişletilmesine çalıştığını belirtiyordu. Bu haberin verdiği uyanıklıkla, bu gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm... Ama Genel Yazman olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını söyledi. Ben, kapattırırım, dedim. Bunun da olamayacağını, çünkü derneğin düşülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz, bu gizli derneğin kapatılmasına çalıştıysak tastamam başaramadık.'[73]

Bu birinci kapatma girişimi Hükümet açısından başarılı olmasa da Yeşil Ordu üzerindeki baskılar artmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti faaliyetini askeri ve siyasi açıdan daha güçlü olduğu Eskişehir'e doğru kaydırmaya, Hükümet ise yeni bir hamle hazırlığına başlamıştır. Bir taraftan da Eskişehir'de gerektiği gibi üzerinde baskı kuramadığı örgütün gazetesi olan *Seyyare Yeni Dünya*'nın Ankara'ya getirilmesi için çalışmaktadır.

---

72 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 154.
73 Atatürk, *Söylev*, s. 348.

Abidin Nesimi anılarında, Eskişehir'deki Yeşil Ordu matbaası içinde Mustafa Kemal'in iki ajanından söz etmektedir. Bunlar, meslekten polis ve geçmişteki eylemlerinden dolayı aranan, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan ve teşkilatın sağladığı sahte bir kimlikle dört yıl Haymana Belediye Başkanlığı yapan Çolak Hayri ile Makinist Ahmet'tir. Makinist Ahmet gizli yayınları matbaada basan ustaydı ve her ikisi de Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* matbaasında görevli bulunuyorlardı. İkisi de ayrı ayrı kanallarla matbaada basılan bildirilerin ve gazetelerin bir nüshasını gizlice Ankara'ya gönderiyorlardı. Çolak Hayri'nin bu görevi karşılığında Kurtuluş Savaşı süresince polisçe koruma altına alındığını, savaştan sonra da polislikle ilişkisi kesilerek bir memuriyete atandığını, Makinist Ahmet'in ise mebuslukla (Giresun milletvekili) ödüllendirildiğini yazmıştır.[74]

Diğer taraftan da kapatma kararını uygulamayan Yeşil Ordu Cemiyeti'ni etkisiz hale getirmek için ona alternatif, Hükümet'in bizzat örgütlediği ve Yeşil Ordu'nun tüm siyasal tezlerine sahip çıkan yeni bir parti hazırlıklarına bu günlerde başlanmış olmalıdır. Bu parti, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'dır.

Fethi Tevetoğlu'nun Yeşil Ordu'nun kapatıldığını söylediği 29 Eylül 1920 ile (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğu 18 Ekim 1920 günleri, Yeşil Ordu Cemiyeti içinde yer alan kurucular, yöneticiler ve üyeleri için de yol ayrımı günleridir. Yeşil Ordu Cemiyeti lağvolunduktan sonra bu örgüt içinde yer alanların büyük kısmı (Resmi) Komünist Fırkası'na, bir kısmı Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na gidecektir. Bir kısmı ise sol ile ilişkisini kesecektir.

Bir sonraki bölümde ele alacağımız Tokat Milletvekili Nazım Resmor'un 4–6 Eylül 1920 tarihinde Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) seçilmesi ve Mustafa Kemal'in baskısıyla istifa ettirilmesi olayı ile bir kısmı Meclis'deki Yeşil Ordu mensubu milletvekili ve Halkçı milletvekillerinden meydana gelen Halk Zümresi hareketinin yeni kurulacak partilerle ortadan kalkması süreci de aynı zamanda gerçekleşmiştir.

Nazım Bey'in İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadelerinde Yeşil Ordu'nun kapatılması sürecinde olayların seyrini adım adım izlemek mümkündür. Mahkeme başkanının sorduğu 'gizli örgüt' suçlamasına verdiği yanıttan başlayan bu ifadelerin bir bölümü şöyledir:

'—Biraz evvel arz ettiğim gibi Yeşil Ordu, on dördü Büyük Millet Meclisi azasından olmak üzere, en seçkin aydın ve ricalden teşekkül etmiştir. Bunlar içinde o vakit Maliye Vekili olan Hakkı Behiç ve Sıhhiye Vekili olan Doktor Adnan Beyefendiler de dâhildi. Tabii bu noktayı onlar da düşüneceklerdi ve şüphesiz ki düşünmüşlerdir de. Fakat iç ve dış vaziyetimiz itibarıyla hükümete böyle bir beyanname verip, resmen ortaya çıkmanın Avrupalıların üzerimize pek fena hücumlarını çekeceği düşünüldü. Bu surette beyanname verilmemesi fikrini en çok Umumi Merkezde bulunan bu iki vekil arkadaşımız izah ve müdafaa ettiler. Biz de bittabi bu düşünceyi akla yakın bulduk.

—Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden yapılan kanuni tahkikattan, Yeşil Ordu Cemiyeti ismiyle bir heyetin kuruluşundan haberleri olmadığını ve sonraları bu teşkilatın vücudunu hissetmeleri üzerine işe müdahale ile faaliyetin tatil edilmesi hususunda kat'i ve şiddetli emirler verdiklerini beyan buyurdular. Şu halde hükümet reisinin malûmattar olmadığı bir cemiyete, kanunen teşekkül etmiş bir cemiyet denilebilir mi?

74 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 210.

—Bu sual yalnız bendenize değil, bütün arkadaşlarıma sorulması lazım gelen bir sualdir. Ben ve hatta arkadaşlarım da, Vekiller Heyeti'ne dâhil iki mühim zatın içinde bulunduğu bir heyetin gizli ve pürüzlü sayılacağına aklen de mantıken de katiyen ihtimal veremezdik.

—Filhakika hükümet reisi bu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ilgası lüzumuna dair kat'i bir emir verdiler mi? Verdilerse bunun üzerine cemiyet ne şekil aldı?

—Umumi Merkez Yeşil Ordu için iş taksimi yaparken Hakkı Behiç Bey'le Adnan Bey'i hükümetle ve bilhassa Hükümet Reisi Mustafa Kemal Hazretleri'yle temasa memur etmişti. Tarihini iyi hatırlamıyorum, fakat Paşa Hazretleri'nin cepheye gidecekleri günlerdi. Arkadaşımız Hakkı Behiç ve Doktor Adnan Beyler temas neticesinde Paşa'nın sırf Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu'ya dâhil oluşundan dolayı faaliyetin terk edilmesi emrini verdiğini söylediler. Bunun üzerine uzun müzakere cereyan etti ve nihayet denildi ki: Bunda bir su-i tefehhüm (yanlış anlama) var. Mustafa Kemal cepheden dönünceye kadar muvakkaten faaliyeti tatil edelim. Dönüşlerinde görüşüp anlaşalım. İşte bu suretle kısa bir zaman için faaliyet tatil edildi. Zaten faaliyet denilen şey de, mebuslardan ve hariçten bu meşkûreye taraftar olanların yemin ettirilmesinden ibarettir. Bunu bıraktık ve Ankara Merkez Heyeti'ni de Konya Mebusu Refik Bey marifetiyle bu işleri durdurduğumuzdan haberdar ettik... Reis Paşa Hazretleri'nin cepheden dönüşlerinde Umumi Merkezin gene toplanarak bu işle meşgul olması ve benimle Yunus Nadi Bey'in gene Umumi Merkez kararı ile Reis Paşa Hazretlerini ziyaret edip, kendisi ile temas etmemizdir. Biz, bu suretle Reis Paşa ile iki defa görüştük ve kendisi ile anlaştık. Hatta bu temasların birinde Hakkı Behiç Bey de tesadüfen bulundu. Ethem'in Yeşil Ordu'ya girmesinin, kendi tensipleriyle olduğunu itiraf etti. Gene o gün Hakkı Behiç Bey'in Yeşil Ordu namına Moskova'ya gitmesi tensip olundu. Paşa Hazretleri bunu tensip ettiler ve gene bu temastan sonra Halk Zümresi'nin teşekkül etmesine bizzat Paşa Hazretleri'nin tensibiyle karar verildi. Hülasa birçok şeyler yapıldı ve böylece 20 Eylül tarihine kadar Paşa Hazretleri'yle temasta bulunuldu.' [75]

Tokat Milletvekili Nazım Resmor'un Yeşil Ordu Cemiyeti'nin lağvedilme sürecinde anlattıkları, bunu mahkemede, diğer tanıkların ve tarafların önünde dile getirmesi, olayların cereyanına ilişkin gerçeğe en yakın durum olarak kabul edilebilir.

Burada Mustafa Kemal'in Temmuz'daki birinci '*Cemiyet'i kapatın*' kararından sonra örgütün buna direnmesi, önce Hakkı Behiç'in Mustafa Kemal ile görüşmeleri, sonra faaliyeti geçici olarak durdurmaları, Mustafa Kemal'in cepheden dönüşünde Nazım Bey'in ve Yunus Nadi Bey'in Paşa ile iki kez aynı konuda görüşmeleri, bu konuda bir mutabakata varılması, hatta Çerkes Ethem'in örgüte kabulünün Paşa'nın kendi izniyle olduğunun açığa vurulması, bu sırada Hakkı Behiç Bey'in Moskova'ya Yeşil Ordu adına temaslarda bulunmak üzere gönderilmesi konusunu kararlaştırmaları; tüm bu gelişmeler göstermiştir ki, bütün bunlar Mustafa Kemal'in bu konuda verdiği kapatma kararını yanıklandırmadan ve hünerli bir şekilde uygulamaya koyma hamleleridir.[76]

---

75 Yeşil Ordu, *Yakın Tarihimiz*, s. 72.

76 Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu'nun faaliyetine görünürde izin vermesi, bunun Cemiyet'te sevinçle karşılanması, Hakkı Behiç Bey'in Moskova'ya gönderilmesi ve orada temaslarda bulunması genel olarak konuşulagelen bir konuydu ki başka kaynaklarda da benzer açıklamalar vardır. bkz. Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurdurduğu Komünist Parti*, s. 113.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kapatılması 1920 yılı Eylül ayı sonu –veya Ekim ayı başında– olmuşsa da, hemen ardından kurulan ve bir anlamda onun parçalanarak çoğalan parçaları sayılan (Resmi Komünist Fırkası, Hafi Komünist Partisi ve Halk İştirakiyun Fırkası) partilerin yaşaması 3 ilâ 3,5 ay sürmüştür. Yeşil Ordu'nun kapatılması için açılan mahkemeler tüm örgütlerin yargılandığı genel bir hesap sormaya dönüşmüştür.

Yeşil Ordu soruşturması hukuken olarak, 19 Ocak 1921'de Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından başlatılmıştır. Nurettin Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığına şu telgrafı göndermiştir:[77]

'İzinli veya görevli olarak giden bazı mebuslarımız tarafından öteye beriye verilen iki risalenin suretlerini ekte takdim ediyorum.

Millet için elde edilmesi murat edilen mesut gayeyi arzu edenlerdenim ve bunun için milletin içtimai seviyesine uygun içtimai salah ve idare yeniliğine doğru gitmemiz lazım geldiğine de kaniim. Ancak bu gibi inkılâpların doğuracağı ihtilâl ve inhilâller (ayrışma) kütlenin terbiyevi seviyesiyle ters orantılıdır...

Binaenaleyh bu gibi propagandalar bugün için zararlı ve bazı yabancı unsurların telkinleri eseri olarak kabul edilebilir. Bu hususlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin nokta-i nazarı hakkında malumat verilmesini istirham eylerim.'

Nurettin Paşa'nın bu telgrafını Erkan-ı Harbiye Başkanı Fevzi Paşa, Hükümet'e 24 Ocak 1921'de şu teskereyle göndermiştir:

'Merkez Ordusu tarafından elde edilip takdim kılınan Yeşil Ordu teşkilatına ait talimatnamenin Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi tarafından ve diğer beyannamenin de Tokat Mebusu Nazım Bey'in kardeşi halen Amasya'da bulunan Lütfi Efendi tarafından dağıtıldığı, vuku bulunan açıklama cevaben Merkez Ordusu Kumandanlığından bildirilmekle arz olunur.'

Nurettin Paşa ve Fevzi Paşa'dan gelen belgeleri değerlendiren Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na aşağıdaki teskereyi yazarak soruşturmanın başlamasını sağlamıştır:

'İzinli veya görevli giden bazı mebuslar tarafından Harbiye-i Umumiye Başkanlığının 19 Ocak 1921 tarih ve 647 numaralı teskeresiyle tevdi olunan Yeşil Ordu

---

77 Nurettin Paşa (veya Sakallı Nurettin Paşa, 1873-1932): Kurtuluş Savaşı'nın komutanlarındandır. 29 Ocak 1915'te vekâleten atandığı İzmir ve Aydın valiliği sırasında İstanbul Hükümeti ile ters düşmüş, Yunan işgaline karşı çıkmış, görevinden alınmıştır. 1920'de Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçmiş 1920 yılının sonlarına doğru Pontus Rum çetelerine karşı Amasya'da kurulan Merkez Ordusu Kumandanlığı'na atanmış, daha sonra bu görevden alınmıştır. 1922'de ise 1. Ordu Kumandanlığına atanmıştır. Bu görevinde Büyük Taarruz'a katılmış, İzmir'e Mustafa Kemal ile birlikte girmiştir. 1925'te askerlikten istifa etmiş, 1932'de ölmüştür.
(Kürt) Koçgiri İsyanı'nı bastırmasındaki acımasız yöntemleri ve Kurtuluş Savaşı'nın son günlerinde İzmit'te Kurtuluş Savaşı karşıtı yazılarıyla büyük tepki toplayan gazeteci Ali Kemal'i linç ettirmesindeki rolü bilinmektedir. 1922 İzmir yangınında büyük sorumluluğu olduğu iddia edilmektedir. Mustafa Kemal *Söylev*'de Nurettin Paşa'yı eleştirmiş ve "Büyük Zafer'de" en az payı olan komutan olarak nitelendirmiştir. İzmir'de işgale destek verdiği için *Islahat* gazetesi sahibi Emin Süreyya'nın asılması ve Efes Metropoliti Hrisostomos'un linç edilmesi Nurettin Paşa'nın neden olduğu olaylardandır.

Teşkilat ve Talimatnamesi ve ekte Merkez Ordusu Kumandanlığının yazısı, Vekiller Heyeti'nin 23.1.1921 tarihli toplantısında okunarak onaylanmış, suretleri rapor olarak gönderilmiştir."[78]

Ankara İstiklal Mahkemesi önce Büyük Millet Meclisi'nce oluşturulan Üçüncü Şube'de, sonra da 21 Mart 1921 günü yapılan gizli oturumda; Tokat Mebusu Nazım Bey, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını kararlaştırmıştır.

10. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin 'Yeşil Ordu, (Hafi) Komünist Parti, Halk İştirakiyun Fırkası sanıkları hakkında' mahkûmiyet kararı

'Tafsilatı sonradan tanzim edilecek ilamda mufassalan (ayrıntılı biçimde) gösterileceği veçhile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni devirerek milletin arzusu hilafına bir hükümet tesisine sa'i olmak cürümünden maznun-u aleyhim künyeleri yukarıda yazılı olan sabık Kuvve-i seyyare kumandanı Ethem, biraderi Tevfik ve keza biraderi Saruhan Mebus-ı sabıka Reşit ve mezkûr Kuvve-i seyyareden İzmirli Yüzbaşı Etem, Jandarma Yüzbaşısı Sami, Erkânıharp Yüzbaşısı Halil, Kütahya Polis memurlarından Artin, Kuvve-i seyyare müfreze kumandanlarından Manyaslı Şevket, Çerkes Ahmet Ağa ve ihtiyat mülazımı Reşat, Kütahya Mıntıka Kumandan-ı sabıka Binbaşı Abdullah ve Mülkiye Kaymakamlarından Ömer Lütfi'nin, silahlı olarak işbu hükümet devirme cürümünü irtikâplarından (işlemelerinden) ve sonra düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin idamlarına ve menkul ve gayrimenkul mallarının haczine, Hafi Komünist Partisi teşkili suretiyle gene hükümeti devirme cürümünü irtikâp teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Mebusu Nazım'ın tevkif edildiği tarih olan 21 Nisan 1921'den ve Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi'nin tevkif tarihi 11 Ocak 1921'den ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti memurlarından Ziynetullah Nevşirvanov'un tevkif tarihi olan 27 Ocak 1921'den itibaren Kanun-ı Ceza-i Umuminin 46. maddesi delâletiyle, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ikinci maddesi mucibinde on beşer sene müddet ile küreye konmalarına ve Salih Efendinin meslek-i askeriyeden tardına ve hudut harici bulunan Şerif Manatov'un da keza on beş sene kürek cezasına çarptırılmasına, sözleri ve yazılarıyla hıyaneti-i vataniye cürümünü irtikâp edip 23 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu bulunan Yeni Dünya *gazetesi muharriri Nizamettin ve 15 Ocak tarihinden beri tutuklu Mustafa Nuri, Abdülkadir, Hilmi ve Ahmet'in beşer, Behram Lütfü, Mustafa Nuri'nin üçer, Nizamettin'in sekiz sene müddetle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun üçüncü maddesi gereği kürek cezasına ve Baytar Yüzbaşı Affan ile Kenan Efendilerin hafi cemiyete intisap eyledikleri cürümünden dolayı meslek-i askeriyeden tard ile tutuklu kaldıkları müddet kâfi görülerek tahliyelerine ve maksad-ı millinin istihsaline değin hükümetin tensip edeceği bir mahalde ikametlerine,* Yeni Dünya *gazetesinin sahib-i imtiyazıyla ser muharriri Arif Oruç Efendinin keza tutuklu kaldığı müddet kâfi görülerek hükümetin tensip edeceği bir mahalde ikametine diğer maznun-ı aleyhim Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey ile Kadı Ferit, Kâtip Nuri, Kemalettin, Hüsnü Vahit, Hizmetçi Mehmet, Halit, Mustafa, Şükrü*

78 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 155.

ve Sıtkı Hüseyin, Nedim, Bahattin ve Hoca Fevzi, Kazım, Osman Zeki ve Cemal Efendilerin adem-i mesuliyetlerine ve sabık Kuvve-i seyyare efradından Hayri'nin beraatına, Nazım Bey'in cezasının Kayseri hapishanesinde, diğerlerinden Salih'in Kırşehir, Ziynetullah'ın Niğde, Abdülkadir'in Çankırı, bakkal Ahmet'in Bolu, Hilmi'nin Yozgat, Nizamettin'in Diyarbakır hapishanelerinde infaz-ı cezalarına ve işbu kararın Ankara Kumandanlığı ile İstinaf Müddeiumumîliğine, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Çankırı, Bolu, Yozgat, Diyarbakır Müddeiumumîliklerine tebliğine, Arif Oruç ve Nizamettin hakkında ekseriyetle, diğerleri hakkında ittifakla karar verildi.

9 Mayıs 1921.

İmzalar
İhsan -Kılıç Ali- İsmail

'Nizamettin ile Arif Oruç hakkındaki ceza azdır. Bunların on sene hapis edilmeleri (reyindeyim). Diğerleri hakkında hüküm ve karara müşterekim.
Elaziz Mebusu Hüseyin'[79]

Yeşil Ordu davasının görüldüğü Ankara İstiklal Mahkemesi 1.10.1920 ile 31.7.1922 tarihleri arasında görev yaparak birçok önemli dava hakkında karar vermiştir.

İhsan Bey (Cebel-i Bereket / Osmaniye) İstiklal Mahkemesi'nde başkan, Kılıç Ali Bey (Antep), Hüseyin Bey (Elaziz) ve Cevdet Bey (Kütahya) üye olarak görev yapmıştır.[80]

11.Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyelerinin yollarının farklılaşması

Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyelerinin bir bölümü o döneme özgü koşullar nedeniyle 'sol' politikalarla ilgilenmişler, 1920 yılının sonuna doğru sol'un önce Hükümet tarafından kontrol altına alınması sonra da bastırılması ve yasak ilan edilmesiyle ilgilerini kesmişler, politikadan uzaklaşmışlardır.

İkinci bölümü ki, bunlar arasında özellikle kimi isimler hem Cumhuriyet öncesi dönemde İttihat ve Terakki içinde önemli çalışmalar yapmışlar, hem de Yeşil Ordu'nun politikasının çizilmesinde o dönemden gelen ağırlıklarıyla etkili olmuşlardır.

Yeşil Ordu'nun sonbahara doğru yasaklanması sürecine paralel olarak, Yeşil Ordu'dan (Resmi) TKP'ye, oradan da CHP'ye gidecek olan bu yönetici grubu, Enverci İttihatçılığı ve Nazımcı sosyalizmi terk ederek, eski alışkanlık ve düşüncelerinin kısmen yer aldığı bir yeni sentezde, Kemalizm'de karar kılmışlardır.

a- Yeşil Ordu'dan, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'na giden Merkez-i Umumi üyeleri

Merkez-i Umumi üyelerinden bir kısmı Hakkı Behiç ve Yunus Nadi ile birlikte hareket ederek (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasında görev almışlardır.

79 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 88 ve Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 180.
80 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti 1920-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 167.

Bunlar Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Eyüp Sabri, Muhittin Baha, İbrahim Süreyya, Mahmut Celal ve Adnan Adıvar Beylerdir. Bunlardan Hakkı Behiç ve Yunus Nadi dışındakilere ait kısa bilgiler şöyledir:

Eyüp Sabri Bey (Akgöl): 1876 Ohri/Makedonya'da doğdu, 1950'de İstanbul'da öldü. Birinci TBMM'de Eskişehir milletvekiliydi. Harp Okulu'nu bitirdikten (1894) sonra Dördüncü Ordu emrinde Balkanlar'da çete savaşlarına katıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1908 öncesi Abdülhamit'e Meşrutiyet'i ilan ettirmek amacıyla dağa çıkan Resneli Niyazi ile birlikte hareket etti. 23 Temmuz 1908'de Müşir Tatar Osman Paşa'yı, Manastır'daki karargâhını basarak Ohri'ye götürdü. 'Ohri Milli Alay Birinci Tabur Kumandanı ve sabık Redif Alayı Kumandan Vekili Kolağası Eyüp Sabri' unvanıyla İttihatçıların seçkin kumandanları arasındaydı.[81]

10 Mayıs 1910'da ordudan istifa etti. İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyeliğine seçildi. 1914'te muhtemelen Teşkilât-ı Mahsusa görevlisi olarak görev yaptığı Rumeli'de Fransızlar tarafından tutuklanıp Malta'ya sürüldü. Malta dönüşü Eskişehir milletvekili olarak Meclis'te bulundu.

Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyesiydi. Mustafa Kemal'in kurdurduğu (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası kurucuları arasında yer aldı. Fırkanın Genel Sekreteri Hakkı Behiç ile birlikte Enver ve Cemal Paşa'ya Kasım 1920'de 'TKF Merkez-i Umumisi Daimi İcra Heyeti' üyesi sıfatıyla mektup yazacak derecede etkiliydi. 1926'da İzmir Suikastı'yla ilgili olarak bir kısım eski İttihatçılarla birlikte İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandıysa da suçsuz bulundu. 1935-1950 arasında Çorum milletvekili olarak Meclis'te yer aldı. Yaşamının bazı dönemlerini 'Bir Esirin Hatıraları', 'Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Türk Üserasına Zulüm ve İşkenceler' adlı anılarında anlattı.

Muhittin Baha Bey (Pars): 1884'te Bursa'da doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Hâkimlik, öğretmenlik ve avukatlık yaptı. Millî Mücadele yıllarında *Millet Yolu* gazetesini ve *Bursa* dergisini çıkardı. Birinci TBMM'de Bursa milletvekili oldu. Yayımladığı gazete ve dergiler Milli Mücadele'yi desteklemekteydi. Eskişehir ve Konya İstiklal Mahkemeleri üyeliklerinde bulundu. Yeşil Ordu Cemiyeti ve (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası yöneticiliği yaptı. Milletvekilliği sona erince Bursa'ya dönüp avukatlık yaptı. Ordu (1935-1939) ve Bursa (1939-1950) milletvekili olarak yeniden parlamentoya girdi. 1954'de öldü.

İbrahim Süreyya Bey (Yiğit): 1880 yılında İstanbul'da doğdu. Yüzyılın başında Mülkiye'yi bitirerek devlet hizmetine girdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgisi tespit edilerek, 1902'de Sinop'a sürüldü. İmparatorluk savaşa girince, gönüllü olarak cephelerde savaştı. Deme'de Mustafa Kemal ve Enver Paşa ile çalıştı. Balkan Savaşı üzerine İstanbul'a dönünce çeşitli yerlerde yönetici olarak görevlendirildi. Son görevi İzmir mutasarrıflığıydı. Damat Ferit Hükümeti'nce görevinden uzaklaştırılınca İstanbul'a döndü. İbrahim Süreyya bu sıralarda Mustafa Kemal ile Şişli'deki evinde sürekli görüşüyordu. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonra Amasya'ya gitti ve Amasya

81 Nurer Uğurlu (ed.), *Resneli Niyazi Hatıratı*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 86.

Protokolü'nü imzalayanlar arasına katıldı. Erzurum ve Sivas kongrelerine delege olarak katıldıktan sonra TBMM'ne Saruhan milletvekili olarak girdi.

Yeşil Ordu Cemiyeti ve (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası yöneticiliği yaptı. 1952 yılında öldü.[82]

Mahmut Celal Bey (Bayar): 1883'te Umurbey / Bursa'da doğdu. Babası Osmanlı ilmiye sınıfından Abdullah Fehmi Efendi'dir. Öğrenimini Bursa'da yaptı. Sivil memuriyetlerde bulundu. 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'ye katıldı. İttihatçıların Bursa ve İzmir illerinde parti sekreteri oldu. 1920'de toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan milletvekiliydi. Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Anadolu'ya geçti. Bu dönemde lakabı Galip Hoca'ydı. Etrafında solcu olarak bilinen Mahmut Celal Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan (Manisa) milletvekiliydi. İktisat Vekili oldu. Yeşil Ordu'nun, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin yöneticisiydi. 1946 yılında arkadaşlarıyla Demokrat Parti'yi kurdu ve başkanlığına getirildi. DP'nin seçimi kazanmasının ardından Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı seçildi. 1960 darbesiyle yargılandı. Önce idama mahkûm edildi, yaşı nedeniyle cezası müebbet hapse çevrildi. 1964'te serbest bırakıldı. 1986'da 103 yaşında öldü.

1970'li yıllarda söylediği 'Türkiye'ye bu kış komünizm gelecek' sözüyle tarihe geçti.

Adnan Bey (Adıvar): 1882'de Gelibolu'da doğdu. İstanbul Milletvekili Hekim Adnan Bey Sağlık Bakanlığı ve Meclis İkinci Başkanlığı yaptı. Yeşil Ordu'nun ve (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası yöneticilerindendir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal ile görüş ayrılığı sebebiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasındaydı, parti kapatılınca 1924'te eşi Halide Edip'le yurtdışına çıktı. Mustafa Kemal'e suikast davasında yargılandı, beraat etti. 1939'da Türkiye'ye döndü. 1950'de Demokrat Parti'den milletvekili seçildi. 1955'te öldü.

b- Yeşil Ordu'dan, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na giden Merkez-i Umumi üyeleri:

Yeşil Ordu kurucularından Tokat mebusu Nazım Resmor dışında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucusu olarak Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve İzmit mebusu Sırrı Bey'in adı geçmektedir.

Şeyh Abdullah Servet Bey (Akdağ): 1880'de Tosya/Kastamonu'da doğdu. Ailesi Kuzey Kafkasya'dan Türkiye'ye göç etmişti. Kastamonu İdadisi, İstanbul'da Aksaray Medresesi ve Bursa Medresesi'nde okudu. 1913'te Bursa Vaizliği'ne atandı. Nakşibendî Dergâhı Şeyhi sıfatıyla mütareke sonu dönemde Milli Mücadele'den yana vaazlarıyla halkı aydınlatmaya çalıştı. Büyük Millet Meclisi'nde dinsel bağnazlığa karşı 'İrşat Heyetleri'nin kurulması çalışmalarına katıldı.

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyeliği yaptı.

Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucularından ve Merkez-i Umumi üyesiydi. Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içinde İslamiyet'in ve

82 Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

komünizmin temelde aynı ilkeleri savunduğunu ileri sürdü. Bu konuda Bursa (ya da İnebolu'da) yayımladığı 'Asr-ı Saadetten Yapraklar' broşürü ile dinci muhafazakârların şimşeklerini çekti. Bu faaliyetlerinden dolayı İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Yargılama sonucunda beraat etti. Bu tarihten sonra siyasetten uzaklaştı. Bir iddiaya göre, 1927-1937 yılları arası Mustafa Kemal'in isteğiyle Mısır, Yemen, Suudi Arabistan, Hindistan ve Pakistan'da iyi niyet elçisi olarak Türkiye'yi tanıtma faaliyetlerinde bulundu. 1937'de Hatay'a yerleşerek, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması konusunda çalıştı. 1939'da Hatay Müftülüğü'ne atandı. Yaşamını 1950'den itibaren İzmir'de sürdürdü. 1962'de öldü.

Sırrı Bey (Bellioğlu): 1876'da Lefkoşa'da (Kıbrıs) doğdu. İlk ve ortaöğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Mülkiye Mektebi'ne girdi. 1897'de padişah aleyhtarı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak on bir ay Taşkışla'da tutuklu kaldı. 1908'den sonra Zonguldak, Mudurnu, Düzce ve Adapazarı'nda kaymakamlık yaptı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda İzmit milletvekiliydi. İttihat ve Terakki'ye yakınlığı nedeniyle Mart 1919'da İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alındı. Birinci TBMM'de İzmit milletvekili olarak yer aldı. Yeşil Ordu'nun Merkez-i Umumi üyesiydi. Nazım Bey'le birlikte Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşuna katıldı. Yönetim kademelerinde Sırrı Bey'in adına rastlamasak da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yöneticilerinden olduğu açıktır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasından sonra sol siyasetten uzaklaştı.

Sırrı Bellioğlu'nun bundan sonraki yaşamında 'liberalizm ve liberal politikalar' hep önemli olmuştur. CHP'li Recep Peker'in 'kaplumbağa liberal' dediği Bellioğlu, 1932'de Meclis'te yaptığı konuşmada: *'Hâlbuki gittikçe hakkından ve inisiyatifinden mahrum edilmekte olan fert, hükümetin halkçılık vasfı ile kabili telif olamayacak bir vaziyete düşmektedir. Hükümet kendi kudretini her gün vatandaşların kudret ve teşebbüslerinin yerine ikame etmektedir'* diyecektir.

1940'ta bazı makam sahiplerine gönderdiği mektuplar, halkı hükümet aleyhine tahrik ve hükümetin manevi kişiliğine hakaret olarak görülüp 1941'de tutuklandı ve dokuz yıl hapse mahkûm edildi. 1949'da cezasını tamamlayarak salıverildi. 1958'de öldü.[83]

Yeşil Ordu'nun bunların dışında kalan, diğer Merkez-i Umumi üyelerinden Saruhan Milletvekili Reşit Bey, (Çerkes Ethem'in ağabeyi), 'mebusluktan 8 Ocak 1921 tarihinde müttefikan iskat edildi.'[84]

Kardeşi Ethem ve Tevfik ile Yunan kuvvetlerine sığındıktan sonra Mısır, ardından Ürdün'e gitti. 1927 yılında kabul edilen bir kanunla 150'likler içinde Türk vatandaşlığından çıkarıldı. 1938 yılında affedilerek, kardeşi Tevfik'le köyüne döndü. 1951'de Bandırma'da öldü.

Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü (Aydındağ), 1918'de Binbaşı rütbesiyle 175. Alay Kumandanıydı. TBMM'nin 1. Dönem'i sona erdiğinde orduya döndü. 1924'te

83 Sırrı Bellioğlu'nun yaşamı üzerine bir makale yazan Murat Yılmaz, onun için: 'Liberal düşüncelerin sebatlı ve tutarlı bir savunucusuydu. İsminin kolayca unutulması, Türkiye'de siyasal düşüncenin süreksizliğinin bir alametidir' demektedir. Bu saptamanın yazarı Murat Yılmaz, sözkonusu makalesinde –nedense– Sırrı Bellioğlu'nun 'Yeşil Ordu' döneminden ise hiç söz etmemektedir. bkz. Murat Yılmaz, Hüseyin Sırrı Bellioğlu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 144.

84 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, *Tan* Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961, s. 214.

135. Alay Kumandanı oldu. 1926'da Albay, 1933'te Tuğgeneral oldu, 1935'te bu görevdeyken öldü.

12. Yeşil Ordu Cemiyeti Mahkemesi ve bir dönemin sonu

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin mahkemesine ait en ayrıntılı bilgi, Feridun Kandemir tarafından çıkarılan *Yakın Tarihimiz* dergisinde bulunmaktadır.

'Müessis ve Yazı İşlerini Fiilen İdare eden' Feridun Kandemir tarafından yayımlandığı belirtilen ve 1962 yılında çıkan 'Yakın Tarihimiz' adlı dizide Yeşil Ordu Cemiyeti yargılamaları, *'Yakın tarihimizin şimdiye kadar tamamen aydınlatılmamış çok ilgi çekici bir olayı'* alt başlığıyla verilmiştir.

Mahkeme başkanının sorularına Nazım Bey, Yunus Nadi Bey, Mehmet Şükrü Bey, Şeyh Servet Efendi, Vakkas Ferit Bey, Baytar Hacıoğlu Salih Bey'in yanıtları; Yeşil Ordu'nun çalışmaları, yöneticilerin bu mücadeleye yaklaşımları ve bundan sonraki yönelimleriyle ilgili ipuçları vermektedir.

Kitabımızın sonunda Ekler bölümünde *Yakın Tarihimiz*'deki Yeşil Ordu yargılamaları metninin tamamını bulmak mümkündür.

1. Bu yargılamalar, Yeşil Ordu Cemiyeti, (Hafi) Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na mensup olan yönetici ve üyelerin yargılandığı ve cezalandırıldığı bir dönemdir.

19 Ocak 1921'de başlatılan soruşturma Türkiye çapında tüm 'sol'a yapılan büyük sindirme harekâtının bir bölümü olmuştur.

Yeşil Ordu mahkemelerinin başladığı günlerde Kars'ta bulunan ve Ankara'ya ulaşmaya çabalayan, Mustafa Suphi ve yoldaşları ise trajik sonlarına yaklaşmaktaydı.

1920 yılı Aralık ayı ile 1921 yılı Ocak ayı Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare birliklerinin tasfiye edildiği dönemdir.

1920 yılında Ankara'nın doğusunda ve batısında patlak veren gerici ayaklanmaları bastırarak milli kuvvetleri mutlak bir yenilgiden kurtararak 'milli kahraman' ilan edilen Çerkes Ethem, yılın sonunda düzenli ordu birlikleri ile karşı karşıya gelmiş, birçok kez saldırılarını durdurduğu Yunan kuvvetlerine sığınmış ve hükümetçe 'hain' ilan edilmiştir.

2. İstiklal Mahkemeleri siyasi mahkemelerdi ve 1920 yılı sonuna doğru siyasi konumunu biraz daha sağlamlaştırmış Kemalist yönetimin, kendisi için siyasi rakip gördüğü tüm sol'u ortadan kaldırma planını uygulamışlardır.

Mahkemedeki ifadelerin satır aralarına geçmeden iki önemli tespiti yapmak gereklidir:

Mahkeme öncesinde yaratılan baskı ve sindirme ortamı sonucunda, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi üyesi Tokat Milletvekili Nazım Resmor dışında kalan 13 milletvekili dâhil hiçbir yöneticisi Yeşil Ordu ve eylemlerini savunmamış, mahkemenin ve Kemalist yönetimin istediği yönde hareket etmiştir.

Nazım Resmor dışında iki milletvekili; Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi ve Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey –her ikisi de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticisi oldukları halde– Yeşil Ordu'da savundukları 'Müslüman-komünizm' çizgisini savunmaktan vazgeçmiş, İstiklal Mahkemesi ve Kemalist yöneticiler bunu değerlendirmiş, onları hapis cezalarıyla cezalandırmamış, ama 'âleme ibret' olsun diye yargılamış, sonuç olarak her ikisi de mücadeleden çekilmiştir.

İstiklal Mahkemesi, komünistleri cezalandırmayı, onları siyasi ve sosyal hayattan koparmayı hedeflediğinden duruşmaların sonunda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticisi Hacıoğlu Salih, Ziynetullah Nevşirvanov, Nazım Resmor 15'er yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

3. Nazım Resmor uzun ifadesine; bu cemiyet (Yeşil Ordu) Avrupa emperyalizmi ile mücadele cemiyetidir, diye başlamış; İstiklal Mahkemesi'nin gizli örgüt suçlamalarına, Yeşil Ordu'nun kurulurken gizli bir teşekkül olması yolundaki temel düşüncenin, bu gizliliğin Hükümet'e karşı değil, Avrupalı emperyalistlere karşı olduğunu, bu gizlilik fikrini de o zaman hem Merkez-i Umumi üyesi hem de Hükümet'te bakan olan, Maliye Vekili Hakkı Behiç ve Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Beylerin ısrarla savunduklarını, kendilerinin de bunu kabul ettiklerini söylemiştir.

Hakkı Behiç ve Dr. Adnan Bey'in mahkeme sırasında buna karşı ne dedikleri konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

4. Nazım Resmor, İstiklal Mahkemesi'nde, Yeşil Ordu'nun dinsel gericiliğe karşı devrimci ve halkçı bir örgüt olarak kurulduğunu savunmuştur. Mahkeme Başkanının, Yeşil Ordu Cemiyeti Nizamnamesi'nin 23. ve 37. maddesinin 'memleketin her yerinde en nüfuslu ve en aydın hükümet memurlarını elde ederek hükümeti yıkmak hedefi güttüğü' hakkındaki suçlaması için; hükümet, Doğu'daki sosyal devrimi gözeten bir halk teşkilatı yapacaktı. Ancak bu teşkilata içimizdeki bazı gericilerin din ve şeriat perdesi altında karşı koyma ihtimali vardı. Nitekim Haziran ve Temmuz'daki Sivas ayaklanması böyledir. Hükümetin başında bulunanların hepsi halkçı olamaz. Nitekim Yunus Nadi Bey'le Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni ikinci ziyaretimizde o da, 'bundan sonra halkçılık ruhunda olan arkadaşlarımızı vali ve mutasarrıf yapmalıyız, onlara gizli talimatlar vermeliyiz,' demişti. Cemiyet'in programındaki sözünü ettiğiniz maddeler, irticanın önüne geçilmesini hedeflemektedir, demekteydi.

5. Mahkeme başkanının, Hükümet'in 'Yeşil Ordu' teşkilatından haberi olmadığı yolundaki suçlamasını; (Resmi) Komünist Fırkası'nın (18 Ekim 1920) tarihinde resmen kurulduğunu hatırlatarak ve hemen ardından Dâhiliye Vekâletinden bütün vilayetlere bir tamim yazıldığını, bu tamimde '(Resmi) Komünist Fırkası resmen kuruldu ve Yeşil Ordu, bu fırka'ya dönüştü', denildiğini belirtmiş, 'Hükümet, varlığından habersiz Yeşil Ordu'yu bir partiye nasıl devreder' diye sormuştur.

6. Mahkeme başkanının; Yeşil Ordu'nun, Mustafa Kemal'in emriyle faaliyetinin durdurulup, diğer yandan Hükümet'in bir Komünist Fırkası kurdurmuş iken neden buna katılmadınız da Ankara'da başka gizli bir parti kurdunuz biçimindeki sorusunu Nazım Bey yanıtlarken olayların gerçekleşme aşamalarını da anlatmış olmaktadır.

Yeşil Ordu içinde Mustafa Kemal'e hep sadık olmuş Hakkı Behiç Bey'in bir aşamadan sonra örgütün dağıtılması ve dönüştürülmesinde önemli rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Buradaki bilgilere göre Hakkı Behiç Bey, Hükümet tarafından (Resmi) Komünist Partisi'nin kuruluşu ile görevlendirildikten sonra, bir toplantıda: 'Yeşil Ordu aleyhine yapılan propagandalarda bunun bir irtica teşkilatı olduğu söyleniyormuş. Bundan böyle ben doğrudan doğruya komünistlik edeceğim, isteyen benimle çalışır, demiş, 15–20 gün sonra ise gazetelerde *Umumi Kâtip Hakkı Behiç* imzasıyla (Resmi) Komünist Fırkası'nın kurulduğu haberi çıkmıştır.

Bunun üzerine Nazım Bey ve Şeyh Servet Efendi 'bizim bu fırkayla ilişkimiz yok' diye bir ilanı *Yeni Gün* ve *Yeni Dünya* gazetelerinde bastırmak istemişler fakat gazeteler ilanın basılmasını kabul etmemişlerdir. Durum Mustafa Kemal'e aksetmiş, o da 'Halk Zümresi Başkanlığından izin almaları gerekir' diyerek, (Resmi) Fırka'ya katılmayan Yeşil Ordu'cuların dışlanacağını işaret etmiştir.

Bu operasyonda Yeşil Ordu Cemiyeti'nin –Nazım Bey, Şükrü Bey, Servet Efendi– hariç neredeyse tamamı ve Çerkes Ethem dâhil olmak üzere yeni kurulan (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'na geçmişlerdir.

Bu durum ortaya çıktıktan sonra Nazım Bey, (Hafi) Komünist Parti ileri gelenleriyle bir başka parti çalışması için biraraya gelmişlerdir. Mahkeme ifadelerinde geçen, Ankara'da Hacı Musa mahallesinde, Ziynetullah Nevşirvanov'un evinde yapılan toplantı böyle bir toplantıdır.

Toplantılardan Halk İştirakiyun Fırkası adı altında yeni bir parti kurulması kararı çıkmıştır. Partinin ismine 'Bolşevik' kelimesi ilavesi düşünülmüş ise de *'Halk İştirakiyun Bolşevik Fırkası'* isminden sonradan vazgeçilmiştir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 7 Aralık 1920 tarihinde resmen kurulmuştur. İştirakiyun Fırkası da kurulduktan sonra yayınladığı bir tamimle 'Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüştüğünü ilan etmiştir.

Nazım Bey'in, Hükümet'in kurduğu Komünist Fırkası varken, neden başka bir parti kurduklarına dair yanıtında dile getirdiği; *'asr-ı saadet samimiyet-i müşterekesi'* ve *'aile hukuku şeriat dairesinde mahfuz ve nikâh muhteremdir'* ifadesive *'komünist fırkası ise bunları tanımaz'* diye yeni parti düşüncesini gerekçelendirmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Burada farklılık diye ileri sürülen özellik olarak 'İslami rengin' korunmasındaki özenin nedeni birden fazla olabilir. Yeşil Ordu programlarının bir devamı, dinsizlik suçlamalarına karşı konulmuş bir sübap, özellikle Servet Efendi ve Şükrü Bey'in İslamcı düşünceye yakınlıkları ve komünizm ile İslamiyet'in birbirini tamamladığını samimi olarak düşünmeleri vb. nedenler sayılabilir.

Rusya'daki Müslüman-Komünist hareketlerin çeşitli bildiri, broşür ve programların o dönem Anadolu içlerine çeşitli yollardan ulaşması ve bu yeni sentezin Anadolu'da partileşme yolundaki her kesimin dikkatini ve ilgisini çektiği açıktır.

Diğer yandan İslam ve Bolşevizm propagandası 1918'den beri yurtdışında bulunan ve Moskova'da Bolşevik liderlerle yakın temaslar içindeki Enver Paşa ve çevresinin kendi 'Turan' projeleri için başvurdukları etkili bir yöntem olarak da düşünülmüştür. Buradan İttihat ve Terakki'nin uzanabildiği bütün platformlarda İslam komünizmi bu taktik nedenlerden ötürü savunulmuşsa da, daha alt kadrolara doğru inildikçe İslamiyet ve komünizm ilkelerinin bağdaştığı yönündeki inancın, taktik nedenlerin ötesinde taraftar bulduğu bir gerçekliktir.

Diğer etkenlerin yanında 'Cumhuriyet, Bolşevizm, Sovyet sistemi' gibi kavramların dinsizlik olmadığı ve halkı buna inandırma faktörü, en önemli sorunların başında gelmektedir. Çünkü karşı tarafın elindeki en önemli koz bunun üzerinden yürütülen siyasettir.

Burada İslam kartını, iktidar çıkarları için hünerle kullanan İstanbul Hükümetleri, Padişah ve İngiliz emperyalizmi; Anadolu'daki ulusal direnişi, tüm komünist ve sol düşünce eylem ve örgütlenmeleri, aralarında herhangi bir ayrım yapmadan 'Bolşevik, dinsiz ve düşman' ilan ederek, halkı, bunların üzerine saldırtma girişimlerine hep başvurmuşlardır.

İstanbul'da Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, –Osmanlı tarihinde bir örneği yalnızca Sultan Çelebi Mehmet'e başkaldıran Simavne Kadısı Şeyh Bedreddin ve iki yoldaşının idamı için verilen fetvanın– bir ikincisini 'Hurucu Alessultan' fetvasını Milli Mücadele önderleri için vermiştir. Anadolu'nun pek çok yerine uçaklarla atılan bu fetva ya da buyruklar, herhalde psikolojik savaşın etkili örneklerinden olmuştur. Buna göre padişaha ve onun taraf olduğu düzene karşı gelenler, ölümlerden ölüm beğensin, denilmiştir.[85]

7. Mahkeme Başkanı'nın, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Bakü'de Mustafa Suphi ile olan yazışmalarını: Mustafa Suphi'yi Türkiye'ye davet ettiklerini, bu yazışmalarda Anadolu'daki teşkilat çalışmaları için 400.000 altın gönderilmesini istediklerini, bunun 150.000 altınının geldiğini, bütün bunlara ne diyeceğini sorduğunda Nazım Bey yanıt olarak; ne Mustafa Suphi'yi tanırım, ne mektup yazdım, ne herhangi bir para aldım, hepsi yalandır, diye yanıtlamıştır.

Nazım Bey altınlar konusunda kara mizahi bir tablo çizmiştir. Bu konudaki ifadesi şöyledir:

'Sonra yüz bin altın Rusya'dan hangi vasıta ile Ankara'ya gönderilmiştir. Hesap edilirse yüz bin altın, yedi yüz eski okka eder. Yedi yüz okka altın o zamanki Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri içinden nasıl geçirilmiş. Bizim hududa ta Ankara'ya kadar nasıl nakledilmiş? Bunun için bir kere üç araba lazımdır. Yolların hali icabı, bunlara hiç olmazsa, yirmi otuz atlı muhafız lazımdır. Kars'tan Ankara'ya kadar birçok hükümet merkezinden geçecek olan bu kalabalık kafileyi, mahalli hükümetler nasıl olmuşta görmemiş. Görmüşse niçin el koymamış? Buraya hükümet merkezine haber vermemişler? Farz edelim ki bu paralar da mektuplar gibi yine bir sihir ve efsun ile Ankara'ya kadar gelmiş olsun, bunlar ne vasıta ile kimlere verilmiştir? Verildi ise piyasada görülmesi lazım gelmez mi? Eylülden beri piyasada böyle bir altın bolluğu mu vardı? Varsa altı aydan beri bu memlekette kimlerin altınla oynadığı hükümetin neden dikkatini çekmemiştir? Ve neden derhal tahkikata geçilerek bu altınlar ve onlarla oynayanlar meydana çıkarılmamıştır?'

8. Yunus Nadi Bey'in ifadesinin tamamına hâkim olan tarz, açık bir pişmanlıktır. O, –Kemalizm'in– yükselen siyasetini önce hissederek sonra izleyerek, Nazım Bey ve onun anlattıklarına katılmama ve araya bir mesafe koyma kararındadır. Yeşil Ordu'nun kuruluşuna 'Ruslarla hudutlarımızda tahripkâr tesirler yapabilecek meçhul bir inkılâba meydan vermemek' olarak bakmaktadır. Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu'nun kapatılması yolundaki ilk (Temmuz'daki) direktifini yeterli bulduğunu belirtmiş, sonradan kendisinin de içinde olduğu Yeşil Ordu'yu yaşatacak girişimleri hiç anmamıştır. Nazım Bey'in mahkemede bilgi verdiği, üçlü görüşmeden sonra (Mustafa Kemal, Yunus Nadi, Nazım Bey) Merkez-i Umumi'deki toplantılar, Halk Zümresi'nin oluşturulması kararı ve Halk Zümresi Talimatnamesi ve Nizamnamesi'nin ilk 18 maddesinin bizzat Yunus Nadi Bey tarafından yazılması konusunu ise, Yunus Nadi Bey yanıtlamamıştır.

9. İstiklal Mahkemesi yargılamalarında bir diğer iddia Nazım Bey'e İngiliz casusu olduğu suçlamasıdır. Mahkeme Başkanı, 'İngiliz Muhipler Cemiyeti' beyannamesini bundan bir yıl önce 10 Ağustos 1919'da Amasya'da Refet Paşa'nın yaveri Hikmet Bey'e verdiğini söyleyip olayı açıklamasını istemiştir.

85 Samih Nafiz Kansu (yay. haz.), *Hüsamettin Ertürk -İki Devrin Perde Arkası*, s. 30.

Nazım Bey bu suçlamayı reddetmiş, Refet Paşa'nın inkılâbın ileri gelenlerinden olduğunu, böyle bir belgeyi ona vermesi için de deli olmak gerektiğini söylemiştir. Kendisinin milletvekili seçildiğini, Heyet-i Vekile kararıyla ilk kabine kurulduğunda Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığına getirildiğini, müsteşarlıktan kendi isteğiyle ayrıldığını şimdiye kadar böyle bir suçlamayla karşılaşmadığını belirtmiştir. Yapılan bu suçlamayı Dâhiliye Vekâleti seçimlerinde kendisinin rakibi durumunda olan ve meclislerdeki seçimlerden yenik çıkan Refet Paşa'nın onu çekememesine bağlamaktadır.

Bu iddiaya Mustafa Kemal'in kendisi ihtimal vermekte miydi, bilinmez, ancak o dönemin koşullarında böyle bir suçla suçlanıyor olmanın tehlikesi açıktır. Bu konuda hiçbir somut belge olmadığından İstiklal Mahkemesi –bile– üzerinde durmamıştır.

10. Nazım Bey mahkemesinin sonuçlanmasından sonra, verdiği bir dilekçeyle 'Nazım Bey'in Son Müdafaanamesi' başlığı altında savunmasını tamamlamıştır. Burada mahkemenin yönelttiği suçlamaların içinde özel bir yeri olan 'hükümeti devirme' girişimi iddiası üzerinde de durmuştur.

Yeşil Ordu-Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası çizgisinde mücadele sürdüren Nazım Bey ve yakın çevresi için, Büyük Millet Meclisi ve belki de hükümet içinde sorumluluk alarak görev yapmak ve aynı zamanda radikal programları olan sol partilerin başarısı için mücadele etmek, bu ikilemi sürdürmek farklı bir deney olmuştur. Bu durumu daha da nazik kılan etmen, ülkenin için bulunduğu iç savaş, işgal ve yeni bir devletin kurulma sürecinde oluşmuş, ulusal mücadeleye olan destek politikası 'zorunluluğu'dur.

Kendi iç programlarını yürütmek isteyen partiler bu 'zorunlu destek' politikasıyla her karşılaştıklarında önceliği ona vererek, her seferinde yeni bir geri çekilme yaşamışlardır. Madalyonun öteki yüzündeki (burjuva) sınıf, parti ya da gruplar için ise durum daha başkadır. Ulusal mücadele, onlar için (hem iç) mücadelenin kendisidir, hem de 'zorunlu destek' onlar için daima lehte büyüten, genişleten bir araç olmaktadır.

Hükümeti devirme iddiasını yanıtlayan Nazım Bey'in yazdıklarından, ulusal mücadelenin konuşulduğu Meclis'te; –böyle olmasa dahi– Milli Mücadele'nin başarısını herhangi bir şekilde gölgeleme ve milli hükümetin politikalarını yargılama kartını –muhaliflerine karşı– hep ileri süren Kemalist yönetime koşulsuz destek olunduğunu anlamaktayız.

Çerkes Ethem'in başkaldırdığı ve muhalefette bulunan cephenin darmadağın olduğu 1920 yılının son günlerinde Nazım Bey ve Halk İştirakiyun Fırkası'nın, Ethem başkaldırısıyla ilgilerinin olmadığını, bunu desteklemediklerini ve 'hükümetin mahrem surette buna vakıf olduğunu' belirtmektedir.

Ayrıca, İtilaf Devletlerinin Ankara Milli Hükümeti'ni konferansa davet etmeleri ve –mecburen– 'Anadolu'da komünizm cereyanlarının durdurulması gerektiğini açık açık söylememize ve partinin –Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası– kendini kapatmasını kabul etmesine rağmen, bu kanunsuz soruşturmadan kurtulamadık' demektedir.

Darbe iddialarında, Ankara Hükümeti'nin yöntemlerini, Babıâli hükümetlerinin yöntemlerine benzeten ve bunu aynen uygulamakla eleştiren Nazım Bey, sözlerini *'bizim takdir edemediğimiz ve vatanın yüksek siyaseti uğruna denilerek bizi ezmek ve feda etmek hâlâ gerekmekte ise, o başka,'* diye bitirmektedir.

11. İsmi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucuları içinde geçen, avukat ve Afyon'da çıkan *İkaz* gazetesi sahibi, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne girmediğini söyleyerek o bölüme ilişkin herhangi bir sorumluluk kabul etmemiştir. Hükümet'in kurduğu (Resmi) Komünist Fırkası'na 'hain' Ethem orada olduğu için girmediğini iddia etmiştir. Mahkeme başkanı Ethem'in kardeşi Reşit ile yakın ilişkisini hatırlattığında, bunu kabul etmiş ancak –yine de– bir toplantıdan çıkarken Mustafa Kemal'e 'bunların tepelenmesi lazım geliyor' dediğini aktarmıştır. Yeni bir komünist parti kurulması aşamasında (Halk İştirakiyun Fırkası'na) davet edildiğini, bu partiye 'asr-ı saadetteki müşterek samimiyet' ve 'aile hakları şeriat dairesinde mahfuzdur' kaydının konulmasını istediklerini, İslami kuralları reddeden bir komünist teşkilat içinde olamayacağını, zengin olduğunu, servetinin, matbaasının ve makinelerinin olduğunu belirtmiştir.

Mehmet Şükrü Bey kendisinin bu şekilde yargılanmasının, Kanun-i Esasi'ye bir darbe olduğunu, kendilerine yöneltilen suçun hukuki değil siyasi olduğunu, hakkındaki kararın kendisinin mecliste olmadığı bir sırada ve gıyabında alındığını, bu sorunun giderilmesine kadar ifade vermeyeceğini belirtmiştir. Mehmet Şükrü Bey, birlikte meclis içinde çalıştığı milletvekillerinin 'oylarını önceden olumlu veya olumsuz belli etmeleri hukuk kurallarıyla bağdaşmaz' diyerek mahkemeyi tanımayacağını belirtmiştir.

'Yüksek Mahkemenizden bugün tebliğ olunan cürüm ise bir siyasi cürümdür. Yani ortada kanuni bir karar yoktur. Bu sebeple Büyük Millet Meclisi'nde kanuni bir karar ittihaz (alınıncaya) edilinceye kadar, yüksek mahkemenizde sorulacak suallere cevap vermekte mazurum. Ayrıca şu noktayı da kayıt ve işaret etmek isterim ki, bu mesele Meclis'te bahis mevzuu edildiği zaman, sizler de, mebus sıfatıyla Meclis'te hazır bulunmuş ve rey vermiştiniz. Bu surette lehte olsun, aleyhte olsun reyini ihsas etmiş olan hâkimlerin, hâkimliklerini icra etmeleri hukukun esas kavaidine uymaz'.

Mecliste oluşturulan 3. Şube, Mehmet Şükrü Bey'in itirazlarına uygun düzenlemeler yapmış olacak ki, mahkeme ifadesini almaya devam etmiştir.

12. Yine ismi, Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucuları içinde geçen Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi, Yeşil Ordu Cemiyeti içinde bulunduğunu kabul etmemiştir. Halk İştirakiyun Fırkası içinde bulunma gerekçesini de; Şark'ta çıkan son sosyal devrimlere karşı İslam dini ve geleneklerimizi korumak, İslam'ın ilk dönemlerine uygulanan kurallara dönüşü sağlamak olduğunu belirtmiş, 'esasen benim kanaatim, böyle fırkaların bizim siyasetimiz için hayırlı olmayacağını' ifade etmiştir.[86]

---

86 Ankara'da Sovyet diplomatı Aralov'u ziyaret eden Şeyh Servet Efendi hakkında Aralov şunları yazmaktadır: "Ankara'ya gelişimden kısa bir süre sonraydı. Ziyaretime Bursa milletvekili ve Nakşibendî tarikatı şeyhi, Şeyh Servet Efendi geldi. Bu, yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir zattı. Sırtında ipekli bir cübbe vardı. Şeyh kendisini 'inanmış bir komünist' olarak takdim etti. Oturmasını teklif ettim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan söz ettik. Servet Efendi emperyalizmle savaşmak ve 'güçlü bir komünist partisi' kurmaktan söz etti. İngilizleri çekiştirdi. Ben susuyordum. Birdenbire şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh, 'Bütün dünya lideri Marx'ı selamlıyorum, dedi. Sizde Marx'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım. Gerçekten de çalışma odamda, masada Marx'ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önünde eğik halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu." bkz. Aralov, s. 183.

13. İstiklal Mahkemesi'ne ifade verenlerde biri de Alaca eski kaymakamı Vakkas Ferit Bey'dir.

Ferit Bey, *Kapital*'i okuduğunu ve sosyalist olduğunu, Yeşil Ordu'nun teşkilatlanması için Anadolu'yu dolaştığını, halkı ikna ettiğini, Yeşil Ordu'nun Eskişehir teşkilatının kurulmasına –bilinenden farklı olarak– Şerif Manatov'un memur edildiğini, Yeşil Ordu Cemiyeti toplantılarının çoğunlukla Şeyh Servet Efendi'nin evinde, bazen Hacı Şükrü Bey'in odasında, bazen Reji'de, birkaç kere de İzmit Milletvekili Hamdi Bey'in evinde yaptıklarını anlatmıştır. Son zamanlarda, Yeşil Ordu'nun Ankara örgütünün, Merkez-i Umumi'ye karşı cephe aldığını; Baytar Hacıoğlu Salih'in komünist olduğunu ve bunu merkeze bildirdiğini; Ziynetullah Nevşirvanov, Baytar Salih ve Şerif Manatov'la arasının açıldığını, onların kendisini hükümet ajanı olarak gördüklerini; kendisinin bunları polise ihbar ettiğini, ayrıca Paşa'ya da gördüklerini resmen bildireceğini; Eylül'de bir kazaya kaymakam olduğunu ve Ankara'dan ayrıldığını anlatmış; kendi ifadesiyle, Yeşil Ordu içinde polis muhbiri olarak bulunduğunu mahkemede açıklamıştır.

Vakkas Ferit, Yeşil Ordu'nun Ankara örgütünü oluşturanlar arasında bulunan Binbaşı Hacıoğlu Salih, Şeyh Kudbettin Efendi, Muallim Nuri, Ziynetullah ve Şerif Manatov'un Yeşil Ordu'nun Merkez-i Umumi'sine karşı muhalefet içinde olduğunu belirtmiştir.

14. İstiklal Mahkemesi yargılamalarında sorgusu yapılan ve buradan aktarılan son sanık Ankara Hayvan Hastanesi Müdürü, Baytar (Binbaşı) Hacıoğlu Salih Bey'dir. Mahkeme, Baytar Salih Bey'in Trabzonlu, evli ve kırk bir yaşında olduğunu saptayarak başlamıştır. Aktarılan metinde ise ifadesinin yalnız durumu aydınlatan yönlerinin yer alacağı belirtilmektedir.

Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih ifadesinde, 1920 senesi Nisan ayında Vakkas Ferit ve Şerif Manatov tarafından Ankara Millet Bahçesinde Bolşevik Devrimi ve sosyalizm konulu konferanslar verildiğini, 14 Haziran'da da, Vakkas Ferit tarafından Nazım Bey'le Reji binasında tanıştırıldığını, Yeşil Ordu Nizamnamesini okuyunca ve kurucularını görünce bunu onaylamadığını anlatmıştır.

Baytar Salih, Bakü'de kurulmuş bulunan Komünist Fırka'dan Süleyman Sami isminde bir zatın kendileriyle görüştüğünü, ondan örgütün imkânsızlıklarını aşmak, matbaa kurmak, okul açmak için yardım ve para istediklerini, Süleyman Sami'den daha sonra herhangi bir haber alamadıklarını belirtmiştir.

Burada ilginç bir ayrıntı daha bulunmaktadır. Hacıoğlu Salih, (Eskişehir'den gelen) Arif Oruç'un teşkilatın içinde olduğunu ve toplantılara katıldığını söylerken; *Yeni Dünya* gazetesi Mesul Müdürü Arif Oruç, ifadesinde; Baytar Salih'in gizli bir örgüte, (Kızıl Hançer veya Halâskâran askeri komitesine) üye olduğunu mahkemede açıklamıştır. Hatta Arif Oruç bu tespitinden sonra örgütten ayrıldığını ve Çerkes Ethem'i de, Baytar Salih ve çevresinden uzak durması yolunda uyardığı, aksi halde vatana fenalık yapacağını ihtar ettiğini söylemiştir.

Baytar Salih bu suçlamaların tamamını reddederek, düne kadar bizimle komünizm esasları çerçevesinde çalışacağını açıkça söyleyen ve yazan bir kişinin bunları söylemesine üzüldüğünü belirtmiş ve bu iddiaların kişiliği ve inançlarına da uymadığını belirtmiştir.

İfadesinin bir başka yerinde Nazım Bey'in, (Hafi) Komünist Parti'yle ilgisinin olmadığını, Hükümet'in Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulmasına izin verdiğini, Çerkes Ethem'in başkaldırısı sırasında ve haksız biçimde partinin bu başkaldırıyla ilişkilendirildiğini, gerçekte ise bu olay meydana çıktığında isyanı onaylamadıklarını belirtmiştir.

15. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kapanması veya kapatılmasına ilişkin net bir tarih olmamasına rağmen 18 Ekim 1920 tarihinde kurulan (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası ve 7 Aralık 1920 tarihinde kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası faaliyete geçtikten sonra ve Yeşil Ordu Cemiyeti'nin her iki partiyi kuranlarca bu örgütlere devredildiği ilan edildiğinden bu tarihlerden sonra varlığı sona ermiştir denilebilir. Nazım Bey Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın da başkanıdır. Parti 1 Şubat 1921'de faaliyetini durdurduğunu ilan etmesine rağmen Ankara İstiklal Mahkemesi Nazım Bey ve diğer parti yöneticilerinin ifadelerinin alınmasını kararlaştırmıştır.

Milletvekili olan sanıkların Meclis'te kurulan 3. Şube Riyasetine ifade vermeleri istenmiştir. Nazım Bey, 27 Şubat 1921 tarihinde Mecliste soruşturmayı yürüten 3. Şube Başkanlığına bir savunma göndermiştir. Komisyon savunmayı aldıktan sonra Nazım Bey'i mahkemeye sevk etmiştir.

Burada Meclis, üç milletvekilinin (Tokat Milletvekili Nazım, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü, Bursa Milletvekili Şeyh Servet) tutuklanmamak ve meclise devam etmelerine engel olunmamak şartıyla bu kararı vermiştir. Bu karara rağmen Nazım Bey diğer Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticileriyle 12 Nisan 1920 tarihinde tutuklanmış, Çerkes Ethem davasına bağlanarak, hükümeti devirmeye çalışmak suçlamasıyla 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

Kayseri cezaevinde dört buçuk ay yatan Nazım Bey 29 Eylül 1921 tarihinde özel bir afla salıverilmiştir. Bu tarihten altı ay sonra, 1922 baharında Nazım Bey'i Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yeniden –ikinci kez– örgütlenme çalışmaları içinde görüyoruz.

Milletvekilliği de düşürülen Nazım Bey 12 Temmuz 1338 (1922) tarihinde *Şarkın Sesi* gazetesinde yazdığı bir makaleyle, kendisine yapılanın hukuk dışı olduğunu iddia ederek, milletvekilliği hakkının iadesini istemiştir. Meclis'e tutuksuz devam edebilmesi şartının mahkemece tanınmadığını, mahkeme başkanının üç kere 'ihsas-ı rey' (kararını önceden belli etme) ederek hüküm verdiğini, milletvekilliğinin düşürülmesinin mahkemenin yetkisi dışında olduğunu, İstiklal Mahkemesi'nin bununla yetkisini kötüye kullandığını, polisin kendisine bir suçlu gibi davrandığını, yatak odasına kadar arandığını belirtmektedir. Nazım Bey'in buradaki bir saptaması da ilginçtir. Makalesinde, Yeşil Ordu Cemiyeti'nden dolayı kimsenin soruşturulmadığını, *'açık ve yasal siyaset yapmaya çalışan İştirakiyun Partisi ve çevresinin büyük bir zorbalıkla sindirildiğini'* yazmaktadır:

'Benim Hafi Komünist Partisi'yle alakam yoktur, bu muhakkaktır. Mamafih, Komünist Partisi hafi ise, Yeşil Ordu ondan daha evvel ve ondan daha hafi ve ondan daha ihtilâlkârdır. Nizamnameler meydandadır. Hâlbuki Yeşil Ordu'dan dolayı kimseye bir şey yapılmamıştır. Bu garazkârlıktır, tahakkümdür, zorbalıktır.

KP hafi de olsa Halk İştirakiyun Fırkasına istihale etmiş, programı hükümetçe tasdik edilmiş ve devr-i ihzarında fiilen hiçbir hareketi görülmemiştir... İşte bunları Kayseri'ye hareket ettiğim şu dakikada Meclis-i Âlinize karşı olanca haysiyet-i beşeriyem ve bütün namus-u inkılâpcuyanemle protesto ediyorum.'[87]

16. Ankara İstiklal Mahkemesi, duruşmaların sonunda Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü ile Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi'yi suçsuz bulmuş, bu milletvekilleri Meclis çalışmalarına dönmüştür.

---

87 E. Akbulut - M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 101.

G. Harris'e göre, Mustafa Kemal, Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyesi Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü'nün de Ethem isyanında parmağı olduğunu iddia edip milletvekilliğinin düşürülmesini talep ettiyse de, Meclis, Hacı Şükrü aleyhinde herhangi bir işlem yapmayı uygun gönnemiştir. [88]

17. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1 Kasım 1922'de saltanatın oybirliğiyle kaldırılması kararını kabul etmiştir. 16 Nisan 1923 tarihinde de üç yıllık görev süresinin sonunda Meclis seçimlerin yenilenmesini kararlaştırarak çalışmalarına ara vermiştir.

Birçok araştırmacının özellikle belirttiği ve 'Cumhuriyet tarihinin en demokratik ve çok sesli meclisi' dediği 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu özelliğini gösterecek birçok temel değişikliği konuşup hayata geçirmesine rağmen, emekçi sınıfların temsilcilerinin siyaset yapmalarını imkânsız hale getirip, birikimli yöneticilerini fiziken imha ederek, kalanların marjinal olarak tükenmeleri için elinden gelen her şeyi yapmakta tereddüt göstermemiştir.

Bu durum, sol ve komünist hareketi tasfiye eden Türk Devrimi'nin burjuva sınıf karakterinin 1920 yılı sonu itibarıyla yeni bir aşamaya geçtiği dönemdir.

18. İstiklal Mahkemesi'nde Yeşil Ordu davası bittikten, 'sol'da ısrar edenlere uygun cezalar kesildikten sonra Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi ve Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey eski 'Müslüman-komünist' görüşlerini savunmaktan vazgeçmiş ve 'Burjuva-Liberal' bir tutumla hizaya getirilmişlerdir. Meclis'te yapılan ve tüm milletvekillerinin yanıtlaması istenen, *'kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin başarılı olması neye bağlıdır'* anketini 1921 yılı sonunda şöyle yanıtlamışlardır.

Şeyh Servet Efendi: *'Kişisel girişimin tam özgür olmasına, yaşamda en büyük önemi bireyin yetkinleşmesine vererek kamu güçlerini ve hükümeti en aza indirip son yalınlık derecesine getirilmesine, hükümet ödevlerinin düzeni sağlamakla, sınırları savunmaya indirgenmesine bağlıdır'* diyecektir.

Mehmet Şükrü Bey ise: *'Dünya işlerinin inanç konularından ayrılmasına, kişisel güç ve etkinin yerine yasanın güç ve etkisinin egemenliğinin sağlanmasına, gerçek ulusal egemenlik ilkelerinin yasalaşmasına, ilerlemenin yolunun ulusun boş inançlardan kurtulmasına, din ve İslamlık gerçeklerini bilmeyen cahillerin ulusu sapıklığa sürüklemesine Şeyhülislamlığın engel olmasına bağlıdır'*, demiştir. Şükrü Bey, *'Çok isterdim ki yanıtlarımı kanıtları ve gerekçeleriyle yazayım. Fakat buna olanak göremediğimden kısaca düşüncelerimi söyledim. Bir bölümünün gerekçesi esasen bilinen şeylerdir'* diyerek yoruma açık bir cümle ile meclis anketini yanıtlamıştır.[89]

88 George Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 129.

89 *İlk Meclis Anketi, Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekten Beklentileri*, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları Ankara 2004, s. 93-225.

1920 yılı Anadolu'sundaki siyasi oluşumları, etnik kökenli mücadeleleri, ulus devlet hedefli örgütlenmeleri izlerken; Batı'nın, bir bütün olarak dünya kapitalist sisteminin Anadolu'yu çevresiyle birlikte hegemonyası içine almak ya da Anadolu'nun dünya kapitalist sistemine entegrasyonunu sağlamak için ekonomik, siyasi ve ideolojik topyekûn bir mücadele yürüttüğünü tespit etmek gerekmektedir.

Yirminci yüzyılın başından 1918'in sonuna kadar, rolü giderek artan bir biçimde Osmanlı Devleti'ni yönetme sorumluluğunu üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, yukarıdaki anlamda Batı ile ilişki içinde olan, çok milletli Osmanlı'yı, (Türk) ulus devletine taşıma sürecinde en etkili örgütlenmeydi.

İttihat Terakki Cemiyeti'nin bir siyasal örgüt olarak; doğuşu, eylemleri, teşkilatları, gizli örgütlenmeleri, darbeleri, suikastları, zaferleri, tehcir uygulamaları, politik dönüştürücü rolü üzerine çok araştırma vardır. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomik örgütlenmeleri, örgütün merkezde ve taşradaki yöneticilerinin ekonomik faaliyetleri, dayandığı ve içinde örgütlendiği sınıflar, buradan sağlanan gelirlerin teşkilata aktarılması, önceki yıllarda idealist militanlardan oluşan kadroların giderek varlıklı sınıf temsilcilerine dönüşmeleri ve 1914-1918 savaşı içinde de savaşı ve tehciri zenginlik fırsatı kabul eden bir kesimin olduğu sır değildir. Konunun bu boyutunu araştıran çalışmalar henüz eksiktir.

1920 yılında Ankara'da yeni bir devletin temeli atılırken, Meclis'in içinde milletvekili, dışında ise asker, bürokrat veya başka bir konumda ama etkili pozisyonu devam eden, yeni rejimin yeni aktörlerinin bir bölümü, İttihat ve Terakki'nin yukarıda sözünü ettiğimiz temsilcilerinden oluşuyordu.

Devlet, siyaset ve ekonomi üçgeni arasında şekillenen ilişkiler yalnız o dönemin değil, ondan sonra da içinde bulunduğu dönemi güçlü bir şekilde etkilemeye devam edecektir.

Dönemi, Büyük Millet Meclisi'ne taşınan ilişkileri ve yeni stratejileri bilebilmek için aşağıdaki alıntılar yararlı olacaktır.

'İstibdat devri ile meşrutiyet devri arasındaki ayrılık şöylece belirlenebilir: İstibdat devrinde, göğüsleri nişan dolu sakallı rantiye paşalar, Avrupa kapitalistlerinin yerli simsarları ile işbirliği eden devlet adamları sahneden çekilmişler, bunların rollerini hürriyet kahramanı geçinen İttihat ve Terakki kodamanları almıştır. Bu parti de bir yandan yerli yeni zenginler, Bulgurpalas milyonerleri yaratırken, öte yandan Avrupa sömürgecileri ile işbirliği ederek Türk köylüsünü, işçisini şehirlerdeki fakir halkı sömürmek yolunu tutmuştur.'[90]

'1908 devriminden sonra Türkiye'de finans kapital hazretlerinin nasıl şartsız kayıtsız egemen kesildiği, ondan sonra görülen şirketler gelişiminde anlaşılır.

Türkiye'de 1863'ten 1908 devrimine dek 5 şirket kurulmuştur...

1909'dan 1914 yılına dek 5 yılda 37 şirket dünyaya geldi. Hele Birinci Dünya Savaşı'yla Batı'da bir toplum biçiminin (burjuva düzeninin) ilk kazılca kıyameti koparken, Türkiye'de o toplum biçimini göklere çıkaran bir şirketler furyası almış yürümüştür. 1914'ten 1918'e dek 4 yılda tam 55 şirket kurulmuştur...

90 Hüseyin Avni Şanda, *1908 İşçi Hareketleri*, Evren Yayınları, İstanbul 1962, s. 30.

Yabancı finans kapitalin gölgesi altında yerli milli sermaye de gelişti. Hele Balkan Savaşı'nın kaybı, yerli sermayenin yabancı sermaye vesayetinden kurtulma dileğini kamçıladı...

Ortaçağ toplumunun birinci karakteri 'hiyerarşi', ikinci karakteri 'imtiyazlılık'tır. Askerliğin 'ruh'u da aşağı yukarı bu iki karakterini modern toplumda yitirmedi. Yirminci yüzyılın finans kapitali o eğilimleri son kerteye dek geliştirdi. Birinci cihan savaşına sivil, asker Osmanlı paşalarını gözü kapalı atıltan şey budalalık veya cahillikleri değil, o sosyal sınıf eğilimleri oldu. Sadrazam Talat Paşa, hürriyet milliyetçiliğini şöyle anlattıydı: 'Her savaşta Türk olmayan elemanlar zenginlik sahibi oluyorlardı; vatandaşlar ise, insanca zayiat verdikten başka, fakirlik ve zarurete de düşüyorlardı. Bu bakımdan yurttaşları 'ticarete' teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek gerekli görüldü'...

Göbek bağı batı kapitallerinde bulunan İttihatçı ideolojinin ülküsü; daha iyisi bulunamayacak bir batı kapitalizmi idi. Egemen elemanı Türk olan Türkiye'nin kapitalistleşmesi, Türklerin sermaye biriktirmesiyle olurdu. O zaman Türkün sermaye biriktirmesi; önce emperyalist kapitülasyon cenderesini gevşetmekle, sonra batı finans kapitalinin geleneksel sadık ajanları olan gayrimüslim kompradorların yerine geçmekle başarılırdı. Bu ortamı, emperyalistlerin birbirlerini gırtlakladıkları Cihan Savaşı yaratabilirdi. 'Kavgada şamara bakılmazdı', her şey kim vurduya getirilebilirdi. Nitekim Cihan Savaşı içinde kapitülasyonlar fiilen işlemez oldular.

'Tehcir', (Müslüman olmayanların göçertilmeleri) keskince uygulandı...

Cemal Paşa, vurgunun olup olmamasına değil, uluorta (açıkça) konuşulmasına içerliyordu. Asker kodamanlar mı, yoksa sivil kodamanlar mı daha çok vurgun sağladılar? sorusu, şimdi, Türk milleti için önemce sıfırdır. İş, Türkiye'de vurgunculuğun bir sistem olup olmamasıydı. Kimse sosyal sınıf determinizmine aldırmıyordu. Herkes yağmaya seyirci, birbirine düşmüştü. Egemen hürriyet sisteminin gereği budur sayılıyordu: Kodamanını bulup çalacaksın, harp zengini olacaksın, devlet seni 'teşvik ve himaye' mekanizmasıyla kışkırtacak. Böylelikle 'servet' birikerek 'çağdaş uygarlık' ilerleme ve birlik 'İttihat ve Terakki' yolundan ülkeyi kaplayacak!

Sayısı sınırlı kayırılmış kişi ve şirket sermayeleri türetildi. 'Milli Mahsulât Şirketi', 'Milli Kantariye Şirketi', 'Milli Ekmekçiler Şirketi', 'Milli İktisat Bankası' harp zenginı devletçiliğimizi büyüttü...

İş olacağına vardı. Küçük mülklü üretmen halk geniş ölçüde ellerinden çıkan zenginliklerin birkaç tekelci kodaman imtiyazının elinde 'biriktiği'ni gördü.

O birikiş ve mülklerin el değiştirişi iki sonuç verdi.

1- Cumhuriyet ile birlikte o biriknış sermayeler yeniden özelleştiler.

2- Cihan Savaşındaki o ekonomi gelişimi Osmanlılığın inkârı oldu. Eskiden her kuruma 'Osmanlı' etiketi konurken, şimdi 'Milli' başlığının geçirilmesi, Mütarekede başlayacak 'Müdafaai Hukuk'u Milliye' ve 'Milli Mücadele' deyimlerinin müjdecisi oldu.' [91]

'1909'da İttihat ve Terakki iktidara geldiğinde, yerli burjuvazi Müslüman halkın ticari ve sınaî girişimlerinin desteklenmesini isteyecek kadar gelişmiş bulunuyordu. Ne var ki, kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırılamayacağından, genç Türk devletçiliği sınırlı düzeyde kaldı. İttihat ve Terakki'nin ekonomik politikasının en önemli başarısı Teşvik-i Sanayi Kanunu oldu...

---

91 Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul 1974, s. 146.

Dört yıllık savaş süresince hükümetin ve hükümetin desteklediği bankaların teşvikiyle yeni avantajlar kazanan Türk sermayesi hızlı bir ekonomik faaliyet içine girdi.'[92]

'Değişik burjuva gruplardan meydana gelen TBMM içinde bir sınıf, daha doğrusu bir grup vardı ki, devrimci emekçi unsurlar ile askeri tahakkümcü ve muhafazakâr politika izleyen unsurlar arasında yer alıyordu. Bu grup uzun süren savaş yıllarında tüccarlık etmiş, değişik mali ve ticari cemiyetlerde çalışmış ve az da olsa, ticari ve mali sermaye sahibi olmuş kişilerden oluşuyordu.

Kendisiyle işbirliğinden yarar uman doktor, avukat, gazeteci ve diğer mebuslar da, mevcut sosyal düzeni tamamen yıkanamakla birlikte, sermayenin daha hızlı dönmesi ve ticaretin daha iyi gelişmesi için zemini hazırlayacak kapsamlı sosyal reformlar için çalışan bu grubun yanında yer alıyordu.

Bu grubu oluşturanlar, bütün dünya savaşı boyunca, muhafazakârlığın korunmasında çıkarı olan subay, büyük çiftlik sahibi ve mollalarla birlikte İttihat ve Terakki üyesiydi ve bu üyeliği şimdi de koruyordu.

Onlar baştan kimi devrimci unsurlarla işbirliğine başladı ve amacı milli ve İslamcı iştirakiyun olan Yeşil Ordu teşkilatını kurdu. Onlar da milli kuvvetleri kendi emelleri için kullanmak niyetindeydi. Onların görevi Yeşil Ordu'yu emekçilerin devrimci örgütüymüş gibi tanıtmak ve çevresindeki devrimci unsurları kendi aracı durumuna getirip, bunları ve sosyalist devrime yatkın unsurları kendi etrafında toplamaktı.

Hafi TKP'nin ayrı devrimci teşkilatlar şeklinde çalışması işlerine gelmiyor ve bu yüzden onlar bu partiye karşı savaşmak zorunda kalıyordu...

Reformcu unsurlar burjuva liberal reformlar programıyla ortaya çıkarak (Yeşil Ordu'dan) ayrıldı ve Halk Zümresi'ni oluşturdu. Bu grubun programı ustaca hazırlanmıştı ve meclisteki devrimci, reformcu ve hatta muhafazakâr-şeriatçı unsurları bile ürkütmeyecek kadar üstü örtülü ve esnekti.

Kuruluşundan hemen sonra bu grup akıllıca bir manevra yaparak, önde gelen asker mebuslar dışında, Meclis üyelerinin çoğunu kendi etrafında toplamayı başardı ve bir sosyalist olarak Yeşil Ordu'nun faaliyetini sürdürmesinde ısrar eden ve Halk Zümresine katılmayan Tokat mebusu Nazım yoldaşın Dâhiliye Vekili seçilmesini sağladı. Bu seçimin amacı Nazım yoldaşı gruba çekmek ve onun teşkilatçı yeteneğinden yararlanmaktı.'[93]

Yeşil Ordu birden fazla grubun farklı amaçlarla bir araya geldikleri bir koalisyondu. Bunların tümünün geçmişi İttihatçılığa dayanmasına rağmen, zaman içinde amaçları ve çıkarları farklılaşan gruplardı.

İttihatçıların siyasi nüfuslarını ekonomiye, ticarete, komisyonculuğa, ranta çevirmeyi başaran bir bölümü, bu noktada, ideolojik olarak 'liberalizmin' gücünün ve inandırıcılığının farkına daha fazla varmışlardı.

Bunlar, Osmanlı döneminden beri önemi gittikçe artan bir şekilde (siyaset yoluyla ticarete girmiş) tüccarlık, ticari temsilcilik, acentelik, maliyeyle uğraşan bir kesimdi ve sesini ve gücünü gittikçe daha fazla duyuruyordu. Bu kesim, geçmişte asker, milletvekili, bürokrat, gazeteci, doktor, avukat gibi meslek ya da görevlerle ilgiliydiler. Bir yandan İstanbul'un İttihatçılara kapanması, diğer yandan Ankara'nın gelecek vadetmesi bu

92 Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 22.
93 Erden Akbulut (der.), *Milli Azatlık Savaşı Anıları - Ziynetullah Nevşirvanov*, s. 122.

kesimin Ankara'ya toplanmasını, mesleklerini yeni şartlar altında devam ettirmelerini olanaklı kıldı. TBMM çatısı altında ve 1920 yazında biraraya gelen; az veya çok bir sermaye sahibi olan, yeni Türkiye'nin kuruluşunda söz sahibi olmak isteyen bu *'yeni liberal-burjuva'* kesim kendisine uygun koşulları yaratmak için farklı denemelere girişti.

Bundan sonra yapılması gereken en önemli faaliyet *'sermayenin daha hızlı dönmesi ve ticaretin daha iyi gelişmesi zeminini hazırlayacak kapsamlı sosyal reformlar'*ın bir an önce hayata geçirilmesini sağlamaktı. Olağanüstü merkezi ve bürokratik Osmanlı düzeninin bertaraf edilmesi ve ulusal sermayenin gelişimini özgürce sürdürmesi, liberal politikaların egemen olduğu bir sistemin kabul edilmesini gerektiriyordu. Bolşevizm'in estirdiği rüzgârlarla gelen toplumsal kavramlar bu ideolojiye hizmet ettiği oranda ve sürede bunların içinde olmanın zarardan çok faydası vardı.

Halk Zümresi'nin 'burjuva liberalizmi'nin kendine has iki özelliği bulunmaktadır.

Birincisi, tüm liberal perspektifine rağmen temel ekonomik zenginlik kaynağının devletin kendilerine sağlayacağı imtiyazdan geçtiğini bilmekteydiler. Ekonomik güç olmanın ve serveti çoğaltmanın yolu politik güç sahibi olmak ya da bu gücü elinde bulunduranlarla işbirliği yapmaktır. Bu, en önemli kuraldı.

İkincisi, bütün 'sol' söylemine; Türk halkının özgür, adil ve eşitlikçi bir düzende yaşama dileklerine, programında önemli ölçüde yer vermesine rağmen, bu hakların varlığı-yokluğu ile sınırı, kendi sınıfsal çıkarları ile doğru orantılı olacak ve bu yaklaşımın örnekleri çokça verilecekti.

Halk Zümresi liberalizminin bu kendine has gelişme eğrisi, bir başka kavramla buluşacak ve onun içinde yaşayacaktı. Bu kavram 'Halkçılık'tı.

1920 yıllarının bu en çok sözü edilen kavramı, sonraki yıllarda da Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı oku arasına girecek, kullanıldığı yer, zaman ve kapsamla ne olduğu en çok tartışılan kavramlardan olacaktı.

Kavramın 1920 ve hemen sonrasında kullanıldığı biçimi ve o yıllarda 'Halkçılık'a yüklenilen misyon, farklı siyasi eğilimlerin; iktidar yapısı, demokrasi, egemenlik anlayışı, devletin ve bireyin ilişkileri, toplumsal örgütlenme vb. gibi pek çok alanda kendi siyasi projelerini ifade ettikleri çekici bir kavramdı.

Halkçılık düşüncesini alttan besleyen düşünce çeşitliliğinin güçlü dayanakları vardı ve bunları şöyle özetlemek mümkündü.

Anadolu'da bir dönemin en önemli sivil toplum örgütü olan lonca sisteminin yok olmasının yarattığı boşluk ve bunun sosyal yapısına duyulan özlem, Anadolu'da yaygın olarak bulunan Alevilerin ve Alevi geleneğinin yoksul ve dışlanmışı önemseyen tavrı, Müslümanlığın ilk dönemlerindeki kömünizan ilkelerin ve toplumsal dayanışma düşüncesinin yeniden hatırlanması, Osmanlı aydınlarının on yıllardır süren padişaha karşı halkı kazanmak için verdikleri mücadeledeki deneyimleri, Osmanlı'daki Ermeni ve Rum sosyalist hareketlerin Türk aydınları üzerindeki etkileri, özellikle Rusya'dan gelen Türk aydınları ve Jön Türk hareketi içinde Yusuf Akçura ile temsil edilen kanadın düşünceleri, ortaya çıkış nedenleri çok farklı da olsa 'Halkçılık' düşüncesini en çok konuşulan kavramlar arasına sokmuştu.

Buradan da anlaşılacağı üzere 'Halkçılık' ilkesinin tanımını yapmak kolay değildir ve farklı toplumsal kesimler ve sınıflar için farklı tanımlar ortaya çıkabilmektedir.

Halkçılık kavramının görünürdeki 'sol' muhtevasına rağmen, liberal burjuva, İttihatçı sol, Kemalist ve feodal sınıf temsilcisi milletvekillerinin bu düşünceyi savundukları görülmektedir.

Halkçılığın dayandığı düşüncelerden birisi bürokrasinin iktidar tekeline karşı duyulan tepkidir. Halkçılık; devlete sahip olan bu asker ve sivil bürokrat elitin halktan kopuk iktidar yapısının panzehirini, mesleki temsil, şura yönetimleri gibi sistemlerde görmüştü. Bu yönetim yapılarıyla bürokrasi etkisizleştirilip, halkın yönetimde temsil edilmesinin yolu açılacaktı.

Türk burjuva devrimiyle Türkiye, çokuluslu bir imparatorluktan, 'Türk' kimliğine dayalı ulus devlete geçerken; devrimin, egemenliğin meşru kaynağının 'halka' ait olacağı şeklindeki temel tezi ve ulusu meydana getiren farklı sınıfların ve toplumsal kesimlerin çıkarlarının bu soyut 'halk'la ifade edilmek istenmesi Halkçılık kavramını büsbütün önemli hale getirmişti.

Sınıfsal bölünüşün sınırları bir burjuva toplumu gibi netleşmemiş ve bu toplumsal sınırların belirsizliğinden, baskın eğilim olarak 'sınıfların olmadığı' sonucunu çıkaran, gerçekte ise toplumun genel çıkarlarını burjuva sınıfının ideolojik hegemonyası çerçevesinde toplamaya zorlayan burjuva sınıfı için 'Halkçılık' en uygun tanımlama olmuştu.

Burada Halkçılık; toplum içindeki sınıfsal bölünmeyi, etnik ve sosyal farklılıkları, çelişkileri yok sayan 'sınıfsız kaynaşmış kitle' övgüsüyle, standart bir toplumsal bütünlük hedefi güderken, bireyi devlete karşı koruyan liberalizme ve toplumsal siyasete emekçi sınıflar açısından bakan sosyalizme cephe almaktaydı.

1920'nin hemen arifesinde meydana gelen Halkçılık kavramını etkileyen bir diğer gelişmeyi de bu kapsamda kaydetmek gerekir.

Doğu'da Bolşevik Devrimi'nin yarattığı çekim gücü yeni kavramları Ankara'ya kadar getirmişti. 'Şura rejimi', 'Doğu'dan yükselen inkılâp', 'halk düzeni ve halk hükümeti', 'emperyalizme karşı Doğu'nun dayanışması' vb. gibi kavramlar çeşitli nedenlerle programlara yazılacak kadar ciddiye alınmıştı. Bunun nedenleri arasında 1919 ve 20'nin bunaltıcı ortamında Bolşevizm'in konjonktürel olarak yüksek popülaritesi, programın çerçevesinin genel İttihatçı politikalara uygunluğu ve Bolşevizm'in Rusya'da yarattığı büyük değişimi duyan kimi Türk aydınlarının o coşkuya kapılarak halkçı radikal programları Türkiye'de de uygulama düşünceleridir.

Halk Zümresi'nin programını yazan ve bunları Mecliste savunan milletvekillerinin (hiç değilse önemli bir bölümü) bir paradoks olarak hem sınıfsal, hem siyasal açıdan savundukları düşüncelerle uygun olmayan bir geçmişleri vardı ve yine önemli bir bölümünün yeni rejimden beklentileri burjuva liberallerinkinden farklı değildi.

Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 yılı ilkbahar aylarında kurulmuştu. Sonbahara kadar geçen süre, Cemiyet'in çalışmalarının ilerlemesine bağlı olarak, Cemiyet içindeki farklı kesimlerin birbirlerini tanıma, birbirleriyle nereye kadar ve nasıl yürüneceğini tespit etmeleriyle geçti.

Yaz sonuna doğru, Halk Zümresi'ni kuracak milletvekilleri Yeşil Ordu'dan ayrılarak daha bağımsız bir örgütlenmenin temellerini atmıştı.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulması ve ilk dönemi; (programlarını yayınlaması, örgütlenme çalışmalarının ilerlemesi, Ankara ve Eskişehir örgütlerinin açılması, Çerkes Ethem'in örgüte dâhil edildiği, yani 1920 yılının Temmuz ayına kadar olan dilimi) Yeşil Ordu'nun Enternasyonalci sol, İttihatçı sol ve liberal kesimlerinin işbirliği yaptığı

dönemdir. Temmuz'dan sonra Yeşil Ordu üzerinde Mustafa Kemal ve Hükümet'in baskılarının arttığı, kapatma girişimlerinin başladığı ve Yeşil Ordu Cemiyeti yöneticileri üzerinde özellikle Kemalist yönetime yakın olanlara 'ayrılın' telkinlerinin çoğaldığı dönem; Halk Zümresi grubunun kurulduğu döneme denk düşmektedir.

Halk Zümresi milletvekilleri, Yeşil Ordu içinde kısmen dile getirebildikleri siyasi ve ekonomik taleplerini daha da somutlaştırarak, Yeşil Ordu'nun komünizme gereğinden fazla vurgu yapan liderini, komünistlerin kontrolüne giren ve denetleyemediği teşkilatlarını daha üst bir projeyle –Halk Zümresi'yle– yeniden etrafında birleştirmeyi denemişlerdir.[94]

Bu, Halk Zümresi programıdır.

Halk Zümresi programı bu anlamıyla Yeşil Ordu programından içerik olarak da farklıdır.

Halk Zümresi sol-liberal programını oluştururken; içinde bulunduğu konum itibarıyla bir yandan sol ve emekçi sınıfların temsilcilerinin taleplerini dinlemek ve onlara sahip çıkmak, onları kendi programına ikna etmek, diğer yandan Kurtuluş Savaşı'nın komuta kademesini elinde tutan askeri kesimleri de bu programın tek gerçekçi kurtuluş reçetesi olduğuna inandırmayı hedeflemekteydi.

Yeşil Ordu Cemiyeti; kurucuları farklı çevrelerden ve sınıflardan meydana gelmiş olmasına, bir yandan mevcut Hükümet'in içinde önemli temsilcileri bulunurken aynı zamanda bir muhalefet partisi gibi çalışmasına ve daha da önemli olmak üzere Kurtuluş Savaşı'nın komuta merkezi durumundaki Kemalist yönetimle, devrimin yürütülmesi ve hedefleri konusunda karşı karşıya gelinmesine rağmen; 'Halk Zümresi' yeni yayımladığı programıyla, ufkunu biraz daha netleştirmiş, *'burjuva cumhuriyet'* projesini ilan etmiştir.

O günlerde Kemalistlerin gündemi farklı da olsa, bir adım sonra Kemalistlerle İttihatçı sol'un ve liberal kesimin çıkarları çakışacaktır.

Kemalistlerin gözünde; içinde İttihatçılara yakın sol silahlı milisler ve Müslüman komünistlerin bulunduğu tehlikeli 'Yeşil Ordu Cemiyeti' yerine, Enternasyonalci sol ile ilişkilerini sınırlamış, Meclis içinde burjuva-sol-liberal muhalefet yapan bir grup tercih edilmiş, Yeşil Ordu'nun tasfiyesinde ortaya çıkan bu fırsat Kemalistler tarafından değerlendirilmiştir.

Tokat mebusu Nazım'ın ağırlıklı olarak bu grubun oylarıyla İçişleri Bakanı seçilmesi, Mustafa Kemal'in bastırması sonucu aynı şekilde bundan dönülmesi değişen bu ittifaklar kapsamında değerlendirilmelidir.

Yeşil Ordu bu sırada henüz kapanmamış –kapatılamamış– ancak kurucularının büyük bölümü Hükümet'in baskılarıyla Cemiyet'i yalnız bırakmaya başlamış, Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle siyaseti ve muhalefeti 'Büyük Millet Meclisi çatısı altıyla sınırlı' tutma politikası genel olarak kabul görmüş, Komünist Enternasyonal'e paralel siyaset yapan 'komünist muhalefetin' yalnız bırakılması ve tecrit edilmesi (Kemalistler ve sol İttihatçılar) tarafından benimsenmiştir.

Yeşil Ordu Nizamname ve Talimatnameleri yani programları daha birkaç ay önce yazılmışken, siyasi hedefleri ve içeriği gözden geçirilmiş Halk Zümresi Siyasi Programı Eylül başında *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanmış, hatta henüz bulunamayan ve ilk

94 Tokat mebusu Nazım Bey, kendisiyle yapılan bir mülâkatta 'Halk Zümresi'nin kendisini dışladığını Halk Zümresi'nin idare heyetinde Mustafa Kemal Paşa'ya yakın Yunus Nadi, Hüsrev Sami, Hacı Şükrü gibi kişilerin bulunduğunu belirtmektedir. bkz. E. Akbulut - M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 13.

18 maddesini Yunus Nadi'nin yazdığı söylenen Halk Zümresi Talimatnamesi'nin de yazılması ihtiyacı hissedilmiştir.

Halk Zümresi, bu dönemde tartışılmasını sağladığı ve Büyük Millet Meclisi'nde büyük bir çoğunluğun destek verdiği 'Halkçılık Programı' ve 'Mesleki Temsil' tartışmalarıyla Meclis içinde yeni bir açılım sağlamıştır.

Halk Zümresi'ni meydana getiren milletvekillerinin sayısı bilinmemekle birlikte seksen ila yüz kişi dolayında olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.[95]

Eylül başlarına gelindiğinde yukarıda söz edildiği gibi Tokat mebusu Nazım'ın Dâhiliye Vekâleti'nden istifa ettirilmesi krizi çıkmıştır.

Önceleri Maliye Vekili olan ve Temmuz ayında ise Dâhiliye Vekilliği görevini yürüten –Yeşil Ordu'nun ideologlarından– Hakkı Behiç Bey bu vekillikten ayrılmak zorunda kalmıştır. Meclis'te ve muhtemelen Hükümet içinde kendisine karşı yöneltilen –Yeşil Ordu kaynaklı– eleştirilerin, bakanlıktan ayrılışında büyük payı olduğu kesindir.

4 Eylül 1920 günü yapılan Dâhiliye Vekili seçiminde aynı zamanda Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Katib-i Umumisi olan Nazım Resmor 66 oy, –Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyesi olan– Sırrı Bey 31 oy, Mustafa Kemal'in adayı Refet Paşa ise 65 oy almışlardır.

Bu seçimde her ikisi de Yeşil Ordu Merkez-i Umumi üyesi milletvekilinin aday olması dikkat çekicidir. İzmit Mebusu Sırrı Bey –ki sonraki yıllarda liberal düşüncenin kararlı bir savunucusu olacaktır– ikinci oylamada seçimden çekilmiş, Nazım Resmor 98 oy alarak Dâhiliye Vekili seçilmiştir.

Mustafa Kemal'in devletin yeniden örgütlenmesi kapsamında önem verdiği Dâhiliye Vekâletine, Yeşil Ordu yöneticisi Hakkı Behiç'in istifasından sonra –bu defa da– 'solcu' Nazım Bey'in seçilmiş olması, Mustafa Kemal tarafından kabul edilmemiştir. Meclis'teki bu açık farka rağmen Nazım Bey istifa ettirilerek seçimler yenilenmiş, 6 Eylül'deki seçimde Refet Paşa 131 oy alarak bu göreve getirilmiştir.

Nazım Bey'in istifa ettirilmesinde Mustafa Kemal, yine Yeşil Ordu'cu Hüsrev Sami, Hacı Şükrü ve Çerkes Ethem kanalıyla baskı yapmış, Nazım Bey 'sağlık nedenlerini' öne sürerek görevden çekilmiştir.

1920 yılı Eylül aylarında yeni Türk Devleti'nin geleceğine karar verecek olan Büyük Millet Meclisi açılmıştı, ancak Meclis'i meydana getiren üyelerin büyük bölümünün; ülkenin yönetim şeklinin, kalkınmasında izleyeceği iktisadi programın, emperyalizme ve kapitalizme karşı alınacak olan tavrın, Batı ülkeleri ve Bolşevik Devrimi ile olan ilişkilerin, Türk Devrimi ile Rus Devrimi'nin ortaklığının yarattığı havanın bundan sonra sosyal hayatı nasıl etkileyeceklerine ilişkin berraklaşmış düşünceleri bulunmuyordu.

Meclis içinde bu kavramları tartışan iki farklı yaklaşım içinde iki grup yer almaktaydı.

Birinci grup, Mustafa Kemal ve çevresiydi ki; bunlar, burjuva değerlere yaslanan Batılı bir düzen, Batı tipi kapitalizmini hedefleyen ve kapitalist-liberalizmi önemseyen bir ekonomi politikası, dini kontrol altında tutan, sınırlarına devletin karar verdiği laik bir yönetim anlayışı, toplumu yukardan aşağıya dikte ederek yeniden kurmayı isteyen devletçi politikalar programlarının belkemiğini oluşturuyordu.

İkinci grup, Halk Zümresi Grubu; 'insancıl' ve daha sosyal bir kapitalizm, halkçı, 'sol' ve devlete önemli sosyal görevler yükleyen bir ekonomi politikası, Halk Şurası'nı

95 George Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 108.

yönetim biçimi olarak öneren adem-i merkeziyetçi –yerel meclislere inisiyatif tanıyan– ve Doğu'ya daha yakın işbirliği anlayışı ve daha Müslüman kimliği ile daha barışık bir toplum yapısını politikasının merkezine almıştı.

Bütün bu politik programların çarpışmasının, tartışmaların ve kavgaların arasında Meclis'i oluşturan ve Türkiye'nin dört bir tarafından gelen (ve doğrudan siyasetin dışındaki) eşraf ağırlıklı üyeler ise sınıfsal çıkarlarını koruma ve yeni kurulacak toplumsal düzende bunları garantiye alma çabası ile ayaklarını yere sağlam basacak politik yaklaşımları bu toz-duman içinden seçmeye çalışıyor ve bu konuda şaşmaz sınıfsal sezgisini kullanıyordu.

1. Halk Zümresi Siyasi Programı ve 'Cumhuriyet' rejimi

Yunus Nadi 16 Eylül 1920 tarihinde *Yeni Gün* gazetesinde yazdığı "Yeni Hayat" başlıklı yazısında Halk Zümresi'nin mahiyetini şöyle açıklamıştı:

'Halk Zümresi adı altında meydana gelen yeni teşekkül, Büyük Millet Meclisi'nin içinde gittikçe artan bir şiddetle duyulagelen bir ihtiyacın ifadesidir. Halk Zümresi, Büyük Millet Meclisi içinde bir Fırka değil, belki bin nefis Büyük Millet Meclisi'nin varlık mahiyeti ile hareket hattını tayin etmesinden ibarettir. Meclis'in gayeleri cihanın geçirmekte olduğu inkılâba nazaran daima yetersiz görünmekten kabil değil kurtulamamıştır. Dikkat edince fark ediyoruz ki dünya büyük bir devrim içinde biz de o devrimin ta ortasında bulunuyoruz...

Emperyalist Batı'ya karşı savaşan yalnız biz değiliz. Başında Bolşevik Rusya olmak üzere bütün Doğu –Batı'ya karşı– ya ayaklanmış, ya da ayaklanmak üzere bulunuyor. Böylelikle dünya iki büyük ordugâha ayrılmıştır. Bir tarafta açığa vurmuş bütün ihtirasları ile acz içinde mezbûhâne (boğazlanır gibi) çaba göstererek son günlerini yaşadığı görülen Batı âlemi; diğer tarafta kendi özgürlüğünü ve bağımsızlığını kurtarmakla beraber, insanlığın İngiliz barbarlığı boyunduruğundan kurtulmasını isteyen ve bu yüksek idealin aşk ve heyecanı ile ayaklanmış ve ayaklanmakta olan doğu dünyası!..

Bizim sermayemiz emektir. Biz bu emekle kendimiz yaşamak istiyoruz. Doğu başkalarının zevk ve keyiflerine hizmetkâr olunmaktan ebediyen kurtulmaya azm etmiştir. O, artık kendi çalışacak ve çalışmalarının mahsulünü kendi hayat saadetine, kendi yaşam mutluluğuna ayıracaktır. Doğu'nun bu yeni zihniyetine göre hayatın en büyük fazileti, yaşamanın en büyük erdemi çalışmaktan ibarettir. Bundan ötürü, en büyük ve hatta biricik değer, çalışmaktır, emektedir.

Umumi hayatı haricin tasallutundan (sataşmasından) ebediyen koruyacak, hür ve mutlu kılan bir çalışma ahengi: İşte Program.'[96]

Halk Zümresi Siyasi Programı 8 Eylül 1920 tarihinde sahibi olduğu *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde Yunus Nadi tarafından yayımlanmıştır. (Metnin tamamı Ekler bölümündedir.)

28 maddeden oluşan program birçok açıdan ilginç bir metindir ve Yeşil Ordu Cemiyeti programlarına göre daha somut hedefler içermektedir.

---

96 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 437.

'Maksat ve Meslek', 'Halk ve Hükümet', 'İdare', 'Genel Hizmetler' alt başlıkları taşıyan 'Halk Zümresi Siyasi Programı'nın önemli maddeleri şöyle özetlenebilir:

'Memlekette halk düzenini hâkim kılmak üzere 'Halk Zümresi' kurulmuştur.

Asrın icabına ve halkın ihtiyacına göre yenilikleri takip etmek Halk Zümresi'nin gayesidir.

Zümre, İslamiyet'in kutsal kurallarını korumayı ve Müslümanlığın ilk dönemlerindeki saadet dönemi düzenine geçmeyi ve garptan gelecek her türlü ahlaki bozulmayla ve zorbalıkla mücadeleyi Hak yolu bilir.

Zümre'nin hedefi halkın genel refahını eşit hale getirmek için hizmet etmektir. Zümre'nin nazarında; bedeni ve fikri emeği ile geçinen rençper, amele, sanat erbabı, öğretmen, memur, hademe gibi mesleklerde çalışanlar toplumsal hayatın gerçek yol göstericileridir.

Zümre Batı emperyalizminin haksızlıkla ve zalimce yöntemlerle uydurduğu dış borçları ve yabancılara imtiyazları reddeder.

Kanun yapma ve onları uygulama hakkı, halkın Büyük Şura'sında toplanmalıdır.

Büyük Şura, livalardan genel oy ile seçilen halk temsilcilerinden oluşur. 18 yaşına gelen herkes seçme, 25 yaşına gelen herkes seçilme hakkına sahiptir.

Büyük Şura, kendi içinde seçtiği üyelerle İcra Vekilleri heyetini meydana getirir.

Memleket, coğrafi ve iktisadi durum göz önüne alınarak meydana getirilmiş nahiye, kaza, liva şuraları eliyle idare olunur. Nahiye ve liva şura başkanları, oraların yerel hükümet başkanlarıdır.

Hükümet; Şer'iyye ve Vakıflar, Sıhhiye, Sosyal Yardım, Maarif, İktisat, Maliye, Dâhiliye, Nafia (bayındırlık), Hariciye ve Milli Müdafaa bakanlıklarından meydana gelir.

Zümre, eğitimi ücretsiz ve yaygın hale getirecek, okumadık kimse bırakılmayacaktır.

Zümre maliye işlerinde adaleti temin etmek için vergilerde düzenleme yapacak, şimdiye kadar ezilen işçi ve köylüler bu ezilmişliklerinden kurtarılacaktır.

Hükümet büyük bir toprak reformu yapacak, uygun miktardaki toprak ücretsiz olarak yoksul köylülere dağıtılacak, köylünün özgür çalışması kanunla sağlanacaktır.

Emekçilerin, işçi ve köylülerin çalışma koşulları düzeltilecek, bu hususlar hükümetin görevi olacaktır.

Sağlık, tedavi ve ilaç ücretsiz hale getirilecektir.

Hükümet, yaşlı, hasta ve bakıma muhtaç kimseleri ücretsiz bakmak ve 16 yaşına kadar yoksul çocuklarını eğitmek, topluma kazandırmakla yükümlüdür.

Derece derece, üyeleri halk tarafından oluşturulan Halk Mahkemeleri kurulacaktır.

Halk Zümresi, ekonomik hayatı düzenlemek için üretim ve tüketim kooperatifleri kuracak, dış ticaret Hükümetin kontrolünde olacak ve bu kooperatifler eliyle yapılacaktır.

Bu siyasi programın uygulanması için gereken kanun ve nizamnamelerin düzenlenmesi için Zümre mensuplarından ve uzmanlardan meydana gelen kurullar çalışmaya başlayacaklardır.'

Halk Zümresi Siyasi Programı, yukarıda özetlenen kadarıyla; on yıllardır savaş, iç savaş, seferberlik, göç ve açlıkla yüz yüze bulunan, sakin günlere hasret Anadolu köylüleri ve emekçileri için, şimdiye kadar sözü dahi edilmeyen ama şiddetle ihtiyaç duyulan 'ekmek, özgürlük, eğitim, çalışma, sağlık, yaşlılık' başlıklarında toplanabilecek sorunlara insani çözümler isteyen, fakat gerçekleştirilemeyen bir istekler bütünüdür.

Halk Zümresi Siyasi Programı, 'memlekette halk egemenliğini sağlama' ilkesini programının en üstüne koyarak adı konulmamış bir 'Cumhuriyet' rejiminin tanımını ilk defa telaffuz etmiştir.

Bu 'Cumhuriyet'in' halksız ve demokrasisiz olamayacağını, geniş anlamda emekçi kitlelerin yaşamsal çıkarlarını düzenleyen maddelerin temel yasalar olarak düzenlenmesini kabul etmiştir.

Halk Zümresi, hem TBMM'nin açılmasından önceki mücadele sürecinde, hem de Meclis açıldıktan sonra Mustafa Kemal tarafından taktik nedenlerle dile getirilen 'hilafet ve saltanat makamının' kurtarılması amacını bir kenara iterek halk egemenliğinin kayıtsız şartsız kurulduğunun ilan edilmesini istemiştir.

Programın içeriğinde İslamcı söylem bu defa da ihmal edilmemiştir.

Halk Zümresi Siyasi Programı, prensip olarak sömürüye de karşıdır. Radikal bir toprak reformu yaparak, yoksul ve topraksız köylünün bu yolla üretici hale getirilmesini önermektedir. Sanayide devletin etkili çalışmasını öngörmekte, üretim ve tüketim kooperatifleri kurulması, dış ticaretin devlet eliyle yapılması planlanmaktadır.

Bir diğer önemli başlık, yeni Türk Devleti'nin kapitülasyonları kaldırması ve emperyalizmin zalimane bir uygulaması dediği devletin dış borçlarını ödemeyi reddetmesidir.

Devletin yapısal örgütlenmesinde 'Büyük Millet Meclisi' yerine, genel ve dolaysız seçimlerle oluşturulacak 'Büyük Halk Şurası', –Halk Meclisi– önerilmekteydi. İllerin ve ilçelerin seçimle gelen kendi (öz) yönetim organlarını oluşturması, bunların yerel işlerinde özgür olmaları, genel işler, güvenlik-bayındırlık-refahın bölüşülmesinde Halk Şurası'na bağlanması sistemin temelini oluşturuyordu.

Bu tartışmalardan yaklaşık altı ay sonra devletin Anayasası ilan edilecektir. Bu nedenle burada yapılan tartışma ve ileri sürülen görüşler bir anlamda bir anayasa tartışmasıydı.

Burada Halk Zümresi'nin ileri sürdüğü bazı görüşleri, Türk Devrimi'nin yönelimleri ve hedefleri konusunda Mustafa Kemal ve yakın çevresi tarafından dile getirilen 'ulusal ve Batılı' görüşler ile çatışıyordu.

Türkiye'nin nesnel şartları, ulusal devrime katılan Anadolu eşrafının sınıfsal tercihleri ve bu tercihlerin 'ulusal ve Batılı' liderlerin örgütlediği askeri ve siyasi güçle çakışması, Türk ulusal devriminin sınırlarını da belirlemişti.

Halk Zümresi'nin genel oy ve dolaysız seçimlerle meydana gelmesini önerdiği Halk Meclisi yerine, iki basamaklı ve askeri-siyasi liderlerin üyelerini belirlediği Büyük Millet Meclisi bu programların yazıldığı günlerde –halen– çalışmaktaydı.

Emekçi sınıfların çıkarını gözeten değil onları siyasi ve ekonomik örgütlenmesine bile izin vermeyen baskıcı bir rejimin belirtileri çoktu.

Toprak reformu ise mecliste bir 'ağa ağırlığı' varken tamamen unutuldu.

'Ulusal ve Batılı' bir devlet yapısı hedefi güden sınıf ve kesimler, feodal ve teokratik devletin burjuva tipte yeniden biçimlendirilmesi ve bunun gerektirdiği reformların yapılmasını yeterli bir hedef olarak belirlediler.

Bu reformların arasında dönemin gazeteci ve siyasetçileri 'halkçılık' yanında, bir başka kavram olan 'mesleki temsil' üzerine de pek çok yazılar yazdılar.

'Halkçılık Programı'nı bu kadar gündemde tutan etken, yukarıda Yunus Nadi'nin "Yeni Hayat" başlığıyla yazdığı yazıda anlattığı gibi, Türkiye'yi o günlerde sarmış olan sosyal devrimin gerekliliği düşüncesiydi.

Türkiye'de sosyal devrimin gerekliliği düşüncesini savunanlar, sosyalist kuramı yaşama geçirmeye çalışan Rusya pratiğini dikkatle gözlemlemişlerdi. Burada iki ülkenin sosyal şartlarının farklılığı gibi önemli bir sorun ortaya çıkmışsa da, bizdeki 'halkçı ideologlar' bu tartışmaları, Rusya'da devrim sonrasında kurulan toplumsal örgütlenmelerden farklı olarak ve 'sınıf mücadelesini' aradan çıkararak Türkiye'ye uyarlamak biçiminde 'yerlileştirmiş'lerdir.

Halkçılık programı, Nazım Resmor ve Yunus Nadi'nin (1920 yılı Temmuz ayında) Mustafa Kemal'i ziyaretleri sonrasında gündeme gelmiş ve bilindiği kadarıyla da Yunus Nadi, Halk Zümresi grubunun görüşleri olarak bu programı yazmaya başlamıştır.[97]

Nazım Resmor, Yunus Nadi ile birlikte gittikleri görüşmelerinde Mustafa Kemal'in 'Bundan sonra halkçılık ruhunda olan arkadaşlarımızı vali ve mutasarrıf yapmalıyız ve onlara mahrem talimatlar vermeliyiz, ben de zaten böyle yapıyorum' dediğini aktarmaktadır.

Mustafa Kemal, 14 Eylül 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya yazdığı mektupta ise Halk Zümresi ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

'Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif ve tebid (uzaklaştırma) etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren meydana çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılâbın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi Halkçılık Programı adı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir.'[98]

Mustafa Kemal'in 13 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu Halkçılık Programı, Halk Zümresi'nin programından kimi noktalarında içerik olarak farklıdır. Kemalist programda, Halk Zümresi'nin benimsediği Doğu devrimleri ve İslam'a göndermeler yapan yaklaşım yerine, devletçi-laik bir millet egemenliği tasarımı bulunmaktadır. Halk Zümresi'nin bazı radikal sosyal projeleri de törpülenmiştir.

Mustafa Kemal, Halk Zümresi'nin ortaya koyduğu 'Halkçılık' prensiplerine kendisinin de katıldığı genel prensipler olduğunu ilan edip, onu Büyük Millet Meclisi ve Hükümet'in prensipleri olarak benimsediğini belirtmiş, bu şekilde Halk Zümresi'nin örgütsel yapısını etkisiz hale getirmeyi hedeflemiştir.

Halk Zümresi'ni oluşturan vekillerin radikalliği törpülenmiş tasarıları Hükümet'in tasarısı haline geldikten sonra 'Halk Zümresi'ni grup olarak ayakta tutan dayanıksız yapı dağılma sürecine girmiştir.

---

97 Bu durumu G. Harris şöyle özetlemektedir: "Atatürk zamanın tabiatına uymak zorunda kalıp, Yunus Nadi'ye 'Halkçılık Programı' adı verilen, Meclis'in, sonradan ilk Anayasasına önsöz olarak yayımlayacağı emperyalizm ve kapitalizm aleyhindeki protestonameyi hazırlamaya müsaade edecek kadar işi ileri götürdü. Ancak Atatürk, bu akımı Yunus Nadi'nin aracılığıyla Kemalist rejime yararlı bir mecraya sokmayı ümit etmiş olmakla beraber, gerçekte Halk Zümresi hükümetten memnun olmayanların karşısına daha güçlenmiş bir hüviyette çıktı. Yunus Nadi bu program üzerinde 1920 Ağustos'unda çalışmaya başladı." bkz. G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 107. Mustafa Kemal'in 'Halkçılık Programı'nın tam metni Ekler bölümündedir.

98 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele*., s. 474.

Nitekim Mustafa Kemal Eylül ortasında Ali Fuat Paşa'ya yazdığı mektupta bunun hemen hemen başarıldığını haber vermektedir.[99]

1920 yılında Halkçılık olgusuna bakarken içeride ulusal mücadelenin önderlerinin ve dışarıda Enver Paşa'nın bazı yazı ve konuşmalarında 'halkçılığı' konjoktürel, siyasi ve taktik nedenlerle kullanmış olduklarını görmekteyiz.

Paşalar kendilerini 'halk'tan yana ve –kendilerini– halkın bir parçası olarak görmektedirler.

Moskova'da Bolşeviklerle iç içe olan ve Doğu Halkları Kurultayı'nda yoksul ve devrimci Doğu'nun temsilcisi rolünü üstlenmeye hazırlanan Enver Paşa'nın kendini halkçı ilan etmesi tamamen siyasi nedenlerledir.

Keza Türk burjuva devriminin kararlı lideri Mustafa Kemal'in de ülke içindeki sol siyasi gruplarla rekabet içinde olması, Ankara'daki politik havanın bir dönem sol'dan esmesi, halkçılığı burjuva devriminin kendisi olarak görmeleri nedeniyle, devrimin adına halk devrimi (ya da hükümeti) demekte bir sakınca görmemişlerdir.

Enver Paşa, 'paşalık' ve 'halkçılık' kavramlarını siyaseten özlü olarak dile getirirken bütün paşaların sözlerine de tercüman olmuştur.

'Yaptığımız, şimdiki muhaberede kendimize yardım ve arka bulmak arzusu değildir. Siyasi ve içtimai akidelerimizin esasta birbirlerine yakın bulunması da büyük bir sebeptir. Biz içtimai kuvvetimizi daima halktan, halkın da mağdur ve yoksul kısmı olan köylü sınıfından alıyorduk'[100]

Mustafa Kemal ise 1920 yılında çeşitli vesilelerle ve birçok defa aşağıdaki gibi konuşacaktır:

'Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayulatı umumiyesini ispat etmiştir, o da Halkçılıktır ve Halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir. İdareyi halka teslim etmeye çalışalım.' [101]

1920 sonunda kabul edilecek olan Halkçılık Programı'ndaki ifadeler bu genel politikanın devamı gibidir. Zaten Türk burjuvazisi, kendini kapitalist, tüccar, toprak sahibi ya da diğer bir egemen sınıf kategorisi içinde saymaz. Halkçılık programında, *'Halka, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis (kurtarma) ederek idare ve hâkimiyetin hakiki sahibi kılmakla gayesine vasıl (erişme) olacağı itikadındadır (inanır)'* derken, kendilerinin ve mensubu oldukları sınıfın dışında hayali bir güçten bahsederler gibidirler.

Burada, Şefik Hüsnü'nün şu saptaması bir kez daha önem kazanmaktadır.

'Yalnız, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan işçi ve köylü kitlelerine karşı, böylece Anadolu burjuvaları bir taahhüt altına girmiş bulunuyorlardı.

---

99 İsmail Arar'ın yazdığına göre: Halkçılık programı 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis'te okunmuştur. Programın incelenmesi aynı gün her 'şubeden' seçilen üçer kişiden kurulu geçici komisyona havale edilmiş, komisyon başkanlığına da İzmir Milletvekili Yunus Nadi getirilmiştir. Yunus Nadi, Yeşil Ordu, Halk Zümresi programlarından sonra Mustafa Kemal'in programını yazan komisyonun da başkanıdır. 18 Kasım 1920'de Meclis bu taslağı görüşmeye başlamış, tasarı 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilerek 85 sayılı ilk Anayasa ortaya çıkmıştır. bkz. İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, Baha Matbaası, İstanbul 1963, s. 11.

100 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955, s. 160.

101 İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, Baha Matbaası, İstanbul 1963, s. 10.

Bu taahhüdü yerine getirdikleri sanısını uyandırmak zorunluluğu vardı, bunun içinde onlara sınıf farklarının varlığını duyurmamak, kasabalı Anadolu zenginlerinin egemen sınıf mevkiine geçmelerini, geniş halk kitlelerinin iktidara geçmesi olarak göstermek gerekti.

Yani egemen sınıfın yardımıyla, gericiliğe ve hükümdarlığa karşı siyasal burjuva devrimi yapan asker, sivil bürokratlar tarafından izlenen halkçılık ve ıslahatçılık politikasını bu zorunluluk doğurmuştur.'

2. Halk Zümresi, Mesleki Temsil ve demokrasi

Dönemi araştıranların birleştiği nokta, 1920 yılındaki 'Halkçılık Programı' ve 'Mesleki Temsil' anlayışının en önemli savunucularının İstanbul'dan gelen ve Büyük Millet Meclisi'nde de temsil edilen sol kanat İttihatçılar olduğudur. Bunlardan 'Kör' lakaplı Ali İhsan Bey özellikle öne çıkmıştır. Kara Kemal, Memduh Şevket (Esendal), Yunus Nadi, Muhittin Birgen Mesleki Temsil düşüncesinin en önemli savunucularındandır.

Mesleki Temsil'cilerin fikirsel planda ortaya çıkışları daha önceki yıllara gitmektedir.

'1915. yılının sonlarında 'Mutediller' adı ile tanınan Ahmet Rıza Bey'le alâkadar olan yeni muhalefet grubu kurulmuştu. Bu grupta bir zamanlar partiyanın İstanbul teşkilatına başçılık etmiş olan, muharebe devrinde ise iktisadi organlarda mühim vazife tutan Ali İhsan (Kör Ali) hususiyle farklanırdı. Ali İhsan ve onun taraftarları 'Peşekâr Nümayendecilik' (Mesleki Temsil) programı ile çıkış edirdiler. 1916. yılın baharında partiya merkezi komitesine takdim olunan bu program harici ticaretin millileştirilmesini, hususi bankaların faaliyetine son konulmasını, 'halk hükümeti' kurulmasını ve bu hükümetin harici kapitalin faaliyetini öz nezareti altına almasını talep ettirdi.'[102]

Mete Tunçay'ın bir Azerice araştırmadan aktardığı bilgiler İttihat Terakki içinde bulunan ve 'Mutediller' diye anılan muhalefet grubunun daha 1915 yılında parti politikasını daha da sol'a çekecek ve içinde radikal önlemler içeren –halk hükümeti ve millileştirme gibi– bir programla ortaya çıktığını gösteriyor. Buradaki programda önerilen modelin sosyal önlemlerle denge kurulmaya çalışılan bir devlet kapitalizmi olduğu kesindir. Sol kanat ya da Mesleki Temsil'ciler İttihat ve Terakki'nin tüm ekonomik politikasını belirleyen ve fazla 'liberal' ve 'kapitalist ve sermayeci' Cavit Bey'in çizgisine karşı, daha aşağı tabakaların, esnaf ve üreticinin çıkarlarının öne çıkarıldığı bir programla ortaya çıktılar.

T. Z. Tunaya'nın değerlendirmesi şöyledir:

'Bunların yaratıcısı Kara Kemal Bey ve iki yardımcısı gözlerinden rahatsız olduğu için takma adı 'Kör' olan Ali İhsan Bey'le Memduh Şevket Bey'di. Kara Kemal Bey bu işlemlerini siyasal bir amaçla yapmamıştı ama bu politik bir savunma idi ve Cavit Bey'in temsil ettiği sermayeci kesimle savaşın bir yöntemi ve iktidara etki yapmanın klasik bir yönüydü... Kara Kemal Bey de böylece devlet eliyle milli tüccar yaratma yolunda büyük bir adım atmıştı. Geri kalan ticaret gruplarını Cavit Bey üzerine almış sayılabilir. Fakat Kara Kemal Bey ticari hayatın büyük bir kısmını da ekalliyetlerin dışlanmasıyla kontrol etme olanağına kavuşmuş oluyordu... Kara Kemal Bey'in devleti yalnızca 'milli tüccar' yaratmakla ödevlidir. İttihat Terakki kendisine ya da bazı üyelerine mal edilen sosyalizmi kabul etmiş değildir.'[103]

102 Mete Tunçay, *Cihat ve Tehcir*, Afa Yayınları, İstanbul 1991, s. 6.

103 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, İttihat ve Terakki, s. 339.

Kör Ali İhsan Bey'in modeli için Abidin Nesimi, özellikle I. Murat döneminden önce Ankara'da yaşayan İslami Ahi Teşkilatı'nı inceleyen Ali İhsan'ın klasik merkezi devlet düzeninden uzak, bir tür kooperatifçi devlet sosyalizmi devlet düzeni programıydı demektedir.[104]

Türk Karl Marx'ı diye anılan –İttihat ve Terakki'nin İstanbul delegesi– Kör Ali İhsan (İloğlu) (1870–1942), İstanbul'da hazırladığı programda, ülkenin yönetilmesi için bir model önermiştir. Tasarının ilk şekline göre; toplumsal ve iktisadi meslek temsilcilerinden oluşacak bir meclisin yanı sıra, demokratik seçimle işbaşına gelmiş ikinci bir meclis –birlikte– ülkeyi yönetecektir. Sonradan ikinci meclis kaldırılacak ve meslek temsilcilerinden oluşacak tek bir meclis yer alacaktır.

Kör Ali İhsan Bey'in programının temel yaklaşımı 'halk idaresi' ya da 'Cumhuriyet' düşüncesinin kendisidir:

'Fırka'nın kanaatine göre, yeni bir Türkiye tesis edebilmek için bir çare vardır ki, o da idareyi halk idaresi şeklinde değiştirme ve idarenin tanziminde halkın iktisadi ihtiyaçlarını rehber kabul etmektir... Hakk-ı Hükümet ve hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. Bu itibarla icra kudreti ve kanun yetkisi yalnızca meclistedir.'

Mesleki Temsil düşüncesinin daha ayrıntılı şekilde yer aldığı bir diğer program, yurtdışındaki Enver Paşa ve çevresinin 1920 yılı sonbaharında hazırladıkları 'Mesai' programıdır. Mesai, 1918'den sonra Rusya ile yakın ilişkiler içinde olmaya gayret eden Enver Paşa ve İttihatçı önderlerin Bakü Kurultayı'nı izleyen günlerde hazırladıkları *'sol-milliyetçi-İslamcı'* parti programıdır. Mesai'den kısa bir süre önce de Kör Ali İhsan Bey'in İstanbul'da hazırladığı program basılmıştır.[105]

Hem Mesai programında hem de Kör Ali İhsan Bey'in programında yer alan 'egemen bürokrasi' eleştirisi son derece ilginçtir. Bürokratik bir devlet yapısı ve Meclis'te bürokrat sınıfının etkisinin azaltılması için düşünülen mesleklerin mecliste temsili prensibi, her biri asker ya da sivil bürokrasiden gelen İttihatçıların talepleridir. Aynı mantık kapsamında olduğu açık olan 'egemen bürokrasi', 'sınıf-ı müdiran' veya 'memurin sınıfı' Mesai'de şöyle değerlendirilmiştir:

'Burjuva düzeninin henüz ilkel dönemini yaşayan memleketimizde, sermayedarlık esasına dayanan büyük istihsal usullerinin Garpta doğurduğu sınıf taksimatı tamamıyla mevcut olmadığı gibi yine Garp memleketlerinde tesadüf ettiğimiz muhtelif sınıflar da memleketimizde mevcut değildir. Bununla beraber tarihi ve sosyal nedenlerle milletin geniş tabakalarından tamamen ayrı olarak teşekkül eden 'memurin sınıfı' milletin zararına büyümüş ve gittikçe milletten ayrılarak münhasıran memuriyet için memuriyet eden bir sınıf halini almıştır. Bugün memleketimizin sosyal ve idari hüviyetini özel olarak ifade etmek istersek, buna ancak bir 'memur memleketi' tabirinden başka bir vasıf bulamayız. Bu sınıf dolayısıyla halk idareden uzak tutulmuş, onun iktisadi ve sosyal ihtiyaçları siyasetimizde en ufak bir yer tutmamıştır.'[106]

---

104 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 246.
105 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925)*, s. 77 ve Belgeler 2, s. 167.
106 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925)*, Belgeler, s. 173.

Kör Ali İhsan Bey de programında 'memurin sınıfı' hakkında benzer şekilde düşünmektedir:

'Bir de Millet Meclisi'ne bakalım. Bu meclis bürokrat ve memur ruhuyla insanlardan meydana gelmektedir. Bu takım, oyunu aldığı halka tamamen ilgisizdir. Halk tarafında da bilinmezler. Meclis, kendisi bürokrat olduğu, üyeleri halka yabancı olduğu için, aynı zamanda zayıf olmaktadır.'[107]

Kör Ali İhsan Bey'in savunduğu programlar özellikle İttihat ve Terakki'de büyük ticaret burjuvazisinin çıkarlarını temsil eden Cavit Bey ve çevresinin tepkisini çekti. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda İttihatçı önderler yurtdışına kaçınca, Cavit Bey ile çevresinin etkisi azalınca 'meslekçiler' partide yeniden etkin bir duruma geldi ve 1919'da İstanbul'da yapılan seçimlerde işçi adayı (İttihatçı-sosyalist) Numan Usta'nın seçilmesi için çaba gösterdiler.

Mesleki Temsil ilkesini savunanlar arasında yer alan Muhittin (Birgen) Bey de 'memlekete hâkim olan bürokrasi sınıfını' eleştirerek, bürokrasiyi 'asıl yönetici kuvvet' olarak nitelemiş, bunun ortadan kaldırılması için de Mesleki Temsili, demokratik ve dengeleyici bir unsur olarak görmüş ve bunu memur kökenlilerin ağırlıkta olduğu mecliste dile getirmeyi sürdürmüştür.

Kör Ali İhsan Bey'in Mesleki Temsil programı 1920 Ekim'inde Büyük Millet Meclisi komisyonunda görüşülmüş ve seçimlerde mesleki temsilin uygulanması kabul edilmiştir.

Aslında proje Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki'nin uyguladığı Milli İktisat politikasının bazı toplumsal tedbirlerle desteklenmiş yeniden uygulanması girişimidir. Milli İktisat, ülkedeki ticaretin Türk ve Müslüman esnaf tarafından yapılmasını, esnafın meslek birliklerinde örgütlenmesini ve bunun alt yapısının oluşturulmasını hedefliyordu. Milli burjuvazinin yaratılmasını ve Türkiye'de kapitalizmin Türk-Müslüman kesimin eliyle büyümesini amaçlıyordu.[108]

Mesleki Temsil fikrini geniş anlamda ülkede bir ulusal burjuva yaratma perspektifinden ayrı düşünme imkânı yoktur. Ancak mevcut küçük üreticilerin, esnafların, tüccarların devlet yardımıyla büyük meslek birlikleri halinde örgütlenmesi iktisadi olarak Batı kapitalizmi ile rekabet edebilmesi ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihatçıların bu örgütlenmelerden aynı zamanda politik yararlar beklemeleri bu düşüncenin olgunlaşmasında diğer etkenlerden olmalıdır.

Mesleki Temsil savunucularına göre bu politikanın, Rusya'da uygulanan devrimci pratikle benzerlikleri bulunmaktadır. Hatta buradaki tek farkın; bizdeki mesleki temsilde, 'sınıf mücadelesi' yoktur, meslek dayanışması vardır, bu durum son derece doğaldır, çünkü bizde Batı ya da Rusya'daki gibi sınıflar da yoktur, tezine dayandırılmaktadır.

---

107 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925), Belgeler*, s. 170.

108 Talat Paşa'nın yaşam öyküsünü yazan Tevfik Çavdar, Mesleki Temsil taraftarlarının İttihat ve Terakki'nin tepesinden, Talat Paşa tarafından desteklenmesinde bir ayrıntıya daha yer vermektedir. Mesleki Temsil yoluyla sağlanacak sivil örgüt, güçlenen askeri kanata karşı bir denge unsuru olarak görülmüştür.
'Kapitalist bir toplum olmak bunların hayaliydi... Talat Bey'in de ekonomi konularında farklı bir düşünceye sahip olduğuna ilişkin en küçük bir bilgi mevcut değildir. Kendisinin Kara Kemal'le esnaf ve zanaatkârın örgütlenmesi açısından ortak hareket etmesi, Mesleki Temsil'e inanan bir kişi olmasından değil, İttihat ve Terakki içinde başat bir konuma geçmeğe başlayan askeri kanada karşı sivil kanadın dengeyi sağlayabilmesi amacıyladır.'
bkz. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa,* Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, s. 324

Yunus Nadi'nin 'hayat-ı milliyemizde hakiki bir inkılâp' dediği Mesleki Temsil düşüncesi 'sol' düşüncenin yaslandığı 'sınıf mücadelesi'ni reddedip, sınıflararası dayanışmayı, gerçekte ise egemen ve güçlü sınıfların hâkimiyetini savunduğu için bütün 'sol' görünümüne rağmen Meclis'in de sınıfsal yapısına uygun düşmüştür. Sosyalist kuramdan uzaklaşarak kooperatist ve korporatist çözüm yolları önermiştir. Devletçidir. Kapitalizmin, özel sermayenin, ulusal burjuvazinin devletin sağlayacağı özel iklimde, 'nasyonalize' ve 'sosyalize' edilmesinden yanadır.[109]

Mesleki Temsil düşüncesi Marksist aydınlarında bir şekilde gündemindedir. Şefik Hüsnü 'Mesleki Temsil'in özünde bir 'burjuva' çözüm olmakla birlikte, 'geniş bir ruhla' uygulanmak ve özgür sendikaların kurulmasını sağlamak koşuluyla tercih edilebileceğini yazmaktadır.

'Ülkemizde toplumsal sorunların toptan çözümünü, toplumumuzda var olan uyumsuzlukların yok edilmesini, özet olarak bütün çelişik çıkarların uzlaştırılmasını mesleki temsilden bekleyen aydınlar sınıfında mensup bir zümre vardır. Bu 'her derde derman' yanlıları zaman zaman ortaya çıkmakta, küçük bir kaşkartmadan sonra yine gözden kaybolmaktadır.

Biz mülkiyet temeline ilişmeyen herhangi bir düzenlemenin büyülü etkisine inanmadığımız için, bu mesleki temsil düşüncesine de inananlardan değiliz. Fakat bunun, geniş bir ruhla uygulanmak koşuluyla, burjuva halkçılığının öteki biçimlerine göre daha iyi ve yeğlenir bir biçim olmasına olasılık tanıyoruz. Yalnız mesleki temsilden görülebilir bir sonuç alınması düzenli, güçlü, özgür sendikaların oluşmasına bağlıdır.'[110]

Mesleki Temsil düşüncesi Meclis Komisyonu'nda kabul edilmesine karşın Mustafa Kemal tarafından kabul edilmez ve uygulanma şansı bulamaz.

Mustafa Kemal'in burada iki temel karşı çıkma gerekçesi olmalıdır. Birincisi, 'Mesleki Temsil' savunucularının da paylaştığı, o yıllardaki Türkiye'de mesleklerin son derece sınırlı, yetersiz ve dağınık oluşları, bu meslek sahiplerinin ise ülke yöneticilerini oluşturacak potansiyele ve geleneğe sahip olmamaları, yani 'mesleksizliğin' asıl etken olmasıdır.

Diğer taraftan asıl önemlisi, ülkenin dört bir tarafından gelen, *'toplumun ekonomik, siyasi ve askeri nüfuz sahibi'* yöneten sınıf temsilcilerinin zaten ülkenin bir nevi kurucu meclisi gibi –Büyük Millet Meclisi'nde– toplanmış olmaları, ayrıca fiili bir engel oluşturmaktadır.[111]

---

109 Zafer Toprak, "Osmanlı Devletinde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1985, s. 371-376.

110 Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar, Yıkıcı Halkçılıktan Yapıcı Halkçılığa*, Ülke Yayınları, Ankara 1975, s. 285.

111 Mesleki Temsil savunucuları 1926 yılındaki Mustafa Kemal'e İzmir suikastı davasında –diğer İttihatçılarla beraber- tamamen tasfiye edildi. (Kör) Ali İhsan İloğlu İstiklal Mahkemesi yargılamalarında beraat etti ama ömür boyu siyaset yasağına mahkûm edildi. Bundan sonra siyasi bir faaliyeti olmadı. 1942'de Bakırköy Akıl Hastanesi'nde öldü.
Nail Bey idam edildi. Kara Kemal Bey intihar etti. Memduh Şevket Esendal Tahran Büyükelçisi olarak Türkiye'den uzaklaştırıldı. Yunus Nadi yeni rejimin güçlü adamı oldu. Muhittin Birgen görüşlerini daha alçak sesle ve yeni rejimle bütünleşerek sürdürdü. Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne getirildi, daha sonra Mardin milletvekilli oldu.
Mesleki Temsil konusunda farklı düşünceleri özetleyen kaynaklar için bkz. İsmail Çetişli, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Düşünce Hareketi Mesleki Temsilcilik*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 849-856.
Abidin Nesimi ise,'lonca sosyalizmi' veya 'yeni dünya şartlarına intibak ettirilmiş bir fütüvvet (insancıl) nizamı' olduğu kanaatindedir. 'Hemen şunu arz edeyim ki Kör Ali İhsan Bey'in Meslekî Temsilciliğini, korporatif devlet düzenini, malî sermayenin ürünü olan faşizme bağlamak değil, onu pre-kapitalist dönemin Tier Etat'ına (üçüncü dünya) komünlerine dayanan bir lonca sosyalizmi olarak nitelemekte isabet olacağı kanısındayım' demektedir. bkz. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 27.

Yunus Nadi, Mesleki Temsil düşüncesini savunurken şöyle yazmaktadır:

'Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, bundan böyle halk Hükümeti olacağını beyan ettik. Yeni Hayat ve idareye en son şeklinde Halk Hükümeti adını verdik. Bizim Halk Hükümetimiz, Avrupa'daki biçimiyle Demokrasi demek değildir. Ondan da ileri bir şeydir. Nitekim tarihçesi buna delalet eder. Asıl istenen şey Türkiye Halk Hükümetinin halktan doğması idi. Biz nazariyede değil gerçekte ve pratikte halka hâkim kalmak istiyoruz. Mesleki temsil teoride ve pratikte halka hâkim kılacaktır. Yönetimi şu ya da bu sınıfa değil, tüm halka devretmek gerekir. Türk halkının yaşamında partilere yer yoktur. Değişik mesleklerden insanlar birbirleriyle mücadele etmiyor, birbirlerini tamamlıyorlar. Rençper eker, marangoz ambarı, çilingir arabayı yapar, hamal taşır, fırıncı pişirir, terzi diker... Kısası baştanbaşa ahenktir ki yaratılıştan kurulmuş gidiyor. Hayatın çerçevesi dışında kimse olamayacağına göre, bütün bu insanları belli ve sayılı mesleklere döndürmek ve seçimleri en adil oranlarda bu esaslar dâhilinde yaparak, hayatı Meclise taşımaktır.' [112]

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi yazarı Muhittin (Birgen) Bey ise; Türkiye'de devrim, bürokrasi, Kör Ali İhsan Bey ve mesleki temsil konusunda özetle şunları yazmıştır:

'Bir devrime doğru gitmek istiyoruz. Bunu herkes istiyor. Bu devrimin mekanizmasını seçim usulü ile nasıl ifade edeceğiz? Dünyada olup biten ve bizi de kendisine doğru çeken Devrim hareketinin anlamı seçim bakımından düşünüldüğü zaman şudur: Şimdiye kadar bütün uluslar idare edici sınıflar tarafından yönetilirken, bu devrim hareketinde idareci sınıflar ortadan kaldırılarak, yerlerine idare edilen yığınlar geçiyor. Bugünkü Devrimin anlamı felsefesi budur. Biz de bu tarzda düşünmek zorundayız. Öyle bir seçim usulü koymamız gerekir ki, bu sayede, hem elimize muntazam bir idare ve siyaset makinesi geçsin, hem de Devrimin maksat ve anlamına uygun olsun.

Rusya'dan başka bütün memleketlerde, işlere görünüşte tamamen milletin iradesi hâkimdir. Oysa gerçekte asıl hükmedici kuvvet, her yerde idareci sınıflardır... Bu sınıflarla halk yığınları arasında durmayan bir mücadele, bir savaş vardır. Ve bu savaşın çizdiği iz seçim kanunlarında açıkça görülür ve daima bütün mücadeleler seçim yasalarında toplanır. Seçim yasalarının oradaki sonuçları itibarıyla, az çok halk sınıflarını temsil ettiği doğrudur. Ancak asıl kuvvet yönetici sınıfların elindedir. Bizde de aynı hal vardır. Bizde işlere hâkim olan yönetici sınıf Bürokrasi denilen heyettir. Fakat bu heyetin elinde –kendisine istediği Meclisi verdirmeğe mahsus– bir seçim kanunu yoktur. Ve ilim bakımından geri kalan diğer bazı memleketlerde de sadece derece böyledir. Fransa'da Macaristan'da, Almanya'da, vesaire de yönetici sınıfı hoşnut eden aracın adı Seçim Kanunu'dur. İspanya'da kısmen yine kanun, kısmen de paradır. Sırbistan'da, Bulgaristan'da, Yunanistan'da ve Türkiye'de ya sopa, ya tehdit, ya hokkabazlık, hülasa tabiiden başka bir kuvvettir. İşte Rusya'da zuhur eden devrimin, seçim bakımından ifadesi, bu yalancı milli hâkimiyeti kaldırarak, yerine gerçek milli hâkimiyeti yani ulus egemenliğini koymaktır. Bu nasıl konur? Öyle bir seçim mekanizması yapılmalıdır ki, ilkin yönetici sınıfın tahakkümünü, zorbalığını kâmilen kaldırsın; sonra milletin politik, sosyal ve ekonomik yapısına göre mevcut olan bütün güçleri bir araya toplayarak,

112 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 449.

bunlar arasında bir mücadele ve rekabet değil, bir ahenk kursun... Karl Marx, dünya tarihi üzerinde ne yapmışsa, Ali İhsan Bey de Osmanlı tarihi üzerinde aynı şeyi yapmıştır. Denebilir ki, bütün dünya hayatını okurken Marx nasıl bir gözlük kullanmışsa, Ali İhsan Bey de Osmanlı Türk'ünün hayatını okurken aynı gözlüğü kullanmıştır. Karl Marx, tarihi okuyarak istikbali haber vermişti. Ali İhsan Bey de, Osmanlı tarihini okuyarak, Anadolu'nun istikbalini keşfe çalışmıştır... Mesleki Temsil ne yepyeni, ne de mevcudun dışında başka bir şeydir. Bu, sırf bugün mevcut olan ve Rusya'da uygulanan usulün aynıdır. Sonuç üzerine yapacağı etki itibarıyla de, bu usul, demokrasi memleketlerindeki sınıf ve parti örgütlerinin de aynıdır... Mesleki Temsil esasen bu sistemin yani sosyalizmin müessesesidir.'[113]

3. Dışarıdan, Pavloviç'in Halk Zümresi değerlendirmesi

Kemalistler ile Halk Zümresi'nin –dışarıdan– bir başka karşılaştırması o yıllarda Komintem'de Pavloviç adıyla bilinen Doğu uzmanı Mihail Lazareviç Veltman (1871-1927) tarafından yapılmıştır.

1921 yılı Mayıs ayında yazılan makale, içerdiği 1920 yılının bütün olaylarının henüz çok yeni olduğu günlerdeki değerlendirmelerle ilgi çekicidir. Bu makaleden konumuzu ilgilendiren bölümler özetle şöyledir:

'...Türkiye'de, ülkelerinde toprak ağası da, kırsal kesimde hissedilir sınıf çatışması da olmadığını söyleyen küçük burjuva hatta sosyalist politikacılar var. Kanıt olarak Türkiye'de (özellikle Anadolu'da) toprak mevzuatına göre büyük bölümü devlete ait olan, yalnızca anlamsız oranda bir bölümü özel mülk olan önemli bir boş ve bakir toprak fonunun bulunduğunu söylüyorlar. III. Enternasyonal'e sunulan raporda bile, Türkiye'de toplumsal bir sorun olarak toprak sorununun var olmadığı, bu nazik sorunun komünizmin istediği yönde neredeyse çözülmüş olduğu açıklamasını buluyoruz. Türkiye tartışmasız önemli bir ekilmeyen toprak fonuna sahiptir... Köylü vergilerin, yol vergisinin, yasa dışı haraçların tüm yükünü taşıyor. Bütün bunlar yüzünden ilkel bir işletme yöntemine mahkûm olmuş ve işlediği toprağı küçültmüştür. Anadolu köylüleri azgelişmiş ve görenekçidir: hiçbir yeniliği benimsemeksizin bin yıl öncesinin toprak işleme biçiminde kalmıştır. Tarım araçlarının yokluğu ve kullandığı ilkel araçlar köylünün emeğini aşırı ölçüde zorlaştırmakta ve verimsiz kılmaktadır... Topraksız köylüler üstün varlıklar gibi olan beyleri için çalışmak zorundadırlar. Bu beyler, emirlerinde silahlı müfrezelerine sahiptirler ve bölgelerin gerçek hâkimidirler. Savaşa giden bey yanında tüm çevredekileri de götürür. Bunların çoğu acımasız sömürücülerdir. Ancak bu durum İttifaka ve Yunanlılara olan kinleri yüzünden kendilerine 'Bolşevik' demelerini engellemiyor... Emekçi köylü kitlelerinin son derece zor durumu, bu kitleleri bunaltan dayanılmaz boyunduruk köylü sınıfının en duyarlı öğeleri arasında devrimci düşüncelerin başarısı için uygun bir ortam yaratıyor... Ethem isyanı, ezici çoğunluğuyla köylülerden oluşan Türk ordusuna Bolşevik düşüncelerin girmeye başladığını gösteriyor... 'Kuvayı Milliye' partisi önce Anadolu'da daha sonra tüm küçük Asya ve Avrupa Türkiye'sinde ulusal hareketin yönetimini ele aldı. Gerçekte ülkenin tüm siyasetini

113 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 460-482.

yönetmektedir. Bu parti küçük ve orta burjuvazisini, subayları, serbest meslek sahiplerini bir araya topladı ve İtilafa karşı başkaldırı hareketinin başına geçti. Çok sayıda eski memur ve Jön Türk Partisi üyesi bu partiye girdiler ve partiyi eski emperyalist siyaset yönüne ittiler. Temelde bu tutucu (konservatör) bir partidir. Üyeleri arasında çok sayıda büyük toprak sahibi ve büyük kapitalistte vardır. 'Kuvayı Milliye' Partisi'nin üyelerinin çoğunluğu, Türkiye işçi kitlelerinin uyanışına neden olmaktan çekindiklerinden, Sovyet Rusya ile çok sıkı yakınlaşmadan korksalar da, eşyanın mantığı partiyi Sovyet Rusya ile dostça ilişkiler kurmaya zorluyor...İç politika alanında 'Kuvayı Milliye' Partisi her türlü yenilikten sakınmaktadır. Kemal Hükümeti şimdiye dek toprak konusunda, fiyat artışlarına, spekülasyona, tefeciliğe karşı mücadelede hiçbir şey yapmadı. Reform isteklerine karşı 'Kuvayı Milliye' yanlıları kesin olarak şu yanıtı veriyorlar: önce emperyalizmi yenelim, sonra ciddi reformlara girişeceğiz... 'Kuvayı Milliye'den sonra Anadolu'yu etkileyen ikinci parti 'Halk Zümresi' (Halkçı Parti) Partisidir. Büyük Millet Meclisi delegeleri arasında çok yanlısı vardır. Bu partiye İslamcı Parti de denilmektedir. (Bu parti) İslam'ın kutsal ilkelerine dayanan Grup, Batı'nın tehlikeli etkisini yok etmek ve ihtiraslarından kurtulmak istemektedir. Programını Muhammed'in buyruklarıyla savunmaktadır... Programının zenginliği, küçük burjuva reformcu eğilimleri (kooperatifler), sosyalist ilkelerle insancıl eğilimlerin karışımı, son olarak bu programın İslam'ın kutsal ilkeleri ve Allah'ın emirleriyle savunulması halk arasında partiye büyük bir başarı sağlamaktadır.'[114]

114 Pavloviç, "Kemal'in Türkiye'si", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, Sayı 26, s. 68–72.

MUSTAFA SUPHİ'NİN, YEŞİL ORDU, MESLEKİ TEMSİL YANLISI ve –RESMİ– TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI YÖNETİCİLERİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Mustafa Suphi ve beraberindeki yoldaşları 1 Ocak 1921 tarihinde (Bakü'den çıkıp) Kars'a vardıklarında, Bakü'de partinin 'Dış Büro'su kalmıştı. Büro'nun başında da Kayserili İsmail Hakkı bulunuyordu. Kars'ta Kazım Karabekir tarafında 'pek samimane' törenle karşılanan Mustafa Suphi Kazım Karabekir Paşa'yla görüşüp olayları kavramaya çalışırken, bir taraftan da Bakü'deki İsmail Hakkı'ya yazdığı mektuplarla düşüncelerini aktarmıştır.

Mektubu yazdığı ayın sonunda öldürüleceğinden habersiz Mustafa Suphi, Ankara'ya ulaşmayı hedeflerken yazdığı mektubunda birkaç konunun altını çizmiştir ki, burada Bolşeviklerin Türkiye politikasına karşı iki itirazı dikkat çekicidir:

'Rus Dış İşleri Komiseri Çiçerin'in Van ve Bitlis'in Ermenistan'a bırakılması yolundaki 'münasebetsiz' teklifi bizi zor durumda bırakmıştır.

Bolşevik önderlerin Enver Paşa'ya yardımları (doğru olmamıştır) ve bununla güçlenen Enver doğuda ve Ankara'da sahte komünist partileri ile ortaya çıkmıştır.

Ankara'daki moda olan komünistlik Rusya'dan yardım almak için bir oyundur.

Ankara'da Marksizm'i savunan parti olarak azınlıkta kalabiliriz ve bu koşulda ayrı bir örgüt kurmak durumu söz konusu olabilir.

Ve Türkiye'de talihsiz işçi ve köylü dünyadan ve devrimlerden habersizdir'.

Ocak ayı başında yazdığı bu mektupta belli ki bir kısmını memleketten tanıdığı Kör Ali İhsan Bey, Nazım Bey, Hakkı Behiç Bey, Yunus Nadi Bey, Muhiddin Bey, Dr. Tevfik Rüştü Bey, Besim Atalay Bey hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

'Bakü'de İsmail Hakkı Yoldaşa,

Aziz Yoldaş,

(boşluk) tarihinde Kars'a muvasalatla orduya misafir olduk. Kazım Karabekir Paşa tarafından hakkımızda pek samimâne muamele gösterilmiştir. Orduda ruh pek yüksek, halâskârlık cereyanı kuvvetlidir. Bolşeviklere karşı muhabbet umumi bir mahiyette iken son zamanlarda Çiçerin'in Bekir Sami'ye Van ve Bitlis'in Ermenistan'a ilhakı yolundaki vaki olan münasebetsiz bir teklifin şuyûu Rusya'ya karşı pek ziyade sarsmış, bizim de mevkiimizi müşkülâta sokmuştur. Ankara ve umumiyetle Garp cephesinde Türkçülükle karışık kuvvetli bir komünistlik hareketi intişâr etmekte, gazeteler Oktobr Bayramını halâskâr düğün olarak karşılayacak derecede ileri gitmekte iseler de yukarıda zikr olunan havadisin şuyûu bütün bu cereyanların birden bir aleyhte dönmesine kâfidir. (1 kelime silik) gazete sahifelerinde görülen komünistlik hareketleri pek sunidir. Bizlere isnad etmek istenilen mukallidlik (taklitçi) eseridir. Rusya'dan müzaheret (yardım) almak için bir oyundur. Bahtsız amele ve rençper ise dünya hareketinden, inkılâptan maalesef bihaberdir veya pek az haberdardır. Bu hususta bir fikir edinmek için Ankara'da teşekkül eden Komünist Fırkası hakkında malumat ve izahatı ber-vech-i âti (aşağıda) kaydediyoruz:

Şarkta ve Türkiye'de komünizm lehine başlayan büyük ve seri cereyanda istifade etmek isteyen İttihat ve Terakki yârânı, idare-i hükümeti daima elde bulundurmak gayesi ile Ankara'da Komünist Fırkası merkezi heyeti teşkil ediyorlar. Zannıma göre evvelce Halkçılık veya Halk Zümresi ismi verilmek istenen bir program etrafında komünizm akideleri mevcuttur ve bu işi Türkiye'nin Karl Marx'ı unvanı verdikleri Kör Ali İhsan Bey'e tevdi ediyorlar. İttihat ve Terakki yârânı programımızdan ve fırkanın unvanından başka teşkilat nizamnamemizi aynen kendilerine mal etmişler. Bu vechile hafi bir komünist fırkası kurulurken bizimle rabıta ve münasebetleri olup şubelerine mukayyed (bağlı) bulunan komünistler hakkında takibata başlamışlardır. Gazetelerde aleyhine kampanya açmışlardır.

Onların fikrini neşreden Yeni Gün *gazetesinde de ifşa eyledikleri gibi maksatları Kızıl Elma şiarıyla Turan ve İttihat-ı İslam siyaseti takip eylemek üzere idare-i hükümete yeni bir şekil vermek ve böylece idareyi daima elinde bulundurmayı temin eylemektir.* Yeni Gün *gazetesinde buna ait birçok işarat bulunmakta, hususiyle Talat Paşa'nın III. Enternasyonal nezdindeki nüfusundan ve Şark siyaseti kendilerine tevdi olunup bunu da Enver Paşa'nın fiilen deruhte ettiğinden bahsedilmektedir. Rusya tarafından Enver'e vaki olan maddi muavenet (yardım) Ankara'da Şarka İttihat ve Terakki'nin Pantürkizm ve Panislamizm şiarlarıyla komünist unvanı altında gizlenen bir teşkilat vücuda getirmek suretiyle akseylemiştir.*

Yeni Komünist Fırkası müessislerinin şahıs ve hüviyetleri hakkında yapılacak ednâ (sıradan) tahkikat beyanatımızı teyid edecek kati buhranlar olur. Müessislerden şimdiye kadar öğrendiklerimiz hakkında malumat vereyim.

Ali İhsan Bey: *Kör Ali demekle maruf (tanınmış) olan bu adam İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin on iki sene devam eden saltanatında İstanbul İttihat ve Terakki katib-i mesullüğü ile çalışmış ve harp içinde devam eden harp ticaret ve yağması devrinde memlekette ispekülasyona emin yollar açarak suni bir ticaret burjuvazisi temin eylemiş, Anadolu Milli Mahsulât Şirketi, Kantariye Şirketi, Bakkaliye Şirketi, İktisat Bankası ve saireyi ve birçok harp ticaret inhisarlarını vücuda getiren ve hayatı pahalılaştıranlardan olup harp seneleri içinde proletarya ailelerinin açlıktan sürünmelerine sebep olmuş. İttihat ve Terakki'nin harp seneleri içinde iaşe nezaretini deruhte eden Kemal Bey'le çalışarak İaşe Nazır muavinliğini ifa eylemiştir.*

Celal Bey: *Şimdiki hükümetin İktisat Vekili olan bu zat on iki senelik İttihat ve Terakki devri hükümeti esnasında Bursa ve Aydın vilayeti katib-i mesullüğünde bulunmuş, İttihat ve Terakki'nin mütarekeden sonra inhilâli üzerine İttihat ve Terakki'nin şekl-i diğerinde istihâlesi (hal değiştirme) olan Teceddüt Fırkası'nı tesis eylemiştir. Celal Bey şimdi komünistlerin ser-firâzıdır (yüksek baş).*

Nazım Bey: *İttihat ve Terakki'nin ikinci safında ve vilayet valiliklerinde bulunan Mütarekeyi müteakip 'Yeşil Ordu' ismi altında bir nevi dini teşkilat vücuda getiren kimsedir.*

Hakkı Behiç Bey: *Keza İttihat ve Terakki yârânından mutasarrıflıklarda ve pek mühim memuriyetlerde bulunmuş ve son günlere kadar orman işletme kereste ve ispekülasyon ile lekelenmiştir.*

Yunus Nadi Bey: *İttihat ve Terakki'nin Selanik'te vasıta-i neşr-i efkârı olan* Rumeli *gazetesinde, bilahare İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin gazetelerinden olan* Tasvir-i Efkâr*'da daha sonra İttihat ve Terakki sermayesiyle teşekkül eden* Yeni Gün *gazetesinde başmuharrirlik yapmış maruf ittihatçılardandır.*

Muhiddin Bey: *İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da vasıta-i neşr-i efkârı olan* Tanin *gazetesinin uzun müddet, senelerce başmuharriri ve şimdi de* Yenigün*'de muharrirdir. İstanbul'da gazete patronları cemiyetinin kâtibi idi.*

Doktor Tevfik Rüştü Bey: *Eski İttihat ve Terakkicilerden olup merkez-i umumi azasından meşhur Doktor Nazım'ın akrabasından ve arazi (?) milyonerlerinden Evliyazade'nin damatlarındandır. İzmir'de İttihat ve Terakki organı olarak çıkan* İttihat *ve* Anadolu *gazeteleri başmuharriri idi. Harb-i umumi esnasında İttihat ve Terakki kabinesinin sıhhiye müdür-i umumisi ve harbin son senelerinde Almanya'da ecza taciri idi. Sıhhiye nezaretine tevdi edilen parayı sermaye ittihaz ederek ecza üzerine yaptığı ispekülasyon pek meşhurdur.*

Besim Atalay Efendi: *Bu sarığı çıkarılmış bir softadır. İttihad-ı İslam'dan Turancılık mefkûresine dönen ve İstanbul Türk Ocağı faal azaları arasında bulunan ve Pantürkistler arasında şöhret alan Hamdullah Suphi Bey ile çalışan bu adam şimdi İttihat-ı Etrakiye gitmek için komünizmi bir vasıta olarak kabul ediyor.*

Soysallıoğlu İsmail Suphi: *1919 senesi yazı esnasında İstanbul'da teşekkül eden ve İngiliz liberalizmini esas itibarıyla kabul eden Milli Ahrar (National Liberal) fırkası müessislerinden ve İngiliz liberalizmi mürevviclerindendir (değer veren). Dün individüalist (ferdiyetçi) iken bugün tamamen aksini kabul eylemiştir.*

Doktor Tevfik Rüştü, Besim Atalay ve Soysallıoğlu sefir Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gelmekte idiler. İttihat ve Terakki İkinci Enternasyonal'e Doktor Akil Muhtar Bey, Salah Cimcoz Bey ve Nesim Mazliyah Efendi'yi nasıl temasa memur ettiyse şimdi de bunları III. Enternasyonal ile münasebete memur etmiş olsa gerekir.

Mehaza yeni komünist fırkası içinde bazı muhtelif ve tezat cereyanlar mevcut olduğu zannolunuyor. Burada Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla bazı mükâlemeler (görüşme) yapıyoruz. Netice konferansın birinci ve ikinci delegeleri Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerle birkaç güne kadar buraya muvasalat edecek eski komünistlerle görüşünce daha vazıh surette anlaşılacaktır. Komünistlik geniş mikyasta intişara başladığına ve hatta bir moda haline girdiğine göre bizim ekalliyeti temsil ve müdafaa ordusu müzahereti (yardım) yolunda ve Marksizm'den ayrılmayan fikirlerimizin zafer bulacağına kanaatimiz vardır.

Bizim kongre mukarreratını kabul ettikleri halde büyük bir tasfiye yapmak üzere bazı müzakerat yapılması henüz tasavvur halindedir. Mamafih aksi halde ayrı bir teşkilat halinde kesb-i kanuniyete çalışmak mecburiyetinde kalacağımızı zannediyoruz. Merkezi heyet, hücre (?) ve harici büro ile diğer yoldaşlardan çıkan heyetlerde çıkan kararlar nazar-ı dikkate alınmak üzere III. Enternasyonalin alacağımız vazifeye dair nokta-i nazarını serian bekliyoruz.

Şunu da ilaveye lüzum görüyoruz. Şimdiye kadar yeni komünist fırkasının Büyük Millet Meclisi ile... Ve hükümet eliyle communisme d'etat hükümet komünizmi yapılmak istenmesi gibi mesele hissediyorsak da bazı meseleler etrafında meclis müzakeratını buhranlar geçirmesi şayan-ı dikkattir. Herhalde komünistler ..(iki kelime okunmuyor)

Mustafa Suphi[115]

115 Yücel Demirel (çev.), *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2*, Tüstav Yayınları İstanbul 2004, s. 15.

Yalnız, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan işçi ve köylü kitlelerine karşı, böylece Anadolu burjuvaları bir taahhüt altına girmiş bulunuyorlardı. Bu taahhüdü yerine getirdikleri sanısını uyandırmak zorunluluğu vardı, bunun içinde onlara sınıf farklarının varlığını duyurmamak, kasabalı Anadolu zenginlerinin egemen sınıf mevkiine geçmelerini, geniş halk kitlelerinin iktidara geçmesi olarak göstermek gerekti. Yani egemen sınıfın yardımıyla, gericiliğe ve hükümdarlığa karşı siyasal burjuva devrimi yapan asker, sivil bürokratlar tarafından izlenen halkçılık ve ıslahatçılık politikasını bu zorunluluk doğurmuştur..'

Şefik Hüsnü, Aydınlık,
1 Ocak 1925

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(HAFİ) –GİZLİ– TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

Kuruluşu: 14 Temmuz 1920
Katib-i Umumisi: Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih
Merkezi: Ankara (Karaoğlan Çarşısı)
Kapanması: 7 Aralık 1920

1. (Hafi) –Gizli– Türkiye Komünist Partisi'nin kurulma süreci

1920 yılının yaz aylarında Yeşil Ordu'nun ardından Ankara ve Eskişehir merkezli olmak üzere kurulan partilerden bir diğeri (Hafi) –gizli– Türkiye Komünist Partisi olarak anılan oluşumdur. Bu partinin kuruluşu, yöneticileri, yayınları ve diğer faaliyetleri konusunda dağınık olan bilgiler yeni ortaya konulan bilgi ve belgelerle kısmen de olsa ulaşılabilir duruma gelmiştir.

Parti, Yeşil Ordu'nun kuruluşundan bir iki ay sonra, –Yeşil Ordu– içinden ayrılan bir grup tarafından kurulmuştur.

(Hafi) Türkiye Komünist Partisi ile Bakü'de kurulan Mustafa Suphi'nin başkanı olduğu Türkiye Komünist Fırkası arasında dolaylı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Partinin kurucuları arasındaki üç isim diğerlerinden öne çıkmıştır.

Bunlar Şerif Manatov, Ziynetullah Nevşirvanov ve Baytar (Binbaşı) Hacıoğlu Salih'tir.

Bu kurucular dan Şerif Manatov Başkırt Türklerindedir. Başkırt Cumhuriyeti adına 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelmiştir.[1]

Şerif Manatov, Moskova'da 1917'de 'Müslüman Komiserliği'nde Kazanlı Bolşevik Mollanur Vahidov ve sosyalist devrimci yazar Alimcan İbrahimov gibi ünlü komünistlerle, Rusya'daki Müslümanların örgütlenmesi için çalışmıştı. Fethi Tevetoğlu, Şerif Manatov için şu bilgileri vermektedir.

'Mollanur Vahidov reis, ötekiler üye olacaklardı. Bu surette Milliyetler Komiserliği'ne bağlı bir Müslüman Komiserliği teşkil edilmiş oluyordu. Müslüman Komiseri Mollanur Vahidov 30 yaşını henüz bitirmiş ve Bolşevikliğe pek yakında intisap etmiş bir kimse idi. Şerif Manatov ise Başkırt olup Psikiyatri Enstitüsü'nde bir müddet okumuştu. 1913'te Kazan Türkleri tarafından İstanbul'a gönderilmiş bir sağlık ekibiyle İstanbul'a gelmiş ve burada bir müddet kalmış, Türkiye lehçesini de öğrenmişti. Türkiye'den Rusya'ya dönerken İsviçre'den geçmiş orada Lenin'i ziyaret ettiğinden, kendisinin 1917 Ekim ihtilalinden sonra Lenin'in en yakın dostu olduğunu iddia etmişti.

Bilahare, 1918 Şubat sonu ve Mart başlarında Müslüman Komiserliği'ne gelen Mustafa Suphi'yi Şerif Manatov kabul etmiş ve Stalin'le tanıştırmıştı.

1 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 83.

Şerif Manatov, sonraları Başkurdistan Cumhuriyetinin ikinci başkanı yani Zeki Velidi (Togan'ın) muavini idi. Zeki Velidi bu çok aşırı komünistten kurtulmak için olacak, kendisini Ankara Hükümeti nezdinde mümessil olarak göndermişti. Şerif Manatov daha önce İstanbul'da iken Türk Lehçesini öğrendiğinden Ankara'da herkesle kolayca temas edebilmişti. Hatta Mustafa Kemal Paşa ile birkaç defa görüşmüş Paşa'ya 'Sovyet Sistemi' hakkında uzun bir rapor dahi sunmuştu.

İşte bu Şerif Manatov Ankara'da ve Eskişehir'de komünizmi methederek konferanslar vermiş ve iyi dinleyici bulmuştu."[2]

Şerif Manatov, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmelerinin ardından onların anısına derlenen bir kitap için yazdığı makalede, 18 Ocak 1918 tarihinde içinde kendisinin de bulunduğu Merkez İslam Komiserliği'nin Moskova'da çalışmaya başladığını, bunu takip eden birkaç hafta sonra da Komiserliğe Mustafa Suphi'nin geldiğini, tanışmalarının bu şekilde olduğunu belirtmektedir.

Suphi, İslam Komiserliği nezdinde bir Türk Şubesi kurarak, gazete çıkarmanın mümkün olup olmadığını, Komiserliğin tavrının nasıl olacağını anlamak istemektedir.

Mollanur Vahidov ve Stalin'le görüşen Mustafa Suphi, Moskova'da ilk komünist Türkçe gazete olan *Yeni Dünya*'yı çıkarmaya başlayacaktır.

Şerif Manatov'un Mustafa Suphi ile ilişkisinin nasıl devam ettiğine ilişkin detay bulunmamasına karşın, onun Türkiye'ye gitmesi ve buradaki çalışmalarından İslam Komiserliği ve Mustafa Suphi'nin bilgisi olduğu anlaşılmaktadır.[3]

Şerif Manatov 1920 yılı sonbaharında Türkiye'den sınırdışı edildiğinde Bakü'de Mustafa Suphi ile yeniden karşılaşacak ve onu Türkiye'ye dönme hazırlığı içinde bulacaktır.[4]

Ziynetullah Nevşirvanov da Şerif Manatov'la aynı ülkeden, Başkurdistan'ın başkenti sayılan Ufa doğumlu bir Tatar Türkü'dür. Ziynetullah Nevşirvanov'un yaşamı hakkında bir bilgi notu 1921 yılında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden Çerkes Ethem davasında mahkûmiyet kararının çevirisini veren Rusça bir belgede şu şekilde yer almaktaydı:

---

2 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler,* s. 187 ve 477.
Bolşeviklerin desteğiyle kurulan Başkurdistan Cumhuriyeti başkanı Zeki Velidi (Togan), Şerif Manatov'un sergüzeştçi kişiliğinden söz etmekte ve onu gerekli temasları kurmak üzere Azerbaycan'a gönderdiklerini yazmaktadır. bkz. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
Samih Çoruhlu ise Şerif Manatov için Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Zeki Velidi'nin yanında çalıştığını ve cumhuriyetin İkinci Başkanı olduğunu yazmıştır. bkz. Samih Çoruhlu, "İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul* gazetesi, 4-10 Temmuz 1966.

3 'Bir İngiliz istihbarat raporuna göre, Eskişehir'de çıkan *İşçi* gazetesinin 28 Nisan 1920 tarihli sayısında şöyle bir ilan yayımlanmıştır: Moskova'da İslam Komiserliği'nin eski üyelerinden Şerif Manatov Rusya'da yer alan büyük değişiklikler ve bunların anlamı üzerine yakınlarda bir konferans verecektir. Bu toplantının zamanı ve yeri ayrıca bildirilecektir.'
12 Mayıs 1920 tarihini taşıyan bu rapora göre, Manatov'un 1919 Temmuz'unda İstanbul'da Bolşevik propagandası yaptığı haber verilmiştir.
3 Haziran 1920 tarihli bir başka raporda da, Şerif Manatov konferansında Türkiye'nin güvenliği için, Millet Meclisi'nin Bolşevik ilkelere bağlılığını resmen açıklamasının zorunlu olduğunu belirtmiş ve Rus Bolşeviklerinin Erzurum'daki Türk ordu birlikleriyle elele verdiğini haber aldığını da söylemiştir. Bunun üzerine toplantı, Millet Meclisi'ne böyle bir açıklama yapması için telgraf çekmiştir. Bu telgrafın Meclis'te çok fırtınalı tartışmalara yol açtığı bildiriliyor.'
bkz. E. Akbulut, M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası.* s. 83.

4 Info-Türk Ajansı, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları,* Tarihsel Belgeler Dizisi: 2, Brüksel 1975, s. 25

'Ziynetullah Nevşirvanov, Ufa'lı, Tatar, köylü çocuğu. Savaş öncesinde Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi'nde okumuştur. İlk sosyalist eğitimini Rusya'da EsEr'lerin literatüründen edinmiştir.[5]

İstanbul'da Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuş ve merkez komitesi'ne üye seçilmiştir. İstanbul gazete ve dergilerinde Batı ve Doğu sosyalizmleri hakkında birçok yazısı çıkmıştır. Komünizmi 1919 tarihinde benimsemiş, 1920 Ağustosunda Anadolu'ya geçerek gizli TKP üyesi olmuştur. Merkez komitesi üyeliğine seçilmiş, yazdığı yazılarla görüşlerini yayımlamıştır. Gizli TKP'nin THİF'ye dönüşmesinde rol oynamış, parti programını hazırlamıştır. THİF merkez komitesinde Basın ve Propaganda Şube Başkanlığı görevini yürütürken Şubat 1921'de tutuklanmıştır. Ethem'e mektup yazarak Doğu Halkları Bakü Kurultayı'na delege göndermek için para istemekle ve hükümeti yıkma girişiminde bulunmakla suçlanmıştır. Mahkemede çok rahat davranmış, orada bile propaganda yapmıştır. 15 yıla mahkûm edilerek Niğde'ye gönderilmiştir. Rusya'da yaşlı bir babası, Ankara'da ise iki yaşında bir kızı ve hamile bir eşi vardır. Eşi (Cemile) Ankara öğretmen okulunda öğretim görevlisiydi, şimdi işten atılmıştır. Ziynetullah yoldaş, bilgi birikimi yüksek, doğu bilimcisi ve bilimsel yaratıcılık yatkınlığı olan bir insandır.'[6]

Ziynetullah Nevşirvanov, 1920 yılında İstanbul'da Tatar göçmeni bir ailenin kızı ve öğretmen olan Cemile Hanım'la evlenmiştir. Bu sırada İstanbul'a gelen Şerif Manatov'da hemşerisi ve yoldaşı Ziynetullah'ın evinde kalmıştır. 1920 yazında Ziynetullah Ankara'ya gelmiş ve Ankara Matbuat Müdürlüğü'nde çalışmaya başlamıştır. Ziynetullah Nevşirvanov 1922'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası davası nedeniyle girdiği hapisten çıktıktan sonra, Komintern'in 4. Kongre'si için Moskova'ya gitmiş, giderken karısı ve baldızını da götürmüş, oraya yerleşmiştir. (Baldızı) Rahime Hanım Bakü'de (TKF'nin temsilcisi olarak orada kalan) Kayserili İsmail Hakkı ile evlenmiştir.[7]

Fethi Tevetoğlu'da Ziynetullah Nevşirvanov'un bazen kendi ismi ile bazen de (Z.N.) rumuzu ile *Türkyurdu* dergisinin 1331-1333 (1915-1917) yıllarındaki sayılarında ve çeşitli konularda 27 makale yazdığını aktarmaktadır.[8]

G. Harris ise, İstanbul'da Hüseyin Hilmi'nin İştirak'ten sonra çıkardığı *İdrak* gazetesinde 'sosyalizmle İslamiyet'in' aynı manaya geldiği yönünde yazılar çıktığını, Ziynetullah'ın, bu gazetede 'Zenon' takma adıyla "Bir milliyetperver sosyalist olabilir mi?" başlıklı yazısının o dönem yankı uyandırdığını yazmaktadır.[9]

Ziynetullah, 10 Nisan 1335/1919'da *İdrak*'teki yazısında dönemin birbirinin içine girmiş iki kavramı, milliyetçilik ve sosyalizmi tartışmış, *'sermayenin çıkarlarına*

---

5 EsEr: Veya S-R, Rusya'da Sosyalist Devrimci hareket. Rus Narodriklerinin mirasçısı olarak kabul edilmektedirler. Sosyalist Devrimciler, 1907'den sonraki dönemde yasal mücadele yöntemlerini küçümseyip, demokrasi ve devrim için merkezileşmiş şiddete ve teröre dayalı politikaları savunmuşlardı. Zamanla S-R'ler Rus köylü sınıfı içinde örgütlenen Rusya'nın en güçlü devrimci partilerinden biri olmuştur.
bkz. E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt II, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 45 ve *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2. cilt, İletişim Yayınları, s. 549.

6 E. Akbulut, M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 165.

7 Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, s. 194.

8 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 186.

9 G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 101.

değilde, halkın geniş kesimlerinin çıkarlarını savunan milliyetçilik ile sosyalizm birbirini tamamlayan düşüncelerdir' sonucuna varmış ve şöyle yazmıştır:

'Bunun için hiç korkmadan diyebiliriz ki, 'milliyetçi bir adam pek âlâ bir sosyalist olabilir. Hem de beynelmilelci sosyalist olabilir. Halkçı olan bir milliyetçi, savunduğu düşünceler gereği halkı müdafaa ederken, kendisi bilmeyerek sosyalizme hizmet ettiği gibi, işçilerin ve köylülerin yani halkın çoğunluğunun çıkarlarını savunan sosyalistler de ulusa hizmet ederler. Fakat bundan sosyalistlerin milliyetçi olmaları lüzumu anlaşılmamalıdır. İnsan milliyetçi olduğu bazı hissi anlarda derhal 'şovenist' olmaya eğilimlidir. Çünkü lisanın, vicdan, din ve örfün, tarih ve merakın bizlerde çok derin izleri vardır. 'Şovenizm' içtimai bir hastalıktır. Beşeriyete ıstırap olan bir beladır, müzmin bir derttir. Bu derdin yalnız devası sosyalizmdir.' [10]

Üçüncü önemli kurucu Hacıoğlu Salih'dir. Hacıoğlu Salih'in Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulduğu sırada Vakkas Ferit'le tanıştığını, onun da Salih'i Nazım Bey'le tanıştırdığı, mahkemedeki ifadelerinden bilinmektedir. Hacıoğlu Salih'in Yeşil Ordu'daki günlerinin uzun olmadığı anlaşılmaktadır. Hacıoğlu Salih hem Yeşil Ordu'nun tamamı milletvekili ve eski İttihatçılardan meydana gelmiş yönetimini onaylamadığı, hem de yeterince sol bulmadığı programından dolayı Ankara'da yeni bir parti girişiminde bulunduğunu yazmaktadır.

Bu kuruculardan Şerif Manatov ve Ziynetullah Nevşirvanov'un Türkiye'deki siyasi faaliyetleri uzun sürmemiştir. Şerif Manatov 1920 yılının sonunda komünist faaliyetlerinden dolayı hükümetçe tutuklanmış ve İnebolu'dan sınırdışı edilmiştir. Ziynetullah Nevşirvanov da 1922'de hapisten çıktıktan sonra Sovyetler'e dönmüştür.

Hacıoğlu Salih'in ise uzun yıllar hem Türkiye'de hem de Sovyetler'de zor bir yaşamı olmuştur.

Bu bilgiler, Moskova'da Hacıoğlu Salih'in oğlu Lütfi Hacı ile konuşma olanağı bulan Mete Tunçay'a (Lütfi Hacı) tarafından verilmiştir. [11]

Komünist Enternasyonal'in 'gizli' belgelerinde, Hacıoğlu Salih'in 1928 yılında tutuklandığını, TKP Merkez Komitesi'ndeki likidatör gruba karşı (Vedat Nedim Tör) yeterince mücadele etmediğini, yeni Muvakkat Merkez Komitesi'nin de Salih'i parti üyeliğinden çıkardığı yazılmaktadır.

Hacıoğlu Salih'e yöneltilen suçlardan bir diğeri: Sovyetler'e giderken MK eski üyelerinden ve 'likidatörlerin' başı olduğu söylenen Şevket Süreyya Aydemir'den Komünist Enternasyonal yönetimine verilmek üzere bir mektup almayı kabul etmesidir.

Hacıoğlu Salih, 1948 yılına kadar Stalin'in teröründen korunmayı başarmıştır. 1949'da tutuklandığında 69 yaşındaydı.

1949 yılında SSCB İçişleri Bakanlığı makamlarınca tutuklanmış ve 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1954 yılının Nisan ayında cezasını çekmekteyken Altay kazasında kapatıldığı Emek Kampı'nda ölmüştür. Ölümünden sonra SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Heyeti tarafından 27 Şubat 1956'da tamamen aklanmıştır.[12]

---

10 Ziynetullah Nevşirvanov'un *İdrak* gazetesinde yayımlanan 'Bir milliyetperver sosyalist olabilir mi?' başlığı yazısının tamamı kitabımızın sonundaki Ekler bölümündedir.

11 Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, s. 206

12 E. Akbulut, M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 108-115.

Portre / Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih

Hacıoğlu Salih, 1880'de Tonya'da (Trabzon) doğmuş, 1903'te İstanbul'da Askeri Baytar Mektebi'ni birincilikle bitirmişti. Subay çıkınca Bağdat'ta görevlendirilmiş, orada Fatma Hanım ile evlenmiş, ilk çocuğu Süleyman Lütfi 1906'da Kerbela'da doğmuştu. Sonra Makedonya'ya tayin edilmiş, yeni görev yeri olan Üsküp'deki ihtilalci hava, Hacıoğlu Salih'i de etkilemiştir. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. İkinci oğlu İbrahim Ethem, 1908'de Üsküp'de doğmuş, aynı yıl partideki programın değişikliği nedeniyle istifa eden ve İstanbul'da tayin edilen Hacıoğlu Salih 1910-12 yıllarında Baytar Mektebi'nde Emraz-ı İntaniye (enfeksiyon hastalıkları) hocalığı yapmıştır. 1910'da kızı Nüzhet İstanbul'da doğmuştur. 1912'de Balkan Harbi'ne katılmış, Harb-i Umumi'de Gelibolu'da, daha sonra Doğu Cephesi'nde Diyarbakır ve Van'da görev yapmıştır. Savaşın sonuna doğru Arabistan'a gönderilen Hacıoğlu Salih, Mütareke'de İstanbul'a gelmiş, oradan Ankara'ya geçerek, 5. Kolordu Hayvan Hastanesi Müdürü olmuştur. 1920 yılında küçük kızı Saadet doğmuştur. Hacıoğlu Salih'in Yeşil Ordu, (Hafi) Komünist Parti ve THİF çalışmaları bu döneme rastlamaktadır. 1920 yılı 14 Temmuz'unda kurulan, (Hafi) Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları arasındadır. Partinin Umumi Kâtibi seçilmiştir. 1921 yılı Mayıs ayında İstiklal Mahkemesi tarafından diğer Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası önderleriyle 15 yıl hapse mahkûm edilerek Kırşehir hapishanesine gönderilmiştir. Orada Sabiha Sünbül adında dul bir hanım, dışarıdan Salih Hacıoğlu'nun hizmetlerine bakmıştır. Bu arada 15 yaşındaki büyük oğlu Lütfi'yi Rus Sefareti aracılığı ile Rusya'ya göndermiş, 1922'de karısı Fatma Hanım ölünce Sabiha Hanım ile evlenmiş, yine 1922'de Komintern'in 4. Kongresi için Moskova'ya giderken öteki çocuklarını da Moskova'ya götürüp orada yuva ve okullara yazdırmıştır. 1923'te Türkiye'ye dönmüş 1923 yılının Mart-Ağustos aylarını hapiste geçirmiştir. 1925 yılında İstanbul'da toplanan Türkiye Komünist Partisi 3. Kongresi'nde yeniden Merkez Komitesi'ne seçilmiştir. Parasızlıktan muayenehane açıp özel veterinerlik yapamamış, resmi bir göreve kabul edilmemiştir. Hacıoğlu Salih, Şark Şimendiferlerine odacı olarak girmiş, tren müfettişliğine kadar yükselmiştir. 1927 TKP tutuklamasında gözaltına alınmış, 23 Ocak 1928'de dört ay hapse mahkûm olmuştur. Bu dönemde Parti yönetiminden uzaklaştırılmış ve gözden düşmüştür. 1928 yılında vize alarak eşi Sabiha Hanım'la birlikte Sovyetler Birliği'ne gitmiş, önce Moskova sonra Azerbaycan'da Kirovabat (Gence) şehrinde veteriner olarak çalışmıştır. Çocuklarından Lütfi inşaat mühendisi, Ethem askeri irtibat subayı olmuştur. 1937'de Ethem kendisine için bir soruşturma açılınca intihar etmiştir. Büyük kızı Nüzhet, işini Gence'den Lenkaran'a nakleden babasının yanına giderek balık konserve fabrikası laboratuarında çalışmaya başlamıştır. 1949 yılında eşi Sabiha Sünbül Türkiye'ye dönebilmek için Türk Büyükelçiliği'ne başvurmuş, bundan ötürü, karı-koca ikisi birden Altaylar'daki Barnavul kampına sürülmüştür. 1937 Büyük Terörü'nden kurtulan Hacıoğlu Salih bu kampta 1954 yılında ölmüştür. Karısı bir süre sonra serbest bırakılmıştır. O dönem Moskova'da bulunan Nazım Hikmet'in yardımıyla Sabiha Hanım'a bir emekli maaşı bağlanarak son yıllara değin Moskova'da yaşamıştır.

Salih Hacıoğlu için Nazım Hikmet'in yazdığı dramatik şiir hatırlanmalıdır.

OTUZDOKUZUNCU YILDÖNÜMÜ

SBKP Leninci MK'ne ve şahsen
Hrufçof Yoldaşa armağanımdır.

Hacı Oğlu Salih memleketimdendi,
Karadenizden.
Kocaman gözlü, kocaman burunluydu,
Dazlaktı.
Komünistti on dokuzdan.
Dövüştü.
Hapislere düştü.
Yattı Ankara'da, Kırşehir'de.
Sonra, geçti bu yana,
Yani ikinci vatana.
Baytardı, Kirovabat köylerinde hasta keçilere baktı.
Yıllar, eğrilen bir yün ipliği gibi aktı
Namuslu, çalışkan parmaklarından.
Sonra, 49'da, Moskova'da Martın onuncu gecesi
Oturmuş Engels okuyordu
Geldiler
Götürdüler
Sürdüler Altay bucağına.
Ne bir dağ devrildi içinde
Hatta ne bir toprak parçası kaydı,
Yalnız inme indi sağına,
Altmış yedi yaşındaydı.
Altı yıl Hacı Oğlu Salih
Kutladı devrimin yıldönümünü
Tel örgüler ve kurt köpekleriyle çevrili
Ve öldü bir bahar günü
Elli kişilik barakasında.
Bu akşam Moskova'da bayram eyledik,
Kutladık devrimimizin yıldönümünü.
Dolaştı türkü söyleyerek alanları
Marks
Engels
Lenin
Ve temize çıkma kâğıdı Salih'in...

Moskova 1956
Nazım Hikmet

E. Akbulut ve M. Tunçay'ın hazırladığı *'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'* adlı kitapta yer alan belgelerde Hafi Komünist Partisi'nin en önemli yöneticilerinden Hacıoğlu Salih'in, III. Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne verilmek üzere (muhtemelen) kendisinin hazırladığı bir rapor bulunmaktadır. Bu uzun ve ayrıntılı rapor partinin kurulması sırasındaki ilişkileri ve sonrasında yapılanları birinci elden anlatmaktadır.

Buradaki bilgiler Hafi Parti'nin kurulması ve bu kuruluşta etkin kişiler bakımından önceden bilinenlerin önemli bir bölümünü doğrulamakta ve yeni ayrıntılar katmaktadır. Söz konusu raporu ilginç kılan bir başka husus ise o sırada Sovyetler'in Ankara'da diplomatik temsilcisi olan Upmal Angarski'nin bu raporun çeşitli yerlerine kendi yorumunu içeren notları parantez içinde ayrıca belirtmesidir.

Bu uzun raporun bir bölümü Hafi Komünist Partisi'nin kuruluşunu ve bu sırada kurucuların ilişkilerini; Şerif Manatov, Hacıoğlu Salih, Vakkas Ferit ve Ziynetullah'ın 1920 yılı yaz aylarındaki faaliyetlerini anlatmaktadır.

'1919 yılının yazında İstanbul'a gelen genç Başkurt Şerif Manatov yoldaş Bolşevik propagandası yaptığı iddiasıyla Fransızlar tarafından tutuklanıyor. İstanbul Sosyal Demokrat Partisi'nin yönetimindeki Gizli Komite ve kimi partisiz sosyalistler Manatov yoldaşın hapisten kaçışını örgütlüyor ve Eskişehir'e ulaşmasına yardım ediyor. Manatov yoldaş Eskişehir'de çıkan bir gazetede Bolşeviklik üzerine bir yazı yazıyor, Bolşeviklik hakkında halk önünde iki defa konferans veriyor ve Rusyalı Tatar göçmenlerin yaşadığı bir köyde kaldığı sıralarda bölgede fikirlerinin propagandasını yapıyor. Daha sonra Ankara'ya geçiyor. 12 Haziran 1920 günü şehir bahçesinde Bolşeviklik konusunda ve Türkiye halkının kurtuluşunun da yalnız komünist devrimiyle mümkün olacağına dair konferans veriyor. Konuşmacının her sözünü baştan sonuna kadar tüm yüreğiyle dinleyip benimseyen Salih Hacıoğlu yoldaş, konferans sonunda Manatov yoldaşla tanışıyor. Üç gün sonra aynı bahçede Harput doğumlu Vakkas Ferit de sosyalizme dair bir konferans veriyor. Salih yoldaş bu konferansa katılıyor ve Vakkas Ferit ile de tanışıyor, Salih ve Manatov yoldaşlar o zamanlar Eğitim Bakanlığı'nda Tedrisat Müdürü Başkâtibi olan ve sosyalizme ilgi duyan Nuri yoldaşla anlaşarak Bolşevik Komünist Partisi kurmayı kararlaştırıyor. Salih Hacıoğlu bu niyetini Vakkas Ferit ile de paylaşıyor. Vakkas Ferit önce birkaç kaçamaklı yanıtla Salih yoldaşı başından savmaya çalışıyor, ama onun kararlı ısrarları karşısında böyle bir partinin, yani Bolşevik partisinin artık gizlice örgütlenmiş olduğunu, bir merkez komitesinin bulunduğunu ve eğer Salih yoldaş isterse, kendisini tavsiye edebileceğini bildiriyor. Birçok görüşme, tartışmadan sonra 14 Haziran 1920 tarihinde Vakkas Ferit yukarıda söz konusu Nuri yoldaşı ve Salih yoldaşı gizli Bolşevik teşkilatı Yeşil Ordu (YO) sekreteri Nazım yoldaşla tanıştırıyor. Her iki yoldaşa ant içirttikten sonra Nazım yoldaş ikisine de YO tüzüğünü veriyor ve onları Ankara Şehir Komitesi'ni kurmakla görevlendiriyor. Salih ve Manatov yoldaşlar tüzüğü inceleyince birçok yetersizlikleri olduğunu ve hatta komünizm ilkeleriyle doğrudan çelişen bazı maddelerin bulunduğunu görüyor. Bunun üzerine onlar Türkiye Bolşevik Komünist Partisi'nin (TBKP) program ve tüzüğünü hazırlıyor. Vakkas Ferit vasıtasıyla bu programı kendilerini Ankara teşkilatını kurmakla görevlendiren YO'nun umumi merkezine göndererek, üye kabul edecekleri kişilere yalnız bu programı tanıtacaklarını bildiriyor. YO umumi merkezi programı alınca kararsızlık gösteriyor. Ama sonunda merkez, birkaç gün sonra Ankara teşkilatına geçici olarak faaliyetini

durdurduğunu ve bunu YO Ankara teşkilatı için de gerekli gördüğünü bildiriyor. O sıralar Ankara teşkilatının en faal üyeleri Salih, Manatov ve Ahmet Mustafa'dır. Yukarıda adı geçen Nuri yoldaş gibi birçok şüpheli ve kararsız kişiyi teşkilattan uzaklaştırarak onlar teşkilatı bağımsız Türkiye Bolşevik Komünist Partisi umumi merkezine dönüştürme kararı alıyor ve YO umumi merkezinin faaliyetini durdurma emrine aldırmadan çalışmaya devam ediyor.

(Upmal'ın notu: TKP'nin her şeyde RKP'yi taklit ettiği, mühründe bile TKP'nin Rusça harflerle yazılmış olduğundan da anlaşılıyordu.)

Yeni oluşan umumi merkeze onlar İstanbul Sosyal Demokrat Partisi'nin sol kanadından olup İngiliz polisinin takibinden kaçarak Ankara'ya gelen Ufa'lı Ziynetullah Nevşirvanov'u, Ankaralı Ahmet Hilmi'yi ve Ankara Lisesi matematik öğretmeni Mustafa yoldaşı alıyor.'[13]

Burada aktarılandan da anlaşılacağı gibi, parti önce Yeşil Ordu'nun Ankara örgütü olarak kurulup çalışmaya başlamıştır. Ankara Millet Bahçesi'ndeki Şerif Manatov'un ve Vakkas Ferit'in 'sosyalizm' konferansları, partiyi kuracak olanları bir araya getirmiştir. Vakkas Ferit'in bir süre sonra çalışmalardan çekilmesiyle parti kuruluşu, teorik ve pratik olarak da içlerinde en deneyimli olan Şerif Manatov ve Ziynetullah Nevşirvanov'un çalışmaları ile şekillenmiştir.[14]

Yeşil Ordu'nun faaliyetinin Temmuz ayında Mustafa Kemal tarafından durdurulması girişimini Hacıoğlu Salih de teyit etmiş, bu yasağın kendilerini de kapsadığı belirtilince, 'YO umumi merkezinin faaliyetini durdurma emrine aldırmadan' çalışmaya devam ettiklerini belirtmiştir. Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi'nin hükümetten gelen baskılar nedeniyle duraksaması, Hafi Parti'nin bağımsız bir tüzel kişilik olarak ortaya çıkmasını hızlandırmış olmalıdır.

2. –Hafi– Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları:

Partinin örgütlendiği koşullarda hâkim olan hava Ankara'da Yeşil Ordu Cemiyeti'nin hem Meclis'te hem de Meclis dışında örgütlenme ve propaganda faaliyetini sürdürdüğü bir dönemdir.

Yeşil Ordu'nun varlıklı, nüfuslu ve İttihatçı üyeleri ile fazladan İslami söylemi Rusya'da benzer tabloları yaşamış Şerif Manatov için muhtemelen şaşırtıcı olmamıştır.

Ancak Komünist Parti için bunlardan farklı bir yapı düşünenler, yukarıda raporda aktarıldığı gibi bir araya gelmişler ve kısmen Yeşil Ordu'nun içinde kısmen dışında çalışmaya koyulmuşlardır.

Partinin Merkez-i Umumisi, Salih Hacıoğlu'nun verdiği bilgiye göre şu kişilerden oluşmaktaydı:

Ahmet Hilmi, Mustafa Hilmi, Ziynetullah Nevşirvanov, Şerif Manatov, Hacıoğlu Salih, Cemile Nevşirvanova (Ziynetullah'ın karısı), Fatma Hanım (Salih Hacıoğlu), Rahime Hanım (Cemile'nin kardeşi), Hüseyin Hüsnü (Sovyet diplomat Upmal Angarski ile Rusya'dan gelmişti).

---

13 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 150.

14 Hafi TKP'nin kuruluşunda parti'nin adı önce "Türkiye Bolşevik Komünist Partisi" olarak düşünülmüş sonradan "Türkiye Komünist Partisi"nde karar kılınmıştır. (Emel Akal, *İştirakiyucular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 97)

Partinin Katib-i Umumisi Hacıoğlu Salih'dir.

Riyaset Heyeti (Başkanlık Kurulu), Hacıoğlu Salih, Şerif Manatov, Ahmet Hilmi, Ziynetullah Nevşirvanov, Mustafa Hilmi'den oluşuyordu.

Parti 14 Temmuz 1920 tarihinde kurulmuştu. Merkezi Ankara Karaoğlan Çarşısı'ndaydı.[15]

Partinin 21 Ağustos 1920 tarihli bir toplantı tutanağına göre 138 üyesi vardı.[16]

Hafi Parti'nin Eskişehir teşkilatının kimlerden meydana geldiği, Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi'nin Ağustos ayı sonlarına doğru kendilerini ziyaret eden Süleyman Sami'ye verdikleri bir mektuptan anlaşılmaktadır. Katib-i Umumi Mustafa Nuri imzalı mektup Bakü İştirakiyun Fırkası'na hitaben yazılmış bulunmaktadır.

Mektup, Temmuz ortalarında Eskişehir'de bulunan Şerif Manatov'un çalışmaları ve o sırada Eskişehir'de çıkan *İşçi* gazetesi çevresinin katılımıyla partinin örgütlendiğini anlatmaktadır. İstanbul Hükümeti'nin durumunu, Anadolu'da yeni oluşmakta olan Kemalist hareketin kongrelerini ve kurulan Ulusal Meclis'in yapısını anlatırken şöyle yazmaktadır:

'Ve şu suretle bir tarafta düvel-i itilafiye (itilaf devletleri) ve en zalimleri olan İngiliz ve Yunan ve Ferit Paşa Hükümeti, diğer tarafta milliyetperverler mevkileri tuttular ki şu suretle vaziyet-i hazıra hadis oldu; ancak milliyetperverlerin her tarafta kaza ve liva ve vilayet merkezlerinde tesis ettikleri ve müntehap (seçilmiş) namını verdikleri Kuva-yı Milliye kâmilen burjuvalardan teşekkül etti; çünkü hin-i intihapta (seçim zamanı) para ve binnetice (sonuç olarak) nüfuz bütün mevcudiyetiyle vicdanlara hâkim idi. Kuva-yı Milliye'ye istinaden (dayanılarak) her livadan celp olunan beşer mebus hemen ekseriyetle bunların taraflarından mürekkep olarak intihap edildi (seçildi). İşte bugünkü Teşkilat-ı Milliye'nin ve Meclis-i Milli'nin membaı ekseriyetle bu zengin kuvvetlerdir'[17]

Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi mektuptaki bilgilere göre şu kişilerden oluşmaktadır:

Behram Lütfü, Mustafa Nuri, Ahmet Şükrü, Sıtkı, Osman Zeki, Cemal, Hüseyin, Nedim, Sosyalist Reis Bahattin, Hoca Fevzi, Müftüzade Kazım.

3. –Hafi– Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyetleri

Parti gizli olarak kurulmuş, yasal olabilmek için herhangi bir başvuru yapmamıştır. Bunda dönemin bütün sol söylemine rağmen, hükümetin kendi kontrolü dışındaki alanlarda örgütlenmeyi dikkatle izlemesi neden sayılabilir. Nitekim aynı raporda, 'hükümet fırkanın mevcudiyetinden resmen haberdar değildir, bununla beraber fırkaya düşmandır' denilmektedir.

---

15 Karaoğlan çarşısı için Yalçın Ergir şöyle yazmaktadır: 'Bir yıl önce, 23 Nisan 1920'de toz toprak içindeki Taşhan Meydanı'nda ilk meclis kurulmuştu. Meydan adını 1888'de Vali Abidin Paşa zamanında yapılmış olan Taş Han'dan alıyordu. Önce Hâkimiyeti Milliye, 1930'lardan sonra da Ulus adını alacak meydanın şu anda Ulus Çarşısı olan köşesinden Ankara Kalesi yönüne doğru Karaoğlan Çarşısı yer almaktadır.' bkz. Yalçın Ergir, http://www.ergir.com/belgeseller.htm

16 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 127.

17 Banu İşlet, Cemile Moralıoğlu Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008, s. 94.

Hafi Parti'nin Eskişehir teşkilatının Bakü'ye Süleyman Sami vasıtasıyla gönderdiği mektupta aynı konuda: *'Zannımızca Mustafa Kemal Paşa partinin çalışmalarına müsamahakâr davranmıyor ve teşkilatımızın suret-i resmiyede teşekkülüne müsaade etmiyor. Ancak her ne olursa Paşa'nın bugün dayandığı kuvvet burjuvadır'* denilmektedir.

Hükümetin parti üzerinde ilan edilmemiş bir yasağı bulunsa da, Hafi Parti'nin de yasal ve açık faaliyet gösterebilecek bir çabası olmamıştır.

Partinin kurulmasında Şerif Manatov'un oynadığı belirleyici rolün bir başka özelliği bulunmaktadır. Manatov'un Moskova'da Mustafa Suphi ile geçirdiği günler, Türkiye'deki partinin oradaki kuruluşa bağlanması ya da Türkiye'ye dönecek Rusya'daki Türk komünistlerinin onlar dönmeden önce burada örgütsel bir hazırlığa yönelik olması akla yakındır. Bu düşüncenin dönemin zor koşulları da dikkate alındığında iyi işlemediği görülecektir. Ağustos ayında Bakü'den gelen Süleyman Sami'in Bakü Kongresi öncesi Ankara'yı ve Hafi Parti'yi ziyaret etmesi dışında Mustafa Suphi ve örgütü ile başka kayda değer bir ilişki kurulamamıştır. Bunun nedenleri ayrıca incelenmelidir, ancak Hafi Parti'nin kuruluşu, bütün bu siyasi kaynaşma ve ideolojik belirsizlik ortamında o zamanın Ankara'sında Yeşil Ordu'dan bağımsız bir örgütlenmenin başlangıcıdır.

Yaklaşık altı ay kadar faaliyet gösteren Hafi Parti, bu dönemde gerçekleştirdiği çalışmalar çerçevesinde aşağıdaki bildiri ya da broşürleri yayımlamışlardır.

Bu metinlerden aktarılan seçilmiş bölümler dönemin atmosferini ve partinin taleplerini ortaya koyması bakımından yararlı olacaktır.

14 Temmuz 1920 tarihli 1 numaralı Beyanname

Türkiye Komünist Partisi Beyannamesi
Ankara / 14 Temmuz 1920

Türkiye'de Merkez-i Umumisi Ankara'da olmak ve sosyalizmi yerleştirmek üzere Üçüncü Enternasyonale bağlı bir Komünist Partisi teşkil olunmuştur...

Dünyada kapitalistlerin zulüm ve tahakkümüne uğramış olan milletlerin en bedbahtı Türk milleti olduğuna şüphe yoktur. Bir taraftan milyonlarca ecnebi borçları altında ezilen ve kapitülasyon zincirleri içinde kıvranan, diğer taraftan bizzat kendi vatandaşlarından yetişen sergüzeştçi ve partici ricalin ve bunların istinat ettiği yerli burjuva ve mütegallibenin zulüm ve istibdadı altında inleyen, bütün manasıyla her türlü medeniyetten mahrum kalan bizlerin halâs çareleri ancak ve ancak bir cihanşümul içtimai inkılâp meftûresini kabul ve bu akideler üzerine bina edilen bir idareyi tesis etmekten ibarettir. İşte bu sebeplerdendir ki Türkiye'de Komünist Partisi doğmuştur...

Rusya Şuraları esaslarına göre kurulacak halk hükümetlerinde ilk seçimlerde burjuva ve mütegallibe sınıfını seçimden mahrum ve proletaryanın diktatörlüğünü ilan ederek, şahsi mülkiyetleri ilga ve vesait-i istihsaliye ile âlât-ı (üretim araçları), say ü amel (emek ve iş) ve her nevi kabil-i istimâl (kullanım) ve istihlak (tüketim) eşyayı millileştirerek mecburi say (çalışma) ile istihsalâtı (üretimi) tanzim ve müsavi (eşit) hisselerle ihtiyacat ve istihsalâtı tevzin (üretimi dengeleme), refah ve saadet-i umumiyeyi temin etmek, iptidai ve tali tahsili mecburi ve meccani (parasız) kılarak pek geri kalmış olan maarifi az zamanda hadd-i gayeye isale (ulaştırmak) çalışmak partinin esas umdelerini teşkil eder...

İstanbul Hükümeti eski sultanlık devrinin ihyasına çalışan bir heyetten başka bir şey değildir...

Mustafa Kemal Paşa hükümetine gelince, memleket dâhilindeki milliyetperverler memleketin demokratik burjuva sınıfına dayanarak fevkalade bir hükümet teşkili ile Büyük Millet Meclisi'ni meydana getirdiler. Beynelmilel kapitale düşman olduğunu belirterek Sovyet hükümetiyle ittifak olunduğunu ilan ettiler. Fakat burjuva elinde bulunan bu hükümet bilhassa komünizm cereyanlarına fiili müdahalelerle ispat ettiği gibi aldatma siyasetini bırakmadı...

Hülasa, Türkiye Komünist Partisi, bir tarafta İngiliz siyasetine alet olan Hürriyet ve İtilafçılar, diğer taraftan halk için onlardan hiç farka olmayan ve fakat maske ile meydana çıkan eski İttihatçılar olduğuna kanaat ve bu kanaati resmen ilan ve her iki hükümetle hiçbir alakası olmadığını beyan eder...[18]

'Bolşevikler ve İttihatçılar' bildirisi

Bolşeviklik bildiğimiz manada fırkacılık demek değildir. Bolşevikler dünyada sosyalizmi yerleştirmeğe azmetmiş bir zümre-i beşeriyedir. Fende komünist kelimesi ile ifade olunan bu meslek, Türkçede ortaklık, Arapçada iştirak diye bilinir...

Bolşeviklik demek dünyada temellük-ü şahsi (özel mülk edinme) ve ihtiras-ı maliyi ortadan kaldırmak demektir. Evet, bütün insanların hukukunu müsavi kılmak ve insanlar arasında hak-hukukça fark bırakmamak ve bütün manasıyla insanları hür yapmak demektir...

O İttihatçılar ki on iki seneden beri vakit vakit bu zavallı Türk milletinin başına öyle korkunç ve müthiş bir belâ kesilmişler ve bu fakir, çıplak milletin kanını her türlü hile ile emmişler ve halen de türlü türlü kayafet ve namlarla emmektedirler...

O zalim idare adamlarının yoktan meydana getirdikleri servetler, harp zenginleri hatırlardan nasıl silinir?

Çıkarlar da bu ervah-ı habise (kötü ruh) Bolşevik namı mübeccelini (yüceliğini) nasıl taşıyabilirler. Hayır, arkadaşlar hayır! Türkiye Bolşevikleri arasına yüzü kara ve elleri kanlı olan ne bir İttihatçı ve ne de İttihatçılardan daha fena olan ve bilhassa bu son zamanlarda bütün dünya İslamlarının, bütün dünya amele fukarasının bîaman (amansız) düşmanı olan İngilizler ve menfaatleriyle el ele veren İtilafçılardan bir fert bulunmak imkânı ve ihtimali yoktur...[19]

Eski Dünya Ne İdi? Yeni Dünyada Neler Oluyor? Bildirisi

'Eski dünya birkaç zenginin milyonlarca insanı esir gibi çalıştırarak bu milyonlarca insanın açlık ve sefaletine karşı kendi rahatlıklarını temin etmesinden başka bir şey değildir.

Köylüler, çiftçiler, bağcılar, bağçeciler, kunduracılar, yemeniciler, duvarcılar, marangozlar, arabacılar, velhasıl ayağile ve kol ile çalışan bütün işçiler geceyi gündüze katarak çalışır çabalarlar, pek zorlukla karınlarını ancak kuru ekmekle doyurabilirler. Hasta olurlar, aç ilaçsız kalırlar, onlara ne ekmek veren olur, ne ilaç veren ve ne de hekim getiren bulunur.

Dünyada yenen ve giyilen her şeyi fukara meydana getirir. Evleri, konakları, sarayları amele çalışarak yapar. Fakat kendi aç, çıplak, sefil; evsiz yurtsuzdur. Âşar diye

18 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 91.
19 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 92.

alırlar, vergi diye alırlar, iane diye alırlar. Zavallı köylü her türlü vergilere katlanır, ne yolu yapılır, ne memleketi yapılır, ne çocuğu okutulur...

Fukaranın hayrına hiçbir iş görülmez. Ne davasına bakan olur, ne de kimse ona insan diye bakar. Sanki Allah köylüyü, ameleyi, fukarayı; zenginlere kul, köle olmak için yaratmıştır.

Ey köylüler, fukaralar, çalışkan çiftçiler, namuslu urgatlar ve ameleler gözlerinizi açınız ve etrafınıza dikkatle bakınız! Etrafınızda bulunan beyler, paşalar ve ağalar kimlerdir bilir misiniz? Onlar da; sizin gibi insandır. Allah'ın indinde aranızda hiçbir fark yoktur. Allah insanları hep eşit yaratmıştır. Sizi fukara yapan, cahil yapan bu adamların şerrinden kurtulmak için, başınızı biraz kaldırınız, sesinizi yükseltiniz, onlardan korkmayınız! Onlar kendi kendilerine size bir şey yapamazlar. Rusya'dan gelen haberlerden, Rusya'daki ve Azerbaycan'daki çiftçi ve askerlerin yaptıkları işleri herkes yavaş yavaş öğreniyor. Onlar yeni bir dünya yapıyorlar. Eski idareleri, eski hükümetleri tamamen değiştirmişler, yeni idare, yeni hükümetler yapıyorlar. Yeni dünya bambaşka oluyor. Yeni dünyada hükümet hep fukaranın eline geçti. Hükümet adamlarını hep fukaranın intihabıyla yapıyor. Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar hep ortadan kalktı. Zengin, fakir, büyük, küçük, bey, paşa hep eşit oldu. Rütbeler hep lağvoldu.

Bütün insanlar kardeş ve arkadaş gibi çalışıyor, geçiniyor. Döğmek, söğmek gibi şeyler ortadan kalktı. Hep kardeş ve arkadaş oldu. Nefer, neferliğini ve vazifesini biliyor. Zabitinden ne emir alırsa derhal ifa ediyor. Çünkü o emri neferin ifa etmesi; vazifesidir. Zabitin vazifesi söylemek neferin de yapmaktır.

İşte o kadar... Vazifesini yapmayan her kim olursa olsun, mutlaka şiddetle cezalandırılıyor. Mal, mülk sahibi olmak ta yasak olduğu için rüşvet, anafor, hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık kâmilen ortadan kalkmıştır. Herkes insanlığı anlamış, herkes birbirine eşit olmuş... Biz de böyle olacağız, biz de bu yola gidiyoruz.'

(Bildiri Hacıoğlu Salih tarafından kaleme alınmıştır.)[20]

4. Partinin Program ve Nizamnamesinin basılması ve dağıtılması

–Hafi– Türkiye Komünist Partisi, Yeşil Ordu'nun Ankara örgütlenmesi sırasında bir araya gelen Salih Hacıoğlu, Vakkas Ferit, Şerif Manatov, Ziynetullah Nevşirvanov, Ahmet Hilmi ve yakın çevresi tarafından kurulduktan sonra Yeşil Ordu'dan bağımsız bir program izleyerek örgütlenmeye başlamıştır.

Parti, bir anlamda kuruluşunu duyurmak için kaleme alınan 14 Temmuz 1920 tarihli 1 numaralı Beyannameʼyi yayımlayarak Yeşil Ordu'dan farklı bir programı izleyeceğini açıklamıştır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz rapora göre, parti örgütlenme için o dönem son derece canlı siyasi atmosfer içinde bulunan Eskişehir'e yönelmiştir. Şerif Manatov Eskişehir'de çalışmaya başlamış, Eskişehir'deki liva matbaası ve Ticaret Matbaası işçileri sol partiler tarafından örgütlendiği için partinin yayınlarının kolayca basılması sağlanmıştır. Bu sırada Çerkes Ethem'in kontrolündeki Eskişehir'de, yine Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare için çalışan gazeteci Arif Oruç ile işbirliği yapıldığı yazılmaktadır. Arif Oruç için,

20 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 92.

'Eskişehir Şehir Komitesi'nin ilk üyelerinden Arif Oruç partimizin 'Yeşil Ordulu' döneminde müfreze komutanları ve askerleri arasında propaganda yürütmüştü' denilmektedir. Arif Oruç bu sırada Ethem'in kurduğu *Seyyare Yeni Dünya* gazetesini –ki bir süre sonra (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı olacaktır– yayınlamaya hazırlanmaktadır. Eskişehir'deki *Yeni Dünya*'nın ilk üç sayısında Şerif Manatov'un yazılarının da bulunduğu belirtilmektedir.

Basılan parti yayınlarının Eskişehir ve Ankara çevresindeki köylere dağıtıldığı gibi 'Ethem'in çetesine' ve cepheye de gönderildiği yazılmaktadır.

Şerif Manatov ve Ziynetullah Nevşirvanov, III. Enternasyonal İkinci Kongresi'nin 'Doğu Halklarına Çağrısı' bildirisinin *Yeni Dünya*'da basılmasını sağlamışlardır. Aynı çağrıyı Ankara'da *Yeni Gün* gazetesinde yayımlayan Yunus Nadi ile söz konusu bildiriyi Kemalistler lehine çarpıttığı iddiasıyla bir de polemik yaşamışlardı (bkz. Ankara ve Eskişehir'deki gazetelerde komünizm polemiği).

Yeni Dünya çevresi ile Hafi Parti'nin bu kısa dönemdeki işbirliği, milliyetçi ve Enternasyonalci sol'un farklı hedeflerine rağmen ortak zeminlerde buluşması, Ankara'da hızlı gelişen iktidar savaşlarının neden olduğu olaylarla zorlanacak, bu işbirliği bir süre sonra Arif Oruç ve Çerkes Ethem'in (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'na girişleriyle sona erecektir.

Eskişehir'de işçiler arasında taraftar bulan ve yayınlarını basarak sesini duyuran Hafi Parti bu uygun ortamı karşısında merkezini Eskişehir'e taşımayı bile düşünmeye başlamıştır.

Bu sırada basılan ve dağıtılan 'Bolşevikler ve İttihatçılar' bildirisi partinin İttihatçı politikalarla ilgisi olmadığını belirtmekle beraber, dolaylı olarak da hükümette yer alan eski İttihatçı yeni Kemalistleri hedef aldığından hükümetin hışmına uğramıştır. Bu bildiri sonucu Eylül sonunda Şerif Manatov tutuklanmış ve kısa süre sonra da Türkiye'den sınırdışı edilmiştir.

1920 yılı Haziran'ında hazırlanmaya başlayan parti programı Ankara'daki Sovyet diplomat Upmal Angarski'nin deyimiyle Rusya komünistlerinin programlarını büyük ölçüde taklit ediyordu. Dönemin koşulları dikkate alındığında bunun kaçınılmaz bir başlangıç olduğu görülecektir.

Parti'nin Umumi Nizamnamesi 25 maddedir. (Tam metin için Ekler bölümüne bakınız.) Önemli maddelerinde şu düşünceler hâkimdir.

'TKP kapitalizm ve emperyalizm baskısından bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtulması için bütün kuvvetiyle mücadele edecektir.

Usul-u idare meselesinde Türkiye Bolşevikleri Rusya şura teşkilatının esaslarını kabul eder.

Türkiye Bolşevikleri köy, nahiye, kaza, sancak ve merkez şuraları vasıtasıyla cemiyet hayatında gerçek bir halk hükümeti meydana getirecek ve sosyalizmi yerleştirinceye kadar proletarya diktatörlüğü sistemini uygulayacaktır.

Türkiye Bolşevikleri arazi, bankalar, fabrikalar, ticarethaneler, demiryollar, vapurlar velhasıl bütün servet ve sanayi alanlarını tamamen millileştirir ve yani milletin müşterek malı bilir. Şahsi mal ve mülk edinmeyi yasak kabul eder.

Dış ticaret devlet tekelindedir. İçerde ise kooperatifler tamamen teşekkül ettikten sonra derhal serbesti ticaret kaldırılacaktır.

Türkiye komünistleri dini hükümetten ayırır. Ve dinlerin tamamına serbestlik tanır. Hiç kimsenin vicdanına taarruz etmez. Türkiye komünistleri milletlerin serbestçe gelişmesini tanır ve her milletin mukadderatını tayin meselesinin o millete ait olduğunu kabul eder.

Türkiye Bolşevikleri memlekete yükletilen bilumum dış borçları bütün sonuçlarıyla reddederler.

Türkiye Bolşevikleri yalnız kolunun ve fikrinin emeği olarak yaşayan köylü, rençper, amele, memur ve hademe gibi çalışan sınıfları partinin en sağlam taraftarı ve ana unsuru olarak tanır.'

Parti, bu programı Kasım ayına kadar korumuş, Kasım ayında –yeni bir partinin– Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kuruluş çalışmalarında farklı bir program hazırlığına başlamıştır.

Bu programın ayrıntısı 'rapor'da şu şekilde yer almaktadır:

'TBKP (yürürlükteki Umumi Esas Tüzük çerçevesinde) çalışmaya devam ederek Eylül ayı başında Nevşirvanov yoldaşı III. Enternasyonal kurallarına uygun, RKP programına yakın ve aynı zamanda Türkiye'nin sosyal ve ekonomik durumunu dikkate alan bir program tasarısı hazırlamakla görevlendirdi. Adı geçen yoldaşın Kasım 1920'de hazırladığı bu ayrıntılı program tasarısı kayda değer bir çalışmadır. Programın son şekli Ankara Şehir Komitesi'nin umumi toplantısında okundu ve kabul edildi.' [21]

5. Bakü'den Süleyman Sami'nin Hafi TKP'yi ve Mustafa Kemal'i Ziyareti

Ağustos ayının sonuna doğru Bakü Komünist Teşkilatı'ndan Süleyman Sami Ankara'yı ziyaret etmiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nca hazırlanan Rapor'da bu konuda şunlar yazılmaktadır:

'Rusya'daki Türkiye Komünist Teşkilatı'nın (RTKT) Bakü'deki merkez komitesi, Süleyman Sami yoldaşı Türkiye'ye gönderdi. Onun görevi teşkilat adına Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmek, Ankara'da teşkilat kurmak ve aynı zamanda Anadolu proleterlerini Doğu Halkları Bakü Kurultayı'na davet etmekti.

Süleyman Sami yoldaş Ankara'ya Ağustos ayı sonunda geldi. O zaman bizim teşkilatımız RTKT'na eğer Üçüncü Enternasyonal'e katılırsa onun emrine geçeceğimizi bildirdik ve para yardımı istedik. Biz Bakü Kurultayı'na delege göndermek için para bulamadık ve bu yüzden delege gönderemedik. Anadolu'da beş küçük teşkilat kuran Süleyman Sami yoldaş bu teşkilatları bizim MK'ne bağlayıp Rusya'ya geri döndü. Biz şu ana kadar Bakü teşkilatından ne bir talimat, ne bir haber, ne de bir para yardımı aldık. Biz o zaman Süleyman Sami yoldaşa partimizin durumu hakkında bir rapor vermiştik. Bundan başka Z. Nevşirvanov yoldaş İstanbul sosyalist partileri hakkında Bakü'ye şahsi bir rapor yollamıştı.

(Upmal'ın notu: Daha sonra da Mustafa Suphi'nin Bakü'ye Moskova'ya onlarca telgrafı yanıtsız kaldı, şimdiye kadar biz de Anadolu'da ne bir broşür, ne bir direktif, ne de başka bir şey aldık.) [22]

---

21 E. Akbulut, M. Tunçay, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, s. 153.

22 E. Akbulut, M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 153.

Aynı olay bir başka yerde Bakü'deki bir raporda çok daha ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır. Bu rapor, Süleyman Sami'nin Anadolu'yu ziyareti sonrasında, 27 Eylül 1920 tarihinde, Bakü'de, Mustafa Suphi, İsmail Hakkı, Ethem Nejat, Süleyman Nuri ve Hilmioğlu İsmail Hakkı'nın katıldığı bir Merkezi Heyet toplantısında Süleyman Sami'nin kendisi tarafından okunmuştur.[23]

Süleyman Sami'nin kimliği bu ziyaretin etrafında hem kuşku hem esrar perdesi oluşturmaktadır. Süleyman Sami, Ankara hükümeti ile ilişki kurmak isteyen Mustafa Suphi ve teşkilatının, Mustafa Suphi-Mehmet Emin imzalı ve 15 Haziran 1920 tarihli mektubunu Mustafa Kemal'e götürmek aynı zamanda Türkiye'deki sol ve komünist çevrelerle ilişki kurulması görevini üstlenen kişidir.

Temmuz ayı ortalarında (1920) Trabzon'a gelen Süleyman Sami burada 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Miralay Rüştü Bey'e bir rapor vererek, Mustafa Suphi örgütünde Merkez-i Heyet'te bulunduğunu, ancak kendisinin eski bir Osmanlı subayı olarak Türk devletinin vereceği görevleri yapmak istediğini, komünist örgütün içinde devletin ajanı olduğunu –olmak istediğini– belirtmiştir.[24]

Rüştü Bey bu istihbaratı Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal'e bildirmiş ve olumlu yanıt gelmiş olmalı ki 19 Temmuz'da Süleyman Sami Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.

Diğer taraftan Süleyman Sami, devlete böyle bir rapor vermemiş gibi ve bir komünist temsilci unvanıyla uzun bir yol kat•derek Ankara'ya varmıştır. Bu güzergâhta, Giresun, Şebinkarahisar, Sivas, Kayseri, Ulukışla, Konya, Eskişehir'i dolaşarak Ankara'ya ulaşmış, sonra da Kastamonu, İnebolu, Trabzon yolu ile Bakü'ye dönmüştür.[25]

Süleymen Sami'nin raporunda da görüleceği gibi, gittiği il ve kasabalarda uygun kişi ve çevrelerle ilişki kurmuş, yerel örgütler oluşturmuş, Bolşeviklik hakkında toplantılar yapmış, soruları yanıtlayarak ilgili çevreleri aydınlatmış, Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşmüş, Nazım Resmor, Şeyh Servet, Hacıoğlu Salih, Şerif Manatov, Hakkı Behiç, Sırrı Bey gibi her kesimden komünist milletvekilleriyle görüşmeler yapmıştır.

Halkın Bolşeviklere yaklaşımını, Anadolu'da sosyalizmi ancak 'memurların ve küçük burjuvaların' duyduğunu belirttiği raporunda gerçekçi saptamalarda bulunmaktadır.

Süleyman Sami, Mustafa Suphi kafilesiyle Bakü'den Kars'a gelen grubun içindeydi. Kendisi o katliamda öldürülmeyen ve kafileden Maçka'da –jandarma tarafından– çıkarılan ve ölümden kurtarılan iki kişiden biridir.

Süleyman Sami'nin 'Dönüş Belgeleri'nde yer alan uzun raporunda şunlar vardır:

'Reis - Söz Süleyman Sami yoldaşındır.
Süleyman Sami
– 15 Haziran 920'de Mithat (Ali), Alaaddin yoldaşlarla Türkiye'ye gönderildim. Vazifemin biri Mustafa Kemal Paşa'ya mektup göndermek, 2 teşkilat (kurmak), 3 sosyalistlerle münasebat. Ben Tiflis'ten İran pasaportu ile hareket ettim. Tatanik'e geldim. İngilizlerle Gürcüleri harp vaziyetinde gördüm. Gürcü hududundan Gürcü vesikasını vererek geçtik. İngiliz zabitleri pasaportu muayene etti. Beni bir çadıra hapsetti.

---

23 *TKP 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1,* Tüstav Yayınları, İstanbul 2004, s. 40.

24 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 271.

25 Hamit Erdem, "Türkiye Komünist Teşkilatı'nda Ajan Süleyman Sami", *Mustafa Suphi,* Sel Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 181-190.

(Burada Süleyman Sami bir Hintli Müslüman askere para vererek kaçtığını ve Batum'a ulaştığını anlatıyor.)

Trabzon'a bir motor ile gittim. İskeleye çıkar çıkmaz bir polis (bana) Vali sizi çağırıyor dedi. Valiye gittim, nazikâne bir surette karşıladı. Üç dört gün evinde misafir etti. Onların arzuları daima Bolşeviklikten istifade etmek, daima Bolşevik olmamak. Beni Anadolu'ya yollamamak istedi. Biz şifre ile yazacağız dedi.

1- Türkiye içinde açık teşkilata müsaade ediyor musunuz?

2- Programımız.

Cevap bekledik gelmedi. Ben valiye memleketime gitmek istiyorum bana müsaade ediniz dedim. Giresun'dan Osman Ağa'ya bir vesika verdi. Osman Ağa orada bir diktatör, eski eşkıyasından mürekkep bir kata askeri var imiş. Kendisiyle birkaç kere görüştük. Ben de Bolşevikim dedi. Giresun'dan Karahisar-ı Şarki'ye geldim. İdadi müdürü Erzincanlı İsmail Hakkı ile bir teşkilat yaptık. Fakat mühür kazdırmak mümkün olmadı. Çalışınız dedim. Ne surette çalışacaklarına dair talimat verdim. Teşkilat altı kişiliktir. Ben on lira bırakacaktım hacet yoktur dediler. Sivas'a geldim, tesadüfî ailemi gördüm. Orada bir teşkilat yaptım. Gayet müsait zemin vardır. Bu sırada Trabzon valisinden bir telgraf aldım. Dâhiliye Vekâletinin işarına atfen Ankara'ya hareketiniz diyor. Sivas'taki teşkilat yedi kişiliktir. Bunlardan biri alay imamı, biri kâtip, biri polis, iki dükkâncı, bir zabit. Bunlar nasıl Bolşevik olacaklar? Anadolu'da amele bunu yapmak istemiyor veyahut onun için ezilmiş münevverlerden mürekkep ilk teşkilatı yapmak lazımdır. Onun için bu nazar-ı dikkate alınmalıdır.

Sivas'tan Kayseri'ye hareket ettim. Mektep arkadaşlarımdan Kemal Manastır'ı gördüm. Merak ettiler bir teşkilat yapmak istediler. İzahat verdim. Orada da beş kişiden mürekkep bir heyet. Niğde tarikiyle Ulukışla'ya geldim. Oradan da Konya'ya geldim. Gelirken Adana'ya gelen iki muallimeye tesadüf ettim. Konya'da darülmuallimata Bolşevik olduğumu söyledim. Muallimler ve talebeye Bolşeviklik hakkında ders verdim. Beni alkışladılar. Çalışmak isteyenler mevcut mu dedim, evet dediler. Müdire çalışabileceğini vaat etti. İki muallime de vaat etti. Talimat verdik adres aldık. Konya'da Türkiye Sosyalist Cemiyeti'ne gittim. Reisi Mehmet Paşa isminde biri. Benden mandat sordu, gösterdim. İzahat istedi. Biz Bolşevikiz dedi. (Matbu programları vardı getirdim) Yeni program yaptım. Heyet-i İdare ile temas ederek bu teşkilattan vazgeçiniz, geliniz Bolşevik olunuz dedim. (İdareleri gayet muntazam. Kendilerini idare ediyorlar. Bizim Eskişehir'deki reisimiz Bahaaddin ile görüşünüz dediler.) Necdet Vecdi isminde bir şümendifer mühendisine tesadüf ettim. Konya'da 176 mukayyet aza idi. Hep şümendifer ameleleri idi. Onun evine gittik. Bolşeviklik hakkında malumat istediler. Uzun uzadıya malumat verdim. Sosyalist Fırkası'nı şikâyet ettiler. Bir teşkilat istediler. Dört arkadaşla Konya komünist grubunu tesis ettim. Burada mühürler kazdırdım. Eskişehir'e geldim. Burada Arkadaş gazetesini aradım. Ararken Sosyalist Fırkası adresini gördüm. Elmaslı altınlı bir adama tesadüf ettim. İçtimaa tesadüf ettim. Bahaaddin Sosyalist (Fırkası) reisi aynı zamanda Bolşevik Fırkası azası. Ben ilk içtimaına gittim. Memnun oldular. Üç kişiden mürekkep Bolşevik komitesi teessüs etti. Bahaaddin'den izahat istedim. Siz Bolşevik misiniz? Evet dedi. Amelelerinizi Bolşevik midir? Evet, olurlar dedi. Benim arzum da budur dedi. Katiyen vaad etti ki Sosyalist Fırkasını yok edeceğiz Bolşevik yapacağız dedi. O gün Mustafa Kemal Paşa'nın geldiğini haber aldım. Kabul etti. İtimatnameyi okudu. Pekâlâ dedi ve bazı sualler sordu.

1- Ruslar bize yardım edecek mi? dedi. Ben evet fakat siz Bolşevik olursanız dedim. Bizim merkez komitesinin nakliyle birçok mühimmat verdik.

2- Ruslar ve Azerbaycan ile münasebetiniz nedir? Dedi. Bizim Azerbaycan ve Rusya ile münasebetimiz tabii fakat biz Üçüncü Enternasyonal'e merbutuz. Türkiye (...) bizim vasıtamız olur.

Sual-Rusya'da çalışan kimler var? Saydım.

- Merkezi Komite Enternasyonal'e merbut mudur? Evet dedim.

- Azerbaycan'la münasebetiniz? Gayet samimidir. İçtimalarında da bulunuruz. Onlarda bizimkilere geldiler dedim.

- Mustafa Suphi, Mehmet Emin kimdir? Mustafa Suphi'nin Paris'te tahsil ettiğini, Mehmet Emin'i anlattım.

- Sen Zabit değil misin? Evet dedim.

- Ne (...)? Bilmiyorum. Beni burada kalmaya mecbur ederseniz bir nefer olurum, zabit olmam dedim. Ben vekil olarak geldim. Gitmeliyim. Buna cevap vermedi.

- Fırkanız ne için teşekkül etti? Türkiye'de içtimai inkılâp yapmak için.

- Türkiye'de bu olabilir mi? Bunun için en müsait yer Türkiye'dir dedim. Çünkü Türkiye en ziyade ezilen yerdir. Nahiye müdürlükleri para ile satılıyor dedim. Benim kardeşime bir nahiye müdürlüğü 150 liraya teklif edildi.

- Biz istifade edebilecek miyiz? Türkistan'ı misal söyledim. Çok terakki etti. Ben orada maarif komiseri idim dedim. Bu maarifin başka olacağını söyledim.

...Otelimi istedi. Ben bir kahve adresi verdim. Yazdı bir otomobil getirtti. Kâğıtta şöyle yazıyor: Müdafaa-i hukuk cemiyetlerini yazıyor. Milletin vahdetini bozmayınız. Her ne yapmak isterseniz meclis-i millinin marifetiyle yapınız. Bize maddi ve manevi yardım ediniz, dedi.

Ankara'da Paşa'nın samimi arkadaşlarından Rize Mebusu Hamit Bey ve iki arkadaşı benden Bolşeviklik malumatı istediler. Bolşevikliği sordu. Paşa diyor ki beni Bolşevikler temin etsinler fakat beni kimse anlamasın.

Posta müdir-i umumisi benimle Eskişehir'de taniş oldu. Şerif'in evine davet etti, bir buçuk saat görüştük. Mustafa Kemal Paşa hakkında idare-i kelam etti. Hali hazır idarenin aleyhinde söyledi. Şerif Manatov fikrimi tenvir etti. Sırrı, Behiç, Servet, Salih meclis-i millide en cesur insanlardır. Bolşevikliği Meclis-i Milli kürsüsünden sena ediyor. Bolşevikliği münasebetiyle posta telgraf müdiriyetinden çekiliyor. Sırrı Bey ihtiyatkâr olmamı söyledi. Ankara'dan iner inmez hoş geldin yoldaş dedi. Siz Süleyman Sami değil misiniz? Dedi. Birine gönderdi, bu binbaşı baytar Salih idi. Teşkilatımız var dedi. Teşkilat bir ay önce yapılmış ve bundan Şerif Manatov'un yardımı dokunduğunu söyledi. Beni komünist içtimaına götürdü. İdare heyeti yedi kişi idi. Rusya'daki Bolşevizm hakkında malumat istediler.

Yeşil Ordu teşkilatı vardır. Bunu ordu ele almıştır. Azası memurin ve zabitlerdir. İşçi ve köylü yok. Bizi de buraya koydular. Bu bizim bildiğimiz Bolşeviklik değil. Biz bu Yeşil Ordu'dan ayrılarak komünist olduk ve Marinof isminde biri gitmiş konferansı vermiş, Yeni Gün gazetesi bu konferansı yazıyor. Buna nazaran bir program yapmışlar. Üçüncü Beynelmilel'e merbut olmak istiyorlar. Siz doğrudan doğruya olamazsınız, Bakü'ye iştirak etmelisiniz dedim. Protokol tutarak bize merbut olduklarını söylediler. Yüz yirmi azası olduğunu ve meclis (de) dokuz kişi olduğunu söyledi. Ethem Bey müfrezesinden ayrı asker olduğunu söylediler. Ankara'daki bütün askerlerin ellerinde olduklarını

söylediler. Çekilecek bir kırmızı bayrak altında bütün cihanın toplanacağını söylediler. Şerif Manatov'la hem teşkilat için hem beyanatta bulunmamı söylediler. Kemal iki kişiyi hapsetmiş. Hükümete karşı beyanname yaptılar, terör heyetleri olduklarını söylediler. Salih Zeki arkadaş eve gidelim dedi. Evine gittik. Saçına kırmızı takmış (?) bir Türk kadını. Beni takdim etti. Biz hanım sözü dinleriz dedi. (...) hakkında bubahese edilir bir kadın. Bolşeviklik hakkında fikirleri var. Şerif konferans vermiş bu da ona devam etmiş. Salih binbaşının hayatı gayet sade. Ufak memurin kâmilen Bolşevikliğe taraftar. Beni Yeşil Ordu'cu Nazım'ın yanına götürdüler. Nazım ihtiyar ve dur-endiş bir adam. Vazifemi ve memuriyetimi ve mesleğimi anlattım. Bolşeviklik bize lazımdır filan dedi. Yeşil Ordu'yu söylemediler. Çünkü gizli imiş. Ben Yeşil Ordu'yu sordum ve siz bunun müessislerindensiniz değil mi dedim. Programını okudun mu, evet okudum. Nasıl bulduruz? Halk esası üzerine müstenit esas kabul ediliyor. Mülkiyet-i şahsiye kabul ediliyor ve muvakkat – ben cevap verdim.

-Bizim Bolşeviklik dediğimiz şey halkın ezilen sınıfından çıkar: Yeşil Ordu Müslümanlık teşkilatıdır. Memurları tahlif edip öteye beriye göndermek ne demek? Demek ki bunlar ileride kalacak. Hâlbuki Bolşeviklikte tayin yok. Ahali seçecek.

-Bunları bilmiyorduk. İcabında ıslah edebiliriz.

Sırrı Bey –Sizin doğru yolu takip etmediğinizi görmüşler Bolşevik olmuşlardır. Bunun üzerine Nazım Bey şaşırdı.

Yeşil Ordu ile komünistler bir ise birleşmeliyiz dedim. Pekâlâ, görüşelim dediler. O akşam Bursa mebusu Şeyh Servet ile görüştük. Bu adam (mecliste) İslamlık ile Bolşeviklik arasında fark yoktur der. Din noktasını bana sordu cevap verdim. Din serbesttir. Hicaz'a gitmek isteyen gider. Miras yoktur. Ufak tefek için miras vardır. Nikâhı sordular. Şeriatın istediği usulde iki şahit, polise giderler poliste yaparlar. İstersen Allah emri ile nikâh yap. Dini istediği fuhşiyat ve içki memnu. Sâri hastalıklı fahişe bir kadın kırmızı bir asker ile temas etse idam olunur.

Vakt-i saadetten, Hazreti Ali'den bahsetti. Bolşevikliğin başka bir ismi o da İslamlıktır dedi. (Ve bu meclisin müzakeresinde söylenmiş bunu da zabıttan okudum.) Mustafa Kemal Paşa diktatördür bir şey yaptırmıyor. Odesa'dan hariciye komiserinin imzasıyla bir Yahudi amele teşkilatı için gönderilmiş. İnebolu'ya çıkıyor ve polis tutuyor. Ben Bolşevikim diyor. Ankara'ya telgraf çekiyorlar. Polis müdürü dövüyor, hapsettiriyor. Salih tesadüf ediyor, alıyor, evine götürüyor. Hastaneye gidiyor, kan kusuyor ve orada da ölüyor. Paşa mecliste tensikat yapmak istiyormuş. Diktatör ve kendisine karşı gelenleri uzaklara yollatıyormuş.

Mecliste bir (halk zümresi) isminde bir hükümet programı propagandası yapılıyor. Bolşevikliğe yakın olduğu iddia ediliyor. Kısmen halkperver hükümet gibi gösteriliyor. (Cumartesi günü Maliye Vekili Ahmet Ferit Bey iktisadi cihette Rusya'da para yoktur dedikleri halde Rusya'da hâlâ mevcuttur, para öyle kalacaktır dedi – Ferit Bey'in halk zümresi programı kabul edilmedi.)

Meclis-i milliden çıkan mebuslarla tanıştık. Arzu etmişler ki meclis-i millide bir konferans verelim. Mustafa Kemal Paşadan mezuniyet istediler. O istemedi. Meclis-i milli yakınında bir dairede hasbıhal etmeye karar verdik. Komünistlik ve fırka hakkında malumat verdik. Sırrı dedi ki Paşa senin arkana hafiye taktı, kendisine dikkat et. Paşaya gittim, görüştük. Açık teşkilata müsaade istedim. O top tüfek alınız dedi. Bana bir

vesika verdi. Arkadaşlardan daklat aldım ihtiyaçlarını bildirdiler. Benimle beraber Şeyh Servet gelecekti. Bir gün sonra Kastamonu'ya gelirken karşımıza eşkıyalar çıktı. Elbiselerimi, kalpağımı aldılar. Cebimde 10 banknot vardı onu aldılar gittiler. Ertesi gün Ilgaz dağından yuvarlandık. Arabacı yukarıda kaldı ben uçurumdan gittim. Arabacının yukarı benim aşağı gitmem bilhassa yapılmış bir şey kanaatini veriyor. Sonra da jandarmalar geldiler arabayı çıkardılar.

Kastamonu'ya vasıl oldum. Ayağımı tedavi ettirdim. Ertesi günü gazete muharrirlerini davet ettim. İki arkadaş geldiler. Bolşevik murahhası olduğumu söyledim. Gazeteniz Bolşeviklikten bahsettiğinize nazaran siz bununla alakadar mısınız dedim. Hayır dediler, yalnız Yeşil Ordu'ya mensup olduklarını söylediler. Ben arkadaşları cevapladım. Yeşil Ordu Bolşeviklik değildir, bu yalandır, siz iğfal edilmişsiniz dedim. İki kişi biz yemin etmişiz dönemeyiz dediler ve ayrıldılar. Ertesi günü iki arkadaş daha bularak bir teşkilat yaptılar. İzahat verdim. Açık Söz gazetesi açıktan açığa yazmaya başladı. Sultani müdürü talebe ve gençlere bizden bir konferans istedi. Üç kişi bizden mülakat istedi. Gazetenin iki sahifesi (...) kadar yazdırdım. Vali müsaade etmiş fakat bilahare gazete (gönderilmişken) etmeye vali mani olmuş. Şubenin esasını orada kurduk. Kastamonu'da para bıraktım.

Ankara'da Bolşevik merkez-i umumisi ismini vermişler. Siz merkez-i umumiyi mademki tanıyorsunuz siz merkez-i umumi olamazsınız lakin merkezle rapt olabilirsiniz dedim. Bütün şubelere Ankara'nın adresini vererek oradan gazete vesaire alacaklarını söyledim.

Kastamonu'da Sebilürreşat muharriri Eşref ile de tanıştık. Anadolu'yu sordu ve kendisi Bolşeviklikten bahsetti. Açıldı ve gizli teşkilatları olduğundan bahis açtı. Ben İslam Beynelmilel Bolşeviğiyim ve bizim merkezimiz Mısır'da, Afganistan'da, Tataristan'da her yerdedir. Ben istersem bütün dünyayı parmağımda oynatırım dedi. Cebinden bir beyanname çıkardı. Fahişeler için ahalinin yazıldığı bir beyannameyi bana gösterdi. Vali bana git dedi, fakat ben gitmem dedim diye söyledi...

Vrangel'den kaçıp gelen bir Tatar zabite İnebolu'da tesadüf ettim. Ankara'ya geçmek istiyordu. Salıvermiyorlar. Kaymakama gittim. Hoppa, zırzop bir adam. Beni yalnız kabul etti. Mustafa Kemal Paşa aleyhine söylendi. Evvela Yeşil Ordu'cu, saniyen Eşrefçi! Kendini methetti. Asker olduğunu sahi-i sef kalem olduğunu anlattı. Valinin aleyhine uzun uzadıya bahsetti.

Ben bir muhacir kâğıdı istedim. Pekâlâ dedi. (Gençler kulübüne gittim.) İnebolu'nun hiçbir tarafında bir şey yapamadım. Nihayet otelciye açtım. Onu ikna ettim. Tataristan'dan kaçıp gelen bir zabit, otelci, kayıkçı ve esnaf vede Hisar'dan gelen Salih Sıtkı ile teşkilat yaptık, kararlar verdik. Karar protokolünü aldım. Ertesi günü kaymakamın evine gittim. Bolşeviklere yardım etmesini istedim. Pekâlâ dedi. Salih Sıtkı'nın buraya gönderilmesini söyledim, valiye yazdı. İtalyan vapuruyla Samsun'a, Trabzon'a uğradım. Abdürrahim (Abdurrahman) yoldaşın teşkilatını buldum. Trabzon'a çıktım. Yusuf Kemal'in teşkilatını buldum. Cihan Oteli müdürü Tevfik ile görüştüm. Benim teşkilattan haberim yok. Yusuf Kemal beni haber vermiş, benim çoluğum çocuğum var, fukara adamım, ne yaparım, vali men etti dedi. Binaenaleyh Yusuf Kemal'in teşkilatını dağılmış buldum.

Vali soğuk, ciddi idi. Telefonla görüştük. Vapur gideceğinden görüşemedik. Batum'a çıktım. Birçok gazete, evrak, daklatlar ve Mustafa Kemal'in mektupları vardı. Ben en mühim evrakı yolda arkadaşlık yaptığım Azerbaycanlıya verdim. (...) sonra çıkardı.

Para bozdurmak istiyordum. Kimse değiştirmiyordu. Bir hocaya tesadüf ettim. Hoca beni Hamit Bey isminde birine götürdü. Onun başka Moskova'dan gelen tanıdıkları lokantada buluşacaktık. Geldiler ve dediler ki seni arıyorlar. Senin kıyafetinde arıyor. Elbiselerimi değiştirdim. Ne ise vagona bindim. Evrakı da kaçırdık. Tiflis'de evrakı Azerbaycan konsolosuna verdim.

Türkiye hakkında mütalatım:

Bütün Anadolu'yu gezdim. Ahali Bolşevikliği tatlı tatlı dinliyor. Aman bize gelin diyorlar. Haydi, yapalım diyene hükümet bırakmaz diyorlar. Her yerde asayişsizlik vardır. Herkeste silah herkeste fişek vardır. Kısm-ı azamı ihtiyaçtan, bir kısmı da siyasi ki bunlar zabitler ve Mustafa Kemal aleyhtarı. Bir kısmı da halife ordusu taraftarı. Sivas mıntıkasında halife ordusu taraftarları vardır. Hudutlara son gelen şiddetli taarruzlar başladılar. Adana'da Fransızlar ve Ermeniler mahsur, Uşak sukut etti. Ve Karahisar'a 60 kilometre kalmış. Askerler silah ve elbiselerini alarak kaçıyor. Asla harp etmek istemiyorlar. Ordu her yerden ricat ediyor. Ordunun müdafaa kuvveti kalmamıştır. Cephane Malatya'dan eşeklerle.... arabasıyla geliyor ve Ankara'ya sevk olunuyor. Askerin elbisesi ve teçhizatı yok. Zabitan askerin asker olduğuna temenna etmesiyle anlıyoruz diyorlar.

Hükümetin İtalyanlarla münasebeti iyidir. İtalyanlar telsiz telgraf gelmiştir. Silah almak için komisyon kurdurmuşlar. Semiramis vapuru iki vagon Trabzon'a gönderdiler. Fransızlar sempati gösteriyor. İstanbul İngiliz hükümeti propaganda yapıyor ve tayyare ile atıyor. İstanbul'a Anadolu'dan bir şey gitmiyor. Fakat İstanbul'dan her şey geliyor. Anadolu'da para çok herkes zengin. Para, ticaret sahiplerinde. Altın beş kâğıt. Fakir kısım memurin ve zabitan karınları aç. Üstleri çıplak. Gayet sefil. Zabitlerde apolet ve başta sırma yok. Üst baş gayet eski. Yalnız bir kısım zabitan var ki harptan kar etmişler, mağazalar açmışlar, âlâ yaşıyorlar. Zengin zabitler Bolşevikliğin tamamen aleyhtarı.

Sivas'a kadar memleket harap. En iyi şehirler Kayseri, Eskişehir, Konya, Kastamonu erzak ile ve... İle doludur.

Evvela Anadolu ile muhabere yapmalıyız. Yapılan teşkilatlar ile temas etmezsek onlar hep kaçarlar (?) ve sarfiyatımız tamamen boşa gider. Evvela Tuapse ile Trabzon arasında müdahale yapmalıyız. Teşkilat ve tebligat şubesi her teşkilatına gazete, kitap, kart vesaire göndermelidir ve para da göndermelidir. Her biri leyli mektep açılsa çok iyi bir şey yapılır. Anadolu'nun birçok yerlerinde kurs açılmalıdır. Anadolu'da lazımsa buraya kursantlar getirmeli. Bizim Anadolu'da hakiki surette çalışmamız için teşkilatımız açıktan açığa işlemelidir. Bunun ya Azerbaycan ya veya Moskova hükümeti vasıtasıyla... Nezdinde teşebbüsatta bulunmalıdır. Meclis-i Milli'de bu kabul edilecektir. Benim gönderdiğim kâğıt Meclis-i Milli'de okundu.

Memlekette inkılâba gelince evvela efkâr bilerek bilmeyerek hazırdır ... hakkında fikir yoktur. Hakiki inkılâp için ahaliyi hazırlamalıdır. Hakiki Bolşeviklik yok sempatisi var. Düşman bir taraftan ilerliyor, bir taraftan halife orduları var, Kürdistan ve Yunan meselesi var. Bunların hepsini uzun uzadıya düşünmelidir. Karabekir Bolşeviklere taraftar. Kemal ise tamamen buna karşı. Mustafa Kemal düşerse ya Ali Fuat veya Karabekir gelecek. Ahali bilhassa Karabekir taraftarı.

Suphi- Çete teşkilatları, Yeşiller, Bolşevikler var. İttihat ve Terakki'den bahsetmediniz.

Eski İttihat ve Terakki'nin mevcudiyeti vardır fakat gizlidir. Eşref, Talat, ve Enver Cenevre'de Korlog (?) isminde biriyle çalışıyor. İttihat ve Terakki'ye Anadolu'da nefret var. Anadolu'da İşçi ve Çiftçi Partisi ve Halk Zümresi vesaire!.'

Süleyman Sami, Trabzon'dan sonra Giresun, Şebinkarahisar, Sivas, Kayseri, Uluköşla, Konya, Eskişehir, Ankara, Kastamonu, İnebolu'yu dolaşmış, her yerde yaptıklarıyla ilgili detay vermiştir. Sivas'ta (tesadüfen) ailesine rastlamış ve Kayseri'de de mektep arkadaşı ile görüşmüş, Bolşeviklik hakkında toplantılar yapmış, soruları cevaplamış, alkışlanmıştır. Belli ki parti örgütlenmesi için ne gerekiyorsa onu yapmıştır. Anadolu'daki durumu değerlendirişi, gruplar, İttihat ve Terakki, Müdafaa-i Milliye grupları, halkın Bolşeviklere yaklaşımı gibi sorunlarda gerçekçi bir tablo çizmektedir. Bütün bu çalışmaları yaparken Süleyman Sami'yi, muhbir kimliği ortaya çıkmasın diye, bu faaliyeti mecburen yapan bir kişi olarak mı kabul etmeli?

Süleyman Sami konusunda Mahmut Goloğlu kaynak belirtmeden *'Manyaslı Çerkez Kuşçubaşızade Eşref Bey'in kardeşi ve Enver Paşa'nın en yakın adamı'* demektedir. Yıllar önce baskıları yapılmış kitaplarda bu yanlış bilgiden kaynaklanan yargıya, Rasih Nuri İleri doğrudur derken, Mete Tunçay katılmamıştı ki son yıllardaki belgelerden Süleyman Sami ile sözü edilen Kuşçubaşızade Hacı Sami'nin farklı insanlar olduğu kesindir.[26]

Ancak bu subay ve İttihatçı kimliği, Maçka'da kurtulduktan sonra, Trabzon ve Erzurum'daki tüm eski ve ünlü İttihatçılara rağmen Süleyman Sami'nin korunması ve devletçe kullanılması, yeni görevler, yükselme vb. açısından bir yararı olmamıştır.

Sonraki yıllarda komünistler içinden pek çok adam devşiren devletin Süleyman Sami'den yararlanmayı düşünmediği anlaşılmaktadır.

Onun Taşkent'te iken kurduğunu söylediği ya da katıldığı örgüt, (bu konuda hiçbir detay yok) bir örgütten çok, Rus cephesindeki savaşta önce esir düşmüş sonra esirlikten kurtulmuş, orada milliyetçi-Bolşevik güçlerin içinde ve yanında savaşmış, 'Türk devrimci-asker dayanışması' türünden bir örgüt izlenimi vermektedir. Yeni belgelere ulaşana kadar bu yaklaşımı doğru kabul etmek gerekmektedir. Ruslarla savaş, Rusya'daki iç savaş, içinde bulunduğu mücadele ve toplumsal devrimler Süleyman Sami'yi eylemli olarak heyecanlandırarak Bolşevizm'e yaklaştırmış, ama onun asker kimliğindeki 'kışla kültürünü' bozamadığı için kendisini; sosyal mücadele yürüten bir komünist değil, emir ve kumandaya bağlı bir asker olarak görmüş olması ihtimal dâhilindedir. Bu özelliğiyle arkadaşlarını ele verdiği, canını kurtardığı ve Mehmet Emin'i de buna sürüklediği düşünülebilir.

1921 yılı sonlarına doğru –Suphilerin katledilmesinden sonra- İstanbul'la gelen Türkiye Komünist Teşkilatı temsilcilerinden Tahirzade Haydar, İstanbul'daki temasları sırasında -Mustafa Suphi heyetindeyken Trabzon yolunda jandarma tarafından heyetten çıkarılan- Mehmet Emin ve Süleyman Sami ile tesadüfen karşılaştığını, kendilerinin masum olduklarını söylediklerini yazmıştır.

---

26 Süleyman Sami ve Hacı Sami'nin aynı kişi zannedilmesi bazı yeni araştırmalarda da devam etmektedir. Bu kadar farklı insanların karıştırılmasına bir dönem önce belge-bilgi yetersizliği nedeniyle belki diye bakılabilirdi. Ancak yeni bilgiler bu konuda tereddütleri ortadan kaldırmıştır.
'Enver Paşa 19 Ekim 1921'de Hacı Sami ve Muhittin Beylerle Buhara'ya gelir. Enver Paşa, Süleyman Sami olarak da bilinen ve Mustafa Suphi'lerin ölümüne neden olan Hacı Sami'nin teşvikiyle Bolşeviklere karşı mücadele eden Basmacıların başına geçer.' bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 145.
Süleyman Sami'nin kimliği ve (Hacı) Selim Sami üzerine bkz. Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 192.

Süleyman Sami'nin raporunda anlattıkları ile Hacıoğlu Salih'in raporundaki bilgiler birbirini tutmaktadır. Süleyman Sami'nin Bakü'ye dönerken Şeyh Servet Efendi'nin de onunla birlikte gitmek istediğini, ancak bunun gerçekleşmediğini Salih Hacıoğlu'da başka bir yerde söz etmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla da Bakü'deki komünistlerle, Ankara'dakilerin arasında Süleyman Sami'nin ziyaretinden sonra başka bir ilişki kurulamamıştır.

6. Anılarda Bakü-Ankara mektuplaşması

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Bakü'den Ankara'ya dönüş hazırlıkları sürecinde, Anadolu'ya temsilci olarak gönderilen Süleyman Sami'nin Ankara'dan dönüşünde oradaki temaslarıyla ilgili olarak mektuplar getirdiği bilinmektedir.

Sözü edilen bu mektuplardan biri de Ankara'da Hafi TKP tarafından, Süleyman Sami'ye gizlice verildiği iddia edilen mektuptur. Mektubun içeriği; '*Ankara hükümetinin komünistler üzerinde baskısı büyüktür ve Bakü'den yola çıkacak kafilenin gelişi ertelenmelidir'* şeklindedir.

Yakın zamana kadar –o dönemle ilgili bilgiler yalnız anılarla sınırlı iken– bu mektubun varlığı güçlü ihtimal olarak kabul edilmiş, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının bu uyarıya rağmen dönüş kararını ertelememeleri olayın bu boyutunu da tartışılır hale getirmişti.

Bu bilgilerin kaynağı Süleyman Nuri'nin (anılarındaki) kendi kanaati ve bir başkasının, Affan Hikmet'in anılarıdır. Süleyman Nuri, Bakü'de, TKP Merkez Heyeti üyesidir ve TKP'nin Türkiye'ye dönüş kararına (veya dönüşün şekline) muhalefet eden tek üyesidir. Nitekim kendisi o sırada Türkiye'ye dönmemiş ve Bakü'de kalmıştır. Süleyman Nuri anılarında olayı şöyle aktarmaktadır:

'Mustafa Suphi bu ve buna benzer Kafkaslar'da parti faaliyetini sevk ve idare ederken, diğer taraftan da Türkiye Komünist Partisi faaliyetini Türkiye'ye nakletmek için kat'i karara gelmiş ve bu kararından Ankara Halk İştirakiyun partisini haberdar ederek onlarında bu hususta mütalaalarını istemiştir. Bu maksatla Ankara'ya iki defa arka arkaya gönderdiği Türkiye Komünist Partisi merkez komitesi teftiş heyeti üyelerinden Süleyman Sami, Ankara Halk İştirakiyun Partisi'nin mürteci unsurların baş kaldırdıklarını ve komünist işçilere karşı şiddetli takibatın başladığını ileri sürerek şimdilik Türkiye'ye hareket etmeyi tehir etmelerini bildirir ve bu parti idarecilerinden Affan Hikmet'in de kendi hatıralarında bahsettiği aynı meseldeki (konu) Ankara Halk İştirakiyun Partisi'nin raporunu Mustafa Suphi'ye vermemiş yalnız gene Ankara'dan kendisine verilen M. Kemal'in, Kazım Karabekir'in ve 1912 senelerinde İstanbul'da beraberce çıkardıkları 'İfham' gazetesinde M. Suphi'nin arkadaşlık ettiği ve meclişte batı taraftarları arasında bulunan o zamanın maliye vekili Ferid'in davetiyelerini vermiştir.'[27]

Süleyman Nuri buradaki iddiasında, Süleyman Sami'nin iki kez Ankara'ya gittiğini (gerçekte bir kere gitmiştir) ve hain Süleyman Sami'nin diğer mektupları verdiği halde, Bakü'lü komünistleri yurda dönmemeleri konusunda uyaran Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticilerinin mektubunu sakladığını, bunu yine THİF'den Affan Hikmet'in anılarında da anlattığını yazmaktadır.

---

27 Süleyman Nuri, *Uyanan Esirler*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2002, s. 358. (Süleyman Nuri anılarının ilerleyen sayfalarında [s. 369'da] bu iddiayı tekrarlamaktadır.)

İddiaya kaynak olan Affan Hikmet'in anılarında ise olay şöyle anlatılmaktadır:

'1920 senesi Ekim ayından Mustafa Suphi yoldaş Süleyman Sami adında bir adamla Halk İştirakiyun Partisi merkez heyetine gönderdiği mektupla memlekete gelmeye hazırlandığını yazmıştı. Türkiye Halk İştirakiyun Partisi cevabında memlekette mürteci unsurların başkaldırdıklarını ve komünist işçilere karşı şiddetli takibat başladığını göstererek, şimdilik memlekete hareket etmemelerini istemişti. Fakat sonradan anlaşıldığına göre, Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin bu cevabını Mustafa Suphi yoldaş anlamamıştı.'[28]

Affan Hikmet'in anıları, kitabı yayına hazırlayan editörün de belirttiği gibi olaydan yıllar sonra kaleme alınmıştır. Nitekim aynı yerde (zamanlama hatasıyla) Süleyman Sami'nin Ankara'ya gelişinin tarihi Bakü'deki kongre sonrası (Ekim 1920) olarak yazılmıştır.

Süleyman Sami'in Ankara'yı ziyareti Ağustos (1920) ayıdır. Ağustos'ta ise Ankara'da hâlâ Yeşil Ordu ve Hafi TKP faaliyette bulunmaktadır. Henüz Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulmasına (7 Aralık) birkaç ay bulunmaktadır. Anılar ise Bakü'ye mektubu yazanın –olması gerektiği gibi– THİF olduğunda hemfikirdir.

Affan Hikmet'in anılarındaki bu bölümü doğrulayacak bir belge (şimdilik) bulunmamaktadır. Muhtemelen anılar, olacaklar olduktan sonra olayları mantık zeminine oturtmak için yazılan, belki son derece iyi niyetli, belki de sonuçları hesap edilmemiş basit yanılgıları gerçekmiş gibi anlatmaktadır.

Anılar doğal olarak belge değildir. Kimi zaman subjektiftir. Ancak bilgilerin sistemli olarak kaydedildiği ve adamakıllı saklandığı dönemlerde bazı bilgi kırıntıları dahi kanaatlerin oluşması için yeterli olmaktadır.

Gerçekte ise Tüstav'ın yayımladığı *Dönüş Belgeleri 1 ve 2* adlı kitaplarda yer alan Bakü'deki TKP'nin merkez komitesi tutanaklarında, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Haziran-Eylül 1920* adlı yapıtta ve yine *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* adlı kitapta ayrıntılı olarak yer alan rapor, doküman ve belgelerde, ayrıca THİF yöneticilerinin İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadelerinde yukarıdaki olayları doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Affan Hikmet'in anıları ve Süleyman Nuri'nin değerlendirmeleri bu yeni belgelerin ışığında okunduğunda, Ankaralı komünistlerin ne Süleyman Sami ile ne de bir başka şekilde, Bakü'deki Türkiye Komünist Partisi'ne ve Mustafa Suphi'ye *'içeriği yukarıda yazılan'* şekilde bir mektup gönderdiklerini doğrulamamaktadır.

Süleyman Sami Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal ve hükümet çevreleriyle görüştükten sonra Ankara'da Tokat mebusu Nazım, Hacıoğlu Salih, Şerif Manatov ile de görüşmüştür. Süleyman Sami, Ağustos ayında Yeşil Ordu ve Hafi TKP yöneticilerini ziyaret etmiş, aşağıdaki mektup Hafi TKP'nin 21 Ağustos 1920 tarihli merkez-i heyet toplantısı sonrasında Süleyman Sami'ye verilmiştir.

'Onuncu içtima 21-8-1920

15 Haziran 1920 tarihli vesikanızla

Bakü'de Türkiye İştirakiyun Fırkası riyasetince gönderilen murahhas Süleyman Sami yoldaş tarafından verilen suallere cevaptır.

---

28 Erden Akbulut (der.), *Milli Azatlık Savaşı Anıları (Affan Hikmet)*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006, s. 30.

1- 14 Haziran 1920 tarihinde Ankara'da Salih Hacıoğlu ve Şerif Manatov yoldaşların teşebbüsüyle bir Türkiye Komünist Partisi teşkil olunmuştur. 2- Riyaset heyeti Salih Hacıoğlu, Şerif Manatov, Ahmet, Ziynetullah, Mustafa Hilmi yoldaşlardan mürekkeptir. Bir mahfeli vardır.

Elyevm aza mevcudu 138'dir.

3- Bu son bazı evrakın tab'ı için kasa mevcudunu sarf ettik. Bugün kasamızda beş para kalmamıştır.

4- Fırka şimdilik yalnız propaganda ile ve halkı ihzar ile uğraşıyor. Hükümet 'Mustafa Kemal Paşa Hükümeti' (okunamıyor) şiddetle muhalif olduğu (okunamıyor) bulunuyor. İşçi, çiftçi ve köylü (okunamıyor) uğraşıldığı ve bunların irşadına çalışıldığı için para bulmakta pek ziyade müşkülat çekiliyor. Hücre ve maarif teşkilatına çok ihtiyacımız var. Civar kazalar vesair vilayetlerle sıkı bir münasebet tesisi ve muntazam muhaberat icrası da mümkün olamıyor. Hülasa elde para mevcudu ile pek az bir zamanda memleketin ekseriyeti inkılâba hazır ve müheyya bir hale getirileceğinden şüphemiz yoktur.

5- Başlıca bir matbaa, kâfi miktarda kâğıt ve her türlü matbaa malzemesi ve bir miktar da paraya ihtiyacımız vardır.

6- Hükümet-i hazıra fırkanın mevcudiyetinden resmen haberdar değildir. Maahaza fırkaya düşmandır. Şu kadar fırkanın kuvvetini bilemediği için bu ana kadar hatta icap ettiği halde bile resmi bir takibat yapamamıştır. Yalnız polis hafiye teşkilatı daima fırka azasını tarassutta bulundurur. Fırkanın hükümetin her şubesinde yoldaşı bulunduğu için onun her türlü harekâtına az çok vukuf hâsıl edecektir.

7- Ankara'da eski Hürriyet ve İtilaf ve İttihat Terakki, Yeşil Ordu fırkaları vardır. Hürriyet İtilaf fırkası şimdi pusudadır. İttihat Terakki (okunamıyor) elyevm Anadolu hükümeti (okunamıyor) fırkamızın her ikisiyle de hiçbir alakası yoktur.

8- Fırkamız Üçüncü Enternasyonal esasatını kabul etmiştir. Binaenaleyh Üçüncü Enternasyonale merbut olduğuna kani olduğumuz Bakü'deki İştirakiyun Teşkilatının merkezi komitesini resmen tanıyor. Ona merbutiyeti bir şart bilir. Ve merkezi komitenin uzattığı tahliskâr eli hürmet ve samimiyetle sıkar maddi ve manevi her türlü muavenetlerine dikkat ve şiddetle intizar eyleriz.

İmzalar. [29]

7. -Hafi- Türkiye Komünist Partisi'nin, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüşmesi

Hafi TKP 1920 yılı Kasım-Aralık aylarında bir dizi sorunla karşılaşmıştı. Partinin önemli üyelerinden Şerif Manatov sınırdışı edilmiş, Eskişehir'deki Ethem'in *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi Ankara'ya taşınmış, Ankara'da hükümetin Çerkes Ethem ve milis kuvvetlerini dağıtma politikası ağırlık kazanmaya başlamış, Mustafa Kemal ve yakın çevresi kendi denetimlerinde bir komünist fırkası kurmuşlar, Yeşil Ordu tamamen dağılmış ve Yeşil Ordu içindeki milliyetçi-solcu mebusların büyük bölümü yeni kurulan bu Resmi Türkiye Komünist Fırkası'na girmişler, hükümet komünist politikanın yalnız kendisinin kurduğu parti kanalıyla yapılabileceğini, diğer faaliyetleri yasakladığını bildiren emirname çıkarmıştı.

29 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 129.

Bu sırada Yeşil Ordu'nun (Resmi) TKF'ye katılmayan Nazım Resmor ve yakın çevresi ise örgütsüz kalmış durumdaydı.

Hafi TKP, 'gizli' kalmayı kitlelerle bağ kurmakta, geniş ve etkili propaganda yapmakta ve örgütlenmekte büyük bir zafiyet olarak görmeye başladıktan ve hükümet resmi bir komünist partiyle inisiyatif aldıktan sonra, yasal ve legal bir parti olmaya karar vermiştir.

Bu arada partinin kuruluş aşamasında –o aylarda hemen herkeste Bolşevizm'in ve komünizmin yararları konusunda bir ortak görüş varken– neden gizli kurulduğu ayrı bir sorudur.

Hükümetin kendi dışındaki örgütlenmelere getirdiği örtülü bir yasak söz konusu olsa da, burada 'gizli' Yeşil Ordu Cemiyeti'nin, 'gizli' Ankara teşkilatı olarak doğmanın, partinin kuruluşunda toplumsal meşruiyeti sağlayacak yeterli aydın desteğinin olmayışının ve kitlelerle bağ kurmada henüz işin çok başında olmanın asıl nedenler olduğu bellidir.

1920 sonuna yaklaşırken –Hafi– Türkiye Komünist Partisi, Yeşil Ordu'nun sol kanat üyeleri ve mecliste bulunan Yeşil Ordu'ya yakın milletvekilleri ile legal ve yasal bir partiye dönüşmeye karar vermiştir.

Hacıoğlu Salih'in Komintern'e sunmak üzere hazırladığı rapor ile THİF'nin diğer raporlarında bu süreç şöyle anlatılmaktadır:

'Mustafa Kemal Paşa hükümeti, memleket dâhilindeki mevcut komünizm cereyanlarını istedikleri şekle sokarak elleri altında bulundurmak amacıyla, başında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde eski İttihatçılarla milli inkılâpçılardan mürekkep bir de komünist fırkası teşkil etmişlerdi. Fakat daha ilk günü Yeşil Ordu Fırkası'nın maskesini açan hafi Komünist Partisi, bu zenginler Komünist Fırkası'nın maskesini fırlatıp atmakta da gecikmedi...

Hafi Türkiye Komünist Partisi memleket dâhilinde maddeten değilse de manen oldukça bir mevcudiyet göstermişti. Resmi Komünist Fırkası bu mevcudiyeti sarsmaya başladı. Bunun üzerine parti resmi olarak ortaya çıkmaya mecbur oldu ve bu kararı verdi. Lakin parti azaları meyanında meclis azalarından hiç kimse yoktu. Yalnız mecliste bir 'Halk Zümresi' teşekkül etmişti ki programı oldukça sol ve azalarından bazıları komünistliğe taraftar ve pek yakın görünüyorlardı. Ve bu Halk Zümresi'nin liderleri Nazım ve Şeyh Servet Bey ve Efendiler idi. Bize mütemayil her kuvvetten istifade etmek ve mecliste de bir hizbe malik olmak düşüncesiyle ve sefarethanedeki Rus komünist arkadaşların arzu ve teklifiyle merkez-i umumi bu Halk Zümresi'nin liderleriyle temasa karar verdi. Katib-i Umumi Salih Hacıoğlu temasa memur edildi. İlk temasta gerek Nazım gerekse Şeyh Servet parti programını kabul ve partiye girmeye ve aynı zamanda Halk Zümresi'ni de sürüklemeye muvafakat ettiler ve iki taraftan dörder murahhas intihabıyla bir uzlaşma ve birleşme komisyonunun teşekkülü kararlaştırıldı. Bu komisyona partiden Salih Hacıoğlu, Fatma Salih Hacıoğlu, Hilmi, Nevşirvanov arkadaşlar, Halk Zümresi'nden de Nazım, Şeyh Servet, Afyonkarahisarı mebusu Şükrü, Afyonkarahisarı mebusu Hulusi Beyler intihab olundu... Neticede fırka programının siyaset-i umumiye bahsine Halk Zümresi azalarını çekebilmek için Şeyh Servet'in teklifi üzerine yalnız şu 'fırka asr-ı saadetin samimiyet-i müşterekesini ihya etmek üzere çalışacak cümlesinin ilavesiyle ve fırka unvanının da 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası' olarak kabul edilmesiyle Halk Zümresi murahhasları tarafından program tamamen kabul edildi... Hükümete beyanname 27 Teşrinisani (Kasım) 1920'de verildi. 7 Kânunuevvel (Aralık) 1920'de fırka resmen tanındı...

26 Ekim günü İçişleri Bakanlığı 164 nolu resmi hususi tebligatını (Not: Polis emirnamesi. Upmal) yayınlayarak (Resmi) TKP'nin resmen kurulduğunu, bu partinin mührünü taşıyan tasdik belgesi bulunmayan kişilerin hiçbir gerekçeyle komünizm propagandası yapamayacağını ve Yeşil Ordu teşkilatının bu partiye dönüşüp onun emrine girdiğini duyurdu. Bu tebligatın amacı komünizm propagandasını engellemek ve aynı zamanda gizli çalışan TBKP'nin dağılmasına yol açmaktı. Yeşil Ordu MK 25 üyeden oluşuyordu. Bunların halkın nefret ettiği, Mustafa Kemal Paşa'nın zorla teşkilata aldırttığı ve daha sonra anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın partiyi dağıtmasını sağlamak amacıyla kabul edilen 5'i, iki-üç oportünist sosyalistle birlikte adı geçen resmi himayeli TKP'ne geçti. Kendinde böyle devrimci cesaret bulamayan birkaç Yeşil Ordu MK üyesi teşkilattan ayrıldı. Böylece Yeşil Ordu MK kendiliğinden dağılmış oldu. Resmi himayeli TKP provokasyonu sonucunda YO'nun çöküşünün tanığı olan ve yavaş yavaş kendisinin de çökme tehlikesini hisseden gizli TBKP, Yeşil Ordu'nun geri kalan MK üyeleriyle ve mecliste çok radikal politika izleyen halkçı mebuslarla anlaşmayı ve açık çalışmaya geçmek gereğini gördü...'

Hacıoğlu Salih'in kaleminden Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüşümün özet öyküsü bu şekildedir. Hükümet'in komünist hareketi tamamen kendi denetimine alma yolundaki çabası Nevşirvanov'a ait başka bir raporda da benzer şekilde yer almaktadır:

Komintern arşivlerinde, Ziynetullah Nevşirvanov tarafından hazırlanmış *'Türkiye Devrimci Hareketinin Tarihiyle İlgili Materyaller'* başlıklı Rusça bir rapor bulunmaktadır. Burada anlatıldığına göre, Resmi TKF kurulurken İçişleri Bakanı Dr. Adnan (Adıvar) tarafından yayımlanan 16 Ekim 1920 tarih ve 1640 sayılı genelge ile resmi komünist partiye üye olmayan, oradan mühürlü üyelik kartı almayan kimselerin komünizm propagandası yapmaları ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Bu genelgenin amacı, bütün devrimci unsurları denetim altına almak ve gizli çalışan teşkilatların dağılmasını sağlamaktı. İşte Nevşirvanov'a bakılırsa, Hafi (gizli) TKF'nin milletvekillerinin kurduğu partinin yasal bir partiye dönüşmesi bu zorunluluktan doğmuştur.[30]

14 Temmuz 1920'de kurulan (Hafi) –gizli– Türkiye Komünist Partisi, kuruluşundan yaklaşık 5 ay sonra kendisini feshederek 7 Aralık 1920'de kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na katılmıştır.

30 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk*, s. 125, 134, 138, 153.

'... Bütün burjuvazya: 'fakat siz, komünistler, kadınları da müşterek kalmak istiyorsunuz!' diye bize bir ağızdan haykırıyor. Burjuva için, karısı, alelâde bir istihsal âletidir. İstihsal âletlerinin içtimaileştirileceğini işitince, bütün tabiatıyla, içtimaileştirmenin kadınlara kadar teşmil edileceği aklına geliyor. Hakikatte kadınların adi istihsal aletleri mevkiinde bulunmalarına nihayet vermek mevzu-i bahs olduğu zihninin kenarından bile geçmiyor...

Karl Marx - Friedrich Engels
Komünist Manifesto

Nakli: Doktor Şefik Hüsnü / 1923
Aydınlık Külliyatı
Numero: 9'

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (1920)

Kuruluşu: 7 Aralık 1920
Katib-i Umumisi: Nazım Resmor (Tokat Milletvekili)
Merkezi: Ankara, Tahtakale, İkaz gazetesinin üstü
Yayın Organı: Emek gazetesi ve İkaz gazetesi
Kapanması: 1 Şubat 1921

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, ilki 7 Aralık 1920 tarihinde, daha sonra da 28 Mart 1922'de iki kez faaliyete geçen ve ikisinde de çalışmaları hükümet tarafından durdurulan, yöneticileri hapis cezasıyla cezalandırılan partidir.

Bu bölüm, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk kuruluşunun ve faaliyet ömrü yalnız iki ay sürmüş olan partinin birinci döneminin ayrıntılarıdır.

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulma süreciyle ilgili bazı bilgiler Hacıoğlu Salih'in anlatımıyla önceki bölümün sonunda bulunmaktadır.

Hem Nazım Resmor'un, hem Hacıoğlu Salih'in ifadelerine göre, eski Ankara'nın Hacı Musa semtinde bulunan Ziynetullah Nevşirvanov'un evi, Yeşil Ordu Cemiyeti'nden Nazım Resmor, Halk Zümresi çevresi ile –Hafi– Türkiye Komünist Partisi'nden Hacıoğlu Salih ve arkadaşlarının buluştuğu ve yeni bir parti kurulması kararının çıktığı mekân olmuştur.[1]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı oluşturan taraflar yeni partiyi kurma noktasına farklı nedenlerle gelmişlerdi.

18 Ekim 1920'de Yeşil Ordu'nun hükümetle işbirliği içindeki kanadı, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmuştu. Partinin Umumi Kâtibi Hakkı Behiç, Komünist Fırkası'nın kurulduğunu açıkladığı bildirisinden sonra Nazım Bey ve Şeyh Servet Efendi'nin kendilerinin bu oluşumun dışında olduklarını duyurma girişimleri engellenmişti.

Nazım Bey bu durumu şöyle anlatmaktadır.

'Yirmi gün kadar sonra gazetelerde Komünist Partisi kurulduğuna dair bir haber, arkasından da Hakkı Behiç Bey'in Umumi Kâtip imzasıyla yayınladığı bir beyanname

---

1 Hacı Musa semti, Hacı Musa Camii'nin bulunduğu yer civarı olmalıdır. Hacı Musa Camii, Altındağ, Hamamönü semti, Demirtaş Mahallesi, Talatpaşa Bulvarı, Eskiyol sokaktadır.Parti merkezi ise: 'Merkez-i Umuminin ve Ankara Vilayeti Heyet-i Merkeziyesinin muvakkat toplanış ve idare yeri, Tahtakale'de Kadirağa Hanı'nın arkasında İkaz matbaası üstünde daire-i mahsusadır'.

gördük. Bundan anlaşıldı ki, Yeşil Ordu'da çalışan arkadaşların bazıları, burayı bırakarak, bir Komünist Fırkası teşkil etmişlerdi. Bunun üzerine biz Şeyh Servet Efendi ile Komünist Fırkasına dâhil olmadığımızı Yenigün ve Yeni Dünya gazetelerinde ilan ettirmek istedik. Fakat bu gazeteler ilanlarımızı basmadılar. İki gün sonra Meclis İkinci Reisi Hasan Fehmi Efendi, Şeyh Servet Efendi'yi görmüş ve demiş ki, 'Siz bir ilan yazmışsınız, bunu gören (Mustafa Kemal) Paşa'da 'Halk Zümresi riyasetinden izin alınmadan yapılmıştır, müracaat edip izin alsınlar demiştir.'

Nazım Bey'in –ki Yeşil Ordu Cemiyeti'nin belirleyici önderlerindendi– Yeşil Ordu'nun kurucularının büyük bölümünün hükümetin kurduğu resmi partiye katılmasıyla, bundan böyle siyaseti etkili olarak sürdüreceği bir alan kalmamıştı.

Diğer taraftan Hafi TKP'nin ise, kitlelere ulaşma, etkili propaganda yapma ve örgütlenme konusunda 'gizlilik prensibi' elini kolunu bağlamıştı. Her iki tarafın yeni partiyi kurarken, partinin ismi, kurucuları, ilkeler ve program konusunda kısa sürede anlaştıkları görülmektedir. 27 Kasım 1920'de İçişleri Bakanlığı'na başvuru yapılmış, bakanlık 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşunu 7 Aralık 1920 tarihinde onaylamıştır.

Partinin adındaki '*İştirakiyun*', '*komünist*'le eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. İştirakiyun, hem 'komünizmi' hem 'İslam enternasyonalizmini' çağrıştırmaktadır. Nitekim Hafi TKP bir bildirisinde 'Fende komünist kelimesi ile ifade olunan bu meslek, Türkçede ortaklık, Arapçada 'iştirak' diye bilinir' demektedir. Aynı dönemde Bakü'de kongre toplamaya çalışan Mustafa Suphi önderliğindeki Türk komünistlerinin örgütünün adı da '*Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*'dır.

Diğer taraftan Nazım Bey İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde, 'iştirakiyun'un kelimesinin seçilmesinde, 'komünizm' kelimesine memleketin henüz hazır olmadığını düşündükleri için başvurduklarını söylemiştir.

Partinin ismi kuruluş çalışmalarında ve bazı belgelerinde 'Türkiye Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası' olarak geçerken, daha sonra yalnız 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası' olarak kullanılmıştır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucuları arasında, Yeşil Ordu kanadından Tokat Milletvekili Nazım, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü, Bursa Milletvekili Şeyh Servet, İzmit Milletvekili Sırrı'nın adı geçmektedir. Nazım Resmor, yapılacak ilk kongreye kadar muvakkat (geçici) başkan, Hacıoğlu Salih kâtiptir. Partinin Komintern için hazırladığı bir raporda ise, parti merkez komitesinde; 'basın, propaganda, enformasyon, kadınlar arasında çalışma, umumi teşkilat, maliye ve sanayi' şubelerinin oluşturulduğu belirtilmektedir.

Merkez komitesindeki işbölümüne göre: Basın Mehmet Şükrü, enformasyon Hüseyin Hüsnü, propaganda Ziynetullah Nevşirvanov, kadınlar arası propaganda Cemile Hanım (Nevşirvanova), kadınlar arası teşkilat Fatma Hanım (Kudret Salihoğlu), umumi teşkilat Nazım Resmor, maliye Ahmet Hilmi ve Mehmet Hasip, sanayi Hacıoğlu Salih ve Mukbil'den meydana gelmektedir.[2]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurulduktan sonra Yozgat, Kastamonu ve Giresun'da il örgütlerini oluşturarak faaliyete geçmiştir.

2 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 157.

Partinin kuruluşunun gerek Yeşil Ordu, gerekse Hafi TKP örgütlerine duyurulması Nazım Resmor ve Salih Hacıoğlu imzalı bir 'Tamim' ile olmuştur.

2. THİF'nin Yeşil Ordu ve Hafi TKP teşkilatlarına Tamim'i

'Yeşil Ordu ve Hafi Türkiye Komünist Partisi teşkilatlarına!
Yoldaşlar!

Anadolu'nun geçirmekte olduğu buhranı ve şark inkılâbının elyevm (bugüne) müteveccih (yönelik) bulunduğu hedefin ittisa (kavuşma) ve kemalini (olgunluk) nazar-ı dikkate alan Yeşil Ordu ve Türkiye Hafi Komünist Partisi Merkez-i Umumileri, Üçüncü Enternasyonalce kabul edilmiş olan Rusya Komünist 'Bolşevik' Fırkası programının düstur-ül amel (eylem prensibi) ve düstur-u inkılâp (devrimci prensip) olmak üzere kabulünü muvafık (uygun) görmüş ve her ikisi birleşerek memleket dâhilindeki bütün içtimai inkılâp cereyanlarını tevhit (tek hale getirmeye) etmeye karar vermiştir. Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül etmiş ve teşekkülünden beri halka ve halk inkılâbına doğru mühim adımlarını da atmış olan Halk Zümresi'yle beraber umumi, bir de diğer teşkilattan her türlü iltibası (karıştırmayı) izale (giderme) için 'Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası' namını almıştır. Gazetelerde ilan olunduğu veçhile bu müttehit (kaynaşmış) ve samimi teşkilatın ahiren (sonradan) teşekkül eden Türkiye Komünist Fırkası'yla hiçbir münasebeti yoktur.

Kapitalizmin ve emperyalizmin beşeriyet için bela olduğuna ve zavallı Anadolu emekçilerinin artık sınıf tagallüp (zorbalık) ve tahakkümatından kurtulma zamanı olduğuna kani olan 'Türkiye Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası' bütün cihana saadet ve Türkler için rahat ve selamet verecek olan bu muazzam emekçiler inkılâbından gayet samimi ve gayet doğru olmayı, münfeil ve ihtiraskar efal (eylem) ve eşhastan (kişilerden) kaçınıp sakınmayı en birinci bir düstur-u hareket tanımıştır. Badema (bundan sonra) 'Türkiye Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası' bayrağı altında birleşecek olan Anadolu halk teşkilatının da bu samimiyet ve ciddiyeti umde (ilke) ittihaz (almalarını) etmelerini ehemmiyetle tavsiye eyleriz.

Şurasını iyi bilmelidir ki yürekten gelmeyen gösteriş görünüşler altında saklı hırslar daima felaket getirir ve hiçbir zaman müsmir olamaz. Bilhassa fikr-i inkılâp ve halas ile büyük bir istihza (alay) olur. Yeşil Ordu'nun nizamname-i dâhilîsi bilhassa (11'inci, 12'nci) maddesiyle bu hususta takyidat-ı lâzımeyi (sınırlamayı) derpiş (öncelikle) eylemiştir. Pek yakında neşir ve tebliğ edilecek 'Türkiye Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası' nizamnamesinde bu kuyudun (kaydın) tahaffuzu (korumayı) kemal-i ehemmiyetle tekrar olunacaktır. Yeşil Ordu nizamname-i dâhilîsindeki 37'nci maddeyi tekiden (pekiştirerek) nazar-ı dikkatinize vaz ederiz.

Yeni merkez-i umumice ittihaz (belirlenmiş) olunan parola 'Emek' ir.

Köy teşkilatına son derece çalışılmıştır. Bu inkılâptan en çok müstefit (faydalanacak) olacak köylülerdir. Onları alettevali (öncelikle) uyandırmalı ve teşkilata raptetmeli. Merkez-i umumiye yazılacak muharrerat (yazışma) için adres 'Tokat mebusu Nazım'dır.

Bizi alettevali tenvir buyurunuz ve biz de sizi tenvirden hali kalmayacağız. Merkez-i umuminin gayet ciddi ve emin esasat ve şerait altında faal bulunduğuna emin olunuz.

Mektubunuzu aldık tarzında bu tamimin vürudunu (geldiğini) telgrafla adrese bildiriniz yoldaşlar!

Resmi mühür
Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi
İmzalar:
Hafi TKP Mümessili Salih Hacıoğlu, Kâtip-i Umumi Nazım.[3]

Tamim'in yayınlanmasıyla, yeni kurulan parti, hem Yeşil Ordu hem de Hafi Komünist Parti taraftarlarını aynı örgütte toplanmaya çağırarak, ülke içindeki bütün devrimci grupları birleştirmeyi hedef aldığını belirtmektedir. Komünist Enternasyonal'e bağlı olduğunu bildiren ve Hükümet'in kurduğu Komünist Fırkası ile karıştırılmasını önlemek için de adının 'Halk İştirakiyun ve Bolşevik Fırkası' olarak konulduğunun altı çizilen açıklamada, yakında yayınlanacak partinin nizamnamesinde Yeşil Ordu programlarındaki ailenin korunması ve sosyal içerikli maddelerin korunacağını ilan etmektedir.

Tamim'de dikkati çeken bir başka özellik köy teşkilatına ve inkılâptan en çok yararlanacaklar diye bahsedilen köylünün uyandırılmasına yapılan vurgudur.

3. THİF'den Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü'nün Konferansı

16 Ocak 1921 tarihinde ilk sayısı yayımlanan *Emek* gazetesi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayın organıydı ve bu sayısında, partinin yöneticilerinden Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü'nün 22 Aralık 1920 tarihinde Darülmuallimin Konferans Salonu'nda verdiği konuşmanın metni yer almaktadır. Konferanslar, partinin kuruluşunun hemen sonrasında yukarıdaki 'Tamim'de yer verilen konular ile partinin kuruluş nedenlerini halka ve kamuoyuna anlatma çabalarıdır.

Mehmet Şükrü Bey'in konferans da söyledikleri şöyledir:

'Muhterem Yoldaşlar!

Ankara Heyet-i Merkeziyesi tarafından tertip edilen şu müsamerede tarafımdan İştirakiyun İnkılâbına ve Rus Bolşevikliği ve Rus cihangirliği ve Garbın emperyalist devletleriyle anlaşmak Türkiye emekçilerinin menafine uygun olup olmadığına dair tarafımdan bir konferans verilmesi bizaasizliğime (bilgisizliğime) rağmen iltimas ve rica eylemiş, beni kabule mecbur etmişti. Müsaadenizle gerek rahatsızlığım ve gerek iktidarsızlığım hasebiyle (estağfurullah) evvela huzur-u âlinizde vaki olacak kusurlarımdan ve şu cüretimden dolayı aflarınızı dilerim.

Efendiler, yoldaşlar! Bugün cihanda yeni bir fikir cereyanı vardır. Bu da Bolşeviklik, komünizm cereyanlarıdır.

25 Teşrinievvel – 7 Teşrinisani 1917 inkılâbı Rusya'da emekçilerin 'Fukara-i Kasiberin' hâkimiyet-i mutlakasını 'diktatörlüğünü' meydana getirmiş ve fakir köylüler ile

---

3 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 120.
Tamim'in altındaki imzalar Salih Hacıoğlu ve Nazım iken, Feridun Kandemir'in 'Yeşil Ordu Cemiyeti' başlıklı yazısında, Tamim'i; 'Baytar Salih, kafadar yoldaşı Ethem'e de imzalattırıp, partileri teşkilatlarına gizlice göndermişlerdir' diye yazmakta ve Tamim'in altındaki imzaların 'Salih Hacıoğlu ve Katib-i Umumi Ethem' olduğunu iddia etmektedir. bkz. Yeşil Ordu, *Yakın Tarihimiz*, s. 297.
Feridun Kandemir'in bu dikkatsizliği –eğer kasıtlı değilse– Çerkes Ethem hareketi ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı aynı örgütler gibi gösteren resmi ideologları yıllarca idare etmiştir.

emekçilerin yardımı sayesinde İştirakiyyun Heyet-i İçtimaiyesinin 'iştirakçi ortak bir cemiyetin' temellerini kurmaya başlamıştır. Almanya ve Avusturya'da ihtilalin tarz-ı cereyanı, müterakki memleketlerin hepsinde emekçiler ihtilal hareketlerinin gittikçe artması ve doğrudan doğruya emekçilerin hâkimiyet-i mutlakasını meydana getirmek üzere Şuralar Hükümetlerine dair hareketlerin yapılması gibi birçok ahval gösteriyor ki bütün dünya emekçilerinin Komünist inkılâbı artık bilfiil başlamıştır.

Hıyve, Buhara, İran, Afganistan, Hindistan, Çin, Mısır gibi kapitalizm 'sermayecilik' ve emperyalizm 'cihangirlik' tegallüp ve tahakkümü altında ezilmekte ve inlemekte olan memleketlerde dahi kadın erkek ve genç İştirakiyyun Teşkilatları meydana gelmesi ve bunlardan bazılarının bugün bilfiil Şuralar usul-u hükümetini tatbik ve İnkılâpçı Kızıl Ordu teşkil ile inkılâp hareketlerine geçmeleri gösteriyor ki bütün cihan emekçilerinin İştirakiyyun İnkılâbına Şark emekçilerinin dahi iştirak etmekte olduğu bir zamanda bizim bu insani ve içtimai inkılâba yabancı kalmaklığımız, daha doğrusu gözlerimizi kapamaklığımız doğru olmazdı, işte bu bizde de nazar-ı dikkatten dur tutulmayarak Halk İştirakiyyun Fırkası teessüs ve teşekkül etmiştir.

Bu Cihan İnkılâbı'nın, insani mefkûrenin esasatını teşkil eden iştirakiyyun mesleğinin halk tarafından iyice anlaşılmasını temin maksadıyla Ankara Heyet-i Merkeziyesi bu müsamere ve konferansı tertibe teşebbüs ve muvaffak olmuştur.

Şimdi gelelim Halk İştirakiyyun inkılâbı nedir?

Bunun tafsilatını tab edilmekte olan ve yakında cümlenize verilecek bulunan Fırka'nın siyasi program ve nizamnamesinde tafsilatıyla okuyacaksınız. Bendeniz şimdilik pek lüzumlu addettiğim bir iki noktadan bahsedeceğim. Bu fırka, hafi Komünist Partisiyle, Halkçılardan meydana gelmiş ve program ve nizamnamesini hükümete vererek resmen tanınmış bir Fırka'dır. Fırkanın gayesi memleketin en mazlum ve mağdur halkı bulunan köylü, işçi ve emekçilerin hukukunu müdafaa etmek, halkın hukukunu halka verme, halkı kendi mukadderatına bilfiil sahip kılmak ve tabii iradesine malik etmektir.

Fırka bu mesut ve insani vazifesini yaparken kundakçıların iştirak kelimesinden bazı manalar çıkarması müstebad görülmemektedir. Fırka programının birçok maddeleri dinden ve hukuk-u aileden bahistir. Bu iki mühim mebahis bundan evvelki müsamerede Şeyh Servet ve Ziynetullah yoldaşlar tarafından verilen konferanslarda şerh ve izah edilmiş olmasına rağmen, iştirakiyyun kelimesinden likasten bazı manalar çıkarmak isteyen bombacılar 'iştirakiyyun demek her şeyde ve bilhassa kadınlarda da iştirak etmek demektir' diyorlar. Hiç şüphesiz bu sözler halkımızın zihnini bozarak, ihlal ederek baykuş gibi daima milletin başında ötmek isteyen insanlar tarafından söylenmektedir. Bu sözlerin hiç kıymeti yoktur. Çünkü fırka programının bir maddesinde hukuk-u aile şeriat dairesinde mahfuzdur, dediği gibi, diğer bir maddesinde de asr-ı saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye çalışacaktır, demekle hakikat-i İslamiye dairesinde hareket edeceğini göstermiştir.

Alkışlar...

(Ortası yok)

Mehmet Şükrü Bey tarafından verilen Konferansın sonu:

Yoldaşlar, mevzumuzun üçüncü kısmını teşkil eden 'Garpla anlaşmak' ve 'Garpla uyuşmak' memleketin ve emekçilerin menafiine muvafık mıdır? Değil midir? Garp emperyalist hükümetleri ve devletleriyle anlaşmak köylülerin ve emekçilerin menafiine muvafık değildir. Bu mesele herkesin zihnini işgal eden mesailden olduğu için gazetelerde zaman zaman bundan bahis nafi makaleler yazılmıştır. Bununla beraber, mevzuun ehemmiyetine binaen ben de bir iki söz söylemeyi muvafık buluyorum. Garp emperyalist devlet ve hükümetlerini idare eden ve onların üzerinde mühim bir amil bulunan Garp kapital / sermaye burjuvazisidir. Bugünkü ahval ve şerait altında icra-yı hükümet eden kapitalist ve emperyalistlerle anlaşmak ihtimalini ben görmüyorum. Olsa bile bu anlaşma, behemahal bizim köylü ve emekçilerimizin menafiine mugayir olacaktır.

Yoldaşlar! Biliyorsunuz ki, bizim borcumuzun yalnız faizi 50-60 milyon tutuyor. Amortismanı ile 65 milyon raddesindedir. Bugün varidat-ı umumiye-i devlet, bütün vergilerin yeni kanunlarla tezyidine rağmen 46 milyon liraya baliğ olmaktadır.

Bütün varidatımız borçlarımızın faizini tediyeye kâfi değildir. Bu hal ile bu millet ve memleketin inkişaf-ı iktisadiyesini, yollarını, maarifini, sanayini nasıl yapabiliriz? Bu ciheti nazar-ı dikkatten dur tutmayan Halk İştirakiyun Fırkası, ecnebi kapitalist ve emperyalistlerine olan borçları tanımayacaktır. Bu borçları tanımak demek, memleketin bugünkü harabisini ve köylü ve emekçilerin bugünkü sefalet ve perişanlıklarını istemek demektir.

Efendiler (Sevr) muahedesinin en ağır aksamı araziye ait olanı değildir, aksam-ı maliye ve hukukiyesidir. Arazi meselesinden sarf-ı nazar ederek seferberlikten ve evvelki hudutlarımız dâhilinde –seferberlikten evvelki hal-i hazırın muhafazasını talep etseler bile– anlaşmak ihtimali yoktur.

Biz harbe ecnebi kapitülasyonlarından kurtulmak için giriştik ve büyük fedakârlıklarla pek çok kanlar döktük. Bunun neticesi, eski halin ibkası olursa, kanlarımız, fedakârlıklarımız mahvolacak demektir.

Eski kapitülasyonlar, eski şekiller baki kaldıkça, daima ecnebi esareti, ecnebi tahakkümü altında yaşamak icap eder. Biz bunu kabul etmiyoruz.

Bizim emperyalist ve kapitalist devlet ve hükümetleriyle anlaşabilmemiz için hudud-u millimiz dâhilinde her türlü kayıttan azade olarak istiklalimizin tanınması, alacaklarına veda etmeleriyle kabildir.

Alacaklarına veda ettikleri ve hudud-u millimiz dâhilinde istiklalimizi tanıdıkları gün, orada yani Garpta da komünizmin (İştirakiyyun) hâkim olduğu gündür ki, o gün anlaşabilmekliğimize mani kalmaz. Binaenaleyh mani zail oldukta memnu avdet eder. Garpta emperyalist ve kapitalist hükümetleriyle bizim anlaşmamızın ihtimalini ben görmüyorum.

Alkışlar ve kahrolsun sedaları.

Hitam.'

4. THİF'nin Yayın Organları: *İkaz* gazetesi ve *Emek* gazetesi

İkaz gazetesi, Afyonkarahisar milletvekili ve THİF yöneticilerinden Mehmet Şükrü tarafından yayımlanmıştır.

İkaz gazetesi Afyonkarahisar'da 11 Temmuz 1919'da yayımlanmaya başlamış, 26 Ağustos 1923 tarihine kadar yayınını sürdürmüştür. 14 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul

Hükümeti'ni eleştiren bir yazı nedeniyle yayın faaliyeti hükümet tarafından durdurulmuş, *İkaz*, 1919'un Ağustos ayından sonra Ankara'ya taşınmıştır.[4]

İkaz gazetesinin Ankara'ya taşınmasından sonraki döneminde de –sahibi Aftonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü'nün THİF yöneticisi olması nedeniyle– parti programı doğrultusunda bir yayın politikası olmuştur. Nitekim Cemile Hanım (Nevşirvanova) anılarında, *İkaz* gazetesinin Ankara'ya taşındıktan sonra THİF'nin yanında bir binaya yerleştiğini ve kendisinin de *İkaz*'da 'Ülker' imzasıyla makaleler yazdığını anlatmaktadır.[5]

Emek gazetesi ise, 16 Ocak 1921 tarihinde (1. sayısı) yayımlanmaya başlamıştır. 2. sayısında *Komünist Manifesto*'nun tam çevirisinin ilk kez yayımlandığı yazılmaktadır. Gazete ancak 6 sayı yayımlanabilmiştir. 7. sayı baskıya hazırlandığı sırada İstiklal Mahkemesi tarafından yayını durdurulmuş, gazetenin yayın sorumlusu Abdülkadir tutuklanmıştır.[6]

Emek gazetesinin ilk sayısında yer alan makalede 'mülkiyetin ve sınıflı toplumların' tarihi anlatılmış, ilk toplumlarda ve İslamiyetin ilk dönemlerinde 'servet' kişisel değilken, sonraki yüzyıllarda bu düzen değişmiş ve günümüzde ise 'sermaye düzeninin tahakkümü'nün hüküm sürdüğü izah edilmiştir.

THİF tezlerinden İslamiyetin komünizmle çelişmediği ilkesi burada da anılmıştır.

Emek gazetesinde yayımlanan makalenin bir bölümü aşağıdadır.

'İlk cemiyetlerde hakk-ı tasarruf ve hak tamamiyle tabiat kanunlarına, hukuk-u tabiiyeye muafik iken, hakk-ı temellük (mülk edinme) ancak bir emek sayesinde hâsıl olabilirken, emek mukabilinde elde edilen bir servetin tasarrufu dahi ferdi şekillerden ziyade aile veya kabile ve aşiret dâhilinde iştiraki bir halde iken, İslamiyette dahi ithâr-ı servetin memnuiyet-i ahkâm-ı Kuraniye ile sabit ve hakk-ı temellük ancak sa'y (emek) esasına müstenit iken gitgide değişmiş: Maddi veya manevi sahada, kahramanların, erbab-ı tahakküm ve ihtirasın tevilat (dönüşmesi) ve tahrifâtı hukuk-u tabiiye yerine kaim olmuştur. Saltanat hakkı, veraset hakkı, her nevi icar ve isticar hakkı gibi birçok 'hak' garibeleri meydana gelerek cemiyetleri öyle felaketengiz bir hale getirmişlerdir ki insanların zâtiyetinden doğan hukuk-u şahsiyeleri ekseriyetten selbedilerek (alınarak) bir avuç mütegallibelerin, zorbaların elinde oyuncak haline dönmüştür. Bu zorbaların tarih-i insaniyet ve âlemde pek muhtelif şekilleri vardır. Kahramanlık, ruhanilik, derebeylik, imparatorluk, sermayecilik vesaire...

Devrimiz sermaye tahakkümü devridir. Ve bu devir dahi emekçilerin hukukundan sirkat (çalma) ve ihtilâs (aşırma) neticesinde husûle gelmiştir. Bu devrin esası siyasi, idari, medeni vesaire denilen bütün 'hukuk'u ve kanunları dahi hep mezkûr (anılan) hukuk-u tabiiye ve iptidaiyyenin su-i istimali, su-i tefsiri esasına müsteniddir (dayanır) . Bu yalancı kanunların himayesinde asırlardan beri emekçilerin sırtında yaşamakta olan sermayeciler, zenginler, emperyalistler, yani istilacılar tahakküm silsilelerini öyle tarsin (sağlam) ve takviye etmişlerdir ki bütün nakliyat, idare cebir ve tasallut, istihsal, muarif ve medeniyet vasıtaları, hulasa hayat-ı içtimaiye için lazım olan bütün vesait bunlara inhisar tarzına geçmiştir...

---

4 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s. 384

5 Erden Akbulut, *Milli Azatlık Savaşı Anıları*, Cemile Selim Nevşirvanova, s.100.

6 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 121, 145, 158.

'Emek'in maksadı ve mesleği sermayeciliğe ve zorbalığa karşı mücadele etmek, emeği ve emekçileri hâkim kılmaya çalışmak olacaktır. Bu gayeye vusul için bu fikre taraftar olanlarla, bu meşkûreye iman edenlerle ve bizzat emekçi işçi ve köylülerle elele vererek azimkârâne ileri yürüyecektir.'[7]

5. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası programı; Anti-kapitalizm ve Müslüman-Komünist yoldaşlığı

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın programı henüz bulunamamıştır.

Ancak partinin faaliyetlerinin yer aldığı çeşitli metinlerde 'siyasi program ve nizamnamesinin basılmakta olduğu ve yakında tüm üyelere verileceği' duyurulmaktadır.[8]

Yazılı bir programın elimizde olmamasına rağmen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın diğer belgelerinden programının ana hatları konusunda aşağıdaki sonuçlara varmak yanlış olmaz.

Anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm söylemi, konferanslarda ve diğer belgelerde dikkat çeken bir unsurdur. Kalkınma ve gelişme bu eksene oturtulmuş olmalıdır. Özellikle rekabet içinde olduğu (Resmi) TKP ile kendileri arasındaki farkın ortaya konulması anlamında gerçek Enternasyonalci komünizmin kendileri tarafından savunulduğunu vurgulamaktadırlar.

'Emekçi hükümet mütalaası ve mülkiyet-i şahsiyenin izalesi' (özel mülkiyetin kaldırılması) partinin siyasi programın temelini oluşturmuştur. Parti, Batı ile anlaşmayı ve uzlaşmayı 'Türkiyenin emekçi ve köylülerinin' çıkarlarına aykırı görmekte ve Osmanlı Devleti'nden kalan borçların reddedilmesi gerektiğini savunmakta ve Batı'nın bir hak olarak gördüğü kapitülasyonları Sevr Antlaşması'nın toprak taleplerinden de ağır bulmaktadır.

Köylülüğün sorunları ve köylünün örgütlenmesi bir başka önemli başlıktır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, kuruluşunu duyurduğu 'Tamim'in son paragrafında bu konuya özel olarak değinmiştir.

'Yeni merkez-i umumice ittihaz (belirlenmiş) olunan parola 'Emek'tir. Köy teşkilatına son derece çalışılmıştır. Bu inkılâptan en çok müstefit (faydalanacak) olacak köylülerdir. Onları alettevali (öncelikle) uyandırmalı ve teşkilata raptetmeli (bağlamalı)' denilmekte ve geleneksel komünizm literatüründeki 'işçi sınıfı' belirleyiciliğinden farklı olarak, Türkiye'nin köylü toplum yapısına dayalı bir politika izlemesi gerektiği açıklanmaktadır. Bu politikanın genel olarak kabul gördüğü ve partiyi meydana getiren tarafların

---

7 Ali Engin Güran, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları I, Emek 1, Yeni Hayat 1, 2, 3.*, Katkı Yayınları Belgesel Sosyalizm Serisi No: 2, İstanbul 1976, s. 9.

8 Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü 22 Aralık 1920'deki konferansında bundan söz etmektedir. Yine THİF'nin 3-4 Aralık 1920 tarihli toplantısındaki 'acil işler' arasında 'Program ve Nizamnameyi gerek fırkaya mensup aza, gerekse diğer bütün emekçilere öğretmek ilk verilecek konferanslar ve dersleri teşkil etmelidir' denilmekte, 'Program ve Nizamnamenin her halde bu hafta içinde tab ve neşri için *Yeni Dünya*'dan ariyeten bir miktar kâğıt alınması' karara bağlandığı yazılmaktadır.
17 Aralık 1920 tarihli Merkez-i Umumi toplantısında ise Tokat Mebusu Nazım'ın 'Evvela programlar basılmalı' demesinden programın henüz basılmadığı sonucu çıkabilir. bkz. E. Akbulut, M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 116, 137, 140.

anlaştığı bir ilke olduğunu Hacıoğlu Salih'in ifadelerinde de görmekteyiz. Hacıoğlu Salih toplumun her sınıfının kazanılmasına yönelik bir 'kitle' anlayışından söz etmektedir. 'Milletin her sınıf efradı (bireyleri) tarafından hazmedilmeksizin yapılacak olan bir inkılâbın, herhalde birçok sarsıntılara sebep olacağını bildiğim için ve memleketimizin bu gibi sarsıntılara artık tahammülü kalmadığına kani bulunduğumdan, efrad-ı milletin (milletin fertlerinin) hangi sınıftan olursa olsun hepsine bilâ istisna komünizm esasları dâhilinde tenviratta (aydınlatmayı) bulunmayı bir vazife addetmişimdir.'

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası programının bir başka önemli yaklaşımı İslam ve komünizm yoldaşlığının savunulmasıdır. Burada Yeşil Ordu'da döneminde dile getirilen düşüncelerin parti görüşü olarak benimsendiği anlaşılmaktadır.

Partinin kurulmasından sonra görüşlerinin kamuoyuna ve üyelerine anlatılması için 14 Aralık ve 22 Aralık (1920) tarihlerinde konferanslar düzenlemiştir.[9]

14 Aralık'taki ilk konferansın konusu *'Komünizm ve Kadınlar ile İslam ve Komünizm'* olarak belirlenmiştir. İkincisi ise Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü tarafından verilen *'Rus Bolşevizm'i işgal olabilir mi? Ve Batı ile anlaşmak Anadolu proleterleri için faydalı mıdır?'* konularını kapsamaktaydı. Bu konferansı veren Mehmet Şükrü'nün konuşmasının bir bölümü 16 Ocak'ta *Emek* gazetesi tarafından yayımlanmıştı.

İlk konferansın konuşmacıları Ziynetullah Nevşirvanov ve Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'dir.

İslam'ın ve komünizmin temelde aynı şeyleri söylediği savını ileri süren ve bunu partinin savunduğu önemli ilkeler arasına sokan düşüncenin, Yeşil Ordu'nun örgütlenme dönemi ile kıyaslandığında, İttihatçı politikalardan kaynaklanan kimi zorlayıcı nedenlerin etkilerinin azaldığı, bazı kaygıların ise daha fazla önem kazandığını düşünmek yanlış olmaz.

İslam ve komünizm yoldaşlığı başlangıçta ve büyük ölçüde İttihatçıların gündeme getirdiği bir politik argümanken, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulduğu günlerde bu (İttihatçı) ekipte önemli ayrışmalar yaşanmış, yoluna Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurarak devam eden Yeşil Ordu'nun sol kanat milletvekilleri, İttihatçı politikalardan uzaklaşarak Enternasyonalci komünizmi savunmaya başlamıştır.

Dönemin koşulları dikkate alındığında, Nazım Resmor, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü'nün bu politikayı devam ettirmelerinde farklı kaygıların rol oynadığı düşünülmelidir. Bunlar; İslam ve komünizm yoldaşlığına samimiyetle inanma; komünizmin maddeci dünyasını maneviyatla dengeleme arzusu; komünizmin toplumsal ve ekonomik düzen tasarımını kabul eden ancak manevi yönden ürken kitlelere ulaşmak hedefi, bu kaygıların temeli olabilir.

İslami ve feodal değerlerin yüzyıllardır sessiz sakin yaşanageldiği, savaşlarla yıpranmış ancak toplumsal olarak suskun Anadolu'nun, bir köylü toplumunun gündemine birdenbire düşen 'komünist ideolojinin çekici yapısı' yani hiç duymadığı ve alışık olmadığı kavramlar, hem heyecan hem tepki yaratmış olmalıdır.

Üretim araçlarının toplumsallaştırılacağını savunup, fakat bunun asla 'kadınları' kapsamadığı güvencesini vermek için 'fırka aile hayatına hürmetkârdır, komünizm de bir nevi saadet asrına varmaktır' kuralları muhtemelen parti programına da konulmuştur.

---

9 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*. s. 157.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın bu çalışmasını anlamayan Kemalist Falih Rıfkı Atay, anılarında bir ayrıntı aktarmaktadır.

Buna göre THİF, Hacıbayram Camisi yakınlarında açtıkları bir kulübe pek çok kişiyi çağırmış, burada Milletvekilleri Nazım Resmor, Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet toplananlara hitap etmişler ve 'Mecliste bir grup yapalım, memleketin buna ihtiyacı var, komünistlik İslam esaslarına uygundur, Ebubekir komünisttir, Müslüman olduktan sonra bütün varını yoksullara dağıttı' içerikli konuşmalar yapmışlardır.[10]

İslamın ve komünizmin özünde birbirini tamamladığını savunanların temel iddiası; sosyalist ideolojinin bir yönetim biçimi olarak ortaya koyduğu 'Şura Cumhuriyetleri' ile İslam'ın ilk dönemlerindeki 'doğrudan demokrasi' arasında kurulan bağa da dayanmaktadır.

Bu dönemin siyasi temaları arasında; geniş emekçi kesimlerin çıkarlarını koruma, yoksul halk kitlelerinin sosyal hayata katılımı, onlarla yönetim için kurulan diyalog ve toplumsal dayanışma vb. unsurları ön plana çıkmaktaydı. Bu da geleneksel değer 'İslam' ile yükselen değer 'Komünizmin' bir sentezi biçiminde ele alınmaktaydı.

Bu düşünceye göre, sonraki yıllarda kanlı iktidar mücadelelerine yenik düşen İslami ilkelerin, bozulan ve kirlenen bu 'saadet asrı' ideallerinin adil bir düzen hayal eden komünizm ile yaşaması mümkün olabilirdi.

Gerçek İslam'ın şimdiki İslam olmadığını düşünen ve sol örgütler içinde de yer bulan düşüncenin temelinde, artık çoktan tarihe karışmış, ancak zihinlerde yaşatılan şu tablo etkili olmuştur:

'İslam ümmeti İslam başlangıç devirlerinde peygamberin etrafında toplanan bir müminler cemaati olarak teşekkül etti. Bu cemaat Hıristiyan inançlarının etrafında odaklanan cemaatlerin aksine 'siyaseti' ikincil bir faaliyet alanı olarak değerlendirip, siyaset alanına sırt çevirmemişti. Aksine cemaatin günlük kaygılarında politika önemli bir yer tutuyordu.

Peygamberin otoritesi dini konulara değindiği kadar siyasi konulara da değiniyordu. Peygamberin işlevi dini olduğu kadar siyasi idi... İslam'ın ilk yıllarında bir tür doğrudan demokrasi İslam'ın siyasi yönünün aldığı şekildi... İslami potansiyel devletin ortaya çıkışı bu paradigmanın parçalanmasına yol açtı. Devletin çıkarlarıyla ilgili düşünce giderek cemaatin Kuran'da belirtilen çıkarlarıyla ilgili ilkelerden ayrıldı.'[11]

İslam dünyasında toplumsal devrimin kaynakları ve daha adil bir düzen arayışının kökeninde yalnızca Müslümanlığın ilk dönemlerindeki uygulama değil, daha derin ve kapsamlı bir anlayışın bulunduğu düşünülmelidir. Nitekim Şefik Hüsnü 1922 yılında yazdığı bir yazısında bununla ilgili olarak: Yusuf Akçura'nın *İlim, Fen, Felsefe* dergisinde, Karl Kautsky'nin *Sosyalizmin Mübeşşirleri* (müjdecileri) adlı eserinden faydalanarak ilginç bir makale yayınladığını, burada insanlık tarihinin eski dönemlerindeki ilk komünizm deneylerinden söz ettiğini anlatmaktadır.

Bu makalede Eflatun'un felsefesi, Spartaküs hareketi, ilk Hıristiyanlıktaki sosyalizmi andıran uygulamalar ve İslam'ın ortaya çıkmasından hemen önce İran'da büyük bir taraftar bulan Mazdekilik'ten bahsedilmektedir.

---

10 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 258.

11 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 22.

Bu bilgilere göre, Mazdakilik Doğu'da İS 488-531 yıllarında İran'da iktidar olmuş, kolektivist temele dayanan ilk toplumsal harekettir. İslam'ın yayılmasından sonra ise İran, Azerbaycan merkezli olmak üzere yüzyıllar süren, Mazdak hareketinden etkilenen ve İslam'ın içinden çıkan toplumcu hareketlerle çalkalanmıştır. Bunlar arasında Babek ayaklanmasını İslam Halifesi Memun yirmi yılda ve Hazreti Ali'nin çocuklarından olduğu iddia edilen Mehmetoğlu Ali'nin zenci köleleri örgütlediği Harbü'zenci (zenci isyanı) on beş yıl süren kanlı savaştan sonra Halife Al-Muvaffak tarafından bastırılabilmiştir.

Sonraki yıllarda ortaya çıkan Karmat Hareketi'ni Alman Müller komünizmin ilkel biçimi sayarken, İslam tarihçileri Karmat Hareketi'nin tamamen toplumcu olduklarını mal ve mülklerin tamamen ortak olmasına taraftar olduklarını iddia ederler.[12]

Kökleri geçmişe dayanan bu hareketlerin 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra Rusya'daki Müslüman coğrafyasında gelişen özgürleşme ve Müslüman Komünist parti ve grupların ortaya çıkmalarıyla yeni bir aşamaya girdikleri, bunların etkili önderleri vasıtasıyla manifestolarının dalga dalga yayıldığı ve Anadolu'da da yankılandığı da bir gerçektir.

Doğu'da İslamiyet'in de öncesine uzanan bu toplumcu düşünce geleneğinin çağdaş komünist ilkelerle buluşması sorunu iki açıdan taraftar bulmuştur.

Doğu'da İslam'dan önce de var olan toplumcu ve dayanışmacı düzen felsefesini Müslümanlığın ilk dönemlerini de içine alacak şekilde bütün bir yorumla ve komünizmin adil dünya tasavvuru ile birleştirmek isteyen çevreler birinci grupta yer alanlardır.

Marksizm'in adil bir dünya düzeni tasarımını onaylanan ancak bunu fazla dünyevi bulup, 'eksikliğini' manevi değerlerle 'tamamlamak' kaygısındaki çevrelerin ise ikinci grubu meydana getirdiği düşünülebilir.

Bu dönem Anadolu sosyalizminin belgelerinde ısrarla görülen 'saadet asrına dönüş' ve 'ailenin kutsallığı ve korunması' gibi değerlere yapılan vurgunun bir başka nedeni sol literatürün henüz Türkçeye yeterince çevrilememiş olmasıdır. Gazetelerde yazılan pek çok makale, yorum ve yazıya rağmen sol yazının temel metinleri Türkçede yoktur. Olanlar ise, gazete sayfalarına sığabilenler, başka ikinci kaynaklardan aktarılanlar, yüzeysel, bir haber veya olayla gündeme gelen düşünce ve yazılarla sınırlıdır. Bu nedenle de bilmemekten kaynaklanan eksiklik söz konusudur. Örneğin *Komünist Manifesto* 1919'da Kırım'da Mustafa Suphi tarafından çevrilmeye başlanmış, ancak tamamlanamamış ve yayınlanamamıştır. Türkçede yayınlandığı tarih Şefik Hüsnü Deymer'in çevirisiyle 1923 yılıdır. Bu çevirideki önsözde *Komünist Manifesto*'nun Ermenice bir baskısının İstanbul'da yapıldığı bilgisi olsa da konuya bir katkısı olduğu düşünülemez.[13]

Bu bilgi kırıntılarının arasında azgın gericilerin dinde her türlü yeniliğe kapalı ağır baskıları da göz önünde tutulursa, Müslüman-komünist milletvekili ve yöneticilerin, sosyalizmin maddi ve dünyevi üstünlüğüne manevi değerler de katarak kendileri açısından sorunun savunulabilir hale getirmelerini anlamak mümkündür.

Burada sosyalizm karşıtlarının, sosyalist ideolojiye karşı yönelttikleri geleneksel, gerçekdışı, kaba fakat etkili propagandasına; maddesel felsefeyi dinsizlik, aileyi gereksiz, kadını 'orta malı' sayan seçilmiş konularına; Müslüman-komünist yöneticilerinin haklı bir refleksle karşı koyma çabası da sezilmektedir.

---

12 Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, Ülke Yayınları, Ankara 1975, s. 100–107.

13 *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Yordam Kitap, İstanbul 2008, s. 15.

Nitekim o dönem Anadolu'nun ortasında farklılıklardan özgün bir sentez yaratmaya çabalayan cesaretli girişim, siyasetin zorlu dönemeçlerinde ve kısa zamanda kaybolmuş, bitmiştir.[14]

THİF'nin bu çabasını, dünyaya 'aşağıdakilerin penceresinden' bakmak; peygamberlerin ve din ulularının, yoksul, ezilmiş ve yalnız insanların yanında olduğunu, inancın ancak ezilenlerin ve yoksulların insanca yaşaması için gösterilecek çabada yattığını, İslamın zenginlik ve iktidar sarmalında özünden uzaklaştığının saptanması şeklinde okumak mümkündür.

Parti kapatılmasaydı ve yaşayabilseydi bu programın nasıl gelişeceğine ilişkin tartışma boşuna olabilir. Ancak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın, yoksulları dinsel baskının binlerce yıllık karanlığını aralamaya ve 'din'i daha dünyevi yaşamaya çağıran çabası, bir anda mevcut düzenin egemen sınıflarını harekete geçirmiştir. Meclis'teki tartışmalar birdebire 'mülkiyetin ve mirasın' kutsallığı ve dokunulmazlığı eksenine kaymış, İslamın bu kurumları kutsadığı üzerine ateşli konuşmalar yapılmıştır.

Dinin toplum üzerinde baskı aracı olarak kullanılması politikası, ucundan köşesinden tartışmaya açılması bile Meclis'teki eşraf-ağa-hoca ağırlığına bu tehlikeyi göstermiş, komünizm ile İslam'ın asla bir araya gelemeyeceğini ispata girişmişlerdir.

Gerek feodallerin –bu kudretleri tartışma götürmeyen sınıf temsilcileri– gerekse de onlarla pragmatik olarak ittifak kuran Kemalistler, belki de İslam'ın bu şekilde çağın gereklerini yakalayacak reformcu bir açılım ihtimalini elbirliği ile doğmadan öldürmüşlerdir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kapatılma sürecindeyken, hükümetin; Umur-i Şeriye Vekâleti'ne bir fetva verdirerek 'Kur'an-ı Kerim'le bağdaşmayan bu düzmece hareketin' tanınmaması ve 'müminlerin' Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı terk etmelerini isteyen bir çağrı yayımlatması 'feodal egemenler ve Kemalistler ittifakının' durumu fazlasıyla ciddiye aldığını göstermektedir.

6. Hükümet'in Baskıları ve Nazım Bey'in TBMM Üçüncü Şube'ye yazısı

1 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, hükümetin baskısı sonucu 'faaliyetini durdurmasına' rağmen hakkındaki soruşturma devam etmiş, mecliste kurulan bir komisyon bu soruşturmayı sürdürmüştür.

'Üçüncü Şube' adı verilen meclis soruşturma komisyonuna Nazım Resmor 27 Şubat 1921 tarihinde suçlanan eylemleri ile ilgili bir savunma göndermiştir.

Üçüncü Şube'nin kararına göre Meclis, 21 Mart 1921 tarihli oturumunda üç milletvekilinin İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına karar vermiştir. Ancak Üçüncü Şube'nin kararının Meclis'te görüşülmesinden sonra Meclis'in vardığı karar, - Üçüncü Şube'nin teklifi doğrultusunda-, üç milletvekili; Tokat Mebusu Nazım Resmor, Afyonkarahisar

14 Kerim Sadi, Milli Mücadele yıllarında Türk komünistlerinin büyük bölümünün 'Sarıklı Bolşevizm'e taraftar olduğunu, Selahattin Nevzad adındaki yazarın 'Bolşeviklik' adında bir kitabının olduğunu yazmaktadır. Selahattin Nevzad'a göre, Bolşeviklik İslam dinine aykırı bir akım değildir. Onun savunduğu ve telkin ettiği 'Allahsız bir Bolşevizm' değildi, 'Sarıklı bir Bolşeviklik'ti. O, Tanrıya inanıyor ve yalnız kuldan değil Tanrıdan da yardım bekliyordu. Kerim Sadi, bu kitapta Komünist Manifesto'dan aktarılmış pasajlar olduğunu da belirtmektedir. (Kerim Sadi, *Türkiye'de Sos. Tar. Katkı*, s. 164)

Mebusu Mehmet Şükrü ve Bursa Mebusu Şeyh Servet'in *'tutuklanmadan ve Büyük Millet Meclisi'ne devam etmelerine engel olunmadan'* yargılanmaları yönündedir.

Buna rağmen İstiklal Mahkemesi 12 Nisan'da Nazım Resmor'u tutuklamıştır. 9 Mayıs'ta da diğer THİF yöneticilerinden Hacıoğlu Salih ve Ziynetullah Nevşirvanov ile birlikte 'hükümeti devirmeye teşebbüs' suçundan 15 yıla mahkûm etmiştir.

Sonradan Nazım Resmor'un, İstiklal Mahkemesi'nin 'kendi yetkilerini aştığını, görevini kötüye kullandığını, meclisin yetkilerine tecavüz ettiğini' ve mahkeme üyelerini 'ihsas-ı rey' (kararlarını önceden verme) ile suçladığı Meclis kararı şöyledir.

'Üçüncü Şube kararnamesinde mazmuniyetleri gösterilen (zanlılar) Tokat mebusu Nazım, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, Bursa mebusu Şeyh Servet Efendilerin Kanun-i Esasi'nin 79. maddesi mucibince icrayı muhakemelerine karar itası ve mumaileyhimin (adı geçenlerin) gayr-i mevkuf olmak (tutuksuz) ve Meclis'e devamlarına mani olmamak suretiyle icrasını teklif ederim.

21.3.1337 (1921) Saruhan mebusu Refik Şevket

İşbu takrir mucibince ve 79. maddeye istinaden şubenin teklifi kabul edilmiştir. Reis vekili Hasan Fehmi, Kâtip Ziya Hurşit.'[15]

Bu dilekçesinde Nazım Bey, bir zaman Yeşil Ordu'da birlikte çalıştıkları Hakkı Behiç ve Muhittin Baha ile polemiklerini anlatmakta; Yeşil Ordu Cemiyeti'ni Mustafa Kemal Paşa'nın Hakkı Behiç ve Muhittin Baha'lara dayanarak kontrol ettiğini, Yeşil Ordu içinde ayrıca –örgütün Katib-i Umumisi olan kendinden– bile saklanan gizli bir örgütlenme olduğunu, bu gizli yöneticilerle Merkez-i Umumi üye sayısının yirmi beşe ulaştığını ve zamanı gelince de bu gizli yapının, Yeşil Ordu'nun günahlarını kendisinin üstüne yıkarak, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurduğunu, gerçeklerin ortaya çıkması için Büyük Millet Meclisi'nin olaya el koyması gerektiğini yazmaktadır.

Nazım Bey'in 27 Şubat 1921 tarihli Üçüncü Şube'ye gönderdiği savunması şöyledir:

'Büyük Millet Meclisi Üçüncü Şube Riyasetine,

Şube-i aliyyelerine verdiğim ifadatta Yeşil Ordu Merkez-i Umumisinin kaç zattan müteşekkil olduğunu zannederim arzetmiştim.

Size bugün iki gazete takdim ediyorum.

Bunun birinde Emek gazetesinden bendenizin 'izah ve istizah' sernameli bir cevabım, ikincisinde yani Yeni Gün'de Hakkı Behiç ve Muhittin Baha Beylerin ona karşı verdikleri cevaplar münderiçtir.

Cevapların tetkikinden anlaşılacaktır ki, Muhittin Baha ve Hakkı Behiç Beyler Yeşil Ordu teşkilatında bihakkın mevcudiyet iştiraklerini alenen itiraf etmişler ve fazla olarak Yeşil Ordu Merkez-i Umumisini 25 kişiden ibaret göstermişlerdir.

Bendenizin de bildiğim Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi şu zevattan müteşekkildi:

Bursa Mebusu Şeyh Servet, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, Hüsrev Sami, Yunus Nadi, Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü, Saruhan Mebusu Reşit ve Celal, İzmit Mebusu İbrahim Süreyya, Sırrı, Dr. Mustafa, Hakkı Behiç, Adnan, Bursa Mebusu Muhittin Baha Beylerle bendenizden ibaretti.

---

15 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 2. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 25-26.

İddiaları İzmit Mebusu Hamdi Bey Merkez-i Umumiye dâhil olmuşsa da, sonradan içtimalarda bulunmamıştır.

Hakkı Behiç Beyefendi Yeni Gün'deki 'İzah ve İstizahın Cevabı' sernamesi altındaki makalesinde ezcümle diyorlar ki, 'Yeşil Ordu'yu tesis ve teşkilde kimlerin en çok hizmet ve mesaisi sebkettiğini (geçtiğini) ve Yeşil Ordu'nun isminden ve esasatından başlayarak bugün teşkilatında kimlerin iddiayı salahiyette haklı olduğunu izah etmek bana düşmez.' Yani bunları kâmilen ben yapmışım demek istiyorlar.

Yalnız şu kadar söyleyebilirim ki, Vakkas Efendi etrafında toplanan rüfeka-yı meslek yanında o zaman belki de kendilerinin de haberi olmadığı halde, daha yüksek gaye sahipleri vardı. Ve bunlar her zaman vardır.

Muhittin Baha Beyefendi ise, yine o gazetede münderic 'İzah ve İstizahlar Münasabetiyle Nazım ve Şükrü Beylere' unvanlı cevabında Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi'nin yirmi beş kişiden ibaret olduğunu tasrih ederek (açıkça anlatarak), Hakkı Behiç Bey'in bizim haberimiz olmayarak Yeşil Ordu Merkez-i Umumisinin daha yüksek gayeli olmak üzere vücudunu haber verdikleri zevatın adedini tespit etmiş bulunuyorlar ki, Hamdi Beyi de sayarsak, bizim bildiğimiz on beş zattan başka daha on zat-ı muhterem mevcut olmak lazım geliyor.

Bendeniz Yeşil Ordu Merkez-i Umumisinin başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğunu biliyordum. Ve bunu zannederim, ifadatımın birkaç yerinde de izah ettim. Şu halde bu babdaki mukaddem (önceki) ifadem teyit edilmiş bulunuyor.

Fakat şimdi kati suretle itiraf ederim ki, Yeşil Ordu'nun başında Mustafa Kemal Paşa'dan başka kimse bilmiyorum ve tanımıyorum. Zaten Hakkı Behiç Beyefendi 'belki kendilerinin haberleri olmadığı halde' kaydıyla Fırka'nın Katib-i Umumisi olduğum halde diğer dokuz zatı bilmediğimi itiraf ve ihtar ediyorlar. Acaba bunlar kimlerdir? Ve acaba, biz birbirimizi bilir, tanır, birleşir müzakerelerde bulunurken ve hatta işe Mustafa Kemal Paşa'nın bizimle bir olduğuna vakıf iken, diğer dokuz yahut on dört zat neden Fırka Katib-i Umumisinden bile mahfi etmişler (gizlenmiştir)?

Vakıa, Yeşil Ordu hafi bir cemiyetti. Zaten nizamnamesinde bu hafilik açıkça musarrahtı. Fakat bu tarz-ı teşekkül bir sınıf içinde sınıf değil midir? Ve niçindir? Verdiğim ifadatın birçok noktaları şüphesiz şube-i aliyyelerini Yeşil Ordu'da çalışan on dört zatın da ifadelerine (müracaata) mecbur edecektir.

Mesela Mustafa Kemal Paşa'nın muvakkaten terk-i faaliyet olunması hakkındaki arzuları üzerine muvakkaten terk-i faaliyet edilmiş iken, muahharan (sonradan) Merkez-i Umumi kararıyla bendenizle Yunus Nadi Bey'in iki defa Mustafa Kemal Paşa ile vuku bulan mülakatımızda tekrar faaliyete karar verildiğini arz etmiştim ki, zannederim bu işin en mühim ve en can alıcı noktasıdır ve bunu behemehâl tahkik etmek mecburiyetindesiniz. Çünkü Hakkı Behiç Bey'in makalesinde de tekrar olunuyor ki, Merkez-i Umumi muvakkaten terk-i faaliyette daim iken güya bendeniz ve diğer birkaç arkadaşımız faaliyete devam etmişiz. Bu yalandır.

Halk Zümresinin teşekkülü ve mesalâ valilerden, mutasarrıflardan bir kaçının Hakkı Behiç Beyin hanesinde tahlif olduğu (yemin ettirildiği) gibi vekayi bu hakikata şahittir.

Bendeniz bunları umumi ifadadımda sırasıyla ve açıkça arz ettim. Bunlar şube-yi aliyyenizce behemehâl tamik (derinleştirilsin) olunmalıdır ki, hakikat zahir olabilsin.

Şurasını arz edeyim: Bendeniz gazetelerde başlayan şu muhavere ve neşriyat üzerine Emek gazetesine son bir cevap dercettirmiştim. Onda demiştim ki 'meselenin gazete

sütunlarında münakaşasını ben muvafık görmüyorum. Üç zattan ibaret bir hakem heyeti intihap edelim, iki taraf dinlensin, hükümlerini versinler, ben hazırım. İstiklal Mahkemesi ve nihayet Meclis ve Şube'nin işe vukuf peyda etmesi işte bu talebin neticesidir ve bir eseridir.

Arkadaşlarımız bendenize zımnen ve fiilen demiş 'Biz seni işte böyle mahkemelere, şubelere veririz. Ve biz seninle karşı karşıya gelmeden yapacağımızı yaparız'. Vakıa yaptılar da, yapıyorlar da.

Fakat bendenizin merdane hareketine karşı böyle istibdatkar bir tarz-ı mukabele nasıl... bir şey ise, bu namerdane hareketi müsmir (verimli) bir hale getirmek de, zannederim ki muvafık-i nısfet (yarım başarı) ve mürüvvet (mertlik) değildir. Binaenaleyh ifadatın bütün icabatına göre icap edenlerin de ifadatı alınarak ve icap ederse bendenizden de daha lazım gelen şeyler sorularak meselenin bütün teferruatıyla meydana çıkarılmasını kemal-i ehemmiyetle şube-i aliyyelerinin nazar-ı insafına bir kere daha arz eylerim efendim...

27 Şubat 1337 (1921)
Tokat Mebusu Nazım"[16]

7. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetinin durdurulması

1920 yılının son günleri ile 1921'in ilk günlerinin belli başlı olayları, Şubat başında faaliyetini durdurmak zorunda kalan –ve yargılanmaktan kurtulamayan– Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın bu karara neden sürüklendiği konusunda fikir verecektir.

Yeşil Ordu Cemiyeti Katib-i Umumisi Tokat Mebusu Nazım Resmor 4 Eylül'de Meclis'te Dâhiliye Vekili seçilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın baskısı sonucu vekillikten üç gün sonra istifa etmiştir.

Halk Zümresi Siyasi Programı 8 Eylül 1920 tarihinde Yunus Nadi tarafından *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yayımlanmıştır.

Sol İttihatçıların Türk Karl Marx'ı dedikleri Kör Ali İhsan'ın hazırladığı ve Mesleki Temsili esas alan programı, ülkenin yönetilmesi için bir model önermektedir ve bu program tartışılmaktadır.

Mustafa Kemal ve yakın çevresi tarafından hazırlanan Halkçılık Programı 18 Eylül'de Meclis'te görüşülmeye başlamıştır.

18 Ekim'de eski İttihatçıların, Kemalistlerin ve paşaların yönetiminde bulundukları (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası, komünizm çalışmalarını tekeline alması amacıyla kurulmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerdeki genel havada, Meclis'in hem muhafazakâr hem de Kemalist kanadının sol'a karşı yüklenmelerinde artan bir işbirliği gözlenmektedir. İslam'ın ve komünizmin ortak değerleri savunduğu şeklindeki 'Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası' tezi, artık Meclis'te 'dinsizlik' olarak nitelenmekte, milletvekilleri 'mülkiyetin ve mirasın' içine İslam'ın da karıştırılarak sorgulanmasına karşı çıkmakta, Kemalist kesim ise sol'un ortadan kaldırılması için bunu büyük bir fırsat olarak görmektedir.

Meclis'te Nazım Resmor, Mustafa Kemal Paşa tarafından –dönemin en affedilmez suçu olsa gerek– İngiltere hesabına ajanlıkla suçlanmaktadır.

16 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 98.

Hükümet, sol'u genel olarak susturmayı hedeflerken, Rusya'dan gelecek olan yardımların bu nedenden dolayı sekteye uğramaması için zaman zaman diplomatik bir dil kullanmakta, komünizm düşmanlığında dışarıdaki komünizmi doğal sayıp içeridekini kabul etmemekte ve sol'un yok edilmesi operasyonunda Sovyet tepkisini ölçmeye çalışmaktadır.

Çerkes Ethem isyanının başlaması (27 Aralık 1920) ve bastırılması (22 Ocak 1921) bu dönemde gerçekleşecektir.

Bu sırada 25 Aralık'ta Bakü'den ayrılan Mustafa Suphi ve yoldaşları 28 Aralık'ta Kars'a varmışlar, Kazım Karabekir tarafından törenle karşılanmışlar, Kars da üç hafta kalmışlar ve kendilerine hazırlanan tuzaktan habersiz Ankara'ya gitmeyi umm[illegible]dırlar.

Hükümet bir yandan da 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak olan ve Anadolu'daki Ulusal hareket ile İtilaf devletleri, özellikle de İngiltere arasında yapılması tasarlanan görüşmelere hazırlanmaktadır. Ulusal Hükümet; dönemin bütün dramatik olaylarına, savaşa, işgale, direnişe rağmen yönünün ve sınıfsal tercihinin 'Kapitalist Batı'dan yana olduğunu bütün vesilelerle sergilemek istemektedir. Hükümet, tercihindeki bu sınıfsal samimiyetini Batı'nın anlamasını umm[illegible]kta, Bolşeviklerle yapılan zoraki işbirliğini şartlar uygun olursa sona erdireceğini ve içerde ise komünizme asla izin verilmeyeceğini dünyaya da göstermek istemektedir.

Büyük Millet Meclisi 22 Ocak 1921 tarihinde yaptığı üçüncü celsede, 'Bursa Mebusu ve Diyarbekir İstiklal Mahkemesi azası Şeyh Servet Efendi'nin komünizm propagandası yaptığına dair şifre telgraflar' üzerine görüşmeler yapmış ve Servet Efendi'nin İstiklal Mahkemesi üyeliğine son vermiştir.

Bu celseye yansıyan genel hava, son zamanlarda giderek şiddetlenen sol'a yönelik düşmanlığa damgasını vurmaktadır. Üçüncü celsede konuşulanların bir bölümü tutanaklara aşağıdaki şekilde yansımıştır.

I. TBMM'deki Gizli Celse'den bir bölüm

'Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Efendiler, vaktiyle Bakü'de Mustafa Suphi riyasetinde bir heyetin memlekete gelmek isteğinde bulunduklarından, bunların bir komünist fırkasına mensubiyetlerinden bizi haberdar etmişlerdi. Bu Mustafa Suphi'nin ahlakı hakkında malumat sahibi olan birçok arkadaşımız var. Erzurum ahali muhteremesi bunu en yakından tanıyanlardır. Hâlbuki Mustafa Suphi son zamanlarda memleketimize gelmek üzere bulunuyordu. Bunlardan bir kısmını sahil tarikiyle göndermişler, kendisi de Kars üzerinden gelmek istiyordu. Bunu haber alan Erzurumlular böyle bir adamın memleket dâhiline girmesinden son derece müteheyyiç (heyecanlı) olmuşlar ve memlekete sokulmaması için teşebbüsatta bulunmuşlar. Makamatı resmiyeye müracaat ettiler. Bu adam memleketimize girerse parçalarız...

Bir mebus - Aynı isabet olmuş Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal Paşa (devamla) – Bendenize sureti mahremanede müracaat etmiş idi ve diyordu ki... ahalinin tezahüratı karşısında mümkün değildir. Kendisi bilahare hudut haricine çıkarılmak üzere mahfuzen hudut haricine... Benim de mütalaamı soruyordu... Geldiği zannolunan bir adamın memleket dâhilinde serbest bırakılması... Erzurum'da tatbiki tasavvur olunan... muvafık buldum ve kendilerine yazdım. Bu telgrafta ondan sonra geliyor.

Vehbi Bey (Karesi) – Efendiler ben Bolşeviklik hakkında beyanatta bulunmayacağım. Herkesin bildiği, öğrendiği bir vaziyettir... İşte hoca efendilerin hepsi ile görüştüm, şahadet ediyorum... O adam buradan gidiyor. Meclisi Âlinizin kanaati haricinde başka bir kanaat telkin ediyorlar. Nasıl kabili teliftir ki... Birisi diyor ki, Aleyhüssalatı vesselam efendimizin mirası kalmaz... Binaenaleyh onu... kâfirdir. İşte hoca efendiler; öyle bir fitne ki, neuzibillâh memleketi felakete götürür. Ayeti celilenin bile zamana göre manası vardır ve hatta Bedrettin Simavi de... bu herhalde İslamiyet'e münasip bir şey değilmiş... Efendiler; ben zannediyorum ki ilmi halini bilen bir Müslüman... mirası kalmamıştır... Ancak bu Meclis müdafai vatan için toplanmıştır. Fakat hiçbir zaman bunları inkâr cüretinde bulunamaz. Anadolu'nun göbeğinde... İslamiyet'in neşrine çalışacaksınız ve İslamiyet'in aleyhine çalışan bir takım insanları, münafıkları ortadan kaldırırsınız...

Basri Bey (Karesi) – Bugün görüyoruz ki bilhassa Şarkta Rus Bolşevikleri âlemi İslamı kendi emellerine doğru sürüklemekle meşguldürler. Bize düşen vazife bütün âlemi İslam ulemasını, mütefekkirini eğer mümkün ise Ankara'da toplayıp Ankara'yı âlemi İslam noktai nazarından da bir dimağı mütefekkir haline getirmektir... Bu gün maalesef Meclisimiz içinde Bolşevizm, bizim arkadaşımız mevkiinde olan Şeyh Servet Efendi çıkmış, Bolşeviklik ile Müslümanlığı güya kendi kafasına göre mezç ederek (karıştırarak), güya Bolşevikliğin, Müslümanlığın istediği bir şey olduğunu propaganda etmek istiyor... Bir risale neşretmiş, doğru eğri. Buna karşı bir risale ile mukabele ve müdafaada bulunmak lazımdır ve bu yalnız umuru şeriyeye ait bir vazife de değildir... Fakat Şeyh Servet birçok Müslümanları zehirlemiştir... Geçenlerde Halk İştirakiyyun Fırkası mensubininden bir zat ile görüşüyordum. Kendisinin Mecliste bir mevkii mühimi vardır. Ona rica için dedim ki; birader sen Mecliste mert olarak tanınmış bir adamsın. Böyle, öyle bir uçuruma gidiyorsun ki ölüyorsun, uçurumun içinde boğulacaksın. Seni tahzir (sakındırma) ediyorum. Bu melun (lanetli) teşkilatın içinden çık, dedim. Benim saffetimi ihtimal bildiğinden dolayı olacak ki dedi: Efendi; bizim yürüdüğümüz yol Müslüman yoludur... Dedim mirası kaldırıyorsunuz. Müslümanlık mirası kaldırmamıştır. Refikimiz (arkadaşımız) burada ise kendine karşı da söylüyorum, mirası kaldırıyorsunuz... Miras hakkında birçok hususu katia (kesin hükümler) vardır Kuranı Kerimde. Buna ne dersin? Sen dedi, bilmiyorsun Hazreti peygamber aleyhisselatı vesselamın malına kimse mirasçı olmamıştır. Dedim, bu maaşiri enbiyaya (peygamberlere) mahsus bir şeydir ve bu da ayrıca bir nas ile halledilmiş bir meseledir. İslamiyet'te miras kalkamaz ve kalkmakta bizim menafimize muvafık değildir...

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – Şeyh Servet Efendinin burada birkaç defa söylediği uzun nutukları hep alkışladık. Bundan bir ders almalıyız. Ben dahi alkışladım. Fakat o sırada Erzurum'dan aldığım malumata nazaran anlamadığımız bir tufan geliyor, o tarafa doğru. Bu taraftaki akisler Âlemi İslam geldi. Efendiler; Rusya'daki Bolşevizm, komünizm, hakiki Marksizm... Bunlar Azerbaycan'a geçmek istemiş. Demişler ki; bizim o Mustafa Suphi denilen adam gibi bir takım serseri insanlar, vatansız insanlar Azerbaycan'a dolmuş, Azerbaycan'da propaganda yaptyorlar, Türkiye'yi kurtarmak için... Şimdi efendim Rusya'dan bize bir hastalık olarak gelen... hem onu arzediyorum size, hem Bolşevikliğin mahiyetini anlattıyorum... Bugün Yusuf Kemal Bey hocam da gitmişti ve bana demişti ki; ben komünistim, memleketin selametini bunda

görüyorum. Şahitsiniz. Şeyh Servet Efendi meselesi değil ki bu. Bir kere hükümet müsaade etmiş, burada bir komünist partisi yapmıştır efendiler... Bu zannediyorum Hükümetin hal ve fasledeceği meseledir. Mustafa Suphi'yi... Tabiidir ki şahsı hakkında nasıl bir adam olursa olsun ona karışmam... Memleketimizden koğulmuş. Hüsrev Beyin de sınıf arkadaşı olsa gerek, bu sebeple kendileri daha iyi bilirler... o adamın bizim burada, birçok zevatı âliye ile temas ettiğine zahibim... Bize Rüştü Beyden, Kazım Paşadan mektup aldığını söylemişlerdir... Şark cephesini benden dinlemeyin, Şark cephesine bir heyet gönderiniz...

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Binaenaleyh bendeniz tekrar ediyorum, milletimizin, devletimizin, Heyeti Aliyenizin Ruslarla olan münasabatı doğrudan doğruya iki müstakil devletin karşı karşıya olan ve her biri kendine ait olan gayelerini tamamen mahfuz bulundurmak şartıyla, bugüne kadar böyle olduğu, bugünden sonra da böyle devam edeceğine şüphe etmeyiniz. Rus Bolşevik Hükümeti resmiyesi, ricali resmiyesinin bizim olan, bizim resmi ricalimizle olan temas ve münasebetlerinde Rusya dâhilinde bu milletin soysuz, herhalde sersem bir takım evlatları oralarda serseriliklerine devam etmişlerdir. İşte bu serseriler bir iş yapmak hülyasına kapılarak zahiren memleketimize ve milletimize nafi (faydalı) olmak için Türkiye Komünist Fırkası diye bir fırka teşkil etmişler ve bu fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve emsali bulunmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya bir hissi vatanperverane ile ve bir hissi hakiki milli ile değil, benim kanaatimce belki kendilerine para veren, kendilerini himaye eden ve bunlara ehemmiyet atfeden Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için bir takım teşebbüsatı serseriyanede bulunmuşlardır... Efendiler iki türlü tedbir olabilirdi. Birisi, doğrudan doğruya komünizm diyenin kafasını karmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı derhal denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak, karadan gelmiş ise hududun haricine defetmek gibi zecri (zor yoluyla), şedit (şiddetle), karıcı tedbir kullanmak. Bu tedbirleri tatbik etmek iki noktai nazardan faidesiz görülmüştür. Birincisi, siyaseten hüsnü münasebette bulunmayı lüzumlu addeddiğiniz Rusya Cumhuriyeti kâmilen komünisttir. Eğer böyle zecri tedbir tatbik edecek olursak o halde bila kaydüşart Ruslarla alaka ve münasebette bulunmamak lazım gelir. ..Evet, komünizm içtimai bir meseledir. Bunun her türlü esasat ve hakayikini istenildiği gibi söylemekte beis yoktur. Yalnız maksadı teşebbüsü belli olmayan mahalli dahi istenildiği anda meçhul bulunan bir takım kimselerin komünizm namı altında, Bolşevizm namı altında teşkilat yapmasını katiyen menetmek istedik ve bu noktai nazardan Dâhiliye Vekili bütün rüesayı memurini mülkiyeye de ki: Komünistim diyen Hükümetçe resmen programı görülmüş ve mevcudiyeti resmen tasdik edilmiş cemiyete intisap edebilir. Fakat kendi kendine teşekkül eden fırkanın Hükümete verdiği teminat vardı ki, o dahi her önüne geleni teşkilata memur etmeyip, belki aklı başında mukaddesatı milliyeyi, icabatı diniyeyi, şeraiti umumiyeyi millet ve devleti müdrik insanlar ancak bu gayeyi milliyeye sadık kalmak şartıyla tenviri efkâr edebilirlerdi ve ben eminim ki arkadaşlar, Rus Bolşevizm'inin yapmış olduğu tahribatı birçoklarımız daha iyi bilmektedirler...

Şimdi efendiler; bir defa Kazım Karabekir Paşayı içinizde tanıyanlar ve tanımayanlar vardır. Binaenaleyh Kara Kazım Paşa gayet zeki, fatin ahlaklı, namuslu fevkalade haluk, namuskâr, müdebbir (tedbirli) bir adamdır ve bunların fevkinde hasleti (üstün

özelliği) vardır ki ilk temasa geldiği zaman Hüseyin Avni Bey anlayamaz. Ben de kısa temasta bayağı temasta anlayamadım. Gayet ketum bir zattır. İşte böyle bir hali bulunduğu için Hüseyin Avni Bey biraderimiz Kazım Paşayı takdirde hata etmiştir... Mustafa Suphi geliyor. Bir defa Mustafa Suphi'yi herkesten evvel şarkta Hüseyin Avni Beyden evvel meydana çıkaran Kazım Karabekir Paşadır. Bu adamın memlekete girmesinin mazır olacağını takdir eden Kazım Karabekir Paşadır ve bunun memleket haricine, hudut haricine tardedilmesi lazım geleceğini bilen de Kazım Karabekir Paşadır. Bunun planını yapan da Karabekir Paşadır... Ve Kazım Paşanın komünistlerle temasta olanlara karşı komünist görünmesi vaki olabilir. Memleket ve millet için nafi (faydalı) bir maksadı siyasi temin etmek içindir. Hakikatte komünist ve Bolşevik olduğu için değildir... (17.1.1921 tarihli Üçüncü Celse'den)[17]

II. Komünizmin ezilmesi için genel mutabakat

1920 yılının sonu ile 1921'in hemen başında meydana gelen olayların örgüsü yukarıdaki gibidir. Büyük Millet Meclisi'nde sol ile ilgili tartışmalarda da genel bir saflaşma ve ayrışma tamamlanmıştır. Yeşil Ordu, Halk Zümresi ile (Resmi) Türkiye Komünist Partisi'ni kuran ve yöneten; 'İttihatçı-Sol, İttihatçı-Kemalist' milletvekili ve askerlerden oluşan 'ittifak', kısmen bu oluşumların içinde, ağırlıklı olarak da dışında yer alan 'muhalif sol' hareketin ayıklanması ve etkisiz hale getirilmesi için zamanın geldiğine inanmaktaydı.

Kemalistler tam da bu sırada 'sol'un tasfiyesini; Mustafa Suphi hareketi ile Ankara'daki komünist hareketin birleşmesini ve bu birleşmenin meydana getireceği çekim gücüne yeni katılımların olmasını, sol hareketin bir iktidar alternatifi haline gelmesini, 'en yakın tehlike' olarak algıladılar; kendileri açısından ulusal ve uluslararası konjonktürün risklerini göze alarak tasfiye işlemini başlattılar.

Kuva-yı Seyyare'nin dağıtılması da bu kapsamdadır.

Elinde silahlı bir gücü tuttuğu için tehlikeli bulunan ama İttihatçılığı her zaman ağır basan Çerkes Ethem'i önce bu 'ittifakın' içine alarak siyasi açıdan kuşatmak ve daha sonra askeri hiyerarşi içinde kalmaya zorlamak, Çerkes Ethem'i tasfiye etmek anlamına geliyordu.

Batı cephesindeki fiili savaş haline ve Meclis'te Ethem'i koruyup kollayan (İttihatçı) yandaşlarına rağmen 'ittifak' içinde kalmayı tercih eden İttihatçılar, sol hareketin tasfiyesi için bir başlangıç sayılan Ethem'in ve Kuvva-yı Seyyare'nin ortadan kaldırılmasına (Ethem'i feda ederek) ses çıkarmadılar.

Mustafa Kemal'in gizli meclis oturumunda Kazım Karabekir'e uzun uzun övgüler düzmesi, Bakü'den gelen parti heyetinin ne pahasına olursa olsun Ankara'ya gönderilmemesi ve bu konuda tüm tedbirleri almada Kazım Karabekir'in tamamen serbest olduğunu ilan etmesi, planın bir parçasıdır.

Öte yandan, Ankara'da hükümetin kurduğu ve paşalarla milletvekillerinin yönetiminde olduğu, asıl önemlisi de Mustafa Kemal'in kişisel olarak güvendiği İttihatçıların içinde yer aldığı (Resmi) Komünist Fırkası ile komünizm hareketi hükümet tekeline alınmış ve bunun dışındaki çalışmaların tümü yasa dışı ilan edilmiştir.

17 *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* 1. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 325-336

Türkiye Komünist Fırkası ve diğer sol çevrelerin birleşmesi ihtimali bütün paşaların ortak korkusu olmuştu. Nitekim en liberallerinden Ali Fuat Paşa bile, o döneme ilişkin yaptığı değerlendirmede, Bakü'deki Türk Komünist Partisi'nin Ankara'dakilerle birleşmesini 'çok muzır (zararlı) ve tehlikeli' bulmakta, 14 Eylül 1920 tarihinde Eskişehir'den Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta 'komünizm' faaliyetleri için açık düşüncesini sormaktaydı.

Mustafa Kemal ise bu mektubu yanıtlarken 'yakın tehlikenin' ve öncelikle halledilmesi gereken sorunun sol'un denetimi olduğunu yazmaktadır. Mustafa Kemal'in mektubunun yazılış tarihi Eylül (1920) sonu olmalıdır. Mektubun yazıldığı Eylül sonu ile 22 Ocak arasında Meclis'te, sol'a karşı düşmanca tutum hızla yükselmiş, 'sol'un tasfiyesinde İttihatçı-Kemalist ittifak epeyce yol katetmiştir.

Ali Fuat Cebesoy'un değerlendirmesi ve Mustafa Kemal'in onun mektubuna yanıtı şöyledir:

'Merkezi Bakü'de bulunan Türk Komünist Partisi, ajanları vasıtasıyla memlekete nüfuz etmeye çalışıyordu. Anadolu'nun birçok yerlerinde Yeşil Ordu Teşkilatı ile bir Türk Komünist teşkilatı birbirine karışmıştı. Menşei Rusya'da olan Komünist Partisi'yle memleket dâhilindeki Yeşil Ordu'nun karıştırılması çok muzır ve tehlikeliydi. Yeşil Ordu'nun dağıtılmasında bunun da başlıca amil olduğunu sanıyorum.' [18]

Ali Fuat Paşa'nın 14 Eylül 336 (1920) tarihli mektubuna Mustafa Kemal Paşa özetle şu yanıtı vermiştir:

'Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı vücuda getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Bakü'ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Merkezi Umumisi ihdas (kurdurma) ettirdiler. Tamamen Bolşevik efkârına kazanılan saf ve gayri saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dâhilen de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılâbı içtimai vücuda getirmektir...

Memleketimizin fikir ve inkılâp taraftarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da bu mehaliki (tehlikeyi) fark etmeksizin Bolşevik teşkilatını teshil (kolaylaştırma) etmektedirler...

İzahatımdan anlaşılmıştır ki, bila kayd-ü şart Rus tabiyeti demek olan dâhildeki komünizm teşkilatı gaye itibarıyla tamamıyla bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatlarını her surette tevkif ve teb'it (uzaklaştırma) etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren (sonradan) meydana çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardandır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılâbın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihata (kuşatma) edememektedirler. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik mümkün olmadı. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar hafi bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilatı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle (kolaylık) terviç (geçerli) ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekarane bir surette komünizm vs. teşkilatına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetin arz ettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılabattan içtinap (uzak durma) etmek ve bilmüneseba

18 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 466.

Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım veçhile ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi komünizm ve Bolşevizm'e alenen aleyhtarlığı muvafik görmem...' [19]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılması gündeme geldiğinde parti iki ayını bile doldurmamıştı. Partiye karşı yöneltilen en önemli suçlama olan, faaliyetlerinin Çerkes Ethem isyanıyla ilişkilendirilmesi konusunda, herhangi bir somut kanıt olmadığı gibi esasında hukuki ya da gerçek anlamda bir kanıta da ihtiyaç yoktu.

Hacıoğlu Salih'in partinin kapatılmasının ertesinde Komintern için düzenlediği rapor bu süreci değerlendirdiği gibi ilginç ayrıntılar da vermektedir.

Raporda yer alan ifadelere göre Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Aralık ayında bir yandan taraftarlarına ve kamuoyuna (Resmi) Türkiye Komünist Partisi ile aralarında olan farkları anlatma ve bir anlamda karışmış olan kafaları aydınlatma derdindeyken, diğer yandan Çerkes Ethem ayaklanmasıyla başlayan o karmaşık süreçte Hükümet'in tehditlerini savuşturmaya çalışıyordu.

17 Aralık 1920 tarihini taşıyan ve Merkez-i Umumi toplantısı tutanağı olduğu anlaşılan bu belgeye göre Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticileri, hükümetin kendi partileri de dâhil olmak üzere tüm sol'a yönelik genel bir sindirme eylemine giriştiğini fark etmiş değildir.

11 Ocak'ta Genel Sekreter Hacıoğlu Salih tutuklanmıştır.

16 Ocak'ta Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yayın organı *Emek* gazetesi yayına başlamıştır. Gazete yalnız altı gün yayınlanabilmiş, yedinci sayısını hazırlarken İstiklal Mahkemesi tarafından yasaklanmıştır.

Baskılar devam ederken, gazetenin yazı işleri müdürü Abdülkadir ve Merkez-i Umumi'den Ahmet Hilmi ve Ziynetullah Nevşirvanov da tutuklanmıştır.

Hacıoğlu Salih'in ifadesiyle bu terörden korkan Nazım Resmor ve Şükrü Beyler baş başa vererek fırkanın faaliyetinin durdurulmasına karar vermişler ve gazetelerde yayınladıkları kısa bir beyannâme ile 2 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın 'terk-i faaliyet' ettiğini resmen ilan etmişlerdi.

Tokat Mebusu Nazım Resmor ve Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü'nün partinin faaliyetinin durdurulduğunu duyurdukları ilan şöyledir:

'Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Müdürlüğüne

Memleketteki fikir cereyanlarını ilmi bir mecrada yürütmek ve bu hususta halkı tenvir (aydınlatma) etmek üzere, teşkiline teşebbüs ettiğimiz Halk İştirakiyun Fırkası, bu sırada memleketin pek çok muhtaç olduğu vahdet-i amal (emelin birliği) ve efkâra (düşünce) muhafaza maksadıyla bugünden itibaren terk-i faaliyet etmiştir. Gazetenizde ilanı mercudur.

1 Şubat 1337.
Tokat mebusu Nazım-Karahisar mebusu Mehmet Şükrü

Hâkimiyet-i Milliye, No 101
2 Şubat 1921'[20]

19 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 472-475.
20 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 168.

Hacıoğlu Salih'in raporunda bu her anlamıyla karışık dönem özetle aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

'Resmi Komünist Fırkasını teşkil eden İttihatçılar Çerkes Ethem ve mebus olan kardeşi Reşid'i de fırkalarına almışlardı. Hatta Ethem'in naşir-i efkârı (düşüncelerini yayan) olan bu Bolşevik gazetesi Arif Oruç'un idaresinde Eskişehir'de Ağustos 1920'den beri yevmi (günlük) olarak intişar (yayımlanan) eden 'Yeni Dünya' gazetesini matbaasıyla beraber Ankara'ya nakletmişler ve bu gazeteyi kendi fırkaları naşir-i efkârı olarak neşre başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'dan memnun olmayan ve el altından ona karşı muhalefet eden bu İttihatçılar Çerkes Ethem'in o zaman kumanda ettiği üç dört bin kişilik kuvvete güvenerek bir ihtilal çıkarmaya ve neticede Mustafa Kemal'i devirerek hâkimiyeti ele almaya teşebbüs ettiler ve anlaştılar...

Mustafa Kemal Paşa ise milli inkılâp esnasında büyük hizmetler ve yararlılıklar göstererek efkâr-ı umumiyede teveccüh (önem) kazanan ve sivrilen ne kadar şahıslar ve kuvvetler varsa bunların hepsini ayrı ayrı ezerek ferdiyetini kurtarmak ve yalnız kendisi teferrüd eylemek için fırsatçı bir vaziyet almıştı. Ethem'in bu isyankâr vaziyeti ona büyük bir fırsat verdi. Ve o da bunu kaçırmadı. Cephe kumandanlarıyla görüşerek neye mal olursa olsun Ethem'i ortadan kaldırmaya karar verdi ve Ethem isyanı nihayet patladı. Çetelerle ordu çarpıştı. Ethem mağluben kardeşiyle birlikte Yunan ordusuna iltica etti.

Ethem'in isyan ettiği gün İttihatçılar da naşir-i efkârları olan Yeni Dünya gazetesinin matbaasında Eskişehir havalisi amelesini ve halkını isyana teşvik eden bir beyanname tab ettirdiler. Fakat hükümet bu beyannameleri daha matbaadan çıkmadan yakaladı ve matbaaya vaz'ı yed (el koyarak) ederek Yeni Dünya gazetesini kapattı. Naşiri Arif Oruç ile beyannameyi yazan ve tab ettiren Nizamettin Nazif'i tevkif ederek İstiklal Mahkemesine verdi.

Ethem'in isyanında İttihatçıların parmağı olduğunu anlamayan Mustafa Kemal bilakis bunda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın olduğuna, İttihatçıların pek kurnazca vaki olan tahrikiyle, kail (inanmış) oldu ve Arif Oruç'un evrakı arasındaki Yeni Dünya'yı Eskişehir'de neşre başladığı zaman, Salih Hacıoğlu tarafından kendisine gönderilen bir tebrik mektubunu vesile-i münasebet ittihaz ederek Ethem'in isyanıyla alakadarlık töhmetiyle İstiklal Mahkemesi tarafından fırka Katib-i Umumisi Salih Hacıoğlu 11 Kânunusani (Ocak) 1921 tarihinde tevkif olunarak taht-ı muhakemeye alındı.

Yukarıda bil-münasebe zikr olunduğu gibi 16 Kânunusani 1921 tarihinde fırka naşir-i efkârı 'Emek' intişara başladı. O zaman Fırkanın başında bulunan Nazımlar, Şükrüler fırka naşir-i efkârında Salih'in tevkifi hakkında korkularından bir kelime bile yazmadılar. Nihayet 'Emek' de altı nüsha intişar ettikten sonra İstiklal Mahkemesi tarafından tatil edildi ve bu gazetede üç dört günlük müdür-i mesulluk eden Abdülkadir ve onunla beraber de merkez-i umumi azasından Hilmi ve Ahmet arkadaşlar tevkif olundu ve nihayet Ziynetullah Nevşirvanov arkadaş da taht-ı tevkife alındı...

Tevkifattan ürken Nazım ve Şükrü Beyler baş başa vererek fırkanın terk-i faaliyetine karar verirler ve resmen gazetelerde neşr ettikleri kısa bir beyanname ile 2 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın terk-i faaliyet ettiğini neşr ve ilan ederler...

Bu bir emr-i vaki oldu.

Mahkemenin daha ilk günlerinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ethem isyanıyla alâkadar olmadığı mahkemede ispat edilmişti ve heyet-i hâkime de buna kani

olmuştu. Lakin hükümet siyaset-i hariciyede yine mühim bir mesele karşısında bulunuyordu. Avrupa'da İtilaf devletleriyle ve bilhassa İngilizlerle uyuşmak üzere o zaman Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey'in riyaseti altında bir heyet göndermiş ve Anadolu'nun Bolşevik olmayacağına ve Ruslarla olan münasebatın muvakkat ve geçici olduğuna delil olmak üzere de Bekir Sami'nin eline komünistlerin tevkif edilmiş olduğunu ve idam edileceklerini söylemek üzere adeta bir senet vermişti. Binaenaleyh İngilizleri inandırmak ve ikna etmek Yunan harbine bir nihayet verebilmek için Komünist Partisini ezmek lazım geliyordu. Vesile olarak da Komünist Partisi resmen ortaya çıkıncaya kadar gayr-i kanuni çalıştığı keyfiyetini ileri sürdü ve taklib-i hükümet teşebbüsünde bulundu diyerek de kayruklu bir iftira attı... '[21]

1920 yılında Türkiye'ye gelen ve Sovyetler'in Ankara'daki Elçilik Birinci Sekreteri Upmal Angorski, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulduğu dönemde Türkiye'de görev yapan Sovyet temsilcisidir. Temsilci Angorski, Mustafa Kemal ile görüşmelerinde bu dönemin, yıllar sonra açıklanan ilginç diyaloglara sahne olduğunu göstermektedir.

Upmal Angorski 4 Ekim 1920'de Ankara'ya gelmiş ve 27 Şubat 1921 günü Türkiye'den ayrılmıştır. Upmal Angorski'nin ayrılışının nedeni Türk Hükümeti'nin onu 'istenmeyen kişi' ilan etmesidir.

Bu diplomatik krizin nedeni; Çerkes Ethem ayaklanması sırasında, Ethem'e ait bir bildirinin (resmi TKF yandaşı) Nizamettin Nazif tarafından yazılması, Sovyet Elçiliği'nde görevli tercüman Hüseyin Hüsnü'nün Nizamettin'e yardım etmesi ve Nizamettin'in elçilikte saklanması iddialarıdır.

Aynı görüşmelerde Upmal Angorski'nin anlatımına göre; Mustafa Suphi zamanında Bakü'de TKP içinde (eski bir subay) olan ve kendisiyle Ankara'ya gelen Hüseyin Hüsnü'ye, Ankara'da Türk Hükümeti'ne casusluk yapması teklif edilmiş, kabul etmeyince o da kendisiyle birlikte 'istenmeyen kişi' ilan edilmiştir.

Açıklanan belgeler, Türk makamlarının elindeki bilgiler değil, Mehmet Perinçek'in dönemin Rusça görüşme tutanaklarından yaptığı çevirilerdir. [22]

Upmal Angorski ve Mustafa Kemal'in 1 Ocak ile 24 Ocak tarihleri arasında gerçekleşen görüşmelerinde, Mustafa Kemal –Angorski'ye– değişik konularda görüşlerini açıklamıştır.

Tam da sol'a karşı Hükümet'in ve Meclis'teki gerici muhalefetin karalama ve sindirme kampanyası sürerken, Mustafa Kemal'in Hacıoğlu Salih hakkında kendisinin de samimiyetle inandığı kuşkulu olan, ancak siyaset söz konusu olduğunda ise sarf edilmesinde tereddüt edilmeyen iddialarda bulunmuştur.

Uzun görüşmelerden iki paragraf aşağıdaki gibidir:

'Önceden her gün odamda, 24 saat içinde hükümetten istifa etmemi isteyen ve reddetmem halinde ölümle tehdit eden imzasız mektuplar buluyordum. Şimdi ortaya çıktı ki, mektupları, askerdeyken siyasetle uğraştığı zamanlar hariç, yerel THİF'nin ideolojik lideri saydığınız Binbaşı yazmış veya yazdırtmış. Bütün bunlara rağmen ben, hep

21 E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 143.

22 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 252-295.

bu olaylara hoşgörüyle yaklaştım. Şimdi onun ne için tutuklandığını bilmiyorum. Yeni Dünyacının sorgusu sırasında kötü şeyler yaptığı ortaya çıkmış...

Burada kimseyi komünist olduğundan dolayı tutuklamıyorlar. Tüm tutuklamalar diğer suçlardan dolayı gerçekleşmiştir. Türkiye'de gericilik yoktur...'

Mustafa Suphi hakkında ise:

'Bolşevizm'e karşı hareketlerin kuvvetlenmekte olduğu bu son günlerde, her gün onlarca telgraf alıyorum, benim görüşümü soruyorlar. Mustafa Suphi Erzurum'a gelmişti. Suphi bir zamanlar Erzurum'da yaşamış ve orada ahlaksızlığıyla nam salmıştır. Erzurumlular gelişini haber alınca, onu tehdit etmeye başlamışlar ve protestolarını hükümete ilettiler. Suphi'yi koruma altına almak zorunda kaldık ve yarın kendisi Rusya'ya gönderilecektir...'[23]

24 Ocak'taki bu görüşmeden dört gün sonra Mustafa Suphi ve beraberindeki 14 TKP yöneticisi sınırdışı etme kisvesi altında öldürülecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi hakkındaki bilgilerinin ise eksik ve hatalı olduğu açıktır.

Mustafa Suphi, Erzurum'da yalnızca babasının devlet memuru olarak görev yaptığı yıllarda kendisi (ortaokul-lise) öğrencisiyken bulunmuştur.

Erzurum'daki komünistlere karşı halkın infialine gelince, oradaki barbarlık ve linç girişimine varan protesto ve şiddet eylemlerini, Kazım Karabekir Paşa'nın telkiniyle bizzat Erzurum Valisi (deli lakaplı) Hamit'in örgütleyip kışkırttığını çektiği telgraflarından bilmekteyiz. Yine o telgraflardan anlaşılmaktadır ki Erzurum Valisi Hamit, hazırladıkları bu planların her aşamasından Mustafa Kemal Paşa'yı da haberdar etmiştir.

23 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 271.

1920-1922 TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI'NIN OLUŞUMU

İTTİHATÇI SOLU ve HALK ZÜMRESİ
(Ali İhsan, Hakkı Behiç, Muhittin Birgen, Yunus Nadi)

YEREL SOL
Nazım Resmor ve Çevresi

III. ENTERNASYONAL SOLU
(Şerif Manatov, Ziynetullah Nevşirvanov)

YEŞİL ORDU CEMİYETİ
Kuruluşu: Mayıs 1920 – Kapanması: Ekim 1920
Katib-i Umumisi: Nazım Resmor
Yayın Organı: *Seyyare Yeni Dünya*
Kurucuları: Nazım Resmor, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü, Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Adnan Adıvar, Çerkes Reşit, Çerkes Ethem, Eyüp Sabri, Sırrı Bellioğlu...

(HAFİ) –gizli– TKP
Kuruluşu: 14 Temmuz 1920
Kapanması: 7 Aralık 1920
Katib-i Umumisi: Hacıoğlu Salih
Kurucuları: Hacıoğlu Salih, Z. Nevşirvanov, Şerif Manatov, Cemile Hanım, Fatma Kudret Hanım, Hüseyin Hüsnü, Mustafa Hilmi...

(RESMİ) TKF
Kuruluşu: 18 Ekim 1920
Kapatılması: 2 Ocak 1921
Katib-i Umumisi: Hakkı Behiç
Yayın Organı: *Yeni Gün ve Yeni Dünya*
Kurucuları: Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Eyüp Sabri, Mahmut Celal, Adnan Adıvar, Çerkes Ethem, Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa, İhsan Eryavuz...

THİF (1. Kuruluşu)
Kuruluşu: 7 Aralık 1920 – Kapanması 1 Şubat 1921
Katib-i Umumisi: Nazım Resmor
Yayın Organı: *Emek* ve *İkaz* gazeteleri
Kurucuları: Nazım Resmor, Hacıoğlu Salih, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü, Z. Nevşirvanov, Cemile Nevşirvanova, Fatma Kudret, Ahmet Hilmi

THİF (2. Kuruluşu)
Kuruluşu: 28 Mart 1922 – Kapatılması: Ekim 1922
Katib-i Umumisi: Nazım Resmor (Kongre'den sonra Salih Hacıoğlu)
Yayın Organı: *Yeni Hayat* dergisi ve *Doğru Öz* gazetesi
Kurucuları: Nazım Resmor, Hacıoğlu Salih, Z. Nevşirvanov, Ahmet Hilmi, Mehmet Şükrü, Abdülkadir, Affan Hikmet, Kenan, Mustafa...

Direniş başladığında ve Yeşil Ordu kurulduğunda
Mustafa Kemal Sovyet iktidarını kabul ediyor göründü.
Ama o, bu önlemi yeterli bulmayıp, benim ve arkadaşlarımın
girmek istemediği o komünist partisini kurdurttu. Ya şimdi ne oluyor...
Rusların kendisini nasıl olsa destekleyeceğini anladı ve
artık sakınmayı gerekli görmüyor ve lüzum gördüğünde komünist
partisini kovuşturuyor.
İtilaf devletlerinin Kemal'den yana her adımı, politikayı değiştirebilir ve
komünist partisine ağır darbeler indirebilir.
Suphi'nin alçakça ve hunharca öldürülmesine karşı neredeyse bir şey yapılmadı.
Kemal, bunu korkunaya gerek kalmadığını ve nasıl olsa destekleneceğini hissettiği için
yaptı.
Siz sanıyorsunuz ki, eğer şimdi Batılı emperyalistler böyle bir şart koymak bir yana,
imada bile bulunsaydı, şimdi biz hapiste değil, darağacında olurduk...

Temmuz 1922

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Reisi
Nazım

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (1922)
(Partinin İkinci Kuruluşu)

Kuruluşu: 28 Mart 1922
Katib-i Umumisi: Nazım Resmor, (Kongre'den sonra) Hacıoğlu Salih
Merkezi: Ankara, Tahtakale, İkaz Matbaası üstündeki hususi daire
Yayın Organı: *Yeni Hayat, Doğru Öz*
Kapatılması: Ekim 1922

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci kuruluşu 1922 yılının bahar aylarındadır.

27 Eylül 1921'de Yeşil Ordu, Hafi TKP ve THİF'nin hapisteki yöneticileri özel bir afla salıverilmişti. Salıverilenler bir süre sonra partinin yeniden kurulması için harekete geçtiler.

Kemalist yönetimin sol hareketin temsilcilerini ağır hapisle cezalandırdıktan sonra onların bu cezaları için yeniden af çıkarması Türkiye'nin yaşadığı o dönemin konjonktürü ile açıklanabilir.

Hükümeti sol'a karşı daha tavizkâr olmaya iten nedenleri şöyle sıralamak mümkündür.

Kemalist yönetimin Batı ile uzlaşma ve Anadolu'da yeni Türk devletinin meşruluğunun kabul edilmesi için önem atfettiği Londra Konferansı (27 Şubat 1921) herhangi bir sonuç alınmadan sona ermişti. Londra Konferansı'na katılan delegasyon daha yurda dönmeden Yunan kuvvetlerinin Anadolu'nun içlerine doğru yürüyüşleri başlamıştı.

İngiliz emperyalizmi bir taraftan Türk-Sovyet yakınlaşmasını engellemek için gayret sarfederken, diğer taraftan Türklerin Yunanlılar eliyle ezilmesi politikasına tam destek vermekteydi.

Bu durum Kemalist yönetimin yönünü yeniden Doğu'ya çevirdi. Sovyet yardımı ve Sovyet dostluğu yeniden vazgeçilmez hale geldi.

16 Mart 1921'de uzun süredir hazırlıkları yapılan (Türkiye-Rusya) Dostluk Anlaşması imzalandı. Anlaşmadan sonra Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkiler en yüksek seviyesine çıktı.

3 Mayıs 1921'de S. P. Natsarenus Sovyet elçisi olarak Ankara'ya gelmişti. Bu dönemde Sovyetler'in Türkiye'ye askeri ve mali yardımları artarak devam etti.[1]

---

1 Kurtuluş Savaşı yıllarında Sovyetler'in Türkiye'ye sağladığı yardımlar için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir:
Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 9, Bahar 2006, s. 35-54 ve Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 1990.

Sovyetler'le Türkiye'nin dostluğunu pekiştiren bir başka gelişme Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleriyle kurulan diplomatik ilişkiler, imzalanan ikili anlaşmalardı. Bu kapsamda Sovyet Azerbaycan'ı temsilcisi İbrahim Abilov 12 Ekim 1921 günü Ankara'ya geldi.

13 Ekim 1921'de Türkiye ile Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında Kars Anlaşması imzalandı. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri ile imzalanan anlaşma Türkiye'nin doğu sınırlarını güvenceye alarak tüm askeri faaliyetleri sona erdirdiği gibi, Sovyet yardımlarının sorunsuz ikmalinin yolunu da açmıştı.

13 Aralık 1921'de Ukraynalı General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin, Sovyet delegasyonu başkanı olarak Ankara ziyareti başladı. Türkiye'de yirmi üç gün kalan General Frunze, iki ülke arasındaki dostluğun geliştirilmesinde etkili oldu. Sovyetler'in önemli askeri strateji uzmanları arasında sayılan Frunze, Mustafa Kemal ile cephede incelemelerde bulunarak harekât planları üzerinde görüşmelere de katılmıştı. 2 Ocak 1922 tarihinde ise Türkiye Ukrayna Dostluk Anlaşması imzalandı.[2]

1921 yılının son günlerinde ise Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde önemli rolü olan S. İ. Aralov Büyükelçi olarak atandı ve 26 Ocak 1922'de Ankara'da göreve başladı.[3]

Sovyetler'le olan bu yüksek temas trafiği ve Sovyetler'den gelecek askeri-mali yardımların yaşamsal önemi, Kemalist yönetimi komünist akımlar karşısında, geçici olarak gevşek davranma noktasına getirmişti.

Burada önemli bir başka unsura da işaret etmek gerekir.

1922 başlarında Kemalist yönetim, kendisi açısından kaygılı bir dönem olarak kabul ettiği bir yıl öncesi şartlarından uzaklaşmış, konumunu sağlamlaştırmıştır.

Bir yıl önce komünizmin Enternasyonalci kanadının temsilcileri Mustafa Suphi ve yoldaşları öldürülmüş, komünizmi İttihatçı bir potaya dökmeye çalışan Çerkes Ethem ve kuvvetleri de bertaraf edilmişti. 1921 başındaki İstiklal Mahkemesi süreci meclis içinde ve dışındaki 'liberal ve halkçı' kesimi hapis tehditleriyle susturmuştu.

Komünist akımları bu şekilde budayan Kemalist yönetim, 1922 başında, Yunan kuvvetlerine son darbeyi indirme arifesinde, Sovyet yardımlarının görünürdeki nedenlerle duraksamasını önlemek üzere, hapisten çıkan komünistlerin yeniden örgütlenme girişimlerine ses çıkarmadı.

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (ikinci) kuruluşu

Büyük Millet Meclisi, 23 Eylül 1921 tarihinde (155 sayılı) özel af kanunu çıkarmıştır. Bu kanuna göre: *"Yeşil Ordu Cemiyeti've 'Hafi Komünist Partisi' teşkili suretiyle ve hükümeti devirme cürümünü irtikâp (girişme) teşebbüsünde bulundukları gerekçesiyle, Ankara İstiklal Mahkemesince, Ceza Kanunu'nun 46. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 12. Maddeleri uyarınca '15'er sene küreğe cezasına mahkûm edilen Tokat Meb'usu sâbıka Nazım, Baytar Binbaşı sâbıka Hacıoğlu Salih, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti*

2 Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925), Bişkek doğumlu Bolşevik lider. Ukrayna Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanı, Ukrayna Sovyetleri Merkez Yürütme Kurulu Üyesi ve Halk Komiserleri Sovyeti Üyesi. Troçki'nin yerine Savunma Halk Komiserliği ve Politbüro yedek üyeliği yapmıştır. Savaş kuramı üzerine eserleri vardır.

3 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 131.

sâbıkasından Ziynetullah Nevşirvanov ve üçer seneye mahkûm Emek gazetesi müdürü Abdülkadir ve tüccardan Hilmi ve bakkal Ahmed ve Sivrihisar İdadi Müdir-i sâbıkı Behram Lütfi ve gazete muharrirlerinden Mustafa Nuri ve sekiz seneye mahkûm gazete muharrirlerinden Nizamettin Bey ve efendilerin bakiye-i müddet-i cezaiyeleri affedilmiştir. 27 Eylül 1337 / 1921" denilerek, o sene başında mahkûm edilen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticileri bu tarihten sonra serbest bırakılmıştır.[4]

Partinin kuruluş aşamasında tıpkı ilk kurulduğu 7 Aralık 1920'de olduğu gibi iki farklı ekip bir araya gelmiştir. Bunlardan ilki, Yeşil Ordu'dan ve Halk Zümresi'nden gelen Nazım Resmor ve çevresidir. İkinci ekip ise, Hafi TKP'den gelen Salih Hacıoğlu'nun etrafında örgütlenmiş III. Enternasyonalci komünistlerdir.

Hacıoğlu Salih'in 1922 Eylül sonunda Komintern'e yazdığı raporun partinin kurulma süreciyle ilgili bölümünde: 1921 yılı Eylül ayı sonunda TBMM'nin çıkardığı bir af kanunuyla hapiste bulunan komünistlerin kalan cezalarının affedildiğini, hapisten çıkan THİF yöneticilerinin Ankara'da toplanmalarının Aralık ayının sonunu bulduğunu, Şubat sonuna kadar bundan sonra nasıl bir hareket tarzı izleneceğinin tartışmaları ile geçtiğini, Salih Hacıoğlu'nun Şubat ayında Kırşehir'e gidip orada *Kurtuluş* adlı bir gazete çıkarmaya başladığını, Nazım ve çevresinin ise matbaanın Ankara'ya taşınarak orada daha kapsamlı bir yayın organı olan *Yeni Hayat* adlı bir derginin çıkarılmasını istediğini, sonuçta matbaanın Ankara'ya taşındığını ve dergi hazırlığının burada yapıldığı anlatılmaktadır.

Salih Hacıoğlu raporuna yansıyan genel hava, Yeşil Ordu zamanından kalan bir çekişme ve rekabeti hatırlatmakta, Hacıoğlu Salih ve Nazım Resmor'un; partinin kuruluş, yönetim ve ilkelerini de kapsayan farklı anlayışların çatışmasını yansıtmaktadır.

THİF'nin bu ikinci kuruluşunda Ankara'daki Sovyet diplomatlarının; Büyükelçi Aralov ve Komintern temsilcisi Golman'ın da bu tartışmaya dâhil oldukları, Hacıoğlu Salih ve ekibini Nazım Resmor'a karşı destekledikleri görülmektedir.

Partinin kuruluş tartışmaları sürerken *Yeni Hayat* dergisi bu süreci hızlandırmış, derginin yayımlanma tarihi olarak Paris Komünü'nün kuruluşunun 51. yıldönümü olan 18 Mart 1922 tarihi seçilmiştir.

Yeni Hayat'ın, bu tarihten sonra; haftalık, 16 sayfa, 'ilmi, içtimai, iktisadi ve siyasi mecmua' olarak yayımlanmasına karar verilmiş, sahibi ve müdürü Nazım Resmor olmuştur.

Bu günlerde Paris Komünü'nün 51. yılı dolayısıyla Sovyet temsilciliğinde bir tören düzenlenmiştir.

Bu törene, Ankara'daki komünist ve sosyalistlerden; 'Ahmet Hüsnü, Ahmet Hilmi (Millet Bahçesi işleticisi), İsmail Hakkı, Bahaeddin (Şimendifer umur-u cerriye müdir-i sabıkı), Dr. Tevfik Şükrü (Aras), Baytar Hacıoğlu Salih, Hulusi (Afyonkarahisar mebusu), Ziynetullah ve Cemile Nevşirvanov, Abdülkadir, Affan, Hikmet, Kenan, Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar mebusu), Mehmet Vehbi (Sarıdal), Nazım, Dr. Nizamettin Ali (Sav), Numan Usta (İstanbul mebusu), F. Bektüre, Mustafa (Siverek mebusu)' katılmıştır.

Partinin kuruluşu bu sırada –Salih'in anlatımına göre, Sovyet elçisi S. İ. Aralov, Komintern temsilcisi Golman ve Salih arasında öncelikle görüşülmüş– sonra da Nazım Resmor ve çevresinin katılımıyla ele alınmıştır.

---

4 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 194.

Yeni Hayat dergisinin 2. sayısı bu toplantıyı sütunlarına şöyle taşımıştır:[5]

İctimai Şuun

PARİS KOMMUNASI HATIRASININ TES'İDİ

1870 senesi 18 Mart tarihinde Paris amelesinin, Paris hükümetini kendi ellerine alarak Komüna mefkûresinin birinci defa olarak faaliyete çıkabildiğini ve bu güne musadif bulunan 18 Mart tarihinin beynelmilel bir amele ve komünizm bayramı olduğunu mecmuamızın birinci nüshasında yazmış idik.

18 Mart gecesi muhtelif Şark memleketlerinin Ankara'daki sosyalist ve komünistleri Rusya sefarethanesinde, sefarethanedeki komünist yoldaşların daveti ile toplanarak Paris Komünası'nın hatırasını tes'id etmişlerdir. Geceye tes'id için hazırlanan müsamere programı tamamıyla Paris Komünası'na müteallik maddelerden mürekkep idi. Müsamerenin programında ber-vech-i âtî maddeler bulunuyordu:

1. *Muntazam ve sanatkâr bir heyet tarafından Komünanın mağlubiyeti ve mağlubiyeti esnasında Paris burjuvaları tarafından irtikâp olunan cinayeti tahatturan "Matem Marşı".*
2. *Komünanın zuhuruna kadar cihanın, Fransa'nın ve Paris'in bulunduğu vaziyet ve halet-i ictimaiye ve geçirdiği vakay-ı inkılabiye (Azerbaycan sefiri Abilof yoldaş tarafından).*
3. *Paris Komünası ve onun beynelmilel emekçi inkılâbı ile alaka ve münasebeti (Profesör Golman yoldaş tarafından).*
4. *Anarşistler Marşı (Rusça bir heyet tarafından).*
5. *Paris Komünası kahramanlarından Artur Arno yoldaşın " Komüna Kurbanları" nam şiiri (Çirkazof yoldaş tarafından).*
6. *Şopen'nin "Matem Marşı" (piyano da Madam Aralova yoldaş tarafından).*
7. *Manzum bir parça (İnşad, Aralof yoldaşın oğlu tarafından).*
8. *Fransızca Beynelmilel Marşı (Ridel yoldaş tarafından).*
9. *Marsiyez (Nakaratta bir heyetin iştirakiyle Madam Kinsberg yoldaş tarafından).*
10. *Verharen'in "İsyan" nam şiiri (Madam Çirkazova yoldaş tarafından).*
11. *Madam Lisagorskaya yoldaş tarafından piyanoda bazı parçalar.*
12. *Umumun iştirakiyle Türkçe ve Rusça Beynelmilel İnkılâp Marşı.*

Şu vesileyle Profesör Golman yoldaştan sonra Komünist Enternasyonali'ne mensup Türkiye komünistleri rüesasından Nazım yoldaş kalkarak kısa ve veciz nutuk söylemiştir.

Müsamerede Rusya ve Azerbaycan sefarethanelerindeki komünist ve amele yoldaşlarla beraber; Buhara Kasıdları Mehmet Recep ve Mehmet Naziri arkadaşlar ve Türkiye sosyalist ve komünistlerinden Ahmet Hüsnü, Ahmet Hilmi, İsmail Hakkı, Bahaeddin, Doktor Tevfik, Doktor Tevfik Rüştü (Menteşe Mebusu), Cemile Nuşirevan, Salih Hacıoğlu, Hulusi (Afyonkarahisar Mebusu), Zinnethullah Nuşirevan, Abdülkadir, Affan Hikmet, Kenan, Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar Mebusu) Mehmet Vehbi, Nazım, Doktor Nizamettin Âli, Numan Usta (İstanbul Mebusu), F. Bektora yoldaşlar ve zevat-ı saire hazır bulunmuşlardır.

Müsamerenin hitamında arkadaşçasına uzun ve samimi musâhabelerde bulunarak ve Türkçe rençper ve emekçi şarkıları dinlenerek alafranga saat bire kadar oturulmuştur. Muhtelif Şark memleketlerinin aynı mefkûre arkadaşları bu suretle Türkiye toprağında ilk defa olarak bir arada, karşı karşıya gelip kaymettar ve heyecanlı bir gece yaşamışlardı.

K. P.

Mecmuamız ileride İbrahim Abilof ve Golman yoldaşın Paris Komünasına dair irad ettikleri mühim ve ilmin nutuklarını kendi sahifelerine derc ve neşr edeceği gibi, "Kızıl Boğa" yoldaşın "B. Baks'dan" tercüme ettiği "Paris Kominası" nam risaleyi de tefrika edecektir.

5 Hamit Erdem (der.), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat*, Mart-Eylül 1922, s. 80-81.

28 Mart 1922'de yapılan genel bir toplantıda 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci kez kuruluşu kabul edilmiştir. Bu toplantıya katılanlar şunlardır:

Ahmet, Hilmi, Ziynetullah Nevşirvanov, Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar mebusu), Hacıoğlu Salih, Abdülkadir, Affan Hikmet, Kenan, Mustafa, Nazım Resmor'dur.

Partinin Merkez-i Umumisi, İcra Heyeti (Yürütme Kurulu) ve Riyaset Heyetinden (Başkanlık Kurulu) oluşmuştur.

İcra Heyeti Üyeleri: Ziynetullah Nevşirvanov, Hacıoğlu Salih, Nazım Resmor, Riyaset Heyeti: Hilmi, Mehmet Şükrü, Affan Hikmet, Kenan'dan meydana gelmiştir.[6]

THİF'nin ilk kuruluşunda parti yöneticileri arasında yer alan Şeyh Servet Efendi bu defa çalışmalara katılmamıştır.

Yeni Hayat dergisinin 1 Nisan'da çıkan üçüncü sayısında "BMM Hükümetine Beyannamе"başlığıyla bir yazı yer almış, burada partinin kuruluşu ve temel konulara yaklaşımı anlatılmıştır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın BMM Hükümetine Beyannamesi'nde öncelik verilen sorunlar özetle şöyledir.

1. Marxsizm platformasında bulunan THİF'nin Türkiye sorunları hakkındaki görüşü, bütün dünya komünist fırkalarının ve onları kendi etrafında toplayan, mensup olduğumuz Üçüncü Komünist Enternasyonalin de nokta-i nazarıdır.

2. Türkiye halkının ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin umde-i esasiyesi olan (Misak-ı Milli) bugün dahi umdemizdir.

3. Türkiye'nin ve Yakın Şark'ın iktisadi bünyesi başlıca milli büyük sanayiinin yokluğu ile nitelendirilir. Türkiye'nin küçük mülkiyet ve müstehsil köylülerin ekseriyeti esasına istinat eden hayat-ı iktisadiyenin bugünkü vaziyeti karşısında seçilecek iki yol bulunmaktadır.

Ya, Garp ile Misak-ı Milli haricinde anlaşarak can çekişir bir halde bulunan Garbın, Şark'ı istismar ile kendi ölümünü biraz daha tehir etmesine imkân vermektir.

Veyahut memleket dâhilinde burjuva demokrasisi usulüyle islâhat yapmak ve emperyalizme karşı ileride mukavemet edebilmek ve başlamış olan Milli İnkılâba ekseriyet olan köylülerin iştirakini teyid ve idame eylemek için, zaruri olduğu veçhile, iktisadi teceddüdat (yenilik) ve teşkilât vücuda getirmektir.

Birinci yolu seçmek, bizim için beynelmilel mazlum kitlelerin elzem olan dayanışmasını ve Hükümet için kendi milletine karşı verdiği istiklal sözünün ihlaline vesile olurdu. Aynı zamanda Türkiye'nin hürriyet ve istiklâline en büyük taraftar olan Rusya Sosyalist Şuralar Cumhuriyetiyle dostluğumuzu ihlal ederdi.

İkinci yolun seçimi yegâne ve halaskâr bir çaredir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1921 tarihli nutkunda 'memleketin asıl efendisi' olduğu ilân edilen köylünün ağır vergilerle beli bükülmüş ve büyük çiftlik eshabiyle mütegallibenin tazyikatından ve defaatle Hâkimiyeti Milliye gazetesinde de yazıldığı veçhile, mahalli hükümet cihazının âdem-i kifayesinden dolayı, iktisaden perişan ve bitkin bir hale gelmiştir. Buna rağmen kurtuluş savaşının yükünü köylü başarıyla taşımaktadır.

6 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 181-194.

Fakat harp hitam bulur bulmaz, memleket dâhilinde (arazi, vergiler ve idare meselelerinde) derin bir iktisadi yenilik vücuda getirmek ihtiyacı katidir. Aksi takdirde, terhis edilmiş asker ve köylülerin harpten sonra sık asayişsizlik ihdasıyla hükümet makinesini zayıflatmak ihtimali mevcuttur.

4. Türkiye köylü ve işçilerinin hukukunu müdafaa eden fırkamız, kahraman ordumuzun muzaffer olması için köylü ameleyi ordunun takviyesine ve bugünkü tahammül ve mesaisinde devama davet edeceğiz. Yunan ordusunun içinde gizli bulunan komünist ve amelelerini dahi İtilaf devletlerinin bilhassa İngiltere'nin alet-i şer tahakkümü olan Kral Konstantin ordusunu, inkılapkârane yollarla inhilal (ayrışma) ettirmeye devam edeceğiz. Ve fırkamızın encümen-i mahsusu marifetiyle Yunan komünistlerini bu vazifeye davet için derhal bir beyanname neşredeceğiz.

5. Bizim cihan emperyalizmine karşı umum Şarkın müttehid (birikmiş) bir mücadele ve müdafaa cephesi teşmili (genelleştirme) şiarını, Şark siyasetimizde esas kabul etmek ve bu şiarı fiile çıkarmak için bütün İslam memleketlerinin kongresi ve akvam-ı şarkiye ittifak-ı umumisi (doğu halkları birliği) akd ve tesis ve hususi Şark memleketleri konferansları gibi içtimalar tertip etmemiz lazımdır.

6. Hülasa, zamanın bize teklif ettiği bu asgari metalip (istenenler) üzerinde, biz memleket ve meclis deki sosyalist ve halkçı grupları ile ve Mustafa Kemal Paşa'nın 'köylüler memleketin asıl efendisidir' sözünü kendisine şiar edinen unsurlarla fiili ve ameli esaslar üzerinde anlaşmaya hazırız.

7. Fırkamız 7 Kânunuevvel 336 / 1920 tarihinde hükümete programını tasdik ettirerek resmen faaliyete başladığı gün hükümet ile olan münasebatımızı, maalesef, ihlal ve teşvik etmek isteyenler bulunmuştur. Bu vesile ile fırkamız azasından ve Şark inkılâbının en samimi yolcularından Tokat mebusu Nazım arkadaşın henüz mecliste boş bulunan mevkiine iadesinin gerçekleşmemiş olduğunu ehemmiyetle kaydederiz. [7]

Tokat eski milletvekili Nazım Resmor'un THİF'nin ikinci kuruluşunda da önemli bir ağırlığı olmuştur. Nazım Resmor, gerek Hacıoğlu Salih gerekse de Sovyetlerin Ankara'daki diplomatik temsilcileri ve Komintern mensuplarıyla sürekli bir tartışma içinde olmuştur. –Nazım Resmor'un- siyaset içinde bulunduğu yıllarda 'halkçı-komünist' söylemi, iktidardaki Kemalistlerin hışmına uğrayarak 'Bolşevik, bozguncu, İngiliz casusu' ilan edilmiş, Komintern temsilcilerinin gözünde ise 'teslimiyetçi, oportünist ve kariyerist' olarak suçlanmıştır.

Ancak ittihatçı geçmişine rağmen –ittihatçı– ideolojiye mesafeli kalması, sonradan benimsediği solculuğu, örgütçü yeteneğine üst düzey bürokraside görev yapmanın sağladığı üstünlük, içinden çıktığı Anadolu'nun ruhuna uygun 'Halkçılık' fikrine yatkınlığı, Nazım Resmor'u Yeşil Ordu ve THİF örgütlenmelerinde en önemli lider konumuna yükseltmiştir.

Nazım Resmor'un *Yeni Hayat* dergisinde 'Nazım' imzalı 13 makalesi ve muhtemelen yine onun yazdığı imzasız –biri şiir– üç yazısı daha –toplam 16 metni– bulunmaktadır.

Nazım Resmor bu yazıların neredeyse tamamında sol'u ve sosyalizmi yerel motiflere bağlama gayreti içindedir. Yazılarının bütününe bakıldığında eleştiri ve düşüncelerini; mevcut koşulları bir adım bile olsa ileri taşıyacak reformcu –halkçı– devrimci bir pencereden dile getirmek istediği gözlemlenmektedir. Yazılar bu tavrıyla *Yeni Hayat*'ın ideoloji yüklü, sert ve propagandif diğer yazılarından ayrılmaktadır.

---

7 Hamit Erdem (der.), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat*, Mart - Eylül 1922, s. 86-89.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın 'Beyanname'sinde ilk bakışta 1. THİF yaklaşımlarından farklı olarak göze çarpan özellikler şunlardır:

İslamiyet ve komünizmin birliğine yapılan vurgular bırakılmıştır.

Türkiye'nin küçük üretici ve genel anlamıyla köylü toplumu özelliğinden yola çıkılarak, köylülüğün ulusal devrime kazanılması için köklü iktisadi değişiklikler planlanması ve *'memleketin dâhilinde burjuva demokrasisi yoluyla ıslahat yapılması'* gibi reformcu bir çizgi işaret edilmiştir.

Meclis içinde ve dışında bu iktisadi hedefler için halkçı, sosyalist ve Kemalist güçlerle ittifak yapılması zorunluluğu dile getirilmiştir.

Yunan ordusundaki komünistlere, İngiltere'nin emperyalist emellerine daha fazla alet olmamak için, Yunan askerleri arasında propaganda yapılmasını isteyen bir çağrı yayımlanması kabul edilmiştir.

Aynı yıllarda Komintern'in de gündeminde olan yeni bir 'Ortadoğu (veya Doğu) halkları kurultayı' için girişimlerde bulunulması teklif edilmektedir.

Ve son olarak Nazım Bey'in elinden alınan milletvekilliğinin iadesi istenmektedir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adıgeçen 'Beyanname'de açıkça ifade edildiği gibi kendini Marksist bir parti olarak tarif etmiş, kendini Komünist Enternasyonal'in doğal bir üyesi saymış ve Komintern'in bakış açısını benimsediğini duyurmuştur.

"Marxizm platformasında bulunan THİF'nin Türkiye sorunları hakkındaki görüşü; bütün dünya komünist fırkalarının ve onları kendi etrafında toplayan, mensup olduğumuz Üçüncü Komünist Enternasyonal'in de nokta-i nazarıdır."

Ancak THİF Merkez-i Umumi üyelerinin çoğunluğu Komünist Enternasyonal'e üye olmak için onaylanması istenen '21 şartı' kabul etmemişlerdir. 21 Şart'ta temel alınan; proletarya eksenli, ideolojik olarak homojen, dar ve katı parti yapısının Anadolu'nun mevcut şartlarında uygulanamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu itirazın temelinde; kapitalizmin egemen, proletaryanın henüz belirleyici olmadığı ve bir köylü toplumu olan dönemin Anadolu'sunda; emekçi ve yoksul sınıf ile katmanların tümünün kazanıldığı bir kitle partisi yaratmak fikri ağırlıklı olarak benimsenmiştir. Nitekim THİF'nin ilk kuruluşundan beri –bizzat– Hacıoğlu Salih, toplumun her sınıf ve kesiminin kazanılmasına yönelik bir "kitle" anlayışından söz etmektedir:

"Milletin her sınıf efradı (fertleri) tarafından hazmedilmeksizin yapılacak olan bir inkılâbın, herhalde birçok sarsıntılara sebep olacağını bildiğim için ve memleketimizin bu gibi sarsıntılara artık tahammülü kalmadığına kani bulunduğumdan, efrad-ı milletin (milletin fertlerinin) hangi sınıftan olursa olsun hepsine bilâ istisna komünizm esasları dâhilinde tenviratta (aydınlatma) bulunmayı bir vazife addetmişimdir."

Bu durum; "Halkçı-İştirakiyun'u" savunan Nazım Resmor ile "Proletarya Partisi'nden" ödün vermeyen –Komintern'in o dönemde Ankara'da görevlendirdiği– temsilci Golman arasında gerilimli bir ilişkiye neden olmuştur.

Türkiye'deki Komintern temsilcileriyle Sovyetler'in diplomatik temsilcilerinin Türkiye'deki sol hareketin örgütlenmesine bakışları –o yıllarda– Sovyetler'deki mevcut tartışmalardan bağımsız değildir.

Nitekim Büyükelçi Aralov, Türkiye'deki komünist örgütlenmenin ülkenin –daha çok– kendi imkânlarına dayanmasını savunurken; Türkiye'deki komünist hareketin

oluşmasının her aşamasına müdahale eden Komintern görevlilerinin çalışmalarını onaylamamış ve bunu maceracılık olarak nitelendirmiştir.

Komintern temsilcisi Golman ise, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı, dünya proleter devrimini gerçekleştirecek "Dünya Partisi"nin Türkiye Seksiyonu olarak saymakta; parti örgütlenmesinde ve mücadelenin çerçevesinin çizilmesinde; (1920'nin Türkiye şartlarını) Komintern'in bütün dünya için belirlediği genel politik ilkelerin içinde görmektedir.

Komintern'e gönderilen raporlara yansıyan satırlara göre bu tartışmalar; Nazım Resmor'un *'elçilikten biri çıkıp, kendini bize direktif verecek temsilci olarak takdim etmesin"* çıkışına; Aralov'un da *"ihtilafın ortadan kaldırılmaması durumunda partinin Merkez Komitesi'nin ebediyen dağıtılması kararı alınacağı'* restleşmesine kadar varmıştır.

THİF lideri Nazım Resmor'un bu süreçte her iki temsilciye iki temel eleştirisi vardır.

Büyükelçi Aralov'u; komünist olduğunu unutarak, "devletten devlete" olan ilişkilere gereğinden fazla önem atfetmek ve Türk komünistlerini anlamamak; Golman'ı ise maceracı ve sekter yöntemleriyle, "bu küçücük partiyi dev adımlarla yürütmeye çalışmak"la eleştirmiştir.

Nazım Resmor ve THİF'nin Türkiye üzerine yukarıda değindiğimiz temel yaklaşımı –pratik olarak bir işe yaramasa da– bir başka Komintern temsilcisi tarafından aynen paylaşılmıştır.

1922 yılında Mersin'de bulunan Raevski'nin –Komintern'e– gönderdiği raporda dört önemli noktanın altı çizilmiştir.

Raevski özetle şöyle yazmaktadır:

Gerçek durumu ne kadar az bildiğimizi anlamak için Doğu'da işlediğimiz ilk hataları hatırlamak yeterli olsa gerek. O zamanlar biz neredeyse uluslararası sosyal devrim sloganını yükseltmiş, kimi Doğu ülkelerinde işçi ve köylülerin iktidarı ele geçirmelerini istemiştik. Biz Türkiye'de işçi sınıfı olmadığını, Türkiye'de yalnız üretime katılan, kendisini sınıf olarak hissetmeyen, sınıf bilincinden yoksun bir yığın bulunduğunu defalarca gözden kaçırmıştık.

Türkiye'de aydınlar genel olarak ilerici bir etmen. Aydınlar komünist etki altına girmiyor, onlar daha çok halkçı fikirlerin etkisi altında bulunuyorlar. Halkçılığın etkisiyle ulusal düşünce, aydınların kafasında kendiliğinden yayılıyor. Türk halkçıları köylülüğü örgütlemeyi, köyde kapsamlı reform yapmayı görevlerinin önüne koyuyor.

Önümüzdeki birkaç on yılda Türkiye'de işçi sınıfı fiili bir etken sayılamaz ve gerek işçi sınıfı, gerekse bir komünist teşkilat vasıtasıyla biz ülkenin politik yaşamını etkileyemeyiz.

Türkiye gibi ülkelerde Komintern'in 21 Şart'ı geçerli değildir. Dar sınıf partisi değil, ancak işçi-köylü-aydın kesimlerin talepleri doğrultusunda popüler bir programı olan halkçı-komünist bir kitle partisi yol alabilir.

Sonuç olarak Raevski bu mektubunda; Komintern'in Doğu politikası yanlıştı, Türkiye'de Halkçılık politikasını küçümsedik, birkaç on yılda işçi sınıfı ülkenin politik hayatını etkileyemez ve Komintern'in 21 şartı buralarda geçerli olamaz, diye yazmaktaydı.

2. *Yeni Hayat* dergisi ve *Doğru Öz* gazetesi

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yönetimi, *Yeni Hayat* dergisini 'parti organı', Mersin'de Ata Çelebi tarafından çıkarılan *Doğru Öz* gazetesini ise 'Adana Bölge Komitesi' gazetesi olarak düşünmüştür.

Yeni Hayat bu tarihten sonra: Haftalık, 16 sayfa, ***'ilmi, içtimai, iktisadi ve siyasi mecmua'*** alt başlığıyla Cumartesi günleri basılan bir dergidir. "Sahip ve müdür-i" Nazım Bey olmuştur. 21. sayı da künyeye Başmuharrir: Nizamettin Nazif ilave olmuştur.

١ مايس نسخهٔ فوق العاده سی

يكى حيات

علمی ، اجتماعی ، اقتصادی وسیاسی مجموعه

Yeni Hayat dergisinin 1 Mayıs 1922 tarihli "fevkalâde nüshası"nın kapağı

İlk sayısında künyesindeki diğer bilgiler şöyledir:

İdarehane: Ankara, İmaret Mahallesinde Daire-i mahsusa.

İştirak Şartları: Yıllığı 450, Altı aylık 250, Tanesi 10 kuruş, Geçmiş Nüshalar 20 kuruştur.

Derginin 5. sayısından itibaren kapağının en üstünde'Bütün Dünya Emekçileri ve Mazlum Halk Birleşiniz!' ibaresi yer almıştır. Bu ibare, 11. sayıdan sonra 'Bütün Dünya Emekçileri Birleşiniz!' olmuştur. 17. sayıdan itibaren ise 'Halk İştirakiyun Fırkası Naşir-i Efkân' belgisi ilave edilmiştir.

Yeni Hayat dergisi yukarıda anlatılan bu koşullarda (ilk sayısı 18 Mart 1922 tarihinde) yayınlanmıştır.

Yeni Hayat'ta haftalık bir derginin boyutlarını zorlayan, çok farklı alanlarda farklı konularda yazılar yer almıştır. Başmakale görevi yüklenen deneme türünde yazılar, partinin somut bir konu hakkındaki görüşlerini açıklayan makaleler, komünist-devrimci kişilere ait tanıtım biyografileri, propagandif ve heyecan yüklü makaleler, şiirler, hikâyeler, Marksist literatürün önemli konularını anlatan teorik çeviriler, Komünist Enternasyonal meclislerinde tartışılan konular ile ilgili yazılar, farklı ülkelerden siyasi ve ekonomik içerikli bilgilendirmeler, emek dünyasına ait haberler, anmalar, yorumlar vb. yer almıştır.

Yeni Hayat'ın 26 sayı yayınlandığı sanılmaktadır ki; 19, 22, 23, 24, 25 ve 26. sayıları, toplam (6 sayıya) şimdilik ulaşılamamıştır ve hâlâ bulunmayı beklemektedir. 21. sayının kapağı (yanlışlıkla) (Sayı: 20) olarak basılmıştır. Derginin iç sayfalarının

üstünde ise (Sayı: 21) ibaresi bulunduğundan, o sayının kapaktaki hata dışında 21. sayı olduğu anlaşılmaktadır.

1922'nin sonbahar aylarında THİF, dolayısıyla *Yeni Hayat* üzerindeki hükümet baskısının yoğunlaştığı, Komintern'in Ankara temsilcisi Golman ile Salih Hacıoğlu'nun raporlarına yansıyan notlardan (21, 22 ve 23. sayılara yapılan göndermelerden) anlaşılmaktadır.

Yeni Hayat'ın son sayısı herhalde 26. sayıdır. G. Harris ve F. Tevetoğlu'na göre; *Yeni Hayat*'ın bu sayısında Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) tarafından kaleme alınan ve Başbakan Rauf'u (Orbay) hedef alan, "Başvekilin Ensekökünе Bir Şaplak" başlıklı yazının derginin kapatılmasına neden olduğu yazılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında, *Yeni Hayat* Ekim (1922) sonlarında kapatılmış olmalıdır.

Aşağıda *Yeni Hayat* dergisinin 20 sayısının 'münderecât'ı (içindekiler) toplu olarak yer almakta, derginin –ilgili sayısının– içerik ve kapsamı konusunda kısa bilgiler verilmektedir.

SAYI 1

1. **Maksadımız**
2. **16 Mart**
3. **18 Mart**
4. **İktisadiyyat " Tercüme" (Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyatın Buhranı)**
5. **İçtimaiyyat**
6. **Fuhuş ve Fuhuşla Mücadele**
7. **Tercüme Kısmı (Komünizm Prensipleri)**
8. **Türkiye Kooperatif Şirketinin Meclis-i İdare İntihabadı**

Birinci sayının ilk yazısı; "Maksadımız" başlığıyla ve "Heyet-i Tahririye" imzasıyla yayımlanan makaledir. Makale bir anlamda derginin neden yayımlanmaya başladığını ve dünyaya hangi açıdan bakacağını anlatmakta ve özetle şöyle yazmaktadır:

"Hülasa: Bizim eski bildiğimiz hayat sarsıldı, sallandı ve hâlâ daha sallanıyor. Bizim eski fikirlerimiz eski bilgilerimiz ta temelinden yıkıldı hâlâ daha yıkılıyor. Dünyaya yeni bir hayat kapısı açıldı...

Şark-ı karib ve Türkiye'nin iktisadi gelişimini aydınlatma, sosyal hadiseleri tetkik ve tahlil vazifesini kendisine gaye edinen bir mecmuaya ihtiyaç vardı. Bu mecmua bütün eski içtimai düşüncelerin sarsıldığı bir zamanda kendi gayesine doğru ilerlerken, yeni içtimai mektebin gösterdiği usullerle yürümesinin icap edeceği tabidir. Binaenaleyh mecmuamız neşriyatında Marksizm mesleğini takip edecektir...

Yakın doğu ve bilhassa Türkiye'nin en mühim kusurlarından biri de halk tabakaları arasında iktisadi teşkilatın yokluğudur. Sınıf şuurunu daima nazarı dikkate alacak olan mecmuanın neşriyatı bu eksikliğin azalmasına dahi yardım edecektir..."

İlk sayının üçüncü yazısı "18 Mart" başlığıyla "Yeni Hayat" imzasını taşımaktadır. 18 Mart, Paris Komünü'nün (1871) 51. yılıdır ve yazı bu münasebetle yazılmıştır. *Yeni Hayat*'ın yayımlanmaya başladığı tarihin de 18 Mart olduğu düşünülürse bu tarihin özellikle seçildiği görülmektedir. Yazı Komün kurbanlarını yâd ederek şöyle bitmektedir:

"Yeni bir heyet-i içtimaiyeye-i insaniyenin doğmakta olduğuna ve mutlaka doğacağına inanmakta olan "Yeni Hayat" yeni heyet-i içtimaiyenin işaret saati çalınan bu

18 Mart gününü tes'id etmeye ve kendisinin birinci nüshasında "mübeşşir" olarak harekâta başlayan ve mübeşşir olarak canına kıyan bu insaniyet kurbanlarını insaniyet namına yâda, muvaffakiyetini kendisine şeref biliriz."

İlk sayının dördüncü yazısı; "İktisadiyyat" başlığını taşıyan bir çeviri yazısıdır. "Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı" alt başlığıyla, yazan E. Varga, çeviren H. Y. V. bilgileriyle yer almaktadır. Eugen Varga (1879 Budapeşte-1964 Moskova) Marksist iktisatçıdır ve o dönem Komintern'in önde gelen tarım ve ekonomi uzmanlarındandır.
Söz konusu yazı derginin (Yedinci özel sayısı hariç) 1. sayısından, 10. sayı dâhil (9 sayı) devam eden uzun bir yazı dizisidir.
E. Varga bu analizinde kapitalizmin dönemsel buhranlarını incelemektedir.
"Kapitalist (sermayedar) cihan üzerine şimdiye kadar işitilmemiş iktisadi müthiş bir buhran düşmüştür... Kapitalizm mevcut olalı beri zaman zaman buhranlar vukua gelir... Bunun diğer adi ve dönemsel buhranlardan hangi ölçü ile ayrıldığını aramak istiyoruz..."
Eugen Varga'nın 10. sayı sonundaki değerlendirmesi şöyledir:
"İleri kapitalist devletler için cihan pazarı pek dardır... Bu durum yeni büyük savaşlara yol açacaktır... Buhranlar arası refah devirleri kısalacaktır... Buhran dönemleri uzun ve geniş coğrafyaları kaplayacaktır... Bundan çıkışın tek yolu proletarya iktidarlarıdır..."

İlk sayının altıncı yazısı; "Fuhuş ve Fuhuşla Mücadele" başlığıyla C. N. tarafından yazılmıştır. Yazar, Polis Mektebi Müdürü Galip Bey'in *Fahişeler Hayatı* adlı yeni basılmış bir kitabından yola çıkarak, fahişeliğin Türkiye'de ve Avrupa'daki görünümü, karşılaştırılması ve kökenleri üzerine bir yazı kaleme almıştır. Bu arada Galip Bey kitabında İstanbul'daki fahişelerin milliyetlerini de çıkarmıştır: *"Vesikalı fahişelerden 774'ü Müslüman, 691'i Rum, 194'ü Ermeni, 124'ü Yahudi, 171'i Rus, 90'ı Yunan, 23'ü Avusturya, 21'i Romanyalı imiş. İçlerinde 5 Sırp, 5 Bulgar, 2 Arap, 2 Lehli, 1 Yugoslavyalı, 1 Amerikalı, 1 İranlı, 3 Alman..."*

İlk sayının yedinci yazısı; "Komünizm Prensipleri / Komünist Manifestonun Birinci Layihası" başlığıyla Friedrich Engels'e ait bir çeviri yazısıdır ve Türkçesi K. B. İmzasını taşımaktadır. *Yeni Hayat* yönetimi, bu bölümün başına eklediği bir girizgâhtan anlaşıldığına göre; Türkiye'de Marksizm literatürünün olmadığından yola çıkarak, Marksizmin "âlim ve muharrirlerinden" meydana gelen ve aralarında "Marx, Engels, Lenin, Zinovyev, Troçki, Buharin" gibi isimlerin bulunduğu önderlerin eserlerinden kapsamlı bir çeviri faaliyetine hazırlanmaktadır. Bu bölüm Engels'le başlamaktadır. İlginç olan bölümün başına E. Bernstein (Burada sözü edilen kişi 1850-1932 yılları arasında yaşamış ve Alman Sosyal Demokrat partisinin kurucusu, reformcu-sosyalist ve revizyonizmin önde gelen ismi Eduard Bernstein'dır) tarafından yazılan bir giriştir. Burada Bernstein; *"Takdim edilmekte olan bu eser Friedrich Engels vefat ettikten sonra onun el yazmalarının arasında sararmış bir kâğıda yazılı olarak bulunmuştur. Sathi bir bakış ile anlıyoruz ki bu eser Karl Marks ve Engels'in kaleme aldığı 'Komünist Manifesto'nun müsveddesi olarak yazılmıştır"* demektedir.

Yazının devamı İkinci sayıdadır ancak bu dizi sürdürülmemiş, Beşinci sayıda; *"Bu risaleyi mecmuaya ilave olarak ayrıca kitap halinde neşir etmeyi muvafık gördüğümüzden mecmuada derci tehir edilmiştir"* denilmiştir.

SAYI 2

1. **Gün Geçtikçe**
2. **Fahişelik ve Onunla Mübareze**
3. **Troçki'nin Nutku**
4. **Tercüme Kısmı (Komünizm Prensipleri)**
5. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
6. **İçtimaiyyat: Bir Mektup**
7. **Hikâye: Patronun Evi**
8. **Havadislerimiz**

İkinci sayıda başlayan; "Fahişelik ve Onunla Mübareze Çareleri" başlığı altında *"M. Kollontay Tarafından İrad Olunan Nutuktan"* duyurusuyla yer alan çeviri, yeni bir yazı dizisidir. *Yeni Hayat*'ın 7. sayısı hariç, 2 ile 8. sayılarında (6 sayı) devam etmiştir.

Aleksandra Mihayilovna Kollontay (1872-1952) Bolşevik Devrimi'nin önde gelen kadın liderlerdendir. İlk Sovyet hükümetinde Toplumsal Refah Halk Komiseri ve 1922'de Sovyetler'in (Norveç'e) ilk kadın büyükelçisi olmuştur. Kollontay, devrimden sonra kadın erkek ilişkileri konusunda Sovyet toplumunu yeniden biçimlendirmeye çalışmış; serbest aşkı, evlenme ve boşanmanın basitleştirilmesini, evlilik dışı çocukların korunmasını ve Sovyet toplumunda kadının konumunun iyileştirilmesi savunmuş, bu konuda mücadele etmiştir. Duygu Çalışkan'ın; "Devrim savaşçısı, ateşli bir propagandacı, demokrat, feminist, cinsel reformcu, diplomat, sanatsever, boyun eğmez, tarihsel bir kişilik, alımlı, güzel bir kadın" dediği Kollontay:

"Fahişelik meselesi pek ağır, felaketli bir meseledir ki zahmetkeş Şuralar Rusya'sında ona bu vakte kadar pek az ehemmiyet verilmiştir. Hâlbuki burjuva sermayedarlık zamanının bu kara mirası Şuralar Rusya'sı zahmetkeş ahalisinin ruhi ve cismani sıhhatine olumsuz tesir ederek Zahmetkeşler Cumhuriyetinin havasını zehirliyor... Artık bu mesele üzerine sebat etmek onun sebeplerini düşünerek tahkik ve tetkik etmek zamanı gelmiştir...

Biz biliyoruz ki fahişelik büyük bir felakettir. Hatta bunu da anlıyoruz ki geçirmekte olduğumuz pek müşkül geçit devrinde fahişelik müthiş ve geniş bir mikyasta artıyor. Fakat biz ona dikkat etmiyor ve sükûtla geçiştiriyoruz. Sebebi de eski devirden bize yadigâr kalan ikiyüzlülük..." diye yazacaktır.

İkinci sayının üçüncü yazısı "Troçki'nin Nutku" başlığını taşımaktadır. Sovyet Devrimi'nin Lenin'den sonra en etkili ismi olan Lev Troçki'nin bir konuşması; *"Cenova Konferansı'nın tehiri hakkında Moskova Sovyetinde bir nutuk irad etmiştir"* alt başlığıyla yer almaktadır. 1922'de otuz Avrupa ülkesi ve Sovyetler arasında Cenova'da yapılan konferansta; iç savaş sırasında yıkıma uğramış Rusya'da ekonominin canlandırılması ve yabancı sermayenin çalışma koşulları görüşülmüş, Sovyetler'in devrim öncesi hükümetlerin borçlarını ödemeyeceğinde diretmesi üzerine yarıda kesilmiştir. Sovyetler'in Dışişleri Halk Komiseri Troçki nutkunda; *"Konferansa gitmek için bütün tedarikatımızı yaptık. Lakin Cenova etrafında pek karışık*

oyuna başlandı ki bunun neticesi konferans tehir edildi: Acaba 10 Nisanda toplanacak mıdır? Ümit edelim ki toplansın..." demesine rağmen umutsuzdur.
'Troçki'nin nutkunun devamı bir sonraki sayıdadır' notuna rağmen yazı burada kesilmiştir.

İkinci sayıda "Paris Komünası Hatırasının Tes'idi" başlıklı ve K. P. imzalı bir yazı bulunmaktadır. *Yeni Hayat*'ın yayınlanmaya başladığı tarih yani 18 Mart, Komün'ün 51. yıldönümüne denk getirilmiş, THİF de 28 Mart'ta kurulmuştur. Derginin bu 2. sayısında Paris Komünü için yapılan bir tören ve katılanlar anlatılmaktadır.
"1870 senesi 18 Mart tarihinde Paris amelesinin, Paris hükümetini kendi ellerine alarak Komüna mefkûresinin birinci defa olarak faaliyete çıkabildiğini ve bu güne tesadüf eden 18 Mart tarihinin beynelmilel bir amele ve kömünizm bayramı olduğunu mecmuamızın birinci nüshasında yazmış idik... 18 Mart gecesi muhtelif Şark memleketlerinin Ankara'daki sosyalist ve komünistleri Rusya sefarethanesinde, sefarethanedeki komünist yoldaşların daveti ile toplanarak Paris Komünası'nın hatırasını tes'id etmişlerdir... Bu vesileyle Profesör Golman (Komintern temsilcisi) yoldaştan sonra Komünist Enternasyonaline mensup Türkiye komünistleri rüesasından Nazım Yoldaş kalkarak kısa ve veciz nutuk söylemiştir..."

İkinci sayıda "Havadislerimiz" başlığıyla çeşitli toplumsal olaylara dair haberler yer almaktadır. Bunların en ilginci İstanbul'da yapılan Türkiye Sosyalist Fırkası kongresiyle ilgili haberdir.

SAYI 3

1. **Halk İştirakiyun Fırkasının Beyannamesi**
2. **Vaziyet ve Vazife**
3. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
4. **Fahişelik ve Onunla Mübareze Çareleri**
5. **Kooperatif İstihlak Şirketleri**
6. **Hikâye: Patronun Evi**
7. **Mütareke Teklifi Münasebetiyle**
8. **Bir Mektup**

Üçüncü sayının ilk yazısı; "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın, Büyük Millet Meclisi Hükümetine Beyannamesi" başlıklı ve THİF Merkezi Umumisi imzalı önemli bir makaledir. Makale, Fırka ile Hükümet arasındaki ilişkileri sorgulamakta; Hükümet'in icraatlarında desteklediği noktalar ile çekinceler ve uyarılarını içermektedir. Makale; Parti'nin Marksizmi benimsediğini, Misak'ı Milli'yi desteklediğini, savaşın bitiminde köylü ve diğer emekçilerin hak ve hukukunun verilmesi gerektiğini, Parti'nin 3. Enternasyonal'in bir uzvu olduğunu yazmaktadır. *"Fırkamızın bugünkü siyaseti; ancak milli inkılâbı derinleştirmek ve istilacılara karşı mücadeleyi devam ettirmek için Şark'ın bütün halaskâr kuvvetlerinin birliğini sağlamaktan ibarettir."*
Makalenin sonunda 1. THİF döneminde 15 yıl ceza alan, özel afla cezası silinen ve milletvekilliği düşürülen *"Şark inkılâbının en samimi yolcularından Tokat Mebusu Nazım arkadaşın"* milletvekilliğinin iadesi de istenmektedir.

SAYI 4

1. **Musahebe: Tagallüb**
2. **İstanbulumuz İçin**
3. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
4. **Müktesebat: Ahlak ve Kadın**
5. **Fahişelik ve Onunla Mübareze Çareleri**
6. **Havadislerimiz ve Bir Mektup**

4. sayının ilk yazısı; "Tagallüb" (zorbalık) başlıklı ve A. Nazım imzalıdır. A. Nazım, THİF Katib-i Umumisi Ali Nazım Resmor'dur. Yazılarında A. Nazım veya Nazım ismini kullanmıştır ve *Yeni Hayat*'ın bundan sonraki sayılarında da imzası bulunmaktadır. Tagallüb'de, Anadolu'da zorbalık ve mütegallibe var mı yok mu? diye soran yazar;

"Fakat ortada bir ağalık, bir beylik, bir paşalık hatta biraz daha genişleterek bir efendilik var ki, zorda zorbalıkta halka eznekte halka kan kusturmakta derebeylerini belki de gölgede bırakırlar... Her sene köylülerin başına bir aşar belası tebelleş olur..." demekte ve "Büyük Millet Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart nutkundaki *"Bu mülkün asıl sahibi köylüdür"* şiarının gereği olan halkçı düzenlemelerin yapılmasını beklediklerini yazmaktadır.

SAYI 5

1. **Halk İştirakiyun Fırkası'nın Beyannamesi**
2. **Kapitalizm Medeniyetinin Gurubuna Doğru**
3. **Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin 1921inci Senesi Ticaret-i Hariciyesi**
4. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
5. **Fahişelik ve Onunla Mübareze**
6. **Havadislerimiz**

Yeni Hayat'ın 5. sayısı, kapağının üstünde ilk defa *"Bütün Dünya Emekçileri ve Mazlum Halka Birleşiniz!"* şiarıyla çıkmıştır. Bu sayının ilk yazısı; Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın, "Cihan Amele ve Köylüsüne ve Üçüncü Enternasyonal Vasıtasıyla Komünist Fırka ve Teşkilatlarına Beyannamesi" başlığıyla, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkezi Umumisi'nin bir bildirisidir. Makale 10 Nisan-19 Mayıs 1922 tarihinde yapılan Cenova Konferansı'nı konu almakta ve THİF, bu konferansı, emperyalizmin kurduğu bir "tuzak" olarak nitelemektedir:

"Dünya iktisadiyatını tanzim maksadına matuf değil, cihanı yeni baştan ateş ve kan tufanlarına gark edecek olan bu konferansın kararlarına itimat etmeyiniz ve bu konferanstan bir netice beklemeyiniz."

SAYI 6

1. **Rakı**
2. **Amele Birlikleri Neye Yarar?**
3. **Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin 1921'inci Senesi Ticaret-i Hariciyesi**
4. **Av'ave**
5. **Cenova Konferansı Münasebetiyle**
6. **Fahişelik ve Onunla Mübareze**
7. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**

Altıncı sayının ilk yazısı "Rakı" başlıklı ve A. Nazım imzalıdır. Makale, 1920'de Meclis tarafından çıkarılan "Men'i Müskirat Kanunu" –alkollü içkilerin yasaklanması– hakkındaki tartışmaları ve *Yeni Hayat*'ın tutumunu açıklamaktadır. Yazar, önce kanunu savunduklarını ancak, yasaklamanın amacına ulaşmadığı gerekçesiyle kaldırılmasının yerinde olacağını yazmaktadır. (İçki yasağı) ... *Maalesef bu öyle olmadı ve olamıyor. Bir senedir yine her tarafta rakı çıkarılıyor ve rakı satılıyor ve rakısız içilmiyor.*

Şu farkla evvelce bazı kayıt altında serbest olan bu zehir kaçak mal, kaçak bir meta tarzında çıkmakta ve dağıtılmaktadır. Evvelce okkası yirmi kuruşa sürülürken şimdi dört beş yüz kuruşa yükselerek yürüyor.

Evvelce beş on fakir meyhanesi bunun ticaretiyle meşgulken bu gün bu ticaret kibarlaştı, kibarlara intikal etti. Rakı belası ihtikâr belasıyla karıştı...

Çünkü "işret" meselesi esasen bir kanun meselesi olmaktan ziyade bir ahlak, bir fikir, bir itiyad meselesidir..."

SAYI 7

1. 1 Mayıs
2. 1 Mayıs Şiir
3. Karl Marx – Meslek-i İlmiyyesi
4. Lenin – Viladimir İlyiç Ulyanof
5. 1 Mayıs Bayramı
6. Saadet İçin Yegâne Yol
7. Tahtlar ve Tahtı Kuranlar
8. Sana Söylüyoruz Genç Komünist
9. Muhacir Kız (Şiir)
10. Cadı
11. Bir Ders (Şiir)
12. Rusya'da Açlık
13. Bir Mektuptan
14. 1 Mayıs

Yeni Hayat'ın 7. sayısı "1 Mayıs Nüsha-i Fevkalâdesi" üst başlığıyla yayımlanmış 1 Mayıs özel sayısıdır. Her hafta cumartesileri basılan derginin 6. sayısından iki gün sonra basılmıştır. 1 Mayıs konulu pek çok yazı ve şiir yer almaktadır.

İlk Yazı; "1 Mayıs" başlıklı imzasız bir yazıdır. Yazar, *"Bundan otuz üç sene önce 1889 senesi ikinci defa olarak Paris'te toplanan Avrupa Sosyalistleri Beynelmilel İkinci Sosyalist Kongresini teşkil ve 1 Mayıs'ı kendilerine bayram ittihazıyla tes'id etmişlerdi"* dedikten sonra, sonraki yıllardaki sınıf mücadelelerini ve Marksizm'in ortaya çıkışını anlatmaktadır.

Üçüncü yazı; "Karl Marx, Meslek-i İlmiyyesi" başlıklı imzasız bir yazıdır. Karl Marx'ı, 19. yüzyılda sınıf mücadelelerini, ütopik sosyalizmi, Marksizmin kitleler içinde kök salmasını ve Rusya'daki devrimle sosyalizmin ilk defa teoriden pratiğe geçtiğini anlatmaktadır.

"İşte hulasaten Karl Marks'ın mesleği, gösterdiği halas yolu budur. Mübareze ve inkılâp yoludur. Muzafferiyeti kazanmak için birleşmek, teşkilatlanmak elbirliğiyle

mübarezeye atılmak ve kuvvetle burjuva hâkimiyetini kaldırarak proleter diktatörlüğünü ilan etmek yoludur. Bu gayeye vasıl için cümle cihan işçilerine hitap ederek diyor ki: İçtimai inkılâptan proleterler esaret zincirlerinden başka bir şey kaybetmezler, bütün dünya işçileri birleşiniz!"

- Beşinci yazı; "1 Mayıs Bayramı" başlıklı Yeni Hayat imzalı bir yazıdır. 1 Mayıs konulu önemli yazılardan birisidir.
"Bayramlar insanların birliğini gösterir. Dillerin bir, inanışların bir, adetlerin bir, geçinişlerin bir oluşu insanların ayrı ayrı varlıklarını, dirliklerini, birliklerini meydana getirir. Bayramlar o birliklerin asıl ruhlardaki kaderatını gösterir ve tes'id eder" girişinden sonra; bütün dünyada 1 Mayıs'ın, emekçiler için tek birleştirici ve enternasyonalist bayram olduğunu farklı örneklerlerle anlatmakta ve yazı şöyle bitmektedir;
"Amele kardeş, yoldaş, arkadaş!
Bir Mayıs günü sana tebrik eylerim. Bugün mefkûremiz henüz çocuk halindedir. Ati o koca saadet-i beşer sizindir. 1 Mayıs Bayramı ileride göreceksiniz ki umum insanların umum milletlerin bayram günü olacaktır. Çünkü o vakte kadar herkes çalışacak ve bayramlar yalnız çalışanların olacaktır.
Mecmuamız, 1 Mayıs Bayramını umum cihan amelesine tebrik etmeyi kendisine en büyük şeref bilir."

- On ikinci yazı; "Rusya'da Açlık" başlıklı imzasız bir yazıdır. *"Rusya'da açlıkla mücadele hizmetine mesaini hasreden büyük insan Doktor Nansen tarafından bu sene şubatın on yedisinde Paris'te altı bin davetli önünde verilen konferanstır"* duyurusuyla verilmiştir.
Fridtjof Nansen Norveçli bilim adamı ve diplomattır. Dört yıllık Birinci Dünya Savaşı ve üç yıllık iç savaş Sovyetler'de üretici güçleri tahrip etmiştir. 1921 ve 22'de hüküm süren kuraklık ise bu büyük felaketi trajik hale getirmiş, Volga havalisinde kitlesel bir açlık ve kıtlık başlamıştır. F. Nansen bu büyük felaketi ortadan kaldırmak için kampanyalar düzenleyen bir aydındır. Nansen şöyle demektedir: *"Bizden bahsederken tarih sahifelerinde beş senelik harp ile kalpleri o kadar körelmiş hodgâmlığı o kadar ilerlemiş ki milyonlarca kardeş ve hemşirelerinin ölümüne seyirci kalabilmiş bir nesil olarak yazılacaktır. Volga havalisinden ayrılalı altı hafta oldu. **Mevsimlerde gördüğünüz çocukların büyük gözleri beni titretiyor.** İşte onların namına bu küçük yavrular için aşk ve insanlık namına sizlere ve sizin vasıtanızla harekete gelmeleri hem de derhal harekete gelmeleri için hükümetlerinize müracaat ediyorum."*

SAYI 8

1. **Ankara'da İki Bin Sene Evvel**
2. **Komünist Fırkasının (Proletarya) İnkılâbındaki Rolü Hakkında**
3. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
4. **Fahişelik ve Onunla Mübareze**

8. sayının ikinci yazısı; "İcra Komitesi Tarafından Enternasyonal Komünistin İkinci Kongresine Arz Edilen Mevzular", "Komünist Fırkasının Proletarya İnkılâbındaki

Rolü Hakkında" alt başlığını taşıyan bir yazıdır ve çeviren yerinde A. H. Z. B. imzası bulunmaktadır.
Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongre'si öncesinde yazıldığı anlaşılan metin, Komintern'i bir Dünya Komünist Partisi, ülke partilerini de ona bağlı seksiyonlar olan gören politikanın savunulduğu ve komünist partilerin demokrasi ve devrim mücadelesinde üstlendiği misyon üzerine Komintern'in görüşlerini yansıtan uzun bir makaledir.

Bu sayıda; Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ankara örgütünün kurulduğu belirtilmekte ve "Türkiye Şimendifer İşçileri Teavün Sandığı Nizamnamesi" başlıklı ve Türkiye Şimendifer İşçileri Teavün Sandığı kurulduğunun açıklandığı tüzük metni de yer almaktadır.

SAYI 9

1. **Ankara'da İki Bin Sene Evvel**
2. **Fesuphanallah**
3. **Sermayeciliğin Milli Ailevi Servetimizle Mücadelesine Karşı**
4. **Hakiki İnkılâp**
5. **Beynelmilel Kızıl İşçi Cemiyetleri ve Sermayenin Onlara Taarruzları**
6. **Cihanşümûl Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
7. **Komünist Fırkasının (Proletarya) İnkılâbındaki Rolü Hakkında**

Bu sayının beşinci yazısı; "Beynelmilel Kızıl İşçi Cemiyetleri ve Sermayenin Onlara Taarruzları" başlıklı, Luzovsky imzalı ve çevireni A. Tekinalp olan bir yazıdır. Avrupa ülkeleri, İngiltere ve Amerika'daki kapitalist sistemin bunalımı, bunun işçi kitleleri üzerindeki etkileri, sendikal örgütlenmeler, İkinci Enternasyonal sendikaları ve Komintern'e bağlı sendikal yapılar üzerine bir makaledir.
"Amsterdam Enternasyonal teşkilatına merbut olan ameleler Kızıl Enternasyonalin ihtilalcı siyasetini kabul etmeli, onlara kardeş elini uzatan: Haydi kardeşler ebedi sınıf düşmanlarımızla mücadeleye! Demelidir..."

SAYI 10

1. **Ömer Ağa'dan Nazım Bey'e**
2. **İnkılâp Sahalarından**
3. **İşçi Arkadaşlarına**
4. **Yeni Âlem**
5. **Kapitalist İktisadiyyatın Buhranı**
6. **Teşrin-i evvel İnkılâbı**
7. **Enternasyonal Komünistin İcra Komitesi Tarafından Arz Edilen Mevzular**
8. **Bir Hitabe**

10. sayının ilk yazısı; "Ömer Ağa'dan Nazım Bey'e Bir Mektup" üst başlığıyla yer alan, muhtemelen Nazım Bey'e ait bir yazıdır. Temsili Ömer Ağa'nın ağzından; Anadolu'da ağalık, halk, devlet, jandarma ve düzen üzerine bir yazıdır. Yazıdan bir bölüm şöyledir:
"Ankara'da iken bana bir şey söylemişlerdi, demişlerdi ki Moskova'da Bolşeviklik denilen bir şey türemiş, Bolşeviklerce mal herkesin imiş, fukara zenginin malına

konuyorlarmış. Bizim şehirdeki zenginler bundan korkuyorlardı. Renklerinden belliydi. Fakat merak etmeyin efendiler. Bizim memlekette bizim köylerde Bolşeviklik seferberliğin ta iptidasında ilan olmuştur. Yalnız bu Moskof Bolşevikliğinin tersi. Orada fukara zenginin malına ortak oluyormuş, bizde Cihan Muhaberesi başlar başlamaz zenginler, hükümet memurları, jandarmalar, filanlar köylünün yoksulun malına üşüştüler."

Bu sayıda "Enternasyonal Komünistin İcra Komitesi Tarafından Arz Edilen Mevzular" başlığıyla yer alan analizin yazarı başka yazılarından da tanıdığımız Eugen Varga'dır ve yazı 11. sayıda da devam etmektedir.

SAYI 11

1. **Enternasyonal 3 İnkılâp Marşı**
2. **Muhacir Mektubu / Her günkü Dertlerden / A. Nazım**
3. **Maske ve Yalan / Yeni Âlem'den / B.L**
4. **Şark'a Doğru / İnkılâp Yazısı / Tufan**
5. **Balkanlar İnkılâp Arifesinde / Kabakçıyan'dan Tercüme / A. Tekinalp**
6. **Beşeriyet-i Muztaribe / İnkılâp Yazısı / C. Ş.**
7. **Bir Ölü / Hapishane İntibaatından / Arif Oruç**
8. **Komünist Tezleri / E. Varga'dan Tercüme / A. C. S. B.**
9. **Nasyonalizm ve Sosyalizm / İçtimai Düşünceler / Ruşen Zeki**
10. **Amele Ne İstiyor? / İşçi Yazısı / Ebunnejad**

On birinci sayıda "Maske ve Yalan" başlığıyla ve B. L. imzasıyla yer alan yazı; burjuva devrimlerinin ünlü "Müsavat (eşitlik), Hürriyet, Uhuvvet (kardeşlik), Adalet" sloganını mercek altına alarak kapitalist toplum yapısıyla bu kavramların ne derece örtüştüğünü irdelemektedir.

"Sefaletin, zulmetin kahrıyla zebun (zayıf), hasta ve bakımsız emekçi! İskeletleşen vücudunu hayat kahredip didiklerken, hayatın en kısa ve boğucu günlerinde hava-i hicran teneffüs edip zehirlenirken, hava-i hürriyeti bir defa bile olsun koklamaktan mahrum edilirken, sana hürriyet denilen ucube-i mevhumeden dem vurmak dereke-i mezellete indirilen insanlığınla istihza etmekten başka bir suretle tefsir edilebilir mi? Demek ki hürriyet: Ceberrut (zorba), tagallüp (baskıcı), tahakküm (hükmedici). Öyle ise biz bunu istemiyoruz efendiler!"

SAYI 12

1. **Makale / Ne Yaptık, Hatamız Ne? / Tufan**
2. **Hafta Yazısı / Ne İsteniyor? / A. Nazım**
3. **Bir Hikâye / Arif Oruç**
4. **Yeni Âlem'den / Yalancı Adalet, Hakiki Hürriyet / B. L.**
5. **Amele Yazısı / Sanat ve İşçilik / İşçi**
6. **Anadolu Görgülerinden / Başlangıç / Nizamettin Nazif**
7. **Maksim Gorki'den Tercüme / Vladimir İlyiç Lenin / Fuad Sabit**
8. **Köylüye Dair / Dertli Efendi / Hulusi**
9. **Bir Mektuptan: Osman'dan Nazım Bey'e**
10. **Maabad ve Hitam / Komünist Tezleri / A. C. S. B.**

Bu sayının yedinci yazısı Maksim Gorki'nin Lenin'i anlattığı bir makaledir. Yazı 13. sayıda da devam etmiştir. *Yeni Hayat* ilk defa Lenin ve Gorki'nin resimlerini kullanmıştır. Maksim Gorki, Lenin'i farklı açılardan değerlendirmiş, Rus devrimindeki rolü ve sosyalizm tarihindeki önemi üzerinde durmuştur. Gorki, Lenin'in özel hayatı için ise şunları yazacaktır:

"Hayat-ı hususiyesine gelince, kasaca tarif etmek için diyeyim ki eğer dinlerin doğduğu bir devirde gelseydi onu azizler sırasında sayarlardı. Biliyorum bu sözlerim zenginleri kızdıracak, birçok yoldaşların dudaklarında tebessümler uyandıracak ve bizzat Lenin buna kahkahalarla gülecektir..." Yazıyı çevirenin kimliği de ilginçtir. Çeviride imzası olan Dr. Fuad Sabit, Erzurum Numune Hastanesi Başhekimi'yken Kazım Karabekir Paşa tarafından Bakü'ye, Bolşevikler hakkında bilgi toplamak amacıyla gönderilmiş, Bakü'de İttihatçılarla "Türk Komünist Fırkası'nı" kurmuş, Mustafa Suphi tarafından dışlanmış, sonra da Karabekir Paşa'nın ifadesiyle "Bolşevik" olarak Anadolu'ya dönmüştür. 1922 yılında ise ismine *Yeni Hayat*'ın yazı kadrosu içinde rastlıyoruz.

SAYI 13

1. **Çok Yaşa / Hafta Yazısı / A. Nazım**
2. **Değirmen / Şiir / Ahmed Mehmed**
3. **Şark-ı Karibte Milli Hareketin Müstakbel Meseleleri**
4. **Korkulu Rüya / Hikâye / Orhan**
5. **Şark'ın İsyanı / İnkılâp Yazısı / Tufan**
6. **Gülmeyelim mi? / Latife**
7. **Vladimir İlyiç Lenin / Maksim Gorki'den Tercüme / Fuat Sabit**
8. **Yollar ve Yolsuzluklar / İçtimai Dertlerimizden / Kasapoğlu**
9. **Gaddar Pençe / İnkılâp Yazısı**
10. **Feciat Devirleri / Yeni Âlemden / B. L.**

Bu sayıda "Hafta Yazısı" üst başlığıyla yer alan "Çok Yaşa" makalesini A. Nazım yazmıştır. Fransız gazeteci Klod Farer, İstanbul'da kendisi için verilen bir ziyafetten sonra "Padişahım Çok Yaşa" diye bağırmış, A. Nazım, bunu yazısının konusu yapmıştır.

"Biz bu hadiseyi başka nokta-i nazardan tetkik edeceğiz: Cumhuriyetle idare olan bir memleketin halis kanlı evladı, Cumhuriyeti kanla ihtilalla istihsal etmiş hür Fransa'nın münevver bir şahsiyeti nasıl olurda Anadolu'nun kayamı karşısında bulunan padişaha hem de "Padişahım Çok Yaşa" tarzında alkışlar, hürmetler ithaf eder. Zaten o buna ezberletilmiş değil mi idi. Zavallı Klod Farer..."

Yeni Hayat bu sayısında ödüllü bir "Şiir Müsabakası" düzenlediğini duyurmuştur.

SAYI 14

1. **Beşeriyete / Şiir / Turgut**
2. **His ve Düşünce / Anadolu Nasıl Yaşıyor? / Nizamettin Nazif**
3. **Neye Muhtacız / Bize Dair / Kasapoğlu**
4. **Bekle Ey Yorgun Kalp / Fanzeti / Kızıl Ateş**
5. **Bizde Siyasi İşçi Birlikleri / Amele Dünyası / İşçi**

6. **Aldanıyorlar / İstismarcılara Karşı / Tufan**
7. **Şark Birliği / İnkılâp makalesi**
8. **İngiltere Ne İstiyor? / Gazetesinden iktibas**
9. **Amele ve İşçilerimizi İrşat Yazısı / Saracoğlu**

Bu sayıda yer alan "Anadolu Nasıl Yaşıyor?" başlıklı yazıdan dolayı makale yazarı Nizamettin Nazif tutuklanmıştır. Nizamettin Nazif, Anadolu'yu sırtı pek karnı tok, mutlu insanların yaşadığı şirin bir hayal ülkesi olarak görenleri eleştirmiş ve şöyle yazmıştır.

"Hey züppeler, tufeyliler dünyası biraz da bana bak, biraz da beni dinle!... Pek tabidir ki içimize gelen kapitalist dalkavuklar bize hiçbir zaman yar olamaz. Kendi fakir ve sefil ezilen tabakalarına yardımdan çekinen, onların ah ve eninlerine, onların hayat meşakkatine göz yuman bu gün adamlarını hiçbir zaman bize yakın bir dert ortağı göremem. Çünkü şahsi nef'adan maada, kesesinden maada, hiçbir şeye samimi değildirler. Hatta kendi izzeti nefislerine bile."

"Bizde Siyasi İşçi Birlikleri" başlıklı yazı ise Meşrutiyet ve sonrasında İstanbul'da sosyalist ve işçi hareketine dair bir yazıdır. Yazar, İstanbul'daki işçi hareketini yakından izlemekte ve şöyle değerlendirmektedir: *"İstanbul'da amele hayatında en mühim rol oynayan Türkiye Sosyalist Partisi oldu... Almanya'dan avdet eden münevver Türk gençleri İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisini vücuda getirdiler. Bunlar Türkiye Sosyalist Partisi ile anlaşıp bir -Sosyalist Birliği- vücuda getirmek istediler."*

SAYI 15

1- **Hiç İçin, Hiç!**
2- **Şahika ve Uçurum / Buda**
3- **Büyük Dert / Kasapoğlu**
4- **Kuzu / Muharriri: Nazım**
5- **Şark'ın Kurtuluşu / K. T.**
6- **Şark'ın Nasibi Ne? / Muharriri: Tufan**
7- **Yunan Komünistleri Beyannamesi**
8- **Yunan Köylü, Amele ve Askerlerine Bir Hitap**
9- **Amele / Muhariri: Nazım**
10- **Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Kongresi**
11- **Bir Mukaddime / Komünist Elifbası'na Dair / Tufan**

Bu sayıda "Yunan Komünistleri Beyannamesi" ve THİF Merkez Komitesi'nin "Yunan Köylü, Amele ve Askerlerine Bir Hitap" başlıklı bildirisi öne çıkmaktadır.

"Asker arkadaşlar, Biz pekâlâ biliyoruz ki sizin aranızda bir kısım da ameledir. Ücretle çalışarak geçinen adamlardır. Şimdi de onlara hitap ediyoruz. Anadolu muharebesinde bir menfaatiniz yoktur... Bizim Fırkamızın milliyet prensiplerinden münezzeh olduğuna itimat ediniz, çünkü Fırkamız Yunanistan Komünist Fırkasının dahi dâhil olduğu "Komünist Enternasyonal"in bir müfrezesidir."

Ağustos ortasında yapılması planlanan THİF kongresi için Partililere yapılan ilk çağrı bu sayıda yer almaktadır.

SAYI 16

1. **Halk İştirakiyun Fırkası'nın Anadolu Köylü, Amele ve Askerlerine Hitabı**
2. **Hikâye / Fuat**
3. **Sermayenin Taarruzuna Karşı Beynelmilel Kızıl Sendika**
4. **Ben Benim Sen de Sen / Tufan**
5. **Lenin'in Nutku Münasebetiyle / Şiir / Nazım Nazmi**
6. **Komünizm Elifbası**

On altıncı sayının ilk yazısı; "THİF'den Anadolu Köylü, Amele ve Askerlerine Hitap" başlığını taşıyan imzasız bir yazıdır. Batı cephesindeki savaşan askerlerin mücadelelerinin haklılığına inanan ve onları yüreklendiren bir çağrıdır.

Altıncı yazı; *Yeni Hayat* bu sayısında N. Buharin ve N. Preobrajenski tarafından yazılan "Komünizmin Elifbası" başlığıyla bir dizi yayımlanmaya başlamıştır. Anlaşıldığına göre bu yazı içeride kapağı da yer alan aynı isimli bir kitaptan alınmıştır. "Komünizmi ve fırka programını açık halk dilinde anlatır kitaptır" denilen metnin başında;

"Bu kitabı fukarayı kasibe sınıfının azamet ve haşmetini onun kahir menafi, bu sınıfı idrakinin aydınlığını, servete karşı şiddetini, nefretini ve yeni hayat kurmaya olan büyük azmini tecessüm ettiren şanlı komünist fırkasına ithaf ediyoruz" denilmektedir. Marksist literatürün tanıtılması kapsamında bir tarihçeyle birlikte o günün ihtiyaçlarını yanıtlamayı amaçlayan yazı pek çok alt başlıkla daha somut hale getirilmiştir. Yazı şöyle başlamaktadır:

Fikrimizce " Komünizm Elifbası" komünizm tahsilinde müracaat edilecek ilk kitap olmalıdır. Propagandacıların her günkü tecrübeleri bize ispat etti ki böyle bir kitaba şiddetle ihtiyaç var. Aramıza günden güne yeni gruplar dâhil oluyor. Propagandacılarımız pek az. Rehber kitap ise hatta fırka mektepleri gibi müesseselerde bile yok. " Erfurt Programı" gibi eski Marksist edebiyatın büyük bir kısmı şimdi artık işe yaramıyor. Ve birçok meseleler var ki cevabını verebilmek pek müşkildür. Bunların hepsi ayrı ayrı mecmualara kitaplara risaleciklere ayrılmıştır.

Diğer bir yazı; "Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Konferansı" başlıklı bir duyurudur. Duyuru metninde, *Halk İştirakiyun Fırkası'nın hükümetçe kabul edilmiş programındaki ilgili maddeye göre önümüzdeki Ağustosun 15'inde ilk kongresini akde karar vermiştir*, denilmekte, Kongrede tartışılacak maddeleri sıralamaktadır. Partiden delegelere bir de uyarı bulunmaktadır: *"Komünist yoldaşlar, Ağustosun on beşinde Ankara da toplanacak olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk kongresine murahhaslarınızı göndermekte zinhar gecikmeyiniz."*

SAYI 17

1. **Söz ve Hak / Nazım**
2. **Gabriyel D'Annunzio Yoldaş**
3. **Halk İştirakiyun Fırkası Etrafında / Yeni Hayat**
4. **Temdin mi Talan mı? / Tufan**
5. **İnkılâpçı Hayat Sahifeleri / Halim Nihad**
6. **Komünizm Elifbası / Buharin**

17. sayının ilk yazısı; "Söz ve Hak" başlıklı ve A. Nazım imzalıdır. İlahi hak ve dünyevi hak kavramları üzerine gündelik yaşamdan örnekler veren ve farklı şairlerin mısralarına göndermeler yapan bir makaledir. Müslümanlara Allah'a tapmanın yanında, dünyada ezilenlerin hukukuna ve adalete de aynı hak ve sorumlulukla sahip çıkmalarını öğütlemekte ve ilave etmektedir: *"Şeytan bazen Hızır kayafetine girdiği gibi, haksızlıklarda bazen hak kisvesine bürünürler."* Yazar, Tevfik Fikret'in dizelerini de tezini savunmak için kullanmıştır: *"Zulmün topu var, güllesi var, kalesi varsa / hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır."*

İkinci yazısı; "Gabriyel D'Annunzio Yoldaş" başlığıyla imzasız bir yazıdır. İtalyan yazar, şair, asker, gazeteci Gabriel D'Annunzio'yu (1863-1938) tanıtan bir yazıdır. Tartışmalı bir kişilik sahibi, üretken ve İtalya'da popüler olan sanatçının komünist fikirleri benimsemesi ve İtalyan basınında onun aleyhine açılan kampanyanın konu edildiği bir makaledir.

Üçüncü yazı; "Halk İştirakiyun Konferansı Etrafında" başlıklı, Yeni Hayat imzalı bir yazıdır. Kongreye hazırlanan partinin orada tartışılacak konuları hakkında bilgi vermektedir.
"Ticaret ve sanayide kapitalizmin tahakkümü ve tehlikesinden Türkiye halkını koruyabilmek için devlet sermayesi tarzı tercih edilmiştir..."

Diğer bir yazı; "Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Kongresi" başlıklı kongre duyurusudur. Kongre ilanının altında kongre delegelerine yönelik bir çağrı da vardır:
"Komünist arkadaşlar,
Önümüzdeki Ağustosun on beşinde Ankara da toplanacak Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk kongresine geliniz!..."

SAYI 18

1. **Düğünler / Nazım**
2. **Mısır Sosyalist Fırkası ve Kanun-u Esasi / Mehmed Hüsnü**
3. **Savulun! Makine Dağılıyor! / Aydemir Şevket**
4. **Müşterek Zahmet / Nazım Hikmet**
5. **İktisat İşleri / Yeni Hayat**
6. **Anadolu Komünist Kongresi / Emekçi**
7. **Komünizm Elifbası / Buharin**

18. sayının ilk yazısı; "Düğünler" başlıklı ve Nazım imzalıdır. Düğünlerin; yoksul halkın evlenen gençlere ev kurması için dayanışma vesilesi olarak çıktığı, ancak sonradan yozlaşarak "kız satışı"na döndüğü ve zenginler için ise rüşvet, hediye ve gösteriş yarışından ibaret olduğunu anlatmaktadır.
"Bütün köy halkı bu iki aileyi teşkil etmesi tarzında özendirirdi. Herkes birer hediye tedarik ederdi. Hediyelerin köylü evine lazım olan şeyler olması adetti. Erzurum cihetlerinde bu düğün hediyelerine "saci" namı verilirdi. Saci getirecek aileler aralarında görüşürlerdi. Biri tencere getirecekse, öteki bir-iki lenger, daha ötekisi leğen, başkası ibrik getirmeye karar verirdi."

Üçüncü yazısı; "Savulun! Makine Dağılıyor!" başlıklı, Şevket Aydemir imzalı, kapitalist düzenin yıkılışını iflas eden bir makine metaforuyla anlattığı bir yazıdır.

"Savulun makine dağılıyor! Fakat simsarların, bezirgânların, patronların korkudan ağızları açıldığı, dişleri birbirine çarptığı, akılları başlarından kaçtığı; çekicimizin sesinden bu dağılışın sarsıntısından her biri bir deliğe dağıldığı vakit biz o yangın yerini boş koymayacağız. Çünkü o yer bizim malımız, o yangın bizim eserimizdir."

Dördüncü yazısı; "Müşterek Zahmet" başlıklı Nazım Hikmet'in *Yeni Hayat*'taki ilk şiiridir.

Gözlerimiz şeffaf, temiz, damlalardır.
Her damlada demire can veren dehanın bir küçücük zerresi vardır...

Beşinci yazısı; "İktisat İşleri" başlıklı, Mecmua imzalı THİF'nin toprak meselesine bakışını yansıtan önemli bir makaledir.

"Köyler memleketin temeli olduğu gibi köylüler de devletin ve milletin asıl bünyesi; özü ve ruhu demektir. Köy ve köylü denince ilk hatıra gelecek de bittabi toprak yani arazi meselesidir.

Bir kere arazi umumundur. Yani arazinin rakabesi beytülmala aittir. Tasarruf eden işletme muciri demektir. Sonra işletme için muayyen müddetler vardır. Kanun altındaki araziyi işletmeyenlerin elinden arazi alınır. İşletenlere verilir. On iki sene üst üste toprağı bilâ-niza ekip biçen hakk-ı tasarruf iktisab eder. Böyle bir emekçiye derhal tapu verilir."

Son yazı; "Şayan-ı Esef Bir Yangın" başlıklı küçük bir duyurudur. THİF'nin kongresinin de yapılacağı sinema bilinmeyen bir nedenle yanmış ya da yakılmıştır.

"Millet Bahçesi dâhilinde üç sene evvel yaptırılan sinema ve tiyatro binası zuhur eden bir yangından bütün eşyasıyla beraber bir anda gece alaturka saat dört buçuk raddelerinde kâmilen yanmıştır."

SAYI 20

1. **Türkiye Komünist Fırkası'nın Şark-ı Karib Milli Cereyanlarına Karşı Nokta-i Nazarı**
2. **Fikre Karşı Fikir Durur / A. Nazım**
3. **Japonya'da İnkılâp Cereyanları / Mütercimi A. Tekinalp**
4. **Fatına Yoldaş'ın Zıya Ölümü / H. Gültekin**
5. **Sen Ölmedin Seni Öldürdüler Kadın / Tufan**
6. **Bizde Münevverler / Tufan**
7. **Küşadı Mukarrer Sergi Münasebetiyle /T. Halk İştirakiyun Fırkası Merkezi Umumisi**
8. **Şark Şairleri ve İnsani Düşünce / Bekir Sıtkı**
9. **Aldanmayalım Sulh Silahtadır / Hilmi**
10. **Ben Oyun ki (şiir) / B. L.**
11. **Köylümüzün Dertleri**
12. **Şarka Çevir Yüzünü (şiir) / Ahmed**
13. **Rüya / A. Oktay**
14. **Hasbıhal / Halim Nihad**
15. **Rus Sefarethanesi'nin Bir İzahı**

- 20. sayının ilk yazısı; "Türkiye Komünist Fırkası'nın Şark-ı Karib Milli Cereyanlarına Karşı Nokta-i Nazarı" başlıklı Yeni Hayat imzalı bir makaledir. Ortadoğu'daki ulusal ve sosyal uyanışı ele alan makale Osmanlı sonrası tabloyu şöyle özetlemektedir:
"Neticede altı yüz senelik imparatorluk yıkıldı ve miras paylaşılmaya başlandı. Irak ve Arabistan'a vaziyet eden aç gözlü ve hunhar İngiliz sermayedarları Suriye ve Adana'yı Fransa'ya, Antalya ve civarını İtalya'ya, Trakya ve İzmir'i de Yunanistan'a vermekte bir beis görmediler. Fakat bu yağlı parçaları muhafaza etmek lazımdır. Bunun içinde Türkiye'yi daima kanlı pençeler altında ezmek ve ona göz açtırmamak icap ediyor."
Makale çıkış yolu için *" ittihat ve fiili bir birlik cephesini"* örgütlemek gerektiğini belirtmektedir.

İkinci yazısı; "Fikre Karşı Fikir Durur" başlıklı, A. Nazım imzalıdır. "Millet kavramı üzerinde duran yazar, emperyalizmin Doğu uluslarına karşı sergilediği çifte standardı eleştirdikten sonra, millet olmanın ölçütünü; düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü olarak tanımlamaktadır.
"Hürriyet-i efkâr, bu camianın 'aşiret, kabile' mefhumundan uzaklaştığına en bariz bir delili sayılmalıdır... Hürriyet-i içtima, hürriyet-i efkârın bir neticesidir. Hürriyet-i efkâr olmadıkça hürriyet-i içtima mümkün olamaz. İkincisi birincinin bir mevlûdudur (doğuran). Efkâra zincir vurmak, kanun koymak kabil değildir. Fikir olan yerde artık zincir ve hapishane yok demektir. Ölüm sehpaları bile fikir için 'öldürücü' değil doğurucudur."

Dördüncü yazısı; "Fatma Yoldaşın Ziyâ Ölümü" başlıklı, H. Gültekin başlıklıdır. Fatma Hanım, Hacıoğlu Salih'in eşidir ve hayatını genç yaşta kaybetmiştir. Parti çalışmalarına aktif olarak katılan Fatma Hanım'ın kaybı arkadaşları arasında derin üzüntüye neden olmuştur. Onun hatırasını yâd etmek için çeşitli yazılar yazılmıştır. *"Ey yoksullar ve mazlumlar diyarının yüksek ruhlu imanlı kadını! Senin her türlü şiarın fevkinde olan kudretli şahsiyetin hiçbir zaman zeval bulmadı. O daima yaşıyor ve yaşayacaktır. Sen Türkiye emekçilerinin ilk ve başta olan faziletli bir hemşiresi, şefkatli ve muhterem bir anasısın!"*

Bu sayıda; Türkiye Halk İştirakiyun Kongresi'ne gelecek delegelere bir çağrı yer almaktadır: *"Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresine gelecek arkadaşların Ankara'ya gelir gelmez derhal İkaz Matbaası vasıtasıyla Merkez-i Umumi riyasetindeki kayıt ve kabul komisyonuna müracaat etmelerini..."*

- On beşinci yazı; "Rus Sefarethenesi'nin Bir İzahı" başlıklı bir açıklamadır. Ankara'daki Rusya Büyükelçiliği'nde meydana gelen kaynağı tespit edilemeyen bir yangın sonrasında *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinde yer alan, yangından elçilik mensuplarını sorumlu tutan haberlere yanıt niteliğinde bir duyurudur.

SAYI 21

1. **Misafirlere Hoş Geldiniz / Heyeti Tahririye**
2. **Baş Makale: Ölüm Sultanlığı / Nizamettin Nazif**
3. **Sultanlığa Klişe / Keramalettin**

4. **Yeni Hayat'ı Ziyaret: Sadul, Zurin, Madlen, Paz, Frederic ve Leonid İçin / Heyeti Tahririye**
5. **Altın: Sermayedarlık İçin / Hilmi**
6. **Teessür: Serseriye Cevap / Merkezi Umumi'den**
7. **Kıymettar Bir Eser: Abdülkadir Arkadaşın Eseri İçin / Heyeti Tahririye**
8. **İki Telgraf: Başkumandanlığa ve B.M.M. Riyasetine / Merkezi Umumi'den**
9. **Bir Beyanname: Fransız ve İngiliz Emekçilerine Türk Emekçileri İçin / Jak Sadul**
10. **Kara Sayfa: Yoldaş Fatına Salih Hacıoğlu İçin / Muhtelif Arkadaşlar**
11. **Fırka Beyannamesi Münasebetiyle: Büyük Taarruzdan Sonra / Salih Hacıoğlu**
12. **Fırka Beyannamesi: Bütün Dünya Komünist Fırkalarına ve Amele Teşkilatlarına / Merkezi Umumi'den**
13. **Amele İçin: Alâkadar Makam Neresi İse Oraya / Heyeti Tahririye**
14. **Bir Nokta-i Nazar: Eski Hamam Eski Tas / Y. M.**
15. **Şarkılara: Şark Birliğine Giderken Hint İhtilalcıları ile Biz / Nizamettin Nazif**
16. **İki Mektup: Juhur Jinovf Arasında / Tekin Alp**
17. **İnkılâp Yazısı: Proletarya Saflarına Doğru / Tufan**
18. **Amele İçin: Matbaa İşçileri Derneği Münasebetiyle / Hasan Tahsin**
19. **İnkılâp Yazısı: Seni Gözümle Gördüm / Hilmi Gültekin**
20. **Şiir: Para Sultanlığına Ölüm / Ahmet**
21. **Şiir: Gözlerimiz / Nazım Hikmet**
22. **Amele İçin: Biz Ameleler Ne İstiyoruz? / Nasırlı Gazeteci**
23. **Amele İçin Diyorlar ki / İşçi**
24. **Fırkaya Ait: Bütün Dünya Emekçileri Birleşiniz! / Heyeti Tahririye**

Yeni Hayat'ın 21. sayısı (Kapakta yanlışlıkla Sayı: 20) 19 Eylül 1922 tarihlidir. Bir önceki sayıdan (Sayı: 20, 22 Ağustos tarihli) yaklaşık bir ay sonra basılmıştır. THİF'nin Kongre'si *Yeni Hayat*'ın basıldığı günlerde gizli olarak yapılmaktadır. 21. sayıda Kongre'yle ilgili bir haber bulunmamaktadır. Ancak Kongre için Ankara'ya gelen Komintern delegeleri ve diğer konukların *Yeni Hayat*'ı ziyaretleri dergide geniş şekilde yer almıştır. Ve dergi diğer sayılara göre iki dergi hacmindedir. Bu sayıda ilk defa Sahip ve Müdir-i: A. Nazım yanında, Başmuharrir: Nizamettin Nazif ismi künyeye girmiştir.

İlk yazısı; "Yeni Hayat'ın Kahkahalarla Güldüğü Bir Hadise" başlıklı ve Heyet-i Tahririye imzalıdır. *Yeni Hayat*'ın kapatılma girişimlerini şiddetle kınayan gazete bir başmakaleyle yanıt vermektedir: *"Fakat her ihtimale karşı Yeni Hayat heyet-i tahririsi efkâr-ı umumiyeye bir daha, daha gür ve kuvvetli bir sesle bağırır ve haykırır: Komünizm bir mefkûredir ki, onu öldürmek istemek onun hararetini körüklemek demektir. Her şey ölür her şey mahvolur. Fakat kaynağını işçi ve çiftçi kitlesinin gözyaşlarından alan iştirakçilik yeryüzünde ebedi ve müstakardır (kalıcı)."*

Dördüncü yazısı: "Yeni Hayat'ı Bir Ziyaret" başlıklı yazıda; ilk defa kullanılan fotoğrafla birlikte *"Üçüncü Enternasyonal'in, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Kongresi'nde hazır bulunmak üzere gönderdikleri üç murahhas ve bazı*

emekçi gazete muharrirleri Türk emekçileri matbaasını ziyaret ettiler" haberi bulunmaktadır.

- Sekizinci yazısı; "Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne" Şark'ın Kurtuluş Ordusu Başkumandanlığına başlığıyla THİF'nin, 10 Eylül'de İzmir'e giren Türk ordusunun Yunan işgalini bitirmesi dolayısıyla çektiği telgraf metnidir.
"Üç seneden beri Şark'ın düşmanı İngiltere'nin pek alçak uşağı Yunan emperyalistlerine karşı tarlasını, kulübesini, namusunu müdafaa eden cesur ve fevkalâde gayur ordumuzun son günlerde kazandığı mutlu muzafferiyetleri Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kat'i istihlası milliye doğru atılmış en büyük bir nokta olarak selamlar ve bu azim muvaffakiyetinden dolayı bizzat ordumuzu, işçi ve çiftçi kitlelerini umum halk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tebrik eder."

Dokuzuncu yazısı; "Fransız ve İngiliz Emekçilerine, Türk Emekçileri İçin" başlıklı ve THİF Kongresi için Ankara'ya gelen Fransız komünist Jak Sadul'un bir yazısıdır.
"Dün Türk Yunan ihtilafını ihdas eden Lloyd Corc hükümeti olduğu gibi bugün de bu ihtilafın yaralarını kurcalayan yine bu hükümettir. Yarın elleri arasında görüp alet gibi kullandığı Konstantin'e mücadeleyi idame ettirmekten çekinmeyecek olan yine o hükümet olacaktır. Yine bu hükümet icraatı Yunan askerleri tamamıyla teslimi silaha mecbur olacak olursa her vasıtaya müracaat ederek bedbaht Türk milletini muzafferiyetin meşru semerelerinden mahrum etmek isteyecektir."

Onuncu yazısı; "Yoldaş Fatma Salih Hacıoğlu İçin" başlıklı; Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif, Emine Rüştü, A. Oktay, Ahmet, Kenan, Bahattin imzalı; Fatma Hanım'ın ölümü dolayısıyla arkadaşlarının yazdığı kısa yazılardan meydana gelmiştir.
"Emekçiler! Türk komünistlerinin anası olan kadın öldü, öksüz kalan varlığınıza ağlayın!
Tellerin Getirdiği Ölüm İçin: Mersin'den Ankara'ya uzanan telgraf hatları bize pek kara bir haber getirdi. Anadolu'da komünizmin yolbaşçılarından olan Fatma yoldaş ölmüş. Bu habere bir türlü inanmak istemeyen kalpler bu yüce validenin yetiştirdiği komünistlerin onu istihlaf edebileceğiyle müteselli!
Fatma öldü. Fakat onu tanıyanların kalbinde yaşıyor."

On birinci yazısı; "Büyük Taarruzdan Sonra ve Bütün Dünya Komünist Fırkalarına ve Amele Teşkilatlarına" başlıklı, Fırka Beyannamesi Münasebetiyle Kâtib-i Umumilikten imzalı birbirinin devamı iki yazıdır. Makale, Batı ülkeleri işçi ve komünist partilerine seslenerek, kendi hükümetleri üzerinde bütün imkânları kullanarak *"Türkiye'den elinizi çekiniz!"* demelerini istemektedir ve Komünist Enternasyonal'in Doğu ve Batı dünyasındaki devrimci dayanışmaya atıf vardır. *"Üçüncü Enternasyonal dur-endiş bir tahlil ile Şark'ın istihlas-ı milliyesi ile Garb'ın proleter inkılâbı arasındaki münasebet-i samimiyeyi meydana koymuş, Şark'taki istihlas-ı milli hareketlerine müzahereti komünist fırkalarının ve inkılâpçı amele teşkilatlarının en esaslı bir akideleri sırasına getirmişti."*

Diğer bir yazı; "Kapud Olduğuna Bakmayın Ciddidir Ha! Bakunin'den Talebesi Olduğunu İddia Eden Aka Gündüz Beyefendinin Çıplak Ensesine Birinci Şaplak" başlıklı, Sinameki Yoldaş imzalı bir yazıdır. Peyam-ı Sabah'tan Aka Gündüz'ün

"Birinci Tokat" unvanlı baş makalesinde kendisini Bakunin'in çırağı olduğunu yazarak Komintern temsilcilerinden Ahmet Cevat, Zurin ve Sadul'a ithamlarına karşı yazılmıştır. *"Ben zannediyorum ki Bakunin'in söyleyebileceği cümle ancak şudur: Anarşizm kargâhındaki burjuva arabacısı, sen kendi makalenle tokadı Ahmet Cevat yoldaşa değil belki kendine vurdun. Türkiye ameleleri anarşizm maskesine bürünmek isteyen aksi inkılâpçıları pekiyi surette fark ve temyiz etmektedir."*

Yirmi birinci yazısı; "Gözlerimiz" başlıklı, Nazım Hikmet'in Moskova'dan gönderdiği bir şiirdir. *"Kafamızda güneş / Ateş / Bir sarık / Arık toprak / Çıplak ayaklarımız çarık / İhtiyar katırından / Daha ölü bir köylü / Yanımızda / Yanımızda değil / Yanan / Kanımızda..."*

Yirmi beşinci yazısı; "Fırkamızın Kayseri Merkez-i Heyeti de teşkil etti" başlıklı, THİF'nin Kayseri örgütünün kurulduğunu belirten yazıdır.

Yeni Hayat'ın yayın hayatının nasıl ve hangi sayıda sona erdiği henüz bilinmezken, Ankara'daki Komintern temsilcisi Golman 7 Ekim 1922 tarihinde yazdığı raporda, Hükümet'in parti üzerindeki baskısını arttırdığı kongre günlerinde –16 / 17 Ağustos ve 25 / 26 Ağustos 1922– 'Yeni Hayat matbaası polisin emriyle basıldı, toplantı dağıtıldı' diye yazmıştır.

Salih Hacıoğlu ise aynı günlerde Komintern'e yazdığı raporda, belki de yasaklanmış *Yeni Hayat*'ın 'olağanüstü sayısını çıkarmak için' 65 liralık ödenek ayrıldığını yazmaktadır.

Yeni Hayat'ta A. Nazım veya Nazım imzasıyla yazan kişi THİF Katib-i Umumisi Ali Nazım (Resmor)'dur. Dergide en çok yazı yazan isimlerin başında gelmektedir. Kendi imzası ile on üç, imzasız ancak onun yazdığı muhtemel üç yazıyla topları on altı yazısı bulunmaktadır. Nazım Bey'in yazıları dergideki diğer yazılardan içerik açısından da (halkçı-iştirakiyun olarak tanımlanabilecek) bir farklılık göstermektedir.

Yeni Hayat'ta takma isimlerle yazı yazan ve genellikle çevirilerin altında adı olan Tekinalp veya A. Tekinalp, İsmail Hüsrev Tökin'dir. Tökin, 1925 Türkiye Komünist Partisi tevkifatında ceza almış, 1927'den sonra ise politikadan uzaklaşmıştır.

Tufan ismiyle makaleler yazan ise Hüseyin Hüsnü'dür. Hüseyin Hüsnü Rusya'da savaş esiriyken Mustafa Suphi grubuna girmiş, İstanbul'a gönderilmiş, İstanbul'da Ziynetullah Nevşirvanov'la Sosyal Demokrat Parti'de birlikte olmuş, sonra Rusya'ya dönmüş, 1920'de Upmal Angarski ile Ankara'ya gelmiş ve Sovyet Büyükelçiliği'nde tercüman olarak çalışmıştır. *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinde Çerkes Ethem yanlısı bir makaleyi Nizamettin Nazif'le birlikte yazdığı suçlamasıyla Hükümet tarafından (muhtemelen) sınırdışı edilmiş, sonra yeniden Türkiye'ye dönmüştür.

Nazım Hikmet'in Moskova'dan gönderdiği iki şiiri *Gözlerimiz* ve *Müşterek Zahmet* derginin 20 ve 21. sayılarında yayımlanmıştır.

Sol hareket içinde sonraki yıllarda isimlerine rastlayacağımız Şevket Süreyya Aydemir ve Ruşen Zeki de, ilk yazılarını *Yeni Hayat*'ta yazmışlardır. Ruşen Zeki, 1930'lu yıllarda TKP muhalefetinin Sivas'ta topladığı bölgesel bir kongreye Hasan İzzettin Dinamo'yla birlikte katılmıştır. Kongre, partinin Nazım Hikmet'in başında olduğu "muhalefete" bağlanmasını kararlaştırmıştır. Kongre sonrası Ruşen Zeki, Sivas Bölgesi, Hasan İzzettin Ankara ili sorumlusu olmuştur. "Ey Türk İşçisi Teşkilatları" başlıklı bildiri sonrası tutuklanmıştır.

Arif Oruç ise Çerkes Ethem'in iki yıl önce Eskişehir'de çıkardığı *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin başmuharriri ve imtiyaz sahibi olan bir gazetecidir. 1921 Ankara İstiklal Mahkemesi yargılamalarından sonra ismine yeniden *Yeni Hayat*'ta rastlıyoruz.

Nizamettin Nazif de Arif Oruç gibi *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinden gelmiştir. Etkili ve renkli kalemiyle *Yeni Hayat*'ın önde gelen gazetecilerinden olmuş, *Yeni Hayat* yayımlanırken aynı ekip tarafından çıkarılan *Şarkın Sesi* gazetesinin başmuharrirliğini yapmıştır.

Ağustos kongresi sonrası THİF Katib-i Umumisi olan Hacıoğlu Salih'in ismi ise ilginç bir şekilde derginin (elimizde bulunan) son sayısının dışında bir yazı ve makalede adı geçmemektedir.

Derginin 20 ve 21. sayılarında yazısı olan Hilmi (Ahmet Hilmi) THİF Riyaset Heyeti (Başkanlık Kurulu) üyesidir. 1. THİF'de de Merkezi Umumi üyesidir.

Hilmi Gültekin'in ise THİF'nin Mersin bölgesindeki örgütlenmesinde adı geçmektedir.[8]

3. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kongresi

1922 Yılında, Doğru Öz Gazetesi'nden Bir Haber: "Ankara'da bir Çay Ziyafeti"

Doğru Öz *gazetesi 1922 yılında Mersin'de yayımlanan bir gazetedir.*

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yönetimi, Yeni Hayat *dergisini 'Parti Organı', Mersin'de Ata Çelebi tarafından çıkarılan* Doğru Öz *gazetesini ise 'Adana-Mersin Bölge Komitesi Gazetesi' olarak düşünmüştür.*

Doğru Öz *gazetesinin ilk sayısını göremeyemekle beraber muhtemelen 1922 yılı Mart ayı başlarında çıkarılmaya başlanmış, kimi sayılarında günlük, bazı sayılarında günaşırı, bazı sayılarında ise haftada 2 gün çıkar 'Halk Gazetesi' belgisiyle basılmıştır.*

Örneğin aşağıda çevirisini verdiğimiz 28 Eylül 1922 tarihli 55. sayısındaki bilgileri şöyledir:

Doğru Öz, Yıl 1, Sayı 55, 28 Eylül Perşembe 1922, Sahip ve Mesul Müdür-i Ata Çelebi, Başyazarı A. Oktay, Şimdilik Günaşırı Çıkan Halk Gazetesi, Beher Sayısı 5 Kuruştur, Adres: Mersin'de Doğru Öz

Doğru Öz Gazetesi / Ankara'da Bir Çay Ziyafeti

Sağdan Oturanlar: 1. Rote Fahne muhabiri Frederic, 2. Enternasyonal murahhaslarından Ahmet Cevat, 3. Enternasyonal murahhaslarından Jak Sadul, 4. Klerete muharrirelerinden Madlen Marx, 5. Humanite muharrirlerinden Paz.

Ayaktakiler: 1. Gazetemiz Başmuharriri Ata, 2. Yeni Hayat muharrirlerinden Tekinalp, 3. Rote Fahne muhabiri Leonid, 4. 5. 6. 7. Yeni Hayat mürettipleri, 8. Yeni Hayat muharriri Nizamettin Nazif, 9. Gazetemiz muharrirlerinden Gültekin, 10. Yeni Hayat Başmürettibi Tahsin, 11. Yeni Hayat muharrirlerinden Hüsnü.

8 *Yeni Hayat* konusundaki bilgiler şu kaynaktan alınmıştır: Hamit Erdem (der.), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat* –Mart Eylül 1922.

Pazartesi sabah saat dokuz Yeni Hayat ailesi birer birer gelmeye başlamışlardı.

Başmuharririn tiz ve haylaz sedası "Hayır böyle, olduğu gibi, Seydo'nun çayı, esasen ne var ki, olmaz arkadaş, olamaz!" cümleleri isyankâr ruhumdan teşkilat-ı içtimaiyeye, burjuvaziye, acı mersiyeler canlandırıyordu. Esasen ne yapacaktık ve neyimiz vardı, örümcek ağlarıyla süslenmiş dört eski ve kırık sandalyesiyle, iki kanepeye malik harap bir odaya sığınmış misafirlerin gelmesini bekliyorduk.

Arkadaş Tekin Alp'in geliyorlar demesi, yıkılmak üzere bulunan merdivenlerden sesi az çıkan birkaç ayak sedası. Arkadaş Jak Sadul'un şakrak sedası, Madlen Marx'ın ahenktar sesi işitildi.

Tamam, saat on buçuk ki Fransız komünistlerinin mürüvvet-i efkârı olan Klarete mecmuasının muharrirelerinden Madlen Marx, Enternasyonal murahhaslardan Fransız Komünist Jak Sadul, Enternasyonal murahhaslardan ve Türk komünistlerden Ahmet Cevat, Fransız komünistleri nâşir-i efkârı Humanite *Gazetesi muharrirlerinden Paz, Alman komünist gazetesi Rote Fane muhabirleri Frederic ve Leonid arkadaşlarla masa başında birleştik.*

Tavandan örümcek ağları sarkmış paslı ve harap odamıza az zaman sonra Jak Sadul ve Madlen Marks'ın azim doğuran kahkahaları, hüzün ve ölüm püskürten yüzlerimize serpildi. Köşe başı amele ve işçi kahvesinden Kürt Seydo'nun çayları gelmiş, kirli ve paslı kaşıklarla karıştırılıp dudaklar şapırdarken, Jak Sadul: "Yokluk içinde varlık gösteren sizleri tebrik ederim. Büyük Jores'in yirmi sene evvelki kanaatkâr, sakin çalışma dakikalarını bir daha yaşıyorum, tebrik ederim" sözleri arasında, Madlen Marks, Humanite muharriri olan refikine, "Paz, ruhumuzun mûnis bir emekçi muharrir grubu içinde geçen hayatımın bu dakikalarını hiç unutmayacağım, geçici olmasa ne iyi olurdu değil mi?

Paz başını sallarken gür bir Alman sesiyle Frederic: "Leonid ve ben diyoruz ki Rote Fane idarehanesinde onüki oda ve koskocaman motorlu beş makine vardır. Fakat bizim o çalışmamız sizin bu harap ve karanlık tavan arasında çalışmanızdan az hararetlidir.

Musâhabelerden sonra Doğru Öz'ün başmuharriri tarafından sorulan suallere Paz:

"Fransa'da onbeş komünist gazetesi vardır, bunlar yevmi çıkar, Humanite'nin yevmi tirajı 180 bin, diğerlerinin 250-400 bin arasındadır."

Frederic, "Almanya'da 43 komünist gazetesi vardır, bunların bir kısmı yevmi çıkar, Rota Fane akşam ve sabah çıkmak üzere 300 bin nüsha basar. Almanya'da 8 milyon sendika teşkilatına dâhil olmak üzere 15 milyon amele vardır. Bunlardan 400 bin amele Enternasyonale merbuttur. Şaydeman'nın riyaset ettiği 800-900 bin ameleye malik bulunan Sosyal Demokrat Fırkası gün be gün zayıflamaktadır. Bu fırkaya hükümet her ne kadar çalışmışsa da azaları ... ve Pavel Levi'nin riyaset ettiği, 400- 600 bin ameleye malik Müstakil Sosyal Demokrat Fırkası'yla, 400 bin ameleye malik Komünist Fırkası'na geçmek ve Komünist Fırkası'yla Müstakil Sosyal Demokrat Fırkası birleşmek üzeredir.

Cevaplar verilmek üzere iken, arkadaş Cevat'la, Madlen Marx'ın mûnis ve ahenktar sedaları karıştı.

O esnada idi ki, Ankara'nın zeval bildiren topu boş midelerimizin üzüntüsünü ihtar etti.

Cihan inkalâbına hayatlarını hasreden ve bu uğurda birçok yumruklar yiyen arkadaşlar doyulmak bilmeyen şu toplantımanın ayrılışından müteessir köhne ve harap odanın ihtiyar merdivenlerinden inerken ruhlarımız yekdiğerine azim ve mütehassıs bağlarını fısıldıyordu.

28 Mart 1922 tarihinde kurulan partinin kongresinin 15 Ağustos'ta yapılması planlanmıştır. Kongre için hükümet nezdinde gerekli girişimler yapılmış, yasal izinler alınmış, kongrenin yapılacağı tarih yaklaşınca Rauf Orbay'ın başbakan olduğu hükümet kongrenin yapılmasını önlemek istemiştir.

Anlaşıldığına göre hükümet hem parti üyelerine, hem de Ankara dışından güç koşullarda Kongre için gelen delegeler üzerinde bir sindirme politikası izlemiştir. Sovyet diplomat Aralov'un Başbakan Rauf Orbay, Komintern delegelerinin de Ali Fuat Paşa'yı Kongre'nin yapılmasına izin verilmesi yolundaki ziyaretleri bir işe yaramamıştır.[9]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresi, bunu yasaklayan Ankara Hükümeti ile Kongrenin yapılması için destek veren Sovyet diplomatları ve temsilci gönderen Komintern'in arasında gerilimli ilişkilere dönüşmüştür.[10]

Komintern temsilcisi Golman'ın raporuna göre Hükümet, THİF Merkez Komitesi'nden; bütün delegelerin isimleri, geldikleri bölgeler ve bulundukları yerler, bütün parti üyelerinin listesi, gelir ve gider hesapları, bütün kongre belgeleri ve taşra örgütlerinin sayısını, 24 saat içinde teslim etmesini istemiştir.

Hükümet, polis ve basın yoluyla Kongre'nin yapılmaması için büyük bir baskı kurmuştur.

Kayseri delegesi Osman Usta Ankara'da gözaltına alınmış, Zonguldak delegeleri zor kullanılarak yoldan döndürülmüş, Kilikya temsilcisi Mehmet Kadri Kastamonu'da tutuklanarak Ankara'ya getirilmiş, Ahmet Hilmi askeri inzibat tarafından tutuklanıp cepheye gönderilmiş, taşrada hükümet kaynakları tarafından kasıtlı olarak yayılan 'Kongre yasaklandı' haberiyle geciken Malatya delegeleri yoldan geri dönmüş, *Yeni Hayat* dergisi polis tarafından basılarak faaliyeti durdurulmuştur.

Bu ortamda gizli yapılan ve yalnız geceleri çalışan kongre; iki oturum halinde ilki, 16-17 Ağustos ve ikincisi 25-26 Ağustos 1922 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Birinci oturum, Hacıoğlu Salih'e ait Keçiören'de bir bağ evinde, ikincisi Sovyetler'in elçilik binasında yapılmıştır.

Kongre'ye Amasya, Tokat, Kayseri, Trabzon, Şebinkarahisar, Adana, Ankara, Mersin şehirlerinden temsilciler, MK üyeleri ile Komintern temsilcileri 'yoldaş Michel, K. ve P.' toplam 29 kişi katılmışlardır.

Tarsus, Zonguldak ve Konya delegeleri Kongre'ye katılamamışlardır.

---

9 Magdeleine Marx, anılarında Ali Fuat Paşa'yı bu amaçla ziyaret ettiklerini anlatmaktadır. bkz. Magdeleine Marx, *1921-1922 Makaleler-Anılar*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, s. 103.
M. Marx'ın anılarına yansayan genel hava, yolu 'doğu'ya' düşen batılı bir aydının, burada gördüğü korkunç gerçek karşısındaki hayret-acıma hissini yansıtmaktadır.
Anadolu'ya geldiğinde gördüğü; yoksulluk, cehalet ve imkânsızlıkla çevrili tabloya, hükümetin bu sırada yarattığı terör de eklenince; diplamatik konumda olanları dahi kapsayan haberleşme yasağı ve ülkeye giriş çıkışların yasaklanması, Magdeleine Marx'a büyük hayal kırıklığı ve kaygılı günler yaşatmıştır.

10 G. Harris, Kongre konusunda şunları yazmıştır: 'Komintern, belki de, Ankara rejimine karşı dramatik bir meydan okuma tavrı takınmış olmaktan kaçınmak için, 32 yaşlarındaki Rus propagandacısı Sergei Zorin'in başkanlığında küçük dereceli bir heyet gönderdi. Zorin, o sıralarda Moskova'yı ziyaret etmekte olan Magdeleine Marx Paz ve kocasının heyeti şişirmek üzere kaçak Fransız subayı Jacques Sadoul ile Ahmet Cevat Emre'ye eşlik etmelerini, görünüşte hiç de beklemeksizin ısrarla istemişti. bkz. G. Harris, s. 164.

Başkanlık Divanı'na, Salih (Başkan), Hilmi ve Nazım (Üye), Ruşen Zeki, Ata ve Kenan (Sekreter) olarak seçilmişlerdir.

Kongrenin yasal ve resmi bir şekilde yapılması planlandığından, yaklaşık bir ay öncesinde, 18 Temmuz 1922 günü Bolu'da yayınlanan *Bolu* gazetesinde "Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Kongresi" başlıklı ilana göre kongrenin gündemi şöyle belirlenmiştir:

1. Merkez-i Umumi'nin şimdiye kadar olan faaliyetine dair raporu.
2. Fırka Program ve Nizamnamesi'nin tadil ve tasdiki.
3. Şark'da komünist fırkalarının milli cereyanlara aid nukad-ı (noktalar) nazarıyla ittihazı (alınması) lazım gelen vaziyetin tespiti.
4. Komünist Enternasyonal'in Dördüncü Kongresi'ne azimet edecek murahhasların seçimi.
5. Anadolu'nun dâhili ve harici siyaseti hakkında izahat.
6. Sosyalist ve Halkçılar ile müştereken emperyalizme karşı birlik cephesi teşkili.
7. Anadolu'da sanat birlikleri (sendikalar) meselesi.
8. Komünist Enternasyonal'in son faaliyeti hakkında malumat.
9. Köylü ve amele ve münevverler arasında faaliyet ve irşadat (yol gösterici) tarzlarıyla arazi meseleleri.
10. Fırka matbuatının tarzı nasıl olmalıdır?
11. Yeni Merkez-i Umumi ve Maliye Tetkik Komisyonu ve Hakem Hey'eti intihabatı.
12. Fırka Beyannamesi'nde musarrah (açık) olan (Yunan Ordusu'nu inhilal [ayrışma] ettirmek için Yunan halkına ve askerlerine hitaben yazılacak beyanname'nin) kongrece teyidi.[11]

Bir ay öncesinden örgüte gönderildiği anlaşılan bu gündem, kongrenin Hükümetin yasaklama kararı ardından 'gizlilik' nedeniyle değişmiş, Divan Başkanı Salih'in okuduğu yeni belirlenmiş gündem ise şöyledir:

1. MK'nın siyasal ve örgütsel hesap verme raporu,
2. Anadolu'nun iç ve dış durumu,
3. Yakın Doğu'daki ulusal hareket,
4. Türkiye'nin rolü ve ödevleri
5. İşçi Sorunu ve Sendikal hareket,
6. Tarım sorunu,
7. TKP'nin asgari programı,
8. Örgüt sorunları ve TKP,
9. Komintern'in IV. Kongresine, Sendikalar Kongresine, Komünist Gençlik Kongresine ve Emekçi Kadınlar Konferansına delege seçimi,
10. MK seçimi,
11. Günlük çalışmalar.

11 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 198.

Kongrenin yapıldığı gece, söz konusu baskılar nedeniyle, ikinci oturumun yapılıp yapılamayacağı bilinmediğinden, 9. ve 10. seçim maddelerinin öncelikli olarak görüşülmesi kabul edilmiştir.

Salih'in faaliyet raporunu, Nazım'ın teşkilat raporunu okuduğu Kongre'de, komisyonların çalışmalarını tamamlamaları için bir hafta ara verilmiş, ikinci oturum yine gizli bir şekilde 25 / 26 Ağustos gecesi Sovyet elçiliğinde yapılmıştır.

Bu ikinci oturuma katılan Kongre delegeleri:

Ankara örgütü; Necati, Edip, Halil, İbrahim, Kemal, (Mehmet) Ali, Akif, İsmail, Kadri, Salih, Ahmet, Nizamettin, Hilmi, Abdülkadir, Affan, Fuat, Müslim.

Kayseri örgütü; Osman usta, Halil, Tevfik.

Mersin ve Adana örgütü; Ahmet, Bekir ve Liman İşçileri Birliği Başkanı Hilmi (Gültekin), Ata Çelebi.

Sivas; Ruşen Zeki.

Trabzon; ???.

Karahisar; Kenan.

Amasya; Lütfi (24 Ağustos'ta Eğitim Bakanlığınca Ankara'dan atılmış, -muhtemelen- Nazım'ın kardeşi).

Komintern temsilcileri; J. Sadoul, S. Zorin, Michel ve Ahmet Cevat (Emre),

Fransız Komünist Partisi'nden; Marcel Paz ve Magdeleine Marx Paz, Rote Fahne gazetesi temsilcileri; Friedrich Akkerman ve Dyute Leonid'di.[12]

Kongre bu geceki oturumunda; Kutlamalar, Program komisyonu raporu, Doğu komisyonu raporu, İç ve dış durum üzerine rapor, İşçi sorunu üzerine rapor, Tarım sorunu üzerine rapor, Teşkilat komisyonu raporu, diğer sorunlar gündemiyle toplanmıştır.

Kongre başkanlığı, tüm çalışmaların o gece sonuçlandırılması gerektiğini açıklayarak, temel olarak programı da, komisyonların tez ve kararlarını da kabul ederek onların ayrıntılarla işlenmesini yeni seçilecek parti yönetimine bırakılmasını önermiştir.

Konukların konuşmalarından sonra, Nazım'ın teşkilat durumu konusundaki raporu ve Hikmet'in Tarım komisyonu raporu ve diğer raporlar oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Programa son halini; Komintern'in Doğu Bölümü, Komintern'in 4. Kongresine seçilecek delegeler ve yeni MK'nin çalışmalarına bırakılması yönündeki Kongre Başkanlığının önerisi, 3 aleyhte oya karşı, çoğunlukla kabul edilmiştir.

Komisyon kararı uyarınca 9 kişiden oluşacak MK için iki liste önerilmiştir.

Kongre Başkanlığının (Prezidyum) önerdiği listedeki kişiler şunlardır:

---

12 Komintern heyetindeki J. Sadoul hakkında, 1922'deki Kongre'de Moskova'daki 'Genç Komünistler Kongresi'ne delege seçilen Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, 1965'teki bir anıdeğerlendirme yazısında şunları yazmıştır:

'Fransız ordusu süvari yüzbaşılarından olan Sadül, Birinci Dünya Harbi esnasında Fransız genelkurmayının Çarlık Rusyası Umumi Karargâhı nezdinde bulundurduğu irtibat heyeti üyelerindendi. Oktiyabr ihtilali adı verilen kızıl darbeden sonra Fransız ordusundan ayrılmış, Bolşeviklere katılmıştı. Paris'e göre Sadül askerlikten tard edilmiş bir idam mahkûmu idi. Moskova'ya göre ise Fransız ordusundan istifa edip Kızıl İhtilal cephesine katılmış bir komünist yoldaştı. O gün Ankara'da Meclise girerken, Meclisten çıkmakta olan Kolonel Mojen (Fransız Hükümeti temsilcisi H.E.) ile burun buruna gelmişti. Kolonel onu tanıyordu. Sert bir sesle Sadül'ün suratına karşı: Traitre (Hain), diye bağırmıştı. Sadül tek kelime söylemeden onun suratına tokatı eklemişti. İki diplomatın arasına Meclis muhafız amiri olan komiser girdiği için iş ileri götürülememişti'.

(Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor, *Tarih Dünyası,* 15 Mayıs 1965, sayı 6, s. 176)

Salih, Necati, Edip (Demiryolu makinisti ve sosyalistlerden gelme), Mehmet Ali (Demiryolu işçisi, Arap-siyah), Hilmi, Muhittin, Cevat, Kenan ve Nazım.

On iki imzayla verilen ve Nazım Resmor'un hazırladığı belli olan ikinci listedeki kişiler şunlardır:

Nazım, Affan, Kenan, Tevfik, Edip, Ata, Mehmet Ali, Necati ve Ruşen Zeki.

Kongre Başkanlığı'nın önerdiği birinci listedekilerin aldıkları oylar şöyledir:

Cevat 25, Nazım 20, Mehmet Ali 20, Edip 20, Hilmi ve Kenan 18, Salih ve Necati 17, Muhittin 10 oy.

Nazım Bey'in önerdiği ikinci listedekilerin aldıkları oylar şöyledir:

Affan 17, Ata 20, Tevfik 8, Ruşen Zeki 14.

Aynı sayıda 17'şer oy alan adaylar için yapılan ek oylama sonuçları; Salih 20, Affan 15, Necati 11.

Bu seçimler sonucunda MK şu isimlerden oluşmuştur:

Salih, Cevat, Nazım, Mehmet Ali, Edip, Hilmi, Ata, Kenan ve Affan.

Seçimlerden sonra Cevat'ın verdiği bir önerge ile partinin III. Enternasyonal'e katılması ve 21 koşulun kayıtsız-şartsız onaylanması oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kongre'nin gösterdiği en önemli sonuçlardan birisi Nazım Resmor ve çevresinin hem partideki hem kongredeki ağırlığının bir kez daha ortaya çıkmasıdır.

Komintern temsilcilerinin ve Sovyet diplomatlarının engellemelerine ve Hacıoğlu Salih ekibini açıktan desteklemelerine rağmen Nazım'ın parti içindeki etkisi kırılamamış, Komintern temsilcisi Golman'ın değişiyle ancak 'iki oturum harcadıktan' sonra Salih'in Merkez Komitesi Sekreteri seçilmesi sağlanmıştır.

4. Nazım Resmor hakkında iki tartışma

Tokat eski milletvekili Nazım Resmor'un THİF'nin ikinci kuruluşunda da önemli bir ağırlığı olmuştur. Nazım, gerek Salih Hacıoğlu gibi Üçüncü Enternasyonal'in politikalarını tereddütsüz uygulayan komünistlerle, gerekse de Sovyetlerin Ankara'daki diplomatik temsilcileri ve Komintern mensuplarıyla sürekli bir tartışma içinde olmuştur.

1920'li yılların özel koşullarında Nazım Resmor, aydınların sayısının çok az olduğu, olanlarının da siyasi tercihlerini 'burjuva' çözümlerden yana koydukları Ankara'da bu iki taraf arasında kalmıştır.

Siyaset içinde bulunduğu yıllarda 'komünist-halkçı' söylemi Kemalistlerin hışmına uğrayarak komünist ve bozguncu ilan edilmiş, Komintern temsilcilerinin gözünde ise 'teslimiyetçi ve kariyerist' olarak kabul edilmiştir.

Buna rağmen Nazım Resmor'un, geçmişteki ittihatçılığı ve sonradan benimsediği solculuğu, örgütçü yeteneğine üst bürokraside görev yapmanın sağladığı üstünlük, içinden çıktığı Anadolu'nun ruhuna uygun 'Halkçılık' fikrine yatkınlığı, Nazım Bey'i Yeşil Ordu ve THİF örgütlemelerinde en önemli lider konumuna yükseltmiştir.

Nazım Resmor için iki konuda tartışma vardır. Birisi, Mustafa Kemal'in dile getirdiği 'İngiliz casusluğu' iddiaları ki, bu konu da Mustafa Kemal ortaya attığı suçlamadan sonra kendisi de iddiasının arkasında durmamış, İstiklal Mahkemesi bunu soruşturmaya gerek duymamıştır.

Diğer bir tartışma konusu Sovyet elçisi Aralov'a dayandırılan 'Rus yanlısı kabine' kurmak için, Aralov'dan destek istediği iddialarıdır.

I. Mustafa Kemal Paşa'nın, Nazım için İngiliz casusu suçlamaları

Mustafa Kemal Nutuk da, Nazım'ın İngiliz ajanlığıyla ilgili suçlamalarda bulunurken şunları söylemiştir:

'Nazım Bey, doğrudan doğruya, ya da bir aracı bularak kimi yabancı çevrelerle ilişki kurabilmiş, bu çevrelerle özendirilmiş ve onlardan yardım sağlamıştı.

Bu kişinin, 'Halk İştirakiyun Partisi' diye, temelsiz, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişimini ve o partinin başında ulus yararına aykırı çalışma kurumtusunda bulunduğunu elbette duymuşsunuzdur.

Bu kişinin örgütlere casusluk ettiğine de yüzde yüz inanıyorum. Nitekim sonradan İstiklal Mahkemesi birçok gerçekleri ortaya koymuştu'.[13]

Bu casusluk iddiasıyla ilgili o günlerin tanığı olan Adliye Vekili Ahmet Rıfat Çalıka, 18 Şubat 1937 tarihli anılarında olayları farklı anlatmaktadır:

'Yine bir gün Meclis'te, 'Efendiler, içinizde hafiye var. Ecnebi sefaretlere mensup adamlar var. Her şey açık görüşülemez' denildi. Herkes birbirine baktı, birbirinden şüphelendi. Gizli celsede Gazi'den bunların açık söylenmesi, ısrarla rica edildi. Cevaben: 'İçinizden bir heyet ayırınız, onlara söylerim, Meclis'e söylemem' dediler. Meclis böyle bir heyet seçemedi. Çünkü acaba seçeceği adam hafiye olamaz mı idi? İşi Meclis Divanı Başkanlığına bıraktılar. Divan Başkanlığı 10 kişi seçti. Bunların arasında ben de vardım. Hoca Fehmi Efendi ve Gazi, bir gün bizleri Başkanlık odasında topladılar. Meclis ahenginden, birlikten, durumun vahametinden ve bazı istihbarattan bahsedildi. İsmail Fazıl Paşa'nın (Ali Fuat Paşa'nın babası) bağ evinin hududunda söylenen sözler dinlenmiş ve jurnal edilmiş. Jurnalcinin imzası yokmuş. Bunun dışında herhangi bir arkadaşın hafiye olduğuna veya casusluğundan şüphe edildiğine dair bir şey söylenmedi. Hep dinledik. İhbarların kim tarafından olduğunu soran bir arkadaşımız cevapsız bırakıldı. Sonuçta konuşulan konuların hiçbir kimseye söylenmemesi ve arkadaşların idare edilmesi istendi. Heyet dağıldı. Özellikle bana pek çok milletvekili arkadaş izahat için başvurdu. Genel sözlerle geçiştirdik. Biz aydınlanmadığımız için onları da aydınlatamadık. Meclis arkadaşları bizim heyete (Aşere-i mübeşşire – müjdeleyici on) diye isim koyarak her birimizle günlerce alay etti. Bu güne kadar bu görüşülen konuları kimseye söylemedim. Görüşmemizde İsmail Fazıl Paşa'nın adından bahsedildi ise de ona karşı kimsenin şüphesi olamazdı. Zaten Gazi de, kendisinin şüphesi olmadığını belirtmişti. Fakat onun adından niçin bahsedildi? Ankara dışındaki bağ evlerinde toplantılar yapıldığı niçin söylendi? Kimse anlayamadı idi?[14]

'İngiliz yanlılığı veya İngiliz ajanlığı' söylentilerinin abartılarak, siyasi karalama amacıyla öne çıkarıldığını söylemek yanlış olmaz.

Bu konuda doğru olduğu en tartışmasız bilgi, herhalde Nazım'ın Upırnal Angarski'ye söylediklerıdir. Burada, Nazım Bey, 1918 yılına kadar İngiliz yanlısı bir cemiyet üyesi olduğunu ve bunun da hata olduğunu belirtmektedir.

THİF'nin Komintern'e gönderdiği raporda Upırnal Angarski'nin kendi değerlendirmesinin de bulunduğu bölüm şöyledir:

---

13 Atatürk, *Söylev*, Cilt II, s. 370.

14 Hurşit Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rıfat Çalıka'nın Anıları*, Gülen Ofset, İstanbul 1992, s. 91.

'Kuva-yı Milliye'nin Erzurum Kongresi sırasında Nazım yoldaş Amasya'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderip kongrenin Bolşeviklik yolundan yürümesini tavsiye ediyor. Aldığı yanıt şu oluyor: 'Sivas'a gel, orada görüşürüz.' Sivas Kongresi'ne katılan Nazım yoldaş aynı öneriyi sözlü olarak tekrar ediyor. Bu defa Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı veriyor: 'Ben bu devrimin özünü anlamıyorum. Ben askerim ve bu işlerle uğraşmadım. Eğer bu iyi bir şeyse, önce mebus olacağız ve bunu Meclisten geçireceğiz'. Ankara'da BMM'ye giren Nazım yoldaş Mustafa Kemal Paşa'ya bu yüce dava uğrunda çalışma zamanının geldiğini hatırlatıyor. Mustafa Kemal Paşa şöyle yanıt veriyor: 'Bunu ilerde yine konuşuruz'.

(Upmal: 1918 yılına kadar Nazım İstanbul'daki İngiliz yanlısı cemiyet üyesiymiş ki, bunu bana kendi hatası olarak bizzat söyledi. Daha sonraları Kemal bana onun neredeyse İtilaf devletlerinin ajanıymış gibi imalarda bulundu; onların beyannamesini dağıtmak istemiş ki, ben bunu araştırmadım. Nazım, Mustafa Kemal'den Mecliste resmen açıklama yapmasını istemeyi düşünüyordu, ama bununla beni ele vermiş olacağı için, bu yapılmadı. Parti bu beyannameler işine inanmadı. Bu karanlık işte somut bir şey söylemek çok zor. Ama yine de, mademki Nazım tam bir diplomat olarak / komünist olarak değil / şimdi Sovyet Rusya'ya yönelim gösteriyor ve onun yardımıyla iktidarda olmayı umut ediyor, aynı şey daha önce neden İngilizlerle olmuş olmasın.)'[15]

Nazım Resmor'un, –bütün Osmanlı aydınları için doğal sayılabilecek geçmişi– her ne kadar Upmal Angarski'yi dahi duraksatsa da bu konuda kendisi İstiklal Mahkemesi'nde, mahkeme başkanının sorusunu yanıtlarken şunları söylemiştir:

– Mahkeme reisi: İşte Nazım Bey, size şu gösterdiğim 'İngiliz Muhipleri Cemiyeti' beyanname ve programını bundan bir sene evvel 10 Ağustos 1335–1919 Pazar günü Amasya'da Refet Paşa'nın yaveri Hikmet Bey'e vermişsiniz. Buna ne dersiniz?

– Nazım Bey: Ben böyle bir şey vermedim. Refet Paşa bu inkılâbın rüesasındandır. Ben deli miyim ki böyle muzır bir kâğıdı bu adama vereyim? Hatta bu beyannameyi bile bilmiyorum. Talimatname sokaklara, kahvelere asılmıştır. Ben Sivas'a gittiğim vakit Refet Paşa ve yaveri orada idi. Mademki Amasya'da kendilerine böyle bir beyanname vermişim, Sivas'ta beni görünce bunu neden hemen Paşa Hazretlerine arz etmemişlerdir?

Efendim, mesele başkadır: Ben Dâhiliye Vekâleti'ne intihap ettiğim (seçildiğim) zaman, Bu vekâlete o zaman henüz Paşa olmayan Refet Bey namzetti. Benim seçilip onun seçilmemesi tabii yeislerini mucip olmuştur. Bundan dolayı şimdi bu işi ortaya atıyorlar. Ben mebus olarak buraya geldiğim vakit Refet Bey de burada mebus idi. Niçin o zaman bu işi ortaya koyup da benim mebusluğumu iptal ettirmediler? Sonra kabinenin ilk teşekkülünde ben Heyet-i Vekile kararıyla Dâhiliye Müsteşarı oldum ve bir ay Dâhiliye müsteşarlığı yaptım. Eğer hakikaten böyle bir şeyim olsaydı Heyet-i Vekile buna muvafakat eder miydi? Hâlbuki bu müsteşarlık makamından ben kendim istifa ettim.

İstiklal Mahkemesi bile Nazım Bey için ortaya atılan casusluk iddiasını ciddi bulmamıştır. Onun mahkûmiyet nedeni, 'gizli komünist partisi kurmak suretiyle hükümeti devirmeye teşebbüs'tü.

---

15 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 181-194.

II. Nazım'ın Rus yanlısı kabine kurma girişimi iddiaları

Ankara'daki Sovyet diplomat Aralov'un anılarında olduğu söylenen iddia hep yazılmaktadır. Burada Aralov, Nazım Resmor'un 1922 Temmuz ayında yapılacak hükümet seçiminde 'Rus yanlısı' bir kabine kurulması için kendisinden yardım istediğini ve kendisinin de içinde bulunduğu bu grubun mecliste 120 oy alabilecek güçte olduğunu söylediğini, ancak bu durumun Aralov tarafından şüpheyle karşılandığını ve durumdan hükümetin haberdar edildiği aktarılmaktadır.[16]

Aralov'un anıları, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları* adıyla Hasan Ali Ediz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Aralov'un anıları 1960'ta Rusça yayımlanmış, yedi yıl sonra 1967'de Türkçeye kazandırılmıştır. Aynı çeviri yıllar içinde pek çok yayınevi tarafından tekrarlanmıştır. Yaptığım araştırmada Aralov'un anılarının hem orijinal Rusça baskısında hem de Hasan Ali Ediz'in Türkçe çevirilerinin hiçbirinde böyle bir bölüm bulunmamaktadır.[17]

Semiyon İvanoviç Aralov, anılarının önsözündeki bilgilere göre Sovyet Devrimi'nin birikimli ve parlak temsilcilerindendir. Bizzat Lenin'in güvenini kazanmış, diplomasi yeteneğini Polonya'nın barış anlaşması safhası ve Sovyetler'in Litvanya temsilciliği döneminde kanıtlamış, Türkiye'de görev yaptığı aylar, Türk-Sovyet ilişkilerinin en üst düzeye çıktığı bir diplomattır.

Anıları, dönemi anlatan önemli hatıralardan oluşmaktadır. Hatıraların kendine özgü sınırlılığının ötesinde, –E. Akbulut ve M. Tunçay'ın kitabında yer alan Aralov'un raporlarında– onun 1920 Türkiye'si ve komünist hareketin bu ilk dönemi ile ilgili önemli saptamalar içeren raporlarında da, Nazım Resmor ile ilgili eleştirel düşünceleri arasında sözü edilen olaya ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu olayın cereyan ettiği dönem 1922 yılı Temmuz ayıdır. 12 Temmuz'da ise Rauf Orbay başkanlığında kurulan hükümet, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasına doğru giden en belirgin gelişme olacaktır. Rauf Orbay'ın Meclis içindeki gerici muhalefetin temsilcilerinden biri olması, komünizme düşmanca yaklaşması Meclis'te sol siyaseti yasaklayacak bir siyasi anlayışın egemen olmaya başladığını gösterecektir.

Nitekim bu olayla bağlantılı değil ancak, 15 Ağustos'ta Ankara'daki Sovyet elçilik binasının kundaklanarak yakılması olayında Aralov, Rauf Orbay'ı sorumlu tutacaktır.

5. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılması

Nizamettin Nazif, kendisinin de aktif olarak içinde bulunduğu THİF süreci ile ilgili olarak bu tarihten kırk yıl sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

'1920-23 arasında Ankara'da, kurulmuş olan komünist partileri sadece, Anadolu'da İstiklal Savaşının genel strüktürüne dâhil siyasi vasıtalardı. Hepsi bu savaşta kurulmuş bir tek siyasi cephenin 'icab-ı hale' göre kullanılan aletleri idiler. Ve öyle kalmışlar öyle olmuşlardır. Sebep kalkınca da kaldırılmışlar, sahneden silinmişlerdir'.[18]

16 G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 162 ve Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 196.

17 Erden Akbulut ve Mete Tunçay *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*'nda, G. Harris ve P. Dumont kendi kitap ve makalelerinde bu konunun, Aralov'un söz konusu anılarının Rusça baskısının 160. sayfasında yer aldığını yazmaktadırlar. bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 172, dipnotta ve ayrıca, Tevetoğlu, s. 196 ve Harris, s. 162'de aynı iddialar tekrarlanmıştır..

18 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Tarih Dünyası*, 15 Mayıs 1965, sayı 6, s. 168.

26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'la Yunan Cephesinin yarıldığı, 9 Eylül'de İzmir'deki işgalin sona erdirilmesiyle Anadolu'daki askeri harekâtın sonuna gelindiği, Sovyet askeri yardımının eskisi gibi önemli olmadığı, güney bölgesinde Ankara hükümetinin Fransa ile yeni ilişkiler geliştirdiği, İngiltere'nin Yunan varlığına dayanarak Anadolu siyasetini kontrol etmenin tamamen iflas ettiği, İngiltere'nin Türk-Sovyet ittifakını bitirmenin stratejik olarak en iyi çözüm noktasına geldiği, Türkiye'nin Batı bloku içinde olma arzusunun giderek içerde ve dışarıda daha net ortaya çıkması ve bunu Batı'da değerlendiren çevrelerin çoğalmasını; Nizamettin Nazif'in saptamasıyla birlikte okumak gerekmektedir.

1922 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında THİF'nin kapatılmasına giden süreçte yaşananlar ve gelişmeler şöyledir:

26 Ağustos 1922 tarihinde gizli olarak ve güç koşullarda kongre toplayan THİF, kongrenin hemen ertesinde hükümetin 'partiyi feshedin' baskısıyla karşı karşıya kalmıştır.

Başbakan Rauf Orbay, partinin 24 saat içinde feshedilmesini, bu kararın da parti Merkez Komitesi'nce alınmasını istemiştir.

Bu istek THİF tarafından kabul edilmemiş, THİF buna cevaben bir bildiriyle durumun kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.

THİF'nin bildirisi şöyledir:

Amele ve Köylü Halk Mahkemesine

Türk amele ve köylüsünün üç senelik istiklal mücadelesinde göstermiş olduğu fedakârlıklara ve çekmiş olduğu zahmetlere rağmen kendisinin ıslah-ı hali namına hiçbir harekette bulunmayan hükümet nihayet amele ve köylünün kanı pahasına kazandığı muzafferiyet günlerinde bir amele ve köylü fırkasından başka bir şey olmayan HİF'nin feshine karar verdi. Fırka bir gayri-kanuni ve memleketin menfaii ile taban tabana zıt olan kararı protesto eder ve bütün amele ve köylü teşkilatlarından bervech-i âti (gelecekteki durum üzere) hususatın icrasını talep eder.

1. Hükümetin Fırkaya karşı aldığı şu vaziyeti protesto etmek,

2. Fırkanın serbest ve kanuni bir tarzda çalışmasını hükümetten istemek,

Yaşasın işçilerin hürriyet mücadelesi

Yaşasın işçi ve köylülerin fırkası olan HİF

Kahrolsun ezici ve emici siyaset

Kahrolsun mürteciler

THİF Merkezi Umumisi[19]

Bu bildiriden sonra THİF Genel Sekreteri sıfatıyla Hacıoğlu Salih 14 ve 17 Eylül (1922) tarihlerinde hükümete iki dilekçe vermiştir.

Dilekçelerin içeriği yukarıdaki metni tamamlayıcı niteliktedir.

Dilekçede özetle: Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey tarafından THİF'ye tebliğ edilen 'faaliyetin terk edilmesi ve fırkanın feshi' talebinin büyük bir haksızlık olduğu, hükümetin bu kararının Türkiye'nin amele ve köylüsüne açıktan bir harp ilanı sayılacağı, üç yıldır devam eden kurtuluş mücadelesinin en ağır yükünü çekmekte olan işçi ve köylünün, bu savaşta kendisini hiç düşünmeyerek, hiçbir hak talebinde bulunmayarak ülkenin genel yararını daima en öne koyduğunu, bu kitlelerin temsilcisi olma hedefini

19 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 301.

güden THİF'nin de hükümetin genel politikasını –kongresini yasaklamasına rağmen– desteklediğini, ancak bir siyasi parti olarak hükümetin iç siyaseti üzerine düşüncelerini açıklamaya devam edeceğini, emperyalist ülkelerin amele ve köylüsünün sahip olduğu kimi özgürlükleri; 'sendikaların serbestîsi, serbest-i kelâm, serbest-i matbuat, işçi ve çiftçilerin serbest içtimaları' gibi konuları savunmaya devam edeceğini, bir sosyal varlık olan THİF'nin hükümetler kapatmak isteseler dahi kapanmayacağını ve partinin merkez-i umumisinin partiyi feshetmeye yetkisinin olamayacağını, bu yetkinin sadece Üçüncü Enternasyonal'de olduğu veya ülkedeki bütün amele ve köylünün imha edilmesinin gerekeceği, ancak bu şartla komünistin ve komünist partinin olamayacağını, hükümet bu kararında ısrar ederse, bu muameleyi Komünist Enternasyonal vasıtasıyla bütün dünya amele partilerine bildireceğini, memleketteki köylü ve ameleye de hükümetin bu saldırısını asla unutmamalarını ihtar edeceğini, bu durumdaki bir hükümetin, Yunanistan'daki krallık hükümetinden ve İstanbul'daki padişah hükümetlerinden farkı kalmayacağını yazmaktadır.

Sonuç olarak, Merkez-i Umumi, hükümetten, kanunsuz olan bu teklifini ve firkanın feshi hakkındaki kararını geri almasını ve firka ile hükümet arasında meydana gelen bu olayın yaşanmamış kabul edilmesini teklif etmiş ve firkanın faaliyetine devam ettiğini bildirmiştir.

17 Eylül'de Merkez-i Umumi, hükümetin harekete geçmesini önlemek ve makul bir zaman aralığı yaratmak için Nazım Resmor'u hükümetle temas kurmaya memur etmiş ve 'firkanın terk-i faaliyet ettiğini sözlü olarak' iletmiş, arkasından da bunun mümkün olamayacağını, içeriği yukarıda özetlenen dilekçesini yazmıştır.

Bu gelişmelerden sonra hükümet kanadının bir müddet sessiz kaldığı anlaşılmaktadır.

19 Eylül (1922) tarihinde basılan *Yeni Hayat* dergisindeki (Sayı 21) bir habere göre Hükümet, Kongre'nin iptali için Nazım Resmor'u tehdit etmiştir.

"Dört gün önce Nazım arkadaş, İcra Vekilleri Reisi Devletlû Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından suret-i hususa da davet ve bu hususta taraf-ı âlilerinden lâtifen tehdit edilmiştir."

Yeni Hayat'ın yazdığı bu "*inceden tehdit*" bir süre sonra zorbalığa ve teröre dönüşmüştür.

THİF yayınladığı bir bildiriyle baskılara boyun eğmeyeceğini bildirmiş, Hükümet'in yarattığı dehşet ortamını protesto etmiştir. O makale şu cümleyle son bulmuştur:

"Komünizm bir mefkûredir ki onu öldürmek istemek, onun hararetini körüklemek demektir.

Her şey ölür, her şey mahvolur. Fakat kaynağını işçi ve çiftçi kitlesinin gözyaşlarından alan iştirakçilik yeryüzünde ebedi ve müstakardır (kalıcıdır)."

25 Eylül tarihli Komintern temsilcisi Golman'ın raporuna yansıyan bilgilerde parti çalışmaları devam etmektedir. Yapılmakta olan işler arasında, *Yeni Hayat*'ın 22. sayısı ve *Doğru Öz* gazetesinin yeni sayısının hazırlıkları, Kilikya Bölgesi Sendikalar Konferansı hazırlıkları, Metal İşçileri Sendikasının hükümet tarafından engellenmesinden sonra yapılacak çalışmalar ve yeni bir Sendikalar Kanunu hazırlığı çalışması anılmaktadır.

Aynı yerdeki iki ayrıntıyı da anmak gerekmektedir. Kongre sonrası polisin sokakta yakaladığı parti delegelerinin polise götürülerek, ellerinden yazılı olarak *'komünizmden vazgeçtikleri'* yolunda belge alınmaya çalışıldığı yazılmaktadır.

Golman'ın raporuna göre, diğer taraftan, hükümetin partiyi feshedin bildirisinden bir süre sonra, MK üyelerinden Nazım, Affan, Kenan, Edip ve Mehmet Ali'nin kendi aralarında toplantı yaptıkları, Nazım'ın ve birlikte davranan MK üyelerinin hükümetin ültimatomundan korktukları, sonuçta Nazım ve Affan'ın MK'dan çıkarıldıkları, Nazım'ın parti çalışmalarından uzaklaştırılması ve Moskova'ya gönderilmesi için bir mizansenden söz edilmektedir.

9 Ekim tarihli Salih Hacıoğlu'nun hazırladığı bir başka raporda; parti çalışmaları hükümetin baskısını hissettirdiği ortama rağmen devam etmektedir. Raporda, bu çalışmalar için gerekli paraların ödenmesi amacıyla hazırlanan bütçe ve '*Yeni Hayat*'ın sıradaki sayısının hazırlıklarından söz edilmektedir.

Bu yasaklanma sürecinde, THİF'nin en önemli faaliyetlerinden birisi de Mersin'de gizli olarak yapılan Kilikya (Çukurova) Fabrika ve İşletme Temsilcileri Birinci Konferansı'nı gerçekleştirmesidir.

6-7 Ekim tarihlerinde düzenlenen konferans, Çukurova'daki irili ufaklı fabrika ve işletmelerden gelen temsilcilerle gerçekleştirilmiştir. Konferans, tarım kesiminde çalışanlar ile mensucat, yağ, sabun, çırçır, değirmen, liman ve demiryollarında çalışan işçilerinin örgütlenmesini amaçlamaktaydı.

Konferansı düzenleyen heyette MK üyeleri Ata Çelebi ve Ahmet Hilmi ile dışarıdan Abdurrahman bulunuyordu. Konferans; Anadolu'nun iç ve dış durumu, işçi hareketi tarihine bakış, proletarya diktatorası ve Türkiye işçi sınıfının görevleri, Profintern'e katılma, Geçici Büro seçimi ve talimatname, Komintern kongresine delege seçimi ve diğer işler gündemi ile toplanmış ve çalışmalarını anılan tarihte tamamlamıştır.

Kilikya Konferansı'ndan sonra sessizliğini bozan hükümet 19 Ekim 1922 tarihinde THİF üyesi 20 kişiyi tutuklayarak yeni bir yargılama süreci başlatmıştır.

Nazım Resmor'un Komünist Enternasyonal Doğu Şubesi'ne gönderdiği 21 Kasım 1922 ve 10 Mart 1923 tarihli mektupları; tutuklamalar, dönemin koşulları ve Nazım Resmor'un sitemlerini yansıtmaktadır.

'Komünist Enternasyonali Şark Şubesi Riyasetine

Fırkanın dağıtılması hakkında kati kararını vermiş olan hükümet fırkaya bu kararını tebliğ ve âdem-i kabulünden sonra tehdidini izah için bir sebep ve fırsat aramasi tabii idi. Aynı zamanda Anadolu ordusu büyük bir zafer kazanmış hükümet garba doğru temayüle başlamıştı. Garpla anlaşabilmek için şarkı ihmal etmek hatta terk etmek istiyordu. Melfuf (gönderilen) raporlar Şuralar Cumhuriyeti ile münasebatı inkata (kesilme) ettirmeye de esbap (sebepler) arandığını vazıhan ispat eder. İşte bu esbabı taharri (arama) ve aynı zamanda sırf bu işle iştigal etmek üzere Dâhiliye Vekâletinde hususi bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyonun mesaisini bilhassa Heyet-i Vekile Reisi Rauf ve Dâhiliye Vekili Fethi Beylerin idare ettiği anlaşılıyor. Bu komisyon aynı zamanda Anadolu'da kemal-i süratle inkişafa başlayan komünizm hareketlerini de tevkif edecekti. Bunun için rehberlerin tevkifi ve aynı surette tecziyeleri (cezalandırma) lazımdı. 27 Eylülden itibaren intizar (gözlenen) edilen bu netice 19 Teşrinevvel (Ekim) 922 tarihinde vaki oldu.

19 Teşrinevvel 922 Perşembe günü öğle üzeri Ankara polis dairesi faaliyet içerisinde idi. Bütün polis karakolları jandarmalarla takviye edilmiş resmi ve sivil polisler tertip edilmiş listedeki eşhası (şahıslar) tevkif etmek üzere aynı zamanda harekete geçiyorlar,

fırka binası, matbaa taharri ediliyor, İmalat-ı Harbiye ve şimendüfer gibi kısmen askeri müesseselerde tevkifata, Ankara Deniz (??) Kumandanlığı inzabat-ı askeri kataartyla muavenet (yardım) ve listede muharrer arkadaşlar takım takım tevkif ve üzerleri taharri ile evrak müsadere ve temhir (mühürleme), ikametgâhlarda kâmilen taharri edilerek kitap ve kâğıda taalluk (ilgili) eden bütün eşya alınıyordu. Akşama kadar polis dairesinde âtide isimleri muharrer arkadaşlar toplatılmışlardı. Merkez-i umumiden Nazım, Kenan, Mehmet Ali. Namzetlerden Muhittin, Necati. Ankara Heyet-i Merkeziyesinden Şefik, Zeynel, Süleyman, Behram Lütfü, Nuri, Halil, İsmail Hakkı arkadaşlarla Abdülkadir, Mürettip Hasan, Sezai, Yusuf, Hacı İbrahim. İmalat-ı Harbiye amelesinden Giritli Ali, Ali Baba, Süreyya ve arzuhalci Rahmi. Hâkimiyet-i Milliye muharrirlerinden Keramettin arkadaşlar.

Mevkuflar akşama doğru hapishaneye nakledilerek ihtilâttan men edildiler...

21 Teşrinievvel tarihinde Ankara Heyet-i Merkeziyesinden olup şimdiye kadar ele geçmeyen İsmail arkadaş teslim oldu ve o da tevkif edildi. Polis dairesi listelerine dâhil olan diğer eşhas ve bilhassa Affan, Hilmi, Salih, Edip vesair arkadaşları arayıp mahall-i ihtifalarını bulmaya çalışıyordu. Tabi Rus sefarethanesi taht-ı tarassutta idi...

22 Teşrinievvel 922 de evrak cihet-i adliyeye tevdi edildi...

İstintak dairesinin isticvabatı (sorgusu) başlıca mevadd-ı (maddeler) atiyeye inhisar ediyordu.

1. Fırka taklib-i hükümet maksadıyla hafi kararlar ita etmiş. 2. Kongre akd etmiş. 3. Ruslarla münasebattar imiş ve himaye görüyormuş. 4. İçtimalar sefarethanede yapılıyormuş. 5. Fırka masarifatını sefarethane tediye ediyormuş. 6. Halkı ihtilale teşvik için risaleler tab edilmiş. 7. Yeni Hayat'ta halkı yekdiğeri aleyhine mukateleye (karıma) teşvik maksadıyla neşriyatta bulunulmuş... ilh idi...

Merkezdeki tevkifattan sonra Kayseri'de, Mersin'de, Sivas, Maraş, Kilis, Amasya, Tokat'ta velhasıl hemen Anadolu'nun bütün aksamında tevkifat başladı ve adetler birkaç yüze baliğ oldu. Fakat mahkemeye sevk için kâfi delail (deliller) bulunamadığından birer birer tahliye edildiler. Mersin ve Kayseri'de 21 Teşrinievvel 38 tarihinde tevkifat başlamış Mersinde 17 kişi tevkif edilmişti. Yirmi gün kadar tevkifat icra edildikten sonra bunlardan Atıf, Bekir, Hilmi, Abdurrahman arkadaşlar 25 Teşrinisani'de mahfuzan Ankara'ya getirildiler...

20 Şubatta muhakeme başladı. Cünha mazmunlarından bir kısmına tebligat ifa edilemediğinden 5 Mart 39 tarihine talik edildi. Fakat hapishanede zuhur eden tifüs hasebiyle kordon altında bulunduğumuzdan o gün de muhakeme rüyet edilemedi ve yevm-i muhakeme de 17 Mart 923 tarihine talik edildi...

İlk tevkif olunduğumuz gün salâhiyettar lisanlarla, bize tevkifatın Rus mümessil-i siyasilerle anlaşarak ve onun muvafakatı alınarak yapıldığı tarzında telkinatta bulundular. İstintakta hep Ruslarla olan münasebat mevzubahis olduğuna nazaran bu ilkaatın (konuların) ara bozmak ve aradaki samimiyeti ihlal etmek için bi'l-iltizam ortaya atılmış olduğu zehabı (fikri) hâsıl olmuş ise de ortadaki lakaydi de bizi teessürler içinde bırakacak derecededir. Hakikaten şaşılacak bir şeydir. Tarih-i tevkifimizden beri Moskova'dan hiçbir haber alınamaması pek ateşli ve pek gayur olan muarrahhaslarımızın muvasalat ve hayatından bizi şüpheye düşürmüştür. Pek yolunda ve pek akilâne hareket eden küçücük fırkayı dev adımlarla yürütmeye ve kudurmuş gibi, etrafa saldırır hale getirmeye sebebiyet verenler, hareketleri yüzünden Anadolu'da iki yüze yakın

insanın zedelendiğini ve bilhassa meşkûrenin ve atisi emin bir fırkanın tifüslü bir kabristana gömüldüğünü uzaktan olsun seyrederken elbette utanacaklardır...

Mamafih senelerce vaki tecaribden (tecrübeler) anlaşılmıştır ki Anadolu hükümeti peşinde muhalif olarak hiçbir kuvvetin vücudunu çekemez. İstanbul'a dair aldığımız haberler orada eskiden beri müteşekkil amele cemiyetlerinin, amele kulüplerinin mesaisine sed çekilmek istendiğine dairdir. Muhakeme meselesi hüsn-i neticeye iktiran (yakınlık) ettirilerek fırkanın feshi vuku bulursa hükümet ilerde hiçbir komünist fırkasının tekrar teşekkülüne müsaade etmeyecek ve bu hususdaki mesaiye daima mümanaat (engelleme) edecektir. Komünizmin Anadolu'daki atisi namına Halk İştirakiyun Fırkası'nın fesh edilememesi pek elzemdir. Biz bunun için tedabir-i lâzıme ittihazından (edinme) hiçbir surette geri kalmıyoruz fakat emr-i vakilere mani olabilmek için münasip surette tavassut (aracılık) meselesinin mümkün olduğu kadar seri ve müsmir (verimli) olması lüzumu pek aşikârdır. Komünist selamlarla.

10 Mart 923
Türkiye Komünist Fırkası Umumi Azasından
Nazım ve Kenan'[20]

THİF'nin kapatılmasıyla ilgili olarak G. Harris'in verdiği tarih Eylül sonudur. Buna göre Hükümet, eylül ayı sona ermeden *Yeni Hayat* dergisinde yayımlanan ve "Başbakanın Ense Köküne Bir Şaplak" başlıklı sert bir başyazı yüzünden dergiyi kapatmıştır.

Aynı yılın Ekim ve Kasım aylarında partinin tümden kapatılması amacıyla Anadolu'da takibata girişmiştir.[21]

19 Ekim 1922 tutuklamalarıyla başlayan ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasıyla sonuçlanan süreçte mahkeme safhası 28 Mayıs 1923 tarihinde sona erdi.

Mahkeme 46 sanıklıydı. Sanıklardan yalnız altısının, Nazım Resmor, Kenan, Ahmet Hilmi, Nizamettin Nazif, Baytar Osman'ın Ceza Kanunu'nun 66. maddesine göre, tutuklu kaldıkları müddet mahsup olmak üzere 3'er ay, Salih Hacıoğlu ise İmalat-ı Harbiye Fen Müdürü Tevfik Bey'e hakaret eden bir yazısından ötürü 15 gün ilaveyle 3,5 ay hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir.

Cezalar bu defa kısa süreli ve sembolikti. Ancak Ankara'da yasal sol siyasetin mümkün olmayacağını göstermek adınaydı. Türkiye Halk Halk İştirakiyun Fırkası 1922 yılının sonuna doğru bu şekilde dağıtılınca sol mücadelenin merkezi İstanbul'a kaymaya başlayacaktır.

---

20 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 410-424

21 G. Harris, *Yeni Hayat* dergisinin kapatılışı ile ilgili tam bir tarih vermemekle beraber, derginin toplam 26 sayı çıktığını, son sayının 1922 yılı Eylül ortalarında yayımlandığını ve bin tirajlı olduğunu yazmaktadır. bkz. G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 167.
Aynı konuda, F. H. Tökin, 'Yeni Hayat mecmuasında, Başvekil Hüseyin Rauf'u tenkit eden 'Başvekilin Ensesine Bir Tokat' başlıklı sert bir yazı çıkması üzerine mecmua ve bir müddet sonra da parti kapatıldı' demektedir. bkz. Füruzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 67.
Genel Sekreter Salih Hacıoğlu'nun 9 Ekim 1922 tarihli Komintern Doğu bölümüne yazdığı raporda ise, '*Yeni Hayat*'ın sıradaki sayısı'nın basılması amacıyla, mürettiplere fazla mesai ücretleri için yapılan 25 liralık ödemeden bahsedilmektedir. Sıradaki 'Yeni Hayat'ın basılıp basılmadığı ve hangi sayı olduğu belli değildir. (Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 322)

KOMÜNİST ENTERNASYONAL, TÜRK KOMÜNİSTLERİ, İMKÂNLAR, SINIRLAR

"... Bir devrimci parti olarak (Bolşeviklerin) *önlerinde başka seçenekleri yoktu; ya da iktidardan feragat edecekler ve bunun sonucunda da iktidarı, çok kısa bir süre önce iç savaşta yenilgiye uğrattıkları düşmanlarına teslim etmiş olacaklardı. Azizler veya budalalar böyle yapabilirler. Ama Bolşevikler ne azizdi ne budala. Hiç beklenmedik bir biçimde ondokuzuncu yüzyılda Popülistlerin ve Narodnovoltsilerin durumuyla karşılaştırılabilecek bir durumda buluvermişlerdi kendilerini: arkalarında devrimci bir sınıf bulunmayan bir devrimci azınlığın durumu..."*

Isaac Deutscher, *Bitmemiş Devrim Rusya 1917-1967*

1917'de Rusya'daki Bolşevik Devrimi o döneme kadar, dünya tarihinde hiçbir savaşın ve iç savaşın vesile olmadığı bir tablo ortaya çıkarmıştı.

Dünya kapitalist sistemi en zayıf halkasından kırılarak, sosyalist teori –Paris Komünü'nden sonra– Rusya gibi büyük bir ülkede devlete dönüşmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasından Batı'daki tüm burjuva çevreler, Sovyet Devrimi'nin boğulması, bu başarılamazsa mutlak olarak tecrit edilmesi için bütün güçlerini seferber ederken, Rusya'daki Bolşevik yönetim de devrimi ayakta tutmak ve tek ülkede sosyalizmin yaşayamayacağı inancıyla, 'yeni zayıf halkaları' sistemden koparmak için tüm imkânları zorlamaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın kapitalizmin derin bunalımının sonucu olduğunu öne süren Lenin, 1920'de yayımladığı *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı eserinde devrimin merkezinin kıta Avrupa'sından kayacağını ileri sürecekti.

Leninist dünya devriminin gelişimi teorisi; objektif koşulların dünya devriminin zaferi için hızla olgunlaştığı, 'can çekişen' kapitalizmin ömrünü tarihsel olarak tamamladığı, Batı proletaryasının yüksek bir devrimci düzeye ulaştığı, sömürge ve bağımlı ülkelerde devrimci mücadelenin hızla güçlendiği bir çağda; eksik olan subjektif bir unsur yani örgüttür.

Bu devrimci dönüşümü gerçekleştirecek için, global ölçüde güçlü, merkezileştirilmiş, disiplinli ve ideolojik homojenliğe sahip bir 'dünya partisi' gerekiyordu.

Bolşeviklere göre, dünya kapitalist sisteminin en zayıf ve kırılması muhtemel halkaları, Avrupa'nın çevre ülkeleri ve yarı-sömürgelerdi. Bu konjoktürde 'dünya devrimi'nin önemi gitgide artmaktaydı ve kapitalist ülkeler ile sömürgelerdeki halkların katkısıyla Komünist Enternasyonal gerçek bir 'dünya partisi' olacaktı.

1919'da Moskova'da, 2-6 Mart tarihlerinde III. Enternasyonal olarak bilinen Komünist Enternasyonal, elliden fazla temsilci, on dokuz farklı ülkedeki komünist parti veya grubun katılımıyla toplandı.

1919'daki 1. Kongre'ye Rusya'dan Lenin, Zinovyev, Stalin, Buharin ve Çiçerin katılmıştı. Kongre her partiden bir üyenin olduğu bir Yürütme Komitesi seçti. Yürütme Komitesi ise Lenin, Troçki, Rakovsky, Zinovyev ve Platten'den oluşan bir Büro'yu Komintern'in sevk ve idaresiyle görevlendirdi. Dili Almanca olan Kongre'nin, geçici merkezi Moskova'ydı, merkezinin ise Berlin olması tasarlanmıştı. Kongre, III.

Enternasyonal başkanlığına Zinovyev'i, sekreterliğe ise –o sırada hapiste olan– Radek'i getirmişti. Bu kongreye Türkiye Komünist Teşkilatı delegesi olarak Mustafa Suphi de katılmış ve bir konuşma yapmıştı.

1919'un özel atmosferi ve imkânları, kısmen de öngörülemeyen koşullar, ismi 'Komintern'olarak anılacak Komünist Enternasyonal'in denetimini Rus Bolşeviklerinin eline bırakmıştı.

Diğer taraftan Komintern, kendinden önceki II. Enternasyonal'in gevşek örgütlenmesine tepki olarak merkezi örgütlenmeyi en önemli hedefleri arasında saymaktaydı. Komintern, ülkelerin ve ülke halklarının sosyal-ekonomik-kültürel-etnik farklı özelliklerinin önemini alt düzeye indirerek, onların siyasi temsilcilerinin mücadelelerini de aynı araçlarla yapmaya zorlamaktaydı.

Ancak Komintern'in uluslararası popülaritesi çok yüksekti ve tüm dünyayı saran sosyal değişim ve devrim coşkusu Komintern'in çekim gücünü arttırıyordu. Komünist, sosyalist ve diğer sol partiler, merkez partiler, burjuva partiler Komintern'e üye olmak için başvurmaktaydı. Komünist sayılmanın yolu Komintern tarafından tanınmaktan geçiyordu. Hatta (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası da bu amaçla Komintern'e başvurmuştu.

1920'de Komintern'in İkinci Kongresi toplandı. Komintern, bu kongrede kendisine katılmak isteyen partilerin uymak zorunda oldukları kriterleri belirledi ve ünlü '21 koşul'u açıkladı. 21 koşul; program, propaganda ve örgütlenme konusunu bağladığı kurallarla liberal, sağ ve merkezci sosyalist, hatta bazı komünist partilerin Komintern'e girişini imkânsız hale getiriyordu. Komintern bu yapısıyla, sıkı merkeziyetçi, 'ulusal –seksiyonlara– partilere' inisiyatif tanımayan, katı disiplinli bir 'dünya devrim partisi' olmak yolundaydı.

Komintern'de egemen 'sol' tavır, 21 koşulla birleşince Avrupa 'sol'u içinde geniş bir tartışma süreci başlattı. Komintern'in temel politikaları, Avrupa'daki sosyalist ve sosyal demokrat siyasi hareketleri 'reformist ve sağ', bağımlı ülkelerdeki ulusal hareketleri 'milliyetçi' bulmaktaydı.

III. Enternasyonal'in tüm politikalarının mimarlarından olan Lenin, bu süreçte yaygın kabul gören anlayışa karşı *"Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı* başlıklı eserini bu sırada yayımladı.

1919 yılı Avrupa'daki proleter devrim beklentilerinin darbe aldığı bir yıl oldu. Almanya'da karşı-devrim durumu hâkimdi. Rosa Luxemburg ve Karl Leibknecht öldürüldü.

1920'de Kızıl Ordu, Polonya önlerinde milliyetçi Polonya ordusuna yenildi. 12 Ekim'de geçici ateşkes imzalandı. Troçki, Polonya ile imzalanan anlaşmaya uyulması taraftarı, Politbüro'nun çoğunluğu ise savaşa devam edilmesinden yanaydı. Lenin'in Troçki'yi desteklemesiyle, Batı'daki askeri faaliyet sona erdi.

Batı'da devrimci dalganın hızı kesilince Komintern ilgisini Doğu'ya çevirdi.

1920 yılındaki İkinci Kongre'nin en önemli gündem maddelerinden biri; Batı'da parlamenter ve legal çalışma alanlarını yeniden kullanmaya dönüş, Doğu'da milliyetçi ve Müslüman partilerle işbirliği olarak şekillendi.

İkinci Kongre'nin bir başka gündemi, 'Ulusal Sorun ile Sömürgeler Sorunu'nu enine boyuna tartışmak olacaktı.

Komintern'de başlıca üç görüş ortaya çıktı.

İtalyan komünist Serrati, Avrupa devrimlerini tamamlamadan Asya'nın kaderinin değişmeyeceğini savundu.

Hindistan delegesi Roy ise, 'Batı devrimlerinin kaderi bütünüyle Doğu devrimlerine bağlıdır' tezini ileri sürdü. Roy'a göre anti-emperyalist savaşı kararlılıkla yürütecekler

yalnız köylü ve işçilerdi. Milli burjuvaziye güvenilemezdi. Komünistlerin yapması gereken şey, kendi örgütlerini kurmak ve bunları güçlendirmeye çalışmaktı. Milli burjuvaziyle işbirliği yapmak gerekecekse bu, ancak öncülük komünistlerde olursa gündeme gelebilirdi. Roy'un tezleri, Kongre'de tamamlayıcı tezler olarak kabul edildi.

Lenin ise Roy'dan gelen eleştirileri dikkate aldı ve kendi tezlerinde değişiklikler yaparak, 'sömürge ve bağımlı ülkelerde, demokratik burjuva kurtuluş hareketleri'nin desteklenmesi gerektiğini savundu. Lenin bu desteğin, milli burjuvazinin; komünistlerin, köylü ve işçilerin örgütlenmelerine olanak tanıyıp tanımamaları şartına bağlamaktaydı.

Roy ve Serrati'nin birleştiği nokta ise 'devrimci burjuva milliyetçilerine' güvenilmemesiydi.

Lenin'e göre, Sovyetler'deki proleter devrim, emperyalizme bağımlı ülkelerdeki devrimci hareketlere destek verirse, bu ülkeler 'kapitalizmi' atlayarak kapitalist olmayan bir modele yönelebileceklerdi.

Bu genel teorik yaklaşım birbirinden çok farklı iç dinamikleri, bağımlılık ilişkileri ve sosyal gelişmişlik düzeyleri bulunan 'bağımlı ve sömürge ülkeler için' yararlanılacak tezler olarak değil de Komintern eliyle ülkelerin ve 'ulusal seksiyonların' yol haritalarına dönüştürülmekteydi.

1-8 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Doğu sorununun görüşüldüğü ikinci platformdu. 38 milliyetten 1273'ü komünist, 1891 delegenin katıldığı kurultayda Türkler 235 delegeyle en kalabalık delegasyondu.

Kurultayın başkanı Zinovyev'di.

Zinovyev, Bakü'de Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda yaptığı konuşmalarda, Türkiye'deki Mustafa Kemal hareketinin 'komünist bir hareket olmadığını bir dakika bile unutmadan', Sovyetler'in desteğinin nedenini, 'İngiliz hükümetine karşı her türlü inkılâbı savunmaya hazır' olmalarıyla açıklamaktaydı.

Komintern'in özellikle Türk ulusal mücadelesinin 'İngiliz karşıtlığı' sorununu bütün imkânlarına rağmen anladığını söylemek zordur. Bu sorunu sonraki yıllarda Kürt ayaklanmaları meselesinde de görmek mümkündür. Türk burjuvazisi ve Kemalist hareket – doğası gereği– 1921 yılının Şubat ayında gerçekleşen Londra Konferansı, hatta daha öncesinden başlayarak her fırsatta ve bütün olanaklara kapitalist Batı'yla entegrasyonu hedeflemişti ve bunu defalarca beyan ve ilan etmişti. Aslında Türk kapitalizminin Batı'yla entagrasyonuna en zor İngiltere ikna olmuştu.

Kemalizm'in Sovyetler'le olan dostluk ilişkisindeki titizliği, bir yanda içeride komünizme karşı amansız düşmanlıkla yol alırken, öbür taraftan Sovyetler'den sağlanan askeri ve ekonomik yardımlarla sınırlıydı.

Komintern ise Sovyet devletinin ekonomik ve yaşamsal çıkarlarını, sosyalist devletin güvenlik endişelerini –her durumda– en üste yazarak, Türkiye Komünist Hareketi'ne yardım ve onun gelişimi meselesinde; öncelikle kendi politikalarına destek vermesini dikte etmiş, bu güvenlik endişesine yaslanarak devletten devlete kurulan ilişkileri tek belirleyici kabul etmiştir.

Bu zaaf giderek ana politika olmuş, öyle ki Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katli olayında –bile– güçlü ve anlamlı bir çıkış yapmamış, bu vahim olayı suskunlukla geçiştirmiştir.

Anadolu hareketinin 'ulusal-burjuva' karakterinin sınıfsal yönelimlerini Komintern, 1921 yılının ilk ayında –Kemalizm'in sol'u ortadan kaldırdığı günlerde– kendi temsilcisini göndererek öğrenmeye çalışmıştı. 29 Ocak 1921'de Komintern temsilcisi Yefrem Eşba, Mustafa Kemal'i ziyaret etti. Bu görüşme sonrasında Komintern, Anadolu'da kurulmakta

olan devletin sınıfsal tercihlerinin ve şartların Batı kapitalizmiyle tam bir uzlaşma sağladığını fark etmiş olmalıdır.

Türkiye, 1920 yıllarındaki konumu dolayısıyla Sovyet Devrimi'nden ve Komintern politikalarından en fazla etkilenen ülkeler arasında olmuştu.

İngiliz emperyalizmi, hem Türk ulusal devriminin hem de Sovyet Devrimi'nin başarıya ulaşmaması için büyük mücadele vermiş, bu arada iki devrimci hareket yakınlaşarak 'devletten devlete' pek çok noktada ortak hareket etmişti.

Komintern ile Türk komünistlerinin ilişkileri ise daha farklı bir seyir izlemekteydi.

Bakü'de Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu hareket bütün olarak Komintern'in oluşma süreçlerindeki tartışma ve gelişmelerin içinde doğmuştu. Ankara'da ise Hafi TKP'nin ve THİF'nin özellikle ikinci kuruluşunda Komintern politikaları etkili olmuştu.

Zaman ilerledikçe, Sovyetler'de Bolşeviklerin, Türkiye'de Kemalistlerin iktidarları oturdukça, Türk komünistlerinin siyasi alanları; birbirlerinin sınıfsal düşmanı ve birbirlerinin stratejik dostu olan bu iki devletin kapattığı alanlara sıkışmıştı.

Türkiye'nin o günkü koşullarında Türk komünistleri yakın ve orta vadeli hedeflerini belirlerken birçok etmen ile çevriliydiler.

Bir taraftan Komintern'in belirleyiciliği, dünyada yarattığı devrim heyecanı ve aşıladığı moral etki komünistler için tartışılmayacak düzeydeydi. Diğer taraftan Türkiye işgal altında bir ülkeydi. Anti-emperyalist mücadele, birincil hedef olarak ortaya çıkmaktaydı. Komintern'in 'sosyal devrim'i işçi ve köylü eksenliyken, Anadolu'da Kemalist hareket Türk burjuvazisi adına ipi göğüslemeye yakındı.

Birbirinin içine adamakıllı girmiş olan süreçler Türk komünistlerinin program yazmasını zorlaştırmaktaydı.

Zihinlerde çarpışan temel düşünce şöyleydi?

Emperyalist metropollere bağımlı, sınıfsal çelişkilerin derin olmadığı, feodal yapının hâlâ güçlü olduğu 'köylü toplumu' bir Türkiye'de, 'Batı'daki sınıf mücadelelerini yaşamadan, kapitalizmi atlayarak 'sosyalist-halkçı' bir model mi hedef olarak belirlenmelidir?

Yoksa kapitalizmin limanlarından başlayarak girdiği ve on yıllardır Osmanlı elitleri eliyle dal budak saran burjuva sınıfının varlığı bir gerçekliktir, buradan doğrudan sosyalizmi mücadele ve proletarya diktatörlüğü, programların belkemiği mi olmalıdır?

Anadolu'daki toplumsal dengeler, işçi sınıfının zayıflığı ve etnik bölünmüşlüğü, köylü hareketinin olmayışı, siyasi örgütlenme olarak milliyetçi parti İttihat ve Terakki'nin bürokrasi, ordu ve eşraf üzerindeki belirleyiciliği, komünist hareketin ise henüz sayıları az ve deneyimsiz aydınlar tarafından temsil edilmesi Türk komünistleri açısından yaşanan bir gerçeklikti.

Siyasi hedeflerin saptanmasında yüksek beklentili programlar ve bunları gerçekleştirecek siyasi örgütlenmelerin zayıflığının yarattığı paradoks, dönemin birçok iç raporda ifadesini bulmuştu.

Bir başka deyişle, parti programını Komintern'in genel ideolojik çerçevesine oturtmak 'mecburiyeti' ve Türkiye'nin mevcut toplumsal şartlarında mücadele etmek 'gerçeği' çarpışırken, bu gibi çarpışmalar her şeyden önce Türk komünistlerini helâk etmişti.

Mustafa Suphi, Bakü'de parti kongresinde programını yazdıktan üç ay sonra, Ankara yolunda 'Türk komünistlerinin henüz bir hükümet partisi gibi davranamayacaklarını', herkese duyururken, Ankara'da THİF, bir yandan sert parti programları hazırlayıp diğer yandan var olma koşulunun 'Halkçılar' ile birlikte burjuva demokrasisi içinde kalıp, mücadele etmekten geçtiğini açık açık dile getirmişlerdi. Yine THİF'nin partilerini Marxist kabul edip, Komintern'in dayattığı 21 koşulu reddetmenin altında bu gerçeklik yatmaktaydı.

Sorunu Türk komünistleri açısından zorlaştıran diğer bir unsur ise şuydu:

Türk burjuva devrimi, 1920 yılında tarihsel koşulların zorlamasıyla, programlarında 'sosyalizan' pek çok unsura yer vermekteydi. Burjuva devrim, doğası gereği mevcut feodal yapıyı yarın yamalak da olsa tasfiye ederken, Anadolu insanının bireysel ve toplumsal pek çok ihtiyacını ilk defa hukuki yapısıyla birlikte hayata geçirmekteydi. Bu durum ister istemez burjuva devriminin 'kolektivist-halkçı' özelliğini öne çıkarıyordu. Burjuva reformların birçoğu komünistlerin programlarında da yazılıydı. Bunları hayata geçiren burjuva parti ve gruplar olunca, komünistler bu ileri hamleyi desteklemek mecburiyetiyle karşı karşıya kaldıkları gibi, bu durum kendi sosyal meşruiyetlerinin aşınmasına neden olmaktaydı.

Türkiye'deki Komintern temsilcileriyle Sovyetlerin diplomatik temsilcilerinin Türkiye'deki sol hareketin örgütlenmesine bakışları Sovyetler'deki mevcut tartışmalardan bağımsız değildi.

Nitekim Büyükelçi Aralov, Türkiye'deki komünist örgütlenmenin ülkenin –daha çok– kendi imkânlarına dayanmasını savunurken ve Türkiye'deki komünist hareketin oluşmasının her aşamasına müdahele eden Komintern görevlilerinin çalışmalarını onaylamamış ve bunu maceracılık olarak nitelendirmişti.

Komintern temsilcisi Golman ise, THİF'yi dünya proleter devrimini gerçekleştirecek 'Dünya Partisi'nin Türkiye Seksiyonu olarak görmekte ve parti örgütlenmesinde 1920'nin Türkiye şartlarını değil, Komintern'in hedeflerini gündeminin en üstüne yazmaktaydı.

THİF lideri Nazım Resmor'un bu süreçte her iki temsilciye iki temel eleştirisi vardı. Aralov'a 'devletten devlete' olan ilişkilere gereğinden fazla önem atfetmek ve Türk komünistlerini anlamamak, Golman'a ise maceracı yöntemleriyle, 'bu küçücük partiyi dev adımlarla yürütmeye çalışmakla' eleştirmekteydi.

1920 yıllarında dünyayı saran değişim ve sosyal devrim heyecanı toplumun en muhafazakâr unsurlarından başlayarak tüm kesimleri bu eksen içine çekmişti. Bu dönüşüm sürecinin nerede duracağı, hareketi fiilen yürütenlerin sınıfsal tercihleriyle belirlenecekti.

1920 sonuna doğru ulusal mücadeleyi ve iktidarı fiilen elinde tutan Kemalistler, sol'daki canlanmayı ve hareketliliği, iktidarlarını tehdit eden birincil tehlike olarak algıladılar.

Bakü'de Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu Türkiye Komünist Fırkası, Ankara'da kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve onlarla ilişki içindeki Halkçı'ların; söylem, program ve eylemleri kendi başlarına kaldıkları sürece ciddi bir alternatif oluşturmuyordu ancak, bunların bir araya gelmelerinin yaratacağı potansiyel hareket, iktidarı elinde bulunduranların korkusunu büyütmüştü.

Gerçekte ise sol'un farklı kesimlerinin meydana getirdiği partiler bir kitle desteğine dayanmadıkları gibi, bürokrasi, aydın ve asker içinde de destekleri zayıftı.

Kemalizm'in ve burjuvazinin sınıfsal refleksi ile, sol'un birleşmesinden duyduğu 'sosyal panik', 'sol'u yok etmenin temel nedeni olmuştu.

Türkiye'de burjuva hegemonyasındaki egemen sınıfların kurulmakta olan iktidar yapısını koruma kararlılığı, on yıllardır Batı'yı –kapitalizmi– kurtuluş ümidi gören zihniyetle yetişmiş Anadolu'daki vali, kaymakam, komutan ve memur sınıfının, 'sosyal devrim'in sınıfsal yapısını anlamaya başlamaları ve Doğu'daki devrimle ayrıcalıklarının biteceği kaygıları, nihayet emperyalist Batı'yı samimiyetlerine inandırma çabaları, diğer nedenler arasındaydı.

Bu arada zaman faktörü muhtemel birçok gelişmenin önünü kesmişti.

Özellikle Mustafa Suphi, Ethem Nejat gibi o ilk komünist kuşak, Türkiye'nin iç çatışmalarının içine doğmuş, yakın geçmişte bu sürecin değişik kanatlarında mücadele etmiş ve buna Rusya'da farklı komünist grupları tanıma şansını katmış olanların öldürülmeleri, Türkiye komünist hareketindeki 'yerlileşme' potansiyelini yaralamıştı.

O nesnel koşullarda emekçi sınıflar içinde örgütlenemeyen Türkiyeli komünistler, 1920'li yıllarının büyük karmaşası içinde; bütün stratejisini Sovyet devletinin güvenlik sorunlarına endeksleyen Komintern'in, Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin devletten devlete işleyen reel politikaları ve çıkarlarının arasında kalarak büyük bedel ödemişlerdi.

Daha önce de sözünü ettiğimiz bir raporu burada tekrar etmekte yarar var. Komintern'in o dönemki politikalarındaki zikzakları ve yanlışları yine bir Komintern yetkilisi şöyle kaleme almıştı.

1922 yılında Mersin'de bulunan Komintern yetkilisi Raevski'nin –Komintern'e– gönderdiği raporda dört önemli noktanın altı çizilmişti.

Raevski özetle şöyle yazmaktaydı:

1. Gerçek durumu ne kadar az bildiğimizi anlamak için Doğu'da işlediğimiz ilk hataları hatırlamak yeterli olsa gerek. O zamanlar biz neredeyse uluslararası sosyal devrim sloganını yükseltmiş, kimi doğu ülkelerinde işçi ve köylülerin iktidarı ele geçirmelerini istemiştik. Biz Türkiye'de işçi sınıfı olmadığını, Türkiye'de yalnız üretime katılan, kendisini sınıf olarak hissetmeyen, sınıf bilincinden yoksun bir yığın bulunduğunu defalarca gözden kaçırmıştık.

2. Türkiye'de aydınlar genel olarak ilerici bir etmen. Aydınlar komünist etki altına girmiyor, onlar daha çok halkçı fikirlerin etkisi altında bulunuyorlar. Halkçılığın etkisiyle ulusal düşünce aydınların kafasında kendiliğinden yayılıyor. Türk halkçıları köylülüğü örgütlemeyi, köyde kapsamlı reform yapmayı görevlerinin önüne koyuyor.

3. Önümüzdeki birkaç on yılda Türkiye'de işçi sınıfı fiili bir etken sayılamaz ve gerek işçi sınıfı, gerekse bir komünist teşkilat vasıtasıyla biz ülkenin politik yaşamını etkileyemeyiz.

4. Türkiye gibi ülkelerde Komintern'in 21 şartı geçerli değildir. Dar sınıf partisi değil, ancak işçi-köylü-aydın kesimlerin talepleri doğrultusunda popüler bir programı olan halkçı-komünist bir kitle partisi yol alabilir.

Raevski bu ilginç mektubunda kısaca; Komintern'in Doğu politikası yanlıştı, Türkiye'de Halkçılık politikasını küçümsedik, birkaç on yılda işçi sınıfı ülkenin politik hayatını etkileyemez ve Komintern'in 21 şartı buralarda geçerli olamaz, diye yazmaktaydı.[22]

---

22 "Komintern, Türk Komünistleri, İmkanlar ve Sınırlar" bölümü için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır:
İsaac Deutscher, *Bitmemiş Devrim Rusya 1917-1967,* Belge Yayınları, İstanbul 1990.
Fernando Claudin, *Komintern'den Kominform'a Komünist Enternasyonal'ın Bunalımı I-II, Belge Yayınları,* İstanbul 1990.
William Z. Foster, *Üç Enternasyonalin Tarihi – 1848'den 1955'e Dünya Sosyalist ve Komünist Hareketi,* Yazılama Yayınları, İstanbul 2011.
Komintern Belgelerinde Türkiye-I, Kurtuluş Savaşı ve Lozan, Kaynak Yayınları, İstanbul 1977.
Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1920, Koral Yayınları, İstanbul 1990.
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.
Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri,* Küyerel Yayınları, İstanbul 1998.
Bilal Şen, "TKP'ye İlişkin Tarihsel Bir Tartışma", *Toplumsal Tarih,* Kasım 2000.
V. İ. Lenin, *III. Enternasyonal Konuşmaları,* Pencere Yayınları, İstanbul 1989.
Solmaz Rüstemova-Tohidi, "Mustafa Kemal Paşa ve Komintern", *Toplumsal Tarih,* Aralık 1999

Geriye doğru bir tenkit denemesinde bulunalım...
Atatürk devrinin zaafları,
Atatürk'ten sonraki demokrasiye geçiş devrinde belirmiştir.
Başlıca zaaf, eğitim yolu ile devrimlerin ve yeni düzenin
halk yığınlarına sindirilememiş olmasıdır.
Atatürk devrine tek parti devri diyoruz:
Bu bir karma parti idi. Disiplini devrimlerimize inanıştan doğmuyordu.
Bilakis Atatürk devrinin zaafı, devrimci bir tek parti rejimi olmamasıdır...
Atatürk büyük stratejiliği ve politikacılığı dışında,
umumi kültürü ister istemez zayıf bir Osmanlı subayı idi.
Dinler, kavrar ve yapardı. Paha biçilmez bir enerji kaynağı idi.
Kendi devrindeki hükümetler bu kaynaktan tam faydalanmayı bilmemişlerdir.
İnönü hükümetleri hiçbir zaman dinamik olmamıştır.
İnönü'nün vekil tipi 'bürokrat'tır. Vekilleri arasından dinamikçe olanlar
Atatürk tarafından kendisine zorlananlardır.
Atatürk 'bir nehr-i muazzam gibi cûş etti, fakat çorak yerlerde akıp gitti.'

Falih Rıfkı Atay

Çankaya

YEDİNCİ BÖLÜM

(Resmi) TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI

Kuruluşu: 18 Ekim 1920
Katib-i Umumisi: Hakkı Behiç (Bayiç)
Merkezi: Ankara, Taş Hanı karşısında 'hususi daire'
Yayın Organı: *Anadolu'da Yeni Gün, Yeni Dünya* gazeteleri
Kapatılması: 2 Ocak 1921[1]

1920 yılında kurulan partilerden bir diğeri şimdiye kadar anlatılanlardan farklı özelliktedir. Bu partinin kurulmasını bizzat dönemin hükümeti sağladığı için, diğer komünist örgütlenmelerden ayrılması anlamında ve başına resmi sıfatının konulmasıyla anılan, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'dır.

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulması ve kapatılmasının nedenleri, o ayların hatta haftaların birbirini izleyen olaylarının mantığı içinde açıklanabilir.

(Resmi) TKF'nin üzerindeki bilinmezlikler ve esrar da bu yıllardan kalan korkuların eseridir.

Türkiye'yi on yıllar boyu hâkimiyeti altına alan şiddetli komünizm yasakları ve bu yasaklar etrafında yaratılmış tehlikeler sürerken; devletin kendisinin, bir zamanlar bir komünist parti kurduğu gerçeğinin yan yana getirilmesindeki tuhaflık kolayca açıklanamadığından, Cumhuriyet tarihi boyunca devletin böyle bir eyleminin hiç dile getirilmemesi tercih edilmiş, bu tercih de gizli ve açık sansürlerle sağlanmıştır.

Burada 'yok' sayma politikasının başka nedenleri de bulunmaktadır.

Bir kere kendisi 'devletli' de olsa partinin ismi komünizmi hatırlatmaktadır. Daha önemlisi, zaferler ve başarılarla taçlanmış yeni bir ideoloji yaratılırken, bir 'tuzak' parti kurup dağıtmış olunduğu algısı, yaratılmak istenen ak sicilde gölge bırakacak cinstendir.

Bu döneme ait olan karanlık dökük bilgiler, anılar ya o dönemlere yetişmiş yaşlı kuşakların aktardığıyla bir başka yaşlı kuşağın belleklerinde kalmıştır ya da anti-komünist yayınlarda ne kadar yer alabilirse, o bilgilerle sınırlı kalmıştır.

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası kurulması düşüncesi, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin 1920 yılının sonbahar aylarında Hükümet tarafından kapatılması sürecinde doğmuş olmalıdır.

1920 yılı sonuna doğru, Hükümet'in bütün bir yıl boyunca farklı kanallarda canlı bir tartışma ve gelişme ivmesi gösteren sol ve komünist hareketi denetim altına alma düşüncesi ön plana geçmiş durumdadır.

---

1 Eskişehir'de Çerkes Ethem'in çıkardığı *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi, Kasım (1920) ayında Ankara'ya taşınmış ve (Resmi) TKF'nin yayın organı haline gelmiştir. Partinin ne zaman kapatıldığı tam bilinmemektedir. G. Harris'in, *Yeni Dünya* gazetesi için '2 Ocak 1921'de hükümet tarafından yıktırıldı' bilgisi diğer olaylarla örtüştüğü için, bu tarih partinin kapatılma tarihi olarak kabul edilebilir.

Yılın ikinci yarısında bu süreci etkileyen gelişmeler şöyledir:

Temmuz ayında Hükümet'in Yeşil Ordu'yu kapatma girişimi başarısız olmuş, yine bu dönemde Çerkes Ethem ve çevresi Yeşil Ordu'ya katılmıştır. Bu durum Yeşil Ordu'yu sivil bir örgütten silahlı bir örgüt haline getirmiştir. Meclis içindeki Halk Zümresi radikal programlar yayımlamış, Halkçı vekiller yeni kurulmakta olan devletin temel metinlerinin bu programlarla uyumlu olmasını istemektedirler. Ankara'da Yeşil Ordu içinden bir grup, Hafi TKP ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması için çalışma yapmaktadırlar. Bakü'de ise Mustafa Suphi ve yoldaşları 10 Eylül'de Türkiye Komünist Fırkası'nın 1. Kongre'sini yapmış ve Anadolu'ya dönme hazırlıkları içindedirler.

Sonbaharda, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Hükümet'in baskısı artmış ve iç tartışmalarla Cemiyet işlevsiz hale gelmiştir.

Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi olan Hakkı Behiç ve Dr. Adnan Adıvar, Cemiyet'in Mustafa Kemal ve Hükümet ilişkilerini yürüten üyeleridir. Hakkı Behiç, İttihatçı kimliğine rağmen Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu içinde en güvendiği yöneticilerdendir. (Resmi) TKF projesinin doğumunda bu yakınlık ve işbirliğinin kuşkusuz rolü olmuştur.

Hakkı Behiç, partinin genel sekreteri olurken; onunla birlikte Yeşil Ordu Cemiyeti yöneticilerinden Yunus Nadi, Eyüp Sabri, İbrahim Süreyya, Mahmut Celal ve Adnan Adıvar (Resmi) TKF'ye geçeceklerdir.

1. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşu ve kurucuları

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluş tarihi 18 Ekim 1920'dir.

Hükümet, partinin kurulmasını her düzeyde örgütleyerek, olaya yaklaşımındaki kararlılığı herkese göstermiştir.

Ziynetullah Nevşirvanov'un hazırladığı bir rapora göre, (Resmi) TKF kurulurken, Dâhiliye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) tarafından yayınlanan 16 Ekim 1920 tarih ve 1640 sayılı genelge ile resmi partiye üye olmayan ve oradan mühürlü üyelik kartı almayan kimselerin komünizm propagandası yapmaları ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır.

Bu karar, (Resmi) TKF dışında faaliyet göstermekte olan tüm sol hareketin yeraltına itilmesinin başlangıcı olacaktır.

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında; Hakkı Behiç (Bayiç), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Eyüp Sabri (Akgöl), İbrahim Süreyya (Yiğit), Muhittin Baha (Pars), Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Kılıç Ali (Ali Kılıç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Mahmut Celal (Bayar), Adnan (Adıvar), Çerkes Ethem, Fevzi Paşa (Çakmak), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Kazım Paşa (Karabekir), Refet Bey (Bele), İsmet Bey (İnönü) sayılmaktadır. [2]

---

2 Aşağıdaki kaynaklarda buradaki isimlerin önemli bir bölümü hepsinde ortak iken, bazılarında kurucuların sayısı birkaç kişiyle sınırlıdır:
Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, s. 31.
Füruzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Matbaası, İstanbul 1965, s. 65.
Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurdurduğu Komünist Parti ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1966, s. 122.
Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s. 300.
George Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 116.
.M. V. Frunze, *Türkiye Anıları, Kasım 1921-Ocak 1922*, Cem Yayınları, İstanbul 1978, s. 100..

Partinin 9 kişilik Kurucu Heyeti ile 30 kişilik Umumi İdare Merkezi bulunduğu yazılmaktadır. Değişik kaynaklar veya anılarda partinin yöneticileri arasında yukarıda sözü edilen isimler sayılsa da, burada söz edilen 9 kişilik Kurucu Heyetin ve 30 kişilik Umumi İdare Merkezi yöneticilerinin kimler olduğunu belirten resmi herhangi bir belge henüz bulunamamıştır.

Örneğin, yukarıda kurucuları arasında adı geçen Kılıç Ali, partinin kuruluş gerekçesini dışarıdan gelen komünizm cereyanı karşısında Mustafa Kemal'in bulduğu çözüm olarak değerlendirdikten sonra partinin kurucuları için kendisi dâhil beş kişinin ismini vermiş ve anılarında şunları yazmıştır.

'Mustafa Kemal Paşa, biz hariçten gelecek herhangi bir telkine uyarak değil, fakat kendi bünyemizi göz önüne alarak, icap ediyorsa fırkayı kendimiz kurabiliriz, dedi ve çok geçmeden, bir muvazaa (danışıklı) tertibi olarak, ben de dâhil olduğum halde, Hakkı Behiç, Refik (Koraltan), Eyüp Sabri, Süreyya (Yiğit) beylerden mürekkep bir heyeti merkeziye teşkil ettirdi. Bu heyet Hakkı Behiç Bey'i Katib-i Umumi yaparak Hâkimiyeti Milliye Matbaası'nın üstündeki küçük odada işe başlamıştı.

Rusların gözünü boyamak ve şerlerine imkân bırakmamak için girişilen bu muvazaa tertibinin aleniyete vurulması üzerine Vakkas ve arkadaşlarının candan ve hararetle kurmak istedikleri ciddi komünist fırkasının teşekkülü akamete uğradı, haricin telkinatı ile memleketin şurasında ve burasında hissedilen Bolşevik ayaklanmalarının da bu surette önü alındı.'[3]

Çerkes Ethem de anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin Eskişehir'den Ankara'ya naklini istediği mektubunda, Ankara'da Komünist Parti kurduklarını ve partinin merkez heyeti içinde, Mustafa Kemal'in kendisinin, Refet Bey ve Çerkes Ethem'in de olduğunu yazmaktadır. Ethem'in anılarında olay aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır.

'Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın bana tarihsiz olarak gönderdiği bir mektubundan bahsedeceğim.

Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda 'Muhterem Ethem Beyefendi' diye başlıyor, sonunu 'Muhterem Yoldaş' diye bitiriyordu.

Paşa'nın mektubu şöyleydi:

Muhterem Ethem Beyefendi,

Doğu sınırlarımızdaki Ermeni belası lehimize kesin zaferle sona ermiştir. Bize pek uygun bir şekilde aramızda antlaşma bağıtlanmak üzeredir. Bundan başka geçen de bildirdiğim gibi, diğer taraflardaki dış vaziyetimiz dahi fevkalade memnunluk verecek haldedir. Bunu teyiden müjdelerim. Eskişehir'de çıkan 'Yeni Dünya' gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç Bey'in mektubunda gereğinden fazla bilgi verildiğinden buna dair bahsi uzatmayacağım.

Yalnız şurasını bildirmek gerekir ki, III. Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu cemiyet merkezine ben, sen ve Refet dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, cemiyetin genel sekreteri olmuştur. Buna ciddi bir surette çalışmak, bilimsel ve pratik gayret lazımdır.

---

3 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 76.

Çünkü genel çıkarlarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına lütfen çaba ve yol gösterirsiniz. Matbaanın hemen Ankara'ya taşınmasını buyurunuz. Hacı Şükrü Bey matbaanın taşınmasına memurdur. Hakkı Behiç Bey kardeşimizin hamiyetine ve beceri derecesine benim kadar sizin de emin bulunduğunuza inanıyorum.

Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş.'[4]

Çerkes Ethem anılarında, Mustafa Kemal'in mektubunda sözünü ettiği 'cemiyet' hakkındaki düşüncesini, göndereceksi programı okuduktan sonra bildireceğini Hacı Şükrü Bey'e söylediğini ve Mustafa Kemal'in isteği üzerine Yeni Dünya matbaasının Eskişehir'den Ankara'ya taşınması için de Arif Oruç'u haberdar ettiğini ilave etmiştir.[5]

Yukarıda sözünü ettiğimiz anı ve kaynaklardan anlaşıldığına göre, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nı kuran ve Merkezi Umumisi içinde yer alan kişilerin bir bölümü, Yeşil Ordu Cemiyeti yöneticisi milletvekillerinden, diğer kısmı da Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki kumandanlardan meydana gelmektedir.

Yine yukarıda adı geçen isimler (Resmi) TKF'nin yöneticileri arasında gösterilmektedirler ki, bu konuda bir tereddüt söz konusu değildir.

Partinin Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey'dir.

Hakkı Behiç Bey, 18 Ekim'den sonra, 'Türkiye Komünist Fırkası, Katib-i Umumi Hakkı Behiç' imzası ile partinin kuruluşunu çeşitli kurumlara, bu arada herhalde öncelikle vali, kaymakam ve kumandanlara bildirmiştir.

Feridun Kandemir'e göre, Hakkı Behiç Bey, 20 Ekim 1920 tarihinde (Resmi) TKF'nin faaliyete geçtiğini Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya da aşağıdaki telgrafı göndererek haber vermiştir. Hakkı Behiç telgrafında, 'siz kumandan yoldaşımızı dahi partinin azaları' arasında görmekten iftihar etmekteyiz' demektedir.

Hakkı Behiç Bey'in telgrafı şöyledir:

'Sevgili Yoldaş,

Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonale bağlı ve esas programına göre bir (Türkiye Komünist Fırkası) teşkil edilerek, Dâhiliye Vekâleti Emniyeti Umumiye Şubesi'nin 18 Ekim 1920 tarihli resmi ilmühaberiyle hükümetçe de tasdik edilmiştir. Fırkanın Üçüncü Enternasyonale bağlı olan esas programıyla dâhili nizamnamesi gönderilmek üzere olduğu gibi, memleketimizin hususi şartlarına göre, fırkanın umumi kongresi toplanıncaya kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de çalışma programı tanzim edilmektedir. Bu program hakkında kıymetli mütalaalarınızı beklemekteyiz. Fırkanın otuz kişiden mürekkep bir umumi merkezi orada, burada bulunup bilfiil kongrenin icra heyeti salâhiyetiyle ahenkli çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir kurucu heyeti vardır.

---

4 Bu mektubun tarihi muhtemelen 1920 yılı Kasım ayı başı olmalıdır. 30 Ekim'de Kars, Kazım Karabekir komutasındaki birlikler tarafından Ermenilerden geri alınmış, 17 Kasım'da ise Ermeniler, Türk hükümetinin bütün ateşkes şartlarını kabul etmişlerdi. Mustafa Kemal'in, mektubunda sözünü ettiği bu iki olayın tarihi ile (Resmi) TKF'nin faaliyete geçtiği tarihler çakışmaktadır.

5 Çerkes Ethem, *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, Dünya Yayınları, İstanbul 1962, s. 78-79.

Umumi Merkezin; teşkilat, arazi, köylü, amele, sanayi, askerlik ve propaganda işleri şubesi teşekkül etmek üzeredir. Askerlik işleri şubesi, siz kumandan yoldaşımızı dahi azası arasında görmekle müftehir (övünen) ve orduya mutaalik bütün çalışmalarda kıymetli mütalaalarınıza ve inkılâpçı ruhunuza dayanmaktadır.

Fırka resmen kurulmuş olup, faaliyetini tanzim ettiğine ve vaktiyle kurulmuş olan Yeşilordu Teşkilatı dahi fırkaya münkalib (dönüşen) olduğuna menbi artık Bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin fotoğraflı vesika ve salâhiyatnamesi olmaksızın, kim olursa olsun bir şahsın faaliyette bulunması da tecviz (izin) olunmayacaktır. Keyfiyet dâhiliye vekâletine bildirilmiştir. Nizamname ve beyannamenin basılıp neşredilmesi biter bitmez umumi efkârın mütalaasına da keyfiyet ilan edilecektir. Şimdiden alâkadar olanların dikkat nazarını celbe ihtimam olunmasını rica ederiz.

Türkiye Komünist Partisi Umumi Kâtibi
Hakkı Behiç'

Aynı günlerde Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, partinin kuruluşu ile ilgili olarak Ali Fuat Paşa'ya aşağıdaki yazıyı göndermiştir.

'Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine
Gayet aceledir
Şifre 638
Ankara – 31 Ekim 1920

Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile tatbik kabiliyeti hakkında açık kanaatler olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, içerden ve dışarıdan çeşitli maksatlarla bir cereyanın memleketimize girmekte olduğu ve buna karşı tedbir alınmadığı takdirde, milletin pek çok muhtaç olduğu birlik ve rahatlığı bozacak hallerin çıkması da imkân dâhilinde görülmüştür. En doğru ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan, hükümetin bilgisi altında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde, memlekette bu düşünceye ait bütün cereyanları bir noktaya toplamak ve bağlamak mümkün olabilir. Müteşebbis heyeti ve otuz kişiden mürekkep bir merkezi umumisi yanında seçkin arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşalar ile Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dâhil bulunmasını uygun gördüm. Bu sayede memleketi tutan ve milli maksadımızın kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilatta bulunacaklar ve onların bilgi ve teşebbüsleri, faaliyet üzerinde amil olacaktır. Umumi kâtip ilan edilen sabık Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve tahrirat olarak arkadaşlara takdim ettim. Orada bir parça bilgi vardır. Bugün maddi icraatımızda tatbik kabiliyeti bulunup ve milli maksadımızı meydana getirmekte kuvvetli olan hususlara ehemmiyet vermek tabiidir. Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce tatbike kabil ve hazmedilebilir ve kabule değer görüleceği Türkiye Komünist Fırkası'nın propagandasına karşılık milletin ne düşünce göstereceği zamanla anlaşılacaktır. Ordu'nun her vakitten çok büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet verilmelidir. Komünizm cereyanı, nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır.

Arz-ı hürmet ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal'

Partinin kuruluşundan sonra Ankara dışında Anadolu'da örgütlenip örgütlenmediği konusunda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yalnız Mete Tunçay, (Resmi) TKF'nin 1920 yılı Kasım ayında İstanbul'da örgütlenmeye başladığını yazmıştır.[6]

Parti, 27 maddeden oluşan 'Türkiye Komünist Fırkası Nizamnamesi' ile 65 maddeden oluşan 'Türkiye Komünist Fırkası Programı'nı hazırlamıştır. Genel Kongreye kadar geçerli olmak üzere hazırlanmış olan 'Türkiye Komünist Fırkası Teşkilat Nizamnamesi'ne göre, parti örgütlenmesi beş ana bölümden oluşmaktadır.

'Merkez-i Umumi otuz kişiden mürekkep olup beş şubeye münkasemdir (*bölünmüştür*). Fırkanın müessisleri (*kurucu*) bu şubelerde çalışacak yoldaşları intihap edecektir.

a) Köylü ve Arazi Şubesi, köylünün saadeti ve arazinin millileştirilmesi işleriyle iştigale memurdur.

b) Sanayi ve Amele Şubesi, keza amele cemiyetleri ile sanayi şubelerini Fırka Programı'na tevfikan idareye memurdur.

c) Teşkilat Şubesi, Fırka'nın teşkilatı ile meşgul olur.

d) Neşriyat ve İrşadat Şubesi, Komünizm esaslarına muvafık neşriyat, irşadat ile iştigal eder ve propaganda teşkilat ve müessesatını tedvir eder.

e) Umur-u Askeriye Şubesi, ordunun ıslahı ve millileştirilmesi esaslarım tanzimi ile iştigal eyler.'

Nizamname'nin son maddesi dönemin ruhunu yansıtan, şekilsel ancak önemli bir madde ile son bulmaktadır:

'Fırka, her türlü merasim ve teşrifatı ilga (*şereflendirmeyi kaldırma*) etmiştir. Âza, yoldaş namıyla yâd olunur.'[7]

2. *Hâkimiyeti Milliye*, *Anadolu'da Yeni Gün* ve *Yeni Dünya* gazetelerinde komünizm

(Resmi) TKF'nin görüşlerini yansıtan iki gazete bulunmaktadır.

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, Yunus Nadi'nin yönettiği ve 1920 yılı boyunca Ankara'da 'sol' basının söz söylemeye en yetkili sesi olma iddiasındadır. Yunus Nadi, partinin kurucularından ve ideologlarından olması nedeniyle, gazetesi de (Resmi) TKF'nin görüşlerini yansıtmaktadır.

Yeni Dünya gazetesi ise 1920 yılı Ağustos ayı sonunda Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* olarak Çerkes Ethem'in himayesinde yayınlanmaya başlamıştı. Yeşil Ordu'nun tasfiyesi sürecinde; Çerkes Ethem, Yeşil Ordu içindeki sol-ittihatçılarla oradan ayrılıp (Resmi) TKF içinde yer alınca, Ankara'ya taşınan *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi (Resmi) TKF'nin ikinci yayın organı olmuştur.

Yeni Dünya gazetesinin 'Müdir-i mesul ve Başmuharriri' aynı zamanda (Resmi) TKF'nin de Katib-i Umumisi olan Hakkı Behiç Bey'dir.

---

6 Mete Tunçay, Hakkı Behiç'in Dr. Fuat Sabit'e yazdığı ve Mustafa Kemal'in onayı bulunan 'Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Umumisi' antetli bir kâğıtta, İstanbul'da 'bir semt icra komitesi'nin faaliyetiyle ilgili bir belgenin bulunduğunu yazmaktadır. bkz. Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 75.

7 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 39.

Yeni Gün ile *Yeni Dünya* gazeteleri arasında, Üçüncü Enternasyonal Beyannamesi'nin yayımlanması nedeniyle yapılan şiddetli polemiği Yeşil Ordu bölümünde aktarmıştık. Burada, Yunus Nadi, 'Bolşeviklik gibi derin bir meslek' konusunda kendisiyle tartışmaya cesaret eden *Yeni Dünya* gazetesi ve Arif Oruç'u bir otorite edasıyla azarlamıştır. *Seyyare Yeni Dünya*, Kasım ayı başlarında Mustafa Kemal'in isteği üzerine Çerkes Ethem tarafından Eskişehir'den Ankara'ya taşınmıştır. *Yeni Dünya* gazetesinin 31 Aralık 1920 tarihinden sonra çıkan sayılarında 'Yeni Dünya'nın üzerindeki 'Seyyare' kelimesi kaldırılmıştır.

Seyyare Yeni Dünya Ankara'ya taşındıktan sonra (Resmi) TKF organı olarak hükümetten 68.000 kuruş devlet yardımı almıştır.[8]

1920 yılında Ankara'da ulusal hareketin sesi olmak amacıyla Mustafa Kemal tarafından kurulan *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi 'Heyet-i Temsiliye'nin görüşlerini yansıtmanın yanında, diğer gazetelerin hararetle tartıştıkları 'komünizm' konusuna da girmiştir. [9]

Özellikle (Resmi) TKF'nin kurulması fikrinin oluştuğu günlerde farklı gazetelerde; Hükümet'in yayımladığı *Hâkimiyeti Milliye*, (Resmi) TKF'nin yayın organı sayılan *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi ve Ankara'ya taşınmakta olan Ethem'in *Seyyare Yeni Dünya* gazetesindeki 'komünizm' makaleleri konusundaki ortak anlayış giderek daha fazla hâkim olmaya başlamıştır.

Hâkimiyeti Milliye'de başmakale olarak yayımlanan aşağıdaki satırlar, 9-16 Ekim (1920) tarihleri arasında ve (Resmi) TKF'nin kuruluşunun hemen öncesinde, 'komünizm'den ne anlaşılması gerektiği konusunda fikir vermektedir.

'Hâkimiyeti Milliye Tanzimatçı ruhlu taklit bir komünizmin değil, Türk ve Anadolu toplumsal bünyesinin istediği hakiki ve verimli bir komünizmin savunuculuğunu yapmayı, Türkiya'yı hakiki bir selamete çıkarmak işinin temeli sayar...

Muhtelif cereyanlar arasında ilk göze çarpan bizi en ziyade meşgul etmesi, düşündürmesi, hatta endişeye düşürmesi lazım gelen bir tanesi vardır ki, evvela ve bilhassa ondan bahsedeceğiz. Bu cereyan şarlatanlık ve entrikacılık kelimeleriyle özetlenebilir...

Komünizm! Komünizm! Diye bağırarak, bin türlü diller dökerek söylüyorlar ki, komünizm dedikleri barış ve selamet ilacı, bu yetmiş iki türlü deva olan ilaçların en halisi ve en nefisi yalnız kendilerinde vardır!

İkinci sınıf bir cereyan var ki, bu saf ve samimidir. Bundan şüphe edilemez. Ancak bu cereyan da, hükümet işleri ve genel toplumsal meselelerde fenni bir ihtisas ve yatkınlık sahibi bulunmadığı için, komünizmi, üzerinden herkesin destursuz geçebileceği köprü zannediyor. Hâlbuki mesele hiç basit değildir. Bu cereyanı temsil eden halis ve samimi zevat, hükümet mesuliyeti ve herhangi bir sahada olursa olsun icra müşkülatı gibi kayıt ile bağlanmış bulunmadıkları için, meselenin herhangi bir tarafını müdafaa ederlerken birçok müşkülleri bir anda zihnen ve çoğunlukla hayal gücüyle hallediverdiklerinden,

8 Mete Tunçay, "Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1999, s. 35

9 *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Ocak 1920'den itibaren Ankara'da yayımlanmaya başladı. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e 12 Ocak'ta gönderdiği şifrede 'Burada *Hâkimiyeti Milliye* isminde bir gazete çıkarıyoruz. Görünüşte özel bir gazetedir. Yazıları Heyeti Temsiliyemiz tarafından verilmektedir,' demektedir. İlk başyazarlar, Hamdullah Suphi, Hüseyin Ragıp, Ağaoğlu Ahmet'tir. bkz. *Kurtuluş Savaşının İdeolojisi – Hâkimiyeti Milliye Yazıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

başlangıçla son arasındaki mesafelerin azametini ölçmeye ve dolayısıyla bu azametle orantılı bir program müdafaa etmeye lüzum görüyorlar. Bunun içindir ki, bu zevat ne vakit hakikatle karşı karşıya gelmişlerse onu görmüşler ve teslim etmişlerdir...

Hâkimiyeti Milliye ister ki, millet işlerinde kendi kendine ve yalnız kendi hâkimiyeti altında, yalnız kendi hayrı, kendi selameti ve bağımsızlığı için hâkim olsun. Mademki bu gayeyi temin edecek vasıtaların en iyisi komünizm olduğu muhakkaktır, Hâkimiyeti Milliye tabii ki onun en hararetli savunucusudur...

Anadolu, Rusya'daki manasıyla haşin ve kanlı bir amele diktatörlüğüne muhtaç olmaksızın komünist olacak, gayet seri bir olgunlaşma ile kapitalist âlemden uzaklaşarak ve onunla muzafferane mücadele ederek, komünizm gayelerine kadar uzayıp giden yolların eşiğinden atlayacaktır...

Bugün görüyoruz ki, Anadolu'nun zengin diye tanınmış birçok insanları komünizm davasının baş savunucuları arasına geçebilecek bir hareket gösteriyorlar, niçin? Korktukları için mi? Hayır henüz bu topraklarda komünizm fikirleri bugünkü gibi yayılmamış, henüz komünist âleminin sınırları Kafkas ötelerinde bile şüpheli ve belirsiz bulunmuş olduğu zamanlarda bile bunlar aynı şeyi söylüyorlar, aynı fikirleri müdafaa ediyorlardı. Demek, sebep korku değil, daha başka bir şeydir. Öyle zannediyoruz ki bu tür mal ve mülk sahipleri, bu tür servet sahipleri şu geçirdiğimiz derslerden, şu hakikati anlamışlardır ki Anadolu'nun zengini de fakiri de bu memleketin asıl felaketi olan zalim kuvvetin, yani Avrupa'dan gelen kapitalizmin esiridir...

Demek oluyor ki, bir memlekette kapitalizmin zulmü dâhilden değil de hariçten gelecek olursa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi mümkündür. Bundan başka hariçten gelen zulüm kuvveti bu memlekette herkesle beraber idareciler sınıfını da ezmeye, mahvetmeye karar verdiği için, en baştaki ahlaksızlar müstesna, idareciler sınıfı da seve seve, isteye isteye, hatta fedakârlıkla öte tarafa gidiyor. Şu halde bundan bir şey anlaşılıyor ki, Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proletarya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm gerçekleşecek, Anadolu komünizmi daha verimli, daha faydalı neticelere doğru gidecektir.

Rus Bolşevizm'i ve Türkiya komünizmi arasında biri köken ve diğeri de tatbik tarzı itibarıyla iki büyük hususiyet göze çarpar. Rusya'da bu komünizm, müthiş bir mutlakiyet idaresinin, memleketin her köşesine dağıttığı zadegân (soylu) ve türeme zadegân sınıflarının pek ağır baskıları altında doğmuş, aynı baskı altında büyümüştür...

Rus ihtilal edebiyatını okuyunuz. Avrupa'nın başka hiçbir memleketinde ve hiçbir devirde bu kadar ateşli ve bu kadar kinli bir edebiyat daha yoktur...

Türkiya'da böyle olmamıştır. Türkiya'da değil bir ihtilal edebiyatı, hatta milli bir edebiyat bile pek yeni, ancak son birkaç senelerde kendini göstermiş, henüz doğmaya başlamıştır...

Rusya'da Bolşevizm'in kullandığı inkılâp usullerini burada tatbik etmek istemek kadar inkılâpçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılâbı bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek, onun usullerini şekil itibarıyla aynen taklit etmekten o derece sakınırız.

Her şeyde körü körüne taklitçilik fenadır, bilhassa inkılâpçılıkta!' [10]

Anadolu'da Yeni Gün, Ankara'da yayımlanmaya başladığından itibaren 'Bolşeviklik' konusunda birçok yazı yayımlamıştır. Örneğin 'Faydalı Bir Tefrika' başlığıyla tanıtılan dizide 'Bolşevikliliğin bilinmesi gerekliliği' üzerinde durulmakta ve şöyle yazılmaktadır.

'Bolşeviklik bahsi bugünün modası olmuştur, denilebilir. Her tarafta herkes daima Bolşeviklikten bahsediyor. Hâlbuki bunun esası hakkında doğru malumat pek nakıstır (eksik). Yeni Gün *bu noksanı gidermek için okurlarına bir hizmette bulunmayı kendisine vazife bilmiştir. Verbof adında bir Rus Bolşeviği, Bolşeviklik tarihçesi ve teşkilatı hakkında burada hayli önemli malumat bırakmıştı. Onun ağzından çıktığı gibi not elden bu önemli bilgileri bir iki gün içinde tefrika olarak yayınlayacağız. Öyle sanıyoruz ki, salahiyatlı bir dilden anlatılan bu bilgiler herkes için pek ziyade faydalı olacaktır.'*

Birinci tefrika 6. sayıda başlamıştır. Aynı sayıda ek olarak Bolşevizm'in tarihçesi verilmiştir. Dokuzuncu tefrikada 'Üçüncü Enternasyonal Beyannamesi' yayımlanmıştır. *Anadolu'da Yeni Gün* 23. sayısında yeni bir tefrika ile Sovyet Anayasası ve Bolşevik Partisi'nin programını sunacağını duyurmuştur. 1 Ekim 1920 tarihli sayısında ise Rus Bolşevik Fırkası Nizamnamesi tefrika edilmeye başlanmıştır. [11]

(Resmi) TKF'nin organı *Anadolu'da Yeni Gün*'de 'Türk komünizmi' aşağıdaki şekilde savunulmuştur.[12]

'Biz Türkler, takip edilen maksat ve gaye itibarıyla, yani şu Cihan İnkılâbında Bolşevik Rusya'ya tekaddüm (öne geçen) etmiş bir vaziyetin sahibi bile sayılabiliriz. Bunu, bir öncelik gururuna kapılmak daiyesi (bağlılığı) olarak söylemiyoruz. Cidal (mücadele) ve ihtilaldeki samimiyetimizin ne kadar ciddi ve derin olduğunu göstermek için söylüyoruz. Yoksa Bolşevik Rusya'nın bu cidal ve ihtilale cihanşümul bir biçim ve renk vermekteki hizmet ve himmetini yakından biliyoruz... Mademki, biz dışta emperyalist ve kapitalist dünyaya karşı savaşıyoruz; içte kendimiz bu nakiselerden (noksanlık) arınmayı kabul etmişiz demektir. Binaenaleyh, idare tavrımız sermayeye değil, emeğe değer vermek esası etrafında toplanacaktır. Bunun için bazı aklı kısa ve kör gözlü serserilerimizin düşündükleri hatta yazdıkları gibi zenginleri soymaya gitmeye hiç hacet yoktur. Bundan sonra yapılacak kanunlarda gerçek kapital emekten ibarettir formülü ile hareket edilince komünizm kertesine varabilecek bir sosyalistlik kurulmuş olacaktır. Kötü niyet erbabı müstesna olarak, memlekette vücut faaliyetinden müstağni (çekinme) olabileceğimiz kimse yoktur. Umumi refah çalışmanın düzen ahenginden çıkacaktır. Buna muhalefet edecek aklı başında kimse bulunamaz... Karl Marx'ın prensipleri

---

10 *Kurtuluş Savaşının İdeolojisi – Hâkimiyeti Milliye Yazıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 92-102.

11 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 484 ve G. M. Ataç, "Anadolu'da Yeni Gün'ün İlk Sayılarındaki Tefrikalar", *Proleter Devrimci Aydınlık*, Kasım 1970, Sayı 25, s. 71.

12 *Anadolu'da Yeni Gün*, Yunus Nadi'nin İstanbul'da 2 Eylül 1918'de yayımlamaya başladığı *Yeni Gün* gazetesinin Ankara'daki devamıdır. 10 Ağustos 1920'de Ankara'da yayımlanmaya başlamış, Sakarya Savaşı sırasında (1922) Kayseri'ye taşınmış, 31 sayı burada çıkmış, 1924 yılının ilk haftasına kadar Ankara'da yayımlanmaya devam etmiş, 7 Mayıs 1924'ten sonra *Cumhuriyet* gazetesi adını almıştır. bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s. 6.

memleketten memlekete aynen ve harfiyen yani tıpatıp uygulanır formüller değildir. Siyasi milliyet esaslarına muarız olan Enternasyonalin bu uluslararası ruhuna taarruz etmiş olmayalım. Taarruz etmiş olmaksızın, komünizmin her memlekette tatbik veçhinde bir nevi milliyetin tecelli ve temayüzünü zaruri görmekte hata olunamaz, kanaatindeyiz. Lenin yoldaş, lisanların ayrılığı bedahatine (açıkça) dayanarak, milliyetlere özellik tanımakta yerden göğe kadar haklıdır. Demek oluyor ki, dünyada bir kere alelıtlak (mutlak) bir komünizm vardır. Bu komünizm, bütün milletleri, mesela emperyalizm ve kapitalizm afetlerine muaraza (çatışma) gibi umumi fikirler altında toplayabilirler. İkinci safha olarak, bir de, bu komünizmin memleketten memlekete az çok farklı bir vech-i tatbiki, bir uygulama biçimi vardır. Bu da, ilmi esasların, o memlekettek icaplara göre, incelenmesiyle uzlaştırılıp toplanmasından meydana gelir. Bu itibarla nev'aba müstakil bir Türk komünizmi vardır ve olacaktır. Adına Bolşeviklik denilen bir Rus komünizmi olduğu gibi...

Lakin şunu bilmeliyiz ki, eğer memleketin dâhilde muhtaç olduğu derin ıslahatı, Bolşeviklik örneği üzerinden, sırf bir taklitçilik olarak alamayız. Bizde ne büyük toprak meseleleri, ne büyük sermayeler, ne kesif işçi gürültüleri vardır. Binaenaleyh biz yeni fikrin bizdeki tatbikatını başka bir şekilde yapmak mecburiyetindeyiz. Sosyal ve politik yapımız, içtimai ve siyasi bünyemiz, özellikle ekonomik ihtiyacımız bize böyle emrediyor. Bolşeviklik dersinden elde edeceğimiz istifadelerden biri de, memlekette kanlı ve gürültülü inkılâplar yerine tedrici ahenk ü vifaka (uyum) dayanan istihaleler (değiştirme) vücuda getirecek bir yol tutmak olmalıdır. Bolşevizm, komünizmin bir şeklidir. Bolşevik olmaksızın komünist olmak kabil olduğu gibi, komünist olmak için de mutlaka Karl Marx'ın çizdiği uygulama programını aynen kabul etmek zaruri değildir...'[13]

Seyyare Yeni Dünya gazetesinde ise Hakkı Behiç'in uzun makalesi "Komünizm; Rusya'da Türkiye'de" Yeşil Ordu bölümünde yer almaktadır.

Hakkı Behiç de bu makalesinde özetle, Anadolu'nun özel şartlarından dolayı 'milli komünizmin' aşamalı olarak gerçekleşeceğini, Türkiye'de toprak meselesinin ve sermayenin olmadığını, bunun için Rusya'daki gibi bir diktatörlüğe ihtiyaç bulunmadığını, zaten komünizmin bir diktatörlük sayılmaması gerektiğini, Anadolu hükümetinin ise devrimci bir yönetim olarak Türkiye'yi bu sürece sokacağını söylemektedir.

Bu ve diğer makalelerdeki 'Türkiye'ye özgü komünizm' düşüncesinin dayanakları her üç gazetede de birbirine çok yakındır.

3. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası ideolojisi; 'Türk Burjuvazisinin Komünizmi'

Partinin kuruluşuna katılan ve politikasının çizilmesinde öne çıkan milletvekilleri ile Ankara'daki önemli kumandanlardan meydana gelen (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın mevcut yapısına bakılırsa, buradan ilk olarak şu sonucu çıkarmak yanlış olmaz.

(Resmi) TKF, Yeşil Ordu'nun içindeki sol-ittihatçı milletvekilleri ile Mustafa Kemal'in kumandan çevresinin kurduğu, bu iki kesimin ittifakına dayanan bir partidir. Bu ittifaka Çerkes Ethem de yarı gönüllü dâhil edilmiştir.

13 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 467.

İttifak, Yeşil Ordu'nun Nazım Resınor ve çevresi ile (Hafi) TKP'yi dışarıda bırakmayı hedeflemiştir.

Sol-ittihatçıları ve Kemalistleri, kurdukları komünist partisinde bir araya getiren düşünce, komünizmi de kendi siyasi programlarının devamına dönüştürme çabasıdır. Mücadele, 'ittifak'ın dışında gelişmekte olan sol ve komünist hareketi etkisiz hale getirmek ve giderek ortadan kaldırmak biçiminde gelişirken; taraflar bu ittifakın önceliğini ve önemini kabul etmekle birlikte, bunun ötesinde herbirinin kendi iç gündemleri de bulunmaktadır.

Kemalistler, (Resmi) TKF vasıtasıyla şu hedeflere varmayı hedeflemişlerdir:

a) Sol mücadeleyi ve komünizmi devlet tekeline alarak, kendilerinin kurduğu parti dışında tüm örgütlenmeleri yasaklayarak, –eğer gerekirse– bu kulvarı iç siyasi manevra alanı olarak kullanmak.

b) İttihatçı sol ile işbirliği yaparak, onların 'ittihatçılığa' bağlılıkları görece zayıf olanlarından başlayarak, gelecek olanları yeni rejime kazanmak ve tercihe zorlamak.

c) Sol hareketin; Bakü'deki Mustafa Suphi hareketi, Ankara'daki –Hafi– TKP, Nazım Bey ve Halkçılardan meydana gelen farklı çevrelerinin birleşme ihtimalini ortadan kaldırmak ve 'sol'un bir alternatif olmasını önlemek.

d) 1920 sonlarında askeri ve siyasi yardımları hâlâ önemli olan Sovyetler'le ilişkilerde, 'komünist partisi'ni siyasi hayatına katan ülke olarak bu konuda hassasiyet sergilediğini göstermek ve bunu diplomaside kullanmak.

Sol-ittihatçılar açısından ise dönemin önemli askeri kumandanları ile aynı –komünist– partide yer almanın nedenleri farklıdır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) İttihatçı yapıyı gevşek ve dolaylı örgütlenmelerle devam ettirirken, bu aylarda komünizmin kitleler üzerindeki olumlu duygusal gücünden yararlanarak yeni bir siyasi yapı oluşturma hedefi doğrultusunda farklı bir denemeye girişmek.

b) Özellikle Yeşil Ordu pratiğinden sonra komünizmin Enternasyonalci kanadıyla rekabette devletin içinde yer alıp, –devletin– desteğini alarak karşı tarafı safdışı bırakma politikasını temel almak ve gerçek komünizmi kendilerinin temsil ettiği iddiasında bulunmak.

c) Bütün siyasi ve sosyal karmaşayı –hatta karşıtlıkları– içinde barındırmasına rağmen, Türkiye'nin kendine özgü bir 'sosyal devrim' yaşaması gerektiğini düşünen, bunu da içeriği çok tartışmalı 'Türk komünizmi' yoluyla olabileceğine samimi olarak inanan bir kesimin, bu hedeflerini gerçekleştirmek için (Resmi) TKF'yi bu değişimi yapacak parti olarak görmek.

Partinin, kuruluşu olan 18 Ekim 1920 ile dağıtıldığı 1921 Ocak ayı başına kadar yaklaşık iki-üç aylık faaliyet süresi boyunca Katib-i Umumi Hakkı Behiç'in valilere ve kumandanlara yazdığı mektuplardan başka pratik faaliyeti ile ilgili bir bilgi –şimdilik– bilinmemektedir.

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın gerek kurulması münasebetiyle yukarıdaki Mustafa Kemal, Hakkı Behiç, Çerkes Ethem mektuplarına, gazete makalelerine ve gerekse belgeler bölümünde tam metni bulunan (Resmi) TKF Siyasi Programı'na göre partinin öne çıkardığı ilkeler şunlardır:

1. Parti, Üçüncü Enternasyonal'e ve onun prensiplerine bağlıdır.

2. Ülkenin özel şartlarına göre bir çalışma programı hazırlanmaktadır ve ilk genel kurula kadar bu program geçerli olacaktır.

3. Yeşil Ordu teşkilatı artık partiye (TKF'ye) dönüşmüştür. Bundan sonra komünizm faaliyeti yalnızca (Resmi) TKF'nin resmi izin belgesi taşıyan kişiler tarafından yürütülecektir. Bunun dışında bir 'sol' faaliyete izin verilmeyecektir.

4. Türkiye'de iki türlü komünizm vardır. Birisi Rusya'yı körü körüne izleyen 'taklitçi' komünizmdir. Bu cereyan şarlatanlık ve entrikacılıktır. Diğeri ise 'Anadolu'nun toplumsal bünyesinin' istediği verimli ve gerçek komünizm'dir. (Resmi) TKF bu ikincisini savunmaktadır.

5. Rusya'daki devrimin şiddetli ve kanlı olmasının sebebi, orada sermaye sınıfının ve aristokrasinin güçlü olmasıdır. Anadolu, Rusya'daki gibi haşin ve kanlı bir amele diktatörlüğüne ihtiyaç olmaksızın kapitalizmle mücadele ederek, tedrici reformlarla, uyum ve düzen içinde komünizme varacaktır. Bizde ne büyük toprak meseleleri, ne büyük sermayeler, ne işçi hareketleri vardır. Bu nedenle TKF bu yeni fikrin bizdeki uygulamasını başka bir şekilde yapmak mecburiyetindedir.

6. Anadolu'nun zenginleri de komünizmden yanadır. Bunu korktukları için değil, gerçeği gördükleri için kabul etmişlerdir. Çünkü gerçek, servet sahipleri için de fakir için de Avrupa'dan gelen zalim kapitalizme karşı birlikte olmak demektir.

7. Karl Marx'ın prensipleri evrenseldir ama memleketten memlekete aynen ve harfiyen uygulanır formüller değildir. Bu nedenle adına Bolşeviklik denilen bir Rus komünizmi olduğu gibi bir Türk komünizmi de vardır ve olacaktır.

8. Demek oluyor ki, bir memlekette kapitalizmin zulmü dâhilden değil de hariçten geliyorsa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi mümkündür. Aynı zamanda hariçten gelen zulüm kuvveti bu memlekette herkesle beraber idareciler sınıfını da ezmeye ve mahvetmeye karar verdiği için, en baştaki küçük bir azınlık dışında, idareciler sınıfı yani bürokrasi de gönüllü olarak komünizmden yana olacaktır.

(Resmi) TKF'nin programında bulunan bazı satırlar şöyledir:

1. TKF, hâkimiyet-i milliyeyi rençper, asker, amele ve emek sahiplerinden ibaret olan milletin çoğunluğuna vermeye çalışacak ve en yüksek devlet teşkilatına kadar bilumum hükümet işlerini bu milletin çoğunluğunun elinde bulunmasına gayret edecektir.

2. TKF, fukara-i kâsibenin (emekçilerin) söz, basın ve örgütlenme hürriyetleri ve bu hürriyetlerden faydalanmasını geniş imkânla temin ve sermayedarlarla güzide sınıf (seçkinler) elinde bulunan basım ve yayın imkânlarını onların teşkilâtına bırakmak suretiyle ekseriyet-i milliyenin gelişimine çalışacaktır.

3. TKF, seçimleri, ekseriyet-i milliyeye ait iradenin açık ve tam bir şekilde tecelli edeceği esasını kabul ettiği gibi, devletin teşrîî ve icraî (yasama ve yürütme) kısımlarına bölünmesi suretiyle seçim müessesesinin halktan uzak kalmasını ortadan kaldırarak, teşrîî ve icraî salâhiyetleri doğrudan doğruya ekseriyet-i milliye mümessillerinin elinde bulundurmak ve icra vekillerinin mesuliyetini daha sıkı temin etmekle beraber, seçilmiş vekillerin seçmenlerince geri çağrılabilmesi suretiyle mesuliyetlerini tesis etmek taraftarıdır.

4. İslamiyet'in sosyalizmi tamamıyla tesis eden esasları neşr ve tamim olunarak, komünistliğin bir fazilet-i diniye ahlakiye olduğu ispat edilecektir.

5. TKF, bilhassa iktisadi esaslarda eşitliğin koruyucusudur. Binaenaleyh bütün üretim araçları, emekçilerin ortak mülkiyeti şeklinde düzenlenecektir.

6. Kimin olursa olsun ekilmiş arazi devlet namına ektirilerek umumun istifadesi temin edilecektir.

7. Küçük ve orta sanayi hükümetçe siparişler verilmek suretiyle himaye ve takviye edilecektir.

8. Köy ağalarının techiz (donatım) ve tahakkümüne (baskı) tufeyli (asalak) istifadesine karşı şiddetle mücadele etmek fırkanın vazifelerindendir.

9. Maarif alanında TKF, bilumum işçi ve köylünün komünist esasatını tahsil edebilmesi için müessesat vücuda getirmekle beraber, komünizmi sureti kat'iyyede tesis edebilecek ensali (nesiller) yetiştirmeye çalışacaktır.

(Resmi) TKF programını yazanlar muhtemelen genel sekreter Hakkı Behiç ve çevresidir.

Hakkı Behiç programı yazarken bunu Mustafa Kemal Paşa ile ne kadar paylaştı bilinmez ama programın ana hatlarının kendi tezlerinden oluştuğu aşikârdır.

Programın tamamına hâkim olan hava, temel bir sıkıntıyı yansıtmaktadır. Bu sıkıntı nedeniyle de program son derece genel ifadelerle yazılmak zorunda kalınmıştır.

Sıkıntı şuradan kaynaklanmaktadır. Partinin kuruluşuna katılanların genel yapısı dikkate alındığında hepsi milletvekili, kimisi bakan ya da cephede üst düzey kumandandır. Sonuçta parti yönetimi, siyasi gücü ve bu nedenle de ekonomik zenginliği elinde tutanların ya kendisidir ya temsilcilerinden oluşmaktadır. Partinin bazı yöneticileri hükümet üyeleridir.

Diğer taraftan da Üçüncü Enternasyonal üyesi olmak iddiasında, radikal ve halkçı çözümler öneren 'komünist' bir parti programı 'yazılmak' mecburiyeti bulunmaktadır.

Bu iki önemli karşıtlık, hem hükümette olup hem muhalefetteymişçesine program yazmak zorunda kalmak, Hakkı Behiç ve ekibini –Rauf Bey'e yazdığı mektupta itiraf ettiği gibi– zorlamış olmalıdır.

Diğer taraftan (Resmi) TKF'nin ağırlıklı olarak taktik nedenlerle kurulmasını sağlamış olanların, parti programının nasıl olduğuyla ilgili kaygılanmadıklarını düşünmek doğru olacaktır.

(Resmi) TKF'de İttihatçıların baskın varlığı, dönemin Sovyet araştırmacılarının da altını çizdikleri bir konudur. Burada partinin basın ve propaganda organlarının eski İttihatçılar tarafından yönetilmesinin önemli payı olsa gerekir.

Diğer kanat Mustafa Kemal Paşa ve çevresi ise partinin ideolojik yapısının oluşumuna katkısının sınırlı olması nedeniyle adı anılmasa da, dönemin şartları gereği askeri bürokrasinin, siyasetin ve toplumun gerçek dizginlerini elinde tutmasıyla partinin kurulmasında kısmen, ama dağıtılmasında tamamen belirleyici olmuştur.

Yukarıda aktardığımız bilgilere göre gerek yayın organlarında gerekse partinin siyasi programında, (Resmi) TKF tezlerinde işlenen ana konu, komünizmin uluslararası ve ulusal popüler ününden yararlanıp, komünizmin temel ilkelerini eğip-bükerek, 'milli komünizm' adı verilen bir ideoloji yaratmak, gerçekte ise Türk milliyetçiliğinin tezlerine ulaşmaktır.

1920 şartlarında 'milli komünizm'in savunduğu temel ilke, dışarıdan gelen 'kapitalizmin zulmüne karşı' milli birlik yaratılması, emperyalizm ve onun ortağı durumundaki

gayrimüslimlere karşı Türk burjuvazisinin –kapitalizminin– savunulması ve mevcut düzenin sınıfsal yapısının korunmasıdır.

Bunun sağlanması için; İslamiyeti komünizmin ortağı, 'milli komünizm' ise 'kızıl elma' adı altında 'Turan efsanelerine' kadar gidebilmektedir.

Gurko-Kriajin adlı araştırmacıların Ankara'da Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan (Resmi) TKF'nin yöneticilerinden Mahmut Esat (Bozkurt) imzalı (20 Ekim 1920 tarihli ve "Yeşil Elma" başlıklı) makaleye atfen yazılan aşağıdaki satırları 'milli komünizm' konusunda aydınlatıcı olmaktadır.

'Resmi Türk Komünist Fırkası bu aşağıdaki nokta-i nazarı hayata geçirir:

Türk halkı tarihi sebeplerden dolayı dine muhkem surette bağlanmış olduğu için, şimdilik komünist programını tamamıyla benimsemeyebilmez. Onu uzun zaman inatkârâne programa doğru sevk etmek lazımdır.

Biz, beşeriyet cemiyetinde komünist esasları yaratabilmek için kanlı inkılâplar ve bu kanlı inkılâpların tabii yoldaşı olan efrâtın ve suistimallerin hayata geçirilmesi zaruri olduğu nokta-i nazarını reddediyoruz. Yüksek meftûrenin meydana çıkarılması, bütün beşeriyet için saadetin temin edilmesi, rahat ve yakşiliği için karşımızdaki maksadın tamamıyla aleyhine ve zıddına olan vasıtaları kabul etmek doğru değildir. Komünizm kabul edilen memleketlerde çıkan inkılâplar, bu memleketlerde mevcut içtimai hayat şeraitinin iktizasıdır (gereklilik). O şerait inkılâbı zaruri bir şekle koymuş, hâlbuki komünizmi kabul ve tatbik etmek için tabii vasıtalardan sarfı nazar etmiştir.

Komünizm, her şeyden evvel iktisadi kolektivizmdir. Lakin komünizme, hususiyetin bertaraf edilmesi, özge emlakin zorla alınarak taksim edilmesi, devletli ve varlı adamların mahvedilmesi gibi ve hatta daha korkunç manalar verenler ise insanların dar şahsi menfaatperestliklerine, cûrbecûr hile ve ihtikâr alametleri altında halkın hakiki ekseriyetini yağma etmek üzerine istinat eden emperyalizm ve komünizme taraftar olan adamlardır.

Biz, Müslümanlık talimat esaslarının komünizm prensiplerine muvafık olması hususunda şüphe ve tereddüt edenleri şuurlu muhakemeye davet ederiz. Yoksulluk ve tevazuu manevi ve dini en yüksek bir kanun hesap eden dini esaslar, vaziyet ve şeraitin muhtelifliğine bakmadan günde beş defa milyonlarca Müslüman'ı bir sıraya dizilmeye mecbur eden ve en büyük hakikat karşısında ibadet ederken el bağlamaya icbar eden dini kanunlar komünizme düşman olabilir mi?

Göğsünü her türlü talihsizliklere ve fenalıklara açmış olan bedbaht memleketimiz, bugünkü günde, şimalden gelmekte olan müthiş boran Bolşevizm ile karşı karşıya bulunuyor. Biz bu hali siyasi ve iktisadi kısmen de içtimai cihette tetkik etmeliyiz.

Bizim içerimizdeki çoklarının fikrinin aksine olarak, Ben Rus komünizmi şeklinin aleyhindeyim. Doğrudur, imdiki medeniyet şerâitine uygunlaşmak zaruridir. Bu hayati zarurettir. Bu maksatla ihtiyaç görüldüğü takdirde biz, bugünkü komünizmden daha sol bir sosyalizm cereyanı, eğer varsa onu da kabul edebiliriz. Lakin biz, her milletin özü için etrafındaki hayati şeraite uygun olarak hazırladığı bir cereyan şeklini kabul edebiliriz. Çünkü Türkiye Rusya olmadığı gibi, Türkler de Rus değildir.

Benim nokta-i nazarıma göre Türk komünizmi, Türk milletinin iktidarını arttıran ve onun emniyet, saadet ve menfaatine hizmet eden bir alettir. Milli kollektivizm Türk milletini birleştirmeye yarayan bir yoldur. Marks öz felsefesini meydana atarken umum dünyayı nazara almış, lakin o, milliyetçiliğin varlığını inkâr etmemiş ve edebilmezdi.

Menim nokta-i nazarıma göre, Türk komünizmi, Türk milletinin kuvvetlenmesi ve hoşbaht olması için bir alet vazifesi görür. Bu bir istihkâm ve Kızıl Elma'ya doğru giden yoldur.

Türkler için komünizm, meşkûre değil, vasıtadır. Türklerin meşkûresi ise, Türk milletinin birliği 'Kızıl Elma'dır.

Milli birlik insan için yegâne ve en kıymetli birliktir. Türkizm, bazılarının nedense zannettikleri gibi, İslamiyet'in düşmanı değildir. Çünkü Türklerin birliği umum İslamiyetler dünyasının tasvip ve yardımına mazhar olmalıdır.

Eğer ki, Türklerin birleşmek meşkûresi boş hayalattan ibaret olacaksa, pan-islamizm daha fena zarar görür.

Biz Türklerin içtimai ve medeni birliğini istiyoruz. Biz, umum Türk dünyası için lisanın, matbuatın, tarihin, terbiye ve kolektif usulünün birliğini istiyoruz. Yeryüzünde 'Kırmızı Elma'nın varlığını elde etmek lazımdır.'[14]

İttihatçılığı sol programlarla birlikte ele alanlar ya da Türkiye'ye ittihatçılığı 'komünist partisi' çatısında –Kemalistlerle– bir koalisyonda sürdürmek isteyenler için 1920 sonunda ilk yol ayrımı gelmiş bulunmaktadır.

1920 yılı sonundaki yargılama sürecinde bunların bir kısmı tasfiye edilmiş, bir kısmı İttihatçılığın yükselen bir başka türevi olan Kemalizm'in saflarına katılmış, bir kısmı ise 1925 tasfiyesine kadar beklemede kalmıştır.

4. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın kapatılması

1920 yılının Ekim ayında kurulan partinin ömrünün bu kadar kısa olacağını muhtemelen hiçbir kurucusu tahmin edememiştir.

Aralık ayının sonuna doğru, Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare kuvvetlerinin 'düzenli ordu'ya geçişe direnmeleri veya Çerkes Ethem'in yeni şekillenmekte olan devlet hiyerarşisinde yer bulamaması ve direnmesi, Hükümet'in eline önemli bir koz vermiştir.

27 Aralık 1920'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü), Çerkes Ethem kuvvetlerine karşı harekâta başlamıştır.

Ethem'in bastırılması operasyonu, genel olarak 'sol'un bastırılması hareketine dönüşmüştür.

Bakü'den Ankara'ya gelmekte olan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmeleri, Ankara'da Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası tutuklamaları 1921 yılının ilk haftaları içinde olmuştur.

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın faaliyetinin durdurulması ve partinin kapatılması, –partinin bütün yükünü taşıyan– içerideki sol-ittihatçıların önünün kesilmesi anlamıyla, operasyonun en önemli hedeflerindendir.

(Resmi) TKF'nin görünürdeki kapatılma gerekçesi Çerkes Ethem isyanına bulaşdıkları iddiasıdır.

Çerkes Ethem isyanı ile (Resmi) TKF'yi bu isyan ile ilişkilendirmek için ileri sürülen bir bildiri yıllar sonra Yunus Nadi tarafından (27 Temmuz 1931 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde) yayımlanmıştır.

---

14 Gurko-Kriajin, "Yeşil Elma", *Tarih ve Toplum*, Sayı 36, Yıl 1986, s. 5-8 (Mete Tunçay'ın yayımladığı makale Azeri Türkçesinden çevrilmiştir).

O dönem (Resmi) TKF'nin önemli liderlerinden olan Yunus Nadi; *'Millet, düşmanın taarruzları ve Çerkes Ethem'in isyanını bastırmakla uğraşırken Arif Oruç'un neşrettikleri bir beyanname vasıtasıyla, Eskişehir işçilerini isyana ve kıyama sevkediyorlardı'* dediği çağrıyı yayımlamıştır.

Yunus Nadi'ye göre Arif Oruç'un yayımladığı beyanname şöyledir:

'Eskişehir işçilerine
Amele...Köylü:

Senelerden beri dünyayı her taraftan saran kapitalist zinciri, bugün Rusya fukarayı kâsibesinin (emekçilerinin), parçalayıcı bir darbesiyle kopup, mahvolurken, Şark ve Garbın bütün mazlum ve masum, işçi ve köylü halk kütleleri yeni bir hayata nail olmaya susamış, kıyam ediyorlar.

Ey işçi arkadaşlar. Ey dünyanın daima çalışan ve daima aç ve yoksul kalan namuskâr insanları...

Bugün Şarkta doğan yeni güneş sizin sararan namuslu alınlarınıza renk ve hayat vermek için çalışıyor, çalışacak, muvaffak oluyor ve elbette muvaffak olacak.

Ey Eskişehir işçileri...

Dünyanın her tarafında her güneşin nurundan istifadeye koşan işçi ve köylüye mani olmak isteyen kirli eller vardır. Ve her yerde bu kirli eller daima atıl ve mazarrattan (zararlar) sakıt (düşen) bir hale getirilmiştir.

Bunu yapan sizin Şark ve Garp'deki işçi ve köylü arkadaşlarınızdır.

Bugün bu cereyanın gayesi şu veya bu milletin istifadesine hadim (hizmet) olmak değildir. Bunun garez ve hedefi dünyayı kendilerine yemlik ittihaz eden kara devleri ezmek ve dünyayı dünya, insanları insan demektir.

Binaenaleyh bugün size de düşen vazife bu cereyana tabi olmak ve bir an evvel Bolşevizmin nurlu güneşinden solgun ovalarımızı, sararan benizlerimizi, sönmek üzere olan hanümanlarımızı (ocak), tahsilsiz kalan çocuklarımızı, aç ve yoksul kalan arkadaşlarımızı kurtarmak ve diriltmek için çalışmaktır.

Haydi, arkadaşlar haydi, işçi ve köylüler diriliniz ve deyiniz ki biz de Bolşevizmin insani esaslarını memleketimizde görmek istiyoruz.

Haydi, arkadaşlar haydi.'[15]

İsyan bildirisi diye adlandırılan 'beyanname' genel anlamıyla sosyalizmin emekçi sınıfların ideolojisi olarak övüldüğü diğer metinlerden farklı değildir.

Yunus Nadi'nin on yıl sonra yayımladığı bildirideki iddiasına göre, metinde örtülü bir ifadeyle; yeniçağın nimetlerinden yararlanacak olanları engelleyen 'kirli el' her yerde vardır ve bu kirli el Türkiye'de Kemalistlerdir, denilmektedir.

Aynı bilgileri kullanan G. Harris'e göre ise; *'Hükümet, Ethem'e karşı askeri operasyona başlar başlamaz, Seyyare Yeni Dünya gazetesi, sütunlarında 'mahalli demiryolu işçilerini greve gitmelerini dileyen'* –G. Harris, bu çağrının *Yeni Dünya*'da hangi gün yayımlandığını açıklamadığı gibi, metnin kendisine dair bir bilgi de yoktur– bir çağrı yayımlanmıştır.[16]

15 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Gelişmesine Katkı*, s. 536.
16 G. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 125.

Mustafa Kemal Paşa da *Nutuk*'ta bu olaya yer vermiştir. Mustafa Kemal'in anlatımıyla olaylar şöyle gelişmiştir:

Saruhan milletvekili ve Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit, 20/21 Aralık gecesi, kendi evinde gizli olarak yapılan bir toplantıda Ethem kuvvetlerine karşı asker sevkini engellemek için demiryolu işçilerini greve çağıracak bir karar almışlardır. Bu toplantıda bulunanlar; Yeni Dünya gazetesinden Hayri, Nizamettin Nazif, Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet, arkadaşı Şükrü Bey ile Çerkes Ethem'in kâtibidir. Toplantıya katılan dört kişinin isimlerini sayan Mustafa Kemal beşinci kişi için Çerkes Ethem'in kâtibi demekte ve isim vermemektedir. Bu beş kişiden biri, toplantıdan hemen sonra gizlice olayı Mustafa Kemal'e ihbar etmiştir. Bu adam propagandayı düzenlemek ve yürütmekle görevliymiş, başkanları Hidayet Bey'miş. Muhbir olan yalnız Kütahya'ya gidecek, talimatı aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Ötekiler Eskişehir'de bekleyeceklerdi. Muhbirin ihbarının doğru olduğu sonraki olaylardan anlaşılmıştır.[17]

Sözkonusu bildirinin kendisi –henüz– ortada yokken, bu konuda (Resmi) TKF'nin Katib-i Umumisi Hakkı Behiç, Rauf Orbay'a yazdığı sitem dolu mektubunda, *'Başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim* Yeni Dünya *gazetesi eşkıya yatağı gibi basıldı. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab'olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab'edilmemesi için bana bir tezkerecik bile yazmadılar'* demektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın muhbirinin kim olduğu belli olmamış, Ethem'in kâtibinin kimliği de gizli kalmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin 3 Ocak 1921 günü yaptığı toplantıda konuşan Mustafa Kemal Paşa, (Resmi) Komünist Fırkası ile partinin Umumi Kâtibi Hakkı Behiç'in, Çerkes Ethem'in isyanına herhangi bir surette katılmamış olduğunu, bu konuda hiçbir delil bulunmadığını bilhassa belirterek, (Resmi) TKF üzerindeki suçlamaları kaldırdıysa da, bu durum zaten taktik nedenlerle kurulmuş olan partinin yasaklanması kararını değiştirmemiştir.

Bu operasyonda *Seyyare Yeni Dünya*'nın matbaası 2 Ocak 1921'de tahrip edilmiştir.

Çerkes Ethem'in ihanet olarak ilan edilen eylemine –Ethem'e birkaç gün öncesine kadar büyük payeler veren ve kahraman gözüyle bakan– hiçbir İttihatçı yoldaşı açıktan destek vermeyerek bir anlamda Ethem'in 'harcanmasına' göz yummuşlardır.

(Resmi) TKF'nin kuruluşunda Kemalistlerle işbirliği yapmış olan İttihatçı mebus ve çevreler, yaratılan terör ortamında geri adım atarak partiden vazgeçmişlerdir. Yunus Nadi ve G. Harris'in yukarıdaki kanıtları ve İstiklal Mahkemesi kararları dikkate alındığında, (Resmi) TKF, partilerinin kapatılmasına, –belki de yalnız gazetecileriyle– tereddütlü ve zayıf bir direniş göstermişlerdir.

Bu operasyonla 'Türk komünizmi' tartışmaları sona erdiği gibi, Kemalistlerin iç hedeflerinden olan ve 'sol'u kendi ideolojilerinin içine taşıyan İttihatçıların önü bir kez daha kesilmiştir.

(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'nın, İstiklal Mahkemesi'nde yalnız gazetecileri yargılanmıştır. 'Eylem ve yazı yoluyla vatan hainliği cürümünü' işledikleri gerekçesiyle,

17 Atatürk, *Söylev, Cilt II*, s. 394.

Seyyare Yeni Dünya yazarları Mustafa Nuri 5 yıla, Nizamettin Nazif' (Tepedelenlioğlu) 8 yıla mahkûm edilmiştir. Gazetenin 'sahib-i imtiyaz ve sermuharriri' Arif Oruç tutuklu kaldığı yaklaşık 5 aylık süre yeterli bulunarak Kayseri'ye sürgün edilmiştir.

Hükümet, komünizm faaliyetlerini kendi tekelinde topladıktan sonra, yukarıda Mustafa Kemal Paşa'nın kumandanlara bu konuda verdiği direktif; *'Komünizm cereyanı, nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır'* direktifi, büyük ölçüde yerine getirilmiş, 'halk' komünizme bulaştırılmamış, partinin kapatılmasıyla sorun büyük ölçüde çözülmüştür.

Resmi TKF'nin Katib-i Umumisi Çerkes Hakkı Behiç Bey, bir başka Çerkes Mehmet Rauf Bey'e Malta sürgününden dönüşünde gönderdiği uzun mektubunda iki noktanın altını önemle çizmektedir.

Önce, 'komünist partisi' kurma teklifi Mustafa Kemal Paşa'nın fikriydi demekte, sonra da, 'büyük fedakârlıklarla kurduğumuz parti ve ben, Ethem isyanına katılmak dedikodusuyla cezalandırıldık, hatta aldatıldık' diye yazmaktadır.

Hakkı Behiç Bey'in bu mektubu bir açıdan siyasete de veda anlamındadır.

Halide Edip'in 'Kurtuluş Savaşı günlerinin en inanmış sosyalistiydi' dediği Hakkı Behiç Bey'in mektubundan bir bölüm şöyledir:

'Reşit'in, Ethem'in, Fuat Paşa'nın dâhil bulunduğu bu teşkilat (Yeşil Ordu. H.E.) bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler bir vesile ile mahkûm edildi. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa (Komünist) namı ile ve tamamen Rus inkılâbının aynını istihdaf (hedef) etmek şartı ile bir fırka teşkilini teklif etti. Rusya'dan gelen bir tehlikenin ilhab (alevlendirme) ettiği bir fikr-i mahsus ve zaruret-i siyasiye şeklinde bana adeta cebren kabul ettirilen bu işi bir fedakârlık addettim. Çünkü Komünist fırkası namına ortaya çıkmakla bir kere bittabi çok kuvvetli husumetler celb edecektim. Saniyen bu fırkanın bizim memlekette gayesine göre bir şekli idare vücuda getirmesi adeta muhal (imkânsız) iken ben muhali temenni eden bir adam vaziyetinde kalacak idim. Salisen komünizm haricinde hiçbir fırka namına bir daha hayat-ı siyasiyeye çıkamamak ıztırarına (zorluğuna) düşecektim. Bunları hep düşündüm. Hatta Maliye Vekili Ferit Bey de ihtar etti. Fakat reddedersem istikbalde tekrar bir mevki-i iktidar tasavvur ettiğime câhip olacaklar korkusu ile kabulü muvafık buldum, teşkilata başladık...

Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar (gözleme) ediliyormuş gibi, faaliyeti tezyid (artırmak) etti. Ethem taraftarları toplandı. Komünist Fırkası namına ihtilal yapıldığına, Ethem'in ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahrikimizle isyan ettiklerine, hatta benimde şahsen bu meselede alâkadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular hep levs-i hasetten (çekememe kirliliği), levs-i menfaatten doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istila etti. Eskişehir'de gayr-i münasip neşriyattan dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celb ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya gazetesi eşkıya yatağı gibi basıldı. Muharrirleri hapis edildi, sermuharriri ben olduğum gazetenin başında müdir-i mes'ul namına da benim ismim bulunduğu halde, en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab'olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab'edilmemesi için bana

bir tezkerecik bile yazmadılar. Beyanname tab' edildi ve cürm-ü meşhut (suçüstü) halinde matbaa basılarak yakalandı. Gazete tatil olundu. Beyannamesi tervicen yazıldığı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz intişar etmemiş ve dünyanın hiçbir tarafında cürüm teşkil etmesine imkân görülmemiş (meyecek) bir makaleden dolayı) matbaa ve gazete müstahdemleri aylarca hapsolundu. Bu gazetenin müdir-i mes'ulü ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yatıyorum...

Ethem gitti, Komünist Fırkası bittabi gitti. Belki çok iyi oldu. Çünkü Demirci'den ileri geçemeyen muzafferiyetlerle yakından, İnönü'nden, Eskişehir'den, Beylikköprü'den, Tanin'den daz-ı afak oldum. Ethem'i severdim, Rauf Bey; fakat M. Kemal'i Ethem'den de ziyade severdim, çünkü gayemi temsil ediyordu. Fakat Ethem hakkında yapılan işlerin muhakemesi, M. Kemal'e bittabi namusumla verilmiş sözümün icap ettirdiği alâka ve merbutiyet (bağlılık) bâki kalmak şartı ile siyaset hayatından beni iğrendirdi, korkuttu, müteessir ve mütevehhim (vehimli) etti. O günden beri Meclisten ve bütün siyasi işlerden uzak yaşıyorum ve müsterihim...

Tahassürle (hasretle) ellerinden, gözlerinden öperim, muazzez ve kahraman kardeşim.'

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

1920 yılı iki temel özelliğiyle karşımıza çıkmıştır.

Bu bir yılda, bir taraftan emperyalizme karşı ulusal mücadelede önemli dönemeçler dönülürken, diğer taraftan bu savaş ve iç savaş ortamında yeni kurulacak olan devletin temel belgelerinin tartışıldığı, kurulacak rejimin sınıfsal tercihlerinin netleştiği, kısa ancak olayların başdöndürücü hızla aktığı bir dönem yaşanmıştır.

Bu süreçte Türkiye'nin sol örgütlenmeler tarihinde; kuruluşu, yapısı, işlevi yıllarca karanlıkta kalmış örgüt ve partiler kurulmuş, mücadele etmiş ve kapatılmışlardır.

Bunların ilki, 1920 yılının ilkbaharında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'dir. Yeşil Ordu; eski gazalarda dara düşmüş müminlerin yardımına Hızır olup yetişen 'yeşil bayraklı bir ordu' misali kurtarıcı efsanelerin içinde kurulmuştur.

Kurucularının tamamı 1920 yılında açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olan eski İttihatçı yöneticilerdir.

Yeşil Ordu farklı siyasi eğilimlerin birlikte yer aldığı bir örgüt konumundadır ve siyasi programını yazıp ilan ederek çalışmaya başlamıştır. Belgelerinin özünü oluşturan felsefe; Türkiye'nin önünde emperyalizmin işgalindeki topraklarını kurtarmak gibi ulusal bir mücadele durmaktadır, ancak bu yeterli değildir, ülkenin çoğunluğunu oluşturan köylü ve işçilerin artık eskisi gibi yaşamamaları için bir 'sosyal devrim' de gerekmektedir.

Yeşil Ordu'nun en önemli başarılarından biri Çerkes Ethem ve çevresindeki milis kuvvetlerini örgütlemesi olmuştur. Bu dönemde düzenli ordunun henüz yeteri kadar etkili olmadığı Anadolu'da Çerkes Ethem'in başında bulunduğu Kuva-yı Seyyare kuvvetleri, Yunan kuvvetlerinin ilerlemesini çelmelediği gibi, Balıkesir, Adapazarı ve Yozgat çevresindeki isyanları bastırarak Ankara Hükümeti'ni büyük belalardan kurtarmıştır.

Ancak Yeşil Ordu'nun Çerkes Ethem'i örgütleyerek güçlenmesi onun için sonun başlangıcı olmuştur. Ankara'da çetin iktidar mücadelelerinde Kemalist yönetimin bir adım ileride oluşu ve iktidar odaklı örgütlenmeleri sıkı takibi Yeşil Ordu'yu hedef haline getirmiştir.

Yeşil Ordu'nun Hükümet tarafından kapatılmak istenmesi bu olayla gündeme gelmiştir.

1920'deki ikinci sol örgütlenme Yeşil Ordu'nun Ankara ve Eskişehir örgütleriyle de bir dönem ilişkisi bulunan ve Temmuz (1920) ortalarında kurulan Hafi –Gizli– Türkiye Komünist Partisi'dir. Hafi TKP Rusya'dan gelen komünistlerle Ankara'daki bir grup aydının meydana getirdiği, legal çalışma olanağı bulamamış bir partidir. Partinin temel

programlarında Komünist Enternasyonal'in doğrudan izleri görülmektedir. Hafi TKP ile Bakü'de sonbaharda kurulacak olan, Mustafa Suphi'nin başındaki Türkiye Komünist Fırkası arasında bir yakınlık görülmektedir.

1920 yılı sonbaharına gelindiğinde siyasetteki ayrışma ve saflaşma yeni bir aşamaya ulaşmıştır.

Kurulan üçüncü parti, Mustafa Kemal Paşa'nın ve hükümetinin inisiyatifiyle; yönetiminde paşalar, bürokratlar ve Yeşil Ordu'dan gelen bir bölüm milletvekilinin de bulunduğu (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'dır. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası, Yeşil Ordu'nun ve Hafi TKP'nin siyasi faaliyetlerini ortadan kaldırmak üzere kurulmuştur. Nitekim hükümet kendi kurduğu partinin dışındaki bütün komünist faaliyeti yayımladığı tebliğle yasaklayacaktır.

Aralık ayına gelindiğinde ise Yeşil Ordu'nun (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası'na katılmayan azınlıktaki kanadıyla, Hafi TKP güçlerini birleştirerek 1920 yılındaki dördüncü partiyi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurmuşlardır.

1920 yılı boyunca hem Büyük Millet Meclisi'nde hem de o dönemin kamuoyunu oluşturan gazete ve dergilerde son derece canlı siyasi tartışmaların yapıldığı görülmektedir. Toplumu derinden etkileyen iki önemli olgu tartışmaların gündemini oluşturmaktadır. Bunlar; emperyalist devletlerin Anadolu'yu işgal altında tutmalarının yarattığı isyan duygusu ve Sovyet Devrimi'nin ateşlediği emekçi sınıfların kendini yönetme arzusu biçiminde formüle edilen 'sosyal devrim' kavramıdır.

Bu kavramların altını doldurmak üzere kamuoyunun gündemindeki tartışma başlıklarından ilk dikkati çekenler şunlardır; 'halk zümresi, halk demokrasisi', 'Rus bolşevizmi, Türk komünizmi', 'şura yönetimi', 'cumhuriyet rejimi', 'halkçılık', 'meslek-i temsil', 'toprak reformu', 'Rus devrimi, Türk devrimi ve Komünist Enternasyonal', 'iktisadi eşitlik, sosyal adalet', 'emperyalist Batı, mazlum Doğu' 'İslam dininin ve komünizm idealinin örtüştüğü Müslüman-komünist yoldaşlığı...' vb.

Bu süreç, 1920 yılının sonu ile 1921 yılının ilk haftalarında Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin tasfiye edildiği ve tüm sol örgütlerin ortadan kaldırılarak yöneticilerinin hapisle cezalandırıldıkları, yayın organlarının kapatıldığı Yeşil Ordu yargılamalarıyla sona ermiştir.

Yargılama süreci birbirinin içinden doğan örgüt ve partilerin (Yeşil Ordu, Hafi Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Resmi Komünist Fırkası) tamamını kapsamış, hapis cezalarına bakılırsa öncelikle Komünist Enternasyonal'e yakın sol'u ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı da aynı günlerde öldürülmüşlerdir.

Bütün 1920 boyunca olanca hızıyla yapılan tartışmalar, yaratılmış olan terör ortamında birdenbire sona ermiştir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kendine özgü 'Müslüman-komünizm' kardeşliği iddiası da iz bırakmayacak şekilde temizlenmiştir. 'İslam'ın ve komünizmin' birbiriyle çelişmediği ve birbirini tamamlayan düşünce sistemleri olduğu yolundaki

THİF'nin savunduğu yorumlar, 'din'in sınıfsal yanını ortaya koyması açısından incelenmeye değer bir pratiktir. THİF'nin, 'inanca ve toplumsal dünyaya' aşağıdakilerin penceresinden bakan düşünceleri, Meclis'teki kudretli 'Müslüman, ağa-eşraf' milletvekillerinin hışmına uğramıştır.

Komünizmin ve genel olarak sol'un susturulmasında Kemalist, İttihatçı, dinci muhafazakârlar güçlerini tereddütsüz birleştirmişlerdir.

Kemalizm, 'sol'u imha ettiği ve emekçi sınıflarla ilişkisini kestiğinden, bir dönem sonra dinci muhalefetle başbaşa kalmış ve devrimlerin bekçiliğini ordu ile bürokrasiye emanet etmiştir.

Legal siyasi alanların emekçi sınıflara kapatılmasından sonra; siyasi partiler, basın yayın faaliyetleri, işçi sendikaları, dernekler ve sivil toplumun diğer alanları Kemalizm'in burjuva milliyetçi ideolojisinin savunulduğu araçlara dönüşmüştür.

Kemalizm'in parlak temsilcilerinden Falih Rıfkı Atay, yedinci bölüm başında verdiğimiz aşağıdaki saptamasında dönemin çok temel bir mantığını yansıtırken, Türk burjuva devriminin sınırlı gücünün de altını çizmektedir.

'Geriye doğru bir tenkit denemesinde bulunalım...

Atatürk devrinin zaafları, Atatürk'den sonraki demokrasiye geçiş devrinde belirmiştir.

Başlıca zaaf, eğitim yolu ile devrimlerin ve yeni düzenin halk yığınlarına sindirilememiş olmasıdır.

Atatürk devrine tek parti devri diyoruz: Bu bir karma parti idi. Disiplini devrimlerimize inanıştan doğmuyordu. Bilakis Atatürk devrinin zaafı, devrimci bir tek parti rejimi olmamasıdır.'

Atay, Kemalizm'in ana tezlerinden olan 'devrimlerin ve Cumhuriyet'in eğitim yoluyla halk yığınlarına sindirilmesi'ni başarısız bulmakta ve 'başlıca zaaf' olarak değerlendirmektedir.

Yani üretimden ve toplumsal örgütlenmeden koparılmış –halkın içinde olmadığı– devrimler ya da reformlar halk tarafından anlaşılmamıştır.

Atay devam etmektedir: Bu devrimleri yapan tek parti aslında tek parti değil, burjuva ideolojisi etrafında sınıfsal çıkarları gereği ittifak kurmuş çeşitli egemen çevrelerin bir koalisyonudur. Bu ikinci zaaf, yani burjuvazinin iktidarını, feodal güçlerle paylaşması, –burjuva– devriminin soluğunu kesmiştir.

Yakın tarihi, yalnızca galip gelenlerin kaleminden okumaya alışmış kuşakların varlığı, herkes için hayatı zorlaştırmaktadır. Geçmişte gerçekten ne olup bittiği bilinmedikçe ve bu tarihsel değişimin sınıfsal dinamikleri göz ardı edildikçe, günümüzdeki toplumsal tıkanmanın analizi hep eksik kalacaktır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

EKLER

Ek-1

1914 başından 1923 sonuna kadar kronolojik olaylar

1914 Yılı

... Şubat	Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni Şirketi işçileri grevi.
11 Mart	Bitlis yöresinde Molla Selim ayaklanması.
14 Mayıs	3. Dönem Meclis-i Mebusan'ın açılması.
2 Ağustos	Meclis-i Mebusan'ın süresiz tatil edilmesi. Genel Seferberlik ilanı. Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında ittifak anlaşması imzalanması.
10 Ağustos	Goeben (Yavuz) ve Breslaw (Midilli) savaş gemilerinin Çanakkale'ye sığınması.
30 Ağustos	Zeytun'da (Maraş) Ermeni ayaklanması.
8 Eylül	Kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması.
2 Kasım	Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi.
5 Kasım	İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi.
11 Kasım	Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine savaş ilan etmesi.
23 Kasım	Cihat-ı Ekber ilanı.

1915 yılı

11 Ocak	Osmanlı Alman İttifak Anlaşması'nın imzalanması.
15 Nisan.	Van bölgesinde Ermeni ayaklanması.
18 Nisan	Bitlis'te Ermeni ayaklanması.
19 Nisan	Van'da Ermeni ayaklanması.
27 Mayıs	Ermenilerin tehciriyle ilgili 'Kanun-u Muvakkat' çıkarılması.
20 Ağustos	İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi.
21 Ağustos	Osmanlı-Bulgar ittifak anlaşması.

1916 yılı

9 Ocak	Çanakkale Savaşı'nın sona ermesi.
1 Haziran	Hicaz ayaklanmasının başlaması.
30 Ağustos	Osmanlı Devleti'nin Romanya'ya savaş ilan etmesi.

1 Eylül	Yakup Cemil'in idam edilmesi.
2 Kasım	Osmanlı Hükümeti'nin 1856 Paris ve 1878 Berlin Anlaşmalarını yürürlükten kaldırdığını açıklaması.
19 Aralık	İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulması kararı.

1917 yılı

3 Şubat	Said Halim Paşa'nın istifası ve Talat Paşa'nın Sadrazam olması.
25 Mart	Şeriye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanması.
23 Nisan.	Osmanlı Devleti'nin ABD ile siyasal ilişkilerini kesmesi.
1 Temmuz	Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi.
19 Eylül	İttihat ve Terakki Partisi'nin (sekizinci) ve son kongresinin toplanması.
7 Kasım	Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin çıkması.

1918 yılı

3 Temmuz	V. Mehmet'in ölümü. VI. Mehmet'in (Vahdettin) padişah olması.
30 Temmuz	İaşe Nezareti'nin kurulması.
14 Eylül	Nuri Paşa ve Halil Paşa komutasındaki Yeşil Bayraklı İslam Ordusu'nun Bakü'yü işgal etmesi.
8 Ekim	Sadrazam Talat Paşa'nın istifası.
10 Ekim	Ahmet Rıza Bey'in Ayan Reisliğine atanması.
14 Ekim	Ahmet İzzet Paşa'nın Sadrazam olması.
30 Eki	Mondros Mütarekesi'nin imzalanması.
1 Kasım	İttihat ve Terakki'nin son kongresi.
2 Kasım	Talat, Enver ve Cemal Paşaların bir Alman denizaltısıyla yurtdışına kaçmaları.
8 Kasım	Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın istifası.
9 Kasım	Teceddüt Fırkası'nın kuruluşu.
11 Kasım	Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci kez Sadrazam olması.
13 Kasım	İtilaf Devletleri filosunun İstanbul'a gelmesi.
22 Kasım	İtilaf Devletleri temsilcilerinin basına ve mektuplara sansür koyması.
23 Kasım	İşgal Komutanı Franchet d'Esperey'in İstanbul'a gelişi.
26 Kasım	İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu.
27 Kasım	Akdeniz Ordusu Başkomutanı Milne'nin İstanbul'a gelişi.
29 Kasım	Milli Kongre'nin kuruluşu.
1 Aralık	Trakya-Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi'nin kuruluşu.
4 Aralık	Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu.
17 Aralık	Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluşu.
20 Aralık	Kilikyalılar Cemiyeti'nin kuruluşu.
21 Aralık	3. Dönem Meclis-i Mebusan'ın feshi.
30 Aralık	Padişah VI. Mehmet'in İngiltere'nin yol göstericiliğini istemesi.

1919 yılı

12 Ocak	Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ve ertesi gün 3. kez sadrazam olması.
14 Ocak	Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluşu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden faaliyete geçmesi.

15 Ocak	Almanya'da Spartakistler yenildi. Rosa Luxemburg ve Karl Leibknecht öldürüldü.
18 Ocak	Kars'ta Milli Şura'nın kuruluşu.
25 Ocak	Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu.
30 Ocak	Yurtdışına kaçmamış, önde gelen İttihatçıların tutuklanmaya başlanması.
19 Şubat	Teali-i İslam Cemiyeti'nin kuruluşu.
20 Şubat	Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu.
3 Mart	Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ve Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olması.
4 Mart	Mustafa Suphi'nin de bir konuşma yaptığı Komünist Enternasyonal Kuruluş Kongresi'nin toplanması.
17 Mart	İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kongresi.
30 Mart	Damat Ferit Paşa'nın İngiliz himayesini isteyen projesini açıklaması.
10 Nisan	Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in tehcir suçlusu olarak idamı.
30 Nisan	Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine atanması.
2 Mayıs	Hrisantos'un Pontus Devleti kurulmasını isteyen muhtırasının açıklanması.
15 Mayıs	İzmir'in Yunanlar tarafından işgali.
17 Mayıs	İzmir'in işgalini protesto amacıyla Eskişehir ve Kütahya'da mitingler düzenlenmesi.
18 Mayıs	İstanbul, Bursa, Erzurum, Tire, Havza'da İzmir işgalini protesto mitingleri düzenlenmesi.
19 Mayıs	Damat Ferit Paşa'nın 2. kez sadrazam olması. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması. İstanbul'da Fatih mitingi.
21 Mayıs	Lloyd George'un Wilson'a Türkiye üstünde Amerikan mandası önermesi.
22 Mayıs	Trabzon Muhafaza-i Hukuk Kongresi.
26 Mayıs	Şura-yı Saltanat'ın İstanbul'da toplanması.
27 Mayıs	Tutuklu İttihatçıların Malta'ya sürgüne gönderilmeye başlanması.
29 Mayıs	Denizli Heyet-i Milliyesi'nin kuruluşu.
5 Haziran	Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulması.
9 Haziran	Havza'da miting, Merzifon'da gösteriler yapılması.
17 Haziran	Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Kongresi.
21 Haziran	Mustafa Kemal'in Amasya'da kumandanlarla toplanması.
22 Haziran	Amasya Tamimi.
5 Temmuz	İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin gıyaben idama mahkûm edilmesi.
8 Temmuz	Mustafa Kemal'in Erzurum'da askerlikten istifa etmesi.
20 Temmuz	Damat Ferit Paşa'nın istifası ve ertesi gün 3. kez sadrazamlığa getirilmesi.
23 Temmuz	Erzurum Kongresi'nin açılması.
26 Temmuz	Balıkesir Kongresi'nin açılması.
31 Temmuz	General Milne'nin Türk Yunan sınırını belirlemesi için İzmir'e gitmesi.
7 Ağustos	Erzurum Kongresi'nin sona ermesi ve Heyet-i Temsiliye'nin seçilmesi. Nazilli Kongresi.
16 Ağustos	Alaşehir Kongresi.
4 Eylül	Sivas Kongresi'nin açılışı.
7 Eylül	Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu.
11 Eylül	Sivas'ta Kongre'nin sona ermesi ve yeni Heyet-i Temsiliye'nin kurulması.
16 Eylül	2. Balıkesir Kongresi.

19 Eylül. 2. Nazilli Kongresi.

22 Eylül Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu.

27 Eylül 1. Bozkır Ayaklanması.

1 Ekim Damat Ferit Paşa'nın istifası ve Ali Rıza Paşa'nın Sadrazam olması.

10 Ekim İstanbul'da Sultanahmet mitingi.

20 Ekim 2. Bozkır ayaklanması.

25 Ekim 1. Anzavur ayaklanmasının başlaması. Kasımpaşa'da tersane işçileri grevi.

7 Kasım Mustafa Kemal'in İstanbul Meclis-i Mebusanı'na Erzurum'dan mebus seçilmesi.

19 Kasım 3. Balıkesir Kongresi'nin açılışı.

30 Kasım 1. Anzavur ayaklanmasının sona ermesi.

27 Aralık Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişi.

1920 yılı

3 Ocak Mustafa Kemal, 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'in 31 Aralık tarihli yazısına verdiği cevapta, gönderdikleri gizli yönetmeliğe göre silahlı birlikler kurulmasını ve bu birliklere Kolordu tarafından gizli ve büyük yardımlar yapılmasını istedi. Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan Trakya'daki Rumların silahlanmasına engel olunmasını rica etti. İngilizlerin Kafkasya temsilcisi Wordrop, Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği raporda, İngiltere'nin Bolşevik ve Kemalist 'güruh'lara engel olması gerektiğini yazdı: 'Denikin yakında büttünüyle çökebilir. Kafkaslar'daki gücümüzü artıralım. Bolşeviklerin önüne bir set kuralım. Buradaki hükümetlerle anlaşalım' önerilerinde bulundu.

4 Ocak Karabekir, Harbiye Nazırlığı ve Kolordulara sınır boylarındaki Şura hükümetleri hakkında bilgi verdi. Bu Şura hükümetlerinin kendi aralarında iyi geçindiklerini, atlı ve piyade teşkilatları olduğunu ve içlerine Ermenileri almadıklarını bildirdi.

6 Ocak Karabekir İstanbul'a gönderdiği yazıda, Kürtçülük akımlarına dikkat çekerek, İstanbul'daki Kürtçülüğün durdurulmasını istedi. Kürtlerle Türklerin ayrılması halinde bundan Ermenilerin yararlanacağını, Kürtlerin de kendi aralarında anlaşamayacaklarını, birçok olumsuz propagandaya rağmen Doğu'da, Kürtlerle Türklerin birlik halinde bulunduğunu belirtti. Mustafa Kemal yayımladığı genelgede bütün köylerin Müdafai Hukuk Dernekleri içinde örgütlendirilmesini istedi.

7 Ocak Urfa Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Saip Bey, aşiretlere yayımladığı bildiride, aralarındaki ayrılıkları bir yana bırakarak Fransızlara karşı birleşmelerini istedi. 'İslamı himaye eden, dünyada müstakil olarak yalnız Türkler ve Kürtler mevcuttur. Bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir' dedi. Karabekir, Harbiye Nazırlığı'na ve Kolordulara Denikin'in her yerde bozguna uğradığını ve Bolşeviklerin başarılı olduğuna ilişkin haberleri bildirdi.

8 Ocak Harbiye Nazırlığı, 14. Kolordu Kumandanlığı'na Kuva-yı Milliye iaşe ihtiyaçlarının kolorduca sağlanmasını, Kuva-yı Milliye tarafından zora dayanan davranışlara meydan verilmemesini emretti.

9 Ocak Çete reisi Yahya Kaptan, İzmit Tavşancıl'da başı kesilerek öldürüldü. Yahya Kaptan, İstanbul'dan gönderilen bin kişilik bir kuvvet tarafından dün tutuklanmıştı. Mustafa Kemal, kendisinden emir bekleyen Yahya Kaptan'ı İstanbul'un takibinden kurtarmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştu.

10 Ocak *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi yayın hayatına başladı.

Milne raporunu yayımladı: Şartları ağır bir barış anlaşması Mustafa Kemal'i güçlendirir.

11 Ocak Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Kurulu Geçici İhtilal Hükümeti adına Baha Sait ile Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bir temsilcisi arasında Bakü'de bir dostluk ve yardımlaşma anlaşması imzalandı.

13 Aralık'ta kurulan Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanlığı karargâhının İzmir'e gelişi tamamlandı. 15 Mayıs 1919'da 12 bin kişi ile İzmir'i işgal eden Yunanistan'ın şimdi Ege bölgesinde 2.400 subay, 62.743 er ve 22.285 hayvandan oluşan bir askeri kuvveti var.

12 Ocak 4. Dönem Meclis-i Mebusan'ı açıldı. Açılış törenine 168 mebustan 162'si katılabildi.

Paris'te İngiliz, Fransız, İtalyan başbakanları gizli bir toplantı yaptı. Konferans, Batı yanlısı Azerbaycan hükümetini tanıdı.

13 Ocak Sultanahmet mitingine 160.000 kişi katıldı. Mitingde İstanbul, İzmir ve Edirne'nin Türkiye'den koparılamayacağı belirtildi.

Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta Denikin'in yenilmesi ve Bolşeviklerin başarıları konusunda verilen haberlerden memnuniyet dile getirildi: 'Hamdolsun, durum lehimize gelişmektedir.'

Berlin'de sokak savaşları: Parlamentoyu işgal etmeye çalışan halka ateş açıldı. 30 ölü, 40 yaralı var.

The New York Times: Bolşeviklerin İran'a doğru ilerlemeleri Washington'da endişe yarattı. İngiltere, İran ile Rusya ve Türkiye arasında bağlantı kurulmasını engelleme amacında.

14 Ocak İngiliz kontrol subayı Rawlinson, Erzurum'da Karabekir'den fazla silahları yeniden istedi.

1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, Mustafa Kemal'in talimatı üzerine birliklerine gönderdiği gizli emirde, Rum teşkilatını ordu gücü ile yok edemediklerini, Doğu Trakya'nın korunmasının silahlı teşkilat yapılmasına bağlı olduğunu bildirdi.

15 Ocak Urfa'da Kuva-yı Milliye teşkilatı kuruldu.

Mustafa Kemal'in Kolordulara istihbarat raporu: Ateşkesten sonra İstanbul'a Amerika'dan 250.000 Rum ve Ermeni geldi.

16 Ocak Amiral Webb'den Lord Curzon'a: Bolşevikler medeniyet ile savaşlarında Türk milliyetçileri ile işbirliği yapıyorlar.

18 Ocak Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, bir bildiri yayınlayarak Maraş ve Antep'teki Fransız katliamını kınadı.

19 Ocak Bolşeviklerin Denikin ve Kolçak'a karşı başarılarından telaşa kapılan müttefiklerin yüksek konseyi, Mareşal Foş ile İngiliz Genel Kurmay Başkanı Henry Wilson'un görüşlerine başvurdu. Kafkas devletlerini Bolşeviklere karşı korumak için 60.000 asker gerektiği belirtildi. Konsey, Gürcistan'dan

sonra Menşevik Ermenistan Hükümeti'ni de tanıdı. İtilaf Devletleri böylece Sovyetler ile Türkiye arasında bir duvar örmek istiyor.

22 Ocak İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Kemalistlerle Bolşeviklerin işbirliğini önlemek için Amerika'dan yardım istedi. Amiral Webb'den Curzon'a: Bolşevikler Müslümanları kendileriyle birleşmeye çağırıyorlar. 7 ya da 8 Ocak'ta yapılan toplantıda Cevat Paşa, Kara Vasıf, Bekir Sami Bey, Prens Abdurrahim ve Sultan adına Damat İsmail Hakkı'dan oluşan bir grup, pan-İslamizm hakkında konuştular.

24 Ocak Maraş'ta çarpışmaların dördüncü günü, Türk kuvvetleri Şeyh Adil karakolundaki Fransızları bütünüyle imha etti.

25 Ocak Türkiye'yi 1914'te Almanların yanında savaşa sokan Enver Paşa, İngilizlerle anlaşmak istiyor. Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta İngilizlerle anlaşmak için girişimde bulunduğunu, İngilizlerin buna yanaşmaması üzerine serbest kaldığını ve Rusya'ya gideceğini yazdı.

28 Ocak Meclisin gizli oturumunda bütün mebusların imzasıyla Misak-ı Milli onaylanarak kabul edildi.

30 Ocak İtilaf Devletlerinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaları üzerine üniversitede Azerbaycan için bir toplantı yapıldı. Halide Edip, Yusuf Akçura, Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi birer konuşma yaptılar. Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın bir sözcüsü: 'Azerbaycan'ın işçi ve köylülerine Türkiye işçi ve köylülerinin selamlarını gönderiyoruz. Yakında kapitalizmin zulmünden de kurtulmalarını diliyoruz' dedi.

31 Ocak Meclis başkanlığı için seçim yapıldı. Daha önce kararlaştırıldığı halde, Rauf Bey, Kara Vasıf ve arkadaşları Mustafa Kemal'i başkanlığa aday göstermediler.

Ermeni Cumhuriyeti'nin İtilaf Devletleri tarafından tanınması, Adana Ermenileri tarafından kutlandı.

Odesa'dan İstanbul'a iki vapur dolusu Rus mülteci daha geldi. İtilaf Devletleri temsilcileri, Bolşeviklerin önünden kaçan ve içlerinde soyluluk unvanı taşıyan Beyaz Rusların bulunduğu mültecileri barındıracak tedbirler aldılar.

2 Şubat Ödemiş-Hacılyas İstasyonu arasında Kuva-yı Milliye, içinde Yunan askerleri de bulunan bir treni havaya uçurdu. Çarpışmalarda Hasan Hüseyin Efe vuruldu.

Lenin, Kafkaslar'da faaliyet gösteren 11. Kızıl Ordu'nun komutanına çektiği telgrafta; Doğu halklarına karşı ihtiyatlı ve sabırlı bir siyaset izlenmesini, bu halkların Çarlığın emperyalist siyasetinden çok ezildikleri için, Rus halkına karşı güvensizlik duyabileceklerini bildirdi.

Mustafa Kemal Akbaş cephaneliği soygununu bahane eden İngilizlerin Bandırma'ya asker çıkardıklarını, buradaki silah ve cephanelere el koyabileceklerini ve önemli noktaları işgal edebileceklerini hatırlattı. Bu durumda Kuva-yı Milliye olarak tereddüte düşülmeden karşı konulmasını istedi.

6 Şubat Mustafa Kemal, İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi çember içine almaları karşısında Kafkas hükümetlerini yıkarak Bolşeviklerle birleşilmesi ve Doğu'da

seferberlik yapılması ile ilgili görüşlerini Karabekir'e bildirdi.
Kafkaslar'da kurulu Yeşil Ordu kuvvetleri, Karadeniz kıyısında bulunan Soçi kentini işgal etti.

7 Şubat Sovyet Devrimi'ne karşı ayaklanan Amiral Kolçak yakalanarak kurşuna dizildi.

9 Şubat Mustafa Kemal'in mebusluğu meclisçe onaylandı.

10 Şubat İngilizler, savaş suçlusu saydıkları, Enver, Talat, Cemal Paşalarla arkadaşlarının teslim edilmesini Almanya'dan istediler.

12 Şubat İlk Londra Konferansı: İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında ABD olmaksızın, Türkiye ile yapılacak olan barışın şartlarını görüşmeye başladılar. Konferans 10 Nisan'da dağıldı.
İngiliz Yüksek Komiserliği hükümetinin talimatına uyarak, aralarında Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Adnan Adıvar, Halit Bey, Yunus Nadi, Nuri Paşa, Küçük Talat Bey, Kuşçubaşı Eşref, Topal Osman, Bitlis Valisi Haydar Bey'in de bulunduğu 174 kişinin 'ateşkesi çiğnemek ve Hıristiyanlara zorbalık yapmaktan' yargılanacaklarını ilan etti.

16 Şubat 2. Anzavur ayaklanması Biga'da başladı.

17 Şubat Meclis-i Mebusan 'Misak-ı Milli'yi' kabul etti.

21 Şubat. Oltu'daki İslam Terakki Komitesi ilk kongresini yaptı. 12 Kasımda programını yayınlamış olan komite İslam Terakki Partisi adını aldı.

22 Şubat Karabekir, Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, Suriye Arapları ile işbirliği yapılmasına karşı çıktı.

23 Şubat Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e cevap vererek Suriye Araplarıyla işbirliği yapılmasını savundu.

28 Şubat İlkokul öğretmenleri Maarif İdaresi'ne başvurarak birikmiş maaşları verilmezse göreve devam edemeyeceklerini bildirdiler.

1 Mart Mustafa Kemal, 3. Kolordu'dan Haçin'e (Saimbeyli) bir müfreze gönderilmesini, buradaki kuvvetlerin sivil giydirilerek çarpışmaya sokulmasını, yağına yapılmamasını ve silahsız Ermenilere hiçbir sebeple saldırılmamasını istedi.

3 Mart Demirci Mehmet Efe, Denizli ilçelerinde beş vakit namazın kılınmasını, tekkelerde zikr yapılmasını emretti. Uymayanların cezalandırılmasını istedi.
Enver Behnan Şapolyo'ya göre Yeşil Ordu Cemiyeti Ankara'da kuruldu.

7 Mart Dr. Fuat Sabit'in Bakü'den Karabekir'e mektubu: 'Azerbaycan'daki Musavat hükümeti İngilizlerden emir alıyor. Ben Bolşeviklerle beraberim. Kafkasya Türklüğünü kurtarmak için Sovyet esasının kabulünü zorunlu görüyorum.'

8 Mart Salih Paşa sadrazam oldu.

10 Mart Dördüncü Balıkesir Kongresi. Balıkesir'de İzmir Güney Cephesi Kuvayı Milliye Genel Kurulu adıyla toplanan kongreye Karesi, Saruhan livaları, Bursa ve Bilecik sancağı, diğer ilçe ve bucaklardan 58 delege katıldı.

12 Mart Kazım Karabekir, Halil ve Nuri Paşalara Azerbaycan'ın İngiliz zihniyetiyle Bolşeviklere karşı direniş göstermesinin Türkiye için zararlı olduğunu yazdı. Nuri Paşa'yı İngilizlerin Kafkas seddi görüşüne eğilim duyduğu için eleştirdi.

15 Mart İtilaf Devletleri İstanbul'da sivil ve asker 150 Türk aydınını tutukladı.

16 Mart İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri sabah erkenden Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek saat 10'dan itibaren İstanbul'un işgal edileceğini bildirdiler.

İtilaf Devletleri, Kuva-yı Milliye'nin saldırılarını arttırdıklarını ileri sürerek İstanbul'u resmen işgal ettiler.

Felah-ı Vatan grubunun toplantısında durum tartışıldı: Grup Rauf Bey'le Kara Vasıf Bey'i kaçmaya ikna edemedi.

18 Mart Meclis-i Mebusan'ın son oturumu.

Berlin'den Moskova'ya gitmeye hazırlanan Enver Paşa'dan Cemal Paşa'ya mektup: 'Arkadaşlara yardım vazifedir. İstanbul'dan Kara Vasıf Bey'den mektup aldım. Yüzde doksan beş duruma hâkim olduklarını, bütün ümitlerinin Pan-İslamizm ve Turanizm'e bağlı olduğunu, benim mümkünse Türkistan ve Kafkasya harekâtlarını bizzat idare etmemi istiyor.'

19 Mart Mustafa Kemal olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması hakkındaki bildirisini yayımladı.

Üçüncü Tümen Kumandanı Rüştü Bey, Batum'da Yeşil Ordu ile bağlantı kurması ve gerekli çalışmayı yapması için 7. Alay Kumandanı Rıza Bey'i Hopa'ya gönderdi. Diğer bazı kişilerin de aynı amaçla 16 ve 17 Mart'ta Batum'a geçtiklerini 15. Kolordu'ya bildirdi.

21 Mart İstanbul'dan Anadolu'ya kaçışlar devam ediyor: Birkaç gündür Üsküdar'da gizlenmekte olan Yunus Nadi, İzmit Mebusu Sırrı Bey'le birlikte Ankara'ya hareket etti. Halide Edip, Carni Bey, Doktor Adnan'da kılık değiştirerek gizli örgütlerin yardımıyla İzmit yaylasında Ankara'ya ulaşmak için yolculuk yapıyorlar.

Mustafa Kemal'in genelgesi: 'Düşman lehinde propaganda yapanlar, milli eylem ve kararlara fiilen muhalefet ederek düşmanların amaçlarına hizmet edenler, casusluk yapanlar hemen tutuklanıp cezalandırılacaklardır.'

31 Mart Lüleburgaz Kongresi toplandı.

5 Nisan Sadrazam Salih Paşa'nın istifası ile Damat Ferit Paşa 4. kez sadrazam oldu.

Güney Rusya Orduları Başkumandanı General Denikin, bir İngiliz torpidosuyla İstanbul'a geldi. Komutayı Wrangel'e devretti. Beyoğlu'ndaki Rus elçiliğine giderken, yanında bulunan Genelkurmay Başkanı Romanovski öldürüldü. Denikin gemiye döndü.

6 Nisan Anadolu Ajansı kuruldu. Kurucu gazeteciler arasında Yunus Nadi ve Halide Edip de vardı.

10 Nisan Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi Kuva-yı Milliye'ye katılanlar hakkında 'kâfir ve öldürülmelerinin farz' oldukları yolunda fetva verdi.

Kazım Karabekir tarafından Halil Paşa'ya gönderilen kurye, gece Trabzon'a döndü ve Türk Komünist Fırkası imzalı raporu getirdi. 3. Tümen Komutanı

Rüştü Bey'in Karabekir'e aktardığı rapora göre, Azerbaycan'daki Türkler iki grup halinde çalışıyor ve Bolşeviklerle işbirliği yapıyorlar. Verilen adlar arasında Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait, Komiser Tahsin, Dr. Fuat, Süleyman, Salih Zeki... var.

11 Nisan Mustafa Kemal Karabekir'e Bolşeviklerle bir an önce ilişki kurmak gerektiğini bildirerek bu konuda alınan tedbirlerin bir sonuca ulaşıp ulaşmadığını sordu.

13 Nisan Birinci Düzce ayaklanması.

Karabekir Mustafa Kemal'in yazısını cevapladı: Bundan böyle Bakü'deki Türk Komünist Fırkası ile ilişkide olunacağını bildirdi.

Kars'ta 17 Nisan 1919'da başlayan Kafkas Çiftçi Şura Yönetimi sona erdi. Kars, Digor, Kağızman, Sarıkamış, Selim, Susuz Ermenilerce işgal edildi.

14 Nisan Düzce'de başlayan padişah yanlısı isyan, Beypazarı'na da ulaştı.

Anzavur'u bastırmak için Susurluk yöresine yeni birlikler sevk edildi.

15 Nisan Çerkes Ethem emrindeki Kuva-yı Seyyare birlikleri, Balıkesir'den Gönen-Susurluk yönünde Anzavur üzerine harekete geçtiler.

Amasya'da Kuva-yı Milliyeci *Emel* gazetesi yayımlanmaya başladı.

16 Nisan Çerkes Ethem kuvvetleri Anzavur'u yenilgiye uğrattı.

18 Nisan Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Kuva-yı Milliye'yi bastırmak amacıyla Kuva-yı İnzibatiye teşkilatı kuruldu.

Kazım Karabekir 15. Kolordu'ya yayımladığı genelgede, yakında içinde İslam orduları da bulunan Bolşevik ordularıyla bağlantı kurulacağını, Ermenistan'ın ortadan kaldırılacağını, Kafkaslar'daki İslamların kurtuluş ve özgürlüğe kavuşacaklarını, ondan sonra el ele verilip Batı'ya yürüneceğini bildirdi.

21 Nisan Düzce-Bolu isyanı Gerede'ye sıçradı.

23 Nisan Ankara'da TBMM açıldı. Meclisin açılışı dolayısıyla Ankara'da ve yurdun diğer yerlerinde dini ve resmi törenler yapıldı.

24 Nisan Mustafa Kemal, Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinde başkanlık yapmış olan mutasarrıf Hacim Muhittin Bey'i (Çanklı), isyancılara karşı olağanüstü yetkilerle Bursa valiliğine atadı.

TBMM hayvan vergisinin eskiden olduğu gibi dört misli alınmasını kararlaştırdı.

İngiliz Kontrol Subayı Rawlinson Erzurum'da yeniden tutuklandı.

25 Nisan TBMM, başkanı Mustafa Kemal olan 6 kişilik Muvakkat İcra Encümeni'ni oluşturdu.

400 atlıdan meydana gelen Yarbay Arif kuvvetleri Beypazarı'na girdi.

26 Nisan TBMM'nin ilk diplomatik ilişki kurma girişimi: Mustafa Kemal, Lenin'e bir mektup göndererek Sovyetler'in Türkiye'ye savaş araçları ve 5 milyon altın ruble göndermesini istedi.

Ali Fuat Paşa, Fevzi Paşa'nın İstanbul'dan kaçarak Lefke'ye geldiğini haber verdi. Mustafa Kemal, onun İstanbul'a geri çevrilmesini istedi.

27 Nisan Düzce-Bolu isyanı. Ali Fuat Paşa, Çerkes Ethem'e telgraf çekerek isyanı bastırmak üzere Geyve'ye gelmesini istedi.

Kızılordu Azerbaycan'a girdi. Bakü'de Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.

Meclis, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin önerisi üzerine bir irşat (propaganda) encümeni kurulmasını kararlaştırdı.

28 Nisan Moskova telsizinin Karabekir tarafından telsizle tespit edilip genelge haline getirilen yayını: '1 Mayıs amele bayramımızdır. 1 Mayıs'ta bütün dünya halkları, burjuvazi ve emperyalizmin son mikroplarını temizleyecektir.'

29 Nisan Meclise karşı ayaklanmaya sebep olacak söz, yazı ve davranışlar için ölüm cezasını getiren Hıyanet-i Vataniye Kanunu TBMM'de kabul edildi.

30 Nisan Safranbolu ayaklanması.

1 Mayıs Amele Bayramı. İstanbul'da, Trabzon'da, Ankara'da ve Bakü'de (İttihatçıların) Türk Komünist Partisi tarafından kutlandı.

Eskişehir'de yayımlanan İşçi gazetesi; Yeşil ve Kırmızı renklerde 1 Mayıs bayramı 'nüsha-i fevkaladesi'ni yayımladı.

2 Mayıs. Milli Mücadele yanlısı din adamları ve bilginlerinin, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın 10 Nisan tarihli fetvasına karşı hazırladıkları, bağımsızlık için çarpışmanın gerekli olduğunu bildiren fetva camilerde okunmaya başladı.

3 Mayıs İlk İcra Vekilleri Heyeti toplandı.

5 Mayıs Karabekir, Bakü'de Türk Komünist Partisi'ne yazdığı mektupta Ankara'nın Sovyetler ile ilişki kurmak için yaptığı hazırlığı anlattı.

8 Mayıs 'Kuvayı Muhammediye Umum Kumandanı' unvanını kullanan Anzavur'un Adapazarı ve Geyve harekâtı başladı.

9 Mayıs Büyük Edirne Kongresi toplandı ve 13 Mayıs'ta sona erdi.

10 Mayıs İstanbul'da tramvay işçileri grevi başladı.

11 Mayıs Mustafa Paşa (Nemrut) başkanlığındaki İstanbul Hükümeti 1 no'lu Divan-ı Harp, Mustafa Kemal'le bazı Kuva-yı Milliye önderlerini ölüm cezasına çarptırdı.

14 Mayıs Kemah-Yenihan ayaklanması başladı.

Karabekir'in 'Yeşilordu' adını verdiği 36 kişilik bir birlik Ankara'ya gitmek üzere Erzurum'dan yola çıkarıldı.

15 Mayıs Yozgat Ayaklanması başladı.

18 Mayıs Cemal Paşa Almanya'dan Moskova'ya hareket etti.

20 Mayıs Bahtiyar Aşireti reisi Cemil Çeto isyanı başladı.

Azerbaycan'da (Gence) İngilizlerin teşvikiyle milliyetçi Azeriler ayaklandı. Kızılordu bir hafta sonra Gence'de durumu hâkim oldu.

23 Mayıs İsyancılar üzerine genel saldırı başladı. Çerkes Ethem kuvvetleri, Kuva-yı İnzibatiye'yi yenerek Sapanca'yı ve 10 Mayıs'tan beri Anzavur kuvvetlerinin elinde bulunan Adapazarı'nı kurtardılar.

Antep'te Karayılan olarak bilinen Kuva-yı Milliye reislerinden Molla Mehmet çarpışmada öldü.

24 Mayıs Padişah, Mustafa Kemal, Kara Vasıf, Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Doktor Adnan, Halide Edip'in 11 Mayıs tarihli idam hükmünü onayladı.

ABD başkanı Wilson, ABD Senatosu'na Ermenistan mandasını önerdi. Senato öneriyi 1 Haziran'da reddetti.

Bakü Türk Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit, Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'e 'Türk İhtilalinin Niteliği' konulu raporunda 'Rus ihtilalinin Türkiye'de ve ezilen doğudaki etkisi, Fransız İhtilali'nden büyük olacaktır' dedi.

25 Mayıs Zile ayaklanması başladı.

26 Mayıs Düzce ve Bolu ayaklanmasına katılan isyancılardan 53'ü, Çerkes Ethem tarafından asıldı. İsyan bastırıldı.

27 Mayıs Mustafa Suphi Bakü'ye geldi.
Başkırdistan Cumhuriyeti delegesi Şerif Manatov Ankara'ya geldi.

2 Haziran 20 günlük ateşkes üzerine Fransızlar Kozan'ı terk ettiler. 7 Mart 1919'dan beri işgalleri altında tuttukları kasabayı terk ederken Fransız kuvvetleri 7.500 Ermeni'yi de yanlarında götürdüler.

5 Haziran Lenin, Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi için hazırladığı raporun ilk taslağında, kurtuluş hareketlerini hanların, toprak ağalarının, mollaların durumunu pekiştirme çabalarıyla bağdaştırmaya çalışan pan-İslamizm benzeri akımlarla mücadele etme zorunluluğunu ileri sürdü.

7 Haziran Doğu Cephesi Kumandanlığı, Erzincan, Erzurum ve Van'da seferberlik ilan etti.

9 Haziran Karabağ'da Bolşeviklere karşı başlatılan hareket yenilgiyle sonuçlandı ve Kızılordu Karabağ'a girdi.

14 Haziran Yozgat Çapanoğullarının eline geçti. Şehirdeki isyancılar Çapanoğullarının kuvvetlerini tekbirlerle karşıladılar.

15 Haziran Mustafa Suphi 25 Mayıs'ta geldiği Bakü'den Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta Türk komünistleriyle Ankara arasında bağlantı kurmak için Süleyman Sami'nin gönderildiğini bildirdi.

16 Haziran Çapanoğlu ayaklanması Tokat, Artova ve Çamlıbel'e ulaştı. Mustafa Kemal, Yozgat isyanını bastırmak için Çerkes Ethem'i Ankara'ya çağırdı.

20 Haziran Hükümet, Talat, Enver ve Cemal Paşaların Türkiye adına hiçbir görüşmeye yetkili olmadıklarını kararlaştırarak durumun ilgililere bildirilmesini Kazım Karabekir'den istedi.
L. George, 'Mustafa Kemal'in başarısı Araplara da bulaşabilir. Bu sebeple onun mutlaka ezilmesi gerekir' dedi.

22 Haziran Yunan kuvvetlerinin genel saldırısı. Kuvvetler Bursa ve Uşak yönüne doğru harekete geçtiler.

23 Haziran Kuva-yı Seyyare birlikleri Yozgat'ı kuşattı. 50'den fazla isyancı öldürüldü. Çerkes Ethem kuvvetleri tarafından Çapanoğullarından geri alınan Yozgat'ta bazı Ermeni evleri ateşe verildi. Edip ve Celal Çapanoğulları Ankara Valisi'nin el altından haber vermesiyle kaçtılar ve Alaca yönüne çekildiler.

25 Haziran. Kuva-yı Seyyare birlikleri Alaca'yı isyancılardan kurtardı. Ethem, Çapanoğullarının kaçmasını sağlayan Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i yargılamak üzere Yozgat'a istedi. Mustafa Kemal ise Yahya Galip Bey'i görevinden alacak ancak Yozgat'a göndermeyecektir.

28 Haziran. Yunan kuvvetleri Kula'yı işgal etti. Bir kısım ilçe zenginleri de Yunanları şehre davet ettiler.

Mustafa Kemal Yozgat isyanını bastırmadaki başarısından ötürü Çerkes Ethem'i kutladı.

Kazım Karabekir'in, Bakü'deki Halil Paşa'ya mektubu: 'Milletimize Şarkta Bolşeviklik ve Müslüman yolu açılmalıdır. Para, silah ve cephaneye ihtiyacımız malumunuzdur...'

30 Haziran Yunan kuvvetleri, Burhaniye, Savaştepe, Eşme, Sındırgı, Bigadiç, Kepsut, Susurluk, Nazilli, Balıkesir'i işgal etti.

8 Temmuz Bursa Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi.

9 Temmuz Demirci Mehmet Efe Denizli'de tutuklattığı 60 kişiyi öldürttü. Zeybekler ve çapulcular çarşıyı ve şehri yağmaladı. Halk efenin teröründen kurtulmak için Denizli'yi terk etmeye başladı.

14 Temmuz Hafi –Gizli– Komünist Partisi Ankara'da kuruluş bildirisini dağıttı.

17 Temmuz Cami Bey'in istifasıyla boşalan Dâhiliye Vekilliği'ne Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey seçildi.

18 Temmuz TBMM üyeleri Misak-ı Milli'ye bağlılık yemini ettiler.

19 Temmuz III. Enternasyonal 2. Kongresi Petrograd'da toplandı. Türkiye komünistlerini İsmail Hakkı başkanlığındaki heyet temsil etti.

20 Temmuz Yunanlar Doğu Trakya'yı işgale başladılar.

İstanbul hükümeti Sevr Anlaşması'nın imzalanmasını kararlaştırdı.

Çerkes Ethem asker toplamak için geldiği Kütahya'da şehir ileri gelenlerinden 24 saat içinde 60 bin lira getirmelerini istedi. Bir hafta sonra 50 bin lira daha getirmelerini isteyecektir.

21 Temmuz L. George'un Avam Kamarası'ndaki konuşması: 'Türkiye tamamen parçalanmalıdır. İngiltere hükümeti en uygun hareket olarak Yunan birliklerinin istihdamını öngörüyor.'

22 Temmuz İstanbul'da toplanan Şura-yı Saltanat, Sevr Antlaşması önerisini kabul etti.

26 Temmuz. Erzurum'da yayınlanan *Albayrak* gazetesi, Bakü'de yayınlanan *Yeni Yol*'da Mustafa Suphi'nin bir makalesini aktarıyor: 'Ayaklanan Türkiye'nin devrimci Rusya ile ittifakı'.

31 Temmuz Damat Ferit Paşa istifa etti ve aynı gün 5. kez sadrazamlığa getirildi.

1 Ağustos Çerkes Ethem kuvvetleriyle Yunanlılar arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Ethem kuvvetleri Yunanlıları yenerek Demirci'ye girdi.

4 Ağustos Enver Paşa Berlin'den Moskova'ya hareket etti.

5 Ağustos Ermeni kırımıyla suçlanan Bayburt eski kaymakamı Nusret Bey İstanbul'da idam edildi.

9 Ağustos Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi, Ankara'da, *Anadolu'da Yenigün* adıyla yayınlanmaya başladı.

10 Ağustos Sevr Antlaşması Paris'te imzalandı.

11 Ağustos Ankara hükümeti, bir kararla tehcir davalarına bakacak mahkemeleri lağvetti.

12 Ağustos İngiliz Haberalma Teşkilatı İstanbul Kolunun raporu: 'İttihatçılar Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesine sebep oluyorlar. Bunlar, Mustafa Kemal önderliğinde gelişen hareketi de kontrol altına almaya çalışıyorlar ama başaramadılar.'

14 Ağustos Moskova daki Türk Kurulu üyeleri Lenin' le görüştüler. Lenin Anadolu'ya yardım edeceklerini söyledi.

16 Ağustos Enver Paşa 1 Eylül'de açılacak Doğu Milletleri Kurultayı'nda bulunmak üzere Zinovyev ve Radek'le birlikte Bakü'ye hareket etti.
Sovyet Orduları Varşova önlerinde yenildi.

18 Ağustos Gandi, Kalküta'da yaptığı konuşmada Türkiye'yi savundu.

19 Ağustos TBMM, Saltanat Şurasında Sevr Anlaşması'nın kabulü için olumlu oy kullananları ve imzalayanları vatan haini ilan etti.
Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne elçi olarak atanan Memduh Şevket Bey (Esendal), Ankara'dan Bakü'ye hareket etti.

25 Ağustos Fransız uçaklarından Antep üzerine atılan bildirilerde halk teslim olmaya çağrıldı. Bombardıman devam ederken halkın bir kısmı şehri terk etti.

29 Ağustos Uşak şiddetli çarpışmalardan sonra Yunanlarca işgal edildi.

1 Eylül Bakü'de Birinci Doğu Halkları Kurultayı Azerbaycan Cumhurbaşkanı Nerimen Nerimanof'un konuşmasıyla açıldı. Üçüncü Enternasyonal'in sekreteri Zinovyev, Mustafa Kemal'in komünist olmadığını bildiklerini, buna rağmen emperyalistlere karşı savaştığı için ona yardım yapılacağını söyledi.

2 Eylül İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey, Moskova'dan ayrıldı. Yanında bir milyon altın ruble, bir vagon mavzer fişeği ile Bekir Sami Bey'in raporunu ve 24 Ağustos tarihinde parafe edilmiş 'Dostluk ve Yardım Anlaşması'nı da getiriyordu.
Meclis, bedelli askerlik yasasını görüşmeye başladı.
Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi yayınlanmaya başladı.

4 Eylül Dâhiliye Vekilliğine, 98 oyla Tokat Mebusu Nazım Bey seçildi. Mustafa Kemal'in adayı Refet Bey ise 65 oy alabildi. Nazım Bey bir gün sonra Mustafa Kemal'in baskısıyla istifa edecektir.

5 Eylül 2. Yozgat ayaklanması başladı.

10 Eylül Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluş kongresi toplandı. Bakü'deki kongreye 32'si delege, 42'si gözlemci olmak üzere 74 kişi katıldı.

11 Eylül 'Firariler Hakkındaki Kanun' TBMM'de kabul edildi.

13 Eylül Halkçılık Programı Mecliste açıklandı. Program 18 Eylül'de Mecliste okundu. 24 Ekim'de bazı maddeleri hükümet tarafından yumuşatılarak, 20 Ocak 1921'de Türkiye tarihinin 1876'dan sonraki ikinci, yeni Türkiye'nin ilk anayasası olarak kabul edilecektir.
9. Kafkas Tümeni komutanı Yarbay Halit Bey, Kazım Karabekir'in emri üzerine harekete geçti. 200 Ermeni askeri öldürüldü.

14 Eylül Men-i Müskirat (içki yasağı) Kanunu 71 kabul 71 ret oyu aldı, başkan kabul oyu kullandığı için kesinleşti.

16 Eylül Mustafa Kemal Ali Fuat Paşa'nın komünizm hakkındaki sorularına cevap verdi; Sovyetler hakkındaki kuşkularını dile getirdi, ancak komünizme ve Bolşevizm'e açıktan karşı olmanın uygun olmadığını belirtti.

18 Eylül İstiklal Mahkemeleri kuruldu.

23 Eylül Tuz vergisini arttırarak kilosunu 3 kuruşa çıkaran kanun 36'ya karşı 81 oyla kabul edildi. Maliye vekili, 'Halkımıza vergi yüklemekten başka çaremiz var mı?' dedi.

28 Eylül Kazım Karabekir'in komutasındaki Doğu Ordusu bütün cephelerde birden Ermeniler üzerine harekâta başladı. Ermeniler Sankamış'ı boşalttılar.

29 Eylül Yeşil Ordu Cemiyeti dağıtıldı.

Lenin'in de bulunduğu Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında Anadolu hareketine 'gerçek ve acil' yardım yapılmasına karar verildi.

1 Ekim Koçgiri isyanı başladı. Ankara'dan özerklik isteyen Kürt aşiretlerinin isyanı, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın acımasız yöntemleriyle bastırıldı. Konu Meclis'te şiddetli tartışmalara neden oldu. Nurettin Paşa görevinden alınarak Divan-ı Harbe verildi. Mustafa Kemal onu yargılanmaktan kurtaracaktır.

3 Ekim Konya'da Delibaş ayaklanması başladı. Ayaklanma Demirci Mehmet Efe ve Refet Bey kuvvetleri tarafından bastırıldı.

4 Ekim Sovyetler'in ilk elçilik kurulu Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal, kurulu saygı ve dostlukla selamladı ve onların kullandıkları 'yoldaş' lakabını aynen benimsediklerini söyledi.

Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın 26 Ağustos'ta Moskova'dan gönderdiği ilk mektuba cevap verdi. İttihatçıların çabalarının İslam Birliği kurmaya değil, emperyalizme karşı yönelmesini tavsiye etti.

8 Ekim İngiliz Temsilcisi Albay Stokes'in Tiflis'ten Hariciye Nazırlığı'na raporu: 'Bolşeviklerle Mustafa Kemal, Ermenilere karşı anlaştı. Türk-Bolşevik planına engel olacak her şeyi desteklemeliyiz. Trabzon'u işgal etmeliyiz. Batı'dan Yunanlar yürüsün.'

17 Ekim Damat Ferit Paşa istifa etti.

18 Ekim Mustafa Kemal tarafından yakın çalışma arkadaşlarına Ankara'da kurdurulan (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası kuruluş ruhsatı alarak çalışmaya başladı. Partinin kurulmasında güdülen amaç, komünist akımları kontrol altına almak ve Sovyet yardımlarını garantiye bağlamaktı.

21 Ekim Ahmet Tevfik Paşa 4. kez sadrazam oldu.

Halkçılık Programı'nın bazı sol hedeflerinin törpülenmesiyle hazırlanan yeni biçimi tasarı olarak Meclise geldi. Yeni tasarı 18 Kasım'da görüşülmeye başlandı.

24 Ekim TBMM'de, muvazzaflık süresi dışında Müslümanlardan da askerlik bedeli olarak para alınması konusundaki kanun tasarısı görüşülürken sert tartışmalar oldu. Birçok mebus, askere gitmedikleri için zenginlerden yakındı. Zenginlerden bedel alınması 51 ret oyuna karşılık 63 oyla kabul edildi. Halk Zümresi'ne mensup bazı mebuslar, sonuca kızıp salonu terk ettiler.

25 Ekim Ali Fuat Paşa kumandasındaki Batı Cephesi birlikleriyle Çerkes Ethem kumandasındaki Seyyar kuvvetler, Yunanların boşalttığı Gediz'e girdi. Üç gün sonra yeniden işgal edilen Gediz, Ankara tarafından başarısız sayılan Ali Fuat Paşa'nın askerlik hayatının sonu için bir vesile sayılacaktır.

26 Ekim Mustafa Kemal ve (Resmi) Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Hakkı Behiç imzasıyla, ordu komutanlarına gönderilen ve 'sevgili yoldaş' diye başlayan mektupta, III. Enternasyonal'e bağlı Türkiye Komünist

Partisi'nin (18 Ekim'de) kurulduğunu, artık hiç kimsenin, dernek ve partinin komünizm ve Bolşevizm için çalışamayacağını bildirdiler.

30 Ekim Kars, Kazım Karabekir komutasındaki birlikler tarafından Ermenilerden geri alındı.

31 Ekim Mustafa Kemal Ali Fuat Paşa'ya yazdığı mektupta (Resmi) Türkiye Komünist Partisi'ni niçin kurduklarını anlattı. Ayrıca ordunun her zamankinden çok kumandanların emri altında bulundurulmasını, komünizm akımının er ve erbaşlardan uzak tutulmasını istedi.

Kızılordu, Güney Rusya'da direnen son Beyaz Rus kuvveti General Wrangel'in ordusunu yardı ve Kırım'a girdi.

5 Kasım Berlin'de bulunan Enver Paşa, amcası Halil Paşa ile Hacı Sami'ye mektubunda, Anadolu'daki İttihatçıların bir teşkilat meydana getirmeleri gerektiğini yazdı.

8 Kasım Mustafa Kemal Paşa'yla İsmet ve Refet Beyler düzensiz kuvvetleri düzenli orduya bağlama kararı aldılar. Hükümet her ne ad altında olursa olsun, hükümetin özel izni olmadıkça halktan bağış toplanmasını yasakladı.

11 Kasım TBMM'de düğünlerde savurganlık yapılmasını yasaklayan kanun önerisi, ivedilikle ele alınarak kabul edildi.

16 Kasım Yunanistan'da genel seçimleri kaybeden Venizelos istifa etti.

17 Kasım Ermeniler, Türk hükümetinin bütün ateşkes şartlarını kabul ettiler. Ermenilerden el konulan pek çok silah ve cephane Batı Cephesi için yola çıkarıldı.

TBMM emperyalizme karşı Halkçılık Programı'nı yayımladı.

19 Kasım Ordusu Kırım'da Kızılordu'ya yenilen General Wrangel, Genelkurmay Başkanı Şatilov'la birlikte İstanbul'a geldi.

21 Kasım Ali Fuat Paşa'ya Moskova elçiliğine atandığı bildirildi.

22 Kasım Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson, Trabzon, Erzincan, Erzurum, Muş, Bitlis ve Van'ı Ermenilere bırakan haritasını çizdi. Wilson 24 Kasım'da Paris Barış Konferansı'na gönderdiği cevapta, Ermenistan mandasını değil, yalnızca Ermeni sınırının çizilmesini kabul edeceklerini bildirdi.

TBMM'de III. Enternasyonal'e gidecek temsilci konusu görüşülürken bazı mebuslar birbirleriyle komünizm yarışına girdiler. Siverek Mebusu Mustafa Bey, koyu komünizm taraftarı olduğunu söyledi.

Kırım'dan Kaçan Beyaz Rus mülteciler, gemilerden İstanbul'a çıkmaya başladı.

25 Kasım Mustafa Kemal İstanbul Hükümeti adına İzzet Paşa'nın buluşma isteğini kabul ederek temsilcilerin Bilecik'e 'teşrif buyurmaları'nı istedi.

Karabekir'in irtibat memuru olarak görevlendirdiği Dr. Fuat Sabit, Bakü'den gönderdiği raporda, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi içinde İttihatçılara karşı aldığı tutumdan şikâyet etti. Suphi'yi kötüledi, Parti'nin Merkez Komitesinde Süleyman Nuri ve Hilmi gibi güvendiği adamlarının bulunduğunu bildirdi.

27 Kasım Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili Yüzbaşı Tevfik Bey, kuvvetlerinin Batı Cephesi komutanlığı tarafından yayımlanan bildiride kötülendiğini öne sürerek, durum düzelinceye kadar Cephe Komutanlığını tanımayacağını

Albay İsmet Bey'e, Mustafa Kemal'e ve Ankara'da bulunan ağabeyi Reşit Bey'e bildirdi.

30 Kasım Ermenistan'da iktidara el koyduğunu ilan eden Devrim Konseyi, Lenin'den yardım istedi.

1 Aralık Demirci Efe'nin ayaklanması başladı.

2 Aralık Ermeni komünistlerinin yönettiği kuvvetler, Sovyet 11. Kızılordu'sunun yardımıyla Erivan'a girdiler ve Ermeni Taşnak Hükümeti dağıtıldı.
Gümrü Antlaşması imzalanması.

6 Aralık Mustafa Kemal Bilecik'te karşıladığı İstanbul Hükümeti'nin bakanları İzzet ve Salih Paşalarla, Hüseyin Kazım Bey'i Milli Mücadeleye katılmaya ikna etmek için Ankara'ya götürdü.
Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey, 12. Kolorduya, Demirci Efe ve Çerkes Ethem'in ayaklanarak Ankara Hükümeti'ni devirme niyetinde olduklarını bildirerek, haberleşmelerine engel olunmasını ve üzerlerine askeri harekâta geçilmesini emretti.

7 Aralık Tokat Mebusu Nazım Bey'in Katib-i Umumisi olduğu Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Ankara'da resmen kuruldu.

9 Aralık Çerkes Ethem, Mustafa Kemal'e Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey'i şikâyet etti. Kumandanı olduğu 1. Kuva-yı Seyyare'nin onaylı ödeneğinin verilmediğini bildirerek gereken kimselerin uyarılmasını istedi.

12 Aralık Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey'in emrindeki süvariler Demirci Mehmet Efe'nin Keçiborlu İğdecik köyündeki karargâhını kuşattı. Refet Bey bu kuşatmadan Efe'yi haberdar edecek ve ertesi sabah onun kaçışını sağlayacaktır.

15 Aralık Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Genel Merkezi'nin *Yenigün*, *Yeni Dünya* ve *Hâkimiyet-i Milliye*'ye verilen fakat yayımlanmayan, ancak 16 Ocak 1921'de *Emek*'te yayımlanacak olan bildirisi: 'Halkçılarla, Gizli–Komünist Partisi teşkilatının birleşmesiyle bir Türkiye Halk İştirakiyun Partisi teşekkül ederek program, Nizamname ve bildirisi, Nazım, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü tarafından 7 Aralık 1920'de Dâhiliye Nazırlığına verilip ilmühaberi alınmış parti resmen tanınmıştır.'

23 Aralık Mustafa Kemal, Kütahya'daki karargâhında bulunan Çerkes Ethem'e gece çektiği telgrafta, aradaki anlaşmazlığı çözmek üzere bir mebus grubunun yola çıkacağını haber verdi. Celal (Bayar), Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi ve Ethem'in ağabeyi Reşit Beyler Ankara'dan Kütahya'ya hareket ettiler. Mustafa Kemal Bolu Mutasarrıflığı'na çektiği telgrafta, Ethem Bey'le arkadaşlarının Düzce çevresinde Çerkes ve Abazalar arasında el altından bazı teşkilatlanmaya ve kışkırtmaya girişebileceklerini bildirerek tedbirli olunmasını istedi.

27 Aralık Mustafa Kemal, Batı ve Güney Cephesi Kumandanlıklarına Ethem kuvvetlerini dağıtma harekâtına başlamalarını emretti. Bunun için elde yeteri kadar delil bulunduğunu ileri sürerek meclisin dağıtma hareketinde hükümete hak vereceğini belirtti.

28 Aralık Mustafa Kemal'in çağrısıyla Türkiye'ye gelmekte olan Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla, Mdivani başkanlığındaki Sovyet elçilik kurulu Kars'a ulaştılar ve törenle karşılandılar.

31 Aralık Hükümet kuvvetleri, Kütahya'yı Çerkes Ethem kuvvetlerine karşı işgal ettiler. Şehirde sıkıyönetim ilan edildi. Kütahya çevresinde Ethem'in kuvvetlerinden üstün kuvvet toplandı. Ethem ise Gediz'e çekilmiş ve Yunanlılarla ateşkes yapmış bulunuyordu.
Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey, Çerkes Ethem'den 1. Seyyar Kuvvetin başından çekilmesini istedi.

1921 yılı

6 Ocak I. İnönü savaşı başladı.

16 Ocak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın gazetesi *Emek* yayına başladı. (Kapatılışı 22 Ocak)

21 Ocak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi.

22 Ocak Çerkes Ethem ayaklanması bastırıldı.

24 Ocak Fevzi Paşa başkanlığında 2. İcra Vekilleri Heyeti kuruldu.

28 Ocak Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı Sürmene açıklarında katledildi.

29 Ocak Komintern temsilcisi Yefrem Eşba Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştü.

21 Şubat Ankara Hükümeti Londra Konferansı'na çağrıldı.

27 Şubat Londra Konferansı başladı.

6 Mart Koçgiri ayaklanması bastırıldı.

16 Mart Türkiye ve Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalandı.

23 Mart II. İnönü savaşı, Yunan kuvvetleri durduruldu.

12 Nisan Fes yerine kalpak giyilmesi hakkındaki kararname yayınlandı.

10 Mayıs TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu.

13 Mayıs İtilaf Devletleri Türk-Yunan savaşında tarafsız kalacaklarını açıkladılar.

19 Mayıs Fevzi Paşa Başkanlığında 3. İcra Vekilleri Heyeti kuruldu.

1 Haziran *Aydınlık* dergisi yayınlanmaya başladı.

10 Temmuz Kütahya-Eskişehir savaşlarında Türk ordusu geri çekildi ve bu şehirler Yunanlarca işgal edildi.

15 Temmuz Ankara'da Maarif Kongresi toplandı.

5 Ağustos Mustafa Kemal Başkomutanlığa getirildi.

23 Ağustos Sakarya savaşı. Yunan birliklerinin ilerlemesi durduruldu.

27 Eylül Yeşil Ordu, Hafi TKP ve THİF yöneticileri için özel af çıkarıldı.

13. Ekim Kars Antlaşması imzalandı.

20 Ekim Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalandı.

1922 yılı

2 Ocak Ukraynalı General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin Türkiye'yi ziyareti ile Ukrayna'yla dostluk antlaşması imzalandı.

26 Ocak İstanbul tramvay işçileri grevi başladı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyük Elçisi Aralov Ankara'ya geldi.

8 Şubat İstanbul'da belediye temizlik işçileri grevi başladı.

18 Mart THİF'nin yayın organı *Yeni Hayat* yayımlanmaya başladı.
26 Mart İtilaf devletleri Ankara'ya barış önerdi.
28 Mart Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (ikinci) kez kuruldu.
1 Mayıs İşçi ve Emekçi Bayramı Ankara'da resmi olarak kutlandı.
12 Temmuz Rauf Bey başkanlığındaki 4. İcra Vekilleri Heyeti kuruldu.
15 Ağustos Ankara'daki Sovyet elçilik binası yakıldı. Elçi Aralov bu kundaklamadan Rauf Bey ve arkasındaki gericileri sorumlu tuttu.
26 Ağustos Büyük taarruz başladı. Yunan kuvvetlerinin direnişi bir gün sonra kırıldı, ikinci gün Yunan cephesi yarıldı, 1 Eylül'de Yunan kuvvetleri batıya doğru kaçmaya başladı, 2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkumandanı General Trikopis ve kurmay heyeti esir alındı.
9 Eylül İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı.
11 Ekim Mudanya Mütarekesi antlaşması görüşmeleri başladı.
1 Kasım Saltanat kaldırıldı.
17 Kasım VI. Mehmet bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul'u terk etti.
18 Kasım Abdülmecit halife seçildi.
21 Kasım Lozan Konferansı başladı.
6 Aralık Mustafa Kemal Halk Fırkası kurulacağını açıkladı.

1923 yılı

4 Şubat Lozan Konferansı görüşmeleri kesildi.
17 Şubat İzmir İktisat Kongresi açıldı.
27 Mart Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Topal Osman Ağa tarafından Ankara'da öldürüldü.
8 Nisan Dokuz Umde yayımlandı.
16 Nisan I. TBMM dağıldı.
23 Nisan Lozan Konferansı yeniden toplandı.
24 Temmuz Lozan Antlaşması imzalandı.
11 Ağustos II. Dönem TBMM açıldı.
14 Ağustos Fethi Bey başkanlığında 5. İcra Vekilleri Heyeti kuruldu.
23 Ağustos Lozan Antlaşması TBMM tarafından onaylandı.
9 Eylül Halk Fırkası kuruldu.
2 Ekim İtilaf Devletleri'nin son birlikleri İstanbul'dan ayrıldı.
29 Ekim Cumhuriyet ilan edildi.

Ek–2

YEŞİL ORDU CEMİYETİ YÖNETİCİLERİNİN İSTİKLAL MAHKEMESİNE VERDİĞİ İFADELER

TOKAT MEBUSU NAZIM BEY

Reisin Nazım Bey'e ilk sorusu şu olmuştur:

— Evvelce siyasi fırkalardan hangisine mensup idiniz?
— Evvelce İttihatçı idim.

— Ankara'da bir Yeşilordu Cemiyeti kurulmuş, zatıâliniz de bu cemiyetin Umumi Merkezi azasından bulunuyormuşsunuz. Bu cemiyetin kuruluş maksadı nedir ve zatıâliniz bu cemiyette ne tarzda vazifeli bulundunuz?
— Bu cemiyet Avrupa emperyalizmi ile mücadele cemiyetidir. Bendeniz de azadan bulunuyorum. Aynı zamanda umumi kâtip seçildim.

— Umumi Merkezdeki aza arkadaşlarınız kaç kişi idiler ve isimleri nedir?
— Hepside mebus olan Şeyh Servet Efendi, Doktor Adnan Bey, Hakkı Behiç Bey, Eyüp Sabri Bey, Yunus Nadi Bey, Hüsrev Sami Bey, İbrahim Süreyya Bey, Çerkes Reşit Bey, Sırrı Bey, Doktor Mustafa Bey, Hamdi Bey, Muhittin Baha Bey, bendeniz... Şimdi hatırıma gelen işte bunlardır.

— Bu cemiyet teşkilatını nereye kadar genişletti ve bu suretle teşkilata memur edilen kimlerdir?
— Teşkilat esasen hazırlık mahiyetinde idi. Arkadaşlar emin oldukları kimseleri bu gayeye hizmet için teşkilata memur ediyorlardı. Ankara'da ve Eskişehir'de birer 'Heyet-i Merkeziye' vardı. Diğerleri henüz teşekkül etmemişti.

— Ankara'da merkez teşkilatını kim yaptı ve Ankara merkezi kimlerden müteşekkildi?
— Ankara'da bir Heyet-i Merkeziye teşkilini, Umumi Merkez kararlaştırdı ve bu işe Hüsrev Sami Bey'i memur ettiler. Sonraları anlaşıldı ki Baytar Salih Bey'le bazı kimseler bu teşkilatı daha evvel yapmışlardı... Zannederim Konya Mebusu Refik Bey de bu meyanda idi.

— Eskişehir teşkilatına dair Mustafa Nuri isminde bir muallimin ifadesine göre, zatıâliniz bir gün Eskişehir'e gelerek Behram Lütfi Bey isminde bir zatı görmüş, verdiğiniz fikir ve izahat dâhilinde orada da teşkilat yapılmasını emretmişsiniz. Şu halde

Eskişehir teşkilatı da tarafınızdan vücuda getirilmiş olduğu anlaşılıyor. Lütfen bu hususta izahat verir misiniz?

— Biz Yeşilordu Umumi Merkezi'nin taazzuv etmesini müteakip bazı mebuslar bayram tatili münasebetiyle Bursa'ya gidiyorduk. Umumi Merkez'den Yunus Nadi Bey, İbrahim Süreyya ve daha hatırlayamadığım bir iki arkadaş beraberdik. Trenin Eskişehir'de tevakkufu hengâmında Yunus Nadi Bey, Lütfi isminde bir zatı bendenize getirdi ve dedi ki: Bu benim emin olduğum bir kimsedir. İbrahim Süreyya ile beraber bunun Eskişehir teşkilatına memur edilmesini münasip gördük. Yemin ettirelim çalışsın.

Tabii pekâlâ dedim. Biz Bursa'da iken onlar bu teşkilatı yapmışlar. Behram Lütfi'den başka kimseyi bilmiyorum. Yalnız Bursa'dan Ankara'ya dönüşümüzde, Eskişehir Merkez heyetinden bir mektupla bir zat geldi. Mektupta, Eskişehir'de bir Merkez Heyet-i vücuda getirdik. Bu mektubu getiren Mustafa Nuri Efendi'dir. Bura hakkında ondan malumat alırsınız, deniyordu. Bu Mustafa Nuri Efendi meğer Manastırlı imiş. Faal heyetten olan Eyüp Sabri Bey de Rumelili olduğu için ona sordum. Lehinde bulundu.

Mustafa Nuri'yi bu gelişlerinde, Taşhan'daki lokantada sarhoş olarak Bolşeviklik lehinde konuştuğunu görmüşler, haber verdiler.

Hacı Şükrü Bey'in odasında, Eyüp Sabri Bey'le Hüsrev Sami Bey'e dedim ki: 'Yeşilordu böyle ifratkâr gece gündüz sarhoş adamların elinde kalırsa biz bundan çok zarar görürüz. Tahkik ediniz eğer bu adam hakikaten dediğim gibi ise işten çıkarınız.'

Her ikisi de Mustafa Nuri'nin lehinde bulundular. Bu hususta malumatım bundan ibarettir.

— Hükümete resmi bir beyanname vermeden böyle bir cemiyet teşkili ve bu teşkilatın vatan muhitine teşmili, devletin kanunlarıyla kabil-i telif midir?

— Biraz evvel arz ettiğim gibi 'Yeşilordu' ondördü Büyük Millet Meclisi azasından olmak üzere, en seçkin ve aydın ricalden teşekkül etmiştir. Bunlar içinde o vakit Maliye Vekili olan Hakkı Behiç ve Sıhhiye Vekili olan Doktor Adnan Beyefendiler de dâhildi. Tabii bu noktayı onlar da düşünecekler ve şüphesiz düşünmüşlerdir de... Fakat iç ve dış vaziyetimiz itibarıyla Hükümet'e böyle bir beyanname verip, resmen ortaya çıkmanın Avrupalıların üzerimize pek fena hücumları çekeceği düşünüldü. Bu surette beyanname verilmemesi fikrini en çok Umumi Merkez'de bulunan bu iki vekil arkadaşımız izah ve müdafaa ettiler. Biz de bittabi bu düşünceyi akla yakın bulduk.

— Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Hazretlerinden, yapılan kanuni tahkikattan, Yeşilordu Cemiyeti ismiyle bir heyetin kuruluşundan haberleri olmadığını ve sonraları bu teşkilatın vücudunu hissetmeleri üzerine işe müdahale ile faaliyetin tatil edilmesi hususunda kati ve şiddetli emirler verdiklerini beyan buyurdular. Şu halde hükümet Reisinin malûmattar olmadığı bir Cemiyete, Kanunen teşekkül etmiş bir cemiyet denilebilir mi?

— Bu sual yalnız bendenize değil, bütün arkadaşlarıma sorulması lazım gelen bir sualdir. Ben ve hatta belki arkadaşlarım da, Vekiller Heyetine dâhil iki mühim zatın içinde bulunduğu bir heyetin gizli ve pürüzlü sayılacağına aklen de mantıken de katiyen ihtimal veremezdik.

— Filhakika Hükümet Reisi, bu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ilgası lüzumuna dair kati bir emir verdiler mi? Verdilerse bunun üzerine cemiyet ne şekil aldı?

— Umumi Merkez, Yeşilordu için iş taksimi yaparken, Haklı Behiç Bey'le Adnan Bey'i Hükümetle bilhassa Hükümet Reisi Mustafa Kemal Hazretleriyle temasa memur etmişti. Tarihini iyi hatırlayamıyorum, fakat Paşa Hazretlerinin cepheye gidecekleri günlerdi; arkadaşlarımız Haklı Behiç ve Doktor Adnan Beyler temas neticesinde Paşa'nın sırf Çerkes Ethem'in Yeşilordu'ya dâhil bulunuşundan dolayı faaliyetin terk edilmesi emrini verdiğini söylediler. Bunun üzerine uzun müzakere cereyan etti ve nihayet denildi ki: Bunda bir su-i tefehhüm var. Mustafa Kemal cepheden dönünceye kadar muvakkaten faaliyeti tatil edelim. Aslen faaliyet denilen şey de, mebuslardan ve hariçten bu mefkûreye taraftar olanların yemin ettirilmesinden ibaretti. Bunu bıraktık ve Ankara Merkez Heyeti'ni de, Konya Mebusu Refik Bey marifetiyle bu işleri durdurduğumuzdan haberdar ettik.

— Siz meclise bu hususa dair izahat verdiğiniz sırada, Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey: 'Biz Paşa'nın emri üzerine faaliyeti tatile karar verdik, fakat Nazım Bey, siz yardakçılık ediyorsunuz. Biz böyle emirlerle dağılamayız.' tarzında sözler söylediğinizi, hatta bunları arka arkaya yeminlerle yüzünüze arz ettiğim gibi Konya Mebusu Refik Bey marifetiyle bu ifadelerine ne dersiniz?

— Bendeniz mecliste gürültülü bir müzakere kopması üzerine asabım bozulmuş, hakikaten pek müteessir bir halde idim. Yoksa Muhittin Baha Bey'in sözlerini ben de yeminlerle reddedebilirim. Buna ne hacet. Faaliyetin terk edilmesi lüzumunu arz ettiğim gibi ben Konya Mebusu Refik Bey marifetiyle, buraya Merkez Heyeti'ne arz ettim. Sorulursa eminim Refik Bey hatırlarlar. Öte yandan on üç kişinin kabul ettiği bir şeye, yalnız benim muhalefet etmem aklın da kabul edebileceği bir şey değildir. Zaten ben böyle bir muhalefette bulunmuş olsaydım, bunu derhal Reis Hazretlerine arz etmeleri lazım gelmez miydi? O vakit Paşa Hazretleri de beni çağırıp, mütalaa sormazlar mı idi? Hâlbuki böyle bir şey olmamıştır. Bunun delili de Reis Paşa Hazretlerinin cepheden dönüşlerinde, Umumi Merkezin gene toplanarak bu işle meşgul olması ve benimle Yunus Nadi Bey'in gene Umumi Merkez kararı ile Reis Paşa Hazretlerini ziyaret edip, kendisi ile temas etmemizdir. Biz, bu suretle Reis Paşa ile iki defa görüştük ve kendisi ile anlaştık. Hatta bu temasların birinde Haklı Behiç Bey de, tesadüfen bulundu. Ethem'in Yeşilordu'ya girmesinin, kendi tensibiyle olduğunu itiraf etti. Gene o gün Haklı Behiç Bey'in tetkiklerde bulunmak üzere, Yeşilordu namına Moskova'ya gitmesi tensip olundu. Paşa Hazretleri de bunu tasvip ettiler ve gene bu temastan sonra Halk Zümresi'nin taazzuv etmesine bizzat Paşa Hazretlerinin tensibiyle karar verildi. Hulasa daha birçok şeyler yapıldı ve böylece 20 Eylül tarihine kadar Paşa Hazretleriyle temasta bulunuldu.

Mahkeme reisi tekrar soruyor:

— Mahkemenin ve evvelce bu hususta tetkiklerde bulunan Büyük Millet Meclisi Üçüncü Şubesi'nin Reis Paşa Hazretlerinden yaptıkları tahkikatta, Hükümetin 'Yeşilordu' teşkilatından asla haberi olmadığını ve bunun faaliyetini terk etmesi hakkındaki emri, cepheden dönüşlerine kadar muvakkaten değil kati surette vermiş olduklarını ve o zamana kadar sizi bu işte görmediklerini ve bir gün Yunus Nadi Bey'le birlikte

kendilerine müracaat ve 'Bolşevizm-Komünizm' hakkında mübahasede bulunmanız üzerine: 'Biz bunlardan hiç biri olamayız. Ancak bir halk teşkilatı yapmalıyız ki, halk istifade etsin' buyurduklarını ve bunun üzerine evvelce hazırlamış bulunduklan Halk Programını size gösterdiklerini kati olarak ifade buyuruyorlar. Reis Paşa Hazretlerinin şu ifadeleriyle sizin hareket ve beyanatınız arasında muhalefet var. Lütfen bu hususu tevhit ve tespit eder misiniz?

—Yüksek heyetiniz her şeyi hal edecektir. Bir şey arz edeyim; Komünist Fırkası burada teşekkül ettiği vakit Dâhiliye Vekâleti'nden vilayetlere bir tamim yazılmış ve bunda: 'Komünist Fırkası resmen teşekkül etti ve Yeşilordu Komünist Fırkası'na inkılâp etti' denmiştir. Bu resmi tamim de gösteriyor ki, Yeşilordu'dan Hükümetin haberi vardır.

— Eski ifadelerinizde, Yeşilordu Cemiyeti'nin, Hükümetin ve Hükümet Reisinin malumat, tensip ve muvafakatleri altında kurulduğunu ve kurucularca dışarıdan gelecek inkılâp selinin tahriplerinden memleketin korunması bir umde ve emel olduğunu söylemiştiniz. Hâlbuki kısmen bizzat tanzim etmiş olduğunuzu itiraf ettiğiniz Yeşilordu Cemiyeti Talimatnamesi'nin 23. maddesiyle, 37. maddesinin son fıkrasında bu teşkilatın 'Hükümeti yıkmak hedefi güttüğünü ve bunun için her merkezin bulunduğu yerde en nüfuzlu ve en münevver hükümet memurlarını elde ederek gayeye yararlı kılmaya çalışmasını ve bu hususta fazla dikkatli ve ihtiyatlı bulunulması lazım olduğunu' yazmışsınız. Buna ne dersiniz? Nüfuslu hükümet memurlarını kazanmak isteyişinizin sebebi nedir?

— Bir kere, Umumi Merkezimizde, Maliye ve Sıhhiye Vekilleri gibi iki hükümet reculünün bulunuşu da gösterir ki, Umumi Merkez Hükümetle dayanışma içindedir.

Hükümet, Doğudaki sosyal inkılâbı okşar bir halk teşkilatı yapacaktı. Fakat bu teşkilata, içimizden bazı fesatlık erbabının, mürtecice karşı koyma ihtimali vardı. Memleketi; din ve şeriat perdesi altında ateşe vermeleri ihtimalinden korkuluyordu. Nitekim Haziran ve Temmuz aylarında Sivas'ın göbeğinde böyle bir ateş parlamıştı. Eğer memleket içindeki münevverler birleşip bir mefkûre etrafında toplanmamış olsalardı, maazallah irticaa kendi elimizle meydan açar ve kaş yapalım derken göz çıkarırdık.

Hükümetin başında bulunanların hepsi halkçı olamaz. Halkın hükümet idaresine karışmasını, havsalası alamayan insanlar ve memurlar pek çoktur. Mustafa Kemal Hazretleri de, Yunus Nadi Bey'le vaki olan ikinci temasımızda bunu tasdik etmişler ve hatta buyurmuşlardır ki: 'Bundan böyle halkçılık ruhunda olan arkadaşlarımızı vali ve mutasarrıf yapmalıyız. Ve onlara mahrem talimatlar vermeliyiz.'

Ve yine buyurdular ki: 'Ben zaten böyle yapıyorum. Nihat Paşa giderken de kendisine talimat vermiştim.' Bu sebeple Umumi Merkezimiz her halde dâhili bir teşevvüş endişesiyle buna lüzum görmüştür. 37. maddenin 'Hükümetin bugünkü teşkilatının aynen muhafazası elzem olduğuna dair olan' sarahati de bunu ispat eder.

— Kısmen bizzat kaleme aldığınızı itiraf buyurduğunuz Yeşilordu Talimatnamesi'nin bazı maddeleri bilhassa 13. madde Cemiyetinizin hükümete karşı gizli tutulmasını, sonra fevkalade tedbirlerden bahsetmekteki, Hükümetin malumatı altında ve prensip ve mesleğine uygun olduğunu söylediğiniz bir cemiyetin bu derece gizliliğe riayetkâr olması sebeplerini izah buyurur musunuz?

— Evvela on dört kişilik bir merkezin uzun uzadıya müzakere ile karar verdiği esaslara dair, yalnız benim mütalaamı beyana hakkım yoktur. Hakkı Behiç ve Muhittin

Baha Beyler bana karşı gazetelere verdikleri beyanlarda Yeşilordu'ya ancak kendilerinin hitap etmek hakları olduğunu bütün âleme itiraf ve ilan ettiler. Benim Yeşilordu'ya hitap etmek salahiyetim yoksa pek tabii olarak ona ait işlerde de muhatap olamam. Yalnız şu kadar arz edeyim ki, bu gizlilik Hükümete karşı değil, sosyal inkılâptan kuşkulandığı bilinen emperyalist Avrupa'ya karşıdır. Biz, Avrupa'nın Şark sosyal inkılâbını Anadolu'da boğmaya kalkarak, memleketimize saldırmasından korkuyorduk. İşte gizliliğin sebebi budur.

—Talimatnamenizin 21'den 23'e kadarki fıkralarda, bir inkılâp yapmak için lüzum görülen silahlı kuvvetlerle, maksadınıza muhalif olanları imha için fedailerden bahsediliyor. Şu hale göre siyasi ve içtimai gayelerinize varmak için bu memlekette vatandaş kanı dökmek ve bunun için kuvvetli fedai teşkilatı kurmak istediğiniz görülüyor. Bu noktada mahkemeyi tenvir buyurur musunuz?

—Bu Talimatname yapılırken, zaten vatandaş kanı dökülüyordu. Ortada birçok fesatlar vardı. Sonra 'Kuva-yı Milliye' namıyla toplanan derme çatma adamların ellerindeki silahları Hükümet aleyhine çevirmeleri ihtimali de vardı. Umumi Merkez işte bu ihtimalleri düşünerek bu maddeleri koymuştu.

— Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin emirleri üzerine Yeşilordu Cemiyeti'ni bir kısım arkadaşlarınız ilga etmiş oldukları halde ki ve bazı arkadaşlarınız cemiyeti ipka ve teşkilatı ikmal eylemişsiniz. Daha sonra da Yeşilordu Cemiyeti'ni Ankara Merkez Heyeti'nin kararıyla Komünist Partisi'yle birleştirip, tek bir cemiyet halinde yaşatmışsınız. Bu hali lütfen izah eder misiniz?

— Biraz evvel de arz etmiştim, muvakkaten faaliyeti terk ettikten, zannederim iki gün sonra, Yunus Nadi Bey'le birlikte Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp, faaliyete devam olunması müsaadesini aldık ve bütün arkadaşlar ta Eylüle kadar mütesanit kaldık. Eskişehir'den alınan bir mektuba Umumi Merkez'den yazılacak cevap için Hacı Şükrü Bey'in odasında toplandık; orada Hakkı Behiç Bey bize aynen, 'Yeşilordu aleyhinde yapılan propagandalarda bunun bir irtica teşkilatı olduğu söyleniyormuş. Binaenaleyh ben de bundan sonra doğrudan doğruya komünistlik edeceğim. İsteyen benimle beraber çalışır' dedi.

Biz kendisine toplanıp bu meseleyi halletmeyi teklif ettikse de, bir cevap alamadık ve yirmi gün kadar sonra gazetelerde Komünist Partisi kurulduğuna dair bir haber, arkasından da Hakkı Behiç Bey'in Umumi Kâtip imzasıyla yayınladığı bir beyanname gördük. Bundan anlaşıldı ki, Yeşilordu'da çalışan arkadaşların bazıları, burayı bırakarak, bir Komünist Fırkası teşkil etmişlerdi. Bunun üzerine biz Şeyh Servet Efendi ile Komünist Fırkasına dâhil olmadığımızı *Yenigün* ve *Yeni Dünya* gazetelerinde ilan ettirmek istedik. Fakat bu gazeteler ilanlarımızı basmadılar. İki gün sonra Meclis İkinci Reisi Hasan Fehmi Efendi, Şeyh Servet Efendi'yi görmüş ve demiş ki, 'Siz bir ilan yazmışsınız, bunu Paşa'ya götürmüşler, Paşa da; 'Halk Zümresi riyasetinden izin alınmadan yapılmıştır, müracaat edip izin alsınlar.'

Bu sırada iki yerden birden aldığımız mektuplardan da, komünist tabirinden ürküldüğü anlaşıldı. Ben müşkül bir vaziyete girdim. Bu işi bir namus meselesi telakki ettim. Çünkü Yeşilordu Umumi Merkezi'nin tensibiyle taşraya giden, bazı kimselere yemin ettirmiş ve ellerine itimatnameler vermiştim. Bu sebeple, elde mevcut olanları toplayıp,

Halk İştirakiyun Fırkası namıyla bir fırka haline koymak ve Hükümete resmen tasdik ettirip karışıklığı ortadan kaldırmak münasip olur diye düşündüm. Ankara Merkez Heyeti de tabii buna dâhildi. Oturduk, programları yaptık ve Hükümete verdik.

— Fakat bu fırkanın resmen kuruluşundan evvel, arkadaşlarınızdan Bursa Mebusu Şeyh Servet, Erzurum Mebusu Asım ve Karasi Mebusu Asım ve gene Karasi Mebusu Basri Beylerle, Mebus Memduh Bey'i alarak, Hacı Musa Mahallesinde bir eve götürmüş. Bu evde sonradan kim olduklarını öğrendikleri Salih, Ziynetullah, Hüsnü Beyler ve zat- âlinizle yüzleri açık ve sırtlarında birer manto bulunan Halime yoldaş, Rahime yoldaş, Fatma yoldaş denen üç de kadın ki ceman yedi kişiden mürekkep bir heyetle buluşmuşlar. Evvela Halk İştirakiyun Fırkası ismine (Bolşevik) kelimesinin de ilavesini bahis mevzuu etmişsiniz ve gelen Memduh, Asım ve Basri Beylere 'zümre şu heyetle birleşiyor' buyurmuşsunuz. Buna karşılık bu beyler de ' Biz zümre programını ve fırkanın takip ettiği gayeyi öğrenmek isteriz' demişler. Bunun üzerine kendi fikir ve maksadınıza güya çekemediğiniz bu zevatı evlerine yalnız koyuvermemişsiniz. Şeyh Servet Efendi'yi de bunların yanına katmışsınız. Bundan maksadınız da Halk Zümresi efradının malumatı olmaksızın kendi kendinize diğer bir heyetle birleşmeğe cüret eylediğinizi ve meclisinizde açık saçık bulunan İslam kadınlarının mevcudiyetinden başkalarının haberdar olmamalarını temini imiş. Karasi Mebusu Basri Bey böyle diyor. Siz ne dersiniz?

— Bir kere şunu yüksek vicdanınıza arz ederim. Bu toplantı eğer gizli olsaydı biz o üç zatı oraya davet etmezdik. Bunların içinde yalnız Basri Bey, Yeşilordu'ya muhaliftir. Biz o gün Halk zümresi programıyla, hazırlanmış olan diğer bir programı tetkik için gittik ve istedik ki, içimizdeki müfritlere karşı muhafazakâr bir ekseriyet temin edelim. Basri Bey muhafazakâr bir zattır. İşte böyle toplandık. Ve biz Ziynetullah'ın evinde otururken o üç kadın geldi. Biz bunları Ziynetullah'ın haremi, hemşiresi ve akrabası sandık. Bunlar Ankara sokaklarında dahi aynı kıyafetle, yani uzun mantolarla ve başları örtülü gezerler. Bunlar İstanbul'da dahi belli ailelerde adet olduğu gibi erkek misafirlerden kaçmazlar ve onlara izaz ve ikram ederler. Vakıa bu bize garip geldi ama kabahat bizim değildir. Zira biz, kadınlar geldi diye o meclisi bırakıp çıkamazdık.

— Komünist Fırkası kuran arkadaşlarınızdan neden ayrıldınız da, yine komünist esasları güden bir başka fırka kurmak istediniz?

— Benim kurduğum 'İştirakiyun Fırkası' programının birinci maddesinde:'asr-ı saadet samimiyet-i müşterekesini iade ve ihya edecek ve hurafeler ve batıllarla mücadele edecektir' cümlesi sarihtir. Bunda biz, büyük bir inkılâp ile beraber büyük bir muhafazakârlık iltizam eyledik. Diğer bir maddede de 'aile hukuku şeriat dairesinde mahfuz ve nikâh muhteremdir' demiştik. Komünist Fırkası ise bunları tanımaz, sonra komünist adı da memleketin kabul etmeyeceği bir isimdir. Ben programımızı resmen verip de, müsaade almak için Dâhiliye Vekâleti'ne gittiğim zaman, Adnan Bey, 'Komünist Fırkası varken, neden siz aynı esaslarda bir fırka daha kuruyorsunuz? Onlarla birlikte çalışsanız olmaz mı?' demişti. Ona da aynı şeyleri söyledim. Buna rağmen Komünist Fırkası ile görüşüp bazı noktalarda birlikte hareket etmeyi düşünebilirdik. Adnan Bey de bunu münasip buldu. Ve bize müsaade verdi. Fakat o sırada Edhem hadisesi çıktı. Komünist Fırkası tuhaf bir duruma girdi. Görüşemedik ve iş böylece kaldı.

— Bakü'de bulunan Mustafa Suphi'ye, dört arkadaşınızla birlikte imzalayıp bir mektup göndermişsiniz. Bu mektupta; Anadolu teşkilatından, işlerin yolunda olduğundan, yalnız paraya ihtiyacınız olduğundan bahsediyormuşsunuz. Bunun üzerine Ruslar, zatıâlinizin hüviyetini tahkik için sağdan soldan soruşturuyorlar. Valilik ettiğinizi, Meclis'te aza bulunduğunuzu öğrenince, ne derecede iş görebileceğinizi anlamak için de, ayrıca tahkikat yapıyorlar ve para isteğinizi Bolşevik rüesasından Radek yoldaşa havale ediyorlar. Radek de istediğiniz 400.000 altını çok buluyor. Bu sırada Bakü'de Türkiye İştirakiyun Partisi Kongresi toplanıyor. Anadolu ve Eskişehir adına İtimatname'yi hamil olarak oraya giden Ethem Nejat isminde biri, Bolşevik komitesinin maliye işlerine bakan 'İstasva' ismindeki Rus kadını ile anlaşıyor ve bu kadın: 'ihtiyar komünistler, genç komünistlere yardıma hazırdır' diye araya giriyor, dört beş gün sonra da Mustafa Suphi'ye evvela yüz elli bin, sonra da yüz bin ve nihayet yüz elli bin daha ki, cemen 400.000 altın verilmesi kararlaştırıldığını bildiriyor. Bunun üzerine siz de Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'le tekrar bir mektup yazarak Mustafa Suphi'yi buraya davet ediyorsunuz. Bu arada Rusların verdiği ilk taksit olan 150.000 altın da buraya geliyor ve burada harici bir heyet tarafından teşkilat rüesasına tevzi ediliyor. Lütfen bize bu hususta doğru olarak izahat verir misiniz?

— Benim böyle şeylerden katiyen haberim yok. Ne mektup yazdım, ne de Mustafa Suphi'yi tanırım. . Belki bir tezvirdir... İmzamı göstersinler... Bu hususta söyleyecek başka sözüm yoktur.

YUNUS NADİ BEY NE DİYOR?

Bundan sonraki muhakemede şahitlerin dinlemesine başlanarak Yunus Nadi Bey'in yazılı şahadeti okundu. Yunus Nadi Bey bu şahadetinde aynen şöyle diyordu:

1 – Yeşilordu Cemiyeti'nin hikmet-i teşekkülü giriştiğimiz istiklal ve kurtuluş mücahedesinde Garp emperyalizmine karşı büyük Şark inkılâbıyla daha sıkı makul ve mantıki bir yakınlık temininden ve zaten vaziyetin icabı bu olduğuna göre, şayet bir gün Ruslarla hudutlarımızda buluşma husule gelirse, memleketimizde tahripkâr tesirler yapabilecek meçhul inkılâba, meydan vermemekten ibarettir.

Böyle samimi fikirle kurulmuş cemiyet, ilk nazarda belki yanlış telakkilere uğrayabileceğinden bir müddet için aleniyet ve resmiyet peyda etmeyerek, kendine zemin ve zaman hazırlaması muvafik olacağı düşünülmüştü.

Şimdi kuruluş tarihinden ne kadar zaman sonra olduğunu hatırlayamadığım bir günde, herhalde geçen yaz esnasında, bir arkadaşımla ben, vaziyeti Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine arz ile müdavele-i efkâr eylemek istemiştik. Aleniyet peyda etmesi (açığa vurulması) o zaman için henüz münasip görülmemiş olan cemiyetin hakiki mahiyetine ne Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, ne de diğer müdiran-ı umurumuza karşı da meçhul kalması bizlerin hatırımızdan geçmiş bir şey değildi. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri cemiyetin her ne sebeple olursa olsun resmiyet ve aleniyet peyda etmeyerek hafi (gizli) bir şekilde olmasını muvafik bulmadılar ve derhal faaliyetin tatil edilmesini şiddet ve ehemmiyetle tavsiye ettiler. Keyfiyet, derhal toplantıya davet edilen arkadaşlara tebliğ olundu ve tatil-i faaliyete karar verilerek, herkes dağıldı. Ondan sonra Yeşilordu cemiyeti kalmamıştır denilebilir.

2 - Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Yeşilordu hakkında verdikleri yegâne emir faaliyeti tatil emridir ve bu emir muvakkat değil, kati idi. Öyle de yapılmıştır.

3 - Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin emirleri arkadaşlara tebliğ olunduğu zaman, müzakere yapılmış ve pek tabii olarak herkes fikir ve mütalaasını ileri sürmüştür. Ancak aradan çok zaman geçmiş olmak hasebiyle bugün, o toplantıda kimin ne dediğini tamamıyla hatırlamak mümkün değildir. Kim ne demiş olursa olsun, muhakkak olan şudur ki; neticede faaliyeti tatil kararı verilerek dağılınmıştır ve ondan sonra ben ve yakın bildiğim arkadaşlarım arasında Yeşilordu adına hiçbir faaliyet yapılmamıştır.

4 - Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi, Yeşilordu Umumi Merkezi azasındandı. Tabii toplantılarda hazır bulunmuştur. Belki hepsinde değil, fakat herhalde hazır bulunabildiği toplantılara katılmış olmak gerektir.

5 - Yeşilordu için bir dâhili nizamname yapılacaktı. Fakat böyle bir nizamnamenin tanzimi ile Umumi Merkezden geçirilmesine imkân ve zaman bulunamadı. Tokat Mebusu Nazım Bey tarafından bu maksatla bir müsvette kaleme alındığından haberdar olduysa da, o dahi Umumi Merkezce müzakere edilip, karara bağlanamamıştı.

6 - Yeşilordu'nun Ankara'da Umumi Merkezden başka bir de 'Heyet-i Merkeziye'si kurulsun diye düşünüldü ve buna biri Hüsrev Sami Bey olmak üzere birkaç arkadaş memur edildi ise de, bu iş bir türlü muntazam yürüyemedi. Ankara'da bir Heyet-i Merkeziye teşekkül etmiş olduğu söylendiği halde Hüsrev Sami Bey kendisinden soruşturduğuma cevaben, bu işle meşgul olmamış görünüyordu. Zaten bu Heyet-i Merkeziyenin bizim Umumi Merkezle belli başlı bir bağlılığı olmuş olduğunu da hatırlayamıyorum. Ondan sonra ise biz faaliyeti tatil etmiş olduğumuzdan cemiyetin zaten pek iptidai olan varlığı ortadan kalmış ve binaenaleyh Heyet-i Merkeziye'nin varlığı ve yokluğu ile uğraşmaya mahal görülmemiştir.

Ankara Heyet-i Merkeziyesinin kimlerden teşekkül etmiş olduğunu bilmiyorum. Yalnız söylenen isimler arasında belli başlı bir Baytar Salih Efendi ismi hatırımda kalmıştır. Bu zatı dahi şahsen tanımam. Diğerlerini ise ne ismen, ne de şahsen biliyorum.

Bu merkezin faaliyeti hakkında da Umumi Merkezimizin uzun boylu malumatı yoktur. Zaten faaliyet gösterecek kadar da zaman geçmemiştir. Yalnız neden sonra Baytar Salih Efendi ismini Gizli Komünist Fırkası ile karışık gördüğüm zaman, acaba bu zat, Ankara Heyet-i Merkeziyesiyle mi, bu şekillere istihale ederek yürümüştür, yoksa şahsen mi böyle hareket etmiştir, diye şüphe ettim. Bununla beraber bu şüphenin de ifade edeceği büyük bir mana yoktur. Bizce faaliyeti tatil kararından sonra Yeşilordu'nun aslı da, feri de kalmamış olmak lazım geleceği yegâne ve kati hakikattir.

DR. ADNAN BEY'İN ŞAHİTLİĞİ

Yunus Nadi Bey'in ifadesine karşı ne diyeceği sorulan Tokat Mebusu Nazım Bey şu cevabı veriyor:

— Bir kere Yunus Nadi Bey'in ifadesinde bir yanlış veya karışıklık vardır. Birinci faaliyeti terk emri ki, onun kimlere tebliğ edildiğini bilmiyorum. İhtimal ki Yunus

Nadi Bey'le diğer bir arkadaşımıza böyle bir tebliğ vaki olmuştur. Fakat faaliyete devam emri ki, ikinci tebliğdir, benimle Yunus Nadi Bey'e emrolunmuştur. Zaten Yunus Nadi Bey cevabında, Paşa hazretlerinin yanına benimle beraber gittiğini de zikretmiyorlar. Halbuki Paşa Hazretlerinin yanına birlikte gitmiştik hatta yanlarından çıkıp, yine birlikte Merkez-i Umumiye geldik, arkadaşlar bekliyorlardı. Bu neticeden pek ziyade memnun oldular ve ilk eser olmak üzere Halk zümresi'ni teşkile karar verdiler. Halk Zümresi'nin programını Yunus Nadi Bey bizzat yazdı. Halk Zümresi nizamnamе-i esasisinin on sekizinci maddesine kadar olan maddeleri –esas olmak üzere– programı bizzat Yunus Nadi bey kendisi yazmıştır.

Mahkeme reisi tekrar Nazım Bey'e hitap etti:

— Bu hususta aydınlanmak üzere mahkeme Yeşilordu Heyet-i Merkeziyesi azasından Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci Reisi İstanbul Mebusu Doktor Adnan (Adıvar) Bey'in de ifadesine müracaat etmiştir. Adnan Bey ifadesinde Paşa'nın verdiği emir üzerine Yeşilordu Cemiyeti'nin tatil edildikten sonra tekrar faaliyette bulunmadığını ve mahut Yeşilordu Talimatnamesi'nden Umumi Merkez kararıyla tanzim edildiğine dair malumatı da olmadığını beyan etmekle hem sizi tekzip, hem de ifadeleri alınmış olan Yunus Nadi Bey'le diğer arkadaşlarınızı teyit ve tevsik ediyorlar Bu baptaki mütalaanız nedir?

Nazım Bey cevap veriyor:

— Yeşilordu'nun Komünist Fırkası'na dönüştüğünü Dâhiliye Vekili sıfatıyla yine bu Adnan Bey bütün vilayetlere yazmıştı. Onun o resmi telgraftaki imzası beni tasdike yeter.

Bundan sonra öteki şahitlerin ifadeleri okundu ve mahkeme reisi:

— İşte, dedi, size şu gösterdiğim 'İngiliz Muhipleri Cemiyeti' beyanname ve programını bundan bir sene evvel 10 Ağustos 1335–1919 Pazar günü Amasya'da Refet Paşa'nın yaveri Hikmet Bey'e vermişsiniz. Buna ne dersiniz?

— Ben böyle bir şey vermedim. Refet Paşa bu inkılâbın rüesasındandır. Ben deli miyim ki böyle muzır bir kâğıdı bu adama vereyim? Bunun esası yoktur. Hem niçin vereyim? Hatta bu beyannameyi bile bilmiyorum. Talimatname sokaklara, kahvelere asılmıştır. Ben Sivas'a gittiğim vakit Refet Paşa ve Yaveri orada idi. Mademki Amasya'da kendilerine böyle bir beyanname vermişim, Sivas'ta beni görünce bunu neden hemen Paşa Hazretlerine arz etmemişlerdir? Efendim, mesele başkadır. Ben Dâhiliye Vekâleti'ne intihap edildiğim zaman, Bu vekâlete –o zaman henüz Paşa olmayan– Refet Bey namzetti. Benim seçilip onun seçilmemesi tabii yeislerini mucip olmuştur. Bundan dolayı şimdi bu işi ortaya atıyorlar. Ben mebus olarak buraya geldiğim vakit Refet Bey de burada mebus idi. Niçin o zaman bu işi ortaya koyup da benim mebusluğumu iptal ettirmediler? Sonra kabinenin ilk teşekkülünde ben Heyet-i Vekile kararıyla Dâhiliye Müsteşarı oldum ve bir ay Dâhiliye müsteşarlığı yaptım. Eğer hakikaten böyle bir şeyim olsaydı Heyet-i Vekile buna muvafakat eder miydi? Hâlbuki bu müsteşarlık makamından ben kendim istifa ettim.

Nazım Bey'in muhakemesi burada son buldu ise de kendisi mahkeme heyeti huzurunda söylediklerinden başka durumu daha da aydınlatmak maksadıyla hazırlamış olduğu şu müdafaanameyi, bütün mebus arkadaşlarıyla beraber mahkeme riyasetine de verdi.

NAZIM BEY'İN SON MÜDAFAANAMESİ

Vaki olan isticvaplardan başlıca dört mesele ile alakalı zannedildiğim anlaşıldığından, bunlar hakkındaki müdafaalarımı hulasaten arz ediyorum.

1 – Yeşilordu'ya niçin girmişim ve resmi ruhsatla açılmamış olduğunu neden dikkat nazarına almamışım?

Verdiğim ifadelerde de musarrah olduğu gibi; Yeşilordu Garp emperyalizmine karşı bir mücadele teşkilatı idi. Büyük Millet Meclisi'nin çalışma hedefi de budur. Yeşilordu Umumi Merkezi, hepsi büyük millet Meclisi azasından olmak üzere on dört zattan müteşekkildi ve hepsi hükümetin siyasetine hakkıyla vakıf ve müzahir kimselerdi.

Fazla olarak içlerinde Maliye, Dâhiliye ve İktisat Vekili olmak üzere üç de nüfuzlu hükümet uzvu vardı. Böyle bir heyet muzır ve hükümetten gizli sayılabilir mi?

Rusya ile dostluk tesisi için Moskova'ya gönderilen Büyük Millet Meclisi hükümeti murahhasları, Rusya sosyal inkılâbına bizim de mürevviç olduğumuzu Moskova'da ifade etmek zorunda kalmışlardı. Bunun için de Ankara'da bir teşebbüs lazımdı. İşte Yeşilordu'nun kuruluşunun siyasi sebebi bu idi ve murahhaslarımız Moskova'da gazetelere bu sayede resmen beyanatta bulunarak Bolşevik rüesasını bize imale ettiler. Açık kurulmaması da yine siyaset muktezasındandı. Çünkü Garp emperyalistlerinin Anadolu'da Şark sosyal inkılâbını okşar bir fikir cereyanından kuşkulanarak üzerimize daha kudurmuşçasına saldırmaya kalkmaları ihtimali vardı. Bu iki siyaset ve iki mecburiyet, içimizdeki mebuslarla Hükümet azaları tarafından güzelce izah ve ispat edilmişti ve her temasta yeni yeni deliller veriliyordu.

Milli meclis varken onun içinden böyle bir çalışma hizbi çıkarmak bir cürüm ise, bu cürümden bütün arkadaşların seyyanen mesul olmaları lazım gelmez mi?

2 - Yeşilordu'nun faaliyetini terk etmesi Hükümet Reisi tarafından emrolunmuş ve diğer arkadaşlarım da bu emre uymuşken, ben ve başka bir iki zat neden teşkilatı devem ettirip genişletmişiz? Bu iddia tamamıyla batıldır. Burada yalnız üç noktayı dikkat nazarınıza arz edeceğim:

A – Hakkı Behiç Bey'le faaliyeti terk ettiğini Mecliste alenen iddia eden Muhittin Baha Bey'in Yeni Gün gazetesinde çıkmış iki yazısı vardır. Rica ederim bunları dikkatle okuyunuz, görürsünüz ki Muhittin Baha Bey Yeşilordu'yu hatta namına kadar bütün teşkilatıyla benimsemiş olduğunu büyün cihana ilan etmiştir. Ayrıca Yeşilordu'yu Komünist Fırkası'na kalbeylediklerini ve bunun kendilerinin hakkı olduğunu iddia ediyorlar. İlga edilmiş, terk edilmiş bir şey hakkında böyle bir iddia sahih olabilir mi? Olursa şimdi nasıl oluyor da yalnız bendeniz suçlu sayılıyorum?

B – Aynı zamanda Yeşilordu ve Komünist Fırkası Umumi Merkezine de dâhil bulunan Doktor Adnan Bey imzasıyla –Komünist Fırkası'nın kuruluşunu müteakip- Dâhiliye Vekâleti makamından bir resmi tamim vardır ki, meali şudur. 'Türkiye Komünist Fırkası hazırlıkları tamamlayarak resmen kurulmuştur. Ve Yeşilordu tamamıyla Komünist Fırkası'na kalbolmuştur.'

Demek ki, Dâhiliye Vekâleti ve dolayısıyla Hükümet, Yeşilordu'nun varlığına ve faaliyette devam ettiğine tâ Komünist Fırkası kuruluncaya kadar vakıftı ve bu terviç ediyordu. Şimdi rica ederim, nasıl olur da onlar faaliyeti terk etmiş ve yalnız ben faaliyete devam etmiş sayılırım?

Faaliyeti terk etmeyi onlar kabul etmiş, ben kabul etmemişsem, niçin kendi iddiaları veçhile yirmi beş kişiden mürekkep olan Umumi merkez beni, kararlarına boyun eğmeye davet etmemiş ve gene yine niçin Hükümet Reisini haberdar edip, elimdeki evrakla mühür vesaireyi almamışlar ve bu bapta Hükümet Reisinin müdahalesine başvurmamışlardır. Mademki verilen emri dinlememişim, daha o zaman hakkımda takibat yapmaları lazım gelmez miydi?

C – Güya Yeşilordu faaliyeti terk etmiş iken, Ben Yeşilordu Ankara Merkez Heyeti'ni Komünist Partisi Umumi Merkezi ilan etmişim ve birlikte çalışmışım. Ortada bu iddiayı ispata yarar hiçbir delil yoktur.

3– (metinde atlanmış)

4 – Halk İştirakiyun Fırkası namına güya ben diğer arkadaşlarım Rusya'daki Mustafa Suphi veya başkaları ile muhabere etmiş ve güya Rusya'dan –ilk taksit- olarak yüz bin altın almışız... Bu para Halk İştirakiyun Fırkası'na bilhassa benimle Şükrü ve Servet Efendilere verilmiş... Bu isnatlar o kadar vahidir ki, adeta kendi kendilerini cerh ve ret ediyorlar. Eylüle kadar çalıştığım Yeşilordu Umumi Merkezi'nden Rusya'ya ne adam, ne mektup, ne haber hiçbir şey gönderilmemiştir.

Sonra; yüz bin altın Rusya'dan hangi vasıta ile Ankara'ya gönderilmiştir? Hesap edilirde yüz bin altın, yedi yüz eski okka eder. Yedi yüz okka altın o vakit ki Gürcistan ve Ermenistan Hükümetleri içinden nasıl geçirilmiş, bizim hududa, ta Ankara'ya kadar nasıl nakledilmiş? Bunun için bir kere üç araba lazımdır. Yolların hali icabı, bunlara hiç olmazsa, yirmi otuz atlı muhafız lazımdır.

Kars'tan Ankara'ya kadar birçok hükümet merkezinden geçecek olan bu kalabalık kafileyi, mahalli hükümetler nasıl olmuşta görememiş. Görmüşse niçin el koymamış? Buraya hükümet merkezine haber vermemişler. Farz edelim ki bu paralar da mektuplar gibi yine bir sihir ve füsun ile Ankara'ya kadar gelmiş olsun, bunlar ne vasıta ile kimlere verilmiştir? Verildi ise piyasada görülmesi lazım gelmez mi? Eylülden beri piyasada böyle bir altın bolluğu mu vardı? Varsa altı aydan beri bu memlekette kimlerin altınla oynadığı hükümetin neden dikkatini çekmemiştir? Ve neden derhal tahkikata geçilerek bu altınlar ve onlarla oynayanlar meydana çıkarılmamıştır?

Bir de şu var: Halk İştirakiyun Fırkası Nizamnamesi'nin bir maddesindeki 'varidat, iane, teberruatla daha yüksek teşkilattan gelecek paradan ibarettir' kaydı, Hükümetçe de tasdik edilip tanınmıştır. Komünizmin gayesi de dünyada birdir. Komünistler bütün dünyada birbirlerine yardımcıdırlar.

Bizim karşımızda bugün bir tek düşman mevcuttur ki, doğrudan doğruya Garp emperyalizminin şer ve şekavet aletidir. Biz Halk İştirakiyun Fırkası, Komünist Partisi, bilmem ne partisi hepimiz onunla çarpışıyoruz. Bu fırkalara Rusya hatta İtalya, hatta

Fransa komünistlerinden yardım gelirse, bunu şerre, şekavete ve fesada mı hamledeceğiz? Keşke bütün dünya komünistleri bize el uzatsalar da yardım etselerdi de biz de yalnız Garbın değil, bütün beşeriyetin şekavet ocağı olan emperyalizmin yıkılmasına hizmet edebilseydik. Binaenaleyh şu yüz bin altın meselesi bir tasdiden ibarettir. İstic-vabım esnasında bir de hükümeti devirmekten bahsediliyor. Bu evvela aklan ve mantıken muhaldir. Çünkü Büyük Millet Meclisi bugün Garp emperyalizmi ile dövüşüyor. Halk İştirakiyun Fırkası'nın çalışma hedefi de odur. Şu halde hükümet devirmek fikri nereden çıkıyor. Bu fiilen aksi sabit bir şeydir. Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulduğu günlerde Edhem takımı, muhalefete teveccühle isyan eder hale gelmişti. İşte o zaman bütün fırka derhal vaziyetini aldı, Hükümete müzaherete karar verdi. Hükümet mahrem surette buna vakıftır.

Taklib-i hükümet fikri ve iddiası yoktur. Bu iddia tamamen batıldır. Benim bildiğim Anadolu'daki bugünkü hükümet tam bir hükümettir. Onun yıkılacak hiçbir tarafı yoktur. Yalnız bir şey yıkılmak lazım geliyor ki, o da; Anadolu Halk Hükümeti'nin, hâlâ zincirinden kurtulamadığı sabık hükümet usulüdür. Anadolu, İstanbul'la alakayı kestiği halde, hâlâ Babıâli zihniyeti, hâlâ Tanzimat denilen Garp usulü zincirine sımsıkı bağlıyız. Bunların artık yıkılması zamanı gelmiştir. Bunu Büyük Millet Meclisi Kürsüsünden, muhterem mebus arkadaşlarım da defalarla bağıra bağıra söylemişler, gazeteler açıktan açığa yazmışlardır. Bununla beraber, zamanı gelmeden ne yapmak, ne de yıkmak doğru olamayacağından, Halk İştirakiyun Fırkası; Hükümetin bugünkü teşkilatını müsait vakti gelinceye kadar muhafaza etmesini ve ona her türlü müzaherette bulunmayı kendisine ümde edinmiştir. Görülüyor ki Hükümeti devirmek meselesi bir vehim ve hayalden ibarettir. Hülasa, Yeşilordu Hükümetin fiili kabul ve tasvibine mazhardır. Yeşilordu ile beraber kurulduğu, nizamnamesi tarihinden anlaşılan Komünist Partisi de öyledir.

Birincisine Hükümetten üç vekil de dâhil; İkincisinin nizamnamesi Eskişehir Liva (mutasarrıflık) matbaasında basılmıştır ve Hükümetin gözü önünde neşredilmiştir. Binaenaleyh hafi (gizli) değillerdir ve ben bunlardan mesul ve muhatap olamam.

Yeşilordu merkezinden yalnız benim faaliyeti terk etmemiş olduğum ise, aklen, mantıken ve usulen merduttur. Komünist Partisi ile Yeşilordu Cemiyeti'nin birleşmeleri ile Yeşilordu'nun Halk İştirakiyun Fırkası haline gelişi ise, resmi ruhsatla vuku bulmuş olduğundan kanunidir ve memleket için hayırlı olmuştur. Benim ise bu teşkilattan evvel Komünist Partisi ile hiç haberim yoktu. Kendi başlarına yapmış oldukları şeylerden de elbette ben mesul olamam.

Mustafa Suphi kimdir bilmem.

Binaenaleyh, bütün bütün tarihe karışmış olan Yeşilordu ve Komünist Partisi aleyhinde şimdi takibata girişmek bilmem ki kanuna ne derecede uyar? İtilaf hükümetlerinin son konferansa Ankara Milli Hükümeti'ni davet etmeleri üzerine Anadolu'da komünizm cereyanlarının artık durması, durdurulması siyaseten lazımdı. Bu lüzumu derhal takdir eden her iki fırka da faaliyetlerini durdurdular ve bizim murahhaslarımız Avrupa gazetelerine 'Anadolu'da komünizm ve Bolşevizm yoktur ve yaşayamaz' diye beyanlarda bulundular.

Bunlar kâfi görülmek lazım gelirken, işi takibata, masumlar üzerinde tediplere kadar vardırmak bilmem ki ne derece maslahata ve insafa muvafik olur?

Şunu itiraf etmeliyim ki, İtilaf Devletleri bu defa da bizi aldatmışlardır.

Bilmiyorum, bizim takdir edemediğimiz daha başka bir hikmet var da, vatanın yüksek siyaseti uğrunda behemehâl birkaç masumun ezilmesi, feda edilmesi hâlâ muktezi ise, o başka... Vatan yolunda şahadet, mutlaka muharebelerde kurşun ve süngü ile ölmekten ibaret olmadığını fikir ve iman sahipleri bilirler. İşte ifademin zübdesi bu olup, birinci günü alınıp okunmadan ve imza etmeden, üzerine kararlar verilen ifadelerim hakkındaki iddia ve istidalarda henüz ısrar etmekte olduğumu da arz eylerim.

Büyük Millet Meclisi azasından
Tokat Mebusu Nazım

MEHMET ŞÜKRÜ BEY

Şimdi aynı şekilde sanık olduğu halde tutuklu bulunmayan Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in muhakemesine geliyoruz. Mehmet Şükrü Bey, reisin, isim ve hüviyetine ait olan sorusunu kısaca cevaplandırdıktan sonra, başka bir soru beklemeden pek heyecanlı bir ifade ile konuşmakta devam etti:

— Evvela beni buraya sevk için isnat edilen cürüm nedir, onu anlamak istiyorum? Ona göre beyanatta bulunacağım. Benim anladığıma göre ben mecliste yokken hakkımda bir karar alınmış. Lakin bana isnat edilen cürüm, siyasi olduğundan, Kanun-i Esasi gereğince Meclis ekseriyeti ve tayin-i esâmi ile alınması icap ederken böyle yapılmamıştır.

Bu Kanun-i Esasi'ye bir darbedir. Ben takrirler verdim. Dün bana tezkere tebliğ olunduğu zaman, Reis Paşa Hazretlerine 'Meclisce bir karar verilmeden İstiklal Mahkemesine gitmekte mazurum' demiştim. Zira Mecliste ben yokken konuşulmuş ve ben müdafaada bulunamamıştım.

Memlekette istiklali temin için kanunun harfiyen tatbiki lazımdır. Bunun içindir ki dâhili nizamnamemize ve kanuna aykırı olarak verilen kararın, kanuni bir mahiyeti olmadığını beyan ederek iki takrir verdim. Bu takrirlerim, Reis Paşanın bugün bana söyledikleri veçhile celse-i hafi'de (gizli oturum) okunmak üzere havale edilmiş... Buna rağmen burada ispat-ı vücut ettim. Yalnız söyleyeyim ki Kanun-i Esasi'nin 79. maddesi gereğince, çoğunlukla verilen bu karar adi cürümlere münhasırdır. Adi cürümlerin rüyet mercii ise yüksek mahkemeniz değildir. Yüksek Mahkemenizden bugün bana tebliğ olunan cürüm ise bir siyasi cürümdür. Yani ortada kanuni bir karar yoktur. Bu sebeple Büyük Millet Meclisi'nde kanuni bir karar ittihaz edilinceye kadar, yüksek mahkemenizde sorulacak suallere cevap vermekte mazurum. Ayrıca şu noktayı da kayıt ve işaret etmek isterim ki, bu mesele Mecliste bahis mevzuu edildiği zaman, sizler de, mebus sıfatıyla Mecliste hazır bulunmuş ve rey vermiştiniz. Bu surette lehte olsun, aleyhte olsun reyini ihsas etmiş olan hâkimlerin, hâkimliklerini icra etmeleri hukukun esas kavaidine uymaz ve bundan başka, Büyük Millet Meclisi, kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesinde memleket mukadderatına fiilen el koymuş olduğunu icra ile teşri (kanun yapma) salahiyetleri nefsinde toplandığını kabul etmiş ve böylece

hükümet işlerini de, kendi içinden ayırdığı vekilleri marifetiyle görmekte olduğundan, Meclis azasından her birinin mesuliyeti, vekillerin mesuliyetinin aynıdır. Bu da pek tabiidir. Binaenaleyh evvela Mecliste bir şubede hakkında bir tahkikat yapıldıktan sonra, bir yüksek divan kurulması ve muhakemenin orada yapılması lazım gelir. Bu cihetle böylece hal edilmeden evvel mahkemenizin bana soracağı suallere cevap vermemekte mazurum. Bu kanuni mazeretimi muhterem heyetiniz elbette takdir eder.

Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey, işte bu suretle kanuni hakkını arayıp aldıktan – yani Meclis dilediği şekilde yeni bir karar verdikten – sonra İstiklal Mahkemesi huzurunda şu şekilde sorguya çekilmişti:

— Bu Yeşilordu teşkilatına zatıâliniz dâhil misiniz?

— Dâhil olmadığım gibi aleyhinde idim. Vakıa bana gelip teklif ettiler. Vakkas geldi, Hakkı Behiç, Doktor Adnan, Muhittin Baha Beylerle yirmi dört kişilik bir teşkilat olduğunu söyledi. Fakat ben girmedim.

— Meclisin Üçüncü Şubesi, bu meseleyi tahkik ederken muhterem mebuslardan bazılarını dinlemiş. Bunlardan Karasi Mebusu Basri Bey şöyle bir ifadede bulunmuş: Hacı Musa Mahallesi'ndeki bir evin odasında toplanıp Ankara teşkilatını yapmaya çalışan kadınlı erkekli davetliler arasında Tokat Mebusu Nazım Bey'le siz de varmışsınız. Mahkemece gizli Komünist Cemiyetinin Ankara Merkez Heyeti azasından bulunduğu tahakkuk etmiş olan Baytar Binbaşı Salih Bey de orada imiş. Ayrıca Halime, Rahime ve Fatma yoldaşlar denen ve sırtlarında palto, yüzleri açık üç tane de İslam kadını varmış... Bu toplantı ne maksatla, kimlerin tensibiyle vaki oldu ve neye karar verildi? Lütfen bu hususları tavzih buyurur musunuz?

— Bendeniz Teşrinisani başlarında buradan, Karahisar'a gitmiştim. Sahibi bulunduğum İkaz Matbaası'nı, Matbuat ve İstihbarat İdaresi'ne satmış olduğumdan onu Ankara'ya nakledecektim. Aynı ayın on dokuzunda matbaayı buraya getirdim. Fakat Matbuat ve İstihbarat Dairesi almaktan vazgeçtiğinden bin beş yüz lira avansı iade ederek matbaayı geri aldım. İşte o sırada takriben Kânunuevvel (aralık) iptidasında Hükümet tarafından teşkil edilip Yeşilordu ile birleştiğini Dâhiliye Vekâleti'nin tebliğinden öğrendiğim Komünist Fırkası'nın içine, hain Ethem'le kardeşi Reşit de girmişti ve Ethem, Eskişehir'deki Yeni Dünya matbaasını Ankara'ya nakil ederek, burada Umumi Kâtip Hakkı Behiç Bey'in mesuliyeti altında o mahut Yeni Dünya gazetesini neşre başlamışlardı. Bu gazete Ethem'i 'Milli kahraman, Kolordu kumandanı' tavsif etmekte idi ki, bu halin iyi olmayacağını birçok arkadaşlar gibi bana söyleyen ve Ethem'le kardeşlerini yakından tanıyan Afyonkarahisar mebusu arkadaşım Hulusi Bey aynı zamanda 'komünistliği ilmi şekilde kendi esaslarımıza tevfik suretiyle yeni bir parti teşkilinden' bahsetti ve bu işi görüşmek üzere ben de Nazım Bey'in evine davet edildim. Nazım Bey'in evinde ben, Şeyh Servet Efendi ve ilk defa tanıştığım (Hacıoğlu) Salih, Hilmi ve Ziynetullah Beyler vardı. O gece böyle bir fırkanın kurulması bahis mevzuu oldu. Esasen daha evvel Salih Bey, Nazım Bey'e müracaatla bu mesele üzerinde mutabık kalmışlar; son karar için de bizim gibi bazı zevata müracaat ediyorlarmış. Ben bu noktada fikrimi beyan ederken dedim ki, mademki, Komünist Fırkası kurulmuş, Hükümet tarafından

da resmen tanınmıştır, o halde ancak 'adetlerimize ve şeraitimize' uygun davranan bir fırka teşkil edilebilir ve ilerledikçe de ilmi propagandalarla faaliyetini arttırarak karşısındaki fırkayı günün birinde söndürebilir. İşte ben, böyle bir fırka kurmak prensibinin muvafık olduğundan bahisle, müzakerelere iştirak ettim ve kurulması muvafık görülen fırkanın programını tetkike koyuldum.

Bu esnada ben, Şeyh Servet, Nazım ve Hulusi Bey, dördümüz 'asr-ı saadetteki müşterek samimiyet' kaydının programa sokulmasında ısrar ile 'aile hakları şeriat dairesinde mahfuzdur' kaydını da ilave ettirdik. Bu suretle Komünist Partisi'nce vaktiyle kaleme alınan program üzerinde daha ufak tefek tadiller de yaptıktan sonra hazırladığımız fırka programı ile nizamnameyi Nazım Bey ve Şeyh Servet Efendi ile birlikte imzalayarak Dâhiliye Vekâleti'ne verdik. Hükümet de programımızın her sahifesini tasdik ederek fırkayı resmen tanıdığını 7 Kânunuevvel günü Emniyeti Umumiye Müdürü'nün imza mührünü taşıyan bir tezkere ile bize bildirdi. Bundan sonra fırkanın çalışma şeklini tespit için arkadaşlar tarafından Ziynetullah'ın evinde bir toplantı tertip edilmiş olduğu bana haber verildi. Oraya gittiğimde isimlerini söylediğiniz kimselerle karşılaştım. Oturduk ve Umumi Merkezin kaç şubeye bölünmesi lazım geleceğini müzakere ettik ve 'Matbuat', 'İrşat', 'Maliye', 'Teşkilat' olarak dört şube olmasını kararlaştırdık. Biz ilmi bir surette çalışmak istiyorduk.

— Eski ifadenizde, Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ethem'e katılmasıyla memlekete zararlı olabileceğini hissederek, Türkiye Komünist Fırkası'nı teşkil ettiğinizi ve isimleri bahis mevzuu, Yeşilordu ve komünist cemiyetleri idare heyetlerini teşkil ettiği söylenen Baytar Hacıoğlu ile arkadaşlarının son zamanlara kadar cemiyetinizle alakadar olduğunu bilmediğinizi ifade buyurmuştunuz.

Hâlbuki Yeşilordu ve Gizli Komünist Partisi'nin birleşerek Halk İştirakiyun Fırkası'nın vücuda geldiğine dair, arkadaşlarınız Nazım ve Hacıoğlu Salih Beylerin Yeşilordu ve Gizli Komünist Teşkilatları'na hitaben yazıp, dağıttırdıkları beyannamede bakınız ne diyorlar:

'Yeşilordu ve Türkiye Hafi (Gizli) Komünist Partisi Umumi Merkezleri, Üçüncü Enternasyonal'ce kabul edilmiş Rusya Bolşevik Programını düstur olmak üzere kabulü muvafık görmüş ve ikisi birleşerek memleket dâhilindeki cereyanları birleştirmeye karar vermiştir' denildiğine ve Halk İştirakiyun Fırkası Umumi Merkezi azalarından Nazım ve Salih Beyler tarafından imzalandığına ve tarihsiz olan beyannameye numara konulduğuna ve beyanname metninde ' Yeşilordu Talimatnamesi'ndeki 37. maddeyi tekiden dikkat nazarına vazederiz. Yeni Umumi Merkezce ittihaz olunan parola (Emek)'dir' denildiğine göre, bu Halk İştirakiyun Fırkası'nın Yeşilordu gizli Cemiyeti'nin yalnız ismini değiştirmiş bir başka şekli olduğu hissolunmaktadır.

Zatıâlinizin bu hususta malumatı nedir?

— Eski ifademde arz ettiğim gibi, Ethem ve bazı kimselerin girişleri ile o fırkanın zararlı olacağına kanaat getirmiştim. Bu kanaatimle, Halk İştirakiyun Fırkası ile işbirliği yapmayı muvafık bulduk ve bu hususta Afyonkarahisar Mebusu Hulusi Beyle de ilk evvel görüştüm. Tekrar etmeliyim ki bu meseleyi iki safhada mütalaa etmelisiniz.

Birinci safhası, Yeşilordu ile Gizli Komünist Partisi'nin birbiriyle anlaşıp birleşmesi veyahut münferiden faaliyette bulunması şeklidir ki, ben bunların hiçbirisi ile alakadar değildim. Esasen o zaman burada da değildim.

İkinci safhası ki; Komünist Fırkası teşekkül ettikten sonra, Ethem ile kardeşinin oraya girmesi ve yine onların gazeteleri olan Yeni Dünya'nın o zamanki yayınları ve bunların resmi ve gayri resmi adamlar göndererek şurada burada sözde teşkilatta bulunmaları, memlekette bir terör yapılması, Ethem'in diktatörlüğe heveslenmesi endişesi, beni bu fırka ile çalışmaya sevk eden amillerdir. Binaenaleyh, 7 Kânunuevvelde Hükümetten resmi beyannamesini alan Halk İştirakiyun Fırkası Umumi Merkezi, şimdi okuttuğunuz şekilde bir karar vermemiştir. Hayır, böyle bir karar yoktur ve hatta fırkanın kuruluş maksadına tamamen aykırıdır. Çünkü, (asr-ı saadet müşterek samimiyet ve aile hakları mahfuzdur) şeklinde ve bilhassa Rusya'daki zararlı şekillerin memleketimize girmemesi şeklinde yazılmış ve kabul edilmiştir ki, bu, fırkanın kararına muhaliftir.

— Kendileriyle işbirliği ederek Halk İştirakiyun Fırkası Umumi Merkezi'ni teşkil ettiğiniz kimselerden bazılarının itiraflarına göre, varlıkları memleket ahvali ile alakadar olmayan bazı dış teşkilat, paraca yardım vaat etmişlerdir. Bu veçhile dâhilden ve hariçten size, yani gazetenize nakdi yardımda bulunuldu mu?

— Bunu iki surette reddederim. Benim yardıma ihtiyacım yoktur. Fikirlerimi neşreden mevki tutmuş gazetem var. Bugünkü mücahedelerin başlangıcında yaptığım neşriyat yüzünden İstanbul'daki Vükela Meclisi kararıyla üç defa gazetemin kapanması da gösterir ki, rasgele bir gazete sahibi değilim. Makinelerim var, matbaam var, ailemin serveti var. Ben böyle isnatları katiyen kabul etmem. Bana İngilizler lehlerine propaganda yazıları yazmam için neler vaat etmişlerdir, bilenler çoktur. Ben paraya tama eden adam değilim.

— Birçok ifadelerinizde, memleket için çirkin bir diktatörlük tesis edeceğine kanaat getirerek, kendisinden daima kaçındığınızı söylediğiniz asi Ethem ve kardeşi Tevfik ile filhakika daha evvelce o kadar münasebet ve samimiyetiniz yokken, Ethem'in isyanı arifesinde, hükümet ve orduya karşı aldığı muhalefet vaziyetini tamamıyla belirttiği bir anda, Reşit ile pek sıkı temasa geldiğiniz ve gizli gizli görüştüğünüz ve Ethem'in tedibinden vazgeçilmesini vatan ve millet menfaatine uygun bulduğunuz kanaatini ihsas ederek, teşebbüslerde bulunduğunuz söyleniyor.

Lütfen bu hususu tenvir buyurur musunuz?

— Dediğiniz doğrudur. Ben Ethem'in kardeşi Tevfik ile görüştüm. Bir toplantıda Tokat Mebusu Sait Bey tarafından çağrıldım. Bize Yunus Nadi ve Kazım Beyleri rehin olarak Paşa'nın nezdine gönderdiler. Gittik. Paşa vesikaları okuduktan sonra, Heyet giderken bana işaret etti. Geriye kaldım ve kendisine (bunun tepelenmesi lazım geliyor) dedim.

Eğer kuvvetlerimiz müsaitse bu fırsatı kaçırmayalım. Bunu tepeleyelim dedim. Ve bu işe Mecliste müzaheret edeceğimi söyledim. Paşa teşekkür etti. O vakit ben, bu adamların iç yüzlerini anlamak için sık sık görüşmeyi lüzumlu gördüm. Bunu Paşa da biliyordu. Bunları Paşa Hazretlerinden sorabilirsiniz. Vicdanından eminim. Sizi bu hususta daha ziyade tenvir edebilirler.

— Ankara'da teşekkül eden Yeşilordu'nun Merkezi Umumi azasından olduğunuz bulunduğunuz söyleniyor. Bu cemiyetin maksadı ne idi ve cemiyette ne gibi vazifeler gördünüz?

— Böyle teşekkül denecek derecede bir Yeşilordu Cemiyeti bilmiyorum. Hazırlık mahiyetinde, bazı zevat ile bir kaç defa müzakerede bulunmuştum. Maksat; memleket içtimaiyatını ıslah için fikri ve ameli teçhizatta bulunmak, terbiye-i efkarda çalışmak, Şark'ta çıkan son hadise-i içtimaiyeye karşı da İslam dini ve mezhebi ananeleri dairesinde varlığımızı muhafazaya çalışmaktan ibaretti. Bu maksadın maddi delili olmak üzere görüşülen en mühim sözler bu nam ile bir ilmi cemiyet teşkil ettiğimizdir.

Nizamnamenin sarih maddelerinin birincisi: Asr-ı saadetin samimiyet-i müşterekesine rücu, idi.

İkincisi: Hukuk-u aile vesaire ahkâmına şeriat dairesinde maddeleri hakkında müzakerdir.

Hülasa Yeşilordu namına teşkilat meşkilat bilmiyorum, duymadım. Çünkü Bursa'da idim, oradan geldikten sonra da toplantılar da tatil-i faaliyet etmişti. Bursa'dan dönüşümde ortada bir şey yoktu.

— Tokat Mebusu Nazım Bey huzur-u mahkemedeki ifadesinde Yeşilordu Cemiyeti Merkez-i Umumi azası olarak ifay-ı vazife ettiğinizi ifade ediyor.

—Yukarıda da söylediğim gibi bir cemiyet-i ilmiye ve tenvir mahiyetini geçmemek üzere muayyen bir maksat uğrunda çalışmak istemiştik. İşte o kadar.

— Demek Yeşilordu nizamnamesinden ve talimatnamesinden malûmattar değilsiniz?

— Hiçbiri yok. Böyle bir şeyler varmış diye haber almıştım. Nazım Bey'e sordum. Ben Bursa'da iken bir şeyler yapmış olduklarını söyledi...

Bu vasıfları haiz olduklarına emin olduğumuz bazı zevatı alarak yarın bir yerde toplanacağız ve orada birleşeceğiz demiştim.

Ertesi günü Ziynetullah Bey'in evinde toplandık. Fakat hakikaten benim de müteessir olduğum bir hal karşısında kaldık. Evde, her ne kadar mütesettire olsalar da, o müzakere esnasında İslam hanımlarının bulunması doğru değildi. Çünkü muhitimizin ananelerine muhalif ve suitefehhüme çok müsait bir haldi. Müteessir olmakla beraber, kuru bir taassuba hamledilmesini önlemek, o günkü içtimada bozmamak için açıktan bir soğukluk göstermedim. Lakin Basri gibi pek dindar bir adamı davet ettiğimden dolayı çok mahcup oldum. Çünkü bütün hayatım daime karşımdakiler ve muhitimdekilerin her türlü hislerine saygı göstermekle geçmişti. Her ne ise, oradaki müzakerede, Basri Bey'e programı okuyalım dedim. Fakat hazırlanamamış olduğundan okunamadı. Şubeler intihabı meselesi çıkarıldı; iş münakaşaya dökülünce, zaten mahcubiyetten bunalmış olduğumdan artık biz gidelim, diye ayağa kalktım ve Basri Bey'in evi yakınmış, oraya gittik. Giderken yolda dedim ki: birader çok mahcup oldum. Lakin bunları biz kendi hallerine bıraktıkça buna marazi halde yuvarlanır giderler. Biz metin olalım, bunlara yaklaşarak irşat tecrübelerini yaptıktan sonra silkip atalım. Daha hüsnüniyete, hayra matuf birçok ilmi ve dini düşüncelerim var. Gelin görüşelim, dedim. Gelmediler ertesi gün ben gittim.

— İlmi tetebbuunuz ve derin kanaatinize müstenit içtimai akide ve gayelerinizi memlekette tatbik etmek emeliyle bir fırka teşkil edilir ve o fırkanın Merkez-i Umumi azası meyanında bulunur, velev bir müddet gaybubeti müteakip avdetten sonra olsun bu fırkanın derece-i mesaisi ve kendisine muavenet-i nakdiyede bulunan zevat veya heyetlerin olup olmadığı hakkında arkadaşlarınızdan istifsarda bulunmaz mısınız?

— Bendeniz yolda gelirken bugün için böyle fırkaların devamı, siyaset-i hazıramız için ancak hayırlı olmayacağını anladıklarından dolayı terk-i faaliyet ettiklerine dair haberler işitmiştim. Esasen benim kanaatim de kati surette o merkezde temerküz etmişti. Ancak ferdi ve ilmi irşatlardan başka, bizim fırka ve cemiyet halinde çalışmamızın faydasız olduğunu anlamıştım. Bu sebeple artık böyle şeyleri sormak icap etmedi ve bundan böyle de kanaat-ı katiyyem ferdi irşatlarla çalışmaktan ibaretti.

VAKKAS FERİT'İN MUHAKEMESİ

Şimdi muhakeme sırası Yeşilordu'nun kurulmasında en önemli rolü oynamış olan eski mülkiye kaymakamlarından Vakkas Ferit Bey'e gelmişti. Mahkeme reisi hüviyetini tespit ile Malatyalı ve kırk bir yaşında, son memuriyetinin de Alacadağ kaymakamlığı olduğunu anlayınca muhakemesine şöyle devam etti:

— Siyasi ve içtimai fırkalardan hangisine dâhilsiniz?

— Siyasi mesleğim sosyaldir. Meşrutiyete kadar hiç birisine intisap etmemiştim. Mesleğim ilmi idi. Meşrutiyetten sonra siyasi hayat açıldı. İttihat ve İtilaf fırkalarını tetkik ile İttihada intisabım vardı.

— Ankara'da Yeşilordu namıyla bir cemiyet teşekkül ve sonra bu cemiyet ile istihale geçirmiş, bazı beyannameler yapmışlar. Bu hususiaki malumatınız?

— İstanbul'da iktisat dersine meraklı idim. 'Kapital'i ve aksini mütalaa ettim. İttihada muti idim. Sosyalistliği severdim. Mütarekede kaymakam idim. Bir gün imzasız bir mektup aldım. Rauf Bey ile Paşa yazıyordu. Bu umumi olsa gerekti. Mektubu aldım. Maraş Ayıntap vakaları oluyordu. İstifa ettim. Maraş'a gittim. Oradan gönüllü sevk ettim. Sivas'a geldim. Selahattin Bey'in tavsiyesi ile Meclisin küşadında buraya geldim. Tavsiyeyi Paşa'ya gönderdim. Kesret-i meşguliyet hasebiyle birkaç gün sonra Paşa ile görüştüm. Bana iki kişi gösterdi. Hakkı Behiç ve Erzurum Mebusu Necati Beyler sosyalistliğime dair bir şeyler sordu, onları takdim ettim. Necati Bey sosyalist değildi. Hakkı Behiç ile temasımız fazla idi. Anadolu'yu gezdim halkı ikna ettim. Birçok lakırdılarla bezgin vaziyette duran ahalinin kuvveti maneviyelerini yükselttik. Arkadaşlarla Yeşilordu Merkez-i Umumisine gittik.

— Bu surette teşekkül etmiş olan Yeşilordu'da bir müddet faaliyetten sonra karar vermişsiniz. Ankara merkezine müracaat etmişsiniz.

— Bunlar şubeyi açmak istediler. Beni sosyalist fikrimden dolayı kabul ediyorlardı. Ankara Heyet-i Merkeziyesini teşkile Hüsrev Sami Bey ve Binbaşı Salih Bey memur idi. İkinci teşkilat Eskişehir, onu teşkile Manatov memur edilmişti. Ramazan Bayramı münasebetiyle Bursa'ya giderken Süreyya ve Yunus Nadi Bey, Behram Bey'i tahlif etmişler. Eskişehir ve Konya'da Maarif Müdürü, polis vesaireden mürekkep bir heyet

teşekkül etmişti. Aydın mutasarrıfını da tahlif ederek göndermişlerdi. Ben gelirken gazeteler Bolşeviklerin lehine dehşetli propaganda yapıyorlardı. Elaziz Valisini, Kayseri Mutasarrıfını tahlif etmişlerdi. Tatil-i faaliyet esbabı, bir heyet Rusya'ya gönderilecekti. Yunus Nadi Bey'le, Nazım Bey'i murahhas tayin ederek göndermek istiyorlardı. Hükümetin vesika meselesi ve para meselesi mani oldu. Sırrı Bey'in Meclis-i Mebusan'da buna dair bir yazısı vardır. Elli kişiyi tahlif ettiler, bir kuvvet meydana geldi. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri heyetin içindeki azaların bazılarına itiraz etti. Edhem Bey'i Merkez-i Umumiye almışlar, Paşa bundan muğber mi olmuş bilmiyorum. Tatil edelim mi, etmeyelim mi? Bunun millete faydası olduğu için Paşa'ya bir heyet göndereceklerdi. Reşit ve Süreyya Beyi memur ettiler. Israr üzerine Paşa Hazretlerine tatil-i faaliyet emrini verdirmişler. Bir gün Yunus Nadi Bey ile Nazım Bey, Paşa'ya gönderilmişti. Yine muvafakat cevabı alınamadı ve terk edildi. Yeşilordu teşkilatı da burada netice buldu. Heyet 13 kişi idi.

— İçtimaları nerede yaptınız?

— Ekseriya Şeyh Servet Efendi'nin evinde, Bazen Hacı Şükrü Bey'in odasında, birkaç defa da Reji'de, iki üç defa da Hamdi Beyin evinde yaptık.

— Bu tatil-i faaliyet kararına Merkez-i Umumi içinde itiraz edenler kimlerdi?

— Ben her şeylerine vakıf olamadım. Buna ittifakla karar verdiler. Birkaç kişi bilahare çalışacaklardı. Nazım Bey, Şeyh Servet Efendi, Süreyya, Hüsrev Sami Beyler.

— Bu tatil-i faaliyet kararı üzerine Ankara Heyet-i Merkeziyesi ve Merkez-i Umumi azasından iki zat ehemmiyet vermeyerek faaliyetine devam etmişler ve gizli Yeşilordu'nun ismini Hafi Komünist Partisi'ne kalbeylemişler. Bu hususiaki malumatınız?

— Ankara Heyet-i Merkeziyesi son zamanlarda Merkez-i Umumi'ye karşı bir vaziyet aldı. Şeyh Kudbettin Efendi de vardı. Ankara Heyet-i Merkeziyesi'nde Binbaşı Salih Bey ile birde Muallim Nuri Efendi vardı. Sonra tahlif olunarak daha bir takım kişiler alındı. Bunlar da Ankara Heyet-i Merkeziyesi'ne dâhildir. Ben hiçbir zaman Salih ve Nuri Beyle Reji'de buluşmadım. Salih'in sosyalist bir fikirde olduğunu Merkez-i Umumi'ye bildirdim.

İslamları ittihat ettirmek maksadımızdı. Nizamname olarak elime bir kâğıt verildi. Nizamname böyle olur. Hüsrev Sami Bey Merkez-i Umumi ile münasebette bulunurdu. Ben Nizamnameyi götürdüm. Fakat kabul edilmedi. Resmen ayrıldık. Terk-i faaliyet edilmeden bir soğukluk görüldü. Tarihini tespit edemem ayrılık oldu. Ben şahsen dövüşecektim. Bahçede Ziynetullah ile tokat tokata vuruştuk. Esbabı beyanname yazmışlar. İttihat, Bolşevik beyannameleri varmış. Bu benim asabıma dokundu. Ve gürültü oldu. Şerif Manatov ve Salih ile benim aram açıktı. Ondan sonra Ziynetullah ile iki kere görüştüm.

— Yeşilordu Talimatnamesi'ni gördünüz mü?

— Görmedim duymadım. Yeşilordu kapitalizme karşı bir heyet halinde vücuda gelmişti. Esas talimatı Hakkı Behiç tarafından kaleme alınmıştı. Bir gün gittim okunuyor. Eskişehir'de tab edilmişti. Bir de dâhili nizamname olacaktı. Partinin

mülga, 'Komünist Partisi'ne inkılâp ettiğinden malumatım yoktur. Ben burayı eylülde terk ettiğimi vesika ile ispat ederim.

— Varmış malumatınız.

— Tayin olunmuştum... Ruslar geldi, istikbale gittik. Bir gün oraya gittim. Orada Türkçe bilen Ali Oruç Bey vardı. Salih elinde bir zarf, Ali Oruç'a verdi. Ali Oruç beni sosyalist biliyordu. İyice dikkat ettim. Komünist mühürlü bir nizamname vardı. Bakmak istedim. Salih, Ali Oruç'a 'bu hükümetin hafiyesidir, göstermeyin' dedi. O da cebine koydu. Bunun ne olduğunu anlamak istiyordum. Bana hafiye denmesi gücüme gitmişti. Hacı Şükrü ile geldim ve mühürlü bir komünist teşkilatı gördüğümü söyledim. Aynca, Paşa'ya da gördüklerimi resmen bildirecektim. Bu hususta polis dairesinde verilmiş ifadem de vardır.

— Bu Yeşilordu teşkilatının bazı şubeleri memlekette kendi maksatlarına muhalif olan kimseleri imha etmek ve teşkil ettikleri fedai kütleleri ile Hükümet-i Milliye'yi devirerek bir inkılâp yapmak fikriyle Ruslarla münasebete girişmişler ve onlardan nakdi yardım ve faal muavenet talep etmişler, sizin bu konudaki malumatınız nedir?

— Ruslar geldiği zaman, haftasında bir memuriyetle gittim. Ruslar burada iken, iki defa ziyaretlerine gittim. 29 Eylül 1336 tarihli seyahat ilmühaberim vardır. Cepheye birçok efrat sevk ettirdim.

BAYTAR BİNBAŞI SALİH BEY

Hüviyeti tespit edilerek, kırk bir yaşında, Trabzonlu, evli ve Ankara Memleket Hastanesi *(Hayvan Hastanesi olacak H. E.)* Müdürü olduğu anlaşılan Baytar Salih'in, uzun süren mahkemesi esnasında, anlattıkları içinden, sadece durumu aydınlatır mahiyette olan sözlerini alıyoruz.

Reisin, 'siyasi fırkalar veya içtimai grup ve zümrelerden hangileri ile münasebette bulunduğunuzu ve hangi tarihte ve ne suretle yeni bir fırka kurmuş olduğunuzu izah eder misiniz, sualini şöyle cevaplamıştır:

— Fikren Halk İştirakiyun Fırkası'ndanım. 1336-1920 senesi Nisanının son günlerinde, Ankara Millet Bahçesi'nde Vakkas Ferit ve Şerif Manatov tarafından sosyalizm ve Rus Bolşevik inkılâbı hakkında konferanslar verilmişti. Bunlardan aldığımız malumattan pek memnun olduk. Bu inkılâp mefkûresinin insanları kurtarıcı bir mefkûre olduğuna fikren ve ruhen kanaat getirmiştim. Cihanın bir cüzü olan memleketimizin de bu cereyandan istifade etmek istediğini görüyordum. Vakkas ile fikir teatisinde bulunduk. 'Bunun memlekette ne surette intişarını istiyorsunuz' dedim, anlattı, 'Büyük bir teşkilatı kabul eder misiniz?' dedi. Ben de kabul ederim, cevabını verdim. 'O halde birkaç arkadaşla iş görebilecek vaziyette birleşmek lazım geldiğini' söylediler... Yanılmıyorsam, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Mümeyyizliği'nde Nuri Bey isminde bir zatın Vakkas ile münasebette bulunduğu anlaşılıyordu. Temas ettim. Bu zat sosyalizm hakkında fikirler besliyordu. Nihayet anlaştık, hemfikir olduk. Bu sırada Vakkas 'Birkaç gün sabrediniz. Burada bir mefkûreyi taşıyan ve halkı bunun etrafında toplamak isteyen bir teşkilat vardır. Sizi onlarla temas ettireceğim' dedi. Haziranın on dördü günü Nuri Bey ile

beni, bahsettiği yere, yani Reji İdaresinde bir odaya götürdü. Orada bir zat ile görüştürdü. Bu zat, Tokat Mebusu Nazım Bey'di. Onunla komünizm esasları üzerinde beş-on dakika konuştuk. Nihayet, 'pekâlâ dedi, sizi teşkilata kabul edeyim. Siz de bu esaslar dairesinde arkadaşlarınızı aydınlatırsınız!' Bundan sonra bize Yeşilordu Nizamnamesi diye bir şeyler verdi. Dışarı çıkıp da bu nizamnameyi okuyunca, heyet-i umumiyesini matluba muvafik bulmadım. Vakkas Ferit ile bu hususta çok münakaşa ettik. Nihayet, fırka halinde meydana çıkmak ve açık surette halkı aydınlatmak vazifesine devam etmek üzere (Halk İştirakiyun Fırkası) teşekkül etti.

— Cemiyetinizin Türkiye dışındaki komünist teşkilatları ile alaka ve bağlılık derecesini izah eder misiniz?

— Memleketimizin dışındaki teşkilattan hiç biriyle doğrudan doğruya bir münasebetimiz yoktur. Yalnız Bakü'de bulunan ve işittiğimize göre esirlerden müteşekkil bir fırka varmış. Oradan Süleyman Sami isminde birisi gelmiş. Onunla görüştük. Vaziyetimizi sordu. Genişlemek için imkânsızlık ve maddi vasıtalara ihtiyaç olduğunu söyledik. Para bulunursa, ilerde gazeteler kurmaya imkân bulunacağını söyledik. O da oradan para göndereceğini, ancak bütçe yapmamızı söyledi. Biz de bütçe tanzim ettik. Sokakta bulunan dilenci çocukları toplayıp mektepler açmak, sonra kazalarda, nahiye ve köylerde teşkilatlar; hademe, memur, kâtip gibi maaşla çalıştırılacak kimseler için ve her şey için ayda 700–800 lira kadar taksitlerle bir de matbaa mübayası için lazım olan paraları tespit ettik. Yaptığımız bütçeyi alıp giden Süleyman Sami'den şimdiye kadar hiçbir haber gelmedi.

— İfadenizde Yeni Dünya Gazetesi mesul müdürü Arif Oruç Bey'in teşkilatınıza dâhil olduğunu ve Ankara'da bulunduğu müddetçe Heyet-i Merkeziye'niz toplantılarında hazır bulunduğunu söylemiştiniz. Hâlbuki Arif Oruç Bey sizin, (Nigehban) ve başka adı ile (Kızıl Hançer ve Halaskaran) askeri ihtilal cemiyetlerine dâhil olduğunuzu, mitralyöz zabiti Sadri Efendi'den duymuş ve bunun üzerine sizden ve cemiyetinizden rabıtasını kestiğini bildiriyor. Hatta asi Edhem'e; 'size ve tekliflerinize kapılmamasını, aksi takdirde vatana fenalık yapmış olacağını' söylemiş. Hakikaten Arif Oruç sizin cemiyetinizden alakasını kesmiş midir? Ferid Efendi'nin 'Yeşilordu Cemiyeti muvakkat bir müddet için mesaisini tatil edecektir. Mührü bir yere gömünüz' dediği andan sonra sizinle işbirliği etmemiş midir? Bunlarını tespit ediniz!

— Arif Oruç Bey'in beni karıştırdığı bütün mülahazalar ve mütalaalarını şiddetle reddederim. Ne nigehban, ne gizli komite, teşeyyüp, hükümet düşürücü, ihtilal yapıcı bir komite ve ne de halaskar, 'Kızıl Hançer' askeri komiteleriyle hiçbir zaman münasebet ve irtibatta bulunmadım. Benim ruhumda itikatlarımda, mefkûrelerimde, memleketin bir ferdini dahi imhaya matuf olabilecek bir heyetle iştirakim imkânı yoktur. Ben ilim ve fenle milletimin tenevvür ve saadetini isteyenlerdenim.

Kırk Kırkbir senelik hayatımda bir kimseye bir fiske dahi vurmuş ve küçük bir fenalık etmiş bir adam değilim. Arif Oruç'un bizimle teşrik-i mesai meselesine gelince ve burada ifade ettiği veçhile: Bizi kanlı bir adam görerek bizden ayrıldığından bahsetmesine yerden göğe kadar teessüf ederim. Komünizm esasatı dâhilinde bizimle daima beraber çalışacağını (Yeni Dünya'sı) Ankara'ya geldikten sonra dahi söyleyen bir arkadaşımızın böyle bir mahkeme esnasında ve milletin mevcudiyediyle böyle bir hadise etrafında

adeta beni methaldar gösterecek bu derece suizan altında bırakmak istemesine tekrar tekrar teessüf ederim. Bütün bu zan ve vehimleri adi bir iftira diye şiddetle reddederim.

— Memlekette komünist teşkilatını temin için ne gibi bir mülahaza ile hududunuz dışındaki bir milletin parasından istifade etmek istediniz? Bunu da izah ediniz.

— Biz bu parayı Bakü'de bulunan ve Türk esirlerinden müteşekkil bulunan Türkiye Komünist Fırkası'nın reisi Mustafa Suphi ile ismini unuttuğum diğer bir aza tarafından imza edilmiş itimatnameyi haiz olan Süleyman Sami'den istedik.

— Zat-ı âlinizden başka bu Yeşilordu ve Türkiye Komünist Teşkilatı'na dâhil olmuş ordu mensuplarından kimler vardı, isimleri nedir?

— Birkaç baytar arkadaş vardı. Kenan Efendi vardı. Heyet-i Merkeziye'ye müracaat edilirse, defteri mahsusta isimleri tamamen görülür ve bunlar da son zamanlarda girmişlerdi.

— Bir memleketin mevcudiyeti ve istiklali ordusuna ve ordusunu teşkil eden bütün mensuplarının her hususta vahdetine mütevakkıf olduğu ve böylece askeri kanunlarının zabitanı siyasetle iştigalden sarih bir surette men ettiği halde, zat-ı âlilerinin ve gizli cemiyetinizin ordu ve zabitanı ele almak üzere komünist teşkilatını orduya sokmaktaki maksadınızı lütfen izah buyurur musunuz?

— Milletin her sınıf efradı tarafından hazmedilmeksizin yapılacak olan bir inkılâbın, herhalde birçok sarsıntılara sebep olacağını bildiğim için ve memleketimizin bu gibi sarsıntılara artık tahammülü kalmadığına kani bulunduğumdan, efrad-ı milletin hangi sınıftan olursa olsun hepsine bilâ istisna komünizm esasları dâhilinde tenviratta bulunmayı bir vazife addetmişimdir.

— Mahkemeye bir mektup yazarak ifadenizle mahkemeyi tenvir edeceğinizi bildirmiştiniz, söyleyiniz.

— Nazım Bey'in Komünist Partisi ile olan münasebetlerine dair vaki olan yanlış rivayetler ve bunların verdiği neticeler hakkında biraz malumat vermek isterim. Gerek Hükümeti gerekse Mahkemeyi tenvir etmek için bana bunu vicdanım emrediyor. Yeşilordu Merkez-i Umumisi'nin bir kısmı tatil-i faaliyet etmiş iken, 'diğer bir kısmı Gizli Komünist Parti teşkiline kalkarak faaliyetlerine devem ettirmişler' tarzında olan mütalaalar katiyen gayrivakidir. Çünkü Hükümet Ethem meselesinden elde ettiği evrak meyanında Komünist Partisi'nin mührüyle mühürlenmiş evrakta bulduğu zaman hükümet darbesi yapacak gizli bir komitenin var olduğuna zahip olmuş ve bu komite ile mebusların münasebetini de velev rivayet şeklinde işitmiş bulunduğundan meseleye o nispette ehemmiyet vermiştir. Hâlbuki meselenin aslına tamamen vakıf olarak temînen söyleyebilirim ki, Nazım Bey'in Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyet ve devamında hiçbir tesir ve malumatı yoktur.

Saniyen, umumi efkârda ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na mensup azalar arasında maalesef bir tevehhüm uyandığını hissettiğimden bu babda bazı izahat vermek isterim. Bu tevehhüm nedir?

Güya Ethem meselesi sebep ittihaz edilerek Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetine Hükümet bir sekte vurmak maksadıyla bu gibi tevkifatı icra etmektedir. Bunun

bir vehimden ibaret olduğuna bendeniz şahsen kaniim, çünkü bir fırkanın faaliyetine set çekmek isteyen Hükümet, o fırkanın programını tasdik etmez, o fırkayı tanımazdı.

Ethem'in ilk isyan alametleri meydana çıktığı zaman aldığımız malumata göre Ethem'le, Refet ve Fahrettin Beylerin aralarında mevcut bir münaferet gittikçe büyüyerek ehemmiyetli bir mesele şeklini almıştı. Bu neticenin cephedeki kuvvetler arasında bir müsademeyi intaç edeceğinden korkuluyordu. Mensup olduğum Halk İştirakiyun Fırkası Merkez-i Umumisi'nde yaptığımız bir içtimada bu mesele müzakere edildi ve akimeti vahim olacak olan böyle bir vakanın ne yapıp yapılarak önlenmesi için fırkaya mensup mebusların bütün mevcudiyetleriyle sarf-ı mesai etmeleri icap eder diye görüşüldü.

Bu vaka da gösterir ki; ne benim ve ne de arkadaşlarımın Ethem'in Hükümeti devirme maksadı ile yaptığı harekâtta hiçbir dahlimiz yoktur. [1]

1 Feridun Kandemir, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s. 69-297.

Ek–3

PROGRAM BELGELERİ

1. Yeşil Ordu Talimatnamesi ve Nizamnamesi

YEŞİLORDU TALİMATNAMESİ

1. Asya'nın saf ve nezih ahlak maişetini, kapitalist namları altındaki Avrupa sefahetle ihlal etmek için her vakitten ziyade şarka taarruz ederek zavallı Asya halkını ezip yutmaya çalışan bugünkü asker, tüccar ve politikacı Avrupa'nın bu yoldaki çalışmalarına karşı durarak Asya'da ahlaki ve insani bir yaşama ve Şark'ta da Şark'ın kendisine mahsus olan temiz ve saf ahlakını tespit edip koruyacak bir ittihat vücuda getirmek gayesiyle çalışan fikir sahiplerinin vücuda getirecekleri mesai silsilesine ve içtihat saflarına 'Yeşil Ordu' namı verilmiştir.

2. Yeşil Ordu: İhtikâr, hırsızlık demek olan sermayeyi, Allahın kulları arasında ağır, elim fakr-ü servet ihdas eden temellükleri mazlum insanları birbirine kırdıran ve tüccar Avrupa'nın muhtekir ve sarraf diplomatları elinde cihanın bir oyuncak, insanların bir esir olmalarını istilzamdan başka neticeler vermeyen her muharebeyi ve her askerliği nefretle karşılar ve bunlarla mücadele eder. Yeşil Ordu'nun bütün safları ve bütün çalışmaları bir noktaya müteveccihtir: Beşerin saadeti ve buna varmak için samimi bir Asya halk ittihadı... Yeşil Ordu'nun yeşil cihat bayrağında şu cümleyi aynen nakşedilmiş bilmelidir: 'Asya, Asyalılarındır. Asya artık kapılarını muharebe, sermaye, ihtikâr, sınıflar, ihtiraslar facialarına ebediyen kapamıştır.

3. Yeşil Ordu, bir umumi merkez ile vilayetler, liva merkezleri olan şehirlerde, kaza merkezi olan kasabalarda, nahiye ve köylerde kurulmuş merkez heyetleriyle idare olunur. Umumi Merkezler, halkın saadeti, beşeriyetin kemal, refah ve müsavatını kendisi için umde edinmiş insanlardan teşekkül eder. Bunların arasında sermeye sahiplerinden, faizcilerden, büyük emlak sahiplerinden, bilhassa şehirlerde kasabalarda oturup, köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işletenler ve bu surette köylüyü ortakçılık ve murabahacılık adları altında ezmeye alışmış olan kimseler bulunamaz. Büyük tüccardan, komisyonculuk, dellallık, sarraflık gibi müstahsillerle müstehlikler arasında ihtikâra alışmış, gayri insani kazançlar peşinde koşmuş adamların merkezlerde yeri yoktur.

Merkezlerde çalışacak arkadaşlar, beşer arasında sınıf, fakirlik, zenginlik farkları gözeten kanunlarla meşbu olmasın, hakiki insanlık saadetini görecek derecede ruhen yükselmiş memurlar, doktorlar, muallimler, sanatkârlar, rençperler, yazıcılar, hizmetçiler velhasıl aylık ve gündelik ücretlerle çalışan ve yaşayan fikir ve beden kuvvetleriyle meşgul insanlardan seçilir ve bunlar merkezlerde inkılâp nüvesini teşkil ederler.

Merkezler teşekkül eder etmez, bütün arkadaşlar gayelerine sadık kalacaklarına ve inkılâbın fiilen tahakkukuna kadar bütün teşkilat ve icraatta son derece gizliliğe ve son derece samimiyete bağlı ve riayetkâr olacaklarına yemin edeceklerdir.

4. Yeşil Ordu, âlemde başlayan sosyalist ve bilhassa Bolşevik harekâtının yanlış olarak bir şekavet ve yağmacılık suretinde telakki olunmasından çıkacak karışıklığın önüne geçecek ve bu baptaki efkâr ve temayülleri kendi gayesine doğru çekecek ve kendi maksadı dairesinde temerküz ettirecektir. Bilhassa Rusya'dan bizim tarafa geçecek herhangi adam, ehemmiyetle tetkik nazarı altına alınacak ve bu hale göre el altında bulundurulacaktır.

5. Merkez dışında arkadaş bulup fikir ve teşebbüs ordusunu çoğaltmak en mühim bir iştir. Namusuna, fikrine emniyet olunacak her kimse diğer maddede tasrih olunan (tüccar, komisyoncu, sarraf ve ihtikâra alışmış kimse) içinde bulunsalar da gayemize sadık kalacağına merkez heyetlerince tam kanaat bulunmak şartıyla efrad meyanına alınırlar.

6. Alınacak her kimsenin efrattan bir rehberi ve iki şahidi bulunur ve bunlardan başkasını tanımaz. Efrat, merkezlerden verilecek talimatı harfi harfine yerine getirirler. Bununla beraber, verilecek emirlere ait düşüncelerini rehberlere bildirmek hakkı da efrat için kabul edilmiştir.

7. Yeminini tutmayıp gayelerimize ait teşebbüslerimizi baltalamak suretiyle ihanetleri, merkezlerin şahitlere ve delillere dayanan tahkikatı ile sabit olanlar idam olunur. İdam kararını her heyet kendi mesuliyeti altında icra eder. Her merkezin ehemmiyetine göre ikiden ona kadar fedaisi ve icra adamları vardır. Bunlar doğrudan doğruya merkeze bağlıdır. İhanetleri tespit edenler, Yeşil Ordu'nun piş-i azmine dikilecek engelleri cebren kararak, istihsali zaruri görülen maksatlar hakkında, merkezlerden verilecek kararı, gizlice ve geciktirmeden icra ederler. Fedailer, merkezlerin verecekleri kararlar ile gerektiğinde birleşirler. Mesela, köylerin ikişerden ibaret olan fedaileri, köyün tabi olduğu nahiyenin fedaileri ile ve sırasıyla kasaba fedaileriyle birleşerek, takım, bölük, tabur halinde toplanırlar. Kumandanlarını kendileri seçerler. Takım, bölük, tabur sancakları yeşil'dir. Fedailer, umumiyetle askerlik etmiş pişkin babayiğitlerden seçilir. Fedai, yazıldığı günden itibaren yanında bir mavzer, üç yüz fişek bulundurur.

8. Yeşil Ordu bir 'Beşer Saadeti' teşkilatıdır. Onun nazarında kan dökmek, kadınları dul ve sefil, evlatları kimsesiz ve yetim bırakmak dünyanın en büyük fenalığıdır. Ancak halkı muharebe gibi siyasi musibetlerden, fakirlik ve sermayedarlık gibi sosyal sefahat ve sefaletlerden kurtarmak, büyük tesisleri yıkmak ile kabil olacağından, gayemizin husulüne kadar maatteessüf bu yolda bazı icraatta bulunmaya muztar kalacağız.

9. Gayelerimize fikren muhalif olanlar, kendilerinden fiili zararlar gelmedikçe, ıslah ve idaresi kabil unsurlar sayılır ve bunların fikri muhalefetlerine, fikri müdafaa ve teşebbüslerle mukabele edilir. Fiilen muhalefette bulunanlar faaliyetlerini, o yerin merkez heyetini maksat uğrunda, zorluğa düşürecek dereceye vardırdıkları takdirde, ilk defa uyuşturucu usullerle ıslaha çalışılır, ıslahtan ümit kesildiği zaman, naçar imha olunur.

10. Servet ve sermaye sahiplerinden ve büyük emlak ve akar erbabından olup ta fikrindeki yükseklik, ruhundaki necabet saikası ile gayretlerimizi kendisi için de bir ideal edinenlerin, Yeşil Ordu'ya girmek teşebbüsündeki ciddiyeti servet sermayesinden orduya edeceği fedakârlıkla ölçülür ve ilk tecrübe bu fedakârlıkla başlar.

11. İnkılâba başlamak zamanı gelinceye kadar, hükümetlerin bugünkü teşkilatlarını muhafaza lazım geleceğinden ve adi şekavetten ibaret olan her nevi hırsızlık ve yağmacılık, katiyen memnu ve menfur olduğundan merkezler, hükümetlerin her türlü meşru ve kanuni çalışmalarına müzahir olacak, şekavedin önüne geçebilmek için elden gelen gayreti yapmakta kusur etmeyecektir. Her merkez bulunduğu yerin en nüfuzlu ve

en aydın hükümet memurlarını elde ederek, gayemize yararlı kılmaya çalışacaktır. Şu kadar var ki: Bunun için biraz fazla dikkat ve fazla ihtiyat lazımdır.

12. Umumi Merkez, nezaret ve murakabesini, murahhasları vasıtasıyla yapar. Yeşil Ordu'nun fikirlerini yaymaya mahsus bir gazetesi olacaktır.

NETİCE

Âlem bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım ilim adamları, 'sosyalizm' mesleği dairesinde, Garbın medeniyet perdesi altındaki rezâlet ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için 'burjuvazi' denilen muhtekir ve muhterislerle mücadele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın sefahatleriyle, fukara tabakasını yoksulluktan doğan sefaletine bir hat tayin etmektir. 'İslamiyet ve Şer'i Muhammedi' bu esasları bin üç yüz yıl evvel, zekât, fitre ve kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, Müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki teşkilatımızın bir ümdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez heyeti bu ümdeyi göz önünde ehemmiyetle tutacak ve inkılâbın tamamıyla hululüne kadar zekât, fitre ve kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri münasip surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.

YEŞİLORDU NİZAMNAMESİ

1. Türkiye Yeşil Ordu teşkilatı Avrupa emperyalizminin hulul ve istila siyasetini Asya'dan tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilatıdır.

2. Yeşil Ordu umum Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tegallüp ve tehakkümlerini ref ve izale etmekte tereddüt etmez.

3. Yeşil Ordu arazi ve umum servetten bütün efradı ahalinin, ancak zati saileri ve maddi ve manevi kabiliyetleri nispetinde faydalanmasını temine çalışır.

4. Su, hava, ışık ve hararet gibi hayati menfaatlerden sayılan ve umumi olan toprağın hükümetçe idaresini ve halkın meccanen müşterek mesaisine tahsisini esaslı ıslahat cümlesinden sayar.

5. Menkul ve servet sağlayan sermayelerden hâsıl olacak faydanın şahıslara ve ailelere değil bütün efradı ahaliye temini için iktisadi idarede hükümetin şiddetli müdahalesine taraftardır.

6. Yeşil Ordu servet tevlit etmeyen süs ve kullanma eşyasının bugüne kadar devam edip gelen tasarruf haklarına riayet etmekle beraber bundan sonra birikmesine mani olacak tedbirleri vazifelerin en ehemmiyetlisi olarak telakki eder.

7. Yeşil Ordu cemiyet hayatında halk hükümetini ve tam bir 'iştirak-i mesai' usulünü kabul eder.

8. Yeşil Ordu harp ve askerlikten, kuvvetin kaynak olduğu temellük hakkı davalarından nefret eder. Muharebe ve mücadeleyi, ancak bu davalara mani olmak için emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir.

9. Yeşil Ordu yığılmış veya miras kalmış altınların gölgesinde daima amir ve mütehakkim yaşayan azınlıklara mukabil, zaruri ihtiyaçlarını bile temin edemeyerek mütemadiyen azınlıklar hesabına çalışan esir insanların teşkil edeceği çoğunluk ordusudur ve hedef bu çoğunluğun refah ve saadeti, hürriyet ve selametidir.

10. Yeşil Ordu yalnız adali ve fikri emeğin karşılığı olarak yaşayan rençper, amele, hademe, memur gibi beşeriyetin hakiki hadimlerini teşkilatının en sağlam unsurları olarak bilir.

11. Yeşil Ordu zati say ile cemiyet hayatında yer bulamayacak acezeyi ve ihtiyar, malul ve mariz olanları umumi hayatın müşterek ve mütesavi menfaatlerinden ayırmaz.

12. Yeşil Ordu aile hayatına hürmetkârdır.

13. Yeşil Ordu İslamiyet'in bütün içtimai esaslarına istinat ederek asr-ı saadetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmaya çalışmakla yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.

14. Yeşil Ordu, terbiyede geleceği hazırlama işlerinde, kardeşliği her şeye hâkim kılmak umdesini kabul eder.

15. Mektep tahsilini cemiyetin müşterek hayatındaki esaslara göre, parasız, mecburi ve yatılı olarak sağlamaya taraftardır.

16. Yeşil Ordu adalet esaslarında, neticeler ve hadiseler değil, sebepler ve tesirlerle mücadelenin verimli ve tesirli olduğuna inanır. Bu sebeple her nevi ihtiraslarla rüçhan ve tefevvuk iddialarını, ruhi marazları, irsi illetleri ıslah edecek müesseselere mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müntehi olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verir.

17. Yeşil Ordu en ağır cürümü emperyalizm olarak telakki ve idam cezasını yalnız bunun taraftarları hakkında meşru mukabele olarak kabul eder.

18. Yeşil Ordu ahlak işlerinde içtimai fayda esasını takip eder. Hayır ve şer ancak cemiyetin ve beşeriyetin müşterek saadeti itiyadıyla kabil-i tefriktir.

19. Yeşil Ordu, kızıl inkılâp ordularının samimi bir kardeşlik ile ebediyen bağlısı ve müttefikidir.

20. Yeşil Ordu'nun fârik alameti yeşil bayraktır. İslam kardeşliği bu bayrak altında teessüs ve insanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların ittihadı, mesut inkılâba ve gerçek saadete yönelen çalışmaları tamamlayacaktır.

21. Yeşil Ordu Türkiye'de hafi (gizli) bir merkez ile idare olunur. Umumi Merkez bütün Yeşil Ordu teşkilatına malik memleketlerde oldu gibi Moskova ve kızıl ordu merkezi ile de münasebettedir.

22. Köylere kadar her memlekette Yeşil Ordu'nun umumi merkezine bağlı hafi (gizli) merkez heyetleri vardır.

23. Teşkilatın şimdilik vazifesi işbu programdaki esasların halka neşir ve tamimi ile gelecekteki faaliyet zemininin süratle hazırlanmasıdır.

24. Umumi Merkez fiilen harekete geçme zamanını, harici merkezlerle muhabere ile tespit ederek büyük faaliyet merkezlerini tayin ve murahhaslarını izam eyleyecektir.

25. Yeşil Ordu'nun inkılâp hareketi tahmin olunduğundan daha yakındır ve beşerin saadet ve istihlâsı bu harekettedir.

26. Yeşil Ordu teşkilatına mensup olup ta emperyalizm lehinde gayemize hıyanet eden derhal idam olunur.

27. İdam hükmü umum merkezce verilir ve şimdilik gizli ve hususi vasıtalarla icra edilir.

28. Yeşil Ordu'nun masrafları gizli surette toplanacak ianelerle, mensupların vereceği aidattan tedarik olunur

29. İane toplamakta şikâyetlere ve Yeşil Ordu'nun teşkilatının genişletilmesine mani olacak tazyikler ile alehtarı cereyanları artırmaya bahis olacak zor ve tehditler katiyen memnudur.

30. Umum Merkez ve varidatı, Merkez Heyeti'nden gönderilecek yüzde yirmi hisse ile kendi hususi teşebbüslerinin temin edeceği menfaatlerden terekküp eder.

31. Yeşil Ordu umdelerinin neşir ve tamimi için makale, risale ve kitaplar yazan fikir ve kalem erbabı Umumi Merkez'ce taltif edilir.

32. Yeşil Ordu umdelerinin aleyhinde neşriyat ve teşvikatta bulunanlara, şimdilik beşerin saadetine râci olan büyük inkılâbın mahiyeti ihtiyatlı bir lisanla anlatılarak fikirlerini düzeltmeye gayret edilir.[2]

2. Halk Zümresi Siyasi Programı

HALK ZÜMRESİ SİYASİ PROGRAMI

Maksat ve Meslek

1. Memlekette bilâ kayd ü şart halkı hâkim kılmak üzere 'Halk Zümresi' teşekkül etmiştir.

2. Asrın icabına ve halkın ihtiyacına göre muktezi teceddüdat ve tesisatı temin etmek Zümre'nin gayesidir.

3. Zümre, İslamiyetin kudsi asasatına istinat ederek Asr-ı Saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye ve Garbtan gelen ifsadat-ı ahlakiyeyi, tahakküm ve ihtirasatı takım ve imhaya çalışmakla yolunu Hak yolu, Allah yolu bilir.

4. Zümre'nin meslek-i esasisi halkın refah-ı umumiye mütesaviyen nail ve hadim olmak hakkını ihraz etmesine hizmet ve delalettir. Zümre'nin nazarında bedeni ve fikri emeğin mukabili olarak yaşayan rençber, amele, hırfet ve sanat erbabı, müderris, muallim, memur, hademe gibi faaliyet ve mesai anasır beşeriyetin hakiki hadimleridir.

5. Terbiyede ve istihzarat-ı müstakbelede uhuvvet ve içtimaiyet-i umumiyeyi ferdiyet-i hod-binaneye hâkim kılmak, Zümre'nin en başlı umdelerinden biridir.

6. Zümre, kapitalistlerin mahsul-ü tasnian ve emperyalistlerin vesüe-yi müdahelat ve tahakkümü olan düyun-u hariciyye ve imtiyazat-ı ecnebiyyeyi, masum halk hesabına en haksız bir külfet-i zalime addeder.

Halk ve Hükümet

7. İcra kuvveti ile teşri selahiyeti halkın Büyük Şurasında temerküz eder.

8. Büyük Şura, Livalardan rey-i âm ile intihap olunan mümessillerden terekküp eder. On sekiz yaşını ikmal eden her fert intihap etmek ve yirmi beş yaşını ikmal edenlerde intihap edilmek hakkına maliktir.

9. Büyük Şura azalan iki sene müddetle intihap olunurlar ve alelade olarak lâakâl dört ay içtima ederler. Büyük Şura, kâffe-i mesalih için merci ve hakemdir. Şura münakid bulunmadığı zaman azasından üçte biri intihapla müçtemi kalarak, Şuraya ait hukuk ve salahiyeti istimal eder.

---

2 Feridun Kandemir, *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, s. 103, 234-235.

10. İntihabın adim ül- imkân olduğu, mürettep azanın sülüsan ekseriyetiyle tahakkuk ettiği takdirde, devr-i intihabiyyenin her defasında azami bir sene temdidi caizdir.

11. Kanun-u mahsusla diğer şuralara tefrik edilen vezaif ve salahiyet fevkindeki kavaninin vazı ve tadili ve feshi ve hukuk-u müktesebenin tevsii ve tahdidi, aff-ı umumi ve hususi, akd-i sulh ve alan-ı harp, tanzim ve tastik-i muahedat Büyük Şuranın cümleyi hukukundandır.

12. Büyük Şura, hükümetin inkısam ettiği şubeleri, kendi arasından müntahap icra vekilleri marifetiyle idare eder. Aza-yı mütebakiyye icrai hususatta, vekillere tayin-i istikamet ve teftiş ve murakabe ile leddelicap, bunlardan bazılarını veya cümlesini tebdil eyler.

İdare

13. Memleket, coğrafi ve vaziyet-i iktisadi münasebetler itibariyla vücuda gelmiş ve gelecek nahiye, kaza ve liva şuraları marifetiyle idare olunur. Nahiye ve liva şuralarının reisleri o cüz-ü idarenin icra amiridir. Memuriyetleri birer derece yukarı şuraların ekseriyetiyle tasdik olunur.

14. Vahdet-i idare ile cereyan-ı umurun halelden masun kalmasını teminen memleket teftiş mıntıkalarına ayrılarak Büyük Şura, her defasında ayrı müfettişler göndermek suretiyle, işbu mıntıkaları müternadiyen teftiş ve murakabe ettirir. Livalar arasında çıkacak ihtilafı her liva şurasında ikişer zatla birlikte müfettiş tetkik ve halleder, müfettiş keyfiyetten Büyük Şurayı haberdar etmeye mecburdur. Müfettişler idare ve maksad-ı içtima hilafına hareket eden şura reislerinin tebdili kendisini müzakerata iştirak ettirmek şartıyla ait olduğu şuraya esbab-ı mucibesiyle arz eder ve keyfiyetten Büyük Şurayı haberdar eder.

Hidemat-ı Umumiye

15. Şeriyye ve Evkaf, Sıhhiyye ve Muavenet-i İçtimaiye, Maarif, İktisat, Adliye, Maliye, Dâhiliye, Nafia, Hariciye ve gaye-i meşruamızın istihsaline değin Müdafaa-yı Milliye vekâletlerinden ibarettir.

16. Uhuvvet-i umumiyyenin tesisini isteyen 'Halk Zümresi' muharebe ve mücadeleyi ancak tahakkümü ve istila davalarına mani olmak ve emperyalizmi imha ve beynelbeşer fitneyi izale etmek için meşru görür ve bu vazifeyi bilâ istisna her fert hakkında istitaat nispetinde hem madden hem bedenen mecburi telakki eder.

17. Zümre; içtimai idari ve ahlaki noksanlıkları izale sırasında, küfül, fuhuş, ırza tasallut, sirkat ve emsali zemaim-i ahlakiyyenin men ve nehyini de olanca ehemmiyetle nazar-ı itibara alacaktır.

18. Zümre mektep tahsilini cemiyetin hayat-ı müşterekesindeki esasat-ı sanimiyyeye göre, meccani ve leyli olarak teyide taraftardır. Her tarafta mektepler ve umumi kütüphaneler açılarak okumadık kimse bırakılmayacaktır. Müessesat-ı amelliye ve fenniyyenin adetleri teksir olunacak ve bunların cümlesi hükümetin idaresinde meccani olacaktır.

19. Umur-u maliyyede Zümre'nin gayesi mesa-yi umumiyyeyi hüs-ü tanzim ve tevzi edebilmektir. Bu gaye temin olununcaya kadar vergilerde nispet-i adileye ihtimam olunacak, ikinci sınıf olan işçi ve köylü şimdiye kadar ezildikleri bar-ı tekâliften kurtulacaktır.

20. Arazinin rekabesi beytülmale aittir. Toprakları olmayanlara, hükümetçe kâfi miktarda ve bilâ bedel arazi verilerek, her rençperin hür ve müstakil çalışabilmesi ve bu

suretle toprakların azami imar ve istismarı temin olunacaktır. Bu husus kanun-u mahsusla tespit edilecektir.

21. Emekçilerin (işçi ve köylülerin) meskenlerinin kavaid-i sıhhiyeye muvafik olması ve bunların çalıştıkları mahallerde her türlü tehlikeden masun bulunmaları hükümetçe temin edilecektir.

22. Eczahaneler ve hastahaneler hükümetin taht-ı idaresindedir. Hastalık halinde meccanen tedavi edilmek her ferdin hakkıdır.

23. Halk Zümresi, say-ı zatisiyle cemiyet hayatında mevki bulamayacak acezeyi ve ihtiyar, malul ve mariz olanları hayat-ı umumiyyenin aynı derecede menafi-i müştereke ve mütesaviyyesinden ayırmaz. On altı yaşına kadar fukara çocukları hükümetçe iskân ve infak ve terbiye olunur.

24. Teşebbüsat-ı nafiada imtiyaz usulü yoktur. Tesisat-ı nafianın kaffesi halkın hukuk-u umumiyyesi meyanına dâhil ve hükümetin taht-ı idaresindedir.

25. Halk Zümresi, adalet esasına netayiç ve hadisatla değil, esbap ve müessirat ile mücadelenin müsmir ve müessir olduğuna kanidir. Binaenaleyh, her nevi ihtirasat ile rüçhan ve tefavvuk daiyelerini, marazi, infialât-ı ruhiyyesi, irsi ve ecdadı sevaik-i beşeriyyeyi ıslah edecek müessesata, mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müntehi olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verecektir.

26. Tedricen, azası halk tarafından müntahap Halk mahkemeleri teşkil olunacak ve hapishaneler dar-ül-mesai haline kalbedecektir.

27. Refah-ı umumiyeyi mesainin aheng-i intizamından çıkaracak olan Halk Zümresi, muhtekirlerin hile ve desiselerle cem ve celp etmiş olduğu magsubattan nefretle, en sahih sermayeyi say ü amelden ibaret bilir.

Teraküm ve inhisarı gayr-i caiz menafiin azami mikyas ile husul ve tevzii için istihsal ve istihlak kooperatifleri vücude getirilecektir. Ticaret-i hariciyye hükümetin taht-ı himaye ve murakabesinde bulunan bu teşkilat marifetiyle yapılacaktır.

28. İşbu siyasi program muhteviyatının temin-i tatbiki için muktezi kavanin ve nizamatı ihzar ve teklif etmek üzere Zümre mensuplarından ve mütehassıslardan mürekkep zevat işe başlayacaktır.[3]

3. –Hafi– Türkiye Komünist Partisi Umumi Nizamnamesi

– HAFİ– TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ UMUMİ NİZAMNAMESİ

Haziran 1920

1. Bütün beşeriyete refah ve saadet temin edecek olan cihan inkılâbının Türkiye'de biran evvel husulpezir olmasını temin ve sosyalizmi tesis için Türkiye'de bir Komünist yani Bolşevik partisi teşekkül etmiştir.

2. TKP kapitalizm ve emperyalizm tegallübünden bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtulması için bütün kuvvetiyle mücadele edecektir.

---

3 Bu program 8 Eylül 1920 tarihinde Yunus Nadi'nin çıkardığı *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yayınlanmıştır. bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 28.

3. Usul-u idare meselesinde Türkiye Bolşevikleri Rusya şura teşkilatının esaslarını kabul eder.

4. Türkiye Bolşevikleri köy, nahiye, kaza, sancak ve merkez şuraları vasıtasıyla cemiyet hayatında hakiki bir halk hükümet-i cumhuriyesini vücuda getirecek ve sosyalizmi yerleştirinceye kadar fikara-i kâsibeden müteşekkil olan bu şuraların diktatörlüğünü vaz eder.

5. Türkiye Bolşevikleri şura hükümetlerinin intihabatında şimdilik burjuva ve mütegalibe sınıfını hakk-ı intihaptan mahrum eder.

6. Türkiye Bolşevikleri bu mücadelesinde muvaffak olmak ve bütün beşeriyete hizmet etmek için her memleketteki komünist sosyalist teşkilatlarıyla sıkı bir ittifak akd ederek onlarla birlikte hareket eder. Ve Üçüncü Enternasyonal'e merbuttur.

7. Türkiye Bolşevikleri harp ve askerliği ve bunlardan mütevellit bütün müsavatsızlıkları ve haksızlıkları red ederler. Muharebe ve mücadeleyi ancak militarizmi ve emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilirler.

8. İçtimai inkılâp neticesinde dünyada sosyalizm yerleşinceye kadar muvakkat bir inkılâp ordusu teşkil olunur.

9. Türkiye Bolşevikleri arazi, bankalar, fabrikalar, ticarethaneler, mebani, demiryollar, vapurlar velhasıl bütün servet ve sanayi menbalarını kâmilen millileştirir ve yani milletin müşterek malı bilir. Binaenaleyh temellük-ü şahsiyeyi ilga eder. Ve hâsılat ve servet-i umumiyeden umum halk maddi ve manevi kabiliyetlerine göre çalışmak şartıyla seyyanen müstefid olur.

10. Harici ticaret ve mübadele kâmilen hükümetin yedd-i inhisarındadır. Dâhilde ise kooperatifler tamamen teşekkül ettikten sonra derhal serbesti-i ticaret lağv olunur.

11. Müvellid-i servet olmayan ziynet istihlakat eşyasından herkeste mevcudiyeti zaruri olan miktardan fazlasına vaziyed olunur.

12. Aceze, ihtiyar, malul ve hasta olanlar servet-i umumiyeden seyyanen müstefid olurlar.

13. Türkiye komünistleri sinn-i buluğa erişen her fert için yevmiye vasati sekiz saat çalışmayı mecburiyet altına alır.

Şerh:

(Elif) Hamile kadınlar vazühamilden altı hafta evvelden altı hafta sonraya kadar çalışmazlar.

(Be) Küçük çocuklar imkân hâsıl oldukça sütnine ve mürebbiyeler altında bakılacağı gibi (4'den 8'e) kadar olanlarda yuvalarda, çocuk bahçelerinde terbiye göreceklerdir.

(Cim) Şimdilik 8 yaşından 14 yaşına kadar olan bütün çocuklar meccani ve imkân dâhilinde leyli olarak mecburi tahsil görmeleri ve ileride bunun 6, 16 yaşına kadar olanlara teşmilini maarif-i umumiye için gaye ittihaz eder.

(Dal) 14'le 18 yaşına kadar olan gençler maden ocaklarında ve diğer hidemat-ı şek'ada olanlar yevmiye altı saat ve hafif hizmetlerde olanlar yevmiye azami on saat çalışırlar.

(Ha) Ali tahsil mecburi olmakla beraber herkes için meccanidir. Bundan maada boş saatlerde okuyup yazmak öğrenmek için büyüklere mahsus gece mektepleri, umumi kütüphaneler, sinema ve müzehaneler vücuda getirilecektir.

14.Türkiye komünistleri dini hükümetten ayırır. Ve dinin serbestiyet-i kâmilesini tanır ve hiç kimsenin vicdanına taarruz etmez. Serbest-i vicdan ilan eder.

15. Türkiye komünistleri milletlerin serbesti-i inkişafını tanır ve her milletin mukadderatını tayin meselesini o millete tevdi eder.

16. Türkiye Bolşevikleri eski mahkemeleri lağv eder. Yalnız muvakkat bir zaman için inkılâp mahkemelerini tesis eder. İleride telif-i beyn mahkemeleriyle iktifa eder.

17. İdam cezasını ancak irtica taraftarlarına karşı meşru bir mukabele olarak tatbik ederler. Diğer hususlarda idam cezası mülgadır.

18. Türkiye Bolşevikleri sosyalistliği kabul eden diğer milletler ile Türkiye arasında alelusul siyasi hudut ve gümrük muamelatını lağv ederler.

19. Türkiye Bolşevikleri memlekete yükletilen bilumum borçları ve bütün uhud ve şurutu keenlemyekun ad ederler. Ve Türkiye toprağında hiçbir mıntıka-i nüfus tanımazlar.

20. Bidayet-i inkılapta bilvasıta vergiler mülgadır. Diğerleri de kazanç vergisi olarak tenasüb-ü hendese-i müteyazide usulünce alınır. İcabında tazminat namı altında burjuva sınıfından bir vergi de alınabilir. Bütün bu tedabir paranın kalktığı güne kadar devam eder.

21. Etibba hükümetin memurları olup hastaları meccanen muayene ve tedaviye mecburdurlar. Bütün hastaneler ve eczaneler herkes için meccanen hizmet görecektir.

22. Türkiye Bolşevikleri yalnız elinin ve fikrinin emeği olarak yaşayan köylü, rençber, amele, memur ve hademe gibi beşeriyetin hakiki fikara-i kasibesini partinin en sağlam taraftar ve anasırı olarak tanır.

23. Türkiye Bolşevikleri usul-ü idare ve içtimai teşkilatta yıkılması zaruri olacak olan eski zihniyetlerin, itikat-ı batılanın aleyhinde yapılacak fikri münakaşalarda açıktan açığa kemal-i cesaretle hareket etmeyi vecibeden bilir. İdari ve siyasi her türlü gizli saklı ve entrikalı işlerden ve maske altında hareket etmekten nefret eder. Ve halka gerçekleri açıktan açığa söylemekten katiyen çekinmez.

24. Sosyalist Bolşevik partisine hizmet maksadıyla irşadat yapan arkadaşlar hakkında herhangi bir tarzda yapılacak takibat ve tecavüzata karşı bütün mensubin müdafaa ve mukabelede bulunmayı kendisine bir vecibe-i zati bilir.

25. Türkiye Komünist Partisi Moskova'da münakit (Üçüncü Enternasyonal) in Bakü Kongresi'nin kararları vasıl oluncaya kadar şu mezkûr esaslar dâhilinde halkı tenvir ve irşat etmeye devam eder.

Ankara
Haziran 1920
Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumisi

– HAFİ– TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN İDARİ VE TEŞKİLATI HAKKINDA MUVAKKAT UMUMİ TALİMATNAME

Ankara 3/4 .10.1920

1-Türkiye Komünist Partisi merkez-i umumiye merbut sancak kaza ve nahiye ve köylerde teşekkül eden heyet-i merkeziyeler vasıtasıyla idare olunur. Köyler nahiyeye, nahiyeler kazalara, kazalar sancağa ve sancaklar da merkez-i umumiye merbuttur.

2- Merkez-i umumi riyaset heyeti ve sancaklar heyet-i merkeziyeleri beş ila yedi azadan mürekkebdir. Kaza, nahiye ve köy heyet-i merkeziyeleri 3-5 azadan mürekkebdir.

3- Merkez-i umumi riyaseti heyeti azaları şimdilik muvakkat olup ileride umumi kongrede daimi riyaset heyeti intihab olunacaktır.

4- Her heyet-i merkeziye ahval ve meslek icabatına göre, her şube lâakal on kişiden ibaret olmak üzere; müteaddit şubeler teşkil eder. Heyet-i merkeziyeler azaları

intihabatında 10-15 azaya malik şubeler birer murahhas, 15-30 azaya malik olanlar ikişer, 30-45 azaya malik olanlar bu minval üzere her on beş için bir murahhas intihab ederler. Murahhasların adedi yediyi tecavüz ettiği takdirde bunlar heyet-i merkeziyeyi teşkil eder. Yediyi tecavüz ettiği takdirde murahhas içtima ederek kendi aralarında beş ile yedi kişilik bir heyet-i merkeziye intihab ederler. Bu veçhile teşkil eden heyet-i merkeziye azaları kendi aralarından rey-i hafi ile bir reis, bir katib, bir hazinedar intihab ederler.

5- İntihab olunacak murahhasların adedi lâakal beş olmak imkânı hâsıl olmadıkça heyet-i merkeziyelerinin teşkil olunan muvakkat heyetlerle idare olunur.

6- Şuabattan heyet-i merkeziyeleri intihab olunan murahhaslar aynı zamanda mensup oldukları şubelerin müdürleridir. Şube azası daima müdürleriyle temas eder. Heyet-i merkeziye intihabatından müntehib-i sani derecesinde kalan murahhaslar kendi şubelerinin müdürü ve heyet-i merkeziyeler arasında mutavassıtı olurlar. Müntehib-i sani murahhaslar birden ziyade olursa en ziyade rey sahibi müdür ve mutavassıt olur.

7- Bu vechile intihab olunan daimi heyet-i merkeziyeler merkez-i umumi riyaset heyetinden alacağı talimat ve tebligat dairesinde icra-yı faaliyet edecektir.

8- Heyet-i merkeziyelerin faaliyetleri merkez-i umumi tarafından teftiş edilerek matlub faaliyetin ibrazı görülmezse keyfiyeti müntehiblere teşrih ederek müddetin hitamından evvel tecditlerini talep eder. Müntehibler bu talebi şubelerden intihab olunacak murahhaslar konferansının nazar-ı tetkikine vaz eder. Bu murahhaslar muvafik bulduğu takdirde yeniden intihabat yapar. Heyet-i merkeziyeyi tebdil eder. Muvafik bulmadığı takdirde kanaatlerini merkez-i umumiye tebliğ eyler. Müntehab murahhaslarla merkez-i umumi arasında bu babda tehaddüs edecek ihtilaf her iki tarafın intihab edeceği birer murahhas arasında müzakere, hall ü fasl edilir. Bu iki murahhasın kararı layetegayyerdir. Müntehibler heyet-i merkeziyelerin faaliyetini beğenmezse keyfiyeti merkez-i umumiye bildirerek tetkiki için birinci kongrenin tatbikini isterler. Bu husus her şube murahhası hakkında da cari olabilir. Şu kadar ki böyle münazil murahhasların tebdili halinde o şubelerin heyet-i merkeziye ile anlaşması lazımdır. İhtilaf hususunde her iki tarafın intihab edeceği birer murahhas meseleyi halleder. Heyet-i merkeziyelerle müntehibler arasında usulu dairesinde halledilemeyen mesail evrakı tetkik etmek suretiyle merkez-i umumi hakem olarak halleder.

9- Heyet-i merkeziyelerden heyetçe bir veya birkaç zatın her hangi bir sebepten dolayı heyetten ihracı icab ederse bu zevat hariç olmak üzere diğer azaların ekseriyet-i ârâsıyla vereceği karar esbab-ı mucibesiyle müntehiblere bildirilir. Müntehibler bu kararı muvafik bulurlarsa yerlerine diğerlerini intihab ederler. Muvafik bulmazlarsa esbab-ı mucibe serdiyle kararı reddederler. Heyet-i merkeziye ile müntehibler arasında bu babda zuhur edecek ihtilaf her iki tarafın intihab edeceği murahhaslar arasında hallolunur. Bu murahhasların kararı da layetegayyerdir.

10- Merkez-i umumi ile heyet-i merkeziyeler veya müntehibler arasında mesail-i esasiye dair vukua gelecek ihtilafların hallini her sene akd olunacak umumi kongreye havale olunacaktır.

11- Heyet-i merkeziyelerin müddeti üç aydır. Üç ayın hitamında yeniden intihabat yapılır. Ve yeni murahhaslar iş başına geçinceye kadar muvakkaten eski heyet-i merkezi mevkiinde kalır. Yeni intihabatta eski azalar tekrar intihab olunabilir.

12- Partiye mensup olan azanın her ay muntazaman kazancın yüzde birini aidat olarak vermesi şarttır. Binaenaleyh şube müdürleri bu aidatı toplar. Heyet-i merkeziyeye teslim ederek makbuzlarını sahiplerine iade eder.

13- Heyet-i merkeziyeler gerek aidat gerekse aza tarafından verilen teberruat ile masarifatını temin eder. Ve varidatın yüzde otuzu köyden nahiyeye, nahiyeden kazaya, kazadan sancağa ve sancaktan merkez-i umumiye gönderilir.

14- Lüzumu halinde merkez-i umumi heyet-i merkeziyelerden daha fazla para talebi mecburiyetinde kalırsa ve heyet-i merkeziyeler bu parayı mevcutlarından temin edemezse fevkalade olarak vakt-i hali müsait olan azaların hüsn-i rızalarıyla muavenetlerini talep eyler. Bu veçhile tedarik edebildiği kadarını merkez-i umumiye gönderir.

15- Heyet-i merkeziyeler kendi varidatından fazla bir paraya ihtiyaç hissederlerse bunu evvel emirde kendisine mensup azalardan tedarikine uğraşır. İmkân olmazsa kendisinden yukarda ki merkezlerden talep eder. Bu halde merkezler de bunu veremezse diğer heyet-i merkeziyelerin müşterek muavenetini merkez-i umumiden talep ederek bunu temine çalışır.

16- Heyet-i merkeziyelerin şimdilik başlıca vazifeleri refah ve saadetlerini zamin olan bu mesut içtimai inkılâbın esaslarını muhitin ve eşhasın kabiliyetine göre neşr ve tamim ederek halkın veya kâffe işçi, köylü ve küçük esnafı irşad etmek ve talimatnameye tevfikan teşkilat yapmaktır. Bunun için mümkün olan her vasıtaya müracaat etmek salahiyeti dâhilindedir.

17- Partiye aza kaydı atideki şerait dairesinde olmalıdır.

(a) Partiye mensup azadan her biri temas ettiği her şahsi maksat dâhilinde tenvir ve irşada çalışır. Komünizm esasları hakkında münakaşalar yaparak vicdanında hakiki bir isyan uyandırır. Bu veçhile partiye girmek ve hizmet etmek arzusu uyananlar diğer bir yoldaşla da görüştürülür. Her iki yoldaş da kanaat-i tammme hâsıl oldukta bu zat münevver tabakadan ise evvela aza namzedi kayd olunur. Köylü, işçi ve esnaf ise doğruca aza kaydolunur. Namzed kayd olunanlar münasip bir müddet nezaret altında bulundurulur. Badehu aza kayd olunur.

(b) Aza kayd olunanlar behemehâl din veya namus üzerine yemin ettirmek şarttır.

(c) Kayd olunan azalar heyet-i merkeziyece bir şubeye rapt olunur.

18- Fırkanın evâmirine itaat etmeyen ve meslek namına aldığı vazifeyi ifa edemeyen veyahut şehri aidatını bila-mazeret üç ay vermeyen azalar mensup oldukları şubenin karan heyet-i merkeziyelerce tasdik edilmek şartıyla fırkadan ihraç olunur. İhraç olunan azanın merkez-i umumi huzurunda hakk-ı istinafi vardır. Merkez-i umumi tarafından da ihraç tasdik olunursa ihraç keyfiyeti vesait-i neşriye ile ilan olunur.

19- Partiye mensup her aza mülahazat ve mütalaatını tahriren mensup olduğu heyet-i merkeziye ve hatta merkez-i umumiye bildirmeye salâhiyettardır. Şu kadar ki mektuplara aza yerine numarasını vaz edecektir. Merkez-i umumiye gönderilecek mektuplarda sahipleri mensup oldukları heyet-i merkeziyeyi işaret edeceklerdir. Mesela: Ankara (1681)

20- Suali mutazammın mektuplara mürselünileyhler cevabı vermeğe mecburdurlar.

21- Heyet-i merkeziyelere aza tarafından gönderilen mektuplar meslek ve bilhassa mesleğin mülkümüzde tatbikatı hakkında şayan-ı ehemmiyet mütalaatı havi ise umumun istifadesine vaz olunmak üzere merkez-i umumiye gönderileceklerdir.

22- Heyet-i merkeziyeler sırasıyla köyden itibaren merbut oldukları merkezlere azalarının numune veçhile muvazzah künyelerini göndermekle beraber her on beş günde bir defa faaliyet ve teşkilat hakkında da birer rapor göndermeye mecburdur.

23- Her heyet-i merkeziyede bir aza kaydı defteri, bir karar zabt defteri, bir kasa defteri ve bir makbuz kuponu ve evrak dosyası bulunacaktır.

24- Merkez-i umumiden heyet-i merkeziyelere işbu talimatnameye zeyl olarak diğer talimatlar dahi tebliğ olunacaktır.

Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumisi
Adet 204
Ankara 6/7.10.1920

3/4.10.1920 tarihli umumi talimatnameye zeyldir.

HEYET-İ MERKEZİYELERİN USUL-I MÜZAKERESİ HAKKINDA TALİMAT

1- İçtima zamanlarını haftada bir defa olmak şartıyla günlerinin tayini heyet-i merkeziyelerin tensibine vabestedir.

2- Azaların ekseriyeti içtima etmedikçe resmi müzakerat icra edilemez.

3- Ekseriyetin vücuduyla yapılacak müzakeratta verilecek kararlar heyet-i merkeziye umum azasının nısfından bir fazla olmadıkça meri ve muteber değildir.

Mesela: Umum heyet azası 7, İçtima mevcudu 5, Karar ekseriyeti 4 olursa; 4 rey, yedinin nısfından fazla olduğu için muteberdir. Fakat karar ekseriyeti 3 olursa, yedinin nısfından noksan olduğu için muteber olamaz.

4- Heyet-i merkeziyeler müzakeratında şuabat azasından arzu edenler samiin sıfatıyla bulunabilir ve samiin müzakere mevzuu hakkında söz alarak beyan-ı fikre salâhiyettardır. Yalnız reye iştirak edemezler.

5- Ruznamе-i müzakerat reis tarafından ihzar edilir ve içtima zamanında diğer azaların ruznameye ithalini arzu ettikleri mevad ilave olunarak ikmal edilir. Badehu zabt-ı sabık hülasası okunup kabul edildikten sonra ruznamenin müzakeresine ibtidar olunur.

6- Müzakere neticesinde yapılan kararlar müsveddesi mevcut heyet azası tarafından imza edilir.

7- Bir müzakerede verilen kararlar behemehâl müteakip müzakere zamanına kadar karar zabtı ve defterine geçirilmelidir. [4]

4. Mustafa Kemal'in Halkçılık Programı

13 EYLÜL 1920 TARİHLİ PROGRAM TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU LAYİHASI

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Heyeti Vekilenin siyasi, içtimai, idari, askeri noktai nazarını telhis ve teşkilatı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden programı Büyük Millet Meclisine takdim ediyorum. İşbu esasata müsteniden tanzimi iktiza eden kanun layihasının dahi derdesti takdim olduğu maruzdur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

4 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s. 88-95.

Maksat ve Meslek

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi, hududu millisi dâhilinde temini hayat ve istiklal ve tahlisi makamı hilafet ve saltanat ahdile teşekkül etmiştir.

2- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve istiklalini kurtarmayı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetin hakiki sahibi kılmakla gayesine vasıl olacağı itikadındadır.

3- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve harici düşmanlarla tevhidi mesai edip milleti iğfal ve ifsada çalışan dâhili hainlerin tedibi için orduyu tarsin etmeği ve onun istiklali millinin müttekâsı bilmeği vecibe addeder.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz bulunduğu avamili sefaleti izale ile esbab ve veaiti saadet ve refahını temin etmeği umdei esasiye ve binaenaleyh toprak, maarif, adliye, iktisat ve alelumum içtimai mesailde asrın icabına ve halkın hakiki ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisatı vücuda getirmeyi başlıca vazife addeder. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti gaye ve maksatlarını temin için bilcümle mesai ve icraatında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiili tecavüzat ve ifsadata karşı milletin vahdet ve tesanüdünü halele ve müdafaa ve mücahete kuvvet ve kudretini nakiseye uğratmaktan ehemmiyetle tevakki eder. Siyasi, içtimai umdelerini milletin ruhundan almaya atfi ehemmiyet eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu umdelerin tatbikatında milletin temayülat ve ihtiyacatı hakikiyesini nazarı dikkatte bulundurur.

Mevaddı Esasiye

5- Hilafet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra padişah ve halife-i müslimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini ahzeder.

6- Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. Usulü idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir.

7- İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

8- Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.

9- Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca reyiam ile müntehap azadan mürekkeptir.

10- Büyük Millet Meclisi azasının miktarı her elli bin nüfusta bir aza ohnak itibarıyla tertip olunur.

11- Büyük Millet Meclisi'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup, fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

12- Büyük Millet Meclisi her sene teşrinisani iptidasında bila davet içtima eder.

13- Büyük Millet Meclisi azası her mebdei içtimadan itibaren dört ay sonra Büyük Millet Mecisi'ne ait kaffei hukuk ve salahiyeti haiz olmak ve gelecek devrei içtimaiyeye kadar hali içtimai muhafaza etmek üzere her vilayetten asgari birer aza bulunacak surette içlerinden sülüsünü reyi hafi ile tefrik eder.

14- Bilumum kavanin vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akdi ve ilanı harp Büyük Millet Meclisi'nin cümlei hukukundandır.

15- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti inkisam eylediği devairi kanunu mahsusu mucibince intihap gerdesi olan vekiller vasıtasıyla, reisinin tahtı riyasetinde olarak idare eder. Azayi mütebakiye icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eder.

16- Ordu münhasıran Büyük Millet Meclisi'nin ordusudur. Emrü kumanda salahiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde olup emrü kumandaya müteallik umur erkânı harbiye-i umumiye vekâleti tarafından tedvir olunur.

17- Büyük Millet Meclisi reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisidir. Meclis reisi sıfatıyla Meclis namına vazı imzaya ve tasdiki mukarrerata salâhiyettardır.

İdare

18- Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder.

Vilayet

19- Vilayet umuru mahalliyede şahsiyeti maneviye ve muhtariyeti tammeyi haizdir. Siyaseti hariciye ve dâhiliye, umuru askeriye, beynelmilel münasebatı iktisadiye ve Hükümetin tekatifi umumiyesi ile menafii birden ziyade vilayata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vazedilecek kavanin mucibince bilumum umuru maarif, sıhhiye, iktisadiye, ziraiye, nafia ve muaveneti içtimaiyenin tanzimi idaresi (Vilayet meclislerinin) salahiyeti dâhilindedir.

20- Vilayet meclisleri, beş bin nüfusta bir aza itibarıyla ve reyiam ile vilayet halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilayet meclislerinin devairi intihabiyesi, Büyük Millet Meclisi'nin devrei intihabiyesi kadardır. Müddeti içtimaiyeler senede iki aydır.

21- Vilayet Meclisi azası meyanından bir reis ile dört azadan teşekkül etmek üzere bir heyeti idare intihap eder. Salahiyeti icraiye dairni olan işbu heyete aittir.

22- Vilayette Büyük Millet Meclisi'nin vekil ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi hükümetin umumi ve müşterek vezaifini rüyet etmektedir. İdarei mahalliyeye karşı vaziyet ve vazifesi yalnız murakabeden ibarettir.

Kaza

23- Kaza yalnız bir idarei ve inzibati cüzü olup şahsiyeti maneviyeyi haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin tahtı emrinde bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

24- Nahiye hayatı hususiyede haizi muhtariyet bir şahsiyeti maneviyedir.

25- Nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

26- Nahiye Meclisi nahiye halkınca reyiam ile müntehap azadan terekküp eder.

27- İdare heyeti veya nahiye müdürü nahiye meclisi tarafından intihap olunur.

28- Nahiye Meclisi salahiyeti kazaiye, iktisadiye ve maliyeyi haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

29- Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir. Bir veya müteaddit köyün birleşmesinden hâsıl olan nahiyeye (Divan), bir kasabanın teşkil ettiği nahiyeye (Belde) namı verilir.

Müfettişi Umumilik

30- Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibarıyla birleşerek müfettişi umumilik mıntıkalarını vücuda getirirler.

31- Müfettişi umumilik mıntıkalarının umumi surette asayişinin temini ve bilumum devair muamelatının teftişi ve müfettişi umumilik mıntıkasındaki vilayetlerin müşterek işlerindeki ahengin tanzimi vazifesi müfettişi umumilere mevdudur. [5]

5. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1922) Program Taslağı

(15-16 Ağustos ve 25-26 Ağustos 1922'de gizli yapılan parti kongresi, aşağıdaki taslakları kabul etmiş, ancak bunların geliştirilmesi ve son şeklinin verilmesini yeni seçilecek MK, Komintern ve Komintern IV. Kongresi'ne katılacak olan delegelere bırakmıştır.)

Bu ülkenin en büyük dört sınıfı, burjuvazi, küçük üreticiler, köylüler ve işçilerdir. Hepsinin ekonomik çıkarı, ulusal kurtuluş için dünya kapitalizminin sömürüsüne karşı savaşmaktır. Şimdi Türkiye'de de proletarya örgütünün bağımsızlığını kazanması ve sınıf savaşı yoluyla proletarya diktatörlüğüne hazırlanması, kapitalist gelişme aşaması süresinin kısaltılması için zorunluluktur. Bu partinin istemleri şunlardır:

Siyasi Alanda

1. Dünyanın proleter devletleriyle siyasal ve ekonomik bir birlik kurulması olanaklarının yaratılması.

2. Türkiye'deki ulusal devrimci hareket için tehlikeli olmayan İsveç, Almanya ve Macaristan gibi emperyalist karakter taşımayan Batılı kapitalist ülkelerle ekonomik anlaşmalar imzalanması olanaklarının araştırılması.

3. Batılı emperyalist ülkelerle Türkiye'nin bağımsızlığını garanti eden ekonomik anlaşmalar yapılması.

4. (Japonya gibi) Ulusal hükümetleri olmayan ülkeler hariç, Doğu ülkeleriyle siyasal, askeri ve ekonomik birlik kurulması. Doğudaki bu ülkeler, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Suriye, Mısır, Cezayir, Tunus vb.dir.

5. Kongre, konferans ve benzerlerinin örgütlenmesi yoluyla Hindistan, İran ve diğer Doğu ülkelerinin emperyalizmden kurtuluşu için Türkiye'nin tam desteğinin ve yardımının sağlanması.

6. Doğu halkları arasında her türlü istilacı savaşlara son verilmesi.

İç Politikada

1. Kadınlarda dâhil olmak üzere, 21 yaşını doldurmuş bütün vatandaşlara genel ve eşit oy hakkı tanınmalıdır.

---

5 İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul 1963, s. 33-38.

2. İktidarın örgütlenmesi bütün vatandaşların seçimiyle, taşrada şura (Sovyet) sistemi ve merkezde Yüksek Milli Meclis biçiminde olmalıdır.

3. İşçi ve köylü örgütleri ve yerel seçim komisyonları, ulusal devrimin ve emekçilerin düşmanı olarak bilinenlerin (bunlara Sultan, bütün hanedan, İstanbul aristokrasisi ve burjuvazi dâhildir) oy hakkını kaldırma yetkisine sahip olmalıdır.

4. Parti, işçi köylü ve bütün vatandaşların basın-yayın söz ve toplantı özgürlüklerini savunacaktır.

5. Parti, jandarma kurumuna karşıdır; onun yerine köy, bucak ve ilçe şuraları tarafından seçilecek bir Halk Milisi oluşturulmasından yanadır.

6. Parti, yerel iktidarların şuralara ait olduğunu kabul eder; kaymakamlık ve valilik gibi kurumlara karşıdır.

7. Parti, halk şuraları tarafından seçilen Halk Mahkemelerinin kurulmasından yanadır.

8. Parti, ulus düşmanı olan karşı-devrimcilere ve ülke içinde, bağımsız Türkiye hareketine zarar verecek her türden girişimlere karşı mücadele etmek üzere, yerel şuralar tarafından seçilen ve geniş yetkileri olan geçici bir organın (bağımsız mahkemeler yerine) kurulmasını istemektedir.

9. Parti, genel, eşit ve zorunlu halk eğitiminden yanadır.

10. Din her vatandaşın özel işidir ve parti, din özgürlüklerinin kimin tarafından olursa olsun kısılmasına karşı savaşacaktır.

11. Parti, ulusal azınlıkların siyasal haklarından ve özerk yönetimler örgütlemelerinden yanadır.

12. Parti, saltanatın kaldırılmasından yanadır, bunun için mücadele edecektir. Gerici eğitimde oldukları için Pan-islamizm ve Pan-Türkizme karşı da savaşacaktır.

13. Seçmenlerin milletvekillerini geri çağırma hakkı olmalıdır.

14. Ordu ülkenin siyasal yaşamına katılır.

15. Parti, özürlü yurttaşların ve öksüz çocukların devletin sosyal güvencesi altına alınmasından yanadır.

16. Parti kadınların siyasal haklarından yanadır ve aile köleliğinden tamamen kurtarılmasını istemektedir.

17. Emekçiler için ücretsiz sağlık hizmetleri örgütlenmeli, köylüler için de geniş devlet sağlık ocakları kurulmalıdır.

Ekonomik alanda

1. Köylülerden alınan her türlü vergi kaldırılmalı ve bütün yurttaşlara tek bir artan oranlı gelir vergisi konulmalıdır.

2. Parti, devlet vergilerinin özel kişiler tarafından satın alınması (iltizam) kurumunun kaldırılmasını talep eder.

3. Büyük topraklar az topraklı köylüye paylaştırılmalı ve ulusal çapta büyük çiftlikler kamulaştırılmalıdır. Kendi elleriyle çalışanların toprağı kullanma hakları korunurken, bütün vakıf ve miri araziler devlet mülkiyetine dönüştürülmelidir.

4. Parti, orta ve yoksul köylülerin devlete olan borçları gibi, yerli tefeci ve ağalara olan borçların da silinmesinden yanadır.

5. Köy ekonomisinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi için kooperatif niteliğinde bir Çiftçi Bankası kurulmalıdır.

6. Devlet, küçük köylülere uygun koşullarla, çiftliklerden alınacak tarım araçlarını ve büyükbaş hayvanları dağıtmalıdır.

7. Şimdiye kadar var olan yarı-yabancı Osmanlı Bankası yerine ulusal bir merkez bankası kurulmalıdır.

8. Parti, ulusal sanayiin kurulmasında, emperyalist ve kapitalist etkilere karşı devlet yardımı yapılmasından yanadır. Yalnızca ekonominin en önemli üretim alanlarında, belirli koşullarla, demir madeni ocaklarında, altın, petrol ve en önemli halk ekonomisi dallarında, emperyalist nitelik taşımayan sermayeye, devlet denetimi altında katılım hakkı verilebilir.

9. Üretimde olduğu gibi tüketimde de işçi-köylü kooperatifleri örgütlenmeli ve desteklenmelidir.

10. Sanayi işletmelerinde, Sendikalar Birliğinin fabrika ve işletme komitelerinin kurulması gerekmektedir.

11. Parti, ulusal hareketin ve Türkiye'nin düşmanı olanların (sultanın hanedanın ve yandaşlarının) sermayelerine ve mal-mülklerine el konulması gerektiği görüşündedir.

12. Özel ellerde ve finans kurumlarında bulunan, 250.000 lirayı aşkın üretim dışı servetler zorunlu olarak devletleştirilerek üretimde kullanılmalıdır.

13. İşçi ve köylülerin yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaç mallarının ticaret burjuvazisi tarafından vurgunculuk (spekülasyon) konusu yapılmasına karşı savaşılmalıdır.

14. Üretim için gerekli olmayan, emekçi yığınlarınca tüketilmesi söz konusu bulunmayan her türlü malın Türkiye'ye ithalinde yüksek gümrük vergileri uygulanmalıdır.

15. Türkiye'de üretilen, tüketim fazlası malların ihracı, bir dış ticaret bankası kurulmasıyla devlet tarafından merkezi olarak örgütlenmelidir.

İşçi Sorununda

Parti, yukarıda sıralanan ve bütün emekçilerin çıkarlarını gözeten istekleri dışında, Türkiye işçi sınıfının ulusal devrimdeki ödevlerini göz önünde bulundurarak aşağıdaki talepleri de ileri sürmektedir.

1. Merkezde ve taşrada, işçilerin bütün parti ve sendika örgütlerine tam bir özgürlük içinde üye olabilmeleri ve bu hakkın dokunulmazlığı.

2. Parti 8 saatlik işgünü, 16 yaşına kadar olanların çalıştırılmaması, kadın işçilerin iş güvenliğinin sağlanması, 48 saatlik çalışma haftasının kabul edilmesinden yanadır. Bütün bunlar emekçi örgütlerinden seçilecek denetçilerle yasal yollardan derhal yürürlüğe konmalıdır.

3. Parti, Sendikalar Birliklerinin işletmelerde toplu sözleşmeler imzalama hakkı olmasından yanadır. Hiçbir işveren, sendikaların bilgisi dışında işçi alamaz ve iş akdi imzalayamaz.

4. Parti, grev ve boykot yapma özgürlüğünden yanadır.

5. Parti, işçilerin konut sorunlarının çözümünde devlet yardımı yapılmasının gerekli olduğu görüşündedir. İşçilere uygun konut sağlanması, işverenlerin görevleri arasında olmalıdır.

6. İşçi kooperatifleri bağımsız olmalı ve iş kaybı durumları devletçe sigortalanmalıdır.

7. Devlet (1 Mayıs, 7 Kasım ve 18 Mart gibi) uluslararası işçi bayramlarını tanımalı ve bayram günlerinde işçi sınıfının tatil yapma hakkını sağlamalıdır.

8. Devlet işçilere toplantıları ve örgütlenmeleri için salonlar vermelidir.

9. İşçi örgütleri yerel şura ve TBMM seçimlerine kendi bağımsız aday listeleriyle katılabilmelidir.

10. Parti işçi gençliğin örgütlenmesi ve komünist düşünceler doğrultusunda yetiştirilmesi gerektiği görüşündedir ve bunu kendi ödevi olarak yükümlenmektedir.

11. Parti işçi ve proleter yığınları içinde sınıf savaşı, sosyal devrim ve komünizm ülkülerinin yayılmasını kendi görevi saymaktadır.

12. Parti emekçi halk yığınlarını örgütleyip elindeki bütün güçleri kullanarak işçi sınıfının ve yoksul köylülerin çıkarlarını sağlamayı amaçlayan bu istemleri savunacaktır.

13. İdealist dünya görüşü ve tutucu nitelik taşıyan burjuva ve küçük burjuva örgütlerine karşı Komünist (İştirakiyun) Partisinin tavrı şu görüş noktasından hareket eder: Her türden Batı yanlısı gruplara karşı amansızca savaş, orta köylülerin ve aydınların çıkarlarını savunan Halkçılarla ve diğer parti ve gruplarla bazı siyasal sorunlarda ilişki kurmak ve işbirliği yapmak.

14. THİF kişilerin değil, çelik iç örgütsel disipline sahip, proletarya ve köylülerin kurtuluşu için her şeyini feda etmeye hazır, işçi sınıfının ve köylülerin kalıcı ve kararlı en ilerici kesimlerinin partisidir. Yenilmez Marksist metotlarla donanmış olan parti Türkiye'nin hatasız tarihsel gelişme yolunu belirlemiştir ve uluslararası proletarya ile birlikte bütün bilinçli proleterleri, tüm emekçi insanlığın süregelen sömürü ve baskıdan kurtarılması için sınıf savaşı alanına davet etmektedir.

15. Parti, Türkiye'de komünist hareketin gelişmesinde her türden oportünist ve işbirlikçi unsurlara karşı olduğunu, Batı ve Doğu emekçilerinin güçlü ve savaşkan organı olan 3'üncü Enternasyonale bağlılığını yüksek sesle herkese duyurur.[6]

6. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası (Siyasi Programı)

Birinci Kısım

Siyaset-i Umumiye

1. Bugünkü Hükümetlerin kâffesi, en demokrat, en müsavatperver ve hâkimiyeti, efrad-ı milletin umumuna teşmil etmeye en ziyade taraftar olanlar dahi dâhil olmak üzere, en müsavatperver cumhuriyetler, şerait-i içtimaiye ve vesait-i istihsal ve maişette hodgâmâne bir müsavatlığı ve mülkiyet-i şahsiyeyi kabul ve terviç etmiş olduklarından dolayı sınıf-ı güzidenin bilâkaydüşart hâkimiyetine ve fukaray-i kasibeden ibaret olan ekseriyet-i milliyenin bunlara mutavaat ve esaretine müncer olmaktadır. TKF, hâkimiyet-i milliyeyi rençper, asker, amele ve erbab-ı ücurattan ibaret olan milletin ekseriyetine irca için vâsi teşkilat-ı mahalliye ve en yüksek devlet teşkilatına kadar bilumum umur-u hükümette bu ekseriyet-i milliyenin vaz-ülyed bulunmasına çalışacaktır.

2. Hakikatte sermayenin ve güzide sınıflar hâkimiyetlerinin vücuda getirdiği demokrat hükümetler bu mahiyet-i hakikiyyelerini setrederek umumun hâkimiyetini tesis iddia-i riyakârânesinde bulundukları halde, TKF RFSC'nin tatbik ettiği esaslar dairesinde

6 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 255.

şerait-i içtimaiyyede müsavat hâsıl olarak hiçbir sınıfın diğerine tahakkümü imkânı kalmayıncaya kadar, hukuk-u hâkimiyeti rençber, amele, asker, köylü ve erbab-ı ücurata hasretmek ve hayat-ı cemiyette tufeyli bir hayat yaşayan güzidegânın hukuk-u siyasiyesini kasr ve tahdit etmek taraftarı olduğunu müteşahhiren ilân eder.

3. Meşrutiyet hükümetleri, hürriyet-i içtimaiye, hürriyet-i matbuat, hürriyet-i ittihat gibi, hayat-ı cemiyette iştirak-i umumiyeyi temin ve teshil eden hürriyetleri yalnız lâfzen ve şeklen tesis edebilir. Çünkü gerek idare-i teşkilâtın daima güzide bir sınıf elinde ve onun makasıt ve menafiine merbut bulundurulması ve gerek erbab-ı mesainin daima fakir ve esir olmaları, bu hürriyetlerden fiilen istifadelerine imkân bırakmaz. TKF fukara-i kâsibenin bu hürriyetlerden müstefit olmasını vasî mikyasta temin ve sermayedarlarla güzide sınıf elinde bulunan vesait-i neşriye ve tab'iyeyi onların teşkilâtına tevdi etmek suretiyle ekseriyet-i milliyenin ihtiyac-ı tekâmülünü temin edecektir.

4. Meşrutiyet ve demokrasi hükümetleri asırlardan beri cins, mezhep ve millet tefrik etmeksizin müsavat ilan etmiş oldukları halde, sermayenin tahakkümü hiçbir yerde ve hiçbir zaman tesis-i müsavata imkân bırakmamış ve bilakis sermaye işletmek ve muhterikane temettü temin etmek için her gün yeni sahalar aramakta olmasından dolayı emperyalizm denilen tasallût siyaseti vücuda gelerek birçok ırklar ve milliyetler tazyik ve imha edilmiştir. TKF, bütün içtimaiyat-i beşerde şeriat-i mütesaviye vücuda getiren cihan inkılâbının umdelerini kabul ederek, aile hayatına kadar bilumum şerait-i içtimaiyyede müsavatı tesise çalışacaktır.

5. TKF intihabatta ekseriyet-i milliyeye ait iradenin kemal-i vuzuh ile tecellisi esasını kabul ettiği gibi, kuvay-ı devletin teşrîî ve icraî kısımlarına tefriki suretiyle müessesat-ı intihabiyenin halktan uzak kalmasını tashih ederek, teşrîî ve icraî salâhiyetleri doğrudan doğruya ekseriyet-i milliye mümessillerinin elinde bulundurmak ve icra vekillerinin mesuliyetini daha sıkı temin etmekle beraber, mümessillerin de daire-i intihabiyyelerince geri çağrılabilmesi suretiyle mesuliyetlerini tesis etmek taraftarıdır.

6. TKF, idare teşkilâtının da, esas olarak vilâyet, kaza ve nahiye gibi cüz-ü idarilerin, köyden başlayarak, aşağıdan yukarıya doğru, bilintihab teşekkül eden mahalli şûrâ heyetlerine bırakılmasını ve Büyük Millet Meclisine merbut müteselsil bir halk teşkilâtının hâkim olmasını tervic eder.

7. TKF, orduyu sahib-i servet sınıflarının bir aleti menzilesine indiren ve onu hukuk-u siyasiyyeden men' ederek milletin sınıfları arasından ayıran meşrutiyet kaidelerini reddederek, umum efrad-ı milletin kapitalizm ve emperyalizm aleyhinde mücadeleye mecbur olduğu ve efrad-ı askeriyenin, rençber, amele, köylü ve erbab-ı ücurat ile birlikte aynı hukuk-u siyasiyyeye malik bulunduğu umdesini kabul eder.

8. TKF kırtasiyeciliği izale etmek için bütün kuvvetiyle mücadeleye azmetmiştir. Halk zümreleri arasında seviye-i irfanın yükselmesine ve rençper, amele ve işçiler arasında idare başına geçmek için müstait olanların yetişmesine intizaren, şimdilik eski usulde kesb-i ihtisas etmiş olanlardan istifade etmeği zaruri görmekle beraber, şûrâlar azasından her birinin devlet umurundan bir şubede iştigale ve diğer şuabatta tecrübe yaparak bütün umura vakıf olmak mecburiyetini ve bütün işçi sınıfının tedricen devlet umurunu tedvire alıştırılmasını halk kitlelerinde seviye-i irfanın yükselmesiyle devlet kuvvetinin ilgasına müteveccih mesâi cümlesinden addeder.

Münasebat-ı Milliye

9. TKF Türkiye'de sâkin olan bütün milletlerin, evvelâ sınıf-ı güzide ve eshab-ı arazi idaresindeki hayat-ı esareti ilga için mücadeleye iştirak etmeleri, sâniyen Avrupa emperyalizmine karşı ilân ve bugüne kadar idare edilen mücahedatta fiilen ve ruhen ittihat eylemeleri şartıyla, hukuk-u mütesaviyesine taraftardır.

10. Tazyık altında bulunan bütün milletleri ve onları tazyık etmekte olan memleketlerdeki işçileri, TKF, hukuk-u mütesaviyeye malik ve müstemlekelerin mukadderatını istedikleri veçhile halletmeye salâhiyettar addeder.

11. Milletler arasında hakiki ve müstakil ittihadın temin-i husulü için, TKF, şûrâ usulünü kabul eden devletlerin mütekabilen istiklâllerine hürmetkâr olmak üzere revabıt-i itilâf ve muhadenetle birleşmelerini ve teşrik-i mukarrerat eylemelerini kabul eder.

12. TKF, milletlerin teferrüt arzularını takbih ve diğerlerini taht-ı tazyıkında bulunduran milletlerin işçilerini, saadet-i beşeriyyeyi imha eden bu gibi ihtirastan tenzih eyler.

Umur-u Askeriye

13. Hukuk-u siyasiyesi kasr ve tahdit edilen sınıf-ı güzide müstesna olmak üzere, milletin bütün efradı askerdir. Bu itibarla, bütün rençper, amele, işçi köylü sınıfları mekteplerden başlayan umumi bir terbiye-i askeriye ile yetiştirilecektir. Ancak talim ve terbiye-i askeriyede sosyalizm maarifi esastır. Bunun için her kıta bir komünist heyeti teşkil ve her orduda haiz-i itimat bir siyasi komünist komiseri bulunacaktır.

14. Talimler kısa olacak ve kışlalar askeri ve içtimaî mektepler şekline yaklaştırılacaktır.

15. Kızıl inkılâp ordusuna inkılâp ruhunu vermek için, ilk zamanlarda az dahi olsa, halk sınıfları arasından çıkıp liyakat gösterenlere âmir sıfatıyla kumanda salâhiyeti verilecek ve ordu teşkili meselesinde istidat, azim ve metanet sahibi ve sosyalizme taraftar olan efrad-ı millet kumanda umuruna ihzar edilecektir.

16. Ordu teşkili ve harekât-ı harbiye icrası hususlarında ordu kadrolarını mütehassıs zabitanı kamekân istihdam edilecek ancak bu zabitânın efrad-ı askeriye ile tesavi-i hukukunu tanıması ve amirlik hakkının yalnız vezaif-i askeriyede kumandaya münhasır olduğunu bilmesi temin olunacaktır.

17. Kumandanların suret-i intihabı meselesi kıtaat-ı askeriyenin seviye-i irfanına müteallik olduğundan, intihaplarda isabet imkânının husulüne kadar usul-ü tayin ibka edilecektir.

Umur-u Adliye

18. TKF, mehâkimin müteaddit derecatını ve azale-i hukuktan başka faidesi olmayan bi-lüzum usul ve teşrifatı kâmilen ilga ederek, halk arasından müntehab ve muvakkat âdil heyetlerine ve bir dereceden ibaret müstakil mahkemelere taraftardır.

19. TKF, ceza hususunda mücrimden ziyade, onu ikâ-i cürme sevkeden esbab ve müessirat ile mücadele etmek esasını umde-i adalet olarak kabul ettiğinden, tevbih-i içtimaî cezasını tesise, hapis yerine sây-ı mecburîyi, hapishaneler yerine terbiye müesseselerini ikame etmeye çalışacaktır.

Umur-u Maarif

20. Maarifte TKF'nin gayesi, heyet-i içtimaiyyede sunufun ilgasına, beşeriyetin şerait-i içtimaiye ve esbab-ı maişette tesavisine ve komünist beşeriyetin terakki ve tekâmülüne hâdim olacak teceddüdatı tatbik etmektir.

21. Bilumum işçi ve köylünün komünist esasatını tahsil edebilmesi için müessesat vücuda getirmekle beraber, komünizmi sureti kat'iyyede tesis edebilecek ensali yetiştirmeye çalışacaktır.

22. Tahsil ve terbiye meccani, umumi ve fennidir.

23. Çocuk bahçeleri, ana mektepleri leyli olarak teksir olunacaktır.

24. Kadınlar ve erkekler için, komünist heyet-i içtimaiyeye âzâ ihzarı maksadıyla (mesâi mektepleri) tesis olunacaktır.

25. Bütün okuyanlara yemek, elbise, kundura, kitap ve levazım-ı tedrisiye devlet hesabına ita olunacaktır.

26. Muallimler ordusu, maarif amelesi ordusu halinde ve komünist efkârı ile meşbu olarak ihzar edilecektir.

27. Maarif-i milliye şûraları faaliyete sevk olunarak, okuyup yazmak bilenler mecburi surette seferberlik usuluyle hizmete celp ve muallimler ordusu bu suretle teşkil olunacaktır.

28. Okuyup yazma öğrenmek yahut malûmatını tevsi etmek maksadıyla müracaat edecek işçi ve köylüye her suretle muavenet olunacak ve umumi dersler, müfid sinemalar, yaşlı adamlar için mektepler, kütüphaneler, halk darülfünunları açılacaktır.

29. Onyedi yaşından yukarı olanlar için, umumi terbiye ile beraber, sanayi tedrisatının tevsiine çalışılacaktır.

30. Âli mektepler, dersleri öğrenmek arzusunda bulunan her ferde küşade bulundurulacak ve mekâtib-i âliyede tedrisatta bulunabilecek âlim ve mütefennin zevat bu işle tavsif ve talebe arasındaki sun'i farklar ref' ve ilga edilecektir.

31. Eşhas yeddinde bulunan hazain-i tedrisat kâmilen heyet-i içtimâiye namına zabt ve müsadere olunarak umumun istifadesine vaz' olunacaktır.

Umur-u Diniye ve Mezhebiye

32. Umur-u diniye ve mezhebiyede TKF'nin mesleği hissiyat-ı diniye ve mezhebiyeye ihtiram etmektir.

33. İslamiyetin sosyalizmi tamamıyla tesis eden esasları neşr ve tamim olunarak, komünistliğin bir fazilet-i diniye ahlakıye olduğu ispat edilecektir.

Umur-u İktisadiye

34. TKF, bilhassa şerait-i iktisadiyede müsavatın hâdimidir. Binaenaleyh bütün vesait-i istihsaliye, erbab-ı sây ve amelin mülkiyeti müşterekesi şeklinde ifrağ edilecektir.

35. Memlekette kuvve-i istihsaliyenin her veçhile tezyidi ziraat ve sanayi hususlarında terakkiyat-ı fenniyenin tatbiki suretiyle, ahalinin vasî mikyasta temin-i ihtiyacına ve mütesaviyen her ferdin fevaid-i medeniyetten azami istifade etmesine ihtimam olunacaktır.

36. Memleketimizde büyük şuabat-ı iktisadiye mevcut olmamakla beraber, TKF, mühim şuabatı bir araya toplayarak istihsalâtı temerküz ettirmeye ve menabi-i servet-i memleketten azami istifade etmeğe çalışacaktır.

37. Diğer milletlerle iktisadî tesanüde ve bilhassa komünist milletlerle aynı iktisadî plan dâhilinde mütekabilen istifadeye ihtimam edilecektir.

38. (atlanmış)

39. Küçük ve orta sanayi hükümetçe siparişler verilmek suretiyle himaye ve takviye edilerek, bunları esnaf ittihatları ve kooperatifler şeklinde birleştirmek, küçük teşebbüsatı bir araya toplamak ve bu ittihatları iktisadî müsaadat ile teşci eylemek ve küçük esnafın makine istimal eder müessesat haline gelmelerini temin etmek ve bu suretle büyük istihsal heyetleri vücuda getirip her şube-i istihsalin âmillerini birleştirerek işçi ittihatları tesis eylemek, fırkanın iktisadi umdelerinden en mühimidir.

40. İşçi ittihatlarının bütün iktisadiyat-ı milliyeyi ellerinde bilfiil temerküz ettirecek bir şekle girmeleri temin olunarak hükûmet-i merkeziye iktisad-ı milli ve işçi kitleleri arasında revabıt-ı kaviyeyi vücuda getirmelerine çalışılacaktır.

41. Memleketimizde mevcut işçi kuvvetini tanzim ve tensik ve bu kuvvetten muhtelif menatık-ı iktisadiye ve muhtelif şuabat-ı istihsaliye arasında muntazaman tevzileri suretiyle azami istifade etmek fırkanın makasıd-ı mühimmesinden biridir. Alışmaya kâdir ahalinin muntazaman ve vâsi bir faaliyete sevki şûrâlar idaresinde ve işçiler ittihadının vezaif-i asliyesinden addolunacaktır.

42. Memleketin işlenmemiş bir karış toprağı kalmamak şartıyla bütün arazisini işlemek, müstaid mahallerinde büyük müessesat-ı sanaiye vücuda getirmek suretiyle işçi kitlelerinin tezyidini ve çalışanlar arasında arkadaşça bir intizam, ihtiyari bir faaliyet, inkılâp ruhuyla ve mesuliyet hissiyle tezayüt edecek bir gayret teminini fırka elzem addeyler. Bunun için halk kitleleri kapitalistlerin, eshab-ı arazinin ve tüccarın ortadan kaldırıldığı ve refah-ı umumiyenin ancak halk tarafından bizzat sarf olunan mesâi ile elde edildiğini görmelidirler.

43. Sanayide mütehassısların daha iyi çalışmaları için daha yüksek maaş almaları usulünün şimdilik mer'iyetini ve eshab-ı arazinin de vukuf ve tecrübesinden bir müddet istifade olunmasını fırka kabul eder.

44. Fırkanın terakkisi ve sanayide tatbiki için fenn-i tatbikat mektepleri, laboratuarlar, tahrir müesseseleri yeni fen usullerinin ve keşiflerin tedkiki için ameliyat-haneler açılarak fenni mesai için müsait şeriat ihdası temin olunacaktır.

Umur-u Ziraiyye

45. Ziraatta fırkanın kabul ettiği esas müşterek ziraat, yani araziyi şûrâ.....sosyalist ziraat meseleleri-? haline getirmektir.

46. Bu maksadın temini için cemaat halinde arazi işletmek üzere müteşekkil cemiyetlere müzaheret edilecek ve böyle cemiyetler teşkiline halk sevk ve teşvik olunacaktır.

47. Kimin olursa olsun ekilmiş arazi devlet namına ektirilerek umumun istifadesi temin edilecektir.

48. Köy ziraatının tevzi ve tezyidi için lede-l-hace bütün çiftçi kuvvetleri devletçe seferberlik usuluyle derc ve cem' ve ihtiyaç görülen köylere sevk olunacaktır.

49. Köyler ihtiyari çiftçi ittihatları itibar olunarak mahzar-ı müsaade olacaktır.

50. Köy ve çiftlik mahsulâtına mahsus kooperatiflere hükümetçe muavenet ettirilecektir.

51. Fakir ve küçük zira' ve köylülerin araziden istifadeleri tanzim, onlara ıslah edilmiş (tohum?).....tevdi, köy hayvanatının ıslahı için damızlık ita ve amelî muavenet-i ziraiyyeye mahsus müessesat ihdas olunacak, köylüye mahsus alat ve edevatın şûrâ

tamirhanelerinde tamirine, toprağın ıslahı için mevadd-ı kimyeviyye tevziine teşebbüs edilecektir.

52. Şehir ve kasabalardaki işçilerinde köy işçileriyle ülfet ve itiyat.....ettirilmesi maksadıyla teşebbüsatta bulunulacaktır.

53. Köylerdeki fakir ve yetim insanları toplayarak köy ağalarının nüfuzundan kurtarmak için şehir işçilerine karıştırmak ve bunlardan doğrudan doğruya fırkaya merbut ve müstakil ve bunlardan köy işçileri ittihadı vücuda getirmek fırkanın maksadı cümlesindendir.

54. Köy ağalarının techiz ve tahakkümüne tufeyli istifadesine karşı şiddetle mücadele etmek fırkanın vezaifindendir.

55. Orta halli köylüler hakkında fırkanın siyaseti bunları tedricen sosyalist teşkilatına celb etmektir. Fırka bunları köy zenginlerinden tefrik ve işçi sınıflarına takrib eylemek, ihtiyacatını kemal-i dikkatle tetkik etmek, onun cehaletini tazyik ile değil fikri faaliyet ile izale ve menafi-i hayatiye-? alakadar bulunduğu mesaide kendisiyle amelî bir surette itilaf eylemek ve sosyalist teşkilatın tatbiki hususunda .....müsaadatta bulunmak fikrindedir.

Mahsulâtın Taksimi

56. Mahsulât ve masnuat tevzi ve taksimi hususunda Türkiye Komünist Fırkasının gayesi ticaret-i şahsiyyeyi ref' ve izale ederek memleketin her tarafında mahsulât ve masnuatın ihtiyacına göre ve bir nisbet-i adile dairesinde umum ahaliye taksim etmektir. Bunun için ahaliyi istihlak cemiyetleri silsilesine rabt ederek bu cemiyetler marifetiyle bütün ihtiyacat-ı eşyasını ser'i ve muntazam surette tevzi eylemektir. İstihlak cemiyetlerinin ve bunların ittihadının esasını teşkil etmek üzere umuma ve işçilere mahsus kooperatifler tesis olunacaktır. Ve fırka azası bu kooperatiflerde çalışmaya, onları işçi ittihatları vasıtasıyla idare eylemeye, kooperatifler etrafında toplanacak işçilerin intizamını temin etmeye ve bütün ahaliyi kooperatiflere dâhil olmaya ve bütün kooperatifleri de bir kitle halinde birleştirmeye mecbur tutulacaktır.

Meskûkat ve Banka Umuru

57. Bilumum bankalar millileştirilerek ve emniyet (?) sandıkları ve maliye şubeleriyle tevhid olunarak umumu Türkiye Millet Bankasını vücuda getirmek ve bu bankayı sermayenin merkez terakümü halinden çıkararak işçi hükümetinin ve inkılâp iktisadının vasıtası haline getirmek fırkanın esaslı maksadından biridir. Bu halde bütün banka umuru münhasıran Türkiye Sovyet hükümetinin elinde bulunacak ve banka muamelat-ı hesabiyyesi tamamen hükümet muhasebatına tahvil ederek banka heyet-i ictimaiyyenin muhasebat dairesi şekline girecektir.

58. Komünizm usulüyle istihsal ve tevzi-i servet tamamen tanzim edilmedikçe meskukat ve evrak-ı nakdiyyenin ortadan kaldırılması mümkün olamayacağından fırka bu umurun tanzimine kadar meskukat meselesini tehire taraftardır.

59. Vesait-i istihsaliyyenin kâmilen millileştirilmesi ve istihlakat-ı umumiyyenin tanzimi temin olunduğu zaman devlet makinesi memleketin iktisadiyat-ı umumiyyesini fiilen idare edecek teşkilata münkalib olacağından iktisadiyat-i maliyye bütçesi devlet bütçesi olacaktır. Ve bu vaziyette devlet bütçesinin tevazünü memlekette istihsal ve

istihlak meselesinin tanzimi ile temin olunur. Ancak bu zamana kadar intikal devresi için devlet mesarifi müterakki irad ve servet vergileriyle temin olunacaktır. Mülkiyet-i şahsiyyenin peyderpey ilgasıyla servet-i umumiyyenin millileştirilmesine müteveccih mesai devam edeceğine nazaran bu vergilerin varidat temin edemediği takdirde dahi devlet mesarifatı muhtelif inhisarlar varidatıyla kapatılacaktır.

Mesken Meselesi

60. Fırka mesken meselesini de millileştirilmesi zaruri bir servet meselesi addeder.

Fırkanın nokta-i nazarı emlak sahibi olmayan erbab-ı say ü amelin..... temin ve harap ve mugayir-i sıhhat fakirhanelerini tahrip, muhtac-i tamir olanları tamir ve yenilerini şerait-i sıhhıyeye ve yeni hayatın icabatına göre inşa etmek merkezindedir. Gerek bu nokta-i nazarların temini ve gerek komünizme ait teşkilatın tesisi için icabında fazla mesakine vaz-ı yed etmeye ve müsait binalara muhtaç işçi aileler yerleştirmeye taraftardır.

Muavenet-i İctimaiyye ve Şerait-i Mesai

61. Erbab-ı say ü amel hâkimiyetinin tesisiyle Rusya'da kanun halinde tedvin edilen sosyalist fırkası asgari programının tamamen kabul ve tatbiki Türkiye Komünist Fırkasının en müstacel tasmimatındandır (?) Programa nazaran mevadd-ı atiye tatbik edilecektir.

1. Sâât-i mesai ale-s-seviye sekiz saattir. Yalnız 18 yaşını ikmal etmemiş olanlarla mugayir-i sıhhat şuabat-ı mesaide ve maden kuyularında çalışan işçiler için azami müddet altı saattir.
2. Bütün erbab-ı mesai için haftada kırk sekiz saat istirahat verilecektir.
3. Kaide-i umumiye olarak evkat-ı muayyene haricinde çalışmak men olunacaktır.
4. On altı yaşını ikmal etmemiş olanlar çalıştırılamayacaklardır.
5. Bütün kadınlarla 18 yaşını ikmal etmemiş erkekler evvela evkat-ı muayyene haricinde saniyen gece hizmetlerinde salisen vücutlarına zarar getirecek işlerde çalıştırılamayacaktır.
6. Hamile kadınlar vaz-ı hamlden evvel ve sonra sekizer hafta çalıştırılmayacak ve maaşları tam verilecektir. Vaz-ı haml esnasında meccanen muavenet-i sıhhat ve tıbbiye temin olunacaktır. Çocuklu kadınlara her üç saat nihayetinde yarım saatlik istirahat müddeti verilerek çocukların emzirilmesi teshil edilecek ve emzikli kadınlara zamm-ı maaş icra olunacaktır.
7. Mesai ve ahval-ı sıhhiye müteradiyen teftiş edilecek ve bu teftişat işçi cemiyetleri tarafından yapılacaktır.
8. Her ne sebepten olursa olsun çalışmaya kabiliyetlerini zayi edenlere muavenet-i ictimaiyye temin olunacak ve işsizliğe karşı sigorta usulü tatbik edilecektir.
9. Bil-inkıta bir sene hizmet etmiş olan işçilere maaşları tam verilmek şartıyla bir aylık mezuniyet verilecektir.
10. İşçi ücretleri tarifesi işçi cemiyetleri tarafından tanzim ve devletçe tesviye-i maaşta esas ittihaz olunacaktır.
11. İşsizlere iş tedarik etmek mecburiyeti kabul edilecektir.
12. İstihsalat hesabının icrası ve mahsulâtın memlekete suret-i tevzi hususunda işçi cemiyetlerinin rey ve mütalaası alınacaktır.

13. Şerait ve müddet-i mesai hakkındaki mevadd her nevi mesaiye, inşaat amelesine, kara nakliyatı işçilerine, ev hizmetçilerine, köy rençperlerine tatbik ve teşmil edilecektir.

62. İmkân hâsıl olduğu takdirde fırka maaş ve ücretleri tenzil etmemek şartıyla saat-ı mesaiyi altıya indirmeyi ve kalan iki saatin... ve amelî idare-i memleket ahvallerini tahsile ve terbiye-i askeriyeye hasr ve tahsis mecburiyetini ve semerat-ı mesainin tezyidi için teşvik-amiz mükâfatlar ihdasını dahi hedef-i mesai ittihaz eder.

63. Türkiye Komünist Fırkası harb ve sefalet kurbanlarına ve gayr-i tabii şerait-i ictimaiyye mahkûmlarına devletçe vasi mikyasta muavenet olunmasını talep eyler ve her türlü hayat-ı tufeyl-ane ile mücadeleyi vazife addederek say ordusundan hariç kalanların kaffesini mezkûr orduya ithale gayret eder.

Sıhhat-ı Milliye

64. Türkiye Komünist Fırkası sıhhat-ı milliyenin muhafazası hususunda en vasî tedabir ve takyidat ittihazını vazife-i esasiyye cümlesinden addeder.

65. Eczahanelerin, büyük hastanelerin, tebdil-i hava mahallerinin millileştirilmesi ve etibbanın hizmet-i mecburiye ile tavzifleri, sarî hastalıklarla mücadele-i daime tesis, herkesin suhuletle istifade edebileceği şekilde meccanî ve fennî muavenet-i sıhhiye terakkisi fırkanın cümle-i amelindedir.[7]

7 Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 40-45.

Ek–4

Ziynetullah Nevşirvanov'un *İdrak* gazetesindeki makalesi: "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?"

İdrak / 10 Mayıs 1335-1919 Cumartesi

Ziynetullah Nevşirvanov 1914'ten önce İstanbul'a gelen ve İstanbul Üniversitesi'nde okuyan Tatar Türklerindendir. İstanbul'da Sosyal Demokrat Parti içinde faaliyette bulunmuş, İstanbul gazete ve dergilerinde çeşitli konularda makaleler yazmıştır. 1920 yılında Ankara'ya geçerek Hafi TKP'nin kurucularından olmuştur. Aşağıdaki makale Z. Nevşirvanov henüz İstanbul'dayken, Osmanlı Sosyalist Fırkası başkanı Hilmi Bey'in (İştirakçi Hilmi) çıkardığı *İdrak* gazetesinde 10 Mayıs 1919 tarihinde, "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?" başlığıyla ve 'Zenon' imzasıyla yayımlanmıştır.

Aşağıdaki metin Türkçede ilk defa yayımlanmaktadır.

Milliyetçilik ve sosyalizm ilişkisini 1919'ta tartışan bir makale olarak konunun önemini günümüzde de koruduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

(Metinde okunamayan kelimeler (.....) olarak bırakılmış, parentez içinde ve italik yazılan kelimeler ise orijinal kelimenin günümüzdeki karşılığı olarak ilave edilmiştir.)

Sosyalist Âlemi;

"Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?"

İşte sizlere bir sual. Öyle bir sual ki nazariye itibarıyla Avrupa'da Amerika'da birçok ulemayı, içtimaiyatçılar iktisadiyatçıları, işgal etmiş durmuştur. Birçok ulema ; 'evet, olabilir, olur!' dedikleri halde diğerleri 'hayır olamaz milliyetperverlik ve sosyalizm gaye itibarıyla yekdiğerinin zıddıdır' demişlerdir.

Bu mevzu üzerindeki ihtilaf-ı usul esas meseleden değil milliyet ve sosyalizmin tarif veya telakkisindeki *(anlayış)* fark muhaliflerden ve daha doğrusu nokta-i nazar ihtilâfından doğmuştur. Bazı adamlar vardır ki sosyalizmin bir 'meslek-i iktisadi' olduğunu bilmezler, sırf istihsal ve istihlak üzerinde bugün cari bulunan iktisadi sistemi daha insaniyetperverane bir sisteme tebdile *(dönüştürme)* (.....) bir mezheb-i insaniyetkârane suretiyle telâkki etmezler; sosyalizmi milliyete milliyetperverliğe muarız bir cereyan olmak üzere anlarlar. Sosyalizme dair malumatlarının noksanlığından dolayı bu tarzda düşünenleri kısmen mazur görebiliriz. Çünkü bu zavallıların cehline *(bilgisizliğine)* sebep olanlar –kısmen– sosyalistler, bizzat kendileridir. Kendi mesleklerini (.....) ve izah ile heyet-i içtimaiyeye anlatmaya çalışmak vazifeleri iken bunda kusur etmişlerse zavallı halkı muahezeye *(sorgulama)* hakkımız yoktur. Fakat bununla beraber kusur ve mesuliyetin en büyük hissesi sosyalizm düşmanı olan zenginlere, patronlara; patronların ellerinde oyuncak olan hükümetlere, hükümetlerin sansürlerine nizamat-ı tehdidiye ve takiyyeddiyesine aiddir. Manafi-i şahsiyesini temin maksadıyla milliyetperver geçinerek burjuvalara, zenginlere yardakçılık eden birçok 'milli mütefekkir!' bulunur. İşte bu mesuliyetten onların da hisseleri olduğunu unutmamak gerekir.

Zira onlar kendi şahsi menfaatlerini patronlar sayesinde temin etmekte olduklarından patronlara muarız ve düşman olan sosyalizmi milliyetperverliğe de muarız suretiyle göstermeye gayret etmektedirler. İşte asıl sosyalizme muarız ve düşman görünen milliyetperverlik de bunların fikir ve kalemlerinden ve daha doğrusu patronların kese ve veznelerinden çıkmaktadır.

Patronlara ve patronların in'am *(iyilik)* ve ihsanı sayesinde yaşayan bir sınıf münevvere göre milliyetperverlik sosyalizm ile mütezât *(birbirine zıt)* ve muarız telakki olunur. Bunlara göre milliyetin asıl bâtını *(içyüzü)* manası ve milliyetten maksat evvelâ para, saniyen yine para, salisen para sayesinde tahakkümün ve rabian *(dördüncü)* yine tahakkümdür. Bunlar (.....) hazırda milletlerin meydan-ı mücadelede yegâne keskin silahları iktisadi kuvvettir diyerek sermayeciliği (kapitalizmi) takviyeye gayret ederler. Kapitalizmi, ameleyi her an sefil bırakan kendi istihsallerini harice ve dâhile karşı müdafaa için –halk üzerinden toplanan vergilerle- askeri teşkilatı ıslah ve takviye de en birinci tedbirlerindendir. Görülüyor ki bunların milliyetperverliği tarz ve idraklerinde kasdi bir uydurmacılık vardır. Bir takım sadedil *(kolay aldanan)* gençler de bunların ağlarına (dam-ı iğfallerine) *(tuzaklarına)* düşerek bütün kanaat-ı vicdaniyeleriyle milliyetperverliği bu türlü telakki etmeye alışmakta ve hayatının kıymetli anlarını bu tufeyli *(asalak)* mahlûkatın menafini müdafaaya ve himayeye zayi ve israf eylemektedirler.

Diğer bir çok milliyetpervere göre milliyetçilik cemiyet (.....) bir parça olan heyet-i içtimaiyenin (.....) hürriyet ve istirahatini temin etmektir. Tabir-i diğerle bir kitle-i halkın lisânda, dinde, örf ve âdette kısa bir tabirle vicdanda hürriyetini temininden ibarettir. Lisânın, dinin, örf ve âdetin en kuvvei ve zindesi heyet-i içtimaiyenin en büyük ekseriyetini teşkil eden halkta olduğundan bu nevi milliyetperverlik bir nevi halkçılıktan ibarettir. Fakat bu nevi halkçılığın sosyal demokraside olan halkçılıktan –saha itibarıyla- farkı vardır. Bu nevi halkçılık halkın manevi ve vicdani hürriyetine taalluk *(ilgili)* ettiği halde sosyal demokraside olan halkçılık halkın iktisadi hürriyetine müteveccihdir *(yönelik)*. Bize göre bunlar yekdiğerine muarız ve düşman olmayıp biri birinin inkısarından *(bölüm)* ibarettir. Gaye bir olmakla beraber çalışacak sahaların taksimatında veya inkısarından *(bölünme)* ibarettir. Bu nevi milliyetçilikte esas olarak asıl halk kitlesi alındığından halk lisanı ve edebiyat lisanı olmak üzere iki katlı lisan olmadığı gibi bu (.....) feyz alan ya patronlar veyahut onların mümessil veya hamileri konuyla (.....) ve tayin olunan ruhbanına malik bir din ve rahip de yoktur. (.....) siyaset ve idarelerin hitamı gelmelidir. Halk din ve vicdanında serbest olduğu gibi onu istediği tarzda izhara *(gösterme)* ve istediği bir adımı (.....) temsil ve idareye salâhiyettardır. Bu noktada sosyalizmin istediği de bundan başka bir şey olamaz.

İşte görülüyor ki sosyalizm yanlış anlaşılmadığı, milliyetperverlik de kasden uydurulmadığı veyahut tehyic *(heyecan)* ve teşvik ile maruz (patolojik) bir hale sokulmadığı takdirde bunların ikisinin arasında düşmanlık filan yoktur. Nazariye itibarıyla bu surette uyuşabilen bu iki mesleğin içtimai tatbikat itibarıyla da –bila mübalağa!- daimen beraber yürümektedirler. Sosyal demokrasinin yarım asırlık tarihçesi buna şahit olduğu gibi bugün Rusya'da ve Avusturya'da cereyan etmekte olan inkılâp da bu fikri teyit etmektedir. Sosyalizmin beynelmilelliği gaye ittihaz *(kabul etmek)* edilen inkılab-ı iktisadiyi tesrih *(bıraktırma)* ve idame için teşrik-i mesai ile tezyid-i *(arttırma)* kuvvadan ibaret kalmaktadır. Cihanşümul bir inkılab-ı iktisadi vücuda getirerek bütün (.....) cihanın, bütün vesait-i istihsaliyenin beynelmilelliği temin olunsa –ki, bu muhakkak olacaktır- bile zaman ve mekanın tabiyyatın vücuda getirdiği lisan, din, örf ve âdet farklarını ortadan kaldırılamayacak ve bunlar da hürriyet manasına olan milliyet bâki kalarak sosyalizm ile beraber müsavatçı ve halkçı olarak saadet-i beşeriyeye hidamet edecektir.

Sabık Rus Çarlığına mahkûm yaşayan birçok milletlerin ayrı ayrı sosyal demokrat fırkaları vardı. Bunlardan ekseriyesi teşkillerinden sonra Rus Sosyal Demokrat Fırkasıyla birleşirken kendi milliyetlerinin milli-medeni muhtariyetlerini istihsale muâvenet *(yardım)* ve müzaheretlerini *(koruma)* şart koymuşlar idi. Rusya inkılâbını müteakip hepsi ayrı ayrı kendi milli sahalarında içtimai inkılâbı idame ile beraber milli cumhuriyetler teşkil ettiler. Bunlardan bilhassa Gürcistan Cumhuriyeti ile İdil-Ural Cumhuriyeti şayan-ı dikkattir. Gürcistan Cumhuriyeti sağ sosyal demokratlarından ve İdil-Ural Cumhuriyeti sol sosyal demokratlardan müteşekkildir. Rusya'da muayyen bir saha-i araziye malik olmayan Yahudilerin sosyal demokratları bile Rus sosyal demokratları ile birleşirken kendi milletlerinin milli-medeni hukukunu şart koymayı unutmamışlardır. Bu surette Yahudilerin lisan ve vicdan hürriyeti ile beraber esasını da Rus kabul (.....) ve iktisadi hürriyetleri sosyal demokratlarına ettirmişlerdir.

Avusturya-Macaristan'da devam eden iftirâk *(ayrılma)* ve inkılâp hareketlerinde sosyal demokratlan ile milliyetperverliğin yan yana yürümekte olduğu meydandadır. Bugün bilhassa Macar hükümetinin –ki aynı zamanda milli bir hükümettir- sosyalizm esasatına sadık bir hükümet olduğuna şüphe yoktur. Nazariye itibarıyla milliyetperverliği kendi mesleklerine muarız telakki etmekte en meşhur sosyalistler bile hareket ve tatbikatta tabiiyatta mevcut olan milliyeti inkâr etmemektedir. Harb-ı umumi bunun birçok misalini göstermiş olduğu gibi bugün de görmekteyiz.

Hülasa sosyalizm halka doğru yürümeyi halkın lisanını, irfanını, hürriyet ve vicdanını ve menafiini müdafaa ve himayeye çalışan halkçı mutedil milliyetperverliğe de bir meslek-i iktisadi ve insani olan sosyalizme muarız olmamak lazımdır. Bunun için hiç korkmadan diyebiliriz ki; 'milliyetçi bir adam pek ala bir sosyalist olabilir.' Hem de beynelmilelci sosyalist olabilir. Halkçı olan bir milliyetçi meslek-i iktizası *(gereklilik)* olarak halkı müdafaa ederken kendisi bilmeyerek sosyalizme hidamet ettiği gibi bir heyet-i içtimaiyenin ekseriyetini teşkil eden halkı ve işçileri himayeye ve onların (.....) ve tealisine *(yüceltme)* çalışan sosyalistlere de (.....) o heyet-i içtimaiyeye yani o millete hidamet etmiş olurlar. Fakat bundan sosyalistlerin milliyetçi olmaları lüzumu anlaşılmamalıdır. İnsan milliyetçi olduğu bazı (.....) ve hissi anlarda derhal 'şovenist' olmaya mütemayildir. Bu tabiiyyat-ı beşeriye iktizasıdır. Çünkü lisanın, vicdan, din ve örfün tarih ve merakın bizlerde çok derin izleri vardır. 'Şovenizm' içtimai bir hastalıktır. Beşeriyete ıstırap olan bir beladır; müzmin bir derttir. Bu derdin yalnız devası sosyalizmdir.

Zenon

Ek-5

TARİHSEL FOTOĞRAFLAR

FOTOĞRAFLARDA YEŞİL ORDU CEMİYETİ MERKEZ-İ UMUMİ ÜYELERİ

**Nazım (Resmor, Öztelli), (Erzurum 1868-İstanbul 1935).
Mülkiyeli, milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti ve
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Katib-i Umumisi.**

Hakkı Behiç (Bayiç),
(İstanbul 1882-Ankara 1943).
Mülkiyeli, milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası Katib-i Umumisi.

Yunus Nadi (Abalıoğlu),
(Fethiye 1879-İstanbul 1945).
Gazeteci, milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası yöneticisi.

Şeyh Servet (Akdağ),
(Tosya/Kastamonu 1880-İzmir 1962)
Din adamı, milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920) Merkez-i Umumi üyesi.

Reşit Bey,
(Bandırma 1877-Bandırma 1951).
Asker, siyasetçi, milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi, (Çerkes Ethem'in ağabeyi).

Muhittin Baha (Pars),
(Bursa 1884-Bursa 1954).
Avukat, milletvekili, Yeşil Ordu
Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi,
(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası
yöneticisi.

İbrahim Süreyya (Yiğit),
(İstanbul 1880-İstanbul 1952).
Mülkiyeli, milletvekili, Yeşil Ordu
Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi,
(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası
yöneticisi.

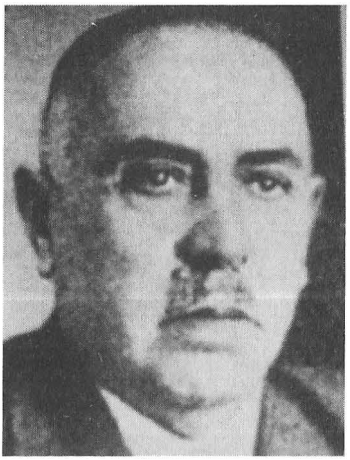
Hüsrev Sami (Kızıldoğan),
(1884-1942)
Yeşil Ordu Cemiyeti
Merkez-i Umumi üyesi.

Sırrı (Bellioğlu),
(Lefkoşa 1876-İstanbul 1958).
Mülkiyeli, milletvekili, Yeşil Ordu
Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi,
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
(1920) kurucularından.

Hacı Şükrü (Aydındağ),
(İstanbul 1883-1935).
Asker, siyasetçi, milletvekili,
Yeşil Ordu Cemiyeti
Merkez-i Umumi üyesi.

Eyüp Sabri (Akgöl),
(Ohri/Makedonya 1876-İstanbul 1950).
Asker, siyasetçi, milletvekili, Yeşil Ordu
Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi,
(Resmi) Türkiye Komünist Fırkası yöneticisi.

Mustafa (Cantekin),
(Çorum 1878-Ankara 1955)
Hekim, milletvekili,
Yeşil Ordu Cemiyeti
Merkez-i Umumi üyesi.

Adnan (Adıvar), (1882-1955).
Hekim, milletvekili,
Yeşil Ordu Cemiyeti
Merkez-i Umumi üyesi,
(Resmi) Türkiye Komünist
Fırkası yöneticisi,
Terakkiperver Cumhuriyet
Fırkası kurucusu,
Demokrat Parti milletvekili.

Mahmut Celal (Bayar),
(Bursa 1884-İstanbul 1986).
Bürokrat, milletvekili, Yeşil
Ordu Cemiyeti Merkez-i
Umumi üyesi, (Resmi) Türkiye
Komünist Fırkası Yöneticisi,
CHP yöneticisi, Demokrat
Parti başkanı,
Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı.

(HAFİ) –GİZLİ– TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ VE TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI

(Nazım Resmor, Şeyh Servet ve Sırrı Bellioğlu fotoğrafları Yeşil Ordu Cemiyeti' başlığı altında.)

Mehmet Şükrü (Koç),
(Afyonkarahisar 1887-1938).
Avukat, milletvekili, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920) Merkez-i Umumi üyesi.

Salih Hacıoğlu,
(Tonya/Trabzon 1880-Barnavul Kampı/Altay 1954). Baytar, Binbaşı, (Hafi) Türkiye Komünist Partisi Katib-i Umumisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1922) Katib-i Umumisi.

Ziynetullah Nevşirvanov, Cemile Hanım (eşi) ve çocuklarıyla. Tatar Türklerinden. (Hafi) Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumi üyesi.

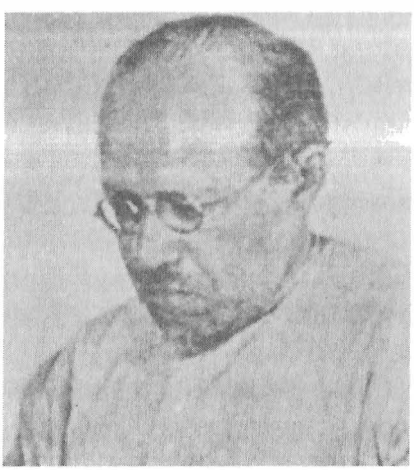
Cemile Selim Nevşirvanova.
(Hafi) Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumi üyesi.

Affan Hikmet,
(1894-1964).
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
(1922) Merkez-i Umumi üyesi.

Ahmet Cevat Emre,
(1887-1962). Türkiye Halk
İştirakiyun Fırkası'nın (1922)
Komintern delegesi.

Komintern Doğu uzmanlarından
Pavloviç adıyla bilinen Mihail
Lazareviç Veltman (1871-1927).

Arif Oruç, (1892-1950)
Gazeteci, *Seyyare Yeni Dünya*'nın
Sermuharriri.

Şerif Manatov, (soldan ikinci, ayakta duran).
Başkırdistan Türkiye temsilcisi. Başkırt Türklerinden.
(Hafi) Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumi üyesi.

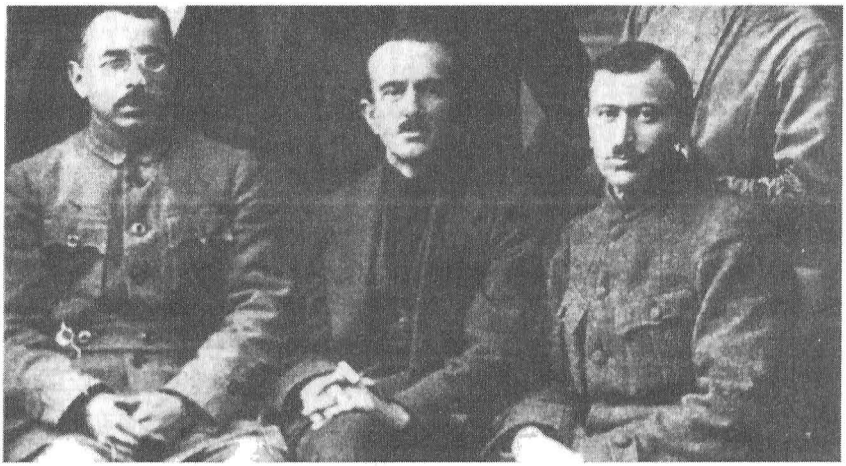
1922 yılında Ankara'da (Sovyet elçiliğinde) 1 Mayıs kutlaması.

Cemile ve Rahime Hanımlar (oturanlar). 1920'de Hafi TKP örgütlenmesinde adı geçen 'üç İslam Hanımı'ndan ikisi, muhafazakâr milletvekillerini öfkelendirmişti.

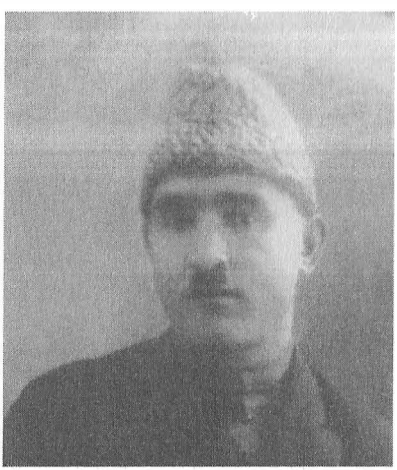
Semyon İvanoviç Aralov, 1922'de Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi.

Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve İsmail Hakkı (Kayserili).

TKF Merkez Heyeti'nden
(Arap) Hilmioğlu İsmail Hakkı.

Arif Oruç, (1892-1950)
Gazeteci, *Seyyare Yeni Dünya*'nın
Sermuharriri.

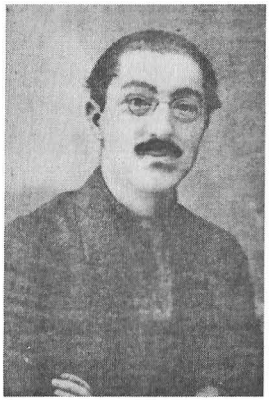
BAKÜ (İTTİHATÇI) TÜRK KOMÜNİST FIRKASI ve
(RESMİ) TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI
(Resmi) TKP yöneticileri; Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Muhittin Baha, İbrahim Süreyya, Eyüp Sabri, Adnan Adıvar ve Mahmut Celal'in fotoğrafları
Yeşil Ordu Cemiyeti başlığı altında.

Halil Paşa (Kut) (oturan), (1882-1957) askerleriyle. Asker, siyasetçi, Türk Komünist Partisi yöneticisi (Bakü), Enver Paşa'nın iki yaş küçük amcası.

Mustafa Kemal ve Çerkes Ethem.

Tevfik Rüştü (Aras), (1883-1972). Hekim, siyasetçi, milletvekili, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası yöneticisi.

İhsan Eryavuz (1877-1947) Osmaniye Milletvekili, (Resmi) TKF yöneticisi ve 1920'de komünistleri yargılayan Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı.

Çerkes Ethem, (Bandırma 1886-Amman 1948). Asker, Kuva-yı Seyyare'nin kurucusu. 'Umum Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Ethem' olduğu günlerde.

Ali İhsan (İloğlu), (1870-1942). Siyasetçi, 'Kör' lakaplı, 'Kör Ali İhsan Bey', Sol-ittihatçıların ideoloğu ve 'Türk Karl Marks'ı..

Dr. Fuat Sabit (Ağacık) (1887-1957) Türk Ocağı kurucusu, Bakü Türk Komünist Partisi yöneticisi.

KAYNAKLAR

Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar Değerlendirmeler, Promete Yayınları, İstanbul 1979.

Abidin Nesimi, Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1973) Otağ Yayınları, İstanbul 1976.

Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Ali Engin Güran, Kuvvay-i Seyyare'den Kuvvay-i Milliye'ye Yeni Dünya, Katkı Yayınları, Belgesel Sosyalizm Serisi No:3, İstanbul 1976.

Ali Engin Güran, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları I, Emek 1, Yeni Hayat 1, 2, 3., Katkı Yayınları Belgesel Sosyalizm Serisi No: 2, İstanbul 1976.

Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.

Ali Kılıç, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 1990.

Arı İnan, Tarihe Tanıklık Edenler, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.

Arslan, Modern Türkiye, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Atatürk, Söylev, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1966 .

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991.

Banu İşlet- Cemile Moralıoğlu Kesim, Türkiye İştirakiyun Teşkilatı, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008.

Baskın Oran (Editör), Türk Dış Politikası, Cilt 1 (1919-1980), Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Bilal Şen, Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri, Küyerel Yayınları, İstanbul 1998.

Bilal Şen, TKP'ye İlişkin Tarihsel Bir Tartışma, Toplumsal Tarih, Kasım 2000.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler) Bakû 1920, Koral Yayınları, İstanbul 1975.

Bülent Gökay, Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Celal Bayar, Ben De Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş, Baha Matbaası, İstanbul 1967.

Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Çerkes Ethem, Çerkes Ethem'in Hatıraları, Dünya Yayınları, İstanbul 1962.

Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961.

Dimitr Şişmanov, Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Belge Yayınları, İstanbul 1990

Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yayınları, İstanbul 1996.

Doğru Öz, Yıl 1, Sayı 55, 28 Eylül Perşembe 1922, Mesul Müdür-i Ata Çelebi, Adres: Mersin'de Doğru Öz.

E. H. Carr, Bolşevik Devrimi, Cilt II, Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Emel Akal, İştirakiyucular Komünistler ve Paşa Hazretleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Enver Behnan Şapolyo, Kuvayı Milliye Tarihi, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ., Ankara 1997.

Erdal Aydoğan, Oltu Şura Hükümeti ve Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2013.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

Erden Akbulut (Derleyen), Milli Azadlık Savaşı Anıları, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006.

Ergun Hiçyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e, Varlık Yayınları, İstanbul 1990.

Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri 1920-1923 / 1923-1927, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Erik-Jan Zürcher, Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Erkan Karagöz, Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri 1878–1921, Asya Şafak Yayınları, İstanbul 2005.

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bateş Yayınevi, İstanbul 1984.

Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurdurduğu Komünist Parti ve Sonrası, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1966.

Feridun Kandemir, Hatıralar, Vesikalar ve Resimlerle Yakın Tarihimiz -Yeşil Ordu Cemiyeti-, Cilt 1, İstanbul 1962.

Fernando Claudin, Komintern'den Kominform'a Komünist Enternasyonal'in Bunalımı I-II, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

Fethi Tevetoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 16, Cilt VI, Kasım 1989.

Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1967), Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.

Füruzan Husrev Tökin, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Matbaası, İstanbul 1965.

G. M. Ataç, Anadolu'da Yeni Gün'ün İlk Sayılarındaki Tefrikalar, Proleter Devrimci Aydınlık, Sayı 25, Kasım 1970.

George S. Harris, Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, Boğaziçi Yayınları İstanbul 1979.

Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi –Mondros'tan Mudanya'ya Kadar– Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989.

Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi –Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar–Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989.

Gurko-Kriajin, Yeşil Elma, Tarih ve Toplum, İletişim Yayınları, Sayı 36, İstanbul 1986.

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1992.

Hamit Erdem (Derleyen), Kadınlığa Dair -100. Yılında Sabiha Sertel'in *Büyük Mecmua* Yazıları, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019.

Hamit Erdem (Derleyen), THİF Yayın Organı Yeni Hayat – Mart Eylül 1922, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017.

Hamit Erdem, Mustafa Suphi, Sel Yayıncılık –Genişletilmiş Üçüncü Baskı, İstanbul 2010.

Hamit Erdem, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.

Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.

Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi, Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul 1974.

Hurşit Çalıka, Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları, Gülen Ofset, İstanbul 1992.

Hüseyin Akyol, Çerkes Ethem, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2001.

Hüseyin Avni Şanda, 1908 İşçi Hareketleri, Evren Yayınları, İstanbul 1962.

Info-Türk Ajansı, Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Tarihsel Belgeler Dizisi:2, Brüksel 1975.

İlk Meclis Anketi, Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekten Beklentileri, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları Ankara 2004.

İsaac Deutscher, Bitmemiş Devrim Rusya 1917-1967, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

İsmail Arar, Atatürk'ün Halkçılık Programı, Baha Matbaası, İstanbul 1963.

İsmail Çetişli, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Düşünce Hareketi Meslekî Temsilcilik, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981.

Johannes Glasneck, Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Onur Yayınları, İstanbul, 1976.

Kandemir Feridun, Atatürk'ün Kurdurduğu Komünist Parti ve Sonrası, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1966.

Karl Marx, Friedrich Engels, Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar, Yordam Kitap, İstanbul 2008.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı, Tekin Yayınları, Ankara 1999.

Kerim Sadi (A. Cemahoğlu), Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Komintern Belgelerinde Türkiye-1, Kurtuluş Savaşı ve Lozan, Kaynak Yayınları, İstanbul 1977.

Kurtuluş Savaşının İdeolojisi –Hâkimiyeti Milliye Yazıları-, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

M. V. Frunze, Türkiye Anılan Kasım 1921-Ocak 1922, Cem Yayınları, İstanbul 1978.

Magdeleine Marx, 1921-1922 Makaleler-Anılar, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, Ankara 1968.

Mehmet Perinçek, Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

Mete Tunçay, Anadolu Sosyalistleri Arasında Polemik, Tarih ve Toplum, Sayı 33, 1986

Mete Tunçay, Ankara İstiklal Mahkemesinde Bir Heyet'i Fesadiye Davası ve Kuvayı Milliye, Birikim, Sayı 33, 1977.

Mete Tunçay, Bilineceği Bilmek, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, Afa Yayınları, İstanbul 1991.

Mete Tunçay, Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge Yayınları, İstanbul 1982.

Mete Tunçay, Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması, Toplumsal Tarih, Ocak 1999.

Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar I (1908–1925) 1, BDS Yayınları, İstanbul 1991.

Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar I (1908–1925) Belgeler 2, BDS Yayınları, İstanbul 1991.

Miralay Mehmet Arif Bey, 'Ayıcı Arif'in Anıları' Anadolu İnkılâbı, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

Murat Belge (Genel Yönetmen), Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 2. cilt, İletişim Yayınları.

Murat Yılmaz, Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Mümtaz Şükrü Eğilmez'in Hatıraları, Milli Mücadele'de Bursa, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1980.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor, Tarih Dünyası, 15 Mayıs 1965, sayı 6.

Nurer Uğurlu (Editör), Resneli Niyazi Hatıratı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Pavloviç, Kemal'in Türkiye'si, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 26, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

Philip H. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? Güven Basımevi, İstanbul 1942.

Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Rıdvan Akın, TBMM Devleti 1920 – 1923, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Ronald Grigor Suny, Bakü Komünü –Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985.

Sabahattin Selek (Hazırlayan), İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınları, Ankara 2006.

Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali I-II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.

Salih Canik, Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Sami Önal (Hazırlayan) Hüsrev Gerede'nin Anıları, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.

Samih Çoruhlu, İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti, Yeni İstanbul Gazetesi, 4-10 Temmuz 1966.

Samih Nafiz Kansu (Yayına Hazırlayan), Hüsamettin Ertürk -İki Devrin Perde Arkası-, Ararat Yayınları, İstanbul 1969.

Sina Akşi (Yayın Yönetmeni), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınları, İstanbul 1980.

Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınları, İstanbul 1983 .

Solmaz Rüstemova-Tohidi, Mustafa Kemal Paşa ve Komintern, Toplumsal Tarih, Aralık 1999.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 1-2-3, Belge Yayınları, İstanbul 1989.

Süleyman Nuri, Uyanan Esirler, Tüstav Yayınları, İstanbul 2002.

Şefik Hüsnü, Türkiye'de Sınıflar, Ülke Yayınları, Ankara 1975.

Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Cilt 1-2-3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Tadeusz Swietovhowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, Bağlam Yayınları İstanbul 1988.

Tanör Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları (1918–1920) YKY Yayınları, İstanbul 2002.

Tarık Zafer Tunaya, Bağımsız Türkiye Kurucusu TBMM Hükümetinin 50. Yıldönümünde, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Nisan 1970, Sayı 31.

Taylan Sorgun, Halil Paşa -İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş- Kamer Yayınları, İstanbul 1997.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. ve 2. Cilt Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

Tevfik Çavdar, Talat Paşa, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984.

TKP 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1-2, Tüstav Yayınları, İstanbul 2004.

Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I, II, III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Turgut Çarıklı, Babam Hacim Muhittin Çarıklı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005

Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berge, Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Ülkü Çalışkan (Trakya Üniversitesi), Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 9, Bahar 2006.

V. İ. Lenin, III. Enternasyonal Konuşmaları, Pencere Yayınları, İstanbul 1989.

William Z. Foster, Üç Enternasyonalin Tarihi –1848'den 1955'e Dünya Sosyalist ve Komünist Hareketi-, Yazılama Yayınları, İstanbul 2011.

Yalçın Ergir, http://www.ergir.com/belgeseller.htm.

Yalçın Küçük, Sırlar, YGS yayınları, İstanbul 2001.

Yamauchi Masayuki, Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.

Yavuz Aslan, Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakû) Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978.

Yücel Demirel (Çeviren) TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2, Tüstav Yayınları İstanbul 2004.

Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Ege ve Çevresi, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Zafer Toprak, Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni, Toplumsal Tarih Dergisi, sayı 43, Temmuz 1997.

Zafer Toprak, Osmanlı Devletinde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1985.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü 2, Öğretmen Yayınları, Ankara 1984.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Zeki Velidi Togan, Hatıralar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

1920 yılı, Türkiye siyasi tarihinin en özgün yıllarından biridir. Yeni bir devletin kuruluş sürecinde hem Meclis içinde hem de dışında kurulan dört sol ve komünist partinin faaliyet gösterebildiği ve ardından kapatıldığı bu ilginç tarihsel dilimde yaşananlar, sonuçları bakımından kendisinden sonraki yıllara da sirayet eden bir yaklaşımın izdüşümüdür.

Müteakip yıllarda Kemalizm'in çerçevesini belirlediği ideolojik bir iklimde adım adım örülen; tek parti devri, soğuk savaş yılları, askeri darbelerle uygulanmaya çalışılan neoliberal ve antikomünist politikaları da kapsayan uzun dönem ise adeta ışık dahi sızdırmayan bir perde vazifesi görmüş, Türkiye'nin 1920 ve öncesi toplumsal ve siyasal yaşamı da unutulmaya bırakılmıştır.

1920 Yılı ve Sol Muhalefet, söz konusu dört siyasi hareketin belgelerinden yola çıkarak, bu karanlığın bir nebze de olsa aralanmasını hedefliyor. Gerçekte renkli, devingen ve sorgulayan bir dönemi arka planındaki toplumsal dokuyla birlikte ele alarak, kendi tarihsel perspektifi içinde sunmayı ve yeniden tartışılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyor. Türkiye'nin mevcut sorunlarının, güncel tartışmaların ve bugün yaşanan sancıların köklerine dair ufuk açıcı bir çalışma...

ISBN 978-975-570-447-0
9 789755 704470

30 TL (KDV'den muaftır.)

selyayincilik selyayin selyayincilik
www.selyayincilik.com